

T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

CUMHURİYET DÖNEMİNDE GAYRİMÜSLİM
MİLLETVEKİLLERİ VE FAALİYETLERİ (1923-1964)

Doktora Tezi

Ali ÇAKIRBAŞ

Danışman

Doç. Dr. Metin Ziya KÖSE

Nevşehir

Haziran 2017

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

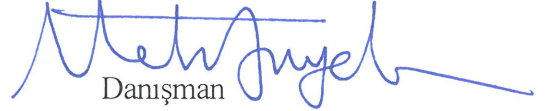
Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan
Ali ÇAKIRBAŞ

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“Cumhuriyet Döneminde Gayrimüslim Milletvekilleri ve Faaliyetleri (1923-1964)”
adlı Doktora Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan
Ali ÇAKIRBAŞ

Danışman
Doç. Dr. Metin Ziya KÖSE

Tarih Ana Bilim Dalı Başkanı
Prof. Dr. İlyas GÖKHAN

KABUL VE ONAY SAYFASI

Doç. Dr. Metin Ziya KÖSE danışmanlığında Ali ÇAKIRBAŞ tarafından hazırlanan “Cumhuriyet Döneminde Gayrimüslim Milletvekilleri ve Faaliyetleri (1923-1964)” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

09 /06 / 2017

JÜRİ

Danışman : Doç. Dr. Metin Ziya KÖSE
Üye : Prof. Dr. İlyas GÖKHAN
Üye : Doç. Dr. Hamdi DOĞAN
Üye : Yrd. Doç. Dr. Cengiz KARTIN
Üye : Yrd. Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ

İMZA

.....

.....

.....

.....

.....

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 13. /06 / 2017 tarih ve 2017-2840 sayılı Kararı ile onaylanmıştır.

13. /06 / 2017

Yrd. Doç. Dr. Vedat AKTEPE
Enstitü Müdürü

CUMHURİYET DÖNEMİNDE GAYRİMÜSLİM MİLLETVEKİLLERİ VE FAALİYETLERİ (1923-1964)

Ali ÇAKIRBAŞ

**Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı, Doktora, Haziran 2017
Danışman: Doç. Dr. Metin Ziya KÖSE**

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin toplum yapısının gereği yönetimi altındaki tebaayı çeşitli sebeplerden dolayı inançlarına göre gruplandırmıştır. "Millet Sistemi" olarak tanımlanan bu durum, tüm Osmanlı Devleti döneminde aynı şekilde devam etmemiştir. Osmanlı sonrası Lozan Konferansı'nda, Türk tarafının tüm gayretlerine rağmen gayrimüslimlerin haklarını koruyan maddeler ve kendi hukuklarına tabi olabilmeleri, antlaşma metninde yer almıştır. Ancak daha sonra gayrimüslim azınlıklar bu haklarından vazgeçerek Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığını tercih etmişlerdir.

Bu çalışmada Türk toplumu içerisinde yer alan bu üç eski ve sayıca fazla olan Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatlerinin TBMM'deki temsil durumları ele alınmıştır. Bu çalışma Cumhuriyet döneminde TBMM'de bulunan gayrimüslim temsilcilerin parlamento faaliyetleri değerlendirilmiştir. Tek parti döneminde olduğu gibi çok partili dönemde de Türk milleti adına aday olduklarını beyan eden bu temsilcilerin TBMM'de temsil görevleri sırasında kendilerine ait oldukları cemaatlerin sorunlarıyla da özel olarak ilgilendikleri tespit edilmiştir.

Cumhuriyet döneminde gayrimüslim milletvekilleri 1923 ila 1964 yılları arasında TBMM'de daha yoğun olarak yer almışlardır. Bu süreçte toplamda 22 gayrimüslim temsilci görev yapmıştır. Gayrimüslim milletvekillerinden Berç Türker ve Salamon Adato gibi bazıları oldukça etkin bir şekilde yasama faaliyetlerine katılırken, bazı milletvekillerinin mecliste buldukları dört yıl süre zarfında hiçbir konuda faaliyetlerine rastlanılamamıştır.

Anahtar Kelimeler:

Millet Sistemi, Gayrimüslim Milletvekilleri, 6/7 Eylül Olayları, Varlık Vergisi, Trakya Olayları

**NON MUSLIM DEPUTIES AND THEIR ACTIVITIES IN THE
REPUBLICAN PERIOD (1923-1964)**

Ali ÇAKIRBAŞ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences

Department of History, Ph.D., June 2017

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Metin Ziya KÖSE

ABSTRACT

The Ottoman State has grouped the subjects under its own administration according to their beliefs for various reasons as a requirement of social structure. This situation defined as the Nation System didn't function in the same way during the Ottoman period. In the post-Ottoman Lausanne Conference, despite all the efforts of the Turkish side, articles that protect the rights of non-Muslims and their being subject to their own laws were included in the text of the treaty. However, later on, non-Muslim minorities preferred the citizenship of Turkish Republic by disclaiming these rights.

In this study, the representation status of these three old and outnumbering Greeks, Armenians and Jewish communities at the Turkish Grand National Assembly (TBMM) were discussed. Parliamentary activities of non-Muslim representatives in the Turkish Grand National Assembly during the Republican period were evaluated. It has been identified that these representatives, who have declared they are candidates for the Turkish nation in the multi-party period just like in the one-party period, were particularly interested in the problems of their own communities during their representation at the Grand National Assembly.

Non-Muslim deputies took an active role in Turkish Grand National Assembly between the years 1935-1964. In total 22 non-Muslim representatives served in this process. While some of the non-Muslim MPs, such as Berç Türker and Salamon Adato, participated in the legislative activities in a very effective manner, there was no activity in any of the four years during which some MPs were in the parliament.

Keyword: Nation system, Non-Muslim deputies, 6-7th September events, Property tax, Thracian events.

TEŞEKKÜR

Tezin hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen ve yol gösteren Tez Danışmanı hocam Sayın Doç. Dr. Metin Ziya KÖSE'ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca Tez İzleme Kurulu üyeleri hocam Sayın Prof. Dr. İlyas GÖKHAN ve Sayın Doç. Dr. Hamdi DOĞAN'a, tezin hazırlanması sürecinde her türlü yardım ve desteklerini esirgemeyen Nevşehir HBV Üniversitesi Tarih Bölümüne, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Milli Kütüphane ve Türk Tarih Kurumu çalışanlarına çok teşekkür ederim. Çalışma dönemim boyunca beni hep destekleyen her zaman yanımda olan aileme ve özellikle eşim Sema ÇAKIRBAŞ'a en derin teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	iii
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK.....	iv
KABUL VE ONAY SAYFASI.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
TEŞEKKÜR.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR.....	xiv
TABLolar LİSTESİ.....	xvi
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xvii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'DEN CUMHURİYET'E GAYRİMÜSLİMLER

1.1. Millet Sistemi.....	10
1.2. Osmanlı Toplumunda Gayrimüslim Milletler.....	13
1.2.1. Rum Milleti.....	13
1.2.2. Ermeni Milleti.....	15
1.2.3. Yahudi Milleti.....	17
1.3. Gayrimüslimlerin Hukukî Durumları.....	19
1.3. 1. Tanzimat Döneminde Gayrimüslimler.....	20
1.3. 2. Islahat Döneminde Gayrimüslimler.....	22
1.3. 3. Meşrutiyet Döneminde Gayrimüslimler.....	24
1.3. 4. Milli Mücadele Döneminde Gayrimüslimler.....	31
1.3. 5. Lozan Antlaşması'nda Gayrimüslimler.....	36
1.3. 5. 1. Ermeni Yurdu Meselesi.....	38
1.3. 5. 2. Azınlıkların Askerlikten Muafiyeti Meselesi.....	39
1.3. 5. 3. Azınlıkların Medenî Hukuka İlişkin Hakları.....	39

1.3. 5. 4. Nüfus Mübadelesi	40
1.3. 5. 5. Patrikhane Sorunu	41
1.3. 6. Cumhuriyet Döneminde Gayrimüslimler	42
1. 4. Osmanlıdan Cumhuriyet'e Parlamento Seçimleri ve Gayrimüslimler.....	47
1. 4. 1. Osmanlı Döneminde Genel Seçimler	47
1. 4. 1. 1. 1876/1877 Seçimleri.....	48
1. 4. 1. 2. 1877 Seçimleri (Birinci Meclisin İkinci Dönemi).....	51
1. 4. 1. 3. 1908-1912 Seçimleri	52
1. 4. 1. 4. 1914 Seçimleri.....	56
1. 4. 1. 5. 1919 Seçimleri ve Son Osmanlı Mebusan Meclisi	58

İKİNCİ BÖLÜM

TEK PARTİ DÖNEMİNDE SEÇİMLER VE GAYRİMÜSLİM MİLLETVEKİLLERİ

2.1. Çok Partili Hayata Geçiş Sürecine Kadar Seçimler	59
2.1.1. Tek Parti Dönemi Propaganda Faaliyetleri	60
2.1.2. 1920 Seçimleri.....	63
2.1.3. 1923 Seçimleri.....	65
2.1.4. 1927 Seçimleri.....	68
2.1.5. 1931 Seçimleri.....	71
2.1. 6. 1935 Seçimleri	73
2.1. 7. 1939 Seçimleri	74
2.1. 8. 1943 Seçimleri	77
2. 2. Tek Parti Döneminde Gayrimüslim Milletvekillerinin Özgeçmişleri.....	79
2.2.1. Ermeni Milletvekilleri	80
2.2.1.1. Münip Bey (Münip Boya).....	81
2.2.1.2. Berç Keresteciyan-Türker	83
2.2.2. Rum Milletvekilleri	87
2.2.2.1. Nikola Taptas	88
2.2.2.2. İstamat Zihni Özdamar.....	90
2.2.2.2.1. İstamat Zihni Özdamar'ın Eserleri	94
2.2.2.2.1. 1. Anadolu'da Ortodoksluk Sadası Gazetesi.....	94
2.2.2.3. Mihal Kayaoğlu.....	95
2.2.3. Yahudi Milletvekilleri	97

2.2.3.1. Samuel Abravaya Marmaralı	98
2.2.3.2. Avram Galanti (Bodrumlu)	102

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEK PARTİ DÖNEMİNDE GAYRİMÜSLİM MİLLETVEKİLLERİN FAALİYETLERİ

3.1. 1934 Yılı Trakya Olayları ve Tepkileri	108
3.2. 1942 Varlık Vergisi ve Gayrimüslim Milletvekillerin Tepkileri	112
3.3. Tek Parti Döneminde Azınlıklar Milletvekillerinin İç ve Dış Politikaya Dair Faaliyetleri.....	121
3.3.1. Eğitim Alanında Faaliyetleri	121
3.3.2. Sağlık Alanında Faaliyetleri	130
3.3.3. Hukuk Alanında Faaliyetleri	137
3.3.4. Tarım Alanında Faaliyetleri.....	143
3.3.5. Askerî Alanda Faaliyetleri.....	148
3.3.6. Ekonomi, Ticaret ve Sanayi Alanında Faaliyetleri.....	150
3.3.7. Ulaştırma ve Bayındırlık Alanında Faaliyetleri.....	159
3.3.8. Dış Politika Alanında Faaliyetleri	165
3.3.9. Diğer Alanlarda Faaliyetleri	171

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE SEÇİMLER VE GAYRİMÜSLİM MİLLETVEKİLLER

4.1. Çok Partili Dönemde Seçimler	177
4.1. 1. Çok Partili Dönemde Propaganda Faaliyetleri	183
4.1. 2. 1946 Seçimleri	186
4.1. 3. 1950 Seçimleri	189
4.1. 4. 1954 Seçimleri	193
4.1. 5. 1957 Seçimleri	196
4. 2. Çok Partili Dönemde Seçilen Gayrimüslim Milletvekillerin Özgeçmişleri	203
4.2.1. Ermeni Milletvekilleri	203
4.2.1.1. Andre Vahram Bayar (Kocabıyıkyan)	203
4.2.1.2. Zakar Tarver (Ruben Zakar Zakaryan)	205
4.2.1.3 Mıgırdıç Şellefyan.....	206
4.2.2. Rum Milletvekilleri	207

4.2.2.1.Vasil Konos	207
4.2.2.2.Nikola Fakaçelli	209
4.2.2.3.Ahilya Moshos	210
4.2.2.4. Aleksandros Hacopulos.....	211
4.2.2.5.Hristaki Yoannidis	214
4.2.3. Yahudi Milletvekilleri	215
4.2.3.1. Salamon Adato (Adatto)	215
4.2.3.2. Hanri (Hanuh) Soriano.....	224
4.2.3.3. Yusuf Salman (Yosef).....	226
4.2.3.4. İzak Altabev	228

BEŞİNCİ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE GAYRİMÜSLİM MİLLETVEKİLLERİ VE FAALİYETLERİ

5.1. Demokrat Parti'nin Azınlık Politikası ve 6/7 Eylül Olaylarına Giden Süreç ..	231
5. 2. 6/7 Eylül Olayları ve Tepkiler.....	237
5.3. Çok Partili Dönemde Gayrimüslim Milletvekillerin İç ve Dış Politikaya Dair Faaliyetleri.....	250
5. 3. 1. Eğitim Alanında Faaliyetleri	250
5.3.2. Sağlık Alanında Faaliyetleri	255
5. 3.3. Hukuk Alanında Faaliyetleri	263
5. 3. 4. Tarım Alanında Faaliyetleri	269
5. 3. 5. Askerî Alanda Faaliyetleri.....	271
5. 3. 6. Ekonomi, Ticaret ve Sanayi Alanında Faaliyetleri.....	272
5. 3. 7. Ulaştırma ve Bayındırlık Alanında Faaliyetleri.....	275
5. 3. 8. Dış Politika Alanında Faaliyetleri	279
5. 3. 9. Diğer Alanlarda Faaliyetleri	281

ALTINCI BÖLÜM

27 MAYIS 1960 İHTİLALİ SONRASI GAYRİMÜSLİM TEMSİLCİLER VE FAALİYETLERİ

6. 1. Kurucu Meclis ve Gayrimüslim Kurucu Meclis Üyeleri	285
6. 2. Cumhuriyet Senatosu ve Gayrimüslim Senatörler	289
6. 3. Gayrimüslim Kurucu Meclis ve Senato Üyelerin Özgeçmişleri.....	293
6. 3. 1. Hermine Agavni Kalustyan	293

6.3.2. Kaludi Laskari (Laskaris)	294
6.3.3. Erol Dilek	298
6.3.4. Berç Sahak Turan	299
6. 4. Gayrimüslim Temsilcilerin Yasama Çalışmaları	302
6. 4. 1. Kaludi Laskaris'in Yasama Çalışmaları	302
6. 4. 2. Berç Sahak Turan'ın Yasama Çalışmaları.....	305
SONUÇ	312
KAYNAKÇA.....	31818
EKLER.....	35151
ÖZGEÇMİŞ	374

KISALTMALAR

AGEM	: Arşiv ve Genel Evrak Müdürlüğü
A.Ü.S.B.F	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
AIU	: Alliance İsráelite Universelle
AP	: Adalet Partisi
ASM	: Azasının Seçim Mazbatası
ATAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
ATESE	: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi
ATKÖ	: Azasının Tercüme-i Hal Kâğıdı Örneği
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CMP	: Cumhuriyetçi Millet Partisi
CSTD	: Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi
Çev.	: Çeviren
D.F.E.F.M	: Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası
DH.SYS	: Dahiliye Siyasi
EOKA	: Ethniki Organosis Kyprión Agoniston
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
Haz.	: Hazırlayan
HP	: Hürriyet Partisi
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
KMTD	: Kurucu Meclis Tutanak Dergisi
LBT	: La Boz De Türkiye
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MKP	: Milli Kalkınma Partisi
MMTD	: Millet Meclisi Tutanak Dergisi
MP	: Millet Partisi
NARA	: National Archives and Records Administration
OBA	: Osmanlı Bankası Arşivi
PRO FO	: Public Record Office Foreign Office
SBF	: Siyasal Bilgiler Fakültesi

TBMMTD	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi
TBMMZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TCTA	: Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TESAV	: Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı
TİTE	: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
TMTD	:Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi
YEE	: Yıldız Esas Evrakı
YM	: Yeni Mecmua
YSK	: Yüksek Seçim Kurulu

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1. Meşrutiyet Dönemi Vilayetlere Göre Mebus Sayıları.....	26
Tablo2.1. Tek Parti Dönemi Gayrimüslim Milletvekilleri Hakkında Bilgiler	84
Tablo 4.1. Çok Partili Dönemde Gayrimüslim Milletvekilleri Hakkında Bilgiler...	230
Tablo 6.1. 1960-1964 Döneminde Gayrimüslim Devlet Başkanı Temsilcileri Hakkında Bilgiler	288

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. 1. 1893 İdari Düzenlemeye Göre Osmanlı Devletinin Nüfus Durumu	13
Grafik 1. 2. 1876/1877 Osmanlının İlk Genel Seçimleri	50
Grafik 2. 1. Tek Parti Dönemi TBMM’de Gayrimüslimler	79
Grafik 4. 1. Çok Partili Dönemde TBMM’de Gayrimüslimler	203

GİRİŞ

1.Konunun Takdimi, Amacı, Önemi ve Sınırlandırılması

XIII yüzyıl başlarında Bizans İmparatorluğu sınırında küçük bir beylik olarak kurulan Osmanlı Devleti kısa sürede büyüyerek tarihin akışını değiştirecek bir güce ulaşmıştır. Kuruluşundan itibaren İslamî bir toplum yapısına sahip olan devlet şer'i hukuku benimsemiş ve bütün kurumlarında bunu kullanmıştır. Ancak devletin büyümesine bağlı olarak yalnızca Müslümanlar değil gayrimüslim unsurlar da reaya olmuşlar ve zimmî statüsünde Osmanlı vatandaşı olarak kabul görmüşlerdir. Osmanlı Devlet idaresi hoşgörü anlayışını benimsemiş ve yönetimi altındaki tüm unsurların din ve vicdan hürriyetlerine müdahale etmemiştir. Onları her türlü iç ve dış tehlikelere karşı koruyarak farklı dinî grupların yan yana yaşayabildiği tarihi bir örnek konumuna gelmiştir.

Osmanlı'da değişim girişimleri XVII. yüzyıldan itibaren her ne kadar askerî alanda başladı ise de bürokrasi ve yönetim alanındaki asıl değişim izleri Tanzimat döneminde kendisini göstermiştir. Bu değişim Avrupa'dan farklı olarak halktan değil yönetici kadrolardan aşağıya doğru gerçekleşmiştir. Tanzimat ve Islahat Fermanları ile sağlanmak istenen eşitlik Osmanlı toplumundaki farklı din ve mezheplere mensup kişiler açısından dikkate değerdir. Zira bu dönemde ana unsur Türkler dışındaki hemen hemen diğer bütün unsurlarda milliyetçilik düşüncesi ve ideolojisi yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu sebeple Osmanlı üst kimliği ile bu unsurların artık bir arada birlikte yola devam etme şansı azalmıştır.

Osmanlı Devletindeki kötü gidişin, Avrupa devletlerindeki gibi anayasalı ve meclisli bir idare tarzına geçilmesi ile sona ereceği ve batının baskısından kurtulacağı

devletin tekrardan eski gücüne ulaşacağı düşüncesinde olan Yeni Osmanlılar; bu sistemi istemeyen Sultan Abdülaziz'i hal ederek meşrutiyeti kabul eden Sultan Abdülhamit'i tahta çıkarmışlardır. Mithat Paşa öncülüğündeki Yeni Osmanlılar vakit kaybetmeden anayasa hazırlıklarına ve parlamento için seçim çalışmalarına başladılar. Bu çerçevede hazırlanan 4 Kasım 1876 tarihli Tâlîmat-ı Muvakkate'ye göre ülke genelinde 80'i Müslüman ve 50'si Gayrimüslim olmak üzere 130 mebus (milletvekili) seçilmesi planlanmıştır. Ancak seçimler sonrasında belirlenen mebus sayılarına bakıldığında gayrimüslim mebus oranının giderek arttığı görülmektedir. Ancak İttihat Terakki'nin iktidarı ele geçirmesiyle gayrimüslim temsil oranı azalmaya başlamıştır.

Gayrimüslim mebusların meclislerdeki rakamsal durumuna bakıldığında; ilk Osmanlı Meclisinde 115 mebustan 69'u Müslüman, 46'sı gayrimüslim, ikinci dönemde (1877-1878) 96 mebustan 56'sı Müslüman, 40'ı gayrimüslim, üçüncü dönem(1908-1912) mecliste bulunan 276 mebustan 227'si Müslüman, 49'u gayrimüslim vekillerden oluşmuştur. Hatta bu dönem mebuslarının etnik dağılımı; 142 Türk, 60 Arap, 25 Arnavut, 23 Rum, 12 Ermeni, 5 Yahudi, 4 Bulgar, 3 Sırp, 1 Eflak ve 1 Asurî mebus şeklinde gerçekleşmiştir. Dördüncü dönemde (Nisan-Ağustos 1912) 316 mebustan 247'si Müslüman, 69'u gayrimüslim'dir. Beşinci dönem (1914-1918) mecliste ise 48 mebustan 32'si Müslüman, 16'sı gayrimüslim olmuştur. Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında ise (1920) gayrimüslim mebus bulunmamaktadır. Bunun sebebi olarak Birinci Dünya Savaşı ve savaş sonrasındaki gelişmeler ile gayrimüslimlerin seçimleri boykot etmesigösterilebilir. Ayrıca seçimi şaibeli duruma sokmak ve dış müdahaleyi sağlamak maksadıyla Ermeniler ve Rumlar bu seçime katılmamışlardır.

Meclis-i Âyan'da ise 38 Müslüman Âyan üyesine karşılık 11 gayrimüslim Âyan bulunmaktadır. 1880 yılına kadar atanan 52 Âyan üyenin 14'ü gayrimüslim'dir. Bu atamalarda 1/3 oranı dengede tutulmaya çalışılmıştır. 1882 devlet salnamesinde 35 Âyan üyenin adı geçmektedir. Bunların 10'u gayrimüslimlerdendir. Bu durum dengenin Müslüman üyeler lehine değiştiğini göstermektedir. Genel olarak bakıldığında Meclis-i Umumiye açıldığından beri toplam 52 Âyan üyesinin 38'i Müslim, 14'ü gayrimüslimdir. (Hakkı Tarık Us, Zabıt Ceridesi, İstanbul, 1954)

Balkan Savaşları sonrasında, devlet yönetimini ele geçiren İttihat ve Terakki toplumdaki ana unsuru güçlendirmeye dönük politikalar üretmeye başlamıştır. Doğal olarak bu durum diğer unsurların dışlanmasına sebebiyet vermiştir. Milli iktisat politikasıyla ticari hayatta milli burjuvazi oluşturma çabaları, eğitimin ve dilin millileştirilmesi ile etnik unsurların ayrıcalıklarının kaldırılması ve bürokrasideki hâkim unsur gayrimüslimlerin yerlerine Türk bürokrat ve memurlar görevlendirilmesi örnek olarak gösterilebilir. Böylece toplum hayatında ve devlet yönetiminde yeni yapılanma ile gayrimüslim unsurlar önemli oranda uzaklaştırılmıştır.

Birinci Dünya Savaşından sonraki süreçte toplumdaki ayrışma hızlanmış ve özellikle dış devletlerin kışkırtmaları ile Osmanlı Devleti'nin yanında yer almayan bir kısım gayrimüslim toplulukların devletle bağlantısı büyük oranda kopmuştur. Bu kopuş süreci Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Osmanlının mirasını devralan Cumhuriyet kadroları İttihat ve Terakkinin başaramadığını radikal tedbirler almak suretiyle hayata geçirmek istemiştir.

Osmanlının parlamenter sisteme geçişinden itibaren Kanuni Esasiye, Teşkilat-ı Esasiye Kanununa ve Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart 1920 tarihli genelgesine göre 1877, 1908, 1912, 1914, 1919, 1920 ve 1923 yıllarında genel seçimler yapılmıştır. Bu seçimlerden Son Osmanlı Meclisi Mebusanı ile ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde gayrimüslim mebus bulunmamaktadır. Bunun sebebi olarak son Osmanlı Meclisi Mebusan'ında 1915 olaylarından dolayı gayrimüslimlerin seçimleri boykot etmesi gösterilebilir. İlk TBMM'de ve Kurtuluş Savaşı sürecinde gayrimüslimlerin dış devletlerin tahriklerine uyarak Milli Mücadeleye mesafeli durmuşlardır. 1923-1935 yılları arasında her ne kadar kendisini Türk olarak ifade etse de anne tarafından Ermeni, baba tarafından Süryani olan Münib Boya 1923 yılında Van Mebusu olarak II. dönemde meclise girmiş ve III., IV., V., VI. ve VII. dönemlerde de Van milletvekilliğini sürdürmüştür.

Türk siyasi hayatında 8 Şubat 1935 seçimleri iki açıdan önemlidir. Birincisi; kadınların seçmen ve aday olarak seçimlere katılması sonucunda 18 kadın milletvekilinin mecliste temsil edilmesidir. İkincisi ise, ilk defa 1931 seçimlerinde uygulamaya konulan bağımsız aday uygulamasındaki kontenjanlardan azınlık kökenli gayrimüslim adayların meclise girmesidir. Tek parti dönemindeki iki aşamalı

seçim sistemi gereği ikinci seçmenlerin oyuyla seçilen bu adaylar çok az sayıda aldıkları oylarla milletvekili olmuşlardır. Demokrat Parti (DP) döneminde de TBMM'ne Ermeni, Yahudi ve Rum kökenli gayrimüslim milletvekilleri aday gösterilerek seçim yoluyla girmelerinin yolu açılmıştır.

TBMM'de gerek tek parti döneminde ve gerekse çok partili sisteme geçildiği dönemde ve sonrasında kurucu mecliste devlet başkanı temsilcisi olarak seçilen ve Türk siyasi hayatında yer alan bu gayrimüslim vekiller hakkında ne biyografik ne de araştırma inceleme tarzında bir bilimsel çalışmaya rastlanılmamıştır. Türk parlamento hayatı içerisinde yer alan bu boşluğun doldurulması açısından konunun irdelenmesi ve Türk siyasi hayatına kazandırılması gerekmektedir. Ayrıca bu tezin gayrimüslim milletvekillerinin iç ve dış politikada cereyan eden olaylara verdikleri tepkiler ve getirdikleri yorumların dönemin anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Cumhuriyet dönemi (1923-1964) TBMM'de görev yapmış olan gayrimüslim milletvekillerinin Türk siyasetine katkıları, Türkiye'de yaşayan gayrimüslim vatandaşlar ile devleti karşı karşıya getiren olaylar (Trakya olayları, Varlık Vergisi, 6/7 Eylül Olayları) karşısındaki tavırları ve gayrimüslim vatandaşların haklarının korunması konusundaki üstlendikleri roller ve faaliyetler noktasında bir analitik yöntem oluşturulmak suretiyle konumuz şekillendirilmeye çalışılacaktır.

Tezin birinci bölümünde Osmanlıdan Cumhuriyet'e gayrimüslimlerin durumu hakkında bilgi verilmiştir. Osmanlıda millet sistemi içerisinde gayrimüslimlerin statüsü ve demokratikleşme sürecinde gelinen nokta ele alınarak Lozan Antlaşması'yla kavuştukları durum tespit edilmiştir. İkinci bölümde tek parti döneminde seçimler ve bu dönemde TBMM'ye giren gayrimüslim milletvekillerin özgeçmişleri hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise gayrimüslim toplumu derinden etkileyen Trakya Olayları ve Varlık Vergisi değerlendirilerek, gayrimüslim milletvekillerin tepkilerine değinilmiştir. Ayrıca tek parti dönemi mecliste görev yapan gayrimüslim milletvekillerin faaliyetleri belirlenen başlıklar altında irdelenmiştir. Dördüncü bölümde, çok partili dönemde seçimler ve bu seçimlerde meclise giren gayrimüslim milletvekillerin özgeçmişleri hakkında bilgi verilmiştir. Beşinci bölümde, DP'nin azınlık politikası ve 6/7 Eylül Olayları, gayrimüslim vekillerin tepkileri ve bu dönmedeki iç ve dış politikaya dair

faaliyetleri incelenmiştir. Altıncı bölümde ise 27 Mayıs 1960 ihtilali sonrasında kurucu meclise seçilen gayrimüslim temsilciler ve bunların faaliyetleri hakkında değerlendirmelere yer verilmiştir. Sonuç olarak TBMM çatısı altında görev yapmış gayrimüslim temsilcilerin; Türkiye'nin bu süreçte yaşadığı kritik olaylara verdikleri tepkileri ve Türk siyasi hayatına olumlu ve olumsuz katkıları arşiv kaynaklarını kullanmak suretiyle ortaya koymaya çalışılmıştır.

2. Araştırmanın Yöntemi ve Karşılaşılan Problemler

Çalışma ilk olarak kaynak tespitine yönelik olmuştur. Kaynak araştırması için Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Emekli Sandığı Arşivi, Kızılay Arşivi, Osmanlı Bankası Arşivi, TBMM Kütüphanesi ve Arşivi'nden veri taraması yapılmıştır. Çok partili dönem ile ilgili Nevşehir Hacı Bektaş veli Üniversitesi veri tabanında bulunan (Gale Democracy in Turkey 1950-1959) Amerikan Ulusal Arşivi'nden faydalanılmıştır. Gazete ve dergiler için Milli Kütüphane'nin gazete arşivi kullanılmıştır. Arşivlerden elde edilen belgeler taranarak çalışmayla ilgili olan kısımları tespit edilmiş ve konularına göre tasnif edilerek değerlendirilmesi yapılmıştır. Arşivlerden elde edilen veriler önce müsvedde olarak daha sonra da bilgisayar ortamında yazılarak düzenlenmiştir.

Tezde gayrimüslim milletvekillerin faaliyetleri, TBMM Zabıt Cerideleri/Tutanak Dergileri'nden taranarak ilgili kısımlar tespit edilmiş ve belli başlıklar altında tasnif edilmiştir.

Tez ile ilgili kitap, dergi, gazete, makale, sempozyum ve kongre bildirileri, konuyla ilgili tezler ve internet ortamında bulunan ikincil kaynaklar ortak başlıklar altında konularına göre düzenlenmiştir. Tasnifleri yapılan veriler okunup incelenerek çalışmada kullanılacak şekilde gerekli özetler çıkarılmıştır.

Bu tez, birincil kaynak olan arşiv belgeleri ve ikincil kaynak olan kitap, makale, sempozyum bildirileri, gazete, dergi ve konuyla ilgili tez çalışmalarından elde edilen verilerin ortak başlıklarda sentezlenmesi sonucu oluşturulmuştur.

Bu tezin hazırlanmasında karşılaşılan problemlerden birisi; Emekli Sandığı Arşivi'ne girilememesidir. 2014 yılında yürürlüğe giren kişisel bilgilerin korunmasına dair yapılan hukukî düzenleme çerçevesinde çalışmaya konu olan gayrimüslim milletvekillerin bu arşivde olması muhtemel dosyalarına bakılamamıştır. Bu eksiklik

TBMM Arşivi'nde bulunan şahsi dosyalarından elde edilen bilgiler ile giderilmeye çalışılmıştır. İkinci olarak; gayrimüslimler hakkında birinci elden görüşme yapmak üzere bilgisine başvurulmuş patrikhane yetkililerinin ketum davranarak, bu konuda yardımcı olmak istememeleridir. Üçüncüsü ise gayrimüslim milletvekillerin birinci derece yakınlarının Türkiye'den ayrılmış olmalarıdır. Ayrıca Türkiye'de yaşayan Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatlerin dışı kapalı bir tutum sergilemeleri daha detaylı bilgi edinmeyi zorlaştırmıştır.

3. Kaynak Değerlendirme

Osmanlı sonrası kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde gayrimüslim milletvekili her ne kadar ilk mecliste olmasa da ikinci meclisten itibaren görülmeye başlamıştır. Ancak bu Osmanlı döneminde olduğu ölçüde değildir. Bu durumun sebepleri arasında yeni bir ulus devlet anlayışının ortaya konulmaya çalışılması ve ülkeyi işgal eden unsurlara karşı yürütülen bağımsızlık çabası gösterilebilir. Batı Anadolu'da Yunanlılara karşı yapılan mücadele, doğuda Ermenilere karşı verilen savaş, toplum içindeki azınlıkların mecliste temsil edilmesini engelleyen unsurların başında gelmektedir.

Türkiye'deki tarih alanında yapılan çalışmalarda Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) birinci derecede önemlidir. Osmanlı Devleti'nin gerçekleştirdiği ilk genel seçimler hakkında yapılan düzenlemeler ve seçim sonuçlarına dair tutanaklar objektif değerlendirme açısından vazgeçilmez kaynaklardır. Ayrıca seçim süreçlerinde yaşanan adli vakalar ve hukukî süreçleri içeren kayıtlar dönemi anlamak açısından büyük önem taşımaktadır.

Çalışmamızda Cumhuriyet sonrası dönemde Ermeni, Rum ve Yahudi cemaatlerin devletle, devletin bu cemaatlerle olan ilişkilerine dair kayıtlar (hukukî düzenlemeler, dilekçeler, mazbatalar, atamalar) BCA'dan temin edilmiştir. Milletvekillerin parlamentoya seçildikten sonraki dönemlerine ait bilgilerine TBMM Arşivi'ndeki kişisel dosyalarından ulaşılmıştır. Bunun yanında TBMM Zabıt Cerideleri/Tutanak Dergileri milletvekillerin faaliyetlerini birinci elden ortaya koyan temel kaynak olarak kullanılmıştır. Ayrıca çok partili dönemde Türkiye'deki azınlıklarla yakından ilgilenen İngiltere ve Amerika'nın, İstanbul ve Ankara konsolosluklarının yazdığı raporlarda çalışmamızla ilgili önemli bilgilere rastlanmıştır.

Ayrıca dönemin ulusal ve azınlık gazeteleri (Cumhuriyet, Hürriyet, Milliyet, Akşam, Ulus, Zafer, Son Telgraf, Son Posta, Tasvir-i Efkâr, Vakit, Tanin, To Vima, Şalom, Or Yeuda, Agos) taranarak gayrimüslim milletvekilleri hakkında çıkan haberler değerlendirilmiştir. Yapılan bu gazete taramasında gayrimüslim milletvekillerin mümkün olduğu kadar basından uzak durdukları gözlemlenmiştir. Seçim propagandaları döneminde yaptıkları basın açıklamaları, seçim vaatleri ve kendilerinin Türk milleti adına meclise katıldıklarına dair beyanlatları oldukça önemlidir.

Dış politikada üzerindeki baskılardan kurtulmak adına meclise dahil edilen gayrimüslim milletvekilleri hakkında yapılan çalışmalar oldukça yetersizdir. Bu alanda yapılan çalışmalara bakıldığında; Osmanlı döneminde Meclisi Mebusan'da görev yapan Ermeni Mebuslar “Medyan Karaer; II. Meşrutiyet Döneminde Ermeni Milletvekilleri, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2007” ve bazı Yahudi kökenli mebuslar “Kevser Göral, Avram Garanti'nin Hayatı ve Eserleri, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi Niğde 2009” hakkında yapılmış çalışmalar bulunmaktadır. Yine tek parti dönemi ve Menderes dönemi azınlık politikalarını irdeleyen yüksek lisans ve doktora tez çalışmaları da yapılmıştır. “Ahmet Yaşar Akkaya, Marmara Üniversitesi, Demokrat Parti'nin Azınlık Politikası (1950-1960), Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010”, “M. Çağatay Okutan, Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları 1923-1946) Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2000”. Tez ile benzer ismi taşıyan Nihal Esen'in yüksek lisans çalışması oldukça yüzeysel olarak konuyu ele almıştır. “Nihal Esen, Cumhuriyet Dönemi Gayrimüslim Milletvekilleri, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2016”.

Gayrimüslim milletvekilleri konusunda çalışma yapan bir başka isim ise gayrimüslim kökenli gazeteci Rıfat Bali'dir. Rıfat Bali'nin çalışmaları kaynakça bölümünde verilmiştir. Bali'nin makale ve kitap çalışmaları ağırlıklı olarak Yahudi kökenli isimler üzerinde ve genel çerçevede ele alınmıştır. Bu alandaki bir diğer çalışma Süleyman Yeşilyurt'un Ermeni Yahudi Rum Asıllı Milletvekilleri, Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2009. adlı kitabı ise tamamen gazetecilik mantığıyla ortaya konulmuş bir çalışmadır. Akademik anlamda yeterli değildir. Varlık Vergisi ve

Türkleştirme Politikaları adlı kitabıyla Ayhan Aktar, gayrimüslimlerin Cumhuriyet döneminde yaşadıkları Trakya Olayları ve Varlık Vergisi mağduriyetlerini yerli ve yabancı kaynaklarıyla kapsamlı olarak ele almıştır. Türk Yahudi yazarlarından Naim Avigdor Güteryüz ise Toplumsal Yaşamda Türk Yahudileri adlı kitabında, XIX. ve XX. yüzyılda toplumsal hayatta isim yapmış Türk Yahudileri hakkında genel bir bilgilendirme yapmıştır. Türkiye’de Azınlık Sorunlarını kapsamlı olarak ele alan bir başka isim Yavuz Ercan’dır. Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Azınlık Sorunu – İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Kalan Sorunlar- adlı çalışmasıyla Osmanlı öncesinden başlayarak, Türk toplumu içerisindeki azınlık unsurların tarihsel gelişim süreçlerini Cumhuriyet’e kadar kapsamlı olarak ele almıştır.

Türk siyasetinde özellikle nüfus mübadelesi, 1934 Trakya Olayları, 1942 Varlık Vergisi, II. Dünya savaşı sonrasında liberalizm ve çok partili hayata geçiş süreci, Kıbrıs’ta yaşanan olaylara bağlı olarak gelişen 6/7 Eylül olayları gibi gayrimüslimler ile devleti karşı karşıya getiren konularda gayrimüslimlerin tepkileri önemlidir. Türkiye’nin Amerika ve Avrupa ile ilişkilerinde köprü vazifesi gören gayrimüslim temsilcilerin nasıl bir rol oynadığını ortaya koymak dönemin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

TBMM’ndeki milletvekilleri ile ilgili çalışmalar son dönemde artarak devam etmektedir. Yapacağımız bu çalışma ile Cumhuriyet dönemi parlamentosundaki temsil edilen gayrimüslim milletvekilleri ve faaliyetlerini ortaya koyarak bu boşluğu doldurmak amaçlanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'DEN CUMHURİYET'E

GAYRİMÜSLİMLER

Osmanlı Devleti kurulduğu günden itibaren topraklarının genişlemesine bağlı olarak farklı millet, kültür ve inançları bünyesine dâhil etmiştir. Yönetim bu çok uluslu ve çok kültürlü toplumun idaresinde belirli bir yol izlemek durumundaydı. Bünyesindeki bu farklı unsurları uzun yıllar hoşgörü ikliminde başarılı bir şekilde idare etmiştir. Osmanlı'nın toplum yapısı, devlet yönetiminde hâkim unsur olan Türklerden başka Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Romenler, Slavlar ve Araplar'dan oluşmuştur. Devlet bu çok uluslu yapıdan rahatsız olmadığı gibi yönetimi altındakilere asimilasyon ve kültürel sindirme uygulayıp tek tip bir toplum oluşturma yoluna gitmemiştir. Bunun yerine her inanç ve kültürü kendi içerisinde serbest bırakıp özgürce yaşamalarına müsaade etmiş ve hayat garantisi vermiştir.¹

Dünya tarihine bakıldığında Osmanlı Devleti'nin yönetimi altındaki topluluklara gösterdiği toleransı gösteren başka bir örneğe rastlamak mümkün değildir. Egemen milletler, yönetimleri altındaki kimlikleri, kültürleri, inançları asimile ederek ve köleleştirerek bunların tarihten silinmesine neden olmuşlardır. Oysa Osmanlı Devleti, tebaası altındakileri zorla İslamlaştırma gayesinde değildir. Osmanlı Devleti uyguladığı millet sistemi gereği tebaanın dinî temsilcilerini muhatap alarak onlar ile devlete bağlılıkları karşılığında hayat garantisi ve dinî serbestlik sağlanmıştır. Bu sayede ibadethanelerin dokunulmazlığı sağlanmış, ayrıca eğitim, haberleşme, sosyal güvenlik, nüfus, sağlık ve sosyal yardımlaşma konularında tam bir serbestlik elde

¹ Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Millet Sistemi**, İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992, 10; Gülnihal Bozkurt, **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, 7-8.

etmişlerdir. Gayrimüslimler kendi aralarındaki anlaşmazlıkları millet teşkilatlarınca (cemaat mahkemeleri) sonuca bağlamış ve bu cemaat mahkemelerinin kararları devlet tarafından aynen kabul edilmiştir. Gayrimüslimler sahip oldukları bu haklar karşısında, devlete tam bağlılık göstermek durumundaydılar. Askerlik çağına gelen erkekler ise cizye vergisi ödemek zorundaydılar. Ayrıca sosyal hayat içerisinde kıyafetlerinin renklerinin Müslümanlarla aynı olmaması, evlerinin Müslüman evlerinden yüksek olmaması gibi bazı kısıtlamaları da kabul etmekteydiler.²

1.1. Millet Sistemi

Osmanlı toplumu dinî açıdan “Müslüman” ve “Gayrimüslim” olmak üzere iki ana unsurdan meydana gelmektedir. Osmanlı Devleti’nin egemenliği altındaki toplulukları din ya da mezhep esasına göre idare etmesi “millet sistemi” olarak isimlendirilmiştir.³ Millet sistemi İslam hukuku kuralları çerçevesinde uygulanmaktadır. İslam hukukuna göre gayrimüslim vatandaşlar “zimmî” olarak nitelendirilmekte ve sınırlar dâhilinde yaşama ve diğer pek çok haklara sahip olarak devletin koruması altında sayılmaktadırlar.⁴ Bu haklar sadece can, mal ve namus güvenliği ile sınırlı olmayıp devlet kademelerinde görev almayı da sağlamaktadır.

Millet sisteminde temel unsur din ve mezhep olduğu için Müslüman olan ve Müslüman olmayanın sınıflandırılmasında elbette ki Müslüman toplumun diğerine göre ayrıcalıkları bulunmaktadır. Bu sebeple zimmî olarak adlandırılan topluluklar Müslüman ahali dışındaki bütün gayrimüslimleri ifade etmektedir. Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’u fethinden sonra zimmî hukuku uygulanarak gayrimüslimler millet olarak tanımlanmıştır. Osmanlı toplumu içerisinde kabul edilen dört millet vardır. Müslüman Milleti, Rum Milleti, Ermeni Milleti ve Yahudi Milletidir. Müslümanlar “Millet-î Hâkime”, Ermeniler ise “Millet-î Sadıka” olarak nitelendirilmiştir. “Millet-î Sadıka” kullanımı kaynaklarda 19.yüzyıldan sonra görülmeye başlamıştır. Ancak bu çalışmada Rum, Ermeni ve Yahudi azınlıklar⁵

² Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Millet Sistemi**, 34-41.

³ Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, İstanbul: Risale Yayınları, 1996, 17.

⁴ Murat Belge, Yeni Birlik Biçimleri ve Azınlıklar, **Birikim**, Sayı 71-72, 1995, 13-16.

⁵ Türk Dil Kurumu’nun Türkçe sözlüğüne göre “Bir toplulukta kendine özgü nitelikler bakımından ayrı ve ötekilerden sayıca az olanlar, azlık, ekalliyet, çoğunluk karşıtı olarak” tanımlamıştır. (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=AZINLIK, Erişim: 22.03.2017)

temel olarak alınacaktır. Ölçü olarak din esas alındığından, Türk olduğu halde Müslüman olmayanlar azınlık olarak değerlendirilmiş ve buna göre muamele edilmiştir.⁶ (Ortodoks Türkler) Müslümanlar farklı etnik kökenlere mensup olsalar da aynı sınıflandırma içinde düşünülerek kendi içinde ayrı bir gruplandırma ihtiyacı duyulmamıştır. (Türkler, Araplar, Arnavutlar, Gürcüler, Çeçenler, Abazalar, Boşnaklar, vb.) Sonuçta gayrimüslimler ülkenin neresinde yaşarlarsa yaşasınlar, hangi dili konuşurlarsa konuşsunlar, hangi etnik yapıya mensup olurlarsa olsunlar inanç merkezli bir sınıflandırmaya tabi olarak, yönetim merkezi İstanbul'da olan bir milletin mensubu sıfatıyla Osmanlı idarî sistemine bağlıdır.⁷

Osmanlı Devleti'nde Müslüman olmayan topluluklara karşı izlediği politika iki devreye ayrılabilir. Bunlardan birincisi (1300-1862) Klasik Dönem, ikincisi ise(1862-1922) Nizamnameler Dönemi'dir.⁸ Osmanlı Devleti'nde millet sistemi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı Osmanlı tarihçileri fetihten sonra İstanbul'da bütün dinsel üst kurumların oluşturulmasını tezlerine dayanak olarak göstermektedirler. Bu konuda Kemal Karpat açık ve net olarak XV. yüzyılda Rum milleti ile birlikte Ermeni ve Yahudi milletlerinin de kurulduğunu ifade etmektedir.⁹ Bilal Eryılmaz, Fatih Sultan Mehmet'in Ortodoks Patriği atamasını iç işlerinde ve dinî konularda serbest bırakmasını millet sisteminin başlangıcı olarak almaktadır.¹⁰ Gülnihal Bozkurt herhangi bir gerekçeye bağlamadan millet sistemini Fatih döneminde başladığını kabul etmektedir.¹¹ Cevdet Küçük ise Ortodoks Rum Patrikhanesinin Fatih döneminde önemini büyük oranda kaybettiğini ve fetihten sonra Patrikhanenin yeniden ihya edildiğini ifade etmekte; ayrıca Musevilere kendi havralarını kurmalarına ve Ermenilerin başına bir Patrik tayin etmek suretiyle de cemaatler arasında bir denge tesis edildiğini belirtmektedir.¹²

⁶ İlber Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 216-220; Mithat Sertoğlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlık Meselesi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 32, 1987, 44.

⁷ Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, 18.

⁸ Yavuz Ercan, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye'Azınlık Sorunu- İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Kalan Sorunlar**, Ankara: Turhan Kitabevi, 2011, 125.

⁹ Kemal H. Karpat, Etnik Kimlik ve Ulus Devletlerin Oluşumu, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt 2, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, 19.

¹⁰ Bilal Eryılmaz, Osmanlı Devleti'nde Farklılıklara ve Hoşgörüyü Kavramsal Bir Yaklaşım, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt 4, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, 236.

¹¹ Bozkurt, 10.

¹² Cevdet Küçük, Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt 4, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, 210.

Millet sistemini daha erken dönemlerde başlatanlara örnek olarak Yuluğ Tekin Kurat gösterilebilir. Kurat'a göre; Osmanlı Devleti Fatih öncesi dönemde Balkanlardaki Bizans, Sırp ve Bulgar topraklarının fethiyle buralarda yeni bir düzen ve sistem kurmuştur. Böylece millet sistemi daha erken tarihlerde inşa edildiğine işaret etmektedir.¹³ Fatih döneminde Osmanlı Devleti'nin gelişimini artık tamamlaması ve bir cihan devleti haline gelmesi Rum ve Ermeni Patrikhaneleri ve Haham Başlığı kontrol ederek belirleyici konumda olması bu düşüncüyü desteklemektedir.

Millet sisteminin oluşumu konusunda ikinci bir görüş ise bu düzenlemelerin XIX. yüzyıldan sonra gündeme geldiği şeklindedir. Bu görüşü savunanlardan en dikkat çekici olanı Benjamin Braude'dir. Braude, millet sisteminin ortaya çıkışını Osmanlı Devleti'nin yıkılış döneminde olduğunu vurgulamaktadır.¹⁴ Bu görüşe katılanlardan birisi de Yavuz Ercan'dır. Ercan, Osmanlı millet sisteminin Tanzimat düzenlemeleriyle ortaya çıktığı görüşünü savunmaktadır. Tanzimat Fermanıyla gayrimüslimler ile Müslümanlar kanun önünde eşit sayılmış ve arkasından çıkarılan nizamnameler ile de millet sistemi oluşturulmuştur.¹⁵

Osmanlı Devletinde modern anlamda ilk nüfus sayımı 1828/29 yılında yapılmak istenmiş ise de savaş sebebiyle yarım kalmıştır.¹⁶ 1893 yılında yapılan idarî düzenleme ve nüfus sayımına göre Osmanlının toplam nüfusu 17.338.604 olarak tespit edilmiştir. Bu nüfusun 12.587.137'sini Müslümanlar, 2.332.197'sini Rumlar, 1.001.465'ini Ermeniler, 184.006'sını Yahudiler ve 1.000.000'unu da diğer unsurlar teşkil etmekteydi. Osmanlı toplumunun nüfus oranlarına bakıldığında toplam nüfusun %72'sini Müslümanlar, % 13'ünü Rumlar, % 5.77'sini Ermeniler ve % 1.05'ini Yahudiler oluşturmaktadır.¹⁷

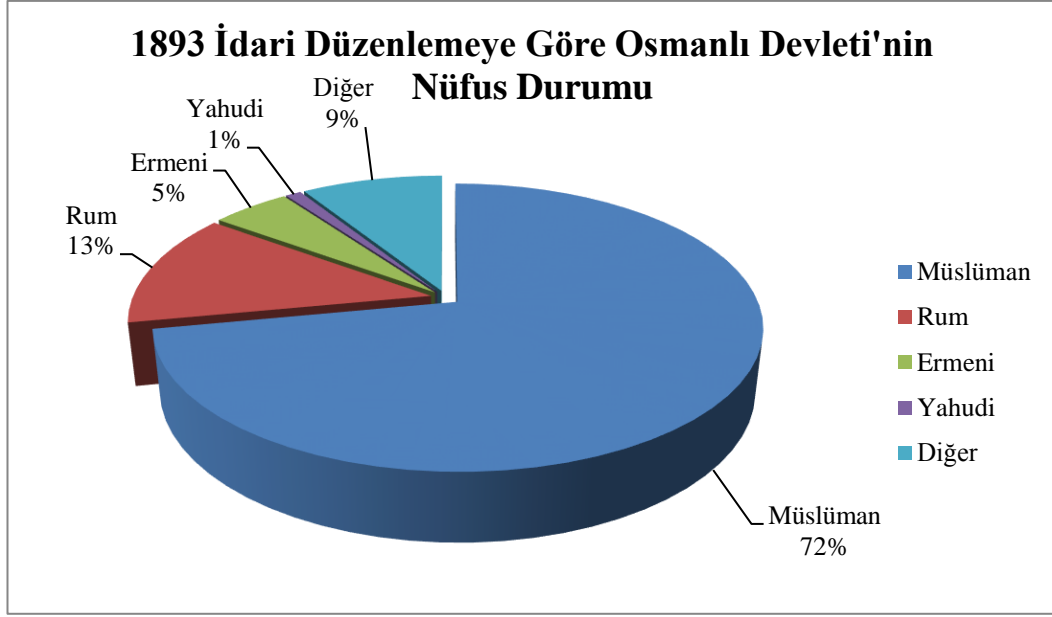
13 Yuluğ Tekin Kurat, Çok Milletli Bir Ulus Olarak Osmanlı İmparatorluğu, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt 4, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, 217.

14 Benjamin Braude, Millet Sisteminin İlginç Tarihi, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt 4, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, 253.

15 Yavuz Ercan, Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi), **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt 4, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, 206.

16 Stanford Shaw-Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: E Yayınları, 1983. 70.

17 Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, 200-224; **Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri**, Ankara: ATESE Yayınları, Cilt 1, 2005, 500-650.

Grafik 1. 1. 1893 İdari Düzenlemeye Göre Osmanlı Devletinin Nüfus Durumu

Millet Sistemi içerisinde her cemaatin kendi oylarıyla seçtiği en üst düzeydeki dinî temsilci, padişah tarafından kendi topluluğunu düzenlemek ve yönetmek ile görevlendirilmiştir. Bu konuda kendilerine resmi olarak yazılı görevlendirme yapılmıştır. Bu sistem içerisinde milletler kendi din, hukuk, gelenek-görenek ve eğitimlerini serbestçe düzenlemektedirler. Millettin seçtiği dinî lider sadece dinî olarak değil aynı zamanda idarî olarak da, bir devlet memuru gibi padişaha karşı sorumludur.¹⁸ Dini liderler gerektiğinde Divan-ı Hümayun'da cemaatleri adına söz söyleme yetkisinde olduklarından devlet tarafından "millet başı" olarak da isimlendirilmişlerdir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde cemaatlerin idaresi sadece basit bir kilise idaresinden çok daha fazlasını kapsamaktadır.

1.2. Osmanlı Toplumunda Gayrimüslim Milletler

1.2.1. Rum Milleti

Rum tabiri Roma ve Bizans imparatorluklarına delalet eden bir kelime olup her ikisi yerine de kullanılmıştır. Konya Selçukluları için Rum-Selçukluları ifadesi kullanıldığı gibi, Osmanlıların ilk döneminde Amasya ve Sivas dolayları da bu tabir ile ifade edilmiştir. Bundan kasıt Roma İmparatorluğu'nun doğu toprakları yani

¹⁸ Fatih Akın, **Türkiye'de Azınlık Politikaları&6-7 Eylül Olayları**, İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2006, 20.

Bizans İmparatorluğu'dur. Sonraki dönemde ise Rum tabiri İonyalılar'dan kasıt eski Helenleri yani Yunanlıları işaret etmektedir. Rum tabiri umumiyetle Türkiye içinde de kullanılmıştır.¹⁹

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim milletler içerisinde en büyük nüfusa sahip olan toplum Rum Milletidir. 1893 yılı nüfus sayımına göre toplam Osmanlı nüfusu içerisinde Rumların oranı %13'tür.²⁰

İstanbul'un fethiyle beraber Fatih Sultan Mehmet bir ferman ile Rumlara dinî serbestlik tanımış ve bir patrik seçilmesini sağlamıştır. Antakya ve İskenderiye patriklikleri de İstanbul'daki Ortodoks kilisesine bağlanmıştır. Seçilen patriğin liderliğinde dinî ve idarî yönden ülkedeki bütün Ortodokslar bir merkezde toplanmıştır.²¹

Padişah fermanıyla görevlendirilen Patrik, devletin bir memuru olarak kabul edildiği için Yeniçerilerden oluşan bir muhafız birliği tarafından korunmakta, idarî ve malî meselelerin çözümünde kendisine yardımcı olacak bir meclise (Sinod Meclisi) sahiptir.²² Patriğe verilen ferman ile Ortodoks din adamlarının bazı vergilerden muaf olduğu belirtilmekle birlikte, din işleri dışında ticaret ile uğraşan din adamları bu muafiyetin dışında tutulmuştur.²³ Ancak Osmanlı tebaası içerisinde Rumların imtiyazlı konumu sayesinde Fener Rum Beyleri, özellikle Osmanlı Hariciyesinde (Dışişleri Bakanlığı) müsteşarlık, tercümanlık görevleri ve Eflak Boğdan Voyvodalıkları ile Girit ve Sisam gibi vilayetlerin Valilikleri görevlerine getirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde Rumlar ticarî hayatın önemli aktörlerinden olup genellikle İstanbul ve çevresinde meskûn edilmişlerdir. Rumlar İstanbul'da özellikle Fener, Aya Kapı, Kumkapı, Topkapı, Petro Kapısı, Cibali ve Samatya gibi merkezi bölgeleri tercih etmişlerdir.²⁴

¹⁹ Franz Babinger, Rum, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 9, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1964, 766.

²⁰ Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, 59.

²¹ Akın, 20.

²² Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, 28.

²³ Elçin Macar, **Cumhuriyet Döneminde Fener Rum Patrikhanesi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, 39.

²⁴ Yücel Özkaya, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Toplum Yaşantısı**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1985, 156.

Uzun yıllar Osmanlı himayesinde huzur içerisinde yaşayan Rumlar batılı devletlerin emperyalist emellerine alet olmuşlar ve hamilerine karşı isyan etmişlerdir. Bu isyanlarda özellikle Avrupa’da eğitim gören Rum gençlerinin önemli rolü bulunmaktadır. 1821 yılındaki Mora isyanından sonra batılı devletler ve Rusya’nın desteğini alan Rumlar 1829 yılında Yunanistan’ı kurmuşlardır.

1.2.2. Ermeni Milleti

Ermeniler Anadolu’nun yerli ahalisinden değildir. Bölgeye nereden geldikleri konusu net olmamakla beraber, Kafkasya, Anadolu ve İran coğrafyasında dağınık bir şekilde yaşamışlardır. Bu durum tarihte zaman zaman bir devlete sahip olacak güce ulaşsalar bile daima bölgelerinde vassal bir prenslik ya da krallık olarak varlıklarını sürdürmek zorunda kalmışlardır. Düzenli ve sistemli bir devlet oluşturmaları ancak Ermeni Kilisesi sayesinde mümkün olmuştur.

Tarihte “Ermeni” tabiri ilk kez M.Ö. 521 yılında Pers Kralı I. Darius dönemindeki Bistun yazıtlarında geçmekte ve yazıtlarda Elazığ/Ergani bölgesinde isyan eden bir kavim hakkında “Armina/Arminia” tabiri kullanılmaktadır. Bunun dışında bu tarihten önce herhangi bir yerde bu ifadeye rastlanmamıştır.²⁵

Ermeniler Türk hâkimiyetine girmeden önce Pers, Makedonya, Roma, İran, Bizans ve Arapların hakimiyetinde yaşamışlardır. Türklerin bölgeye gelmesiyle birlikte, Türk hâkimiyetine giren Ermeniler en rahat günleri bundan sonra başlamıştır. Sürekli horlanan ve aşağılanan bir millet olmaktan kurtulmuşlar.²⁶ Dinî açıdan büyük çoğunluğu Gregoryen²⁷ Ortodoks olan Ermenilerin bir kısmı da Katolik ve

²⁵ Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul: Belge Yayınları, 1987,101.

²⁶ Cafer Ulu, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Ermeniler**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2009, 1-22.

²⁷ **Gregorian (Gregoryen) Kilisesi:** Avrupa’da, kurucusunun vaftiz ismi olan Gregoire’den dolayı Gregoryen Ermeni Kilisesi olarak adlandırılmaktadır. Gregoire Kayseri’de Hıristiyanlık eğitimini tamamlayarak Ermenistan’a dönmüş ve orada Hıristiyanlığı yaymaya çalışmış, ancak başlangıçta kendisine rağbet eden olmamış hatta çok işkenceler görmüştür. Fakat Ermenistan Kralı Tiridate’nin hastalanması, hastalığında hekimlerin çaresiz kalması üzerine, Kral’ın kız kardeşinin bir rüya görmesi üzerine Gregoire’ye durumu anlatıp çare düşünmesini istemiştir. Gregoire, Kral’ı iyileştirmiş ve bunun üzerine Kral da, Hıristiyanlığı kabul ederek, Hıristiyanlığı Krallığın resmi dini olduğunu açıklamıştır. Gregoire, Hıristiyanlığın, Ermenistan’da bulunan farklı topluluklar tarafından da kabul edilmesini sağlamıştır. Bunun için Gregoryen Hıristiyanlığına, değişik ırk ve kültürden insanların Hıristiyanlık anlayışı olarak da bakılabilir. (Abdurrahman Küçük, **Ermeni Kilisesi ve Türkler**, Ankara: Ocak Yayınları, 1997).

Protestan'dır.²⁸ Ermenilerin bilinen en eski ruhani merkezi bugünkü Erivan yakınlarındaki Eçmiyazin Kilisesi'dir.²⁹

Bugünkü Ermeni Patrikhanesi ise İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından 1461 yılında kurdurulmuştur. Bursa Metropoliti Ovakim/(Hovakim) Ermeni Patriği olarak atanmış ve diğer milletlere (Rum ve Yahudi) verilen imtiyazlar ona da tanınmıştır. Böylece Ermeniler eğitim-öğretim, dinî faaliyetler, vakıf işleri ve aile işlerini kendi inanç geleneklerine göre düzenleme imkânı elde etmişlerdir. Ermenilere verilen bu imtiyazlar Ermeni toplumunun gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Osmanlı idaresinde okullarını, kiliselerini kurmuşlar ve yok olmaya yüz tutan kültürlerini ve dillerini yeniden canlandırma imkânına kavuşmuşlardır. Fatih dönemindeki bu gelişmeler sonucunda İstanbul'a yoğun bir Ermeni göçü yaşanmıştır.³⁰

Ermeniler İstanbul'da yoğun olarak Balat, Edirnekapı, Kumkapı, Samatya, Tophane semtlerinde meskündür. Anadolu'daki Ermeni nüfusu ise daha çok Amasya, Erzurum, Kayseri, Kozan (Sis), Muş, Sivas, Trabzon ve Van sancaklarında yoğun bir yerleşme göstermişlerdir.³¹ Osmanlı toplumunda gayrimüslim teba içinde Rum milletinden sonra en fazla Ermeni milleti gelmektedir.

Ermeniler toplum içerisinde Türkçe konuştukları gibi ibadetlerini dahi Türkçe yapmışlardır. Özellikle Islahat Fermanı'ndan sonra Osmanlı idarî yapısında 33 mebus, 22 nazır, 29 paşa, 7 sefir, 1 konsolos, 17 üniversite hocası, 41 yüksek dereceli memur görev almıştır.³²

1863 yılında kabul edilen Ermeni Milleti Nizamnamesi, Ermenilere Osmanlı Devleti içinde adeta ayrı bir devlet olma imkânı sunmuştur. Bu durum diğer milletlerin Ermenileri kendi safına çekmek ve Osmanlıya karşı kıskırtmak için önemli bir fırsat oluşturmuştur. Zira Gregoryen Ermeniler Osmanlı Devletine bağlı kalmış ise de Protestan ve Katolik Ermeniler batılı devletlerin kıskırtması sonucu Osmanlı

²⁸ Baskın Oran, **Türkiye'de Azınlıklar; Kavramlar, Lozan, İç Mevzuat, İctihat, Uygulama**, Ankara: TESEV Yayınları, 2004, 38.

²⁹ Eçmiyazin: "Tanrının biricik oğlunun indiği yer" anlamında kullanılmaktadır. (Abdurrahman Küçük, Gregoryen Ermeni Kilisesinin Oluşması ve Konsil Kararları Karşısında Tutumu, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 35, Sayı 1, Ankara, 1996, 117-154).

³⁰ Azmi Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayları**, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayını, 1990, 7; Bozkurt, 13.

³¹ Nejat Göyünç, **Osmanlı İdaresinde Ermeniler**, İstanbul: Gültepe Yayını, 1983, 37.

³² Halit Ertuğrul, **Azınlık ve Yabancı Okulları**, İstanbul: Nesil Yayınları, 2005, 58.

devletine karşı ayaklanmışlardır. Ermeni Gregoryen Patriği bu konuda devletten yardım istemiş ise de yine batılı devletlerin baskısı sonucu gerekli yardım yapılamamıştır.³³

1.2.3. Yahudi Milleti

Osmanlı Devleti'nde ilk Yahudi toplumuna Orhan Gazi döneminde Bursa'da rastlanmıştır. Fetihden sonra Orhan Gazi Bursa'daki Yahudilere tolerans göstererek kendi inançları çerçevesinde yaşamalarına ve bir havra inşa etmelerine müsaade etmiştir.³⁴ Osmanlı Devleti'ne ilk Yahudi göçünü 1470 yılında Almanya ve Polonya'dan gelen Aşkenaz³⁵ Yahudileri yapmıştır. Bunlara İspanya'da zulüm görüp kaçan ve Osmanlı Devletinin yardımlarıyla kurtarılan Sefarad³⁶ Yahudileri ve Kırım'dan gelen Karaim³⁷ Yahudileri eklenmiş ve bu topluluklar İstanbul'a

³³ Davut Kılıç, **Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasındaki Dinî ve Siyasî Mücadeleler**, Ankara: ASAM Yayınları, 2000, 119.

³⁴ İlknur Polat Haydaroğlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, 8.

³⁵ **Aşkenaz Yahudileri:** Aşkenazlar veya Aşkenaz Yahudileri, genel anlamda, ortaçağlarda, Almanya'nın batısında, Ren nehri kıyılarında yaşayan Yahudilere verilen genel bir isimdir. Aşkenaz kelimesi, Tora'da, Nuh'un oğullarından, Yafes'in (Yafet) oğlu Gomer'in oğullarından birisi olarak bilinir. Tevrat'ta Yeremya 51:27'de "*Ulusları Babil'le savaşmaya hazırlayın. Ararat, Minni, Aşkenaz krallıklarını ona karşı toplayın*" şeklinde yer almaktadır. Uzmanlar Tevrat'ta tarif edilen bu metinde Aşkenazları, Akad dilinde Ashguza, Ishguza olarak geçen Ashkuza'lar olarak kabul etmişlerdir. Asur yazıtlarına göre Ashkuza'lar, Asurlulara karşı, Mannalıların müttefiki olarak savaşmışlar. Ashkuza'lar şimdiki Rusya'nın güneyinde, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve İran'ın kuzeyinde yaşayan bir toplum olarak biliniyor. Ortaçağ'da Yahudi dini kaynaklarında Aşkenaz, Almanya bölgesini belirtmek için kullanılıyordu. Ancak ilk kez ne zaman ortaya çıktığı konusunda kesin bir bilgi yoktur. Nuh Peygamber'in çocuk ve torunları zaman içinde yaşadıkları bölgeyle özdeşleştirilerek bu isimlerle anılmıştır. Bir kurama göre, Aşkenaz'ın babası Gomer, "Germania-Almanya" ile özdeşleştirilmiş ve dolayısıyla oğlu Aşkenaz da yaşadığı bölgeye ismini vermiştir. (Metin Delevi, Aşkenaz Yahudileri Tarihi, **Şalom**, İstanbul, 01 Kasım 2012).

³⁶ **Sefarad Yahudileri:** İbrani dilinde İspanya "Sefarad" kelimesiyle karşılanmaktadır. Ancak İspanya dışında Portekiz, İtalya, Kuzey Afrika, Türkiye, Ege Adaları ve Balkanlardaki Musevilerinin de büyük bölümü bu tabir ile anılır. XVI. yüzyılda bütün bu coğrafyadaki gruplar, Judeo-Espegnol veya "Ladino" denen ve İspanya'nın Kastilya lehçesine ilave edilmiş; Türkçe, İbranice hatta Rumcadan gelen kelimeler ve deyimler ile süslü bir dil konuşuyorlardı. Bu dil bugünlerde unutulmaya başlanmıştır. 1492 yılında İspanya'dan çıkarılan Yahudiler, İspanya kökenli oldukları için kendilerine "Sefarad" adını koymuşlardır. Avram Galanti, **Türkler ve Yahudiler**, Gözlem Yayınevi, 1995.

³⁷ **Karaim Yahudileri:** Karaim/Karayit bir Yahudi mezhebi olarak bilinir. Karaim tabiri İbranice Ba'alei ha-Mikra (Yazıtların Halkı) olarak bilinir. Karaimler, temel din kitabı olarak Tora Yazıtlarından başka bir kaynağı kabul etmezler. Sözlü kuralların bağlayıcı olmadığına inanırlar. Bu sebeple Talmud Karaim Yahudilerince geçersizdir. Dini kurallar konusunda tek kaynakları Tevrat olduğu için, bazı dini bayramları diğer Yahudilerden farklı bir biçimde kutlarlar. Dini ritüeller konusunda farklı tutumlarından dolayı diğer Yahudiler tarafından ayrılıkçı olarak görülmektedir. (Yahya Koçoğlu, **Azınlık Gençleri Anlatıyor**, İstanbul: Metis Yayınları, 2001).

yerleştirilmiştir.³⁸ Yahudilerin İstanbul'da yoğun olarak yerleştirildikleri semtler Balat, Hasköy, Bahçekapı ve Kasımpaşa'dır.³⁹

İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet diğer gayrimüslim topluluklar gibi Yahudileri de "Millet" olarak tanımış ve onlara verilen haklar Yahudilere de verilmiştir. İlk hahambaşı olarak Moses Capsali atanmıştır. 1865 yılında çıkarılan "Hahamhâne Nizamnâmesi" ile çeşitli meclisler oluşturularak topluluk içerisinde geniş bir idare ve iç yönetim imkânı sağlanmıştır.⁴⁰

Yahudilere verilen ferman bir dönem kaybolmuş ve ferman hilafına bazı olaylar cereyan etmiştir. Bunun üzerine Yahudi toplumunun özgürlüklerini sağlayacak şekilde yeni bir ferman hazırlanmıştır. Diğer gayrimüslim toplumlara göre Yahudilerin Osmanlı Devletine pek bir müşkülât çıkarmadıkları görülmüştür. Osmanlı idaresine karşı ciddi olarak söylenebilecek tek olay Sabatay Sevi hareketidir. Sabatay Sevi 1666 yılında kendisini Mesih ilan ederek bir Yahudi devleti kurmaya kalkışmış ise de başarılı olamamıştır. Sabatay Sevi tutuklanarak idama mahkûm olmuş ise de Müslüman olduğunu açıklayarak Mehmet Aziz adını almıştır.⁴¹ Bu şekilde idamdan kurtulmuştur.

Yahudiler Osmanlı Devleti idaresinde yıkılış sürecine kadar huzur, barış ve zenginlik içerisinde yaşadılar. Devletin içerisindeki kritik durumları kendi çıkar ve lehlerine çevirmesini bildiler. Özellikle milli mücadele döneminde savaş sürecinin mali ve ticari şartlarını değerlendirerek ciddi karlar elde ettiler. Bu durum daha sonra aleyhlerine "Varlık Vergisi" olarak dönmüştür. Bu savaş döneminde Hahambaşı'nın önderliğinde kurdukları Alyans İsrailit ve Makabi gibi cemiyetler vasıtasıyla varlıklarını her yönden korumaya çalıştılar. Birinci Dünya Savaşı sonunda İstanbulluğal edilince daha önce evlerine ve dükkânlarına astıkları Türk Bayrağı'nı kaldırıp Süleyman Bayrağı'nı astılar. Yani zamana ve şartlara göre hareket ederek ayakta kalmaya çalışmışlardır.

Ancak genel olarak değerlendirecek olursak Osmanlı idaresindeki bütün gayrimüslim topluluklar Osmanlı Devleti himayesinde barış ve huzur içerisinde yaşarken devletin

³⁸ İlber Ortaylı, Milletler ve Azınlıklar, **Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, 1001.

³⁹ Önder Kaya, **Tanzimattan Lozan'a Azınlıklar**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005, 56.

⁴⁰ Ortaylı, 1003.; Ertuğrul, 63. ; Bozkurt, 12.

⁴¹ Ertuğrul, 64.

tökezlemesiyle beraber hâmilelerine destek çıkmak yerine kendi çıkar ve menfaatlerinin peşinde koşmuşlar ve hatta batılı devletlerin emelleridoğrultusunda hareket etmişlerdir.

1.3. Gayrimüslimlerin Hukukî Durumları

Gayrimüslim tebaanın hukukî statüsü, Osmanlı Devleti'nin idarî ve hukukî yapısı içerisinde düzenlenmiştir. Osmanlı Devleti tebaa ile ilişkilerini, halkın seçtiği ve padişahın görevlendirdiği dinî liderler aracılığı ile yürütmektedir. Dinî liderlere verilen fermanlar, onları sadece dinî açıdan değil, aynı zamanda cismanî olarak da topluluğun idarî temsilcisi konumuna getirmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in Rum Ortodoks Kilisesi'ni kendi gelenekleri çerçevesinde yeniden ihya etmesiyle birlikte ona idarî yargılama yetkisi de vermiştir.⁴²

Bu çerçevede gayrimüslim topluluklar medeni hukuka dair problemlerini kendi içlerindeki cemaat mahkemelerinde karara bağlamışlardır. Ancak bir anlaşmazlık hâsıl olması halinde dava şeriat mahkemesine getirilir ve burada İslam hukukuna göre dava karara bağlanırdı. Dinî konularda ise cezalandırma yetkisi, ölüm cezası hariç patrik ve hahambaşılara bırakılmıştır. Ancak gayrimüslim tebaa kamu hukuku açısından tamamen İslam kurallarına bağlıdırlar. Hatta kişi hukuku açısından gayrimüslim bir kişi davası cemaat mahkemesi alanına girse bile isterse davasını kadı huzuruna da götürebilmektedir. Zira kadı sicillerinde buna dair birçok örnek görmek mümkündür.⁴³

Gayrimüslimlerin evlenme, boşanma, doğum, ölüm, miras, velâyet, vesâyet gibi her türlü faaliyetleri bağlı oldukları kilise tarafından yürütülmektedir. Örneğin bir Yahudi doğuyor, evleniyor, boşanıyor, miras bırakıyor, miras alıyor, ölüyor ve bütün bu olayların hiç birisinden Osmanlı yönetiminin haberi olmuyordu. Bu durum aslında Osmanlı açısından bir dezavantaj oluşturmasına rağmen, Osmanlı bütün bu olaylardan topluluk dinî liderinin yetkili kılması ve onu muhatap almıştır.⁴⁴

⁴² Nikolaus Pantazopoulos, Church and Law in the Balkan Peninsula During the Ottoman Rule, **Institute for Balkan Studies**, 1967, 9.

⁴³ Kemal Çiçek, Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmilerin Yargı Tercihi, **Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç, Sota& Yeni Türkiye**, 2001, 31-49.

⁴⁴ İlber Ortaylı, **Üç Kıtada Osmanlılar**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2007, 63.

Gayrimüslimler askerlik durumları ile ilgili konularda Tanzimat dönemine kadar cizye vergisi alınmak suretiyle askerlikten muaf tutulmuşlardır. Bu durum gayrimüslimler için bir ayrımcılık gibi görünse de bazı Müslüman gençlerin cizye ödemek koşuluyla askerlikten muaf tutuldukları görülmüştür.⁴⁵

Gayrimüslim topluluklar uzun bir dönem Osmanlı Devleti'nin sağladığı bu imtiyazlı konumu kullanarak sosyal ve ekonomik açıdan kendilerini geliştirme imkânı bulmuşlardır. Özellikle cemaat okul ve kiliselerini işletme imtiyazı sayesinde gelecekte Osmanlıya karşı bağımsızlık talebinde bulunacak nesillerinin yetişmesini sağlamışlardır.⁴⁶

Gayrimüslimlerin sahip olduğu ayrıcalıklardan belkide en önemlisi ticarî olanlardır. Çünkü diğer devletlerle ticarî ilişkilerde kilit konumda olmaları ve bağımsızlık yolunda Osmanlıya karşı isyan etmelerinde bu durumları büyük avantaj sağlamıştır. Osmanlı Devleti içerisinde gayrimüslim topluluklardan ticarî imtiyaz konusunda en etkili olan topluluk Rum Milleti'dir. Zira İstanbul'daki Fener Rum Patrikhanesi Rum milletinin güçlenmesinde önemli bir rol oynamıştır.⁴⁷

1.3. 1. Tanzimat Döneminde Gayrimüslimler

Osmanlı Devletinin XIX. yüzyıldan itibaren otoritesini kaybederek batılı devletlerin müdahalesine açık hale gelmiş ve bu siyasetlerini Osmanlı gayrimüslimleri üzerinden gerçekleştirmişlerdir. Osmanlı Devleti bu durumu kendi lehine dönüştürebilmek için önce 3 Kasım 1839 tarihinde Tanzimat Fermanı ile ardından 18 Şubat 1856 tarihinde Islahat Fermanı'nı yayınlamak suretiyle gayrimüslim topluluklara mevcut hakları yanında yeni bazı ayrıcalıklar tanınmıştır.⁴⁸

Tanzimat Fermanı, Sadrazam Mustafa Reşit Paşa tarafından yüksek sesle okunurken Gülhane Parkı'nda padişah, nazırlar, ulema, askerî ve mülkî erkân, Rum ve Ermeni Patrikleri, Yahudi Hahambaşı, esnaf temsilcileri, yabancı devlet temsilcileri ve elçilik görevlileri ile kalabalık bir halk topluluğu hazır bulunmuştur. Herkes

⁴⁵ Ülkü Bilgin, **Azınlık Hakları ve Türkiye**, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007, 55. ; Akın, 21.

⁴⁶ Hidayet Vahapoğlu, Yönetim ve Azınlıklara Bakış Açısından Osmanlı Devleti, **Erdem Dergisi**, Cilt 8, Sayı 22, 1996, 47.

⁴⁷ Yelda Demirağ, Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Gayrimüslimlerin Sosyal ve Ekonomik Durumları, **Atatürk Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi**, Sayı 12, 2001, 17.

⁴⁸ Murat Saraçlı, **Avrupa Birliği ve Türkiye'de Azınlıklar**, İstanbul: Lotus Yayınları, 2007, 116.

tarafından büyük ümitler beslenen Tanzimat Fermanı ile Osmanlı Devleti'nde anayasacılık dönemi başlamıştır.⁴⁹

Millet sistemi, Tanzimat döneminde ortaya konulan düzenlemelerin getirdiği özgürlük düşüncesi, Fransız devriminin etkisinde gelişen milliyetçilik anlayışı ve kanunlar önünde eşitlik fikri ile yoğrularak yerini Osmanlı vatandaşlığı anlayışına bırakmıştır.⁵⁰ Yani bu ferman ile beraber artık din, dil, ırk farkı gözetmeksizin Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan bütün bireyler eşit haklara sahip olacak ve Osmanlı sayılacaktır. Böylece artık millet sistemi yerine Osmanlılık fikrinin yerleştirilmesi için gereken zemin oluşturulmuştur. Bundan sonra bütün devlet memuriyetleri ve rütbeleri gayrimüslimlere de açılmıştır. Böylece eşitlik çerçevesinde Müslümanların sahip oldukları hakları kullanmakla yetinmeyip ayrıcalıklı bir konuma gelmişlerdir.⁵¹

Fransız devriminin getirdiği milliyetçilik düşüncesi Osmanlı toplumundaki farklı ırklara mensup toplulukları heyecanlandırmış ve batılı devletlerle sıkı ticarî ilişkileri olan bu toplulukların kendi devletini kurma ya da kendi etnik kimliğine yakın devletlere katılma isteğinin uyanmasına sebep olmuştur. Osmanlı üzerinde tahakküm kurmaya çalışan Batılı devletler Osmanlı toplumundaki bu kaynaşmayı fırsat bilerek kapitülasyonlar aracılığıyla elde ettikleri hakları kullanarak, bu unsurlar üzerinde bir himaye oluşturmaya çalışmışlardır.⁵²

Bu gelişmeler Tanzimat döneminde gayrimüslimlerin yeni bir kimlik oluşturma sürecine girmelerine imkân tanımakla beraber aynı zamanda Osmanlı Devleti'nden ayrılma sürecini de başlatmıştır. Osmanlı Devleti bu dönemde gayrimüslim unsurlarla yeni bir ilişki kurma yoluna girmiştir. Cevdet Küçük bu durumu millet sisteminin sonu olarak görmektedir.⁵³

Tanzimat dönemi milletlerin hukuksal alanda statülerinin netleşmesi konusunda belirleyici olmuştur. Tanzimat ve Islahat Fermanlarından sonra yapılan en önemli düzenleme millet nizâm-nâmeleridir. Bunlar; 1862 yılında Rum Patrikliği Nizamnamesi, 1863 yılında Ermeni Patrikliği Nizamnamesi ve 1865 yılında

⁴⁹ Şeref Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, Ankara: Turhan Kitabevi, 1989, 101.

⁵⁰ Bilgin, 60.

⁵¹ Bozkurt, 42.

⁵² Erdem Çaylak, Osmanlı'da Özerk Milletler Modeli: Bir Sosyolojik Çözümleme, **Yeni Türkiye Dergisi**, 2000, 429.

⁵³ Küçük, 211.

yayınlanan Yahudi Milleti Nizâmnâmesi'dir. Osmanlı Devleti bunun dışında 1850 yılında Protestanlığı resmen kabul etmiş ve bu yönde de düzenlemeler yapmıştır.⁵⁴ Bu düzenlemeleri birçok Ermeni milliyetçi adeta bir anayasa olarak değerlendirmektedir. Vartan Artinian da bu görüşü savunmaktadır.⁵⁵

Tanzimat döneminde gerçekleştirilen bu değişiklikler sayesinde geleneksel düzenlemeler yerini yazılı metinlere bırakmış vatandaş hakları hukuksal zemine taşınmıştır. Modern dönem öncesinde toplumların adalet talepleri yerini eşitlik isteklerine bırakmıştır. Artık bütün yasal düzenlemelerde Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında eşitlik ilkesine vurgu yapılmıştır.

Bir başka düzenleme ise laik hukuk alanında olmuştur. Karma Ticaret Mahkemesi ve Karma Asliye Mahkemesi adıyla iki yeni mahkeme kurulmuştur. Gayrimüslimler bu mahkemelerden yararlandığı gibi kendi cemaat mahkemelerini kullanmaya da devam etmiştir.⁵⁶ Kânûn-i Esâsî'nin birçok hükmü eşitlik ilkesi doğrultusunda değiştirilmiştir. Örneğin 25. Madde ile Osmanlı vatandaşlarından verginin aynı isimle, din ve ırk farkı gözetmeksizin aynı şekilde alınacağı hükme bağlanmıştır.⁵⁷

Tanzimat Fermanıyla başlayan bütün bu düzenlemeler sonunda Osmanlı Devleti'ne Müslümanları ne de gayrimüslimleri memnun edemedi. Çünkü Müslümanlar gayrimüslimlerin gereğinden fazla imtiyaz tanınarak ayrıcalıklı bir konuma getirildiğinden şikâyet ederken; gayrimüslimler ise verilen imtiyazları az bularak daha fazlasını elde etme düşüncesiyle yapılanlardan memnun kalmadılar.

1.3. 2. Islahat Döneminde Gayrimüslimler

Tanzimat Fermanı'yla istediği neticeyi alamayan batılı devletler 18 Şubat 1856 tarihinde Osmanlı Devleti'ne Islahat Fermanı'nı ilan ettirdiler. Bu ferman ile Tanzimat Ferman'ında verilen sözlerin yerine getirilmesi ve bu konuda nasıl bir yol izlenmesi gerektiği yolunda tavsiyelerde bulundular. Buna ek olarak gayrimüslimlerin iç işlerine karışılmaması, askerî ve sivil okullara kabul edilmesi,

⁵⁴ Bozkurt, 170. ; Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, 113.

⁵⁵ Vartan Artinian, **Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu 1839-1863**, Zülal Kılıç (Çev.), İstanbul: Aras Yayıncılık, 2004,

⁵⁶ Kaya, 73.

⁵⁷ Saraçlı, 119.

özel mülkiyet hakkının verilmesi ve cemaat vakıflarının mülk edinme haklarının tanınması gibi daha birçok yeni yükümlülükleri fermana dahil ettirdiler.⁵⁸

Batılı devletlerin tavsiyelerine uyan Osmanlı Devleti, gayrimüslimler hakkındaki iyi niyetini göstermek için cizyeyi kaldıracağını, idarî ve askerî alanları gayrimüslim vatandaşlarına da açacağını açıklamıştı. Bu çerçevede gayrimüslimlerin askeriyede albaylığa, memuriyette birinci dereceye kadar yükselmelerinin önü açılmış oldu.⁵⁹ Buna örnek olarak Hafız Mehmed Paşa ile Moltke arasında ordu içerisinde Ermenilerin ne şekilde istihdam edileceği dair yapılan tartışma gösterilebilir. Hafız Mehmet Paşa'nın her mangada bir Ermeni asker önerisine Moltke, tamamen Ermenilerden oluşan taburlar teşkil edilmesini ve kabiliyetli olanların binbaşılık rütbesine kadar yükselmesinin önünün açılmasını önermiştir.⁶⁰ Islahat Fermanı'yla gayrimüslimler kilise ve okullarını herhangi bir izin almadan inşa ve tamir etme imkânına da kavuştular. Yine Tanzimat Fermanı'nda olmayan Hıristiyan tebaanın askere alınması meselesi Islahat Fermanı'nda açık bir şekilde ifade edilmiş ve yapmak istemeyenlere bedelli askerlik seçeneği sunulmuştur.⁶¹

Hukukî açıdan gayrimüslimler ile Müslümanlar arasında çıkabilecek ticarî ve adlî olaylara bakmak için karma mahkemeler kurulmuş ve daha önceleri kabul edilmeyen gayrimüslimlerin şahitlikleri kabul edilmeye başlamıştır. Gayrimüslimlerin kendi aralarındaki davalar ise Patrikler ya da ruhani meclisler tarafından karara bağlanacaktır. Patriklerin tayini kaydı hayat şartıyla yapılacak, kimse din ve mezhep değiştirmeye zorlanmayacak, resmi evrakta gayrimüslimleri aşağılayıcı ifadeler kullanılmayacak, cemaatler kendi okullarını açabileceklerdi.⁶²

Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Islahat Fermanı'na tepkisi olumsuzdur. Tanzimat Fermanı'nda olduğu gibi Islahat Fermanı'nda da mevcut imtiyazlarını kaybedeceğini düşündüğünden fermana karşı çıkmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin ısrarlı tutumu karşısında ikna olmuş ve ruhban üyelerin de yer aldığı bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon tarafından hazırlanan nizamnamede cemaatin kendi iç idaresi ve

⁵⁸ Bilgin, 60.

⁵⁹ Ufuk Gülsoy, Islahat Fermanı, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Cilt 19, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1999, 185. ; Musa Çadırcı, Osmanlı İmparatorluğu'nda Kur'a Usulüne Geçilmesi, 1846 Tarihli Askerlik Kanunu, **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı 18, 1985, 67.

⁶⁰ Helmut Von Moltke, **Moltke'nin Türkiye Mektupları**, Hayrullah Örs, (Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi, 1969, 244-245.

⁶¹ Kemal Gözler, **Anayasa Hukukuna Giriş**, Ankara: A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını, 2005, 165.

⁶² Eryılmaz, 115.

devletle olan ilişkilerinin sınırları tespit edilmiştir. Patriklere verilen tayin beratında cemaate tanınan hukukî ve dinî yetkiler belirtilmiş olmasına rağmen patrikhane ile ihtilafli konular hiçbir zaman bitmemiştir.⁶³

Islahat Fermanı'nın gayrimüslim unsurlara getirdiği Müslüman uyruklar ile aynı şartlara sahip olma yolundaki yeni haklar, batılı devletlerin etkisi ve Osmanlı Devleti'nin batılılaşma yolunda attığı adımların bir ürünü olarak da görülebilir. Hatta bu fermanın Müslim ahali hakkındaki birkaç madde dışında tamamen gayrimüslimlerin hukukî statülerini düzenlemek amacıyla hazırlandığı söylenebilir. Çünkü Tanzimat'ın aksine Islahat Fermanı'nda İslam hukukuna dair herhangi bir atıfta bulunulmamaktadır. Bundan sonra artık gayrimüslimler zimmî hukukuna göre değil, eşit şartlara sahip vatandaşlık anlayışına tabi olarak değerlendirilmeye başlanmıştır.⁶⁴

Sonuç olarak Osmanlı Devleti Tanzimat Fermanı'yla temel haklar alanında eşitlik sağlama çabasında iken, Islahat Fermanı'yla vatandaşlık anlayışının önünü açarak Müslüman olan ile olmayan arasındaki bütün farkları kaldırmaya çalışmıştır.

1.3. 3. Meşrutiyet Döneminde Gayrimüslimler

Osmanlı Devleti Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla gayrimüslim tebaa üzerindeki kontrolü istediği gibi sağlayamayınca, içerde ve dışarıda tartışılmaya başlanan Avrupa'daki parlamenter sistemin bir benzerinin Osmanlıya uyarlanması düşüncesi güç kazanmaya başladı. Böylece çok katımlı bir parlamenter sistem içerisinde Osmanlı halkları bir araya getirilecek ve devletin bütünlüğü korunmuş olacaktı.⁶⁵ Devlet içerisindeki farklılıkların giderilmesi ya da etnik unsurların birliğinin sağlanması olarak da görülen Osmanlıcılık düşüncesini savunan Jön Türk hareketinin baskısı neticesinde 23 Aralık 1876 tarihinde Kanuni Esasi ilan edilerek Osmanlı Devleti parlamenter sisteme geçmiştir.⁶⁶

Hazırlanan Kanuni Esasi ile Padişahın yetkileri kısıtlanmakta ve 8. Maddesine göre, hangi inanca sahip olursa olsun herkesin Osmanlı kimliğine sahip olduğu belirtilmektedir. Devletin resmi dilinin Türkçe olduğu 18. Maddede belirtilmekte ve

⁶³ Bozkurt, 171.

⁶⁴ Gül Akyılmaz, Tanzimat'tan Önce ve Sonra Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı 38, 2001, 682.

⁶⁵ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, 97.

⁶⁶ Eric J. Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998, 137.

devlet memuriyetine girebilmenin temel şartıolarak Türkçe bilme zorunluluğu getirilmektedir. Dolayısıyla Osmanlı üst kimliği ve bunun en belirgin unsuru olan Türkçe'nin resmî dil olarak vurgulandığını söyleyebiliriz.⁶⁷

Parlamente sistemine geçilmesiyle birlikte gayrimüslimlerinde seçimlere katılacak olması bu gruplar arasında büyük heyecana neden oldu. Çünkü daha önce Islahat Fermanı'nın kendilerine sağladığı haklar sayesinde kendi özel meclislerinde parlamente sistemin alt çalışmalarını tamamlamışlardı ve parlamentoya girme ihtimalleri oldukça yüksekti. Talimât-ı Muvakkate'ye⁶⁸ göre mebus seçilmek için; ana hatlarıyla şu esaslar belirlenmiştir: Osmanlı Devleti vatandaşı olmak, her yönüyle emin ve itimada layık olmak, bunun için de ahlakının ve gidişinin temizliği ve dürüstlüğü ile tanınmış olmak, 25 yaşından aşağı olmamak, devletin resmî dili olan Türkçeyi bilmek, seçileceği vilayetin halkından olmak, adlî veya siyasi bir cinayet ve suç ile mahkûm olmamak, memleketinde az çok emlâk sahibi olmak, seçilecek kişi devlet memuru ise memurluktan ayrılmış olmak.⁶⁹ Ancak gayrimüslimler ve Arap asıllı tebaa Türkçe bilme ve konuşma şartına büyük tepki göstermiştir. Bu engel karşısında itirazlarını meclis başkanı Ahmet Vefik Paşa'ya götürmüşler ise de, Paşa "4 yıla kadar Türkçe öğrenirsiniz" demiştir.⁷⁰

Osmanlı Devleti'ndeki ilk parlamento seçimlerinin yapıldığı dönemde siyasi partiler olmadığı için seçimlere siyasi partiler katılmamıştır. Bu dönemde seçimler iki dereceli olarak yapılmış, vilayet, liva ve kazaların idare meclislerindeki azalar ikinci seçmen olarak kabul edilmiştir. Bu azalar daha önce mahalli halk tarafından belirlendiği için dolayısıyla bunların seçecekleri mebuslar da halk tarafından seçilmiş olacaktır. Böyle bir uygulamaya gidilmesinin sebebi olarak tüm ülkede bir seçim yapacak zamanın olamaması olarak gösterilmiştir.⁷¹

Parlamento seçimlerinde Talimât-ı Muvakkate'nin sonuna eklenen bir listede vilayetlerden seçilecek mebus sayıları, 80 Müslüman, 50 gayrimüslim mebus olmak

⁶⁷ Ahmet Oğuz, **Birinci Meşrutiyet Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan**, Ankara: Grafiker Yayınları, 2010, 127; Cevdet Atay, **Karşılaştırmalı Türk Anayasaları**, Ankara: TBMM Yayınları, 1989, 263.

⁶⁸ Suna Kili, **Türk Anayasaları**, İstanbul: Tekin Yayınları, 1982, 18-25; Suna Kili, Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri: Senedi İttifaktan Günümüze**, Ankara: İş Bankası Yayınları, 1985, 38-44.

⁶⁹ Seydi Vakkas Toprak, İlk Osmanlı Seçimleri ve Parlamentosu, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı 26, 2013, 174; Kaya, 127.

⁷⁰ Ortaylı, **Osmanlı Barışı**, İstanbul: Ulak Yayınları, 2006, 153.

⁷¹ Toprak, 175.

üzere toplamda 130 mebus seçilmesi şeklinde kararlaştırılmıştır. Ancak iki dereceli olarak yapılan seçimler sonunda ülke genelinde 69 Müslüman, 46 gayrimüslim olmak üzere 115 mebus İstanbul'da toplanmıştır. İlk Osmanlı Mebusan Meclisi 19 Mart 1877 Pazartesi günü Dolmabahçe Sarayında bizzat Padişah Sultan II. Abdülhamit tarafından açılmıştır.⁷² Padişahın açılış nutkunu Mabeyn Başkâtibi Sait Paşa okumuş ve ardından 101 pare top atışıyla meclisin açılışı ilan edilmiştir.⁷³

Tablo 1. 1. Meşrutiyet Dönemi Vilayetlere Göre Mebus Sayıları

Vilayeti	Müslim	Gayri Müslim	Vilayeti	Müslim	Gayri Müslim
Edirne	4	4	Aydın	3	2
Tuna	3	3	Adana	2	1
Selanik	3	3	Konya	2	1
Sofya	2	2	Halep + Zor	3	1
Bosna	3	3	Suriye+Kudüs+ Cebel-i Lübnan	4	3
Hersek	2	2	Bağdat	2	1
İşkodra	2	2	Basra + Necid	2	-
Manastır	2	2	Cezayir-i Bahr-i Sefid + Kıbrıs	2	3
Yanya	3	3	Girit	1	1
Hüdavendigar + Canik	2	2	Hicaz	2	-
Kastamonu	2	-	Yemen	2	-
Ankara	2	1	Trablusgarb	2	-
Sivas	2	1	Dersaadet	5	5
Trabzon	2	1	Tunus	5	-
Erzurum	2	2	Mısır	5	-
Diyar-ı Bekir + Harput	2	1			
Toplam				80	50
Genel Toplam				130	

Açılan bu mecliste ülkenin dört bir yanından gelen son derece renkli bir heyet toplanmıştır. Bunlar; Arabistan vilayetlerinden gelen çeşitli din ve mezhepteki temsilciler ile Anadolu ve Rumeli'den gelen çeşitli din ve mezhepteki Türk, Rum, Bulgar ve Arnavut temsilciler Osmanlı Parlamentosunu oluşturmaktaydı. İlk mecliste

⁷² Servet Armağan, **Memleketimizde İlk Parlamento Seçimleri (Kanun-u Esasi'nin 100. Yılı)** Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1978, 160.

⁷³ Padişahın açılış nutku döneme ışık tutması açısından önemlidir. Nutkun metni için: **Takvim-i Vekayi**, Sayı 1867, 8 Mart 1293; Hakkı Tarık Us, **Meclisi Mebusan 1293/1877 Zabıt Ceridesi**, 1939; **Belgeler ve Fotoğraflarla Meclis-i Mebusan 1877-1920**, 2010, 285-290.

9'u ayan ve 37'si mebusan üyesi olmak üzere, toplam 46 gayrimüslim mebus vardı. Parlamentodaki bu kozmopolit yapı şaşırtıcı değildir. Çünkü parlamento Osmanlı Devleti'nin demografik yapısını yansıtmaktadır.⁷⁴

Birinci Osmanlı Meclis-i Mebusanı yalnızca iki yılda üçer aylık iki dönem şeklinde açık kalmıştır. Her iki dönemde de gayrimüslim mebuslar içerisinde Yahudi mebusların sayıca fazla olması dikkat çekmektedir. Ancak tam tersine İstanbul'daki Yahudi nüfusu diğer etnik gruplara göre en az olandır. Ancak temsil hakkı elde etme konusunda sahip oldukları avantaj böyle bir durumu ortaya çıkarmıştır. Gayrimüslim mebusların meclisteki yaptıkları konuşmalara bakıldığında gözle görülür ciddi bir faaliyet içerisinde olmadıkları görülür. Meclisin ana hedefi Osmanlı kimliğinde bütün unsurları birleştirmek olduğu için mebuslar arasında etnik farklılıklar ön plana çıkarılmamıştır.⁷⁵

Meclis-i Mebusanın ikinci döneminde seçim kanunu hazırlanamadığı için yine Talimât-ı Muvakkate Kanunu çerçevesinde seçimler iki dereceli olarak yapılmıştır. Bu dönemde de 130 mebus seçilmesi planlanmıştır. Ancak ikinci dönemde seçilen ve parlamentoya gelen mebus sayısı; 40'ı gayrimüslim ve 56'sı Müslim olmak üzere 96 mebusa düşmüştür. Bu dönemin en önemli özelliği hâkim unsur Müslümanlar olmasına rağmen gayrimüslimlerin parlamentoda %41 oranında temsil edilmesidir.⁷⁶ 13 Aralık 1877 tarihinde başlayan ikinci dönem çalışmalar birinci dönemden de kısa sürmüştür. Rusya ile devam eden savaş ve parlamento içerisindeki gayrimüslimlerin olumsuz tutum ve davranışları gerekçe gösterilerek, Kanun-u Esasi'nin padişaha verdiği yetki ile 18 Şubat 1878 tarihinde meclis süresiz olarak tatil edilmiştir.

Islahat Fermanı'ndan sonra gayrimüslimler hakkında oluşturulan nizamnameler ile sağlanan hukukî durumlarındaki gelişme 1908 yılına kadar bu şekilde devam etmiştir. Artık anayasalı dönemin getirmiş olduğu şartlar çerçevesinde millet sisteminden çıkarak Osmanlılık kimliğinde birleştirme çabası içerisine girilmiştir.⁷⁷ Ancak çıkarılan bu nizamnameler birleştirici bir etki yapmaktan çok milletlerin özekliğini ve merkezden uzaklaşmalarını daha da kolaylaştırıcı bir etkiyesahip olmuştur. Her milletin kendi komisyonlarınca hazırlanan ve Osmanlı Devleti

⁷⁴ İlber Ortaylı, Osmanlı Devleti ve Meşrutiyet, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, 957.

⁷⁵ Oğuz, 130-131.

⁷⁶ Ortaylı, **Osmanlı Barışı**, 129.

⁷⁷ Levent Ürer, **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları**, İstanbul: Derin Yayınları, 2003, 187.

tarafından kabul edilen bu nizamnameler, cemaatler ve batılı devletler tarafından adeta birer anayasa olarak görülmektedir. Bu durum Rum, Ermeni ve Yahudi unsurların devlet içerisinde kendilerini ayrı birer ulus olarak görmelerine sebep olan etkenlerden en önemlisi olmuştur.⁷⁸

II. Meşrutiyet'in herkes için getirdiği eşitlik 1839, 1856, 1876 yıllarında Osmanlı Devleti içerisindeki millet liderlerini gelen her yeni rejimin sahip oldukları imtiyazlı statülerini kaybetme yolunda atılmış bir adım olarak düşünmelerine sevk etmiştir. Her ne kadar Osmanlı yönetimi bu endişeleri izale etme yoluna gitmiş ise de gayrimüslimler arasındaki milliyetçilik duygusu ve batılı devletlerin bu gruplar üzerindeki baskıları ve planları nedeniyle bağımsızlık girişimlerinde bulunmalarını hızlandırmıştır. Osmanlı Devleti bu girişimleri bertaraf etmek için bazı tedbirler almak zorunda kalmıştır. Bu tedbirlerden en dikkat çeken Ermeni Nizamnamesidir. Nizamnamede yapılan düzenlemeler huzursuzlukları ortadan kaldırmaya yetmemiştir. Çünkü Ermeniler üzerinde İngiltere'nin ve özellikle Rusya'nın yönlendirici müdahaleleri bu rahatsızlıkların temel nedenini oluşturmaktadır. Devam eden süreçte Rusya'nın da bu baskılar neticesinde gerçekleştirilen 1916 düzenlemesi İngiltere ve Amerika tarafından da endişeyle karşılanmıştır.⁷⁹

II. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte İttihat Terakki Partisi karşısında Prens Sabahattin tarafından Ahrar Fırkası kurulmuştur. Ahrar Fırkası gücünü artırabilmek için gayrimüslimleri yanına çekmeye çalıştı. Bu konuda Prens Sabahattin'in "Ahrar Fırkası olarak Hıristiyan gruplarla tam bir işbirliği içerisinde olacağız" şeklindeki sözleri ve İkdam gazetesinde yazdığı etkili yazılar önemli rol oynamıştır.⁸⁰ Gayrimüslim cemaat liderleri bu yaklaşım karşısında parlamentodaki nüfuzlarını güçlendirmek amacıyla yeni kurulan bu fırkayı destekleme eğiliminde olmuşlardır.⁸¹

1897 yılı İstanbul nüfus rakamlarına bakıldığında Türklerin 597.000, Rumların 236.000, Ermenilerin 162.000, Yahudilerin 47.000, diğer unsurların 17.000 ve toplamda ise 462.000 kişiye ulaştığı görülmektedir.⁸² Dolayısıyla bütün Rum, Ermeni, Yahudi ve diğer unsurlar Ahrar Fırkası'nda toplanmıştır. Yapılan seçimler

⁷⁸ M. Çağatay Okutan, **Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, 34.

⁷⁹ Ali Güler, **Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar**, Ankara: Türkar Yayınları, 2003, 31-33.

⁸⁰ Bayram Bayraktar, Günümüzde Yeniden Düşünülmesi Gereken Bir Düşünür: Prens Sabahattin Bey, **Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 8, Sayı 29, 1996, 54.

⁸¹ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1999, 46.

⁸² Karpas, **Osmanlı Nüfusu**, 143.

neticesinde 288⁸³ parlamenterli meclisin 153'ünü İttihat Terakki kazanırken Ahrar Fırkası sadece İstanbul'da katıldığı seçimlerde ancak bir mebus kazanabilmiştir. Bu dönemde Avrupa devletleri ve Rusya'nın Osmanlı Devleti toprakları üzerindeki emellerini gerçekleştirmek amacıyla gayrimüslimleri devlete ve Müslüman halka karşı kışkırtıp, can ve mallarına zarar vermeleri yolundaki faaliyetleri neticesinde, İttihat ve Terakki Fırkası kadroları Türkçülük düşüncesi çerçevesinde hareket etmeye başlamıştır.⁸⁴

Osmanlı milleti oluşturma projesinin bir diğer kırılma noktası Balkan Savaşları olmuştur. Savaş sonrasında İttihat Terakki Fırkasının, Türkçülük politikası çerçevesinde Müslüman Türkler dışındaki unsurları batılı devletlerin uyunlarına alet olması yeni bir süreci başlatmıştır. Gayrimüslimler bu süreçten itibaren "Osmanlı Milleti" tanımlaması dışında mütalaa edilmeye başlanmıştır. Fiilen ortaya çıkan bu durum hakkındaki ilk resmi tespit son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda kabul edilen Misak-ı Milli'nin beşinci maddesinde yapılmıştır. Buna göre: "İtilaf devletleri ile hasımları ve bazı ortakları arasında kararlaştırılan anlaşma esaslarına göre azınlıklar hukuku Müslümanlarında aynı haklardan yararlanacakları güveniyle, tarafımızdan pekiştirilecek ve sağlanacaktır."⁸⁵

Azınlıklar arasında özellikle Rumların patrikhane sayesinde devlet içerisinde önemli kilit noktalarda kadrolaşması ve milliyetçi bir yaklaşımla hareket etmeleri Yunanistan'daki milliyetçi hareketlere destek niteliğindedir. Bu süreçte Patrikhane, Yunanistan ile birlikte hareket etmekte ve nüfus kozunu kullanmak, yaklaşık altı buçuk milyonluk nüfus ile parlamentoda daha fazla mebus ile temsil edilmek ve Rumcanın da resmî dil olarak kabul edilmesini talep etmektedir. Nüfus açısından ikinci kalabalık grup Ermeniler; Rumların Osmanlı Devleti üzerinde üstünlük kurma çabalarını engelleme çabalarıyla birlikte kurdukları Hınçak ve Taşnak cemiyetleriyle, Ermenilerin Türkler tarafından katledildiği yolunda bazı olaylar tertipleme suretiyle uluslararası arenada özerklik ve ardından bağımsızlık elde etme yolunda çalışmaktaydılar.⁸⁶

⁸³ II. Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı'ndaki üye sayısı konusunda farklı bilgiler vardır. Sadrazam Sait Halim Paşa hatıratında mebus sayısını 266 olarak verir. Eryılmaz, **Millet Sistemi**, 92.

⁸⁴ Karpat, **Türk Demokrasi**, 109.

⁸⁵ Tefvik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, Ankara: İmge Yayınları, 1995, 175.

⁸⁶ Haktan Birsnel, **Lozan'dan AB Sürecine Türkiye'nin Azınlık Politikaları**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2011, 78.

Ermeni ve Rumların aksine Yahudi toplumu bu dönemde farklı bir politika izlemiştir. Bulunduğu topluma uyumu ve sahip çıkma konusunda sadece Musevi cemaat ileri gelenleri değil; cemaat tabanı da aynı gayreti göstermiştir. Hürriyetin ilanı döneminde Selanik'ten yola çıkan Hareket Ordusu'na Selanik ve çevresinde yaşayan Yahudilerden 700 kişi katılmış ve bunlardan bazıları İstanbul'daki çıkan karışıklıklarda hayatını kaybetmişlerdir.⁸⁷

Yahudiler Osmanlı Devleti içerisindeki diğer unsurlardan farklı olarak yaşadıkları tarihi sürecin de etkisiyle Türklerle yakınlaşmayı ve daima devletin yanında olmayı benimsemişlerdir. Devlete olan sadakatlerinin karşılığını Cumhuriyet döneminde fazlasıyla gördüler. Örneğin; savaş ve mütareke yıllarında ülkeyi terk eden Rum, Ermeni ve Yahudilerden beyan esaslı olarak tekrar ülkeye girişlerine izin verilirken Yahudilere daha toleranslı davranılmıştır.⁸⁸ Ayrıca Cumhuriyet'in ilk yıllarında Rum ve Ermeni azınlığa uygulanan seyahat kısıtlaması Yahudilere uygulanmamıştır.⁸⁹ Mustafa Kemal Paşa'ya Yahudiler hakkındaki düşüncesi sorulduğunda şu cevabı vermiştir: “Unsuru hâkim olan Türklerle tevhidi mukadderat etmiş sadık bazı unsurlarımız vardır ki, bilhassa Museviler, bu millete ve bu vatana sadakatlerini ispat ettiklerinden, şimdiye kadar müreffehen imrarı hayat etmişler ve bundan böyle refah ve saadet içinde yaşayacaklar.”⁹⁰

Yenilenen 1912 seçim sonuçları kaynaklarda farklı verilse de parlamentodaki Türk mebus oranı %39 olarak gerçekleşmiştir.⁹¹ Parlamentodaki 288 mebusun dağılımı ise 147 Türk, 60 Arap, 26 Rum, 27 Arnavut, 14 Ermeni, 10 Slav ve 4 Yahudi olarak gerçekleşmiştir.⁹² Meclis içerisinde tek başlarına bir güç olamasalar da birlikte hareket eden gayrimüslimler meclisin çalışmalarına engel olmuşlardır.

Meclis-i Mebusanda Türk mebus sayısının diğer milletlere göre çoğunluk sağlayamaması Sultan Abdülhamit'i de endişelendirmiş ve parlamentarizmin Osmanlı Devleti'nin sonunu getireceği kanaatinde olduğunu beyan etmiştir. Bu

⁸⁷ Rıfat Bali, **Musa'nın Evlatları Cumhuriyet'in Yurttaşları**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, 53-82.

⁸⁸ Avner Levi, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998, 54; Yusuf Besalel, **Osmanlı ve Türk Yahudileri**, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1999, 60.

⁸⁹ Rıfat Bali, **Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, 126.

⁹⁰ Avram Galanti, **Türkler ve Yahudiler**, İstanbul: Tan Matbaası, 1947, 86.

⁹¹ Bayram Kodaman, Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bir Bakış, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 16, 2007, 22.

⁹² Feroz Ahmad, Dankwart A. Rustow, Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918, **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı 4-5, 1976, 247.

konudaki görüşlerini şu sözlerle açıklamıştır: “Meşrutiyetle idare edebilmek için, memleketimiz kâfi derecede olgun değildir. Bu bizim için bir felaket olur, çünkü bu idare, bütün fertler arasında müsavata icap ettirir. Bizde ise böyle bir şey düşünülemez. İmparatorluğumuz; Türklerden, Araplardan, Rumlardan, Ermenilerden, Bulgarlardan, Ulahlardan, Arnavutlardan ve Yahudilerden teşekkül etmiştir. Bu unsurlar kazai (yargı) istiklallerinden ve kiliselerini kendi idare etmek hakkından vazgeçmek istemezler. Bundan başka müşterek bir dilimiz olmadığı da malumdur, gene bu unsurlardan hiç birisinin ana dilinden vazgeçip Türkçeyi ana dil kabul etmeyeceği de aşikârdır. Bu şartlar altında Osmanlılarda milli his nasıl kökleşebilir? Zaten Hıristiyan tebaamız, büyük devletlerle işbirliği yapmaktadır. Slavları Rusya; Ermenileri İngiltere; Rumları da kâh biri kâh öbürü himaye etmektedir.”⁹³

1908 sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyeti yöneticileri Osmanlı'nın son döneminde Ermeni ve Rum militanlarının faaliyetleri karşısında başlangıçta savundukları Osmanlılık şemsiyesi altında bütün milleti kucaklama düşüncesini, devletin devamlılığı açısından sakıncalı görmüşlerdir. Bu düşünceyle Türklerden ve Türkçülükten başka bir çıkış yolunun kalmadığına kanaat getirmişlerdir.

Meşrutiyet ile amaçlanan, dış müdahaleyi mümkün olduğu kadar engellemek ve içeride eşit haklar çerçevesinde ve hukuk kuralları doğrultusunda bir Osmanlı üst kimliğinde bütün tebaayı birleştirmektir. Ancak XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin temel kurumlarındaki bozulma devletin güç kaybetmesine ve dengelerin bozulmasına neden olmuştur. Bu durumu fırsat bilen devletin yıllardır sadık milletler olarak gördüğü toplumlar kendi bağımsızlık idealleri peşine düşerek devlete adeta birer tehdit unsuru haline gelmişlerdir.

1.3. 4. Milli Mücadele Döneminde Gayrimüslimler

Milli Mücadele Dönemi, Sevr Antlaşması'nın oluşturduğu psikolojik yıkımın etkisiyle hareket eden kurucu kadronun, Misâk-ı Millî sınırları içindeki bütün coğrafyayı içine alacak şekilde egemen ve bağımsız bir devlet kurmak amacıyla hareket ettiği dönemdir. Bu nedenle kurucu kadronun, gelecekte oluşturmayı

⁹³ Eryılmaz, **Millet Sistemi**, 93.

düşündüğü millî kimliğe ilişkin verdiği mesajlar, birleştirici, bütünleştirici ve kucaklayıcı bir nitelik taşımaktadır. Bu sebeple verilen mesaj sınırlar içerisinde yaşayan bütün etnik farklılıkları da kapsayacak şekilde bir vatandaşlık kavramının tesisine dair olmuştur. Bu durumun anayasal ifadesi olarak, 1924 tarihli Anayasa'nın 88. maddesinde, "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle (Türk) itlak olunur" denilmiştir.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından hemen sonra İtilaf devletleri Anadolu'yu işgal etmeye başlamıştır. İşgaller karşısında Anadolu insanı vatani savunması arayışında olmasına rağmen asırlardan beri Türklerle birlikte yaşayan Rum ve Ermeniler, kendi yurtlarının işgaline karşı çıkmadığı gibi, işgalcilere yardım etmeye başlamışlardır. İşgalcilerden güç alan Rum ve Ermeniler yardım etmekte kalmamış hatta daha da ileri giderek birlikte yaşadıkları komşuları, iş ortakları olan Türkleri taciz etmeye başlamışlardır. Bu tacizler çocuklar arasında bile yayılmıştır. Öyle ki 27 Mayıs 1919 tarihli bir mazbataya göre; Rum çocuklarının Türk çocuklarına sokaklarda taşlarla saldırdıkları tespit edilmiştir.⁹⁴

İtilaf devletleri her türlü maddi ve manevi yardımı yaptıkları Rum ve Ermenilerin, çete kurmalarını ve silahlanmalarını sağlayarak, bu grupları Anadolu'daki işgallerini kolaylaştırmak için kullanmıştır. Rum ve Ermeni çetelerinin Türk ahalisine uyguladığı şiddet ve katliamlar bazı bölgelerde göçlere neden olmuştur. Bu durum gayrimüslimlerin Anadolu'da demografik yapıyı kendi lehlerinde değiştirmek için sistemli bir şekilde çalışmaya başladıklarını göstermektedir.⁹⁵

Bu hususta Mustafa Kemal Paşa görüşlerini şu sözlerle dile getirmiştir: "Mondros Mütarekesi'nden sonra bütün Rumlar Yunanlılık millî davası ile her tarafta şırmamışlardır. Bununla birlikte Etnik-i Eterya Cemiyeti'nin propagandacıları ve Merzifon'daki Amerikan kuruluşlarının manevî destekleri ile eğitilip yetiştirilen, maddi bakımdan da yabancı hükümetlerin silahlarıyla güçlendirilip cesaret verilen bu bölgedeki Rumlar da bağımsız bir Pontus hükümeti kurma emeline düşmüştür."⁹⁶

⁹⁴ BOA, **Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi**, (DH. EUM. AYŞ), 215/129.

⁹⁵ Murat Özcan, **Tarihin Işığında Yunan Mezalimi**, İstanbul: IQ Yayıncılık 2005, 67.

⁹⁶ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, (Haz.: Zeynep Korkmaz), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000, 424.

Mustafa Kemal Paşa, 9. Ordu Müfettişi sıfatıyla Anadolu'ya geçtikten sonra ilk iş olarak 28 Mayıs 1919'da Havza Genelgesi'ni yayımlamıştır. Bu genelgenin önemli noktalarından birisi, o sıralarda ülkede var olan karışıklıklar nedeniyle halkın azınlıklara nasıl davranması gerektiğini belirtmiş olmasıdır. Genelgede "İzmir'in ve maalesef bunun arkasından da Manisa ve Aydın'ın işgali, gelecekteki tehlikeyi daha açık olarak sezdirmiştir. Yurt bütünlüğümüzün korunması için, milletçe gösterilen tepkinin daha canlı ve sürekli olması gerekir. Bu sebeple büyük ve heyecanlı mitingler yapılarak millî gösterilerde bulunulması, bütün büyük devletlerin temsilcileriyle Bab-ı Âli'ye etkileyici telgraflar çekilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte düzenlenen millî gösterilerde terbiye ve ağırbaşlılığın titizlikle korunması, Hıristiyan halka karşı saldırı, gösteri ve düşmanlık gibi tavır ve davranışlardan sakınılması zarurîdir."⁹⁷ Buradan da anlaşıldığı üzere Mustafa Kemal Paşa, halka terbiye ve ağırbaşlılık önerisinde bulunmak suretiyle meydana gelebilecek üzücü olayların, gelecekte Türkiye aleyhine olumsuz bir propaganda malzemesi olarak kullanılabileceğini sezmiştir.

Milli Mücadele sürecinde yaşanan gelişmeler toplumdaki huzursuzlukları iyice artırmış, gayrimüslimlerin batılı devletlerden aldıkları destek ile bağımsızlık yolundaki girişimleri; Türk devletinin gayrimüslimlere karşı siyasî duruşunu belirlemiştir. Yeni Türk devletinin kuruluşuyla birlikte gayrimüslimlere karşı uygulanan politikalarda yeni bir dönem başlamıştır. Milli Mücadele dönemindeki süreç Türkiye Cumhuriyeti'nin azınlık politikasını belirlemesinde önemli bir ölçüt olmuştur. Çünkü yaşanan işgallerin Rum ve Ermeniler desteğinde gerçekleşmesi, mütareke sonrasında imzalanan Lozan Anlaşması'nda⁹⁸ batılı devletlerin ısrarına rağmen gayrimüslimlere özel ayrıcalıklar tanınmamıştır.⁹⁹

Birinci Dünya Savaşı devam ederken kalıcı barışın sağlanması amacıyla ABD başkanı Wilson tarafından 8 Ocak 1918 tarihinde 14 maddeden oluşan bir bildiri yayınlanmıştır. Bu bildirin 12. Maddesi; "Bugünkü Osmanlı Devletindeki Türk kesimlerine güvenli bir egemenlik tanınmalı, Osmanlı yönetimindeki öbür uluslara

⁹⁷ Mustafa Kemal Atatürk, 16.

⁹⁸ Lozan Barış Konferansı hakkında: Salahi R Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, 290-357. ; İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasi Antlaşmaları**, Cilt 1, Ankara: TTK Yayınları, 1983.

⁹⁹ Lord Kinross, **Atatürk, Bir Milleti Yeniden Doğuşu**, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2007, 163.

da her türlü kuşkudan uzak yaşam güvenliği ile özerk gelişmeleri için tam bir özgürlük sağlanmalıdır” şeklindeydi.¹⁰⁰

Yunan Hükümeti adına Başbakan Venizelos Batı Anadolu kıyılarını ele geçirmek için bu maddeye sarılmış ve bunun hukukî zeminini oluşturmaya çalışmıştır. Bu amaçla İzmir merkez olmak üzere bölgede bir milyondan fazla Rum yaşadığını dolayısıyla bölgenin kendilerine verilmesini talep etmiştir. İtilaf devletleri Venizelos’un bu talebini uygun görerek İzmir’in Yunanlılar tarafından işgaline karar vermiştir.¹⁰¹

Oysa 1914 nüfus sayımına göre İzmir’in nüfus rakamları şu şekildedir. Toplam nüfus 447. 901 kişidir. Bunun 279.730’u Türk, 141.811’i Rum, 9.165’i Ermeni ve 17.195’i Yahudi’dir.¹⁰² Venizelos işgalin gerekçesini oluşturmak için, hem bölgedeki Türkleri baskıyla göçe zorlamak, hem de Yunanistan’dan göçmen getirmek suretiyle bölgenin demografik yapısını değiştirmeye çalışmıştır. Ancak buna rağmen İzmir’deki nüfus dağılım oranı %62 Müslüman, %31’i Rum, %7 diğer şeklindedir.¹⁰³

Yunan devletinin Anadolu’yu Rumlaştırma çabası sadece Batı Anadolu ile sınırlı değildir. Karadeniz bölgesinde özellikle Trabzon ve havalisine gemilerle Yunanistan’dan getirdiği göçmenleri yerleştirerek sayısal üstünlüğü sağlamaya çalışmıştır. Hatta bununla yetinmemiş Avrupa ülkelerinde ve dünyanın çeşitli yerlerindeki yaşayan Rumları mal, mülk ve çiftlik vaadiyle İngiliz, Fransız ve Amerika bandıralı gemilere bindirip Anadolu’ya getirmiştir.¹⁰⁴

Mondros Mütarekesi ile Osmanlı topraklarını paylaşan İtilaf Devletleri paylaşamadıkları yerlerde ise sözünü dinleteceği ve istediği gibi kullanabileceği Rum ve Ermenileri yerleştirme yoluna gitmiştir. Bu sebeple mütareke maddeleri arasında gayrimüslimler ile ilgili maddeler de yer almaktadır. Özellikle 24. Maddede Vilâyat-ı Sitte’de bir karışıklık çıkması halinde müdahale edileceği, Ermeni savaş

¹⁰⁰ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1: (1919-1980)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, 100.

¹⁰¹ Serdar Sarısır, Yunanlıların Batı Anadolu’da Nüfus Çoğunluğunu Sağlama Gayretleri ve Yunan Hükümetinin Bir Genelgesi, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 37-38, Mayıs 2006, 127.

¹⁰² Karpat, Osmanlı Nüfusu, 165. ; Yunanistan’ın toprak taleplerinin hukuki dayanağı Anadolu’daki Rum nüfusedir. Buna göre Venizelos bütün Anadolu’daki Rum Nüfusunu 1.694.000 olarak belirtmiştir. Ali Güler, **Rakamlarla Türkiye’de Azınlıklar**, Ankara: Berikan Yayınları, 2001, 130.

¹⁰³ Sarısır, 163.

¹⁰⁴ BOA, **Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye**, 64/25; Nedim İpek, **İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler**, İstanbul: Serander Yayınları, 2006, 283.

tutsaklarının koşulsuz serbest bırakılması, 7.maddede itilaf devletlerinin güvenliklerini tehlikede gördükleri yerleri işgal edebilmeleri gibi maddeler bu durumu açıklamaktadır.

İtilaf Devletleri Osmanlı tebaası altında benzer haklara sahip olan gayrimüslimlere karşı farklı bir tutum izlemişlerdir. Ermeni ve Rumlara kendi bağımsız devletlerini kurabilmeleri yolunda geniş topraklar vaadinde bulunurken, Yahudilere de farklı vaatlerde bulunmuşlardır. Balkan savaşları döneminde Rumlar tarafından sürgün yaşayan ve Anadolu'yu kendileri için son yaşam alanı olarak gören Yahudiler, Anadolu'daki mücadelede Türklerden yana olduklarını gazetelere verdikleri beyanatlarla göstermişlerdir. Bu minvalde Hahambaşı Hayim Nahum 10 Kasım 1919 tarihindeki Fransız Le Matin Gazetesi'ne "Anadolu ve Türk halkı Mustafa Kemal ile beraberdir. Mustafa Kemal'den korkmaya gerek yok" şeklinde beyanatta bulunmuştur. Yine 26 Kasım 1919 tarihinde "Türk hükümetine karşı eski tutumumuzu devam ettireceğiz, yani doğruluk ve sadakat" açıklamasıyla Türk devletine sadakatini açıklamıştır. Yahudi cemaati, Avrupa devletlerinin Rum ve Ermenileri desteklemesi gibi kendilerini destekleyecek büyük bir devlet olmadığı için böyle bir yol izlemeyi çıkarlarına daha uygun görmüşlerdir.¹⁰⁵ Her ne kadar Yahudiler açıktan bir tavır almamış iseler de uluslararası derin bağlantıları sayesinde çıkarlarını korumak adına bir takım gizli ittifaklar yapmaktan geri kalmamışlardır. Devlet oluşumu içerisinde önemli karar mekanizmalarında yer almak için büyük çaba gösterdikleri bir gerçektir. Kendilerine tanınan ayrıcalıkları sessizce kullanmışlardır.

İzmir'in işgali sırasında Yunan ordusunun karşılanması için Ödemiş'te Haham İsaac Franco'dan talepte bulunulmuş, ancak Franco bu talebi geri çevirmiştir. Bunun üzerine Türklerle birlikte Yahudilerde Yunan ordusunun mezaliminden nasibini almıştır. Müslüman mahalleleriyle birlikte Yahudi mahalleleri ateşe verilmiş, havralar, okullar, işyerleri harabeye çevrilmiştir. Bunun üzerine bölgedeki Yahudi nüfusun büyük kısmı göç etmek zorunda kalmıştır. Savaş sonrasında tekrar geri

¹⁰⁵ Güler, 208.

dönerlerin sayısı öncekinin yarısında kalmıştır.¹⁰⁶ 1908 yılında İzmir'deki Yahudi nüfusu 35 bin iken 1927 yılı nüfus sayımında bu rakam 16.501'e düşmüştür.¹⁰⁷

Erzurum ve Sivas Kongresi kararlarında gayrimüslimler ile ilgili olarak "Hıristiyan azınlıklara siyasi egemenliğimizi ve sosyal dengemizi bozacak ayrıcalıklar verilemez." şeklinde alınan karar ile Yahudiler açık bir şekilde bu grubun dışında tutulmuştur.

Neticede savaş sonrasında Türkiye'de kalan gayrimüslimlerin hakları konusunda Misâk-ı Millî'de "Türkiye'de kalan gayrimüslimlerin hakları, komşu ülkelerde Müslüman halka tanınan haklar oranında ve eşit haklardan faydalanacağı güvence altına alınmaktadır" şeklinde ifade edilmiştir. Yani yeni devletinde Osmanlı Millet Sistemi'nde olduğu gibi azınlık politikasını eşitlik ilkesi doğrultusunda dış müdahaleye gerek kalmadan yürüteceği anlaşılmaktadır.¹⁰⁸ Ayrıca 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da açılan yeni mecliste kabul edilen anayasada egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu vurgulanmaktadır. Burada millet olarak millî sınırlar içerisinde yaşayan, dil ve kültür birliği özelliklerine sahip bulunan, tam bağımsız ve ulusal bütünlüğü esas alan bir yapıyı temel almaktadır. Bu çerçevede gayrimüslimlerin de bu bütünün parçası olarak kabul edileceği ve kesinlikle dışarıdan herhangi bir müdahaleye izin verilmeyeceği vurgulanmaktadır.¹⁰⁹

1.3. 5. Lozan Antlaşması'nda Gayrimüslimler

Uygulaması olmayan Sevr Antlaşması'ndan sonra Azınlıklar Meselesinin ele alındığı uluslararası zemin Lozan Konferansı'dır. Ankara Hükümeti, Misak-ı Millî'nin "Azınlıklara sosyal yapımızı bozucu haklar verilemez" şekliyle özetlediği Türk görüşünü kesinlikle taviz vermeden Lozan'a taşımış ve tartışmaların ağırlık noktasını, Hıristiyanlar dışında dil ve etnik kökene göre azınlık tanımının yapıp yapılamayacağı konusu gündeme getirmiştir. Burada asıl sorun azınlık tanımlamasındaki yaşanan karmaşadır. Herhangi bir topluluğun yanında daha azı temsil eden grubu ifade eden azınlık kavramı tanımı ile İtilaf Devletleri'nin Lozan'da

¹⁰⁶ Stanford J. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler**, İstanbul: Kapı Yayınları, 2008, 385-387.

¹⁰⁷ Ali Güven, **Osmanlı Devleti'nde Azınlıklar**, İstanbul: Turan Yayıncılık, 1976, 126.

¹⁰⁸ Haktan, 89.

¹⁰⁹ Atatürk, 516.

kastettiği unsurlar Rumlar ve Ermenilerdir. Burada azınlık tanımının yapılması uzun tartışmalara neden olmuş ve Avrupalı devletlerin ırk, din ve dil eksenli yaptığı azınlık tanımına Türk heyeti derhal karşı çıkmıştır. Uzun müzakereler sonunda Türk heyetinin ileri sürdüğü din eksenli bir azınlık tanımı kabul edilerek “Müslüman olmayan azınlıklar” tanımı yapılmıştır.¹¹⁰

Yeni kurulan Cumhuriyet yönetimi, bir yandan din ayrımı yapmaksızın tüm vatandaşların hak ve sorumlulukları bakımından eşitliğini ilan ederken, bir yandan da Lozan Barış Antlaşması gereğince azınlık (ekalliyet) adı verilen yeni bir hukukî statü oluşturmuştur. Yani azınlıklar (ekalliyetler) kavramı Türk hukuk sistemine Lozan Antlaşması’yla birlikte girmiştir. Lozan konferansında en çok tartışılan konuların başında azınlıklar sorunu gelmektedir. İtilaf devletlerinin Türkiye’de etnik ve dinsel azınlıklar bulunduğu iddialarına karşı Türk heyeti Türkiye’de etnik azınlık olmadığı ve sadece dinsel azınlık bulunduğu görüşünü savunmuştur. Bu görüş Lozan’da esas alınmıştır. Buradaki dinsel azınlıktan kasıt gayrimüslim Türk vatandaşlarıdır.¹¹¹ Ayrıca azınlık statüsü gayrimüslim topluluklar içinde sadece Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler için devam etmektedir. Yani gayrimüslim olan Süryaniler azınlık statüsünde bulunmamaktadır ve diğer Türk olmayan Müslüman halklar gibi Türk sayılmıştır.

Lozan konferansı’nda azınlıklarla ilgili olarak Türk heyetinin dikkat çektiği iki konu olmuştur. Bunlardan birincisi; ekalliyetlere verilecek hakların komşu ülkelerdeki Müslümanlara da tanınması yani mütekabiliyet ilkesi, ikincisi ise; ekalliyetlerin korunması bahane edilerek Türkiye’nin bağımsızlık ve egemenliğine müdahale edilmesi meselesidir.¹¹²

¹¹⁰ Baskın Oran, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, Ankara: İmaj Yayıncılık, 2001, 67; Rıza Nur, **Lozan Barış Konferansının Perde Arkası**, İstanbul: Örgün Yayınları, 2003, 129. Rıza Nur Lozan konferansındaki görüşmelerde İtilaf devletlerinin dil, din ve ırk açısından ekalliyet tanımlaması yaparak Çerkez, Abaza, Boşnak ve Kürtleri, dil açısından Müslüman olup başka dilleri konuşanları, din açısından da halis Türk olan iki milyondan fazla Alevi’yi azınlık statüsüne dahil edeceğini belirtmektedir.

¹¹¹ Yavuz Ercan, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Azınlık Sorunu**, Ankara: Turhan Kitabevi, 2011,479; Eryılmaz, **Millet Sistemi**, 94.

¹¹² Bilgin, 69.

Lozan Anlaşması'nın üçüncü faslında ekalliyetlerin Himayesi başlığı altında 9 madde (37-45.Maddeler) Türkiye'deki gayrimüslimlerin durumuna ayrılmış ve böylece Türkiye'nin azınlık politikası belirlenmiştir.¹¹³

Lozan görüşmelerinde üzerinde en çok tartışılan konulardan birisi ekalliyetlerin hakları meselesidir. Bununla ilgili olarak Ermeni yurdu, azınlıkların askerlikten muaf tutulmaları, medeni hukuka ilişkin hakları, mübadele meselesi ve patrikhane sorunu üzerinde en fazla durulan başlıklar olmuştur.¹¹⁴

1.3. 5. 1. Ermeni Yurdu Meselesi

12 Aralık 1922 tarihinde azınlıklar sorunu taraflar arasında görüşülmeye başlandı. Görüşmeler sırasında İngiliz delege başkanı Lord Curzon, "Müttefikler, Türkiye ile harbe sürüklendikleri zaman, gayelerinden biri de, Anadolu'daki Hıristiyan azınlıkları himaye etmek, mümkün ise kurtarmaktı. Hele Ermenilere verilen teminat, Berlin Anlaşmasına kadar gitmektedir" diyerek azınlıklar hakkındaki düşüncelerini açık olarak belirtmektedir. Curzon Ermenilere yurt olarak Kuzeydoğu Anadolu veya Çukurova'nın güneydoğu'sunun verilmesini talep etmiştir.¹¹⁵

Ermenilere yurt verilmesi meselesi konusunda Türk heyeti; Ermenilere yurt verilmesinin Türkiye topraklarının parçalanması anlamına geldiği için kesinlikle kabul edilemez olduğunu ve Ankara Hükümetiyle Rusya arasında yapılan anlaşmaya göre Ermenistan sınırlarının çizilmiş olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca heyet Avrupa'dan alınacak modern kanunlar çerçevesinde Türkiye vatandaşlarının Müslüman olsun olmasın eşit şartlara sahip olacağı dolayısıyla gayrimüslimlere iyi muamele edileceği garantisini de vermiştir.¹¹⁶

¹¹³ Seha Meray, **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler**, Cilt 1, Ankara: A.Ü.S.B.F., Ankara Üniversitesi Basımevi, 1969, 11.

¹¹⁴ Yonca Anzerlioğlu, Lozan Barış Anlaşması ve Azınlıklar, **Türk Yurdu**, Cilt 24, Sayı 203, 2004, 89; Abdurrahman Çaycı, Türk Ermeni İlişkilerinde Gerçekler, **Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu (Dün-Bugün-Yarın)**, 8-9 Mart 1990, Ankara: TTK Basımevi, 1992, 106.

¹¹⁵ Eryılmaz, **Millet Sistemi**, 94; Ürer, 234.

¹¹⁶ Ercan, 480; Birsal, 273; Salahi R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, Ankara: TTK, 2006, 62.

1.3. 5. 2. Azınlıkların Askerlikten Muafiyeti Meselesi

Azınlıkların askerlikten muaf tutulmaları meselesini yine Lord Curzon gündeme getirerek bu konuda bazı öneriler sunmuştur. Bunlar; Türk ve Yunan hükümetleri tarafından kapsamlı bir genel af çıkarılması, Türk Hıristiyanları ile Batı Trakya Müslümanlarının bir vergi bedeli ile askerlikten muaf tutulması, Türkiye'deki Hıristiyanlar ile Batı Trakya'daki Müslümanların serbestçe dolaşım ve ülkeden çıkma haklarına sahip olmaları ve bu durum sahip olduğu mal ve haklarını kısıtlayıcı olmamalı, bu garantilerin kontrolü için İstanbul ve Yunanistan'da bir merkez oluşturulması şeklinde sıralanmıştır.¹¹⁷

Bu öneriler karşısında Türk heyetinin cevabı; genel affı en başından beri düşünüldüğü, ancak müttefiklere uygulanması gerektiğini, serbest dolaşım konusunun kanunlarla düzenlendiği, askerlikten muafiyetin eşitlik ilkesine aykırı olduğu için kabul edilemeyeceği şeklinde olmuştur.¹¹⁸

1.3. 5. 3. Azınlıkların Medenî Hukuka İlişkin Hakları

Azınlıkların medeni hukuka dair hakları konusunda yaşanan tartışmalara Dr. Rıza Nur şöyle bir teklifte bulunmuştur. "Türkiye yakın zamanda aile hukukuna dair genel ve çağdaş bir kanun kabul edeceğinden, azınlıkların kendi adetlerine göre aile hukukunu tanzim edebilme yetkisini, bir süre ile tanıyabilecekleri " Böyle bir teklifin yapılmış olması Türk devletinin Avrupa'dan alacağı Medeni Kanun'un 3 yıl öncesinden düşünüldüğü ve kararlılıkla uygulandığını göstermektedir. Ayrıca Rıza Bey böyle bir kanun ile bu meselenin kendiliğinden çözüleceğini ifade etmiştir.¹¹⁹ Ancak Türk heyeti bu konuda yeterince ısrarcı olamamış ve azınlıkların aile hukukuna dair meseleleri Lozan Barış Anlaşması'nın 42. maddesine göre kendi örf ve adetlerine göre düzenlenmesini kabul edilmiştir. Bunun yanında Türk hükümeti gayrimüslimlere ait kilise, havra, mezarlık ve her türlü dinî kurumları himaye edecektir. Mevcut dinî ve hayır kurumlarına her türlü kolaylığı göstereceği gibi yenilerinin kurulmasına da gerekli yardımı esirgemeyecektir.¹²⁰

¹¹⁷ Meray, 184.

¹¹⁸ Ürer, 246.

¹¹⁹ Eryılmaz, **Millet Sistemi**, 95.

¹²⁰ Meray, 11-13; Eryılmaz, **Millet Sistemi**, 96.

1.3. 5. 4. Nüfus Mübadelesi

Türkiye Kurtuluş Savaşı daha sona ermeden mübadele konusunda Avrupa başkentlerine gönderdiği temsilciler vasıtasıyla mübadele meselesini tartışmaya başlamıştır. Dolayısıyla Lozan Barış Konferansı'na katılan Türk heyetine bakanlar kurulu tarafından verilen 14 maddelik talimatnamenin 9. maddesinde azınlıklarla ilgili mübadele konusu ele alınmıştır. Zira Kurtuluş Savaşı sürecinde Anadolu'dan ciddi bir Rum göçü yaşanmıştır. Bu göçün hukukî kurallar çerçevesinde sağlıklı bir şekilde tamamlanması için bir takım düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır.¹²¹ Bu düzenleme Lozan Barış Konferansı'nda ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin bu talebine Yunanistan'ın ılımlı yaklaşması, onun İtilaf Devletleriyle bu konuda daha önce bir çalışma yaptığını göstermektedir. Hasan Bey (Saka) Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı bir konuşmada mübadele talebinin Lozan görüşmeleri başlamadan önce karşı taraftan geldiğini ifade etmiştir.¹²² Avrupalı devletler tarafından Milletler Cemiyeti Mülteciler Yüksek Komiseri Norveçli Fritjof Nansen mübadele konusunda bir rapor hazırlamak üzere görevlendirildi. Nansen, olayı yerinde tespit etmek için hem Yunanistan'a hem de Türkiye'ye giderek alan çalışması yapmıştır.¹²³ Nansen, hazırladığı raporda çözüm önerisi olarak, Yunanistan'daki Müslümanlarla Anadolu'daki Ortodoksların karşılıklı olarak isteğe bağlı değiş tokuşunu teklif etmiştir. Ancak bu değişime İstanbul'daki Rumların dâhil edilmemesini önermektedir. Ancak bu öneriyi Türk heyeti kesinlikle karşı çıkmıştır. Türk heyeti, asıl Batı Trakya'daki Türklerin mübadele dışında tutulması gerektiğini çünkü onların azınlık değil bölgede çoğunluğu oluşturduklarını iddia ederek, bir bölgede çoğunluğu oluşturan topluluğun göçe zorlanmasının kabul edilebilir bir durum olmadığını savunmuştur.¹²⁴

Neticede Nansen'in raporu doğrultusunda İtalyan Montagna'nın başkanlığında, Nansen'in danışmanlığında bir Türk ve bir Yunan üyenin yer aldığı bir komisyon kuruldu. Bu komisyonun 2 Aralık 1922 tarihinde yaptığı toplantıda İsmet Paşa,

¹²¹ Kemal Arı, **Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, 16.

¹²² **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Cilt 3, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985, 1172.

¹²³ Yücel Bozdağlıoğlu, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 3, Ocak 2014, 15-16.

¹²⁴ Ömer Budak, Mübadele Meselesi ve Lozan'da Çözümü, **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı 26, 2010, 135-137.

mübadelede Batı Trakya Müslümanlarının muaf tutulmalarını, İstanbul'daki Rumların tamamının gönderilmesini ve Patrikhanenin de Türkiye dışına çıkarılmasını talep etti.¹²⁵ İsmet Paşa'nın Patrikhanenin Türkiye dışına çıkarılması önerisi Yunan, İngiliz ve Amerikan delegeleri tarafından kesinlikle reddedildi. Lozan Barış Konferansında ahali değişimi ile ilgili İngiltere, Yunanistan ve Türkiye heyetleri arasında yapılan çetin müzakereler neticesinde bazı uyuşmazlık yaşansa da Türkiye bazı koşullarla birlikte Rumların İstanbul'da kalmalarına razı oldu. Bu koşullardan birincisi; Türk uyuşmazlığı olmayan bütün Rumlar ile İstanbul doğumlu olmayan bütün Rumların İstanbul'dan çıkarılmasıdır. İkincisi; son üç yıl içerisinde Türkiye'ye karşı düşmanca davranışlar sergileyen dernek ve birliklerin İstanbul'dan çıkarılmasıdır. Üçüncü; İstanbul Rumlarına tanınan imtiyazların sadece İstanbul (semt olarak sur içi), Beyoğlu, ve Üsküdar Rumlarına tanınması ve son olarak Evrensel Patriğin bütün kurullarıyla İstanbul'dan uzaklaştırılmasıdır.¹²⁶

1.3. 5. 5. Patrikhane Sorunu

Patrikhane dinî bir kurum olmasına rağmen siyasi ve askerî faaliyetlere müdahil olmakta ve özellikle işgalci güçleri desteklemektedir. Bu durum karşısında, Anadolu'daki çoğunluğu Türk olan Ortodoks cemaati, tarihi, dinî ve siyasi gerçeklerden hareketle, "Fener Rum Patrikhanesi'nin artık kendilerini hiçbir suretle temsil edemeyeceğini" açıklamıştır. Bu açıklamadan sonra Anadolu'da bulunan metropolitler, Fener Rum Kilisesinin bölücü ve siyasi faaliyetlerinden dolayı, bu kiliseyi tanımadıklarını ve ayrıldıklarını ortak bir bildiriyle ilan etmişlerdir. 1 Mayıs 1921 tarihinde TBMM'de çıkarılan bir kanunla Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin kuruluşu kabul edilmiş ve Anadolu'daki Türk Ortodoks cemaatinin tek temsilcisi olarak Papa Eftim seçilmiştir.¹²⁷

Mustafa Kemal Paşa, 25 Aralık 1922 tarihinde Le Journal Gazetesi muhabiri Paul Herriot'a verdiği demeçte Patrikhane hakkında; "Bir fesat ve ihanet ocağı olan, ülkede ayrılık ve uyuşmazlık tohumları saçan, Hıristiyan vatandaşlarımızın huzur ve refahı için de uğursuzluk ve felâket simgesi olan Rum Patrikhanesi'ni artık topraklarımızda barındıramayız. Bu tehlikeli örgütü ülkemizde tutmamız için ne gibi

¹²⁵ Arı, 17-18.

¹²⁶ Oran, **Türk Dış Politikası** 332,

¹²⁷ Mustafa Ekincikli, Milli Mücadele'de Türk Ortodoksları, **XII. Türk Tarih Kongresi**, 1999, 1302.

vesile ve nedenler ileri sürülebilir? Türkiye'nin Rum Patrikhanesi için topraklarında bir sığınak göstermeye ne zorunluluğu vardır? Bu fesat yuvasının gerçek yeri Yunanistan değil midir?" ifadesinde bulunmuş ve Patrikhane'nin yurt dışına çıkarılmasını istemiştir.¹²⁸

Patrikhane konusuna sıcak bakmayan Mustafa Kemal Paşa 25 Aralık 1922'de Fransız gazetesi Le Journal'a bir demeç vererek, bu meselenin Misâk-ı Millî'ye de uygun düşmediğine dikkat çekerek konudan duyduğu rahatsızlığı aktarmıştır. TBMM'de de konu tartışılmış ve bütün dinsel unsurların sınır dışı edilmesi yönünde önerge verilmiş, ancak bu önerge kabul görmemiştir.¹²⁹

Türk heyetinin bütün uğraşlarına rağmen Patrikhane konusunda Lord Curzon, devreye girerek Patrikhane'nin siyasî ve idarî yönden herhangi bir faaliyette bulunmaması ve dinî sınırlar içerisinde kalması koşuluyla Türkiye'de kalmasını kabul ettirmiştir.¹³⁰ Yani Patrikhane, Türkiye'nin içinde İngilizler tarafından ilerde kullanılmak üzere "Truva Atı" olarak bırakılmıştır.

1.3. 6. Cumhuriyet Döneminde Gayrimüslimler

Azınlıklar hakkında anayasal açıdan ilk düzenleme 1876 yılında Kanuni Esasi ile yapılmıştır. Kanuni Esasinin sekizinci maddesine göre; "Devleti Osmaniye tâbiyetinde bulunan efradın cümlesine her hangi din ve mezhepten olur ise olsun bilâ istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izâe edilir.¹³¹" denilmektedir. İkinci düzenleme Cumhuriyet ile beraber 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile yapılmıştır. Bu kanunun beşinci bölüm 88. maddesinde din ve dil farkı gözetmeksizin herkesin vatandaşlığının eşit ve aynı şartlarda vatandaş olduğu kabul edilmiştir. "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle (Türk) itlâk olunur" şeklindeki ifade her ne kadar tartışma konusu olsa da sonunda bu metin üzerinde uzlaşma sağlanmıştır.¹³²

¹²⁸ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1918 – 1937), Cilt 3, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1997, 57; Hâkimiyeti Millîye Gazetesi, 20 Ocak 1923.

¹²⁹ Ercan, 481

¹³⁰ Macar, 108-109; Kaptan, 134.

¹³¹ Kili, 10.

¹³² Levi, 46.

Azınlıkların durumunu ilgilendiren en önemli olaylardan birisi de nüfus cüzdanlarına din ve ırk hanesinin konulması meselesidir. Anayasa komisyonunda buna itiraz edenler olmuş ve ırk hanesinin konulması kabul görmeyip nüfus cüzdanında sadece din hanesinin olması kararlaştırılmıştır.¹³³

20 Nisan 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda 5 Aralık 1934'de 10, 11 ve 12. maddelerinde yapılan değişikliğe göre; 10. madde "22 yaşını bitiren kadın, erkek her Türk mebus seçmek hakkını haizdir." şeklinde düzenlenmiştir. 11. madde de ise; "30 yaşını bitiren kadın, erkek her Türk mebus seçilebilir." ifadesi kullanılmıştır. 12. madde Konya mebusu Naim Hazım Efendi tarafından verilen önerge¹³⁴ kabul edilerek "...Türkçe okuyup yazma bilmeyenler milletvekili seçilemezler"¹³⁵ şeklinde kabul edilmiştir. Bu çerçevede Türkçe bilmeyen gayrimüslimlerin mebus olması söz konusu değildir. Ancak Cumhuriyet dönemi azınlıkların hukukî statülerinin belirlenmesinde en önemli metin Medeni Kanun'dur. Medeni Kanun ile hem Lozan antlaşmasında 42.maddeyle azınlıklara tanınan haklardan feragat etmelerine bir gerekçe oluşturulmuş, hem de farklı din ve mezhepten insanlar eşit şartlarda bir millet içerisinde kaynaştırılmıştır.¹³⁶ Lozan Antlaşması'nın 42. maddesinin getirdiği ayrıcalıklardan ilk önce Yahudi cemaati feragat etmiştir. Yahudi cemaatinden sonra Ermeni cemaati isteksiz olsa da Lozan'daki haklarında vazgeçtiğini açıklamıştır. Rum cemaati ise Lozan ile elde ettiği haklarından vazgeçme niyetinde değildir. Ancak dolaylı yollardan yapılan baskı ile Lozan Antlaşmasıyla verilen haklardan vazgeçirilmişlerdir.¹³⁷ Rumların bu haklardan vazgeçme konusunda geri durmalarını sebebi bu durumu bir hak olarak değil kendilerini Türk toplumundan ayırt etme aracı olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır. Gayrimüslimlerin kendi aralarında birlikte hareket etme gibi bir uyum söz konusu değildir. Her biri bireysel olarak hareket etmekte ise de Ermeniler Yahudilere yakın hareket etmişlerdir. Rumlar ise Yahudilerle mesafeli olduklarından bu duruma daha uzak durmuşlardır. Gayrimüslimler içerisinde Yahudiler, Türk toplumuna uyum sağlama konusunda diğerlerine göre daha istekli ve gayretli hareket etmişlerdir.

¹³³ Levi, 49.

¹³⁴ Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyet Tarihi Devrimler ve Tepkiler (1924-1930)**, Ankara: Başnur Matbaası, 1972, 43.

¹³⁵ Kili, 43.

¹³⁶ Okutan, 117.

¹³⁷ Bali, **Bir Türkleştirme**, 65.

Yahudi toplumunun bu uyum konusunda istekli olmalarının üç nedeni vardır. Bunlar; Yahudilerin geçmişten bugüne bir devlet kuramamış olmaları, Anadolu toprakları üzerinde sahip oldukları ticarî kazanımlarını korumak istemeleri ve Anadolu'yu yaşamak için rahat ve güvenli görmeleridir. Yahudi cemaati lideri konumundaki Moiz Kohen, cemaatinin Türk toplumuyla daha kolay uyum sağlayabilmesi için takip edilecek yolların anlatıldığı *Türkleştirme* kitabını 1928 yılında yayınlamıştır. Hz. Musa'nın on emrinden esinlenerek "Evamir-i Aşare" olarak adlandırmıştır. Bu uygulama esaslarını isimleri Türkleştir, Türkçe konuş, havralarda duaların bir kısmını Türkçe oku, mektepleri Türkleştir, çocuklarını memleket okullarına gönder, memleket işlerini konuş, Türklerle düşüp kalk, cemaat ruhunu yok et, milli iktisat için vazife al, hakkını bil şeklinde sıralamış ve bütün Musevi Türk vatandaşlarını, Türkiye ve Türklerle bütünleşmeye davet etmiştir.¹³⁸

Yine Yahudi cemaatinin önemli isimlerinden Avram Galanti de çeşitli gazete ve dergilerde yayınladığı yazı ve makalelerinde ulus olmanın temel koşullarından birisinin dil olduğunu, Türkçenin tüm unsurları millet şemsiyesi altında toplayacak güce sahip olduğunu, ulusal okullar açıp herkesin Türkçe öğrenmesi gerektiğini belirterek Türkleştirme çalışmalarına destek olmuştur.¹³⁹ Avram Galanti, İngiltere'de yaşayan Yahudilerin de toplumla kaynaşmaması, İngilizce öğrenmemeleri, ayrı bir zümre gibi yaşamaya devam etmeleri ve İngiliz kültürü ile yaşamayı reddetmelerinin endişe verici olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁰

Cumhuriyet döneminde gayrimüslimlerin Türk etnik kimliği içerisinde asimile olacağı düşüncesi olduğundan, doğrudan onlara karşı her hangi bir baskı olmamıştır. Ancak Rıfat Bali buna karşı çıkmakta ve cemaatlerin Lozan'ın 42.maddesinden feragat etmeleri kendi iradeleriyle olsa da bunun siyasi makamlarla basının telkinleri neticesinde gerçekleştirdiklerini düşünmektedir.¹⁴¹ Şevket Süreyya ise *Kadro Dergisi*'ndeki yazısında Cumhuriyet dönemi siyasal elitlerinin tek tip vatandaş oluşturma çabasının olduğu bir süreçte yaşanan bu gelişmelerin yadırganmaması gerektiğini söylemiştir.¹⁴²

¹³⁸ Levi, 150.

¹³⁹ <http://arsiv.salom.com.tr/news/print/8110-Turk-Ulusculuguna-Gayrimuslim-katki--Avram-Galantinin-Kucuk-Turk-Tetebbulari.aspx> Erişim Tarihi: 26 Mart 2016.

¹⁴⁰ Avram Galanti, **Türklük İncelemeleri**, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2004, 173.

¹⁴¹ Bali, Cumhuriyet Döneminde Azınlıklar Politikası, 81.

¹⁴² Şevket Süreyya, Halk Evleri, **Kadro**, Sayı: 3, Mart 1932,6.

Türkiye’de ulus-devlet yapısına geçişte Medeni Kanun önemli bir işlevi yerine getirmiştir. Ancak Medeni Kanunun ile Lozan’dan kaynaklanan hakların kaldırılması üzerine Yunanistan ve İngiltere’den itirazlar yükselmiş ve Yunanistan Milletler Cemiyeti’ne şikâyette bulunmuştur.¹⁴³

Devlet memurları için 18 Mart 1926 tarihinde hazırlanan 778 sayılı memuriyet kanununun 4. maddesinde memur olabilmenin şartları sıralanırken, ilk şartı olarak “Türk” olmak ibaresi kullanılmıştır. Burada Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak yerine Türk olmak ifadesinin vurgulanması bu alanda azınlıkların egemen olmasının önüne geçilmek istendiği ve devlet kadrolarında Türklerin egemen olması düşüncesi yatmaktadır. Devlet bu dönemde açık bir şekilde kamu hizmetlerinde, mahkemelerde, belediyelerde ve hatta iktisadî devlet teşekküllerinde gayrimüslimlerin bulunmamasını benimsemiştir. 1928 yılında çıkarılan vatandaşlık kanunu ile kan ve toprak bağı vatandaşlıkta belirleyici olmaya devam etmiştir. Devletin kuruluşundan itibaren siyasetten ticarete, askerî sistemden eğitim sistemine kadar her alanda Türklerin egemen olması istenmiştir. Dolayısıyla bu dönemde gayrimüslimlerin kanunlar çerçevesinde sivil ve kamu alanlarından tecrit edildiği görülmüştür.¹⁴⁴

1929 yılında çıkarılan bir kanun ile yabancıların tekellerinde bulunan demiryolları birer birer satın alınmıştır. Satın alınan demiryollarında çalışan gayrimüslimler işten çıkarılarak yerlerine Türkler alınmak suretiyle Türkleştirilmiştir.¹⁴⁵ Bu dönemde ticarî hayatta yeterli eğitime ve dil bilgisine sahip Türk genci olmaması işlerin yavaşlamasına neden olsa da bu uygulamadan vazgeçilmemiştir.

Cumhuriyet dönemi uygulamaları değerlendirilirken vatandaşlık açısından şartların henüz oluşmadığı dikkate alınmalıdır. Bu sebeple azınlıklarında kısa sürede Türkleşmesini beklemek elbette mümkün değildir. Bu dönemde çıkarılan kanunların toplum içerisindeki ayrımcılığı önlemeye yönelik olması azınlıklar tarafından takdirle karşılanmıştır. Örneğin 1934 yılında çıkarılan kılık kıyafet düzenlemesi azınlıklarca yerinde bir uygulama olarak değerlendirilmiştir.¹⁴⁶

¹⁴³ Hüseyin Avni Göktürk, Türk Medeni Kanunu’nun ve Milli Bünyemizin Demokratik Karakterine Dair, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt, 8, Sayı. 3, Ankara, 1951, 299.

¹⁴⁴ Birsal, 113-115.

¹⁴⁵ Karpat, **Türk Demokrasi**, 174.

¹⁴⁶ **Akşam Postası**, No: 931, 29 İkciteşrin 1934.

Dönemin önemli simalarından Başbakan Rauf Bey, Fransız Le Journal gazetesi muhabirinin kendisine Patrikhane ile ilgili soruları üzerine “Museviler, memleketimizde ekalliyetler meyanında dürüst hareket etmiş olmak itibariyle, bir misal teşkil ederler” diyecektir.¹⁴⁷

Türkleştirme uygulamaları her alanda olduğu gibi siyasî alanda da kendisini göstermiş ve 1930 yılına kadar gayrimüslimler TBMM’de temsil edilmemişlerdir. 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kurulması, azınlık oylarına da talip olması ve azınlıklardan aday göstermesi gazetelerde sert tartışmalara yol açmıştır. Yerel seçimlerde Rum, Ermeni ve Yahudi adayların çıkarılması bu tartışmaları daha da alevlendirmiştir.¹⁴⁸

Bu gelişmeler 1935 yılında yapılacak genel seçimlerde gayrimüslimlerin seçimlere katılımının yolunu açmıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası 1935 genel seçimlerinde 16 ilden birer milletvekilliği için azınlıklara kontenjan ayırmıştır. Seçimlerde azınlık cemaatlerine mensup iki Rum, iki Yahudi ve bir Ermeni aday gösterilmiştir. Rum cemaatinden Dr. Nikola Taptas Ankara’dan, Avukat İstamat Zihni Özdamar Eskişehir’den, Ermeni cemaatinden Berç Keresteciyan (Türker) Afyon’dan, Yahudi cemaatinden Dr. Samuel Abravaya Niğde’den ve Avukat İbrahim Naum Eskişehir’den aday gösterilmiştir. Seçimler sonunda İbrahim Naum dışındaki dört aday beşinci dönem TBMM’ne girmiştir.¹⁴⁹ Bu durum gayrimüslim cemaatler arasında coşkuyla karşılanmıştır.

Gayrimüslimlerin 1935 seçimlerinde meclise girmesi Türk siyasî hayatı açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bundan sonraki dönemlerde TBMM’de 1964 yılına kadar gayrimüslim temsilciler yer almıştır. 1964-1995 yılları arasında gayrimüslim temsilciler dönemin şartları sebebiyle siyasetten yine uzak durmuşlardır. Bu dönemde özellikle Rumların Yunanistan’a, Yahudilerin İsrail’e göç etmeleri ve geride marjinal küçük bir topluluk kalması ve Ermenilerin ise Asala terör örgütü sebebiyle toplumun milliyetçi hassasiyeti gayrimüslim temsilcilerin siyasî arenadan çekilmesine neden olmuştur.

¹⁴⁷ Avram Galanti, **Türkler ve Yahudiler**, İstanbul: Tan Matbaası, 1947, 85.

¹⁴⁸ Bali, **Bir Türkleştirme**, 209.

¹⁴⁹ Bali, **Devlet’in Yahudileri ve “Öteki” Yahudi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, 163-165.

1. 4. Osmanlıdan Cumhuriyet'e Parlamento Seçimleri ve Gayrimüslimler

1. 4. 1. Osmanlı Döneminde Genel Seçimler

Seçim, bir kamu görevini yürütecek kişi veya heyetin, ilgili seçmenlerce, birçok aday arasında yapılacak tercihlerle belirlenmesi işlemidir. İnsanların kendilerini yönetecek kişileri belli bir süre için özgür iradeleri doğrultusunda tespit etmesi modern idarelerin vazgeçilmez bir unsurudur. Tarihte ilk seçim usulüne kaynaklarda Antik Yunan ve Roma döneminde rastlanılmaktadır. Türk siyasi hayatında ise ilk seçimler Tanzimat döneminde başlamıştır. Devlet, vergileri daha etkin bir şekilde denetleyebilmek için taşrada “Muhassıl Meclisi”¹⁵⁰ adıyla oluşturduğu kurumlara atamaya gelen üyelerin yanında, seçimle işbaşına gelen üyeleri desisteme dahil etmiştir. Bu meclisler “muhasıllık”, “memleket meclisi” ve “müzakere meclisi” gibi isimlerle de bilinmektedir.¹⁵¹ Bu meclisler bir tür yerel malî meclis olup adaylar vilayet merkezinde büyük salonlarda toplanırlar, seçmenlerin önünden birer birer geçerek adayı isteyenler bir tarafa istemeyenler bir tarafa ayrılarak seçim tamamlanırdı. Eşitlik durumunda ise sonuç kura ile belirlenirdi. Seçmen ve adaylarda aranan şartlar şunlardı. Seçilecek adaylar o bölgenin insanı olması, daha akıllı, daha reşit, iffetli, namuslu, daha iyisi, devlet ve memleket işlerinden anlaması. Adayların erkek olması yine aranan şartlar arasında belki de en önemlisiydi.¹⁵²

Bu meclislerin oluşturulması batıyı taklit ya da batının zorlamasıyla değil, tamamen devletin vergi toplamada yaşadığı zorluklar karşısında bir çözüm yolu olarak ortaya çıkmıştır. Adaletili ve etkili bir şekilde vergi toplayabilmek için kurulan bu muhasıl meclisleri yerel meclis ve yerel seçimlerinde başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bu meclisler İstanbul'da tesis edilmediğinde 1877 yılında Osmanlı Parlamentosu açıldığında taşradan gelen mebuslar İstanbul'daki mebusları “Biz 40 yıldır bu işin içindeyiz, siz daha ilk defa seçimle tanışıyorsunuz” diye adeta küçümsemişlerdir.¹⁵³

Osmanlıda ikinci seçim deneyimi ve yönetim sistemindeki reform süreci 1864 yılında yayınlanan Vilayet Nizamnameleri'dir. Bu uygulamaya göre ülkenin idaresi

¹⁵⁰ Yücel Özkaya, Ali Akyıldız, Muhassıl, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 31, 2006, 18-20.

¹⁵¹ Mehmet Ö. Alkan, İmparatorluktan Cumhuriyet'e Seçim Tarihinden Seçmeler, **Birikim**, No 299, 2014, 139.

¹⁵² İlber Ortaylı, **Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)**, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Yayını, 1974, 24.

¹⁵³ Mehmet Ö. Alkan, Türkiye'de Seçim Sistemi Tercihinin Misyona Boyutu ve Demokratik Gelişime Etkileri, **Anayasa Yargısı**, Sayı 23, 2006, 138.

vilayet, liva, kaza ve nahiye gibi idarî birimlere ayrılmaktadır. Bir tüzük ile oluşturulan vilayet idare meclislerine (bugünün il genel meclisleri) üyelerin bir kısmının seçimle gelmesi öngörülmektedir.¹⁵⁴ Bunun ilk uygulamasını Mithat Paşa önce Tuna vilayetinde gerçekleştirmiş ve ardından Halep, Edirne, Trablus ve Bosna vilayetlerinde de uygulamaya konulmuştur. Başlangıçta kısmi olan uygulama, 1871 yılından sonra ülke geneline şamil hale getirilmiştir. Bu vilayet meclislerine seçilen üyeler dört kişiden oluşmakta ve her liva için ikisi Müslüman, ikisi gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarından eşit olarak seçilmektedir.¹⁵⁵

Osmanlı Devleti'nde demokratik açılımın görüldüğü diğer bir yer de Girit olmuştur. Burada çıkan isyanlar sebebiyle Ali Paşa, Girit'e özel hazırladığı bir kanun ile devlet otoritesinin paylaşımı konusunda oldukça cömert davranmıştır. 1 Aralık 1876 tarihli Girit Vilayet Nizamnamesi ile Girit, yönetimde çoğunluğun aktif bir rol üstlendiği özerk bir yapıya kavuşmuştur.

Vilayetlerde oluşturulan bu meclisler ilk genel seçimlerde gündeme gelmiş ve üyeleri Osmanlı Parlamentosu'nda mebus olmuştur. Kanun-i Esasi ilan edilmesinden sonra Meclis-i Mebusan'ın oluşturulması için seçimlere yeterli zamanın ve seçim kanununun olmayışı sebebiyle belediye meclislerine seçilen üyeler intihab-ı sani (ikinci seçmen) olarak kabul edilmişlerdir.

1. 4. 1. 1. 1876/1877 Seçimleri

Osmanlı devletinde ilk genel seçimler 1876 yılı sonu ile 1877 yılı başında gerçekleştirildi. Seçimler başkent İstanbul ve taşra için ayrı ayrı yapılmıştır. Zaman darlığı sebebiyle taşrada il idare meclisi üyeleri ikinci seçmen olarak kabul edilmiş ve tek dereceli seçim yapılmış, İstanbul'da ise il idare meclisleri olmadığı için iki dereceli seçim uygulanmıştır. İstanbul'dan belirlenecek kırk iki seçmen, beşi Müslim beşi gayrimüslim olmak üzere on mebus seçilmiştir.¹⁵⁶ Seçimlerin ilk kez yapılacağı

¹⁵⁴ Musa Çadırcı, Tanzimat'tan Cumhuriyete Ülke Yönetimi, **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi (TCTA)**, Cilt 1, Ankara: 1985, 222.

¹⁵⁵ İlber Ortaylı, Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler, **TCTA**, Cilt 1, Ankara: 1985, 34-35.; Mehmet Ö. Alkan, Osmanlıdan Günümüze Seçimlerin Kısa Tarihi, **Görüş Dergisi**, No 48, 2015, 48-49.

¹⁵⁶ İstanbul'dan seçilen mebuslar şunlardır: Müslümanlardan; Ahmet Vefik Paşa, Üsküardan Ahmed Hilmi Efendi, Hasan Fehmi Efendi, Tütün Tüccarı Hacı Ahmed Efendi, Astarıcılar Kâhyası Hacı Ahmed Efendi. Gayrimüslimlerden Sebuh Maksudyan Efendi, Hüdaverdizade Ohannes Efendi, Nikolaki Sulûdi Efendi, Vazilaki Seragiyori Bey, Sarraf Avram Aciman Efendi. Bunlardan ikisi

İstanbul'da dönemin Vakit Gazetesi halkı bilgilendirmek amacıyla seçimlerin nasıl yapılacağına dair bir haber yapmıştır.¹⁵⁷

Seçimlerin sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için hangi usul ve esaslar çerçevesinde gerçekleştirileceğini belirten geçici bir yasa hazırlanmıştır. Anayasadan önce hazırlanan ve taşradaki seçimler için kullanılması öngörülen “Talimat-ı Muvakkate” sadece ilk seçimler için geçerli olacaktır. Padişah tarafından onaylanan yasa 28 Ekim 1876 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹⁵⁸ İstanbul ve çevresi ayrı bir seçim bölgesi kabul edildiği için ayrı bir beyanname hazırlanmış ve seçilecek mebus sayıları için de bir cetvel çıkarılmıştır.¹⁵⁹

Seçim çalışmalarının devam ettiği bir ortamda parlamentonun açılması aleyhine propagandalarda başlamıştır. Bir grup parlamentonun açılmasının bir tür bölücülük olduğunu ve ülkeyi parçalanmaya sürükleyeceğini iddia etmiştir. Her etnik ve dinî grubun kendi çıkarlarını savunacağını ve ön planda tutacağını bu durumun ise çatışmaya neden olup yıkılışı hızlandıracağı savunulmuştur. Diğer taraftan anayasa

Ermeni, ikisi Rum ve bir tanesi Yahudi kökenlidir. Seçilen milletvekillerinin isim listesinin bulunduğu 1 Mart 1877 tarihli tutanak için bakınız: Oğuz, 286-287. Ayrıca İstanbul'daki seçimler için bakınız: Robert Devereux, **The First Constitutional Period a study of the Mithat Constution and Parliament**, Baltimore: 1983, 130-135.

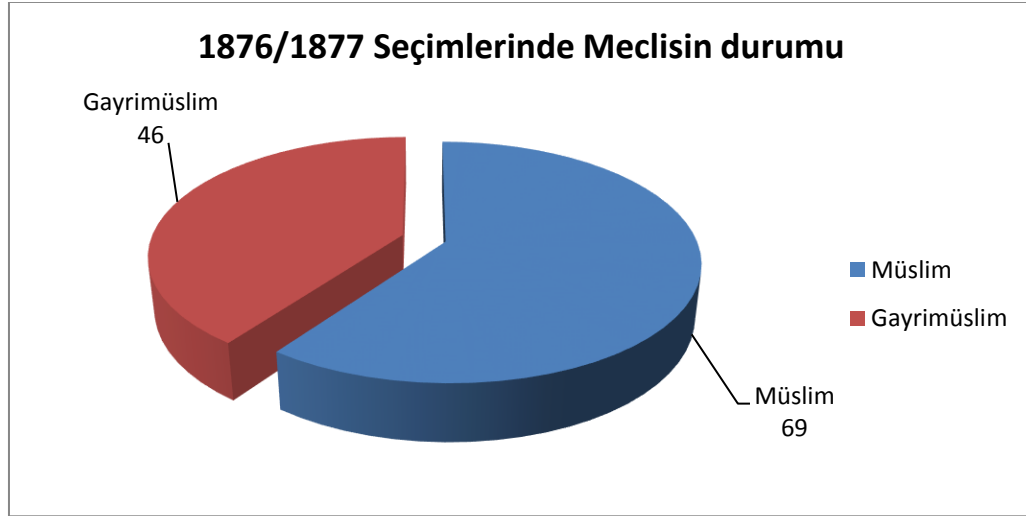
¹⁵⁷ Seçim ile ilgili Gazete Haberi: “Bir dairede [seçim bölgesinde] bulunan her mahalle imam ve muhataran ve muteberanı, vekil intihap etmeğe [seçmeğe] hak ve salahiyeti, yani teb'ayı Osmaniye'den sini [yaşı] otuzu geçmiş ve az çok emlakî bulunmuş olanların bir defterini yapıp, o defterle beraber yine o mahalle muteberan ve eminlerinden iki kişinin ismini dahi bir pusula ya yazıp bulunduğu daire-i mahalle reyini [oyunu] bugün [31 Ocak 1877] saat beşten sekize kadar getirip teslim edeceklerdir. Ve orada her mahalle den getirilen pusulalar esamisi [isimleri] bir yere konulup ve karıştırılıp içlerinden birer birer sekiz kişinin ismi çekilip çıkarılacak ve her hangi isimler çıkar ise o sekiz zat içlerinden birini reis intihap ettikten [seçtikten] sonra o daire memurinin yanında daire dâhilinde bulunan mahalleler ahali gelip reylerini verip bitirmesi her kaç gün sürerse ol müddet her gün nöbetle bulunacaklardır. Mahalleler ahalisinin gelip rey [oy] vermeleri usulü dahi şöyledir ki bir daire memuru dâhil idaresinde bulunan mahalleler ahalisinin her hangi gün gelmelerini imam efendilere yazar bildirir ise ol gün intihap [seçim] hakkını haiz olan ahalden her biri o daire dâhilinde ya haricinde kangı [hangi] mahalde sakin bulunursa bulunsun lâzım gelen sıfatta ve malumatlı ve ehliyetli olarak biri Müslim ve diğeri gayrimüslim filan ve filan iki zatı vekil olmak için intihap ettiğini müşir [işaret eden] evvelce yazıp cebinde hazırladığı birer ufak pusulayı getirip sandığa atacaktır ki herkesin o vekilim olsun dediği zat ekseriyet kazanıp, yani birçok ahali taraflarından vekil olması yazılıp istenilir de vekil olur ise, ol zata Millet Meclisi'ne yani Meclis-i Umumi'ye her kimi isterse aza intihap etmeğe hak verilmiş ve o aza aynı kendileri tarafından birer birer intihap olunmuş demek olacaktır. Bir daire haricinden intihap olunmuş ikişer vekiller ki İstanbul'un yirmi dairesi için kırk vekil olacaktır, bu kırk vekil dahi muahharen[sonradan] Şehremaneti'nde [Belediye'de] toplam ahal ve nizamı mucibince Dersaadet Vilayeti için ber-vech-i-balâ beşi Müslim ve beşi dahi gayrimüslim on nefer aza intihab edecekler” **Vakit Gazetesi**, No: 452 (16 Muharrem 1294/10 Kanun-i Sani 1293/31 Kanun-i Sani 1877); Usul-i İntihab, **İstikbal**, No: 209 (25 Zilhicce1293/29 Kanun-i Evvel 1876) 1.

¹⁵⁸ Bekir Sıtkı Baykal, Birinci Meşrutiyete Dair Belgeler, **Bellekten**, Cilt 24, Sayı 96, 1960, 601-636.

¹⁵⁹ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002, 152.

ve parlamentoyu savunanlar ise tam tersine anayasa ve parlamentonun ülkeyi dağılmaktan ve yıkılmaktan kurtaracağını iddia etmişlerdir.

Talimat-ı Muvakkate'ye göre mebusların sahip olması gereken şartlar ve seçimlerin yapılışı hakkında daha önce “Meşrutiyet Dönemi Gayrimüslimler” konusunda bahsedildiği için burada tekrar vermeye gerek görülmemiştir. Neticede ülkede yapılan ilk genel seçimler sonunda İstanbul'da açılan Meclis-i Mebusan 69'u Müslüman 46'sı gayrimüslim olmak üzere toplam 115 mebusan oluşmuştur. Yani parlamentonun yapısına bakıldığında mebusların 1/3'i gayrimüslimlerden oluşmuştur. Müslümanlar arasında Türklerden başka Arap ve Arnavut'ların da olduğu görülmektedir.¹⁶⁰ O tarihlerde mebusların etnik kökenleri hakkında bilgi verilmemesine rağmen; Müslüman mebusların Türk, Arap, Arnavut, Kürt, Boşnak oldukları bilgisi verilmiş, ancak Müslüman olmayanların bilgisi verilmemiştir. Müslüman olmayan mebusların Rum, Ermeni ya da Yahudi oldukları ancak isimlerinden anlaşılmaktadır.

Grafik 1. 2. 1876/1877 Osmanlının İlk Genel Seçimleri

Osmanlı Devleti ülkedeki bütün nüfusun temsil edilmesini amaçlamış, bu çerçevede hükümet Sırbistan, Karadağ, Romanya, Mısır, Lübnan, Girit ve Tunus gibi özel statüye sahip eyaletlerde de seçim yaptırarak meclise mebus göndermeleri istenmiş ise de bu eyaletlerden mebus gönderilmemiştir.¹⁶¹ Hükümetin bu talebi karşısında meclis açıldıktan sonra Mısır'dan tebrik telgrafi gelmiş, diğer eyaletler mebus

¹⁶⁰ Alkan, **Anayasa Yargısı**, 141.

¹⁶¹ Stanford Shaw-Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, İstanbul: e Yayınları, 1983, 228.

göndermediği gibi cevap dahi vermemişlerdir. Bu durum adı geçen eyaletlerin hukuken Osmanlıya ait olmasına rağmen idarî açıdan artık Osmanlıyı dinlemediğinin ve elden çıktığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.¹⁶²

Birinci meclis 19 Mart 1877 tarihinde açılmış ve toplam 56 oturum gerçekleştirmiş, 28 Haziran 1877 tarihinde Osmanlı-Rus Harbinin çıkması üzerine dağılmıştır. Meclisin birinci döneminde yaptığı çalışmalar ve müzakere ettiği kanun tasarılarının yer aldığı zabıt cerideleri Hakkı Tarık Us tarafından Meclis-i Mebusan isimli eserinde toplamıştır.¹⁶³ Meclis bu dönem içerisinde yeni bir seçim yasası hazırlamadığı için ikinci genel seçimler de aynı esaslar çerçevesinde yapılmıştır.

1. 4. 1. 2. 1877 Seçimleri (Birinci Meclisin İkinci Dönemi)

Osmanlı ikinci genel seçimlerini aynı yılın sonbaharında gerçekleştirmiştir. Osmanlı parlamentosunun ikinci dönemi 13 Aralık 1877 tarihinde açılmıştır. Parlamenteoya 56'sı Müslim, 40'ı gayrimüslim olmak üzere toplam 96 mebus katılmıştır. Gayrimüslimlerin ikinci mecliste temsil oranı birincisine göre gözle görülür şekilde artmıştır. Meclis başkanlığına İstanbul Mebusu Hasan Fehmi Efendi, birinci başkan vekilliğine Hüdavendigâr (Bursa) Mebusu Şeyh Bahaeddin Efendi, ikinci başkan vekilliğine İstanbul mebuslarından Hüdaverdizade Ohannes Efendi getirilmiştir.¹⁶⁴

Yaklaşık iki ay gibi oldukça kısa süren ikinci dönem parlamentoda, vekiller memleket işlerinden çok savaştaki başarısızlıklar ve bunda hükümetin rolü üzerinde durmuşlar ve dolaylı olarak padişah da bu eleştirilerden nasibini almıştır. Bu eleştirilerden rahatsız olan padişah Sultan II. Abdülhamit anayasanın kendisine verdiği yetkiye dayanarak (113. madde) 14 Şubat 1878 tarihinde meclisi önce tatil, sonra 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşını (93 Harbi) gerekçe göstererek açılışını tehir etmiştir. Böylece otuz yıl sürecek olan parlamentosuz dönem başlamıştır.¹⁶⁵

¹⁶² Telgraf için bakınız: BOA, **Yıldız Esas Evrakı (Y.EE)**, 128/17.

¹⁶³ Detay için bakınız: Hakkı Tarık Us, **Meclis-i Mebusan: 1293/1877**, Vakit Gazetesi Matbaası, 1940.

¹⁶⁴ **Basiret**, 31 Aralık 1877, Sayı 2298; Oğuz, 164.

¹⁶⁵ Alkan, **Görüş Dergisi**, 49.

1. 4. 1. 3. 1908-1912 Seçimleri

Padişah Sultan II. Abdülhamid'in Meclisi kapatmasından sonra ortaya çıkan muhalefet hareketi zaman içerisinde teşkilatlanarak İttihat ve Terakki Cemiyeti adıyla siyasi hayatı şekillendirecek güce ulaşmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yoğun baskıları sonucu 23 Temmuz 1908'de Anayasa yeniden yürürlüğe girmiş ve Meşrutiyet ilan edilmiştir. Mebusan Meclisinin yeniden toplanabilmesi için aynı yılın Kasım ve Aralık aylarında seçimlerin yapılması kararlaştırılmıştır. O günkü şartlar içerisinde seçimler günlerce sürmüştür. Mesela İstanbul seçimleri beş günde tamamlanabilmiştir. Osmanlı Devleti'nde 30 yıl aradan sonra ilk defa gerçek anlamda oy kullanarak seçimler yapılmıştır. Seçimler 1877 yılında hazırlanan İntihab-ı Mebusan Kanununa göre iki dereceli olarak gerçekleştirilmiştir. Bu seçimlerde de seçme ve seçilme şartları daha öncekilerden farklı değildir. Anayasanın 68. Maddesi kimlerin mebus seçilemeyeceğini düzenlemektedir. Buna göre; Osmanlı vatandaşı olmayanlar, Türkçe bilmeyenler, 25 yaşını doldurmamışlar (Kanun-u Esasi'de yaş 30 olarak alınmıştır), seçim döneminde birisinin hizmetinde bulunanlar, iflas etmiş ya da mahkûm olmuş itibarı zedelenmiş olanlar, kötü ahlak ile anılanlar ve yabancı devlet vatandaşlığında olanlar mebus olamayacaklardır.¹⁶⁶ Türkçe bilmek şartına Rum Patrikhanesinden itiraz gelmiş ise de Bakanlar Kurulu bu itirazı dikkate almamış ve mebus seçilebilmek için Türkçe bilmenin şart olduğunu bildirmiştir.¹⁶⁷

Meşrutiyet'in ikinci genel seçimlerinde ittihatçıların baskı ve korku ortamı oluşturması üzerine tarihte bu seçimler dayaklı seçimler ya da sopalı seçimler olarak anılmıştır. Çünkü oy kullanmak için sandık başına giden vatandaşlar ittihatçıların fiili saldırı ve baskılarına maruz kalmışlardır. Seçimlerde yaşanan baskı ve yolsuzluklar seçim sonuçlarına da gölge düşürmüştür.

Seçimlere ordunun manevi bir baskısı söz konusu olmuştur. Çünkü İttihat ve Terakki Cemiyeti seçimlerde oy kullanılacak binaların güvenliğini kendi kontrolündeki askerlere vermiştir. Parlamento 17 Aralık 1908 tarihinde büyük bir coşkuyla

¹⁶⁶ Kenan Olgun, Türkiye'de Cumhuriyet'in İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 27, Sayı 79, 2011, 5.

¹⁶⁷ Kenan Olgun, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında Ara Seçimler (1908-1912), **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 28, Sayı 82, 2012, 6.

toplanmış ve parlamentoya gelen mebusların çoğunluğu İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından önerilen ya da desteklenen mebuslardan oluşmuştur.¹⁶⁸

1908 seçimleri Türk demokrasi tarihindeki kısmen de olsa ilk çok partili seçimler olarak kabul edilebilir. Bu seçime İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) ile Prens Sabahattin'in henüz ülke genelinde teşkilatlanmasını tamamlamamış olan Ahrar Fırkası katılmıştır. Ülke genelinde teşkilatlanamayan Ahrar Fırkası bu sebeple sadece İstanbul'da seçimlere katılmıştır. Mebuslar her iki partinin de listelerinden seçimlere katılma imkânına sahiptirler. Dolayısıyla sadece İstanbul'da teşkilatlanmasını tamamlayan Ahrar Fırkası'ndan seçilemeyen bazı mebuslar İTC listelerinde de yer aldığı için meclise bu listelerden girme imkânı bulmuşlardır.¹⁶⁹

II. Meşrutiyet meclisinin 1908-1912 yılları arasındaki çalışma süresi dört toplantı yılından oluşmaktadır. 17 Aralık 1908 tarihinden başlayan birinci toplantı yılı anayasada dört ay olarak belirlenmesine rağmen sürekli uzatmalarla 21 Ağustos 1909 tarihinde sona ermiştir. Yani yaklaşık 8,5 ay süren bu toplantı yılında 1876 Anayasası'nda önemli değişikliklere gidilmiştir. Yapılan bu düzenlemelerle meclisin çalışma süresi altı aya çıkarılmıştır. Meclisin ikinci toplantı yılı 14 Kasım 1909- 28 Haziran 1910, üçüncü toplantı yılı 14 Kasım 1910- 3 Haziran 1911, dördüncü ve son toplantı yılı 14 Ekim 1911- 18 Ocak 1912 tarihleri arasında gerçekleşmiştir.¹⁷⁰

Seçimlere Ermeni Patrikhanesi büyük önem vermiş ve kilise heyetlerine gönderdiği muhtıralarda seçimlerin ciddiyetini vurgulamakta, menfaatlerine en bağlı adayların seçtirilmesine dikkat edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Ayrıca seçimlerle nasıl bir siyaset izleneceğine dair beyannameler hazırlanarak Ermenice gazetelerde yayınlanmıştır.¹⁷¹ Ermeniler aynı zamanda Rumlar ile seçimlerde ortak hareket etmek için işbirliği içerisine girdiler. Bu konuda Ermeni ve Rum Patrikhaneleri ortak bir beyanname ile seçim kanununa itirazlarını ve Rumlardan 40, Ermenilerden 20 mebus çıkarılması yolundaki taleplerini bildirdiler.¹⁷²

Seçimlerde yaşanan bazı durumlar Ermenilerle İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni karşı karşıya getirmiştir. Seçimler sonunda parlamentoya giren Ermeni mebuslar şunlardır:

¹⁶⁸ Alkan, **Görüş Dergisi**, 50.

¹⁶⁹ Alkan, **Birikim**, 142.

¹⁷⁰ Olgun, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında Ara Seçimler (1908-1912), 8.

¹⁷¹ **Servet-i Fünun**, No 132, 22 Ekim 1908; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt III, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1989, 396-397.

¹⁷² Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, 247.

İstanbul'dan Hallaçyan Efendi ile Kirkor Zohrap Efendi, Tekfurdağı'ndan Agop Babikyan, İzmir'den Stephan İspartalıyan, Sivas'tan Nazaret Dagavaryan, Erzurum'dan Karakin Pastırmacıyan ile Vartkes Serengülyan, Van'dan Vahan Papazyan, Bitlis'ten Kegam Der Garabetyan, Halep'ten Artin Boşgezenyan ve Adana'dan Hamparsum Boyacıyan.¹⁷³

1912 seçimlerinde Ermeni Patrikhanesi Sadaret makamına Ermenilerin hukukunun çiğnendiği yolunda müracaatta bulunmuş ve mağduriyetlerinin giderilmesini talep etmiştir.¹⁷⁴ Sadaret makamı, Patrikhane'nin bu şikâyetiyle ilgilenilerek gereğinin yapılmasını istemiştir. Şikâyetlere konu olan vilayetlere gönderilen telgraflara, seçimlerin hiçbir şekilde suiistimale mahal verilmediğini ve kanuna uygun olarak gerçekleştirildiğini bildiren cevaplar verilmiştir.¹⁷⁵ 1912 seçimleri sonunda 13 Ermeni mebus parlamentoya dâhil olmuştur. Mebusların parlamento içerisindeki faaliyetleri istek ve talepleri ittihatçılar tarafından özeklik talebi ve ihanet olarak algılanmıştır.

Osmanlı Yahudi toplumu 1908 ihtilalini yürekten desteklemiştir. Ancak Yahudilerle ilgili konularda her zaman Türk görüşünün yanında olmuşlardır. 1908-1912 yılları arasında dört toplantı dönemi içerisinde Osmanlı Parlamentosu'nda dört Musevi mebus yer almıştır. Bunlar; Emanuel Karasu, Nesim Mazliyah, Albert Feraci ve Sason Efendilerdir. Bunlardan Emanuel Karasu Efendi birinci, ikinci ve üçüncü dönem meclis çalışmalarında Selanik'ten dördüncü dönemde ise İstanbul'dan mebus seçilmiş ve en renkli simasıdır. Mason localarına bağlı olan Karasu Efendi, aynı zamanda locaların İttihat ve Terakki Cemiyeti ile işbirliği yapmasını da sağlamıştır.¹⁷⁶ Bu dönemde Osmanlı parlamentosunda bir diğer Yahudi temsilci de Bohor Eskenazi'dir. Eskenazi ayan üyesi olarak görev yapmıştır.¹⁷⁷

1908-1912 yılları arasında Osmanlı Mebusan Meclisi'ndeki Musevi mebusların çalışmalarına ve oturumlarda yapmış oldukları konuşmalara bakıldığında; her şeyden önce bu mebusların hepsi İttihat ve Terakki üyesidir. Yaptıkları bütün faaliyetler dolayısıyla İttihat ve Terakki'nin politikalarını yansıtmaktadır. Ancak bu mebuslar

¹⁷³ Kansu, 374-412.

¹⁷⁴ BOA, **DH.SYS.**, 83-1/2-48-3.

¹⁷⁵ BOA, **DH.SYS.**, 83-1/2-48-11; 83-1/2-48-13.

¹⁷⁶ Naim A. Gülerüz, **Toplumsal Yaşamda Türk Yahudileri**, İstanbul: Gözlem Yayınevi, 2012, 125; Ahmet Kısa, Meclisi Mebusan'da Musevi Vekiller ve Faaliyetleri 1908-1912, **Tarih Okulu Dergisi**, Yıl 8, Sayı 22, 2015, 355.

¹⁷⁷ Gülerüz, 124

meclisin kendilerine tanıdığı göreceli özgürlükten yararlanarak parti politikalarıyla çelişen fikirlerini söylemekten çekinmemişlerdir.¹⁷⁸

1912 seçimlerinde Rumların siyasal temsilciliğini Fener Rum Patrikhanesi ile kurdukları Rum Meşrutiyet Kulübü yapmaktadır. Patrikhane ile bu kulüp arasında herhangi bir sıkıntı bulunmamakta ve patrikhane siyasi faaliyetleri görünüşte bu kulübe devretmiş izlenimi uyandırmaktadır. Kulübün siyasi faaliyetleri İstanbul ve İzmir'de çıkarılan Rumca gazeteler tarafından da desteklenmektedir. Bu gazetelerden bazıları; Neologos, Tahidoromos, Periodos, Foni, Estiya, Amaltiya, Nea Smirni, Amonya, Amarisya'dır.¹⁷⁹

İttihatçılar Rumların Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na kaymasını önlemek için Patrik Yuvahim Efendi ile Patrikhane'de görüşmüştür. Talat Paşa, Rum mebus adaylarının Patrikhane tarafından belirlenmesine ses çıkarılmayacağını belirterek ve 1908 yılındaki mebus sayısının bu seçimlerde de aynen korunacağı önerisinde bulunmuştur. Ancak Patrik Yuvahim Efendi Patrikhane'nin hiçbir şekilde seçimlere taraf olmayacağını hatta buna yetkisinin de bulunmadığını bildirdi ise de seçimlerde Patrikhane bütün örgütleriyle Rumların çıkarları için mücadele etmekten geri kalmamıştır.¹⁸⁰ Rumların ve Patrikhane'nin İttihat Terakki'ye mesafeli duruşu seçim sonuçlarına da yansımıştır. 1908 seçimlerinde 21 Rum mebus meclise girerken 1912 seçimlerinde bu sayı 15 mebusa düşmüştür.¹⁸¹

Sonuç olarak Rumlar İttihatçılar tarafından daima dikkat edilmesi ve göz önünde tutulması gereken bir topluluk olarak görülmüştür. Bu sebeple 1908 meclisine göre 1912 meclisinde Rum mebus sayısını azaltma yoluna gidilmiştir. Ancak ittihat-ı anasır politikası gereği olarak mecliste Rum mebus bulunması düşüncesi 1914 seçimlerinde de devam etmiş ve meclise girmelerine müsaade edilmiştir.

1912 seçimlerindeki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidar olmasının avantajlarını kullanarak seçimde 1908 seçimlerine göre büyük başarı elde etmesi neticesinde 284 mebustan 278'ini kazanmıştır. Ancak mecliste güçlü olmasına rağmen dış etkenlerin

¹⁷⁸ Kısa, 366.

¹⁷⁹ Zeki Arıkan, Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde İzmir Basını, **TCTA**, Cilt 1, 1985, 103-112.

¹⁸⁰ Talat Bey Patrikhane'de, **Anadolu**, 30 Kanun-u Sani 1912.

¹⁸¹ Feroz Ahmad- A. Rustow Dankwart, İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler 1908-1912, **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basımevi, 1976, 254.

etkisinde olan İTC muktedir olamamış ve 4 Ağustos 1912 tarihinde zamanından önce meclis feshedilmiştir.¹⁸²

1. 4. 1. 4. 1914 Seçimleri

Balkan Savaşları yapılması gereken seçimlerin ertelenmesine neden olmuştur. Yenilginin sorumluluğunu Kamil Paşa hükümetine yükleyen ittihatçılar, 23 Ocak 1913 tarihinde Bâb-ı Âli Baskını olarak bilinen bir hükümet darbesiyle yeniden iktidarı ele geçirdiler.¹⁸³

Seçimler 1913 yılının Ekim ayı sonunda başlamış ve normal koşullarda Şubat 1914'te sonuçlanması ve meclisin açılması planlanmış ise de İttihatçılar ile azınlıklar arasındaki mebus sayısı tartışmaları meclisin ancak 14 Mayıs 1914'te açılmasına neden olmuştur. Bu seçimler de 1908 yılında çıkarılan İntihab-ı Mebusan Kanunu çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Ancak bazı değişiklikler bu seçimde uygulanmıştır. Bunlardan ilki askerlerinde seçimlere katılımının sağlanmış olmasıdır. İkincisi; basın yasası değiştirilerek mebusların ve devlet memurlarının gazete sahibi olması yasaklanmıştır.¹⁸⁴

1914 seçimlerine İttihat ve Terakki Cemiyeti bütün muhaliflerini sindirip tek başına girmiştir. Seçimlerde hükümet suiistimallere fırsat vermemek için oldukça dikkatli davranmasına rağmen, haksız oy kullanıldığı ve devlet memurlarının görevlerini suiistimal ettiği yolunda şikâyetler olsa da bu şikâyetlerin incelenmesi neticesinde seçimlerin adaletli ve tarafsız yapıldığı ve şikâyete konu olan meselelerin doğru olmadığı sonucuna varılmıştır.¹⁸⁵

Meşrutiyet döneminin en uzun ömürlü meclisi olan 1914 Meclis-i Mebusanı 20 Aralık 1918 tarihine kadar toplan 310 oturum gerçekleştirmiştir. Normal süresi dolmadan bu mecliste Mondros Mütarekesi'nden kısa bir süre sonra fesh edilmiştir. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na bu meclis ile girmiş ve yenilgiyle ayrılmıştır.

¹⁸² Cezmi Eraslan- Kenan Olgun, **Osmanlı Devletinde Meşrutiyet ve Parlamento**, İstanbul: 3F Yayınları, 2006, 108.

¹⁸³ Tunaya, Cilt III, 422-427.

¹⁸⁴ Fevzi Demir, **İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1994, 189.

¹⁸⁵ BOA, **DH-SYS**,122/5-2 1332.5.12. ; **DH-SYS**, 122/5-3 1332.4.2.

Bu dönemde İttihatçıların kendisine karşı ortaya çıkan bütün muhalifleri susturma politikasından Ermeni ve Rum Patrikhanesi hiçbir şekilde etkilenmemiştir. Rum Meşrutiyet Kulübü siyasi faaliyetlerinden dolayı susturulduğu için Patrikhane Rumlar adına söz söyleyecek tek kurum haline gelmiştir. Balkan Savaşları döneminde Rumeli’de Yunanlıların Türklere karşı giriştiği katliamlar sebebiyle Anadolu’da Rumlar ile Türklerin arası açılmıştır. Bu sebeple 1914 seçimlerinde meclisteki Rum mebus sayısı konusunda Patrikhane sadaret makamı nezdinde girişimlerde bulunmuş ise de İttihat Terakki Cemiyeti Patrikhane’nin önerdiği isimlerden sadece 15’inin meclise girmesine onay vermiştir.¹⁸⁶

1914 yılına gelindiğinde Ermeni sorunu giderek büyümüştür. Balkan yenilgisinden sonra özellikle Rusya’nın desteğini alan Ermeni ileri gelenleri Osmanlı üzerinde baskılarını artırmıştır. Ermenilerin haklarını Rumlarda olduğu gibi Ermeni Patrikhanesi savunmaktadır. Bu seçim döneminde de Ermeni Patrikhanesi 18-20 mebusu meclise sokma çabası içerisine girmiş ve bunu gerçekleştirebilmek için de Rum patrikhanesi gibi anlaşma yoluna gitmiştir. Ermeni Patrikhanesi de Rumlar gibi seçimlerde yolsuzluklardan şikâyet etmiş, uğradığı haksızlığın telafisi talebinde bulunmuştur.¹⁸⁷ Seçim sonuçlarına bakıldığında 1912 yılında meclise 10 mebus gönderen Ermeniler 1914 seçimlerinde 15 mebus göndermiştir. Bu artı beş mebus daha önce mebus seçilemeyen Kayseri, Maraş, Ergani, Madeni ve Bitlis’ten seçilmiştir. 1908, 1912 ve 1914 seçimlerinde Meclis-i Mebusan’da mebus olarak bulunan bu Ermeniler, 1914 yılında Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na girmesiyle devlete ihanet ederek Ruslarla işbirliği içerisine girmişlerdir. Bunlardan Van mebusu Papazyan ve Erzurum mebusu Pastırmacıyan ayaklanan Ermeni çetelerinin başına geçmiş mebuslardan sadece ikisidir.¹⁸⁸

1914 seçimlerinde Ermeni ve Rumların aksine Yahudi cemaatinden herhangi bir olumsuzluk söz konusu olmamıştır. Yahudi toplumu devlete karşı bağlılığını bu dönemde de koruyarak meclisteki konumunu da korumuştur. 1908 ve 1912 seçimlerinde olduğu gibi 1914 seçimlerinde de 4 mebus meclise girmiştir.¹⁸⁹

¹⁸⁶ Patrikhane’nin Sadaret’e Müracaatı, **Tasfir-i Efkâr**, 26 Teşrin-i Sani 1913.

¹⁸⁷ BOA, **DH-SYS**,122/5-3.

¹⁸⁸ Tunaya, Cilt I, 578-579.

¹⁸⁹ Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizm’e**, Çeviren: Fatmagül Berktaş, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1985, 168-169.

1. 4. 1. 5. 1919 Seçimleri ve Son Osmanlı Mebusan Meclisi

Osmanlı Devleti'nin son genel seçimleri ve son parlamentosunu oluşturacak olan seçimler Aralık 1919'da yapılmıştır. Bu tarihlerde ülkenin bir kısmı işgal altında bulunmaktadır. Bu sebeple bazı yerlerde seçimler yapılamamıştır. Yunan işgali altında bulunan İzmir bunlardan birisidir. Bu arada Anadolu'da ortaya çıkan milli uyanış hareketinin gerçekleştirildiği Erzurum ve Sivas kongrelerinde meclisin bir an önce açılması talebi dile getirilmiştir. Seçimlerin yapılması yolunda atılan en önemli adım ise Temsil Heyeti adına Mustafa Kemal Paşa ile İstanbul Hükümeti adına Bahriye Nazırı Salih Paşa arasında gerçekleştirilen Amasya Görüşmeleri olmuştur.¹⁹⁰

Damat Ferit Paşa, Hürriyet ve İtilaf Fırkası seçimlere karşı olmasına rağmen, Mustafa Kemal Paşa ve Müdafaa-yı Hukukçular seçimlere destek vermişlerdir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ortamın seçimlerin serbestçe yapılamayacağı iddiasıyla seçimlere katılmayacağını açıklayarak seçimleri boykot etmiştir. Amasya'da yapılan görüşmelerde alınan karara göre milletin iradesini tesis edebilmek adına geniş katılımlı bir seçim yapılması kararlaştırılmıştır. Ancak batılı devletlerin çeşitli vaat ve kışkırtmaları sonucu ayrılmayı amaçlayan Ermeni ve Rum azınlıklar bu seçimlere katılmamıştır. Bu sebeple son Osmanlı mebusan meclisinde gayrimüslim bulunmamaktadır.¹⁹¹

1919 seçimleri mevcut İntihab-ı Mebusan Kanununa göre icra edilmiştir. Seçimleri Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti ezici bir çoğunluk sağlayarak kazanmıştır. Meclis-i Mebusan 12 Ocak 1920 tarihinde İstanbul'da açılmış ve 22 Ocak 1920'de gizli oturumda görüştüğü Misak-ı Milli kararlarını 28 Ocak 1920 tarihinde açık oturumda kabul ederek tarihi görevini yerine getirmiştir. Bu kararların kabul edilip yayınlanması kapatılmasına neden olmuştur. 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal eden İtilaf Devletleri Meclis-i Mebusan'ı da basıp bazı mebusları tutuklatıp Malta'ya sürgüne gönderince, Meclis padişah tarafından 11 Nisan 1920 tarihinde kapatılmıştır.¹⁹² Böylece 1877 yılından itibaren kurulan bütün meclisler normal süresinin tamamlamadan her defasında fesh edilmek suretiyle kapatılmıştır.

¹⁹⁰ Atatürk, 169.

¹⁹¹ İhsan Güneş, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997, 49.

¹⁹² Tarık Zafer Tunaya, **Hürriyetin İlanı, İkinci Meşrutiyet'in Siyasi Hayatına Bakışlar**, Baha Matbaası, 1959, 95.

İKİNCİ BÖLÜM

TEK PARTİ DÖNEMİNDE SEÇİMLER VE GAYRİMÜSLİM MİLLETVEKİLLERİ

2.1. Çok Partili Hayata Geçiş Sürecine Kadar Seçimler

Türkiye seçim olgusuyla ilk defa Tanzimat döneminde tanışmıştır. Osmanlı döneminde yapılan ilk genel seçimler 1876 yılında başlayıp 1877 yılında tamamlanmıştır. İkincisi yine aynı yıl 1877'de, üçüncüsü 31 yıl aradan sonra 1908 yılında yapılmıştır. Türkiye'de ilk çok partili seçim de 1908 yılında İttihat ve Terakki Partisi ile Ahrar Fırkasının katıldığı seçimlerdir. Bundan sonra 1912, 1914 ve 1919 seçimleriyle birlikte Osmanlı döneminde toplam 6 genel seçim gerçekleştirilmiştir.¹⁹³

1918-1922 yılları arası Türk milleti için en kritik yıllar olup batıya karşı hayatta kalma savaşı verilmiş ve başarılmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin tasfiyesini başlatan Mondros Mütarekesi toplum üzerinde onarılması güç bir umutsuzluk ve yıkım bırakmıştır. Ancak İtilaf devletlerinin işgallere başlamasıyla beraber millet küllerinden doğarcasına yeniden örgütlenerek bu kara günlerde bugünkü gibi olmasa da seçim yaparak bir meclis kurmayı başarmıştır.¹⁹⁴

Osmanlı Devleti'nin Mondros sonrasındaki çaresizliği karşısında işgallerle beraber yerel örgütlenmenin başlaması ve bir taraftan işgalcilerle mücadele devam ederken

¹⁹³ Mehmet Ö. Alkan, Milli Şef'li Tek Parti Döneminde Seçimler (1939 ve 1943 Seçimleri), **Bülent Tanör Armağanı**, Ayır Basım, Oğlak Yayınları, 2006, 323; Mehmet Ö. Alkan, Seçim Afişleri, Parti Amblemleri ve Demokrasi Tarihimize Dair Notlar, **Birikim**, Sayı 313, 2015, 101.

¹⁹⁴ Bülent Tanör, **Türkiye'de Kongre İktidarları 1918-1920**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998, 139-142.

parlamentonun açılması yolunda o ortamda seçimler yapılması Osmanlı Mebusan Meclisinin açılması demokrasi açısından önemlidir. Meclisin işgalciler tarafından kapatılması ile beraber, yine seçim ve temsile dayalı bir meclis oluşturmak için seçimler yenilenmiş, Ankara’da 23 Nisan 1920’de TBMM açılmıştır.¹⁹⁵

Osmanlıdan Cumhuriyet’e Türkiye’de yapılan seçimler incelendiğinde Tanzimat döneminden itibaren yapılan bütün seçimlerin çoğunluk sistemine göre yapıldığı görülmektedir. 1877-1946 yılları arasında yapılan seçimler iki dereceli olarak yapılmış, 1946 yılından günümüze kadar yapılan seçimler ise tek dereceli olarak yapılmıştır. 1961-2002 arasındaki seçimler kendi içinde farklılıklar göstermekle birlikte tek dereceli ve nispi temsil sistemine göre yapılmıştır.¹⁹⁶ Bu seçimlerden bir istisna 23 Nisan 1920 seçimleridir. TBMM’nin açılmasını sağlayan bu seçimler tek dereceli, gizli oy ve mutlak çoğunluk sistemiyle yapılmıştır.¹⁹⁷

2.1.1. Tek Parti Dönemi Propaganda Faaliyetleri

1919-1938 arasındaki seçimlerde propaganda yapılmasına mani bir düzenleme yapılmamıştır. 1919 seçimleri için Alemdar ve İfham gazetelerinde halkı bilgilendirmek ve uyarılarda bulunmak amacıyla bildiriler yayınlanmıştır. 1923 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) adaylarının propaganda yapmalarına her hangi bir engel getirmemiştir. 1923 seçimlerinde Mustafa Kemal Paşa Müdafaa-i Hukuk Grubu’nun yönetim kurulu üyelerinden bir heyet oluşturarak seçim çalışmalarını bu heyet eliyle yönlendirmiştir.¹⁹⁸

Bağımsız mebus adaylarından Lütfi Fikri Bey İstikbal gazetesine yaptığı açıklamada ihtilal döneminin artık son bulması gerektiğini beyan etmiş ve “bir parça huzur ve sükûn bir parça kanun işte size en az yer tutabilecek iki kelimelik muhtasar fakat mukayyet program” sözleriyle görüşlerini açıklamıştır.¹⁹⁹ Lütfi Fikri Bey’in seçim vaatlerinden bir birisi de seçilmesi halinde İstanbul’un yeniden başkent

¹⁹⁵ Alkan, 324.

¹⁹⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Erol Tuncer, **Osmanlı’dan Günümüze Seçimler (1877-2002)**, Ankara: TESAV Yayınları, 2002.

¹⁹⁷ Mehmet Ö. Alkan, Türkiye’de Seçim Sistemi Tercihinin Misyon Boyutu ve Demokratik Gelişime Etkileri (Siyaset Bilimi ve Siyaset Sosyolojisi Yaklaşımıyla), **Anayasa Yargısı**, Sayı 23, 2006, 152.

¹⁹⁸ **Tevhid-i Efkâr**, 9 Nisan 1923.

¹⁹⁹ **İstikbal**, 1 Haziran 1923, 2.

yapılmasıdır.²⁰⁰ Bu dönemde mebusların birden fazla ilden aday gösterilmesi mümkün olduğu için General Ali İhsan Sabis İzmir ve Konya'dan aday gösterilmiş ve seçim çalışmaları çerçevesinde Konya'nın kazalarındaki bazı tanıdığı eşrafa mektup yazarak kendisi lehinde propaganda yapmalarını istemiştir.²⁰¹ Bağımsız adayların daha çok gazetelere verdikleri beyanatlar ve seçim bildirimleriyle propaganda faaliyetlerini yürütmüşlerdir.

1927, 1931 ve 1935 seçimlerinde propaganda faaliyetleri daha kapsamlı olarak yapılmıştır. Müstakil adaylar propaganda faaliyetlerini gazeteler, dergiler ve el ilanlarıyla yapmışlardır. Bunun yanında tanıtım toplantıları düzenlemişler, konferanslar ile vaatleri hakkında seçmenlerine bilgi vermişlerdir. 1927 seçimlerinde İstanbul'un müstakil adaylardan Mehmet Ferid 15 sayfalık bir broşür bastırarak seçim vaatlerini bu broşür ile duyurmaya çalışmıştır. Mehmet Ferid, seçim bildirgesinin 11. sayfasında kadın ve erkek tüm yurttaşlar için seçme ve seçilme hakkı verilmesinden bahsetmektedir. Pek çok Avrupa ülkesinde henüz kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmemiş olmasına rağmen bu fikirleri ileri sürmesi o dönem için oldukça radikal olarak kabul edilmektedir. Diğer taraftan Mehmet Ferit'e göre seçme ve seçilme hakkından mahrum bırakılması gerekenler de vardı. Mehmet Ferit askerlere, din adamlarına, feodal ağalara ve emperyalizmin işbirlikçilerine seçme ve seçilme hakkı verilmemesi gerektiğini savunmuştur.²⁰²

1935 seçimlerinde mitingler propaganda aracı olarak etkin bir şekilde kullanılmıştır. Bunun en güzel örneklerinden birisi CHF yönlendirmesiyle bazı yerlerde kadınların örgütlenerek mitingler düzenlemesidir.²⁰³ Bu tarihlerde radyolar aracılığıyla halkı bilgilendirici ve seçim bildirimlerinin yayınlanması yoluyla propaganda çalışmaları başlamıştır. CHF bu konuda elindeki imkânları sonuna kadar kullanırken aynı zamanda desteklediği müstakil adayların kazanması için de çaba göstermiştir.

Gayrimüslimler 1930 yerel seçimlerinde edindikleri tecrübe sonrasında, 1935 genel seçimlerinde bağımsız milletvekili adayları çıkarmışlardır. Ancak adayların tamamı

²⁰⁰ Kılıç Ali, **Atatürk'ün Sırdışı Kılıç Ali'nin Anıları**, Derleyen: Hulusi Turgut, Ankara: İş Bankası Yayınları, 2005, 201.

²⁰¹ Ali İhsan Sabis, **Harb Hatıralarım**, Cilt 5, Ankara: Güneş Matbacılık, 1951, 381.

²⁰² Cüneyt Okay, 1927 Seçimlerinde Bir Müstakil Amele Mebus Namzedinin Beyannamesi, **Toplumsal Tarih**, Ocak 1998, 34-36.

²⁰³ **Cumhuriyet**, 4 Şubat 1935.

basına verdikleri propaganda konuşmalarında ağız birliği etmişçesine temsil ettikleri azınlık cemaatleriyle hiçbir ilgilerinin olmadıklarını, Türk yurttaşı olduklarını, Türkçe konuştuklarını ve Türk kültürüyle haşır neşir olduklarını ve TBMM'ne azınlık temsilcisi olarak değil bir Türk olarak gireceklerini beyan etmişlerdir.²⁰⁴

Ermenileri temsilen meclise giren Berç Keresteciyan seçim propagandasında şu sözleri kullandı: “Ben azınlık mümessili olarak değil, sırf müstakil bir Türk yurttaşı olarak namzetliğimi koruyorum.” Samuel Abrevaya ise aynı noktaya değinerek: “Ben bir Türk yurttaşım ve öteden beri bu gaye ile yürümüşüm. Bazı gazeteler bizi azınlık namzedi diye gösteriyorlar. Hâlbuki benim nazarımda bir Ahmed ne ise Avram da odur.” Nikola Taptaş da benzer ifadelerle memleketin yararı için çalışıyor olma durumunu şöyle dile getirmiştir. “Ben Türk yurttaşayım. Bu memleketin terakkisine bütün kalbimle çalışmak benim emelimdir...”²⁰⁵

Gayrimüslim vekiller, amaçlarını belirtirken politik hayata uygun davranmış ve aslında geçmişte bilinçli veya bilinçsiz olarak yaşanmışlıklara, gayrimüslim azınlıkların ortak hafızalarında yer alan olaylara ve hak ihlallerine değinmekten kaçınmışlardır.

1939 seçimlerinde propaganda faaliyetlerinde ulusal ve yerel basın etkin bir şekilde kullanılmıştır. Cumhuriyet Halk Parti’li (CHP) gazeteci ve fıkra yazarları köşelerinde bir yandan İnönü’yü öven yazılar kaleme alırken diğer taraftan seçim faaliyetlerini göklere çıkarmaktadırlar. Bunlardan birisi olan Falih Rıfki Atay Ulus gazetesinde siyasilerin halkla ilişki kurması gerektiğine değinirken, İnönü’nün başlattığı “Halkla Temas” hareketine övgüler sıralamaktadır.²⁰⁶ Bu çalışmaların temel amacının halkı seçimlere katılmaya teşvik olarak değerlendirilebilir.

CHP’nin seçim propagandalarında kullanılmak üzere bir döviz listesi hazırlanmıştır. CHP Genel Sekreterliği’nin 9 Mart 1939 tarih ve 1403 sayılı yazısıyla bütün valilik ve CHP il başkanlıklarına hazırlanan bu dövizlerin nasıl kullanılacağına dair bilgi verilmiştir. Buna göre bu dövizlerin halka dinlettirilmesi ya da okutturulması, illerdeki gazete ve dergilerde uygun büyüklükte bastırılması, seçim boyunca

²⁰⁴ Cumhuriyet, 5 Şubat 1935.

²⁰⁵ Rıfat N. Bali, *Devlet’in Yahudileri ve “Öteki” Yahudi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, 163; Rita Ender, Bu Hafta Ağımıza Takılanlar, *Şalom* 12 Ekim 2011; *Cumhuriyet*, 6-9 Şubat 1935.

²⁰⁶ Falih Rıfki Atay, Halk ile Temaslar, *Ulus*, 4 Mart 1939; *Ayın Tarihi*, No 64, Mart 1939, 43.

sandıkların buldukları yerlere yakın mekânlarda bez afişlere uygun büyüklükte yazılıp asılması, hoparlör teşkilatı olan yerlerde sabahtan akşama kadar ara ara okutulması istenmiştir.²⁰⁷

Bu seçimlerde propaganda alanında bir ilk yaşanmış ve plaklı propaganda yapılmıştır. Ahmet Halit Yaşaroğlu'nun sesinden kaydedilen 78 devirli taş plaklar tek yüzlüdür. Hoparlör sisteminin olduğu yerlere gönderilen bu plaklar ile seçmen sandığa davet edilmiştir.²⁰⁸

1943 seçimlerinde propaganda faaliyetleri halkevleri tarafından yürütülmüştür. Propaganda faaliyetleri çerçevesinde konferanslar düzenlenmiş, propaganda plakları hazırlanmış, kısa film gösterimleri yapılmış, belediye hoparlörlerinden seçime dair veciz sözler ve hazırlanan plaklar dinlettirilmiş ve halkın dikkatini seçimlere çekebilmek için afişler hazırlattırılmıştır. Bu çalışmalara en güzel örneklerden birisi seçim propagandası amacıyla CHP İstanbul İl Başkanlığı tarafından hazırlanan 4 taş plak demiryolu üzerindeki 26 vilayete gönderilerek hoparlörlerden halka dinlettirmek suretiyle halkın seçimlere katılımının artırılması amaçlanmıştır. Ayrıca gazeteciler de köşelerinden bu konuda yazılar yazmıştır. Bunlardan birisi olan Kemal Turan Ulus gazetesinde "Seçim Günleri'nde" başlıklı bir makale kaleme almıştır.²⁰⁹

Bu dönemdeki en önemli propaganda faaliyetlerinden birisi de İsmet İnönü'nün çeşitli konuşmalarından derlenerek hazırlanan broşürlerdir. Beş adet hazırlanan bu broşürler Halkevleri ve Halk odalarına kadar CHP kontrolündeki bütün idarî yapılanmalar aracılığıyla dağıtım yapılarak seçim faaliyetlerinde bunların kullanılması istenmiştir.²¹⁰

2.1.2. 1920 Seçimleri

İstanbul'un 16 Mart 1920'de işgalinden sonra son Osmanlı Meclis-i Mebusan İtilaf devletleri tarafından basılmış ve tutuklanan bazı mebuslar Malta'ya sürgün edilmiş,

²⁰⁷ Vali ve CHP Başkanlığına, **Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği**, Sayı 1403, 9.3.1939, Ankara, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilatına Umumi Tebligatı İkincikanun 1939 dan 30 Haziran 1939 Tarihine Kadar, Cilt 14, Büro: VIII, Zerbamat Basımevi, 1940, 167-172.

²⁰⁸ Alkan, Milli Şef'li Tek Parti Döneminde Seçimler, 345.

²⁰⁹ Seçim Günlerinde, **Ulus**, 15 Şubat 1943, 1-4.

²¹⁰ **Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği**, Sayı 8/2408 2.2.1943 tarihli yazısı, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilatına Umumi Tebligatı, 1 İkincikanun 1942 den 31 İlkkanun 1943 Tarihine Kadar, Cilt 20, 1944, 403.

bu şartlarda çalışamayacağına karar verilen meclis de fesh edilmiştir. Bu gelişmeler üzerine 19 Mart 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, Ankara’da açılması planlanan Millet Meclisi için acilen seçimlerin yenilenmesine dair 12 maddeden oluşan bir seçim tebligatı yayınlamıştır.²¹¹ İlk meclisteki temsilcilerin büyük kısmı yayınlanan bu tebligat ile belirlenirken dağıtılan Osmanlı Meclis-i Mebusanına seçilmiş mebuslar da Ankara’da açılan bu meclise kabul edilmişlerdir. Dolayısıyla dünyada ilk defa iki farklı seçimle gelen temsilciler aynı mecliste toplanmıştır. 1920’de yapılan bu seçimler normal bir seçim değildir. Bazı kaynaklarda iki dereceli olarak belirtilse de 1920 seçimleri tek dereceli, gizli oy ve mutlak çoğunluk esasına göre yapılmıştır. Livalar esas alınmış ve her livadan 5’er mebus seçilmesi öngörülmüştür. Bu seçimler 1877 seçimleriyle benzerlik göstermektedir. Çünkü 1920 seçimlerinde de zaman darlığı sebebiyle ikinci seçmenlerin seçimi yapılmamış livalarda toplanacak ikinci seçmenler tarafından seçim gerçekleştirilmiştir. Seçimlere katılım konusunda her fırka, her zümre veya cemiyet aday gösterebileceği gibi her ferdin müstakil olarak aday olma hakkı bulunmaktadır.²¹²

Yapılan seçim tebligatına göre; milletin istiklalini ve devletin kurtuluşunu sağlamak için olağanüstü yetkilerle donatılmış olan meclis Ankara’da toplanacak ve seçilecek mebuslardan intihab-ı mebusan kanununda belirtilen şartları taşıması talep edilecektir.²¹³

Kurulan yeni meclis Türk milletinin duygu ve düşüncelerine tercüman olacak ve köklü değişiklikler yapabilmek için “Kurucu Meclis” (Meclis-i Müessisan) özelliği taşıyacaktır. Bu meclise üç farklı kanaldan mebus gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın yayınladığı genelge ile seçilenler, İstanbul’dan gelen Meclis-i Mebusan milletvekilleri ve daha sonra Malta’dan sürgünden dönen milletvekilleri de milli iradeye ters düşmemek için meclise dâhil edilmiştir. Bu Meclis için Anadolu’da yapılan seçimler sonucunda, 66 seçim bölgesinden 349 milletvekili seçilmiştir. Bu sayıya İstanbul’dan ve sürgünden gelen 88 kişi daha eklenince meclisteki mebus sayısı 437’ye ulaşmış, ancak 34 milletvekili daha meclis toplanmadan istifa

²¹¹ İhsan Ezherli, **Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1998) ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı (1877-1920)** Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1998, 25; Atatürk, 288-289.

²¹² Alkan, 325.

²¹³ Servet Armağan, **Türkiye’de Parlamento Seçimleri, Kanun-i Esasinin 100. Yılı Armağan**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978, 66.

ettiğinden I. Dönem toplam milletvekili sayısı 403 kişi olmuştur.²¹⁴ Ancak memleketin içinde bulunduğu şartlardan dolayı meclisin açılışına ancak 115 kişi katılabılmıştır. I. Dönem TBMM'deki mebuslar içerisinde bölücü, gayrimüslim ya da azınlık temsilcisi bulunmamaktadır.

Birinci Meclisin hazırlamış olduğu ve Osmanlı sonrası ilk anayasa olarak da kabul edilen 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda 4. ve 5. maddeler seçimler ile ilgilidir. Madde 4: TBMM il halkı tarafından seçilmiş üyelerden oluşmaktadır. Madde 5: Seçimler iki senede bir yapılacaktır. Yeniden seçilmek mümkündür. Yeni seçim olanağı olmadığı durumlarda toplantı süresi 1 yıl uzatılabilir.²¹⁵

Bu dönemde ülkedeki tüm toplumsal kesimleri temsil etme iddiasında olan CHP, tek parti yönetimi boyunca seçimlere rakipsiz olarak girmiştir. Ancak bu seçimleri gerçek anlamda bir seçim olarak kabul etmek elbette mümkün değildir. Seçimler 1943 yılına kadar 1920 seçimleri istisna olmak üzere iki dereceli olarak yapılmaktadır. Seçimlerde halk ikinci seçmenleri seçiyor; ikinci seçmenler de milletvekillerini seçiyordu. Burada yapılan aslında seçimden ziyade iki dereceli bir onaylama sürecinden başka bir şey değildir. CHP üyesi olan ikinci seçmenler parti tüzüğü gereği parti üyelerinden başkasına oy veremiyorlardı. Bağımsız olarak ikinci seçmenliğe ya da milletvekilliğine aday olanların ise hiçbir şansı yoktu. İkinci seçmenler, ayrıca CHF tarafından tespit edilen ve desteklenen "müstakil" milletvekili adaylarına oy verebiliyorlardı.²¹⁶

2.1.3. 1923 Seçimleri

Birinci Meclis pek çok önemli karara imza atmıştır. Bu dönemin en önemli olayı Lozan görüşmeleridir. İsmet İnönü'nün heyet başkanlığında devam eden Lozan görüşmelerinin son aşamasına gelinmiştir. Ancak meclis içerisinde özellikle ikinci gruptan, İsmet İnönü'nün tutumuna ve anlaşmanın imzalanmasına karşı ciddi tepkiler gelmektedir. Gazi Mustafa Kemal anlaşmanın imzalanmasını riske atmamak için meclisi yenileme kararı alarak seçimlerin derhal yapılmasını istedi. Seçimlerden önce

²¹⁴ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem (1919-1923)**, Cilt I, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1994, 39.

²¹⁵ Düstür, 3. Tertip, Cilt 1, 1921, 196.

²¹⁶ Hakkı Uyar, Tek Parti Döneminde Seçimler, **Toplumsal Tarih**, Sayı 64, Nisan 1999, 21-31.

temeli 1876 İntihab-ı Mebusan Kanunu'na dayanan seçim yasasında, zaman darlığından yenisi yapılamadığı için 3 Nisan 1923 tarihinde ihtiyaçlara cevap verecek şekilde değişiklik yapılmıştır. Buna göre; eskiden 50.000 erkek seçmene bir mebus düşerken şimdi 20.000 erkek seçmene bir mebus seçilmesine karar verildi. 25 olan seçmen yaşı da 18'e indirildi. Ayrıca birinci ya da ikinci seçmen olabilmek için vergi verme şartı da kaldırıldı.²¹⁷ Ayrıca ikinci seçmenlerin belirlenmesinde esas alınan seçmen sayısı ile devlet memurlarının ve ordu mensuplarının mebus adayı olması ile ilgili koşullarda yeni düzenlemeler yapılmıştır.

1923 seçimleri²¹⁸ iki dereceli olarak Haziran-Temmuz aylarında gerçekleştirildi. Bu seçimlere siyasi parti ve gruplar katılmamış, sadece Müdafaa-i Hukuk Grubu seçimlere girebilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu seçimlere ayrı bir önem vererek Gümüşhane dışında hemen her yerde seçimleri Müdafaa-i Hukuk Grubu adaylarının kazanmasını sağlamıştır. Tek istisna ise bağımsız aday Gümüşhane Milletvekili Zeki Bey olmuştur.²¹⁹ Bu seçimlerde meclise giren mebus sayısı 287'dir. Bunlardan 125'i birinci meclis üyeleri arasından tekrar seçilmiştir. Bu 125 kişiden 114'ü Müdafaa-i Hukuk Grubu üyesidir.

II. Dönem TBMM'nin açılışı 2 Ağustos 1923 günü planlanmış ise de yeterli katılım olmadığı için ilk toplantı en yaşlı üye Abdurrahman Şeref Bey'in başkanlığında 11 Ağustos 1923'te yapılmıştır. Şeref Bey yaptığı konuşmasında Meclisin ülkenin refah ve mutluluğu için kanunlar yapacağını, devlet düzenini sağlayacağını ve savaş sırasında harap olan vatanın yeniden inşasına çalışacağını dile getirmiştir. Ardından meclis başkanlığı seçimi yapılarak Ankara'dan milletvekili seçilen Mustafa Kemal II. TBMM'de de meclis başkanı seçilmiştir.²²⁰

1923 seçimlerinde İntihab-ı Mebusan Kanunu'nda, gayrimüslim vatandaşların seçimlere katılamayacaklarına dair bir madde bulunmamaktadır. Gayrimüslim vatandaşların 1923 seçimlerine katılma yolundaki girişimleri Müdafaa-i Hukuk

²¹⁷ İntihab-ı Mebusan Kanunu'nda yapılan değişiklikler için bakınız. **TBMM ZC**, Birinci Devre, Cilt 28, 322–348; **Tanin**, 4 Nisan 1923; **Tevhid-i Efkar**, 4 Nisan 1923; Alkan, **Görüş Dergisi**, 51.

²¹⁸ 1923 seçimlerinde uygulanan usul ve esaslar, seçim hazırlıkları, oy kullanma, oyların sayımı, sonuçların ilanı ve mazbataların düzenlenmesi gibi konularında geniş bilgi için bakınız: İhsan Güneş, 1923 Seçimlerinde Oylar Nasıl Kullanıldı, **AÜSBF Dergisi**, Prof. Dr. Muammer Aksoy'a Armağan, Cilt XLVI, No.1–2, Ocak-Haziran 1991, 253–264.

²¹⁹ Dursun Gök, **İkinci Büyük Millet Meclisi ve Faaliyetleri**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1991, 7-8.

²²⁰ Gök, 8-13.

Grubu üzerinden olmuştur. Ermeni ve Musevi Cemaatler, seçimlere kendi adaylarını çıkararak Müdafaa-i Hukuk Grubu adayları içerisinde sokmaya çalıştıklarına dair basında bazı haberler çıkmıştır. 12 Nisan 1923 tarihli Tevhid-i Efkâr gazetesinde, cemaat liderleri ile yapılan röportajlara yer verilmiştir. Buna göre, Musevi ve Ermeni cemaatleri kendilerine fırsat verilmesi halinde seçim faaliyetlerine memnuniyetle katılacaklarını bildirmiştir.²²¹ Tanin gazetesinde yayınlanan habere göre, Ermeni Patrikhanesi'nin seçimlere katılma kararı aldığını, fakat Ermeni cemaati içerisinde bu kararın pek hoş karşılanmadığını bildirmekte ve bazı Ermeni mahallelerinde Ermeni asıllı mebus adaylarının gösterilmesinin düşünüldüğü ifade edilmiştir. Aynı haberde Musevi cemaati'nin seçimlerde faal bir rol oynayacağı ve bazı Musevi vatandaşların aday gösterileceğinin kesinlik kazandığı iddialarına yer verilmiştir.²²²

Bazı gayrimüslim vatandaşlar Müdafaa-i Hukuk Grubu'na adaylık başvurusunda bulunmuşlar ise de adaylık başvuruları başarısız olmuştur. Diğer bir gayrimüslim azınlık olan Rumların hareket tarzı bir süre netlik kazanmamış olsa da Mayıs sonlarında seçimlere katılma kararı vermişler ve diğer gayrimüslim cemaatler ile birlikte çoğunlukla seçime katılmış ve Müdafaa-i Hukuk adaylarına oy vermişlerdir.²²³ Kazım Öztürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü (1923-1973) adlı eserinde Münib Bey'in babasının adı olarak Boyazade Mustafa olarak belirtilmektedir. Kürtçe ve Ermenice bilen Münib Bey, bütün TBMM kayıtlarında kendisini Türk olarak kaydettirmiştir. Fevzi Demir, Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914 adlı çalışmasında verdiği mebus listelerinde Münib Bey'in Osmanlı Mebusan Meclisi III. Dönem Hakkâri mebusluğu kaydında etnik köken olarak Ermeni olduğunu, IV. dönem Van mebusluğu kaydında ise etnik kökeni Türk olarak belirtmiştir.²²⁴

Bu meclis, Lozan Antlaşması'nın onaylanması, Cumhuriyet'in ilanı, halifeliğin kaldırılması ve 1924 Anayasası'nın kabulü gibi siyasi alanda yapılan inkılapların

²²¹ **Tevhid-i Efkâr**, 12 Nisan 1923.

²²² **Tanin**, 21 Nisan 1923.

²²³ Tekin Demiraslan, **1923 Milletvekili Seçimleri ve Basın (Hâkimiyet-i Milliye Tanin, Tevhid-i Efkâr)**, Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü., Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Kırşehir 2013, 171-174.

²²⁴ Fevzi Demir, **Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914**, Ankara: İmge Kitabevi, 2007, 378; Ulu, 179. Aynı konuda bakınız: Kazım Öztürk, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü (1923-1973)**, Ankara: Önder Matbaa, 1973, 108.

yanında sosyal, ekonomik, kültürel ve hukukî alanlarda birçok inkılâpları gerçekleştirerek 1 Kasım 1927 tarihine kadar çalışmalarını yürütmüştür.

2.1.4. 1927 Seçimleri

Üçüncü Meclisin oluşturulması için 1927 seçimleri, 20 Temmuz 1324 (1908) tarihli İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkatı'na göre iki dereceli olarak yapılmıştır. İkinci meclis Cumhuriyet'i ilan etmiş ve 1924 anayasasını hazırlamıştır. Bu dönemde en önemli gelişme 17 Kasım 1924 tarihinde kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın (TCF) siyasi arenaya girmesidir. Ancak bu yeni parti uzun ömürlü olmayacaktır. Doğuda çıkan Şeyh Said isyanı ve bu isyanda bazı TCF'lilerin isyana katıldığı iddiası üzerine TCF kapatılarak Cumhuriyet döneminde ilk çok partili sisteme geçiş denemesi başarısız olmuştur.²²⁵

Seçimlerden önce seçim yasası 16 Haziran 1927 tarihinde tekrar değiştirilmiştir. Seçme yaşı 18, seçilme yaşı 30 olarak kalmış, ancak seçilme yeterlilikleri konusunda bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bunlardan bazıları ordu mensuplarının aday olabilmek için ya görevlerinden istifa etmeleri ya da emekli olmaları şartının getirilmesidir. Bu yeni genel düzenlemeye göre Mustafa Kemal Paşa, İsmet İnönü ve Kazım Karabekir ordudan emekliliklerini istemişlerdir. Ayrıca CHF 23 Haziran 1927 tarihinde bir tüzük değişikliği yaparak milletvekillerini belirleme yetkisini parti genel başkanına bırakmıştır. Böyle Mustafa Kemal Paşa genel başkan olarak ikinci seçmenlerin belirlenmesinden sonra milletvekili aday listesini 29 Ağustos 1927 tarihinde ilan etmiştir.²²⁶ Seçmen listesinin ilanıyla birlikte bir beyanname yayınlayan Mustafa Kemal Paşa ikinci seçmenlerden CHF adaylarını desteklemeleri yolunda bir çağrıda bulunmuştur. Paşa beyannamesinde; "Cumhuriyet Halk Fırkası namına mebus namzetleri ben kendi imzama reylerinize arz ediyorum. Mebus namzetlerini takdim ederken mazi tecrübeleri ve atının talep ettiği yüksek vazifeleri bilhassa göz önüne aldım. Bana layık gördüğünüz itimat ve mesuliyetin dört sene daha tekrar temiz hesabını arz edebilmek için mesai arkadaşlarımı intihapta bilhassa itina göstermeye çalıştım. Mebus olarak vazife ve mesuliyet mevkiinde beraber çalışacağımız arkadaşlarımızın geçen tecrübelerden de istifade ederek vazifelerini hüsn-i ifâ

²²⁵ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara: İmge Kitabevi, 1994, 69.

²²⁶ Esat Öz, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)**, 1992, 99; **Cumhuriyet**, 24 Haziran 1927.

edeceklerini ve bilhassa mebusluğun her mülahazadan akdem bir millet vekâleti olduğunu ve bunun resmî ve hususî hayatta dahi birçok manevi ve mübin külfetleri bulunduğunu nazardan uzak düşürmeyeceklerini kuvvetle ümit ederim.”²²⁷

CHF bütün seçim bölgelerinden sadece seçilecek milletvekili sayısı kadar aday göstererek ikinci seçmenlere seçme sansı bırakılmamıştır. 2-6 Eylül tarihleri arasında yapılan milletvekili seçimleri sonunda 316 milletvekili meclise girmiştir. Bu seçimlerde katılım % 23 gibi oldukça düşük bir oranda gerçekleşmiştir. Bu şartlarda yapılan seçimlerde başka siyasi parti olmadığı için her yerde CHF seçimleri kazanmıştır.²²⁸ Bu seçimlerde dikkat çeken bir diğer husus da Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Rum, Ermeni ve Yahudilerin de mebus olmak için seçimlere katılabileceklerinin ilan edilmesidir. Seçimlere CHF dışında bağımsız adaylardan da katılım olmuştur. Özellikle İstanbul’dan Hasan Rıza, Yorgaki Habib, Vanori, tütün amelesi Hüsnü, Şark Demiryolu ustası Mustafa Efendi, telefon müfettişi Mehmet Ferit Bey bağımsız olarak seçimlere katılmışlardır.²²⁹ Bu dönem gayrimüslimlerden seçimlere katılan Yorgaki Habib ve Vanori gibi bağımsız adaylardan hiç birisi seçilmemiş ise de, sadece 1923 seçimlerinde meclise giren tek gayrimüslim Van mebusu Münib Boya olmuştur.

III. Yasama döneminin en önemli gelişmesi çok partili sisteme geçiş için ikinci denemedir. Mustafa Kemal Atatürk gerek dış dünyadan gelen eleştirileri susturmak ve gerekse parlamentoda bir muhalefet oluşturmak için bizzat yakın arkadaşı Ali Fethi Bey’e Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) adıyla 12 Ağustos 1930’da bir parti kurdurmuştur. Türkiye’nin çok partili sisteme geçme sürecinde oldukça önemli bir yeri olan SCF, sadece belediye seçimlerine katılabiliştir. İktidarı elinde bulunduran CHF kurulan bu yeni partinin kanunlar çerçevesinde seçim çalışmalarını yürütmesine müsaade etmiştir.²³⁰ Parti kurucusu Ali Fethi Bey Ermeni gazetelerine verdiği demeçte SCF’nin ırk ve din farkı gözetmeyen bir programa sahip olduğunu ve bütün azınlıkların oylarına talip olduklarını açıklamıştır.²³¹ Fethi Bey’in bu açıklaması

²²⁷ Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Cilt IV, Ankara: ATAM, 1991, 580.

²²⁸ Kenan Olgun, Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XXVII, Sayı 79, Mart 2011, 2011, 14.

²²⁹ **Cumhuriyet**, 3 Ağustos, 3 Eylül 1927.

²³⁰ **BCA**, 490. 01./435-1804-2-2.

²³¹ Rıfat Bali, 1930 yılı Belediye Seçimleri ve Serbest Fırka’nın Azınlık Adayları, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 167, Kasım 1997, 25.

üzerine Cumhuriyet yazarı Yunus Nadi köşesinde Lozan Antlaşması'nda kendilerine tanınan haklarından kendi rızalarıyla vazgeçmelerinden sonra azınlıkların artık çoğunluğa karışarak Türkiye'nin vatandaşı olmayı tercih ettiklerini yazdı.²³²

Ali Fethi Bey'in bu yaklaşımı üzerine yerel seçimlerde SCF'den çok sayıda gayrimüslim aday olmuştur. Ancak bazı SCF üyelerinin karşı çıkması üzerine gayrimüslim adayların isimleri listelerden çıkarılarak yerlerine başka adaylar yazılmıştır. SCF seçimlerde İstanbul'da çıkardığı toplam 117 adayın 13'ü (bunların dağılımı 6'sı Rum, 4'ü Ermeni, 3'ü Yahudi), İzmir'de ise 77 adayın 4'ü azınlıklardandır. Bunlar arasında Yahudilerden Avukat Marko Naum, Avukat Avram Naum, Rum Spor Kulüpleri Başkanı Pantazidiz Arpacıoğlu, Nikolaki Orfanidis, Osmanlı Bankası Müdürü Panciri Bey, eski Sisam Beyi Vegleri Efendi, Ermenilerden sefaret kâtibi Herant Bey, Kazancıyan Bey, eski Osmanlı Bankası Müdürü Berç Keresteciyan en meşhurlarıdır. Berç Keresteciyan 1935 seçimlerinde Afyon mebusu olarak meclise girmiştir.²³³ Bu seçimlerde azınlıkların büyük bir kısmı oylarını SCF'na vermiştir.

SCF yerel seçimlerde büyük bir başarı elde etse de seçimleri gerçekleştiren CHF tarafından seçimlere hile karıştırıldığı iddiası ve başka bir çok sebepten dolayı kazandığı pek çok yerde seçimlerin iptal edilmesi üzerine Ali Fethi Bey İçişleri Bakanı Şükrü Kaya hakkında gensoru²³⁴ vermiş, ancak İçişleri Bakanı meclisten güvenoyu almıştır. Bu durum karşısında Ali Fethi Bey 17 Kasım 1930'da içişleri bakanlığına verdiği bir dilekçe ile SCF'yi fesh etmiştir. Böylece ikinci demokrasi denemesi de başarısızlıkla sonuçlanmış ve kurulan bu parti genel seçimleri göremeden tarih sahnesinden çekilmiştir.

Katılımın oldukça düşük olduğu 1927 seçimlerinden sonra halkın katılımını artırabilmek için 1931 seçimlerinden itibaren propaganda çalışması yapılmaya başlanmıştır.²³⁵ 1927 seçimlerinin bir diğer önemi kadınların siyasete girmesi konusunda Kadınlar Birliği'nin verdiği mücadeledir. Bu mücadele her ne kadar o tarihte başarılı olamadıysa da 3 yıl sonra belediye seçimlerine 3 Nisan 1930 tarihinde kabul edilen kanun ile kadınlar da dâhil edilmiştir.

²³² Yunus Nadi, Türk Vatandaşlığı, **Cumhuriyet**, 21 Ağustos 1930.

²³³ Çetin Yetkin, **S.C.F. Olayı**, Ankara: Karacan Yayınları, 1982, 185-186; **Vakit**, 5-6 Ekim 1930.

²³⁴ **TBMM ZC**, Devre 3, Cilt XXII, 15 Kasım 1930, 16-73.

²³⁵ Mehmet Öznur Alkan, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Seçimlerin Kısa Tarihi, **Görüş Dergisi**, No: 48, Mayıs 1999, 52.

2.1.5. 1931 Seçimleri

Üçüncü meclis döneminde sakin geçen bir süreç sonunda kurulan SCF ile yaşanan Menemen olayı 1931 seçimlerinde farklı bir uygulamayı da beraberinde getirdi. Meclis içerisinde muhalefet partisi yerine müstakil vekillik dönemi başladı. Mecliste bir denetim mekanizması oluşturma amacıyla 1931 ve 1935 seçimlerinde uygulamaya konulan müstakil vekillik ne yazık ki beklenen sonucu vermedi. CHF tarafından desteklenen ve parti tarafından belirlenen kişilerin seçtirilmesiyle meclise giren bağımsız vekiller mecliste beklenen muhalefet görevini yerine getirmekten uzak kaldılar.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kendisini fesh etmesinden sonra Mustafa Kemal Atatürk kapsamlı bir yurt gezisine çıkmıştı. Bu gezi dönüşü milletin ve memleketin nabzını tutan Paşa, CHF'nin genel başkanı sıfatıyla 3 Mart 1931'de gönderdiği yazıda; "Fırkamın millet ve memleket için en isabetli programın kendi programı olduğuna ve milletin kendisi ile beraber bulunduğu tam kanaati vardır. Fırkamız, milletin kendisine olan emniyet ve itimadını en şüpheli ve tereddütlü nazarlar karşısında her zaman ispat edecek vaziyettedir. Bir defa bunun için, bundan başka önümüzdeki yıllarda tatbikini muvafık gördüğü tedbirlerde, milletin iştirak ve mutabakatı derecesini anlamak için, umumi reis bulunduğum C. H. Fırkasına mensup mebusların intihaplarını yenilemelerini muvafık mütalea ediyorum" diyerek seçimlerin yapılmasını istemiştir.²³⁶

CHF bu seçimlerde uygulamaya koyduğu meclis içi denetim için 22 ilde 30 vekillik için aday göstermeyerek bu adaylıklara laik, milliyetçi ve cumhuriyete sadık kişilerin aday olması istenmiştir. 7-10 Nisan tarihleri arasında ikinci seçmenlerin 25 Nisan 1931 tarihinde ise milletvekillerinin seçimi yapılmıştır. Bağımsız vekiller için ayrılan 30 vekillikten 20'si seçilmiştir. Bunlardan 10 tanesi dönem içerisinde CHF'ye geçmiş, Kütahya'dan seçilen 2 adayın vekillikleri düşürülmüş böylece bağımsız aday sayısı 8'e inmiştir.²³⁷

²³⁶ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM- IV. Dönem (1931-1935)**, Ankara: TBMM Basımevi, Cilt I, 1996, 3.

²³⁷ Çoker, 23-43.

1930'lu yıllar bütün dünyada ekonomik sıkıntının baş gösterdiği yıllardır. Bu durum Türkiye'de de kendisini hissettirmiştir. Nüfusun büyük çoğunluğu köylerde yaşamakta ve bu nüfus giderek rejime olan güvenini yitirmektedir. Dolayısıyla onları teskin edecek çareler aranmış ve seçimlere ilk kez köylü ve işçi vekil adayları listelere alınmıştır. Ancak bu adaylar da sıradan değil büyük toprak ağaları ve nüfuzlu kişilerdir. Bu uygulama ile sıradan insanların da milletvekili olabileceği gösterilmek istenmiştir. Hatta bu çerçevede basına yansıyan haberlere göre 322 milletvekili seçileceği ve bunların 150'sinin çiftçi mebuslardan olacağı ifade edilmiştir.²³⁸ 30 Mart tarihli Cumhuriyet gazetesi ise yeni mecliste çiftçi milletvekillerinin yanında on kadar amelenin milletvekili olacağını ilk defa duyurmuştur.

1930 yılına kadar gayrimüslimlerin siyasi yaşama katılımı hiç tartışılmamıştır. İlk defa SCF girişimi ile mesele tartışmaya açılmış ve bu tartışmalar gazete sütunlarına yansımıştır. Ali Fethi Bey'in azınlıkların siyasi yaşama dahil olmaları ve desteklerini talep eden konuşmaları karşısında CHF taraftarı gazeteciler tarafından şiddetle eleştirildi. Bunlardan birisi olan Haydar Rüştü yazısında "Serbest Fırka, İstanbul Belediyesi'ne namzet gösterdiği azalar arasına on tane de Ermeni ve Rum sokmuş. Bu hal İstanbul'da ve İzmir'de fena tesirler uyandırmıştır.(...) Serbest Fırka'yı idare edenler halkın hissiyatına hürmet etmediği beş on tane fazla rey koparabilmek emeline feda eylemekten çekinmemiş ve sırf bu maksatla listesine Rum ve Ermeni namzet ithal etmiştir."²³⁹

Bu eleştirilerden bir diğeri de Ali Naci'dir. İnkılap'daki köşesinde "Rumlar, Ermeniler, Yahudiler bugün belediye azası yarın meb'us, öbür gün vekil olabilecekler. Meşrutiyet zamanında olduğu gibi! İşte Fethi Beyin fırkası böyle bir fırkadır ve yüzüne bakınca insan derhal tanımakta, iskeletinden Meşrutiyetin hortlamış cenazesıyla karşı karşıya kaldığını anlamaktadır."²⁴⁰

İşte 1930'lu yıllarda yaşanan kötü tecrübe SCF denemesi ve başarısız demokrasi girişimi elbette ki azınlıkları derinden etkilemiştir. Yaşanan olaylar azınlıkların siyasi hayata olan ilgilerini olumsuz yönde etkilediği gibi devlete olan güvenlerini de sarsmıştır. Bu durumum ortaya çıkmasında CHF'nin de büyük etkisi olmuştur. Zira

²³⁸ Cumhuriyet, 25 Mart 1931.

²³⁹ Haydar Rüştü, Rumlarla Ermenilerle İftihar Ediyorlar, **İnkılâp**, 13 Teşrinievvel 1930, 1.

²⁴⁰ Ali Naci, Meşrutiyet Hortluyor, **İnkılâp**, 12 Teşrinievvel 1930,1.

CHF Genel Sekreterliğine getirilen Recep Peker'in oluşturmak istediği yerli burjuvazi çabaları azınlıkların muhalif kalmasına neden olmuştur. Bu dönemde de meclise giren tek gayrimüslim Ermeni kökenli Van mebusu Münib Bey olmuştur.²⁴¹

2.1. 6. 1935 Seçimleri

1935 seçimleri Türk siyasi hayatında birçok ilki de beraberinde getirmiştir. Bunlardan en önemlisi kadınların genel seçimlerde seçme ve seçilme haklarını ilk defa kullanmış olmalarıdır. Bu seçimlerde ilk defa CHF'den 17 kadın milletvekili aday gösterilerek meclise girmeleri sağlanmıştır. İkincisi, gayrimüslim milletvekiller daha etkin olarak mecliste yer almaya başlamıştır. 1931 yılında meclis içi denetimi sağlamak için uygulamaya konulan bağımsız milletvekili uygulamasına devam edilmiştir. 1927 yılından sonra seçimlerde katılımı artırmak amacıyla seçim propagandası uygulaması daha geniş kapsamlı olarak yapılmıştır.²⁴²

İsmet İnönü ve 191 arkadaşı 4 Aralık 1934'de TBMM'ye verdikleri ortak bir önergeyle 1924 Anayasasının 10. ve 11. maddeleri ile seçim yasasının değiştirilmesini istediler. Meclis verilen bu önergeyi 5 Aralık 1934 tarihinde oy birliğiyle kabul ederek seçimlerin yenilenmesine karar vermiştir.²⁴³ Mecliste yapılan müzakereler sonunda anayasada bazı düzenlemeler ile 22 Aralık 1934 tarih ve 2631 sayılı seçim kanununda kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınmasını sağlayan düzenlemeler yapılmıştır. Seçmen yaşı 18'den yine 22'ye çıkarılmış ve seçimlerin eskiden olduğu gibi yine iki dereceli olarak yapılması kararlaştırılmıştır.²⁴⁴ Devam eden dil çalışmalarının siyasi hayatta da etkisi görülmüş; ilk defa meclise kamutay ve milletvekilleri için de sayı kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. 1935 seçimlerinin hukukî açıdan önemi bunlardan ibarettir. Bu arada CHF 1935 yılında yaptığı 4. kurultayında adını Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) olarak değiştirmiştir.

Bu dönemde TBMM'de bağımsızlara ayrılan kontenjandan giren gayrimüslim temsilciler şunlardır: Ankara'dan Doktor Nikola Taptaş, Afyon'dan eski Osmanlı Bankası Müdürlerinden Berç Keresteciyan, Eskişehir'den Türk Ortodoks İstamat

²⁴¹ Çoker, Cilt 2, 588.

²⁴² Olgun, 17.

²⁴³ TBMM ZC, Devre IV, Cilt 25, 81; Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997, 297.

²⁴⁴ İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM Dönemi (1935-1939)*, Cilt 1, Ankara: TBMM Basımevi, 2004, 15.

Zihni, Niğde'den Doktor Abravaya Marmaralı, Van'dan Münib Boya'dır.²⁴⁵ Bu vekiller hakkında detaylı bilgi özgeçmişleri başlığı altında verilecektir.

23 Kasım 1922'de kadınların milletvekilleri seçilmeleri hakkında verilen kanun değişikliği teklifi üzerine Meclis'te tartışma çıkmış ve Atatürk bu mesela hakkında şöyle konuşmuştur: “Daha güvenle, daha dürüst olarak yürüyeceğimiz yol vardır. Büyük Türk kadınına çalışmamızda ortak kılmak, hayatımızı onunla birlikte yürütmek, Türk kadınına bilimsel, ahlâki, sosyal, ekonomik hayatta erkek ortağı, arkadaşı, yardımcısı ve destekçisi yapmak yoludur. Eğer kadınlarımız şeriatın önerdiği, dinin emrettiği bir kıyafetle, faziletin gerektirdiği hareket tavrı ile içimizde bulunur; milletin bilim, sanat, sosyal hayat hareketlerine katılırsa bu hali, emin olunuz; milletin en tutucusu bile takdirden kendini engelleyemez. Tersine durum karşısında söylenecek sözlere karşı, belki onun girişimcilerinden daha fazla savunucusu olur”.²⁴⁶

1935 seçimlerinde meclise 17 kadın mebus katılmış 1936 yılında ara seçimlerde 1 kadın vekil daha meclise girerek meclisteki kadın vekil oranı % 4,5 olmuştur ki, bu oran 2007 yılına kadar aşılamamıştır. Bu seçimlerde 57 bölgeden toplam 399 milletvekilinin meclise girdiği yasama dönemi, 1 Mart 1935 tarihinde başlayıp 27 Ocak 1939 tarihine kadar 4 yıl, 1 ay, 18 gün sürmüştür ve bu tek parti döneminin en uzun yasama yılı olmuştur.²⁴⁷

2.1. 7. 1939 Seçimleri

Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de ölümü üzerine 11 Kasım 1938'de Cumhurbaşkanlığına İsmet İnönü geçmiş ve meclisteki boş mebusluklar için ara seçim yapılmıştır. Bu ara seçimlerde İsmet İnönü ile araları kırılgan olan Kazım Karabekir, Hüseyin Cahit Yalçın, Ali Fethi Okyar ve Hasan Rıza Soyak meclise girmiştir. Bu durum İsmet İnönü'nün kendisine karşı oluşan muhalefeti yumuşatma çabası olarak değerlendirilmiştir. Milli Şef döneminin ilk seçimleri olan 1939 seçimleri bir anlamda güvenoyu olarak görülebilir. Çünkü Atatürk'ten sonra meclis

²⁴⁵ Esat Öz, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım**, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1992, 174. Süleyman Yeşilyurt, **Ermeni Yahudi Rum Asıllı Milletvekilleri** Ankara:Kültür Sanat Yayınları, 2009, 73-81; **Akşam**, 9 Şubat 1935.

²⁴⁶ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, Cilt II, 2006, 318.

²⁴⁷ Olgun, 18.

tarafından Cumhurbaşkanlığına getirilen İnönü'nün halk nazarında nasıl karşılanacağını öğrenmek için seçimler öne alınmış ve CHP örgütü halkın seçimlere katılımını sağlamak için olanca gücünü kullanmıştır. Bu seçimlere yüksek katılım Milli Şef'in toplum tarafından benimsenmiş olduğu sonucunu vermektedir ki bu CHP açısından son derece önemli bir gösterge olarak algılanmıştır.²⁴⁸

1939 seçimleri Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra yapılan ilk seçimlerdir. Daha önce 57 olan seçim bölge sayısı 1939 seçimlerinde 62'ye çıkarılmıştır. Hatay'ın anavatana katılmasıyla seçim bölgesi 63 olmuştur. Diğer seçimlere oranla bu seçimlere katılım oranı % 77,8 gibi oldukça yüksek olmuştur.²⁴⁹ Bu seçimlerde de bağımsız aday uygulamasına devam edilmiştir. Seçimler yine iki dereceli olarak yapılmıştır. Seçim kanununda ve uygulamalarında bir öncekinden farklı bir uygulama yoktur. İkinci seçmenlerin belirlenmesi ve bunların sadece CHP adayları için oy kullanması usulü devam etmiştir. İkinci seçmenlerin CHP'ye üye olmaları mecburiyeti devam etmiştir.

Yeni bir uygulama olarak CHP yönetimi 21 Mart 1939'da sürpriz bir karar alarak 62 seçim bölgesinden 28'inde adaylar belirlenirken ikinci seçmenlerin görüşlerine başvuracağını açıkladı. Bu durum tek parti döneminde CHP'nin tarihinde ilk kez aday belirlemede tabanın görüşlerine yer vermesidir. Ancak tercih merkezin belirlediği listelerden ikinci seçmenlere tercih yaptırıldı.²⁵⁰ Yönetimin ikinci seçmenlerle böyle bir istişare toplantısı yaparak onların nabzını yoklama eğiliminin bir başka sebebi de İsmet İnönü'nün mecliste yapacağı tasfiyeyi meşrulaştırma çabasıdır. Çünkü oylar kullanıldıktan sonra sonuçlar hiçbir şekilde açıklanmamıştır. Ayrıca 24 Mart 1939 tarihli Cumhuriyet Gazetesi bazı milletvekillerinin ikinci seçmenlerden tek bir oy bile alamadığını yazmıştır.²⁵¹ Özetle söyleyecek olursak merkezin istemediği bir adayın meclise girme şansı bulunmamaktadır.

CHP bu seçimlerde 420 aday çıkarmış bazı illerden (Afyonkarahisar, Ankara, Eskişehir ve Niğde) aday göstermeyerek buralarda kendisinin desteklediği bağımsız adayların meclise girmesini sağlamıştır. İlk defa 1931 yılında uygulanmaya başlanan bu sistem sayesinde CHP kendi içerisinde bir denetim mekanizması kurmaya

²⁴⁸ Alkan, Milli Şefli Tek Parti Döneminde, 328.

²⁴⁹ Öz, 160.

²⁵⁰ Ahmet Demirel, **Tek Partinin İktidarı, Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, 225.

²⁵¹ Parti Riyaset Divanı Toplanıyor, **Cumhuriyet**, 24 Mart 1939.

çalışmıştır. Batılı ülkelerden ve meclis içerisindeki muhalefetten gelen eleştirileri susturmak için yapılan bu uygulama başarılı olmamıştır. Zira 1931 yılında 20, 1935’de 13 ve 1939 yılında da sadece 4 bağımsız milletvekilliği boş bırakılmıştır. Bu durumun sebebi olarak, beşinci CHP kurultayında benimsenen tüzükle kurulması planlanan “Müstakil Grup”²⁵² gösterilebilir.²⁵³

CHP tarafından boş bırakılan bu illerden 5. dönemde de mebus olan Afyon’dan Ermeni cemaati temsilcisi Berç Keresteciyan Türker, Ankara’dan Rum cemaati temsilcisi Nikola Taptaş, Eskişehir’den Türk Ortodoks İstamat Zihni ve Niğde’den Yahudi cemaati temsilcisi ve aynı zamanda Atatürk’ün doktorlarından birisi olan Doktor Abravaya Marmaralı meclise girmişlerdir. Bu vekiller seçim beyannamelerinde her ne kadar bütün Türk milletinin temsilcisi olduklarını ifade etseler de dinî açıdan mensup oldukları cemaatleri tarafından desteklenmişlerdir.²⁵⁴ 1939 seçimlerinde Van’dan Münib Boya yeniden seçilmiştir. Münib Bey’in bu dönemdeki parlamento kayıtlarındaki milliyet kısmı Türk olduğu için gayrimüslim statüsünde değildir.

26 Mart 1939’da yapılan seçimlerde meclise CHP’den 420 ve bağımsızlardan 4 milletvekili olmak üzere toplam 424 vekil katılmıştır. 30 Haziran 1939 tarihinde Hatay’ın anavatana katılmasıyla birlikte buradan seçilen 5 milletvekilinin katılımıyla meclisteki milletvekili sayısı 439’a ulaşmıştır. 1935 seçimlerinde 18 olan kadın milletvekili sayısı 1939 seçimlerinde 16’ya düşmüştür. Bu yasama döneminde milletvekilleri 3 Nisan 1939-15 Ocak 1943 tarihleri arasında meclis çalışmalarına katılmışlardır.²⁵⁵

²⁵² **Müstakil Grup:** Cumhuriyet Halk Fırkası meclis içi denetim amacıyla kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın muhalefetine dayanamamış ve özellikle yerel seçimlerde aldığı başarı ile kendi iktidarına ortak olmasını hazmedememiştir. Bu başarısız demokrasi denemesinden sonra batılı devletlerden gelen eleştirileri de susturmak amacıyla yeniden hem kendi iktidarını tehlikeye düşürmeyecek hem de kısmen de olsa denetim işlevini yerine getirecek bir formül arayışına girmiştir. Bu konuda ilk önce müstakil mebusluk (1931-1935 ve 1939 seçimlerinde uygulanmıştır.) beşinci kurultayda yapılan tüzük değişikliği ile müstakil grup oluşturulmuştur. Ancak bu müstakil grup hiçbir zaman müstakil olamamış CHP güdümünden çıkamamıştır. (Hakkı Uyar, **Türkiye’de Tek Parti Dönemi’nde İktidar ve Muhalefet 1923-1950**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 1998, 90-91).

²⁵³ Demirel, 229-230.

²⁵⁴ **Cumhuriyet**, 4 Şubat 1935.

²⁵⁵ Ezherli, 149.

2.1. 8. 1943 Seçimleri

1943 seçimleri II. Dünya Savaşı gölgesinde yapılmıştır. 1939 yılında Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla başlayan savaş bir anda bütün Avrupa'ya yayılmış ve bu durum Türkiye'yi de etkilemiştir. Çünkü her iki blok (Mihver: Almanya, İtalya ve Japonya ve Müttefik: İngiltere, Fransa, SSCB, ABD) Türkiye'yi kendi saflarında savaşa dahil edebilmek için baskı yapmış ise de dönemin yöneticileri izledikleri denge politikası sayesinde savaşa girmemişlerdir.

Savaş koşulları ekonomik gelişmenin durmasına, yeni tedbirlerin alınmasına ve hakkında savaş ekonomisi şartlarında yaşamasına neden olmuştur. Her ne kadar savaşa girilmemiş ise de yarı seferberlik ilan edilmiş, çalışan nüfusun önemli bir kısmı silâh altına alınmış ve bütçenin büyük bir bölümünü de savunma harcamalarına ayrılmıştır. Bu dönemde tarımsal üretimde de büyük düşüş yaşanmış, 1939 yılında 4 milyon 200 bin ton olan buğday üretimi 1945 yılında yaklaşık yarı yarıya azalarak 2 milyon 200 bin tona düşmüştür.²⁵⁶ Temel gıda üretimindeki bu düşüş ordunun ve halkın beslenmesinde büyük bir sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu durum memlekette vurgun ve karaborsa ortamı oluşmasına neden olmuş, devlet bununla her ne kadar mücadele etmeye çalışmış ise de istediği sonucu alamamıştır. Bu maksatla 18 Ocak 1940'da ekonomiyi kontrol etmek amacıyla Milli Koruma Kanunu çıkarılmıştır. Ayrıca bu ortamda haksız kazanç sağlayanlara yönelik 11 Kasım 1942 tarih ve 4305 sayılı kanun ile Varlık Vergisi ihdas edilmiştir. Bu vergi uygulamasının belli bir standardı olmadığı için bazı yerlerde keyfi uygulamalara sahne olmuştur. Gelen tepkiler üzerine 15 Mart 1944 tarih ve 4530 sayılı kanun ile varlık vergisi uygulamasına son verilmiştir. Ancak bu uygulama Türkiye'deki gayrimüslimlerin siyasal tercihlerinin değişmesinde önemli bir rol oynamıştır.²⁵⁷

II. Dünya Savaşı atmosferinde yapılan 1943 seçimlerinin öncekilerden en önemli farkı ikinci seçmenlere tercih hakkı tanınmasıdır. Önceki seçimlerde seçim bölgesinden seçilecek milletvekili kadar aday gösterilirken, bu seçimlerde daha fazla aday gösterilerek ikinci seçmenlere adaylar arasından seçme imkânı tanınmıştır. İkinci farklılık olarak 1943 seçimleri yeni bir seçim kanunu çerçevesinde yapılmıştır. Seçim öncesinde 14 Aralık 1942 tarih ve 4320 sayılı Mebus Seçim Kanunu

²⁵⁶ Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 1982, 217.

²⁵⁷ Nil Türker Tekin, *Türkiye'de Seçim Propagandaları (1908-1946)*, Yıldız Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 1998, 166.

çıkarılmıştır. Böylece 1877'den beri bazı değişikliklerle 1942 yılına kadar yürürlükte olan İntihabı Mebusan Kanunu tarihe karışmış oldu. Yeni seçim yasası bundan çok da farklı bir uygulama getirmemiş ise de Cumhuriyet'in ilk seçim kanunu olması açısından önemlidir.²⁵⁸ Bu seçim kanunu yine iki dereceli çoğunluk sistemini öngörmüş ve sadece 1943 seçimlerinde kullanılmıştır. Bu yasada milletvekili olma koşulu hakkında Kazım Karabekir'in önerisi olan, yabancı biriyle evli olmama şartı tartışmalara neden olmuş ve neticede öneri reddedilmiştir.²⁵⁹

1943 seçimleri 63 seçim bölgesinde 455 milletvekili için yapılmıştır. Ülke genelinde 455 vekillik için 539 aday gösterilmiş ve seçim sonunda meclisin 1/3 ü değişmiştir. 23 Şubat 1943'de İsmet İnönü bir beyanname ile CHP milletvekili adaylarını ilan etmiştir. 28 Şubat 1943 tarihinde yapılan seçimlerde bazı illerde ikinci seçmenler adaylar arasında tercih yapmışlardır. İlk defa uygulanan bu sisteme göre 38 ilden çıkarılacak 334 milletvekili için 412 aday ilan edilmiş ve ikinci seçmenlere tercih hakkı tanınmıştır. Örneğin İstanbul'dan 23 milletvekili çıkarılacak olmasına karşılık 31 aday gösterilerek ikinci seçmenlerden bunlar arasından 23'ünü seçmesi istenmiştir.²⁶⁰

1943 seçimleri tek parti döneminin ve CHP'nin tek parti olarak katıldığı son seçimler olmuştur. Seçimlerde CHP tek liste olarak seçimlere girmiş ve seçmenden bu listeyi onaylaması istenmiştir. Bu dönemde de müstakil adaylar arasında gayrimüslimlerden seçilenler olmuştur. Bunlardan en önemlileri 1935 ve 1939 seçimlerinde de mebus seçilmiş olan Afyon Mebusu Berç Türker Keresteciyan, Eskişehir mebusu İstamat Zihni Özdamar'dır. 6. dönem Ankara mebusu Dr. Taptas ve Niğde mebusu Dr. Abravaya aday olmamış onların yerine Ankara'dan Mihal Kayaoğlu ile Niğde'de Profesör Avram Galanti Bodrumlu 7. dönemde müstakil mebus olarak meclise girmiştir. Bu dönemde müstakil grubun üye sayısı 21'den 35'e çıkarılmıştır. Bu meclis aynı zamanda bir seçkinler meclisi olarak da tanımlanmaktadır. Çünkü vekiller arasında o dönemin meşhur bilim ve fikir adamları bulunmaktadır. İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Yunus Nadi Abalıoğlu, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Yahya Kemal Beyatlı, Tahsin Banguoğlu, Behçet Kemal Çağlar, Yavuz Abadan, Sadi Irmak ve

²⁵⁸ Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi**, 328-329; Tunaya, 546.

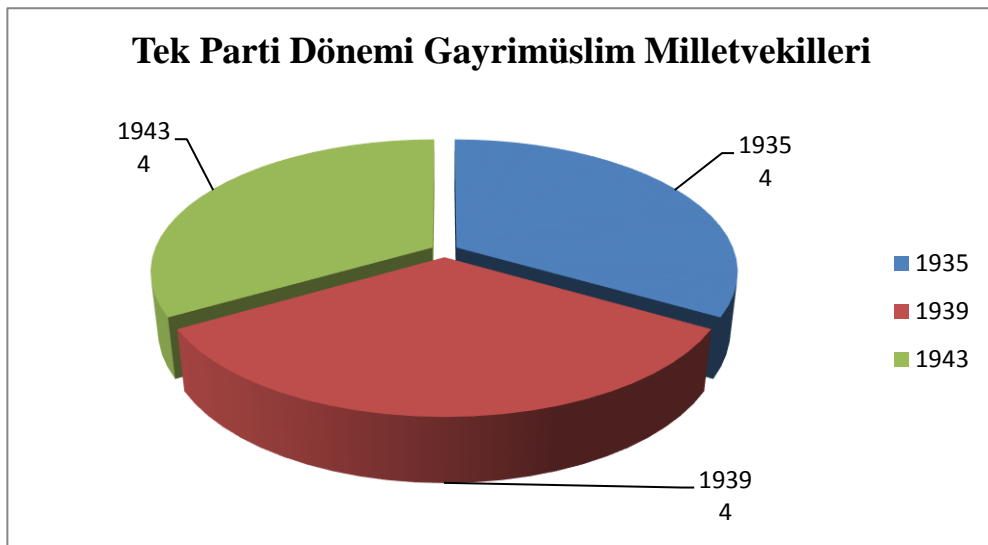
²⁵⁹ **Ayın Tarihi**, No 109, 1-31 Aralık 1942, 11-12.

²⁶⁰ Öz, **Tek Parti Yönetimi**, 209.

Ahmet Hamdi Tanpınar bunlardan sadece birkaçıdır.²⁶¹ 8 Mart 1943’de açılan TBMM 14 Haziran 1946 tarihine kadar 3 yıl 4 ay 23 gün yasama faaliyetinde bulunmuş ve normal şartlarda 1947’de yapılması gereken seçimler erkene alınarak 1946 yılında çok partili sisteme geçerek Türk siyasi hayatında yeni bir dönemi başlatmıştır.

2. 2. Tek Parti Döneminde Gayrimüslim Milletvekillerinin Özgeçmişleri

29 Ekim 1923 tarihinden 21 Temmuz 1946 tarihine kadar Türkiye’de iki dereceli seçim sistemi uygulanmış ve bu iki dereceli seçimlerde ikinci seçmenlerin CHP tarafından belirlenen adaylara oy vermesi istendiği için her defasında CHP tek parti olarak Türkiye’yi yönetmiştir. CHP adayları dışında bağımsız aday olanlar olmuş ise de bunların kazanma şansı neredeyse imkânsızdır. Ancak sadece CHP tarafından desteklenen bağımsız adaylar meclise girme şansı bulabilmiştir. Bunlar arasında Ermeni, Rum ve Yahudi cemaatlerini temsil eden adaylar da olmuştur. Bu adayların seçilmesinde toplumda buldukları konumları ve arkalarındaki dinî temsilcilerin referansları etkili olmuştur. Bu mebuslar TBMM’de kendi etnik cemaatlerinden çok Türk toplumunu temsil ettiklerini her fırsatta dile getirmişler ve Türkiye Cumhuriyeti’nin bir yurttaşı olarak mecliste yer almışlardır. 1923, 1927, 1931 seçimlerinde TBMM’de Münip Boya dışında gayrimüslim temsilci bulunmamıştır. Tek parti döneminde 1935 seçimlerinde 4, 1939 seçimlerinde 4 ve 1943 seçimlerinde 4 olmak üzere 12 gayrimüslim milletvekili görev yapmıştır.

Grafik 2. 1. Tek Parti Dönemi TBMM’de Gayrimüslimler

²⁶¹ Koçak, 332.

Tablo 2.1. Tek Parti Dönemi Gayrimüslim Milletvekilleri Hakkında Bilgiler

ADI SOYADI	MİLLİYETİ- MEDENİ HALİ	EĞİTİM DURUMU	MESLEĞİ	BİLDİĞİ YABANCI DİL	PARTİSİ- SEÇİM BÖLGESİ- SEÇİM DÖNEMİ
Münip Boya	Ermeni Gregoryen- Evli, 4 Çocuk	Rüştiye	Memur	Arapça, Ermenice, Farsça	CHP, Van – 2, 3, 4, 5, 6, 7.
Berç Türker (Keresteciyan)	Ermeni Gregoryen- Evli, 1 Çocuk	Galatasaray Lisesi, Robert Koleji	Memur	Ermenice, Almanca, Fransızca, İngilizce Rumca, İtalyanca, İspanyolca	Bağımsız, Afyon- 5, 6, 7.
Nikola Taptas	Rum Ortodoks, Evli, 3 Çocuk	Tıp Fakültesi	Doktor	Rumca, İngilizce, Almanca Fransızca	Bağımsız, Ankara - 5, 6,
İstamat Zihni Özdamar	Türk Ortodoks, Evli, 4 Çocuk	Hukuk Mektebi	Avukat	Rumca, Fransızca	Bağımsız, Eskişehir, - 5, 6, 7.
Mihal Kayaoğlu	Rum Ortodoks, Bekar	Hukuk Fakültesi	Avukat	Rumca, Fransızca	Bağımsız, Ankara - 7
Samuel Abravaya	Musevi, Evli, 2 Çocuk	Tıp Fakültesi	Doktor	Rumca, Fransızca, Almanca	Bağımsız, Niğde - 5, 6,
Avram Galanti	Musevi, Bekâr	Darülfünun	Akademisyen,	İbranice, Arapça, Farsça, Almanca, Fransızca, İngilizce Yunanca, İtalyanca, İspanyolca	Bağımsız, Niğde - 7,

2.2.1. Ermeni Milletvekilleri

Türk toplumu içerisinde azınlıklar arasında Ermeniler, özellikle Osmanlı Devleti döneminde devlet işlerinde daha aktif olarak görev almışlardır. Osmanlı devlet teşkilatı ve bürokrasisi içerisinde hemen her türlü memuriyetlerde her hangi bir engellemeye takılmaksızın görev almışlardır. Meşrutiyet sonrasında ise bu memuriyetlerin yanı sıra mebusluk ve hatta nazırlık (bakanlık) görevlerine gelen Ermeniler de olmuştur. 1876 Kanun-i Esasi ile oluşturulan 115 kişiden oluşan parlamentoda 46 gayrimüslim mebus yer almıştır.²⁶² Meclis-i Umumideki Ermeni mebus sayısı 19'dur. Bunun 3'ü Meclis-i Ayan üyesi 16'sı Meclis-i Mebusan

²⁶² İlber Ortaylı, İlk Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletlerinin Temsili, **Kanuni Esasi'nin 100. Yılı Armağanı**, 1978, 176-178.

üyesidir.²⁶³ Dolayısıyla gayrimüslim mebusların neredeyse yarısını Ermeniler oluşturmaktadır. 1908 yılında 14, 1912 yılında 13 ve 1914 yılında 14 Ermeni mebus parlamentoda yer almıştır.²⁶⁴

Gayrimüslim azınlıkların Milli Mücadele döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında ortaya koydukları bütün ayrılıkçı yaklaşımlarına rağmen gerek çeşitli memuriyetler ve gerekse vekil olarak TBMM'de temsil edilmişlerdir. Tek parti döneminde mecliste vekil olarak görev yapan Ermeniler şunlardır. Münip Bey (Münip Boya), Berç Keresteciyan Türker.

2.2.1.1. Münip Bey (Münip Boya)

Meclis kayıtlarına göre 1872 yılında Van'da dünyaya geldi.²⁶⁵ Aslen Ermeni olan Gülnaz Hanım ile Arap Süryani asıllı Boyazade Mustafa Bey'in oğludur.²⁶⁶ Melek Hanımla evli olan Münip Bey'in Meliha, Yurdanur, Periha ve Adnan isimlerinde dört çocuğu olmuştur. Arapça, Ermenice ve Farsça dillerini iyi derecede bilen Münip Bey, temel eğitimini bitirdikten sonra 11 Haziran 1885 tarihinde Van Rüştüyesini tamamlayarak Van Vilayeti yazı işlerinde aday memur olarak memuriyet hayatına başladı. Başarılı bir memur olan Münip Bey; kısa zamanda terfi ederek müsevvidliğe (taslak hazırlayan) ve sonra da mümeyyizliğe (yazıları beyaz kâğıda temize çeken) yükseldi. 24 Mart 1910 tarihinde Basra Vilayeti İdare Meclisi Başkâtipliğine atandı. 1912 yılına kadar Basra'da çeşitli memuriyetlerde görev yaptıktan sonra tekrar Van'a dönerek İl Genel Meclis'inde üyelik ve komisyon başkanlıkları görevlerinde bulundu.²⁶⁷

1915 yılındaki Van Ermeni isyanları sırasında, olayların yerinde incelenmesi için oluşturulan heyete eski mebuslardan Viramyancı Efendi ile birlikte başkanlık etmişti.²⁶⁸ 23 Nisan 1914 tarihinde Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Hakkâri Mebusu

²⁶³ Oğuz, 129-137.

²⁶⁴ Ulu, 173-174.

²⁶⁵ Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, Ankara: TBMM Yayınları, II. Dönem (1923-1927), 1995, 783.

²⁶⁶ Hüdaverdi Onur, *Ermeni Portreleri I*, İstanbul: Burak Yayınevi, 1999, 40.

²⁶⁷ Öztürk, 784.

²⁶⁸ Aydın Talay, *Yıkılan Bir Şehrin Anatomisi*, Van: Van Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü 1996, 119.

olarak seçildi. Bu görevini meclisin kapandığı tarih 13 Şubat 1919'a kadar sürdürdü.²⁶⁹

1 Eylül 1919'da 15 gün süre ile İstanbul İaşe Genel Müdürlüğü Nakliyat Müdüriyetinde bulundu. 16 Ocak 1919'da Van Mektupçuluğuna atandı. 16 Şubat 1920'de yeniden 4. Seçim Döneminde Meclisi Mebusana Van'dan mebus seçildi ve Meclisin kapanışına kadar bu görevde kaldı. 24 Şubat 1920'de Büyük Millet Meclisi hükümetince Siirt Sancağı Mutasarrıflığına getirildi. Bu görevden 12 Şubat 1922'de ayrıldı. Aynı günlerde Hakkâri Mutasarrıflığına getirildi, bu görevde iken, TBMM'nin II. Dönem seçimlerine katıldı. 19 Temmuz 1923'te yapılan seçimde 238 oy alarak Van'dan CHF adına milletvekili seçildi.²⁷⁰ 19.8.1923'te mazbatasını onaylandı. 25 Eylül 1923'te TBMM'ye katıldı.²⁷¹

Posta ve Telgraf, Lâyiha, Memurin Muhakemat, Kavanini Maliye, Mübadele, İmar ve İskân komisyonlarında görev yaptı. Yanık Yerler İçin Kurulan Komisyona seçildi. Genel kurulda 1 kez söz aldı. Van'dan III, IV, V, VI ve VII. dönemlerde de milletvekilliğine seçilen Münip Boya, 05 Ağustos 1953'te öldü.²⁷² Mezarı İstanbul'da Karacaahmet mezarlığında bulunmaktadır. Münip Bey doğuştan gayrimüslim olmasına rağmen mezarının Karacaahmet'te olması onun ihtida ettiğini gösteren emarelerden sadece birisidir. Kendisi hakkında kişisel bilgiler oldukça yetersiz olduğu için bu düşüncüyü destekleyecek bilgiye rastlanamamıştır.

Münip Boya'nın Ermeni kökenli ancak gayrimüslim olmadığına dair görüşlerde vardır. Bunlardan birisi 1994-1999 yılları arasında Van Belediye başkanlığı görevini yürütmüş olan Aydın Talay tarafından diğeri de Van'ın en yaşlılarından Nazif Çilingir tarafından ileri sürülmüştür.²⁷³ Bu verilerden anlaşılacağı üzere Münip Bey

²⁶⁹ Demir, 378.

²⁷⁰ TBMM Arşiv ve Genel Evrak Müdürlüğü (AGEM), TBMM Azasının Tercüme-i Hal Kâğıdı Örneği (ATKÖ), No: 642.

²⁷¹ TBMM AGEM, TBMM Azasının Seçim Mazbatasını (ASM), No:642

²⁷² Öztürk, 784.

²⁷³ Van Belediyesi eski başkanlarından Aydın Talay ile yapılan görüşmede kendisi Münip Bey'in Müslüman olduğu yolunda beyanda bulunarak ihtida etmiş olabileceğini, hatta Münip Bey'in oğullarından birisi Adnan Boya'nın kendisinin çocukluk arkadaşı olduğunu ifade etti. (07 Nisan 2015 tarihinde Aydın Talay ile yapılan telefon görüşmesi). Yine bugün İstanbul Kadıköy'de ikamet eden ve Van'ın en yaşlılarından birisi olan Nazif Çilingir ile yapılan telefon görüşmesinde Münip Bey'i gayrimüslim olarak değil Müslim olarak tanıdığı yolunda beyanlarda bulunmuştur. (İstanbul Kadıköy'de ikamet etmekte olan Nazif Çilingir ile 07 Nisan 2015 tarihinde yapılan telefon görüşmesi).

her ne kadar Ermeni kökenli ve zamanında gayrimüslim ise de daha sonra ihtida ettiği anlaşılmaktadır.

2.2.1.2. Berç Keresteciyan-Türker

TBMM'ne verdiği Tercüme-i Hal beyanına göre Berç Keresteciyan Nisan 1870'de İstanbul Kandilli'de doğdu.²⁷⁴ Babası İstanbul Gümrük Müdürü Mıgırdıç Nişan Efendi, annesi Şazik Hanım'dır. Berç Keresteciyan 5 yaşında iken babası ölünce, amcası, Maliye Tercüme Kalemi Müdürü Bedros Keresteciyan onu himayesine aldı. Bütün eğitim hayatını boyunca amcasının desteği hep yanındaydı. Tercüme-i hal kâğıdında kendisi bu durumu şöyle ifade etmektedir:²⁷⁵ “Amcam, İştikak Lügat kitabı müellifi ve Maliye Tercüme Kalemi Müdürü Bedros Efendi Keresteciyan, bana tam bir babalık etmiştir. Kendisi evli olmadığından beni kendi evladı gibi büyütmüş, beni mektebe yollamış, evde Türk lisanı ve musiki hocaları tutmuş ve kendisi on lisan okur-yazar, maliye ve iktisâî işlerde ihtisas kesb etmiş olduğundan bana hocalık etmiştir. Mektepleri bitirdikten sonra beni Maliyeye aldırılmış ve orada iki sene kaldıktan sonra, beni Osmanlı Bankasına tayin ettirmiş.”

Temel eğitimini tamamladıktan sonra Galatasaray Lisesi'ne devam etti. Ancak İstanbul'daki Ermeni olaylarının artması üzerine daha güvenli olacağı düşüncesiyle kaydını Robert Koleji'ne alarak eğitimini burada tamamlamıştır. Keresteciyan yabancı dil konusunda oldukça başarılı olmuş, Ermenice, Almanca, Fransızca, İngilizce, Rumca, İtalyanca ve İspanyolca dillerini öğrenmiştir.²⁷⁶ Amcası sayesinde iyi bir eğitim alma imkânı bulan Keresteciyan bankacılık ve iktisat alanlarında kendisini geliştirmiştir. Yine amcası Bedros Keresteciyan'ın bağlantıları sayesinde ilk memuriyete Maliye Nezareti'nde başlamıştır. Kısa zamanda terfi ederek 14 Temmuz 1887 tarihinde Osmanlı Bankası'na geçti. İki yıl içerisinde muhasebecilik görevine getirilmiştir. Ardından 1896 yılında Osmanlı Bankası'nın Kahire, 1897

²⁷⁴ Berç Keresteciyan doğum yerini TBMM Tercüme-i Hal kâğıdında Kandilli İstanbul olarak belirtmesine rağmen, Levon Panos Dabağyan Keresteciyan'ın Afyon'da doğduğu bilgisini vermektedir. Levon Panos Dabağyan, **Kemalizm Işığında Azınlık Gözüyle Atatürk**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2003, 263.

²⁷⁵ TBMM AGEM, TBMM ATKÖ, No:867.

²⁷⁶ Dabağyan, 264.

yılında ise İzmir şubelerinde görevlendirilmiştir.²⁷⁷ Daha sonra 1899 yılında tekrar İstanbul'a dönen Keresteciyan, Osmanlı Bankası'nda 1904'te şef yardımcısı, 1910'da şef ve ardından da müdür yardımcılığı görevlerine yükselmiştir.²⁷⁸

Bu arada Osmanlı Devleti'nin yönetimini ele geçiren İttihat ve Terakki Partisi'nin yeni ekonomik politikalarıyla uyum sağlayamayan Osmanlı Bankası devlet yönetimiyle ters düşerek sorunlar yaşamaya başladı. Özellikle Trablusgarp ve Balkan savaşları döneminde Osmanlı yönetimine karşı olumsuz bir tutum sergilemesi, savaş koşullarından faydalanma yollarına gitmesi ve nakit ihtiyacını karşılamada güçlükler çıkarması Osmanlı idaresinin milli bir banka kurması yolundaki çalışmaları hızlandırmasına neden olmuştur. İttihat ve Terakki'nin yerli burjuvazi oluşturma çabaları ve bu konuda yönetimin istediği kişilere krediler verilmesi yolunda yapılan taleplerin boş çevrilmesi ilişkilerin daha da bozulmasına neden olmuştur. Ayrıca hükümetin savaş öncesinde memleketteki banknot ihtiyacının karşılanması konusunda Osmanlı Bankası'nın çekimser davranması ve üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmemesi en büyük sorunlardan birisi olmuştur.²⁷⁹

Yine savaş yıllarında Osmanlı Devleti'nin banka üzerindeki baskısını azaltabilmek için Ocak 1915'de İngiliz ve Fransız kökenli üst kadronun (Arthur Nias ve Louis Steeg) yerlerine, Osmanlı vatandaşı olan Cartali, Hanemoğlu ve Keresteciyan getirilmiştir.²⁸⁰ Keresteciyan bu görevi İtilaf devletlerinin İstanbul'u terk etmesinden sonra 1927 yılına kadar sürdürmüştür. Bu değişiklikten sonra hükümet bankaya müdahalede bulunmamış ise de her sıkıştığında para talepleriyle banka eski durumundan daha kötü bir duruma düşmüştür.

Savaş sürecinde sürekli eleman kaybeden ve bu sebeple taşradaki bazı şubelerini de kapatmak zorunda kalan Osmanlı Bankası, 1915 yılındaki Ermeni tehciri ile bazı şubelerdeki Ermeni memurların tehcire tabi tutulması üzerine çalışamaz hale gelmiştir.²⁸¹ Banka müdürü Cartali bu durumu çözebilmek için Maliye ve Dahiliye Nazırı Talat Paşa'ya mektup yazarak giden memurların yerlerine yenilerini alana kadar müsaade edilmesini talep etmiştir. Bu teklif reddedilmiş sadece on beş gün ek

²⁷⁷ **Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi**, 1329-1331 Senesi, 1329/1913, İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1913, 50-52.

²⁷⁸ İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi**, V. Dönem (1935-1939) Cilt II, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, No:26, 2000, 5.

²⁷⁹ Zafer Toprak, **İttihat Terakki ve Devletçilik**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, 174.

²⁸⁰ Osmanlı Bankası Arşivi (OBA), CA-PV 002, İdare Heyeti Toplantı Tutanakları, 13 Ocak 1915.

²⁸¹ Edhem Eldem, **Osmanlı Bankası Tarihi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, 425-426.

süre tanınmıştır.²⁸² Cartali bankanın faaliyetlerinin sağlıklı devam edebilmesi için ikinci kez Talat Paşa nezdinde girişimde bulunarak Ermeni memurların görevlerini bir süre daha sürdürmelerini talep etmiş ve bu talebinde başarılı olmuştur.²⁸³ Bankanın bundan sonraki sürecinde Anadolu'daki değişime ayak uydurarak Türkleşme çabaları 1918'e kadar devam etmiş ise de savaş sonunda işler yeniden tersine dönecek ve eski müdürler (Nias ve Steeg) bu geçiş sürecinde bankayı başarılı bir şekilde idare eden Cartali, Hanemoğlu ve Keresteciyan'a teşekkür ederek tekrar işbaşı yapmışlardır.

Keresteciyan, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren çeşitli memuriyetlerden sonra Osmanlı Bankası Müdürlüğü, Kızılay Cemiyeti (Hilal-i Ahmer) İkinci Başkanlığı²⁸⁴ ve Ziraat Bankası Yönetim Kurulu Ticaret Bakanlığı üyeliği²⁸⁵ gibi önemli görevlere getirilmiştir. Milli Mücadele döneminde Kızılay Cemiyeti'nin muhasebesini tutan Keresteciyan Ermeni kökenli olduğu için cemiyet haricinden büyük baskı altında her şeye rağmen bu görevini yürütmüştür. Bu dönemde en büyük destekçilerinden birisi cemiyetin genel sekreteri Doktor Adnan Adıvar olmuştur. Bu dönemle ilgili Adnan Adıvar, Cumhuriyet Gazetesi'nde yazdığı makalesinde Keresteciyan'dan şöyle bahseder: “Damad Ferid Paşa zamanında Berç Keresteciyan ile omuz omuza çalıştık. Sinirli ve bedbin olmasına rağmen bu hislerini saklamayı iyi bilirdi. Bütün tazyiklere rağmen bizden ayrılmadı. Beraber çalıştığımız müddetçe, istisnasız her hafta, Hilâl-i Ahmer veznesini sayıp, teftiş etmiştir.”²⁸⁶

Keresteciyan Hilal-i Ahmer'in kurucu üyeleri arasındadır. Ayrıca cemiyetin 20 yıl kadar da yönetim kurulunda görev yapmıştır. Cemiyetin tek gayrimüslim üyesidir. Her fırsatta Kızılay Cemiyeti'nin gelirlerinin artırılması yolunda çareler aramış mebus oldukta sonra da bu konuda kanun teklifinde bulunmuştur.²⁸⁷ Osmanlı Bankası'ndan emekli olduktan sonra yaptığı işler arasında, bir dönem Eskihisar Çimento Şirketi'ne Murakıp üyelik ve Ziraat Bankası'na müşavirlik görevleri sayılabilir.²⁸⁸

²⁸² OBA, **CA-PV** 002, İdare Heyeti Toplantı Tutanakları, 18 Ağustos 1915.

²⁸³ OBA, **CD-PV** 019, İdare Meclisi Toplantıları Tutanakları, 6 Eylül 1915.

²⁸⁴ BOA, **Dosya Usulü İradeler**, 62. 3. 31.

²⁸⁵ **BCA**, 18. 1. 2, 118. 84. 13.

²⁸⁶ Adnan Adıvar, İki Dostun Arkasından, **Cumhuriyet**, 9 Ağustos 1949, 2.

²⁸⁷ **TBMM ZC**. 5. Devre 9. Cilt, 39. Birleşim, 8.

²⁸⁸ Güneş, 6.

Kendisinin Kurtuluş Savaşı'nın hazırlık sürecinde İstanbul'dan Anadolu'ya İnebolu üzerinden silah, cephane ve sağlık malzemesi kaçırılmasına büyük destek verdiği bilinmektedir. Ancak ona asıl İstiklal Madalyası kazandıran olay, Mustafa Kemal Paşa'nın Bandırma vapuruyla Samsun'a gittiği sırada avukatı Sadettin Ferit Bey aracılığıyla İngilizlerin kendisini Karadeniz'de torpilleyeceği haberini gizlice ulaştırarak hayatını kurtarmış olmasıdır.²⁸⁹ Bu olay Gazi Paşa tarafından da takdir edilmiş, hatta 1934 yılında soyadı kanunu çıktığında kendisine bizzat Gazi Paşa tarafından "Türker" soyadı verilmiştir.

Keresteciyan, 5. dönem milletvekili seçimlerinde Afyonkarahisar'dan bağımsız aday olarak seçimlere girdi. Yayınladığı seçim beyannamesinde "Ben Türk yurttaşım. Bu memleketin terakkisine bütün kalbimle çalışmak benim emelimdir. Nasıl ki kahraman askerler memleketin müdafaasına çalışırlar ve hayatlarını memleket için feda etmeğe hazırdırlar, benim kanaatimce benim gibi cumhuriyetçi yurttaşların da memleketin idarî işlerinde öyle tekmil kuvvetleriyle çalışmaları samimi işlerinden biridir. Ben yüce Atatürk'ün tesis ettiği cumhuriyetin bir ferdiyim ve daima cumhuriyetin idamesi ve yükselmesi için kendimce bir hattı-hareket çizmişimdir. Cumhuriyetin tesisinden beri yüce Atatürk'ün, yüksek kumandası altında ve saygıdeğer Halk Fırkası'nın çizdiği devletçi, milliyetçi, laik, inkılâpçı, halkçı programındaki esaslara on sene zarfında büyük terakkiler ve harikalar yapılmış ve yapılmaktadır. Cumhuriyetin tesisi pek parlak neticeler vermiş ve bu muvaffakiyet dünyanın her tarafına aksetmiştir. Ben azınlık mümessili olarak değil, sırf müstakil bir Türk yurttaşı olarak namzetliğimi koyuyorum. Tabiidir ki intihabdan sonra memleketin menfaatine olarak düşündüğüm prensipleri Büyük Millet Meclisi kürsüsünde açıkça söyleyeceğim. Bu programımı beğenen yurttaşlarımın bana rey vereceklerinden eminim" demiştir.²⁹⁰

Seçimler sonunda Berç Keresteciyan-Türker 666 oy alarak meclise girmiştir.²⁹¹ Gazetecilere yaptığı açıklamada "Yedi seneden beri işten çekilmiştim, fakat daima sevgili yurdum için çalışmak arzusunu duyuyordum. Bu sefer fırsat geldiğinden beni müstakil saylav seçmelerini Afyonlu yurddaşlarımdan rica ettim. Türk

²⁸⁹ 75. Yılda Türkiye Ermenileri, Türkiye Ermeni Cemaati 75. Yıl Tertip Heyeti, 1998, 9; Dabağyan, 264.

²⁹⁰ İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi**, V. Dönem (1935-1939) Cilt I, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, No:33, 2003, 38.

²⁹¹ TBMM AGEM, TBMM ASM, No:867.

Cumhuriyetine sadık olan Ermenilerin azlık teşkil ettikleri için ayrı bir unsur addedilmemelerinin eskiden beri arzu ederdim. Hepimizin gözünün nuru olan ve tahakkuk ettirdiği büyük işlerle evrensel bir şöhret kazanan Cumhurreisimiz büyük Atatürk'ün inkılâplar sayesinde Türkiye'de artık “azlık” ve “gayrimüslimlik” kalmadığını, ancak Türk yurttaşlığı teessüs etmiş olduğunu büyük bir kıvançla gördüm. Evvelce Ermeni, Rum ve Musevi ekalliyetlerine mensub olan yurttaşlar artık kendilerini öz Türk yurttaşı addederek bu yurdun terakki ve inkişafına daha fazla çalışmalıdırlar. Beni müstakil saylav seçerek yüksek emniyetleriyle beni ağırlayan Afyonlu yurddaşlarıma son derece minnettarım”²⁹² ifadelerini kullanmıştır.

8 Mart 1935 tarihinde seçim tutanağı onaylanmış ve 1 Mart 1935'te meclise katılmıştır. Mecliste 4 yıl boyunca iktisat encümeninde üye olarak görev yapan Türker, genel kurulda 62 konuşma, 5 sözlü soru önergesi ve 1'de soru önergesi vermiştir. Ayrıca VI. ve VII. Dönem seçimlerinde de yine Afyonkarahisar'dan aday olup meclise girmiştir. Bu dönemlerde de yine iktisat encümeninde üye olarak görev yapmıştır.

Evli ve bir kızı olan Türker 27 Temmuz 1949'da vefat etmiş ve İstanbul Şişli'deki Ermeni Mezarlığına defnedilmiştir.

2.2.2. Rum Milletvekilleri

Osmanlı Devleti'nde imtiyazlı bir topluluk olan Rumlar, Fenerli Rum beyleri, devletin Hariciye Vekâleti'nde müsteşarlık, tercümanlık görevi, ayrıca Eflak ve Boğdan Voyvodalıkları, Girit ve Sisam Valilikleri gibi üst düzey bürokraside görev yapmışlardır. Bunun yanında ticaret ve sanatta da oldukça ileri gitmişlerdir. Dini açıdan kiliseleri ve Patrikhaneleri, Katolik Avrupa'ya karşı himaye altına alınmış, kendilerine her konuda olduğu gibi, din ve inanç hürriyeti hususunda da çok geniş ayrıcalıklar verilmiştir.

Meşrutiyetle birlikte 1876 Kanuni Esasi ile oluşturulan 115 kişiden oluşan parlamentoda 46 gayrimüslim mebus yer almıştır.²⁹³ Bunlardan yarıya yakını Rum kökenli mebuslardan oluşmuştur. 1908 – 1912 III. dönem Mebusan Meclisinde 23 Rum mebus görev yapmıştır. Ancak bu dönemde meclise giren Rum asıllı mebuslar

²⁹² Güneş, Cilt II, 6.

²⁹³ Ortaylı, 176-178.

pan-hellenisttir. Yunanistan'a karşı derin duygusal, kültürel ve dinsel bağlılık duyan İstanbul Rumları Osmanlı yönetimine karşı tutarsız bir tavır içinde olmuşlardır.

Gayrimüslim azınlıklar Milli Mücadele döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında ortaya koydukları bütün ayrılıkçı yaklaşımlarına rağmen gerek bürokraside çeşitli memuriyetlerde ve gerekse vekil olarak TBMM'de temsil edilmişlerdir. Tek parti döneminde mecliste vekil olarak görev yapan Rumlar şunlardır. Nikola Taptas, İstimat Zihni Özdamar ve Mihal Kayaoğlu.

2.2.2.1. Nikola Taptas

Nüfus kayıtlarında 1871 yılında İstanbul Beyoğlu'nda doğan Nikola Taptas'ın annesinin adı Maria, babasının adı Tanas'dır. 1889 yılında Galatasaray Lisesi'ni Türkçe ve Fransızca olarak bitirdi ve iki ayrı diplomayla mezun oldu. Bir yıl Hukuk Mektebi'ne devam ettikten sonra 1890 yılında Askerî Tıp Mektebi'ne dışarıdan kayıt yaptırdı. 1894 yılında askerî okula dışarıdan öğrenci alınması usulünün kaldırılması üzerine Kadırga'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye (Sivil Tıp Mektebi) geçiş yaptı. 1896 yılında 508 numara ile buradan mezun olarak aynı yıl Paris'e gitti. Burada kulak, burun, boğaz dalında ihtisas eğitimini tamamladı. Daha sonra tecrübe kazanmak için Brüksel'de Prof. Delstanche ve Prof. Kapart, Frankfurt a/m'da Prof. Schmith, Halle a/s'de Prof. Schwartz, Berlin'de B.Fränkell ve Luçaaen ve Viyana'da Prof. Politzer gibi Avrupa'nın ünlü tıp bilginleriyle çalıştıktan sonra 1898 yılında İstanbul'a geri döndü.²⁹⁴

Taptas, İstanbul'a döndükten sonra Galata'da bulunan Saint Georges Hastanesi'nin kulak burun boğaz bölüm başkanlığına getirildi. Burada bir süre çalıştıktan sonra veliaht şehzade Reşat Efendi'nin özel doktorluğuna getirildiği için diğer bütün görevlerini bıraktı. 1908 hürriyetin ilanı öncesinde kısa bir süre Etfâl Hastanesi'nde çalıştıktan sonra, 1910 yılına kadar Kadırga Tıp Mektebi'nde yardımcı öğretim üyesi olarak çalıştı. 1910 yılında tekrar Etfâl Hastanesi'ne dönerek 1922 yılına kadar kulak Burun boğaz bölümü'nde görevini sürdürdü.²⁹⁵

²⁹⁴ TBMM AGEM, TBMM ATKÖ, No:870.

²⁹⁵ İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi** TBMM V. Dönem- Özgeçmişler, II. Cilt, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No:26, 2001, Cilt 2, 25.

Doktor Nikola Taptas 1935 yılında V. Dönem seçimlerinde Ankara'dan bağımsız aday oldu. Seçim çalışmalarında hazırladığı seçim programı basında şu şekilde duyurdu.²⁹⁶ “Ben azlık mümessili olarak değil, Türk ulusunun mebusu olmak istiyorum ve buna her zaman sadık kalarak mecliste çalışacağım. Programımın ikinci mühim maddesi cumhuriyetçiliktir. Bu rejimin muhafazasına son nefesime kadar çalışacağım. Yurdumuzun maddi ve manevi menfaatine, sevgili ve kıymetli vatanımızın daha ziyade yükselmesine var kuvvetimle çalışacağım.” Seçimlerde 1273²⁹⁷ oy alarak Ankara bağımsız mebusu olan Taptas, 8 Şubat 1935 tarihli seçim mazbatasıyla 1 Mart 1935 tarihinde meclise dahil oldu.²⁹⁸ Seçim tutanağı 7 Mart 1935 tarihinde onaylanan Taptas, mecliste Sıhhat ve İctimai Muavenet Encümeni Üyeliği görevinde yer aldı. Bütün yasama döneminde meclis genel kurulunda sadece bir konuşması bulunmaktadır.

VI. Dönem seçimlerinde 1364²⁹⁹ oy alarak yine Ankara'dan bağımsız milletvekili seçilen Nikola Taptas 3 Nisan 1939 tarihinde mazbatasını onaylanarak meclise dâhil oldu. Bu mebusluk döneminde de Sıhhat ve İctimai Muavenet Encümeni Üyeliği görevine seçildi.

Taptas; gerek milletvekilliği döneminde ve gerekse 1946 sonrasında mesleğini icra etmekten geri durmadı. XX. yüzyılda Kulak Burun Boğaz alanında Avrupa'da en çok tanınan hekimlerimizden birisiydi. İstanbul, Lyon, Paris ve Berlin Kulak Burun Boğaz derneklerinin üyesiydi. Uluslararası birçok tıp kongresinde bildiriler sunan Taptas'ın akademik yayınları³⁰⁰ da bulunmaktadır. Ayrıca kendisinin geliştirip kullandığı özgün aletler ve ameliyat yöntemleri ona haklı bir şöhret kazandırdı.³⁰¹

Doktor Taptas Rumca, Fransızca, Almanca ve İngilizce ile birlikte 4 dile vakıftır. Bayan Eleni ile evli olan Taptas'ın Anna, Mariya ve Mağdalini adlarında 3 evladı vardır. 2 Haziran 1955 tarihinde hayata veda eden Nikola Taptas Taksim Aya Triada Rum Kilisesinde yapılan törenden sonra toprağa verildi.

²⁹⁶ **Cumhuriyet**, 04 Şubat 1935.

²⁹⁷ TBMM AGEM, TBMM ASM, No:870.

²⁹⁸ Mahmut Goloğlu, **Tek Partili Cumhuriyet (1931- 1938)**, II. Kitap, Ankara: Kalite Matbaası, 1974, 154.

²⁹⁹ TBMM AGEM, TBMM ASM, No:870.

³⁰⁰ Nikola Taptas'ın Akademik yayınları Ek-7 da verilmiştir.

³⁰¹ <http://www.kanalkbb.com/news2.php?id=901> (Erişim Tarihi: 07.04.2015)

2.2.2.2. İstamat Zihni Özdamar

1879 yılında Yorgi Bey ve Hirsanti Hanım'ın oğlu olarak Bodrum'da doğdu. Adı bazı kaynaklarda "İstamat, İstimat ve İstemat" olarak geçmektedir. Bu ismin Yunancadaki karşılığı "Stamati"dir. Babası Pulluoğlu Yorgo olarak tanınmaktadır. Bundan dolayı Bodrumlu, Bodrumi, Pulluoğlu ya da Puloğlu lakabıyla bilinmektedir. İlk ve orta öğrenimini Bodrum'da tamamladıktan sonra lise eğitimi için İzmir İdadisi'ne devam etti. 1908-1909 yıllarında Hukuk Mektebi'nden mezun olarak Aydın Bidayet Mahkemesi üyesi olarak göreve başladı. Bu görevi 12 yıl sürdürdü ve akabinde İstanbul Savcı Yardımcılığı görevine atandı. Milletvekili seçildiğinde doldurmuş olduğu tercüme-i hal kâğıdında, İstanbul Hükümetinin kendisini Ermeni tehciri için yapılan tahkikatta Yozgat bölgesine Özel Sorgu Hakimi olarak görevlendirdiğini ancak, bu görevi milli ve vatani duygularına ters düşüğü için kabul etmediğini belirtmektedir.³⁰² 26 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlıların Aydın bölgesine ilerlemesi üzerine İstamat Zihni Bey; Denizli, Isparta üzerinden Afyon'a gelerek burada yerel milis gücü Kuva-yı Milliye ile birlikte hareket etti. Afyon'da Afyon İkaz Gazetesi'nde Milli Mücadele lehinde yazılar yazdı.³⁰³ Afyon'dan Ankara'ya geldiğinde burada Yozgatlı Papa I. Eftim³⁰⁴ ile tanıştı.

Papa I. Eftim, Fener Rum Patrikhanesi'nin dinî siyasete alet ettiğini ve Türkiye aleyhinde faaliyetlerde bulunduğunu bütün dünyaya açıklayarak, 3-16 Temmuz 1922 tarihinde Kayseri Zincirdere Manastırında I. Türk Ortodoksları kongresini topladı. Kongreye 72 üye katılmış ve kongre sonunda Fener Rum Patrikhanesi'nden ayrılarak müstakil Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin kurulmasına karar vermişlerdi. Zihni Bey,

³⁰² TBMM AGEM, TBMM ATKÖ, No: 906; İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi** (TBMM V. Dönem 1935-1939), Cilt 2, No: 26, 2001, 284.

³⁰³ İkaz, 8 Aralık 1919.

³⁰⁴ Pavlos Karahisaritis ya da Zeki Erenerol (1934 Soyadı kanunundan sonra) olarak da bilinen Papa I. Eftim 1884 yılında, Yozgat'da doğdu. Babasının adı Karahisarlı Oğullarından Baraş'tır. İlk ve orta öğrenimini Yozgat Akdağmadeni'nde yaptı. 21 yaşına geldiğinde Ruhban mesleğine girdi. 1908 yılında Ankara'ya giderek babasının mesleği olan, manifaturacılığa başladı. Dini faaliyetlerine de bu arada devam ederek 1912 yılında Diyakos (papaz yardımcısı), 1915 yılında seçimle papaz olarak "Eftim" adını aldı. Yozgat'a geri dönerek 1918 yılında Keskin metropolit vekili iken İstanbul'daki Fener Rum Patrikhanesi'nin dini siyasete alet etmesi konusunda görüş ayrılığına düşerek, Müstakil Türk Ortodoks Patrikhanesi'ni kurdu ve ölümüne kadar başında kaldı. Kendisi hakkında gazetecilerin "Türk dostu" ifadesini kullanmalarına kızarak "Ben Türk dostu değil, Türkoğlu Türk Eftim'im" diyen Papa I. Eftim, 1968 yılında, 84 yaşındayken vefat etti. Mustafa Kemal Paşa Papa Eftim'i "Milli Mücadele'de bize bir ordu kadar yardım etmiştir" sözleriyle takdir etmiştir. Aynı durum İstimat Zihni için de geçerlidir. (Mustafa Ekincikli, Milli Mücadele'de Türk Ortodoksları, **XII. Türk Tarih Kongresi**, 1999, 1302). (Ayrıca Detaylı bilgi için Yonca Anzerlioğlu, **Karamanlı Ortodoks Türkler**, Ankara, 2003)

Papa I. Eftim ile birlikte Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin kuruluşunda yer aldı. İstamat Zihni Bey, Patrikhane tarafından çıkarılan Anadolu'da Ortodoksluk Sâdası adlı gazetenin sahipliği ve başyazarlığını üstlendi.³⁰⁵

Bu sırada Milli Mücadele bütün hızıyla devam etmekte olup Anadolu'nun kadınıyla erkeğiyle bu mücadelede yer alırken, Kayseri'deki Türk Ortodoks Patrikhanesi de İstamat Zihni Bey ve arkadaşları da milli mücadele lehinde mücadeleyi destekleyici kararlar almışlardı.³⁰⁶ İstamat Zihni Bey Kayseri'de yayınladığı Anadolu'da Ortodoksluk Sâdası adlı gazetede yayınladığı makaleler ile batılı devletlerin Türk milletine karşı yaptığı haksızlığı açıkça eleştirmekte ve Türk milletinin buna boyun eğmeyeceğini bildirmektedir. Yine Fener Rum Patrikhanesi'ne yazdığı açık mektupta Patrikhane'nin, 20 yıldır Venizelos'un siyasetini İstanbul'da hayata geçirmeye çalıştığını belirtmiştir. Patrikhane'nin eline haç yerine hançer aldığını ve Türklere karşı olmadık zulümler planladıklarını dile getirmiştir. Anadolu'da Yunan işgal bölgesinde birçok cami mescit ve dergâhların yakılıp yıkılmasına karşı Türklerin geri aldıkları bölgelerdeki kilise ve diğer dinî müesseselere dokunmadıklarını adaletle ve hoşgörüsüyle muamele ettiklerinden bahsetmiştir.³⁰⁷

İstamat Zihni Bey, bir yıl kadar Ankara'da kurulan TBMM hükümeti tarafından atandığı Denizli Mahkemesi üyeliği görevini yürüttükten sonra istifa ederek İstanbul'da serbest avukatlık yapmaya başladı. Avukatlık yaptığı dönemde milli meselelerden hiç uzak kalmadı.

Lozan sonrasında Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan mübadele anlaşması gereği mübadeleye tabi tutulan Anadolu Rumları arasında İstamat Zihni Bey'in de bulunduğu Türk Ortodokslar da ülkeden çıkarıldı. Çünkü mübadele anlaşması köken (ırk) aksenli değil, inanç aksenli olarak yapılmıştı. Ancak bu mübadelede bazı istisnalar olmuştur. Bu istisnalardan birisi de İstamat Zihni Bey hakkındadır. İçişleri Bakanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü'nün 17 Aralık 1924 tarih ve 1277 sayılı kararnameğine yapılan bir ek ile Türk milletine verdiği hizmetlerinden dolayı

³⁰⁵ Mesut Erşan, Fahri Yetim, Bodrumlu İstamat Özdamar: Siyasi ve Kültürel Faaliyetleri, **Uluslararası Bodrum Sempozyumu**, 09-12 Mayıs 2011, 4.

³⁰⁶ Zübeyir Kars, **Milli Mücadelede Kayseri**, Ankara: ATAM, 1999, 117-137.

³⁰⁷ **Anadolu'da Ortodoksluk Sâdası**, 9 Eylül 1922, 1-2; **Babalık**, 19 Eylül 1922.

hukukçu İstamat Zihni Bey Bakanlar Kurulunun 29.04.1924 tarihli kararıyla mübadele dışında tutulmuştur.³⁰⁸

İstamat Zihni Bey 1925-1935 yılları arasında İstanbul'da serbest avukatlık yaptı. Her fırsatta Türklüğünü ön plana çıkararak İstamat Zihni Bey, kendisini şu sözlerle takdim etmiştir:³⁰⁹ “Sizler gibi bu vatanda doğup büyümüş, Türk mekteplerinde nur-ı irfan ile mütenaim olmuş bütün ruhuyla Türk hükümetine merbut Anadolu'nun hakiki bir öz evladı.”

1935 yılında V. Dönem milletvekilliği seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi listelerinden 442 oyla Eskişehir bağımsız milletvekili seçilmiş ve 8 Şubat 1935 tarihli seçim mazbatasını alarak 1 Mart 1935 tarihinde meclise girmiştir.³¹⁰ İstamat Zihni Bey'in Türk Ortodokslarının temsilcisi olarak aday gösterilmesi ve seçilmesinde Papa Eftim'in etkisi büyüktür.³¹¹ İlk adaylığını açıkladığında gazetelere verdiği beyanatta; “Öteden beri güttüğüm mefkûre ve gaye peşinde yürürken engel olacak azınlık mümessili değil ulusun sayılabılır olarak seçilmek istiyorum. Mecliste de bu gayeyi takip edeceğim. Koyu milliyetperver Türk Ortodoksu, Türk yurttaşım. Cumhuriyetçi olmakla beraber devletçi, halkçı, laik ve inkılâpçiyim. Bütün emelim sırf Türklüğe, Türk Cumhuriyeti'ne bütün kudretimle çalışmaktır. Ta küçüklüğümden beri büyüdüğüm Türk mekteplerinde ve Türk topraklarında aldığım vatan ve Türk duygularını rehber yaparak daima ulu önderimizin çizdiği hatlar ve çizgiler içinde vakf-ı nefis etmeği namus borcu bilirim”³¹² sözleriyle devlete bağlılığını ve Türk milletine olan aidiyetini açık bir şekilde ifade etmiştir.

Milletvekilliği görevi sırasında 251 oyla Gümrük ve İnhisarlar Encümeni azalığı ve kâtipliğine seçilmiştir. 3 Nisan 1939'da açılan VI. Dönem mecliste de 292 oyla yine aynı encümen azalığına devam etmiştir.³¹³ Meclis genel kurulunda çeşitli vesilelerle konuşmalar yapmış ve oylamalarda diğer gayrimüslim vekillerin aksine farklı bir tavır sergilemiştir. Bunlardan en önemlisi Varlık Vergisi hakkındaki kanunun

³⁰⁸ **BCA**, 102-58.30..10.0.0.13.25..18. (İstamat Zihni'nin hukuka hizmetlerinden dolayı mübadeleden istisnası.)

³⁰⁹ **Anadolu'da Ortodoksluk Sâdası**, 9 Eylül 1922, 1.

³¹⁰ **TBMM ZC**, Devre V. Cilt 1, 1 Mart 1935; İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi** (TBMM V. Dönem 1935-1939), Cilt. 2, No:26, Ankara, 2001. 284; **TBMM AGEM**, TBMM ASM, No: 906.

³¹¹ Teoman Ergene, **İstiklal Harbinde Türk Ortodoksları**, İstanbul: İP. Neşriyat,1953, 231.

³¹² **Cumhuriyet**, 4 Şubat 1935.

³¹³ İsmet Binark, **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM, VI. Dönem, (3 Nisan 1939-15 Ocak 1943) Cilt I, 2004, 505.

oylanması sırasındaki tavrıdır. Birçok tartışmalara neden olan ve daha çok gayrimüslim vatandaşları rahatsız eden 4305 sayılı Varlık Vergisi Kanunu'nun oylaması sırasında diğer gayrimüslim milletvekilleri Dr. Taptas ve Dr. Abravaya Marmaralı oylamaya katılmazken, İstamat Bey oylamaya katılarak yasanın kabulü yönünde oy kullanmıştır.³¹⁴ Yine azınlık vakıflarıyla ilgili kanun çalışmalarında kanun lehinde konuşmalar yapmış ve kanun lehine oy kullanmıştır.

TBMM genel kurulda Adliye Vekaleti Bütçesi, Atatürk'ün cenaze töreni, 1936 yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu, 1937 yılı Maarif Vekâleti Bütçesi, 1937 yılı Millî Müdafaa Vekâleti Bütçesi, 1937 yılı Sıhhat ve İctimâî Muavenet Vekâleti Bütçesi, 1937 yılı mâlî yılı muvezenesi dahil bazı daire bütçelerinde değişiklik yapılması, 1938 senesi Adliye Vekaleti Bütçesi, 1938 yılı Hariciye Vekaleti Bütçesi, Devlet Memurlarının Aylıklarının Tevhid ve Tedavülü Hakkında Kanun, Emekli Binbaşı Şükrü Aytuğ'un cezasının affı, Kızılay Cemiyeti varidatının arttırılması, Polis Teşkilat Kanunu, Vakıflar Umum Müdürlüğü 1937 ve 1938 yılı bütçeleri hakkındaki kanun gibi konularda konuşmalar yapmıştır.

İstamat Zihni Bey, Vakıflar Kanunu'nda yapılan vakıflara müteveli seçilmesi yetkisinin Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne verilmesi şeklindeki düzenlemeden sonra Balıklı Rum Hastanesi'ne müteveli olarak seçildi.³¹⁵ TBMM'de oluşturulan 5. Dil Kurultayı üyeliğine seçilen milletvekilleri arasında yer alarak dil çalışmalarına da katılmıştır.

İstamat Zihni Bey'in milletvekili seçilmesine Yunanlılar pek sevinmediler. Çünkü İstamat Zihni Bey Rumların aslının Türk kökenli olduğunu savunmuştur.³¹⁶ Ayrıca Zihni Bey'in Megola İdea düşüncesine karşı olması ve Anadolu'ya aidiyetini ve devlete bağlılığını her fırsatta açıklaması Fener Rum Patrikhanesine mensup Rumlar tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Fener Rum Patrikhanesini kızdıran çalışmalardan birisi de Zihni Bey'in Fener Rum Patrikhanesi'nin Varlık Vergisi nedeniyle CHP aleyhinde ve Demokrat Parti lehinde yapmış olduğu çalışmalar hakkında CHP genel sekreterine bilgi vererek uyarılarda bulunmasıdır.³¹⁷

³¹⁴ TBMM ZC, Devre 6, İçtima 4, 11.XI 1942.

³¹⁵ Ergene, 230-231.

³¹⁶ Goloğlu, 171.

³¹⁷ BCA, 490.1.0.0.563.2240.2.

Milletvekilliği sona erdikten sonra İstanbul'a yerleşip siyasilerle irtibatını koparmayan Zihni Bey, maddi ve manevi sıkıntılar içerisinde düşmüş ve siyasilerden yardım talebinde bulunmuştur. 12 Aralık 1948 tarihinde Milli Şef İsmet İnönü'ye bir dilekçe yazmış ve içinde bulunduğu durumu arz ederek yardım talep etmiştir.³¹⁸

Zihni Bey'in İstanbul Valisi Lütfi Kırdar'a yazdığı mektup onun son yıllarında durumu hakkında oldukça bilgilendiricidir. Kendi ifadeleriyle “ ... kara günlerde hiçbir Ortodoks vatandaşa nasip olmayan milli hizmetlerime karşı evvelce hükümetçe Milletvekili seçilinceye kadar verile gelen ve şimdi de yeniden verilmekte olan tahsisat, hayat pahalılığı yüzünden en zaruri aile ihtiyacâtımın teminine kâfi değildir. Şefkat yuvası ocağınıza barınarak şu istirhamnameyi takdim ediyorum ve yalvarıyorum. Türk kalpli koyu Türkoğlu Türk, memlekete, Türklüğe candan sadakatle bağlı, Özdamar'ınızı haksız olarak sevmeyen nefretle karşılayan rumperverlerin nazar-ı hakareti önünde muhtaç düşürmeyiniz.”³¹⁹sözleri onun içinde bulunduğu şartları göstermesi açısından önemlidir.

Evli ve dört çocuk babası olan İstamat Zihni Bey soyadı kanunu ile Özdamar soyadını aldı. Türkçe dışında Rumca ve Fransızca dillerini biliyordu. V. VI. ve VII. Dönem Eskişehir bağımsız milletvekilliği yaptı. 1946 yılında vekilliği sona erdikten sonra İstanbul'da ikamet etmeye devam etti. İstamat Zihni Özdamar 1962 yılında İstanbul'da vefat etti.

Ayrıca İstamat Zihni'nin gerek milli mücadele döneminde İkaz gazetesinde ve gerekse Anadolu'da Ortodoksluk Sadası Gazetesi'nde yazdığı makaleler dikkate alındığında vatansever bir anlayışa sahip olduğu anlaşılmaktadır.

2.2.2.2.1. İstamat Zihni Özdamar'ın Eserleri

2.2.2.2.1. 1. Anadolu'da Ortodoksluk Sadası Gazetesi

Kurtuluş Savaşı sürecinde top yekûn bir mücadele verilmiştir. Bu mücadelede askerî ve siyasi faaliyetler kadar halkla ilişkiler, basın yayın yoluyla yapılan propaganda faaliyetleri de önemli bir yer tutmuştur. Bu çerçevede Anadolu'daki Ortodoks Türkler de Kayseri'de Anadolu'da Ortodoksluk Sadası isminde bir gazete çıkararak

³¹⁸ BCA, 30. 100. 40. 241. 9.

³¹⁹ BCA, 490.1.0.0- 563.2240.2.

Milli Mücadele'ye kendi ölçülerinde katkı sağlamaya çalışmışlardır. Gazetenin İmtiyaz sahibi ve başyazarı İstamat Zihni Bey'dir. 22 Temmuz 1922 tarihinde yayın hayatına başlamış ve haftada bir defa yayınlanarak toplam 16 sayı olarak çıkmıştır. Gazete Osmanlı Türkçesiyle 4 sayfa olarak basılmıştır. Son sayısı 8 Nisan 1923 tarihinde yayınlanarak yayın hayatına veda etmiştir. İdare merkezi 6. sayıya kadar Zincirdere Manastırı iken, daha sonra idare merkezi Kayseri Ay Nikola Kilise'si olarak gösterilmiştir.³²⁰

Gazete ilk 13 sayıda "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine Tabidir. Umum Anadolu Türk Ortodoksları Kilisa Kongresinin Mürevvic-i efkârıdır." ana başlığı ile yayınlanmış; daha sonra ana başlık üç sayıda "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine Tabi' Umum Anadolu Türk Ortodokslarının Dini ve Ahlaki Haftalık Gazetesidir" şeklinde değiştirilmiştir. Gazete Kayseri Liva Matbaası'nda basılarak cumartesi günleri 12. sayıya kadar ücretsiz olarak dağıtılmış ve 13, 14, 15. sayılarda fiyatı 5 kuruş olarak belirtilmiş, son sayıda ise her hangi bir fiyat belirtilmemiştir.³²¹

Gazetede çıkan yazıların konuları arasında şunlar yer almaktadır: Kayseri'de yapılan Kilise Kongresinde alınan kararlar, tamimler, Türk Ortodoks Kilise'sinin Fener Rum Ortodoks Kilisesi'nden ayrı bir kilise olduğuna dair açıklamalar, ırk olarak Türk ve Anadolu'nun öz evlatları olduklarına dair yazılar, rahiplerin eğitimleriyle ilgili yazılar, vaazların Türkçe verilmesine dair yazılar, Milli Mücadeleyi destekleyen yazılar, Milli Mücadele'de kazanılan zaferlerin kutlama mesajları, Fener Rum Patrikhanesine karşı çıkan yazılar. Gazetenin bütün sayıları (1-16) Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü tarafından transkript edilerek basılmıştır.

2.2.2.3. Mihal Kayaoğlu

Mihal Kayaoğlu TBMM'ye verdiği kendi el yazısıyla hazırladığı tercüme-i hal kâğıdına göre 1893 yılında Ürgüp'te doğdu. Annesi Marya Hanım, babası Apostol Efendi'dir. Mihal Kayaoğlu temel eğitimini tamamladıktan sonra ikinci kademe için İstanbul'da Vefa İdadisi'ne devam etti. Üniversite eğitimini İstanbul Üniversitesi

³²⁰Anadolu'da Ortodoksluk Sadası, (Tıpkı Basım) Ankara Üniversitesi, Ankara: TİTE Yayınları, No: 47, 2014, Sayı:1-16.

³²¹Anadolu'da Ortodoksluk Sadası, 1-16.

Hukuk Fakültesi'nde tamamladı.³²² Türkçe, Rumca ve birazda Fransızca dillerini bilmekteydi.

Birinci Dünya Savaşı döneminde askerlik vazifesini Gelibolu'da ihtiyat subayı olarak yapmıştır. Karaçalı-Sazlıdere muharebelerine katılmıştır. Daha sonra görevli olduğu alayın Irak cephesine sevk edilmesi üzerine bu cepheye gönderilmiştir. Savaş sonrasında memleketi Ürgüp'e dönmüş, ancak Kurtuluş Savaşı'nın başlamasıyla Milli Mücadele'ye katılmak üzere memleketinden ayrılmıştır. Kurtuluş Savaşı sonunda İtilaf devletlerinin İstanbul'u boşaltmasıyla burada serbest avukat olarak çalışmaya başlamıştır.

Rum Ortodoks Cemaati'ni V. ve VI. dönemlerde TBMM'de temsil eden Nikola Taptas'dan sonra VII. dönemde temsil eden Mihal Kayaoğlu Ankara'dan bağımsız olarak ancak CHP listesinden meclise girmiştir. Seçimlerde 1477 ikinci seçmenin 1429'undan oy alarak seçim mazbatasını 15 Mart 1943 tarihinde TBMM tarafından kabul edilerek meclise dâhil olmuştur.³²³ Mihal Kayaoğlu'nun milletvekili olduğu süre boyunca hiçbir siyasi faaliyetine rastlanmamaktadır. Meclis Genel Kurulu'nda söz almadığı gibi herhangi bir konuda teklif, önerge ve takrir de vermemiştir.

Milletvekilliği süresince mensubu bulunduğu Rum Ortodoks Cemaati'yle iyi geçinmiştir. Mihal Kayaoğlu'nun Kurtuluş Savaşı sürecinde hem Milli Mücadele'ye destek olup, hem de Rum Ortodoks Cemaati'yle ilişkilerinin iyi olması oldukça dikkat çeken bir husustur. Ancak bu konuda ulusal basında veya azınlık basınında herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır. Sadece İstanbul'da Rumca yayınlanan Apoyevmatini gazetesinin sahibi Yorgo Adosoğlu ve Rum Ortodoks Patrikhanesi'nde kütüphane görevlisi Yorgo Bellisoy Mihal Kayaoğlu'nun Patrikhane'yle ilişkilerinin iyi olduğunu söylemiştir. Cemaatin büyük çoğunluğu İstanbul ve İmroz Adasında ikamet etmesine rağmen, Kayaoğlu'nun ne İstanbul'dan ne de doğum yeri olan Niğde'den aday gösterilmemiş olması ilginçtir. Bu dönemde azınlık kökenli müstakil mebuslar azınlıkların değil, Türk milletinin temsilcisi olduğunu vurgulamak için farklı yerlerden aday gösterilmişlerdir. Ancak Mihal Kayaoğlu da diğer müstakil mebuslar gibi CHP listesinden seçimlere girmiştir.³²⁴

³²² TBMM AGEM, TBMM ATKÖ, No:1182.

³²³ TBMM AGEM, TBMM ASM, No:1182.

³²⁴ CHP Mebus Namzetleri, **Akşam**, 24 Şubat 1943; **Resmi Gazete**, 24 Şubat 1943, Sayı: 5339.

Süleyman Yeşilyurt, Kayaoğlu hakkında oldukça ilginç bilgiler vermektedir. Yeşilyurt Kayaoğlu'nun soyadını kaya kiliselerinden esinlenerek aldığını söylemektedir. Ayrıca milletvekili seçildikten sonra özellikle Orta Anadolu'daki Rum ve Ermeni kiliselerine hatırı sayılır miktarda yardımlarda bulunduğunu ve bazı kiliseleri tamir ettirdiğine işaret etmektedir. Hıristiyanlığıyla gurur duyduğunu açıkça söyleyen Kayaoğlu'nun arkasında İsmet İnönü, Başbakan Şükrü Saraçoğlu ve CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in olduğunu belirtmektedir. Yeşilyurt, bu bilgileri yine mecliste Ankara mebusu olan Halil Naci Mihçioğlu'nun Mihal Kayaoğlu hakkında "Mihal Ankara'nın milletvekili midir? yoksa Ürgüp'teki kiliselerin yapımını üstlenen rahip midir?" şeklinde yaptığı eleştirilere dayandırmaktadır.³²⁵ Halil Naci Mihçioğlu ve Arif Çubukçu'nun Mihal Kayaoğlu'nun istifa etmesi için önerge üstüne önerge verdiğini söylemesine rağmen, meclis kayıtları incelendiğinde Halil Naci ile Arif Çubukçu'nun aynı dönem olmadıkları görülmektedir. Halil Naci Bey VII. dönem Ankara milletvekilidir, ancak mecliste herhangi bir siyasi faaliyetine rastlanmamaktadır. Arif Çubukçu ise VIII. dönem Ankara milletvekillerindedir.

2.2.3. Yahudi Milletvekilleri

Osmanlı millet sistemi içerisinde sayı olarak az ama etki olarak en fazla etkiye sahip olan Yahudi toplumu, parlamenter sisteme geçiş sürecinden itibaren karar mekanizmalarında yer almaya başlamışlardır. İlk Meclis-i Mebusan'ın birinci ve ikinci dönemlerinde Yahudiler 17 temsilci ile yer almışlardır.³²⁶ 1908 yılında II. Meşrutiyet ile birlikte açılan Osmanlı meclisinde dört toplantı dönemi içerisinde dört Musevi mebus yer almıştır. Bunlar; Emanuel Karasu, Nesim Mazliyah, Albert Feraci ve Sason Efendilerdir. Bunlardan Emanuel Karasu Efendi birinci, ikinci ve üçüncü dönem meclis çalışmalarında Selanik'ten dördüncü dönemde ise İstanbul'dan mebus seçilmiştir. Mason localarına bağlı olan Karasu Efendi, aynı zamanda locaların İttihat ve Terakki Cemiyeti ile işbirliği yapmasını da sağlamıştır.³²⁷ Bu dönemde Osmanlı parlamentosunda bir diğer Yahudi temsilci de Bohor Eskenazi'dir. Eskenazi ayan

³²⁵ Yeşilyurt, 86-87.

³²⁶ Oğuz, 129.

³²⁷ Güler, 125; Ahmet Kısa, Meclisi Mebusan'da Musevi Vekiller ve Faaliyetleri 1908-1912, **Tarih Okulu Dergisi**, Yıl 8, Sayı 22, 2015, 355.

üyesi olarak görev yapmıştır.³²⁸ 1912 ve 1914 seçimlerinde de Yahudi mebus sayısı mevcut durumunu korumuştur. 1919 seçimlerini bütün azınlıklar protesto ederek katılmamışlardır.

Gayrimüslimlerin Milli Mücadele döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ermeni ve Rum toplumlarının ortaya koydukları bütün ayrılıkçı yaklaşımlarına rağmen Yahudi toplumu daha itidalli davranarak deyim yerindeyse taşların yerine oturmasını beklediler. Bu arada devlet kademelerinde ve bürokraside çeşitli memuriyetlerde istisnasız herhangi bir ayrımcılığa maruz kalmadan görev almışlardır. 1930 yerel seçimlerde gayrimüslimlerin siyasete ilgileri oldukça yoğun olmuştur. Çok partili sisteme geçiş denemesi olarak kurulan güdümlü muhalefet partisiyle birlikte gayrimüslimler de seçimlere katılma eğilimi göstermiştir. Yerel seçimlere duyulan ilgi her ne kadar CHP tarafından hoş karşılanmasa da 1935 yılından itibaren CHP'nin azınlıklarında meclise girmeleri yönünde bir eğilim göstermesi üzerine vekil olarak TBMM'de temsil edilmişlerdir. Tek parti döneminde mecliste vekil olarak görev yapan Yahudi mebuslar şunlardır: Samuel Abravaya Marmaralı ve Avram Galanti'dir.

2.2.3.1. Samuel Abravaya Marmaralı

1880 yılında İzmir'de doğan Samuel Abravaya Marmaralı'nın babasının adı Bünyamin Efendi, annesinin adı Reyna Hanım'dır.³²⁹ Abravaya'nın mezar taşına göre doğum tarihi 1879 olarak verilmiştir. Abravaya ilk adıyla ilgili olarak İngiliz gazeteci Betty Ross'a verdiği söyleşiye göre adının İbranice iki kelimededen oluşan Abre- Evaya yani bolluk babası anlamına geldiğini belirtmiştir. Abravaya 1934 yılında Soyadı Kanunu ile Marmaralı soyadını aldı. Abravaya, Betty Ross'a verdiği röportaj'da aslında "Özçelik" soyadını almak istediğini belirtmiş ancak ailesi Marmara yakınlarında oturduğu için "Marmaralı" soyadını almıştır. Babası İzmir'in önemli tüccarlarından birisi olmasına rağmen, Samuel Abravaya bu zenginliğin nimetlerinden faydalanamamıştır.³³⁰

³²⁸ Güteryüz, 124

³²⁹ TBMM AGEM, TBMM ATKÖ, No:308; İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi** (TBMM V. Dönem 1935-1939), Cilt 2, No: 26, 2001, 600.

³³⁰ Betty Ross, Turkey's First Jewish M.P. , **World Jewry**, July, 26, 1935, 3,14.

İlk ve orta öğrenimini İzmir’de tamamladıktan sonra 1897 yılında İzmir İdadisinden mezun oldu. 16 yaşında başladığı tıp fakültesine devam ettiği dönemde babasının işleri kötüye giderek oğluna yardım edemeyecek duruma gelmiş ve Samuel fakülteyi devletin mecburi hizmet karşılığı verdiği bursu alarak 1903 yılında tamamlayabilmiştir. İlk görev yeri Selanik’in Tikveş kazasında belediye doktoru olarak bir yıl çalıştı. Ardından Dedeoğlu Belediyesi’nde üç yıl doktorluk yaptı.³³¹ Mecburi hizmetini tamamladıktan sonra tıp eğitiminde uzmanlığa devam etmek için Paris’e gitmiş ve dönüşünde genç yaşına rağmen 1909 yılında Darülfünun (İstanbul Üniversitesi) Tıp Fakültesi dâhiliye bölümüne profesör olarak atanmıştır. 1919 yılına kadar Tıp Fakültesinde çeşitli bölümlerde görev yapmıştır. Daha sonra Or Ahayim Yahudi Hastanesi’nde fakir dindaşlarını ücretsiz olarak muayene etmiştir. Samuel Abravaya’nın tıp dünyasındaki şöhreti kadar Türk Yahudiliği’nin kurucusu olması dikkatleri üzerine çekmiş ve TBMM’ye mebus olarak girmesinde etkili olmuştur. Mebus seçildikten sonra kendisine Türkiye’nin her tarafından tebrik telgrafları yağmıştır. Evli ve 2 kızı olan Abravaya Marmaralı Fransızca, Almanca ve Rumca dillerini biliyordu. Kızlarından birisi İstanbul Amerikan Kız Koleji’nde eğitim almış diğeri ise Paris Hukuk Fakültesi’nde hukuk doktorası yapmıştır.³³²

1950 yılında Yahudi Cemaati Cismani Meclis Başkanlığı’na seçilen Abravaya, aynı zamanda Or Ahayim Hastanesi fahri başkanlığını da yürütmüştür. Ülser rahatsızlığına yakalanmış ve ameliyat edilmiş olmasına rağmen rahatsızlığı ilerleyerek 22 Mart 1953’de vefat etmiştir. 25 Mart 1953 tarihinde Neve Şalom Sinagogu’nda yapılan dinî tören sonrasında Arnavutköy Musevi mezarlığına defnedilmiştir.³³³

Samuel Abravaya’nın siyasi hayatı 1 Mart 1935 tarihinde V. dönem milletvekili seçimlerinde Niğde’den bağımsız milletvekili olarak seçilerek başlamıştır. Seçilen diğer gayrimüslim vekilleri gibi Abravaya’nın da Niğde ile bir bağlantısı bulunamamıştır. Hatta seçildikten sonra Abravaya’nın bir meslektaşı Niğde’nin nerede olduğunu bulmak için ansiklopediye baktığını nakleder. Seçildiği dönemde hedef ve programları hakkında gazetelere verdiği demeçlerde üç noktaya dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi, azınlıkların değil Türk milletinin vekili olduğu,

³³¹ Güneş, 600.

³³² Ross, 14.

³³³ Una Grande Pedrita Para el Judaizmo de Turkiya, *Şalom*, 26 Mart 1953; Büyük ve Acı Bir Kayıp, *Cumhuriyet* 24 Mart 1953.

ikincisi Türkiye'nin vatandaşı olduğu ve üçüncüsü de rejime ve Cumhuriyete sadık olduğunu açık olarak beyan etmiştir.³³⁴

Samuel Abravaya seçim öncesi kendisini ziyarete gelen gazetecilere seçimlere katılmaktaki amacını şu sözlerle açıklamıştır: “Ben bir Türk yurttaşım ve öteden beri bu gaye ile yürümüşüm. Bu defa sayılabılığa namzetliğimi koyarken de ancak Türk ulusunun bir sayılabılı olmak şerefine nail olmak istedim. Bu şerefli vazife hakkında nokta-i nazarım budur. Sayılabılığım tahakkuk ederse çok faziletkâr olan Türk doktorlarının hukukunu müdafaa etmek için elimden geldiği kadar çalışacağım. Başlıca gayelerimden biri de Türk doktorluğunu yükseltmek olacaktır. Bunlardan başka içtimaî sahada da faydalı olmağa çalışacağım. Bazı gazeteler bizi azınlık namzedi olarak gösteriyorlar. Hâlbuki benim nazarımda Ahmed ne ise Avram da odur.”³³⁵

17 Şubat 1935 tarihli seçim tutanağına göre 583 oy alarak 1 Mart 1935 tarihinde meclise katıldı ve tutanağı 7 Mart 1935 tarihinde onaylandı.³³⁶ Milletvekilliği boyunca Sıhhat ve İçtimai Muavenet Encümeni üyeliğinde görev aldı. Bu dönemde genel kurulda Atatürk'ün ölümü sonrasında cenaze merasimi hakkında bir konuşma yapmıştır. Abravaya konuşmasında Atatürk'e olan sevgi ve muhabbetinden bahsederek duyduğu derin üzüntüsünü dile getirmiştir. Bunun dışında TBMM herhangi bir etkinliği bulunmamaktadır. Tek parti döneminde bağımsız milletvekillerinin bile bağımsız hareket etmeleri söz konusu değildir. Dolayısıyla bu dönemde vekillerin simgesel bir öneme sahip olduğunu üstten gelen direktifler dışında hareket etmesinin mümkün olmadığı görülmektedir. Bu durum hakkında dönemin Nafia (Bayındırlık) Vekili Hilmi Uran hatıratında şu tespitlerde bulunmuştur. “26 Mart 1939 tarihinde yapılmış olan umumi mebus seçimlerinde Afyonkarahisar'da, Eskişehir'de, Ankara'da ve Niğde'de birer yer açık bırakılmak ve oralara Halk Partisinden namzet gösterilmek suretiyle Afyonkarahisar'dan Berç Türker'in, Eskişehir'den İstamat Özdamar'ın, Ankara'dan Dr. Taptas'ın ve Niğde'den Dr. Abravaya'nın müstakil mebus seçtirilmiş olması yine İnönü'nün ileri sürdüğü ayrı bir siyaseti idi. Çünkü bu suretle Büyük Millet Meclisinde güya Berç Türker Ermenileri, Özdamar Papa Eftim'in başında bulunduğu Türk Ortodokslarını,

³³⁴ Selim Gökel, Niğde'nin Musevi Milletvekili Vardı, **Bor Haber Gazetesi**, 16 Ağustos 2012.

³³⁵ Müstakil Sayılabılılar, **Cumhuriyet**, 4-5 ve 9 Şubat 1935.

³³⁶ TBMM AGEM, TBMM ASM, No:308

Dr. Taptas asıl büyük Rum kütlesini ve Abravaya da Yahudileri temsil etmiş olacaktı. Hâlbuki ne temsil edenler ne de temsil edilenler, takip edilen maksada inanmamışlardı. Binaenaleyh, o maksada yararlı olamamışlardı.”³³⁷

Samuel Abravaya'nın mebus seçilmesi Yahudi Cemaati tarafından da büyük bir sevinç ile karşılanmıştır. Cemaat artık gayrimüslimlere karşı uygulanan ayrımcı siyasetin böylece sona ereceğine inanmıştır.³³⁸ Batı medyası da Abravaya'nın seçilmesine ilgi göstererek World Jewry dergisi bir muhabirini Türkiye'ye göndererek Abravaya'nın meclisteki ilk gününde onu yalnız bırakmamıştır. World Jewry Dergisi muhabiri olan Betty Ross, Abravaya ile yaptığı söyleşiden oluşan röportajı dergisinde yayınlamıştır.³³⁹ Bu röportajı İzmir'in önde gelen gazetelerinden Yeni Asır Türkçeye tercüme ettirerek okuyucularına 29 Ekim 1935 tarihili nüshasında duyurmuştur. Bu yazıya CHP yanlısı Anadolu Gazetesi büyük tepki göstermiş ve gazeteci Orhan Rahmi Gökçe Anadolu Gazetesi'ndeki “Bir Türk Saylavı Olduğu Halde Yahudiliği Müdafaa Ediyor” başlıklı yazısında Abravaya'yı Yahudi kimliği ve kültürünü savunmakla suçlamıştır.³⁴⁰ Abravaya bu eleştiriler karşısında tartışmaya girmeden kısa yoldan demecinin tepki çeken bölümünü tekzip ederek meselenin kapanması yolunu tercih etmiştir.

VI. dönem milletvekili seçimlerinde yine Niğde'den 622 oy ile bağımsız olarak meclise girmiştir.³⁴¹ 3 Nisan 1939'da mazbatasını onaylanarak meclise giren Abravaya bu görevi 8 Mart 1943 tarihine kadar sürdürmüştür. Samuel Abravaya Marmaralı, bütün dönem boyunca Maliye Komisyonunda görev yapmıştır. Bu dönemdeki siyasi faaliyetlerine baktığımızda bazı kanun maddelerinin düzeltilmesi ve değiştirilmesi konusunda oluşturulan komisyonlarda görev almıştır. Bunlardan birisi de İskân Kanunu'nun 32. maddesinin değiştirilmesi için oluşturulan komisyona katılmasıdır.³⁴²

³³⁷ Hilmi Uran, **Hatıralarım**, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1959, 348-349.

³³⁸ First Jewish M.P. elected, **The Jewish Chronicle**, 22 Şubat 1935, 16.

³³⁹ Ross, 14.

³⁴⁰ Orhan Rahmi Gökçe, Bir Türk Saylavı Olduğu Halde Yahudiliği Müdafaa Ediyor, **Anadolu**, 30 Ekim 1935.

³⁴¹ TBMM AGEM, TBMM ASM, No:308

³⁴² Günal, Ş.Şenal, **Türk Parlamento Tarihi (TBMM VI. Dönem 1939-1943)**, Cilt: 5, No: 39, 2007, 588.

2.2.3.2. Avram Galanti (Bodrumlu)

04 Ocak 1873 tarihinde Bodrum'da doğdu. Babası ünlü hahamların yetiştiği bir aileye mensup olup, Osmanlı Devletine de 40 yıl kadar hizmet eden Mişon Galanti Efendi'dir. Galanti'nin annesi de yine Rodos'un meşhur Kadron ailesinden Coya Hanım'dır.³⁴³ Adı kaynaklarda Avram Galanti, Avram Galante ve Abraham Galante şeklinde görmek mümkün ise de en yaygın kullanılan "Avram Galanti" kullanımındır.

İlk eğitimine 6 yaşında Bodrum'da başlayan Galanti, İbranice'nin temel esaslarını öğrendikten sonra 9 yaşında daha iyi eğitim imkânı bulunan Rodos'a gönderilmiştir. 1887 yılında ilkokulu bitirdikten sonra önce Bodrum Rüştüyesi'ne ardından İzmir İdadisi'ne devam etti. Bu okulu tamamladığında İbranice, Türkçe, Arapça, Farsça ve Fransızca dillerini tamamen öğrenmiştir. Daha sonra Yunanca, Almanca, İngilizce, İtalyanca ve İspanyolcayı da bildiği dillere dâhil etti. Böylece on dili konuşup yazabilecek seviyeye ulaşmıştır.³⁴⁴

Galanti 1894 yılında idadi öğretmeni olarak Rodos'a giderek burada Yahudi cemaatinin cehaletinden dolayı onlara Türkçe, Fransızca ve İbraniceyi öğretmek için "Tiferet İsrail" adıyla bir okul kurmak için harekete geçmiştir. Ancak maddi sıkıntılar sebebiyle başarısız olmuştur. Bunun üzerine dünya Yahudilerinin dikkatini çekmek amacıyla "Bir Okulun Kurulması İçin Yahudi Yardımseverliğine Çağrı" adlı bir makale yazarak Archives İsrailites dergisinde yayınlamıştır. Böylece kurulacak okula maddi desteği Rodos Yahudi Cemaati ve Dünya Yahudi Birliği'nden (Alliance Israélite Universelle)³⁴⁵ sağlamıştır. Açılan okul başarılı olunca 1901 yılında AIU okul sistemine bağlanmıştır. Ancak bu okulda verilecek Türkçe dersleri hususunda Alliance yönetimiyle problem yaşanmış, sonunda Alliance yönetimi taviz vermemiş ise de en azından Rodos'taki okullarında Türkçe eğitim verilmesini sağlamıştır.³⁴⁶ Ayrıca kendisi de aylık 180 kuruş nisf maaşla 27 Ağustos 1896 tarihinden 12 Mart 1897 tarihine kadar vekâleten Rodos İdadisi'nde hesap muallimi olarak görev yapmıştır. Mart- Kasım ayları arasında ise yine aynı okulda 200 kuruş maaşla vekâleten Fransızca dersleri yürütmüştür. Daha sonra cebir ve usul-i defteri

³⁴³ TBMM AGEM, TBMM ATKÖ, No:1272.

³⁴⁴ Rıfât N. Bali, Galanti Avram, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt.13, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 296-297.

³⁴⁵ Dünya Yahudi Birliği 19. yüzyıl ortalarında Fransa'da kuruldu.

³⁴⁶ Kevser Göral, **Avram Galante'nin Hayatı ve Eserleri**, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009, 9.

gibi başka derslerde vererek 1902 yılına kadar burada çalışmıştır.³⁴⁷ Öğretmenlik görevini yürütürken aynı zamanda Sultan II. Abdülhamid'in kişiliği ve siyasetini eleştiren yabancı yayınları sansürleme görevini üstlenmiştir. Bu görev yaklaşık 6 yıl kadar devam etmiştir. Bu görevini yürütürken kendi çalışmalarını da hiçbir sıkıntı çekmeden Avrupa'ya ulaştırma imkânı bulmuştur. Galanti bu sansür görevi dışında bu dönemde Maarif Vekâlet'inin On İki Ada Vilayeti Müfettişliği görevini de yürütmüştür.³⁴⁸

Rodos'ta bulunduğu dönemde buraya sürgün gönderilen Şair Eşref³⁴⁹ gibi bazı Türk aydınlarıyla tanışıp İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gizli hücrelerinden birisine üye olması, yürütmekte olduğu sansürcülük görevini sıkıntıya sokmuştur. Aynı anda ikisini birden yürütemeyeceği için sansürcülük görevinden ayrılmış ve İzmir'e dönmüştür.

1902 yılında İzmir'e döndükten sonra Darü'l-İrfan okulunda Fransızca öğretmenliği yapmaya başlamıştır. Aynı zamanda Halit Ziya Uşaklıgil tarafından kurulan Hizmet Gazetesi'nde yazılar yazmaya başlamış ve gazete yazılarından rahatsız olan muhafazakâr Yahudiler ve muhalifleri Galanti'yi İttihatçılık konusunda II. Abdülhamit'e jurnallemişlerdir. Bunun üzerine Galanti hem ortamdaki uzaklaşmak, hem de II. Abdülhamit yönetimine karşı mücadele etmek amacıyla üzere Mısır'a gitmiş ve buradaki Jön Türklere katılmıştır.

1904 yılında Mısır'a gelen Galanti, Kahire'ye yerleşmiştir. Burada ilk iş olarak "La Vara" (sopa anlamındadır) isminde bir gazete yayınlamaya başlayan Galanti, İspanyolca yayınladığı gazetesini kendisini eleştiren muhaliflerine cevap vermek için kullanmıştır. Bu dönemde Galanti, bilinenin aksine kibirli, haris, intikamcı ve meslek ihtiraslarına kapılmış bir kişilik özellikleri göstermekte ve dolayısıyla çıkardığı gazetesinin bu anlamda sağlam bir kaynak olamayacağı değerlendirilmektedir.³⁵⁰

Kahire'de bulunduğu dönemde buradaki Jön Türklere de temasa geçerek özellikle Ahmet Rıza Bey ile yakın dostluk kurmuştur. Ayrıca Kahire'ye göç etmiş Yahudileri

³⁴⁷ Yunus Özger, Sicil-i Ahval Defterlerine Göre Bazı Yahudi Memurların Sosyo- Kültürel Durumları, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt. 4 Sayı 16. Ordu 2011, 395.

³⁴⁸ Rıfat Bali, Avram Galanti'nin Hayatı ve Eserlerinin Bibliyografyası, **Arabi Harfleri Terakkimize Mani Değildir**, İstanbul: Bedir Yayınları, 1996, 6.

³⁴⁹ Şair Eşref (1847-1912): Türk edebiyatının hiciv ustasıdır. Tanık olduğu yolsuzlukların üzerine çekinmeden gitmiş, Hicviyelerini daha çok gazel, kaside, muhammes ve özellikle kıtalar biçiminde yazmıştır. Eserlerinde daha çok toplumsal konulara yer vermiştir.

³⁵⁰ Rıfat Bali, 7.

bir araya toplayarak “Mısır Cemiyet-i İsrailiyesi” adı altında örgütlemiştir. Onların desteğini de alarak konumunu güçlendirmiştir. Bu arada daha önce Rodos’ta tanıştığı Şair Eşref ile Kahire’de karşılaşmış ve aralarındaki dostluğu ilerleterek Eşref’in Kahire’de yazdığı kitaplarını Anadolu’ya göndermesine posta idaresindeki tanıdıkları vasıtasıyla aracılık etmiştir.³⁵¹

Galanti, Jön Türklerin 1907 yılında Paris’te toplayacakları kongreye Yahudi komitesinin desteğini teklif etmiş ve Ahmet Rıza bu teklifi kabul etmiştir. Yahudi Komitesi’nin desteği, Osmanlı İmparatorluğu’nda etkin konumlarda yer alan Yahudi aydınlardan oluşmasına rağmen, kongreye destek veren Ermeni ve diğer etnik gruplardan daha zayıf kalmıştır.

Mısır’da kaldığı dönemde Galanti’nin, “Meşveret” (Ahmet Rıza Bey tarafından çıkarılmaktadır), “Şura-i Ümmet”, “Şura-i Osmaniye”, “Doğru Söz” ve Fransızca yayınlanan “Le Progres” gazetelerinde yazıları yayınlanmıştır. 24 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet’in ilanı ile beraber kendi çıkardığı La Vara Gazetesi’ni kapatarak siyasi faaliyetlerini de sonlandırmıştır.³⁵²

Avram Galanti 1909 yılına kadar yazmaktan hiçbir zaman geri durmamış Mısır tarihi, Mısır arkeolojisi ve Mısır uygarlığı konularında yazılar yazmıştır. Mısır ile de sınırla kalmayarak çevredeki diğer ülkeleri tanımaya çalışmış, bu çerçevede Sudan’ı ziyaret etmiştir. Sudan’a geldiğinde burada bir Yahudi devleti kurulabileceği üzerinde kafa yorarak bir proje hazırlamıştır. Bu projesini Londra merkezli Yahudi kuruluşlara sunmuş ise de beklediği ilgiyi görememiştir. 1909 ve 1910 yıllarını İngiltere’de projesine destek aramakla geçirdikten sonra 1911 yılında İstanbul’a dönmüştür.

İstanbul’a döndükten sonra Rodos’tan yakın arkadaşı Moiz Dal Mediko sayesinde Bahriye Nezareti’nde çalışmaya başlamıştır. Bu görevini yürütürken aynı zamanda Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nde çevirmen olarak yarı zamanlı çalışmıştır. Cemiyetin yayın organı Hilal-i Ahmer Mecmuası’nda sürekli yazılar yazmaya başlamış ve bu yaklaşık 3 yıl kadar devam etmiştir. Bu arada İstanbul Üniversitesi’nin modernizasyonu için Almanya’dan gelen profesörlerden Prof. Bergtrasser Karşılaştırmalı Semitik Diller ve Semitik Halkların Eski Tarihi Kürsüsü’ne

³⁵¹ Rıfat Bali, 8.

³⁵² Albert Kalderon, **Abraham Galante Bio-Bibliyografya**, Çeviren: Rıfat N. Bali, Mütfeferrika Dergisi, Sayı 5, 1995, 43-58.

görevlendirilmesi üzerine Avram Galanti'ye profesöre yardımcı olarak yanında çalışması teklif edilmiştir. Galanti böylece fikir hayatının meyvelerini vereceği bir ortama kavuşmuştur. Bu görevi sayesinde 150 000 ciltlik kitap ve 10 000 ciltlik yazma eserin bulunduğu üniversite kütüphanesi ile 40 000 ciltlik Beyazıt Kütüphanesi artık elinin altındadır.³⁵³

Galanti, İstanbul Üniversitesi'ndeki Profesör Bergtrasser'in yanındaki çalışmaları sayesinde onun takdirini kazanmış ve Birinci Dünya Savaşı sonunda Yahudi profesörlerin gönderilmesinden sonra Profesör Bergtrasser tarafından "Doğu Halklarının Eski Tarihi" kürsüsüne profesör olarak atanmıştır.

Galanti'nin İstanbul'daki bu fikri çalışmalarının arasında birde kendisine Amerika'daki Yahudilerin Hahambaşısı olması yolunda bir teklif yapılmıştır. Bu dönemde Yahudi cemaati derin hizipleşmeler içerisindedir. Bu gruplardan birisi Sefaradlar diğeri Aşkenazlar idi. Aşkenazlar Theodor Herz öncülüğünde Filistin toprakları üzerinde Siyonist bir Yahudi devleti kurma derdinde iken, Sefaradlar AIU okullarında iyi bir eğitim almaktadır. Ancak Balkan Savaşları sonrasında Amerika'ya göç eden bu Osmanlı Sefaradlarını örgütleyecek bir lidere ihtiyaç duyulmuş ve Galanti'ye teklif yapılmıştır. Bu teklif bizzat İstanbul'daki Amerikan büyükelçisi Henri Morgenthau tarafından kendisine iletilmiş ise de Galanti kişisel mazeretler ileri sürerek bu teklife olumlu cevap vermemiştir.³⁵⁴

Milli Mücadele yıllarında yabancı dillerde basılan gazeteleri Türkçeye çevirip Mustafa Kemal Paşa'ya ve arkadaşlarına iletmiştir.

Avram Galanti'nin milletvekilliği bir dönem sürmüştü. Milletvekilliği döneminde komisyon çalışmalarına katılmış, genel kurulda söz almış, kanun teklifi metninin yazımında bulunmuş ve özellikle üniversitelerin özerkleşmesi konusunda gayret göstermiştir. Ayrıca üniversite kanun tasarısı hazırlanırken doçentlik sınavına girecek akademisyenlerin en az üç dil bilmeleri konusunda hazırladığı kanun telifi tartışmalara neden olmuş ve en az iki dil bilme şartı şeklinde yumuşatılarak kabul edilmişti.³⁵⁵

³⁵³ Göral, 14.

³⁵⁴ Rıfat Bali, 9.

³⁵⁵ TBMM ZC, 7. Devre, 24 Cilt, 61. Birleşim, 119.

1946 yılında 73 yaşında milletvekilliğinden ayrılarak İstanbul'da Kınalıada'ya yerleşti. Burada ilmi faaliyetlerine devam etti. Vaktinin büyük bir kısmını adada geçirmekte sadece haftada bir gün İstanbul'a gidip çalışmalarını matbaaya teslim etmekte, gerekli düzeltmeleri yapmaktaydı. Matbaada işini bitirdikten sonra arkadaşı Albert Kohen ile vakit geçirip tekrar adaya dönmekteydi.³⁵⁶

Son yıllarını her şeyden ve herkesten uzak yaşamayı tercih etmiş olan Galanti'nin gözleri de eskisi kadar iyi göremez olmuş ve dışarıya çıkmakta zorlanmıştı. Bu durum onu sosyal yaşamdan da uzaklaştırdı.³⁵⁷ Bu dönemde onu gerçekten tanıyan değerini bilen ve dış dünyaya tanıtan Habib Gerez'dir. Habib Gerez bu dönemde Hahambaşılık Sekreterliği ile İstanbul Kültür Derneği Başkanlığını birlikte yürütmektedir. Zaman zaman adaya gelerek Galanti ile görüşmeler yapmış, eserlerini incelemiş ve onun dış dünya ile bağlantısını sağlamıştır.³⁵⁸

Habib Gerez 1985 yılında Şalom gazetesinin yaşam eki'nde kaleme aldığı bir yazısında Avram Galanti hakkında şu ifadeler yer vermiştir.³⁵⁹ “Prof. Avram Galante'yi 1952 yılında tanıdım. İlk şiir kitabım “Gönülden Damlalar”ın yayınlandığı yıl kendisinden bir mektup almıştım. Memnuniyetini belirtiyor ve beni tebrik ediyordu. Ayrıca, kendisini, yaz- kış oturduğu Kınalıada'daki evinde ziyaret etmemi arzuluyordu. O günlerde, iskele civarındaki mütevazı evine gittim. Beni hararetle karşıladı. Çalışma odasında bir iskemleye iliştim. Yerde kitaplar öbek öbek duruyordu. Kendisi çalışma masasına oturmuştu. Masa gazeteler, dosyalar, kitaplarla dolu idi. Bunların arasından, yüzünü ancak görebiliyordum. Titrek bir sesle: “Eser vermeyi kendime zevk edindim. Genç yaşımdan beri bu sahadaki çalışmalarına devam etmekteyim. Bundan başka bir arzum da yoktur”...

“Genç yaşımdan beri yazı yazmaktayım. Bugüne kadar 51 eserim intişar etmiştir. Yenilerini hazırlamak için didinip uğraşmaktayım. Bu gayretime rağmen, burada ancak, 3-5 kişi kitaplarımı okumaktadır. Kitaplarım burada basılır, fakat dışarıda okunur”...

“Prof. Galante ile çalışmamız böyle oldu. O zaman 79 yaşında idi. Gösterişten hoşlanmayan, sade bir yaşantıyı yeğleyen bir kişi. Eser vermeyi kendisine zevk

³⁵⁶ Güteryüz, N. Az Bilinen Yönleri ile Profesör Abraham Galante, **Şalom**, S. 1966, 20 Ağustos 1986.

³⁵⁷ Avram Galante, **Niğde ve Bor Tarihi**, İstanbul: Tan Matbaası, 1951, Önsöz.

³⁵⁸ Reyna İshak, Galante'yi Tanımaya Başlamak, **ŞalomGazetesi Yaşam Eki**, 1985, 8-9.

³⁵⁹ Habib Gerez, Bir Dost Gözü İle Prof. A. Galante, **Şalom Gazetesi Yaşam Eki**, 1985, 8.

edinmiş, durmadan, dinlenmeden bu uğurda çalışıyordu. Yazdıkları Türk Yahudi toplumu ile ilgili, geçmişe ışık tutan ve tutacak eserler. Prof. Galante ile dostluğumuz ölümüne kadar devam etti. Aramızda gerçi büyük yaş farkı vardı. Benden 43 yaş büyüktü. Fakat ilgi görmesi onu çok hoşnut ediyordu.

Zaman zaman mektup yazıyor ve beni evine davet ediyordu. Birkaç kez birlikte, iskelenin karşısında bulunan lokantaya gittik. Bana itimadı sonsuzdu. Özel hayatına ait gençlik anılarını anlatmaktan çekinmiyordu. Bir keresinde nişanlısından bahsetmişti; çakır keyifti. Titreyen elleri arasındaki bardaktan bira dökülüyor, sevdiği bir şarkıyı mırıldanıyordu. Nişanlısından eser veremeyeceği korkusu ile ayrıldığını söylemişti. Bu nedenle ömür boyunca bekâr yaşadı.”

Avram Galanti 8 Ağustos 1961 tarihinde 88 yaşındayken hayata veda etti. Vasiyeti konusunda Habib Gerez’e bir mektup bıraktı. Bu mektupta cenaze merasimi konusunda gösterişten uzak sade bir törenle vakit kaybetmeden ebedi istirahatgahına teslim edilmesini talep etmişti. Öyle de yapıldı. Cenazesi Neve Şalom Sinagogu’ndan kaldırıldı ve Arnavutköy Musevi Mezarlığı’na defnedildi.³⁶⁰

Avram Galanti’nin yaklaşık 2.000 ciltlik kütüphanesi vasiyeti gereği Hahambaşılık Hukuk Müşaviri Kemal Levent’e teslim edildi. Çok sayıda belge çuvallara doldurularak depoya kaldırıldı. Bunlar saklama koşullarının yetersizliği ve ilgisizlik sonucu harap olmuş ise de kurtarılan kısmı İsrail’de bulunan Yahudi Halkı Merkez Arşivlerine gönderildi.³⁶¹Galanti’nin adı İsrail’de bir sinagoga, bir hastane kitaplığına ve bir sokağa verilerek yaşatılmaktadır.

³⁶⁰ Habib Gerez, Bir Dost Gözü İle Prof. A. Galante, **Şalom Gazetesi Yaşam Eki**, 8-9.

³⁶¹ Rifat Bali, 12.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEK PARTİ DÖNEMİNDE GAYRİMÜSLİM MİLLETVEKİLLERİN FAALİYETLERİ

3.1. 1934 Yılı Trakya Olayları ve Tepkiler

Türkiye'nin siyasal ve toplumsal tarihinde önemli bir yer tutan Trakya olayları 1934 yılının haziran ayının son günlerinde meydana gelmiştir. 1930'lu yıllar sadece dünya tarihi açısından değil Türk tarihi açısından da oldukça sıkıntılı yıllardır. Bu yıllar aynı zamanda "Türk Tarih Tezi", "Güneş-Dil Teorisi", "Öz Türkçe", "Türk Kimliği" ve Türk ırkının fizyolojik ve kültürel yapısında dair çalışmaların yapıldığı dönemdir. İki dünya savaşı arasında dünya devletlerinin ekser çoğunluğunun demokrasiden uzaklaşarak diktatörlüklerin yükselişe geçtiği bir süreçte Türkiye, kesintisiz parlamenter sisteme devam etmiştir. Bu süreçte her ne kadar dış dünyadaki antisemitist dalga Türkiye üzerinde doğrudan etkili olmadıysa da çıkan bazı olaylar bunun bir etkisi olarak değerlendirilebilir.

Trakya olaylarının arkasında aslında Türkiye'nin İtalya üzerinden algıladığı dış tehdit karşısında bölgedeki konumunu sağlamlaştırma çabası vardır. Zira İtalya'da Mussolini'nin iktidara gelmesiyle başlayan yayılmacı siyasetine karşı Çanakkale Boğazı'nın güvenliğini artırmak için bölgedeki azınlık faktörünün dağıtılması düşünülmüştür. Bunun gerekçesi ise azınlıklardan gelebilecek casusluk

faaliyetlerinin önlenmesi olarak ifade edilebilir.³⁶² Bu konuda dönemin Amerikan Büyük Elçisi Robert P. Skinner'in 29 Haziran 1934'te Washington'a yazdığı raporda oldukça ilginçtir. Rapor da Trakya'daki Yahudi nüfusunun bölge dışına sürüldüğünden ve hükümet tarafından da bu konuda resmi bir açıklama yapılmadığından bahsetmektedir. Skinner ayrıca hükümetin piyasadan 3.000 ton yün satın aldığından ve bunu asker üniforması yapımında kullanacağından bahsetmektedir. Dolayısıyla Skinner, bölgedeki Yahudilerin gönderilmesini Türkiye'nin Trakya ve boğazları silahlandırma amacıyla olduğu şeklinde yorumlamıştır.³⁶³ Bu casusluk faaliyetleri hakkında duyulan endişe gazete sayfalarına da yansımış 25 Haziran 1934 tarihli Cumhuriyet Gazetesi "Casuslar Arasında" adlı bir yazı dizisi başlatmıştır.³⁶⁴

Hazırlanan İskân Kanunu ile savaş öncesinde sınır bölgesinde ulusal kimlik arayışı çerçevesinde bazı düzenlemeler yapılmak istenmiştir. Hükümetin geçmişteki Ermeni olaylarından ders çıkarmak suretiyle bölgede yaşanabilecek bir savaş ihtimaline karşı 2510 sayılı bu iskân kanunu ile tedbir alınmıştır.³⁶⁵

Yahudi karşıtı yayınlar sadece Milli İnkılâp dergisiyle sınırlı değildir. 6 Mayıs 1934 tarihli Vakit Gazetesi'nde Ragıp Kemal imzalı yazıda "Köylü Bezirgânların Elinden Kurtarılmalıdır" başlıklı yazıyla Çanakkale bölgesinde ticari hayatın insafsız Yahudi tüccarların eline geçtiğinden bahsedilmekte ve tüccarların 60 liralık borç senetlerini 300 liraya çıkardığını, halkın borçları ödeyemediğini ve icra dairelerinin bu dosyalarla dolu olduğu ifade ediliyordu. Ayrıca hükümete de çağrı yapılarak Yahudi tüccarlara karşı halkın haklarının korunması için acil tedbir alınması gerektiğini bildiriyordu.³⁶⁶ Basında çıkan bu haberlere paralel olarak halk arasında hükümetin bölgedeki Yahudileri atmak istediği ancak bunu kolluk kuvvetiyle değil halkın baskısıyla yapacağı yolunda bazı dedikodular başlamıştır.

Yahudiler hakkındaki dedikoduların ayyuka çıkması üzerine durumdan rahatsız olan Yahudi Cemaati Cismani Meclisi bir toplantı yaparak meseleyi tartışmış ve Başbakan İsmet İnönü'ye hitaben önce sadakatlerini bildiren sonra da haklarındaki

³⁶² Rıfat Bali, Yeni Bilgiler ve 1934 Trakya Olayları, **Tarih ve Toplum**, Cilt 31, Sayı 186, Haziran 1999, 47-55.

³⁶³ Ayhan Aktar, Trakya Yahudi Olaylarını Doğru Yorumlamak, **Tarih ve Toplum**, Sayı 155, Kasım 1996, 46/302.

³⁶⁴ **Cumhuriyet**, 25 Haziran 1934, 2.

³⁶⁵ Haluk Karabatak, Trakya Olayları ve Yahudiler, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 146, Şubat 1996, 6.

³⁶⁶ Ragıp Kemal, Köylü Bezirgânların Elinden Kurtulmalıdır, **Vakit**, 6 Mayıs 1934.

dedikodular konusunda önlem alınması yolunda bir dilekçe yazılması kararlaştırılmıştır.³⁶⁷ Cismani Meclis Başkanı Aharon Reisner tarafından yazılan dilekçeye Milli İnkılâp dergisinin ilk iki sayısı da eklenerek Cismani Meclis Genel Sekreteri Samuel Altabef tarafından elden Ankara'ya gönderilmiştir.³⁶⁸ 25 Mayıs 1934 tarihinden Başbakanlığa teslim edilen dilekçe İçişleri Bakanlığı'na havale edilmiş ve gerekenin yapılacağı bildirilmiştir. Ancak bu dilekçeden bir sonuç çıkmamıştır.

Milli İnkılâp dergisinin yayınlarından rahatsız olan iki Ankara Yahudisi CHF Genel Sekreteri Recep Peker'e dilekçeyle başvurmuştur. Bunun üzerine Recep Peker CHF İzmir İdare Heyeti'ne derginin yayınları hakkında kendisinin bilgilendirilmesini ve dergi yetkililerinin uyarılmasını istemiştir.³⁶⁹ CHF İzmir İdare Heyeti 10 Haziran 1933 tarihli cevabi yazısında; İzmir Yahudilerinin de derginin yayınlarından rahatsız olduğunu belirtmiş ve derginin sahibi ve başyazarı Cevat Rifat ile yazarlarından Osman Oğlu Lem'i ile görüşüldüğünü, ancak her ikisinin de tamamen samimi duygular ile hareket ettiklerini, hiçbir art niyet taşımadıklarını belirtmiştir.³⁷⁰

Trakya olayları ilk 24 Haziran 1934 tarihinde Çanakkale'de Yahudilerin şehri terk etmelerini isteyen tehdit mektupları şeklinde başladı.³⁷¹ Ardından bu tehditlere hükümetin ve İsmet Paşa'nın da Yahudileri istemediğine dair dedikodu ve söylentiler eklendi. Sonrasında ise tehditler yerini fiili darb ve yağmaya bıraktı. Yahudi ileri gelenleri olaylardan vali ve CHF il merkez idaresine haber vererek güvenliklerinin sağlanmasını talep ettiler. Hatta mesele 25 Haziran 1934 tarihinde Çanakkale'ye gelen Mustafa Kemal Paşa'ya aktarılmış ve onun emri üzerine Yahudilerin dükkân ve evlerinin güvenliklerinin sağlanması emri verilmiştir. Böylece olaylar kısa süreliğine yatışmış ise de bir süre sonra tehdit mektupları yeniden başlamıştır. Çanakkale'deki yaklaşık 1.500 Yahudi ölüm tehditlerinin devam etmesi üzerine bütün varlıklarını bırakıp İstanbul'a kaçmışlardır.³⁷²

³⁶⁷ Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, 78.

³⁶⁸ Avner Levi, 1934 Trakya Yahudileri Olayı: Alınmayan Ders, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 157, Temmuz 1996, 111-112.

³⁶⁹ BCA, 490.01.590.40.1/18.

³⁷⁰ BCA, 490.01.590.40.1/1-2.

³⁷¹ **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Temmuz 1934.

³⁷² **Cumhuriyet**, 12 Temmuz 1934.

Olaylar başladığı andan 4 Temmuz 1934'e kadar ne ulusal basında ne de siyasette her hangi bir bilgi yer almadı. Ancak olaylar 4 Temmuz'dan itibaren gerek ulusal basında gerekse hükümet nezdinde ele alınıp tartışılmaya başlanmıştır. Bu sırada tatilde olan İsmet Paşa, tatilini yarıda kesip Ankara'ya dönerek mecliste bu konuda bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Trakya'da yaşanan olayların kesinlikle tasvip edilmediğini ve Türkiye'de her ferdin Cumhuriyet kanunlarının güvencesi altında olduğunu belirtmiş, Antisemitizm'in Türkiye'nin zihniyeti olmadığını ve bu tür cereyanlara kesinlikle müsaade edilmeyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca Dâhiliye Bakanı'nı bölgeye gönderdiğini ve olaylara karışanların derhal mahkemeye çıkarılarak cezalandırılacağını söylemiştir.³⁷³

İsmet Paşa'nın bu açıklamalarından sonra olayların odak noktasındaki Milli İnkılâp Dergisi Dâhiliye Vekilliğinin 5 Temmuz 1934 tarih ve 283 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyeti tarafından Matbuat Kanunu'nun 50. Maddesi³⁷⁴ gereği "... neşriyatı ile memleket içinde ve dışında fena bir cereyan husule getirmek ve milli vahdeti bozmak gayesini takip ettiği anlaşıldığından..." 7 Temmuz 1934 tarihinde kapatılmıştır.³⁷⁵

Alınan bütün bu tedbirler neticesinde bazı Yahudiler geri dönmeye başlamıştır. Ancak bazıları ise bir daha eski topraklarına dönmeyerek İstanbul'a yerleşmiştir. Aralarında bazı aileler ise ilk defa Filistine göç etmeye başlamıştır. Bu çerçevede 1934 yılı içinde 521, 1935 yılında 1.445 kişi Türkiye'den ayrılarak Filistin'e yerleşmiştir. Olaylar sırasında yağmalanan malların %75'i bulunup sahiplerine iade edilmiştir.³⁷⁶

Bu olayların ardından Türkiye'de yaşayan Yahudilerin gündelik hayatta Türkçe konuşmaya büyük ağırlık verdiği ve bu çerçevede Yahudi ileri gelenlerinin "Vatandaş Türkçe Konuş" sloganıyla Türkiye'ye ve Türk kültürüne daha fazla entegre olmaya çalıştıkları gözlemlenmiştir. Olaylardan on gün sonra Büyüka'da Türkçe isim dışında bir ticari isim kullanan otellerin tabelalarını indirip Türkçe isim

³⁷³ **TBMM ZC**, Devre IV, İctima 3, 78. İnikat, Cilt 23, 456.

³⁷⁴ Matbuat Kanunu'nun 50. Maddesi: Memleketin genel siyasetine dokunacak yayınlardan dolayı İcra Vekilleri Heyeti kararıyla gazete ve dergiler geçici olarak kapatılabilir. Bu şekilde kapatılan bir gazetenin sorumluları, kapatılma sürecinde başka bir adla gazete çıkaramaz.

³⁷⁵ **BCA**, 030.18.01. 46.48.2.

³⁷⁶ Rıfat N. Bali, **Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, 260-262.

kullanacaklarını beyan etmeleri, bu konudaki hassasiyetlerini göstermesi açısından önemlidir.³⁷⁷

Bu dönemde TBMM’de olayları savunabilecek bir Yahudi mebus bulunmamaktadır. Olaylara dış dünyadaki Yahudilerden de ciddi bir tepki gelmemiştir. Yahudilerin uğradığı bu haksızlıkların giderilmesi için Cismani Meclis Başkanlığı, İsmet Paşa’dan yardım istemiş ve hatta Atatürk ile de görüşülerek Yahudi toplumunun güvenliğinin sağlanması yolunda yardımlarını talep etmişlerdir. 1935 yılında Niğde’den müstakil milletvekili olan Samuel Abrevaya Marmaralı meclise girdiğinde World Jewry Dergisine verdiği söyleşide Trakya Olayları hakkında şu beyanatı vermiştir: “Evet Trakya’da bazı münferit eşhas halkı kışkırtmak suretiyle bir Yahudi aleyhtarlığı hareketi doğurmak istemişlerdi. Fakat büyük bir ciddiyet ve suratle hareket etmesini bilen hükümet, en doğru tahkikatın yapılması için, hadise mahaline Cumhuriyetin Dâhiliye Vekilini yolladı. Vekilin hadise etrafında neşretmiş olduğu rapor adalettaki bitaraflığın şaheseridir. Vekil, tahkikatı sonunda mahalin polis müdürünüve bazı diğer memurları azletti. O gün bugün bütün Yahudiler ocaklarına dönmişler ve sulh ve sukün içinde yaşamaktadırlar.

Biz Türkiye Cumhuriyeti Yahudileri, her türlü din serbestisine haiz bulunuyoruz; çocuklarımızı Yahudi mekteplerine yolluyorve onlara iyi bir Musevi terbiyesi aldırıyoruz. Deminde söylediğim gibi, biz Türkiye’de en yüksek vicdan hürriyetinden müstefidiz. Devlet ve hükümetin bizlerden beklediği, iyi yurttaş olmaklığımızdır. Bu yüksek memleket borcumuzun dışında, dilediğimiz kadar İbranice öğrenebildiğimiz gibi okutabiliriz de. Bizim buradaki halimizin, iktisâî ve dinî Yahudi aleyhtarlığının hüküm sürdüğü memleketlerdeki Yahudi vaziyetinden çok üstün olduğunu biliyorum.”³⁷⁸

3.2. 1942 Varlık Vergisi ve Gayrimüslim Milletvekillerin Tepkileri

İkinci Dünya Savaşı yıllarında tüm dünyadaki ekonomik krizlere paralel olarak Türkiye’de de ortaya çıkan ekonomik sorunlara bir çıkış yolu olarak görülen Varlık Vergisi; 11 Kasım 1942 tarihinde TBMM’de kabul edilen 4305 sayılı kanununun 12 Kasım 1942 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanmasıyla yürürlüğe girmiştir. Temelde

³⁷⁷ Cumhuriyet, 16 Temmuz 1934.

³⁷⁸ Ross, 14.

servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve olağanüstü kazançları üzerinden bir defaya mahsus olmak üzere alınan bir tür vergidir.³⁷⁹

Varlık Vergisi bu şekliyle ilk defa uygulamaya konulan bir vergi uygulaması değildir. Bunun ilk örneğini Birinci Dünya Savaşı sırasında İttihat ve Terakki Partisi uygulamak istemiştir. İttihat ve Terakki 1917 yılı sonlarında savaş dönemindeki gelir adaletsizliğini ortadan kaldırmak için Almanya, Fransa ve Avusturya Macaristan'da örnekleri olan Harb Kazançları Vergisi Kanunu hazırladı. 37 maddeden oluşan bu kanun savaş döneminde kazanılmış olağanüstü gelirleri vergilendirmeyi amaçlıyordu. Ancak bu kanun dönemin şartları sebebiyle uygulamay konulamamış, 1919 yılında İttihat ve Terakki'den sonra iktidara gelen Hürriyet ve İtilaf tarafından özellikle İttihatçılara karşı kullanılmıştır.³⁸⁰

Hükümetin vergi konusundaki düşüncesini olgunlaştırmaya başlamasıyla birlikte basında buna paralel haberlerin çıkması oldukça manidardır. Bunlardan birisi 14 Ocak 1942 tarihli Tan Gazetesi'nde çıkan "Kazançları artan müesseselerden bir vergi alınacak" başlıklı haberdır.³⁸¹ Bu haberden birkaç gün sonra Maliye Vekili Fuat Ağralı'nın Cumhuriyet'te çıkan açıklaması adeta bu haberi tekzip etmektedir. Ağralı açıklamasında servet üzerinden vergi almayacaklarını açıklamaktadır.³⁸² Bu açıklamaların üzerinden daha birkaç ay geçmeden yine Tan Gazetesi'nde Zekeriyya Sertel "Devlet Yeni Gelir Kaynaklarını Nerede Aramalıdır?" adlı makalesini yayınlamıştır.³⁸³ Bu makalede devletin yeni kaynak arayışını savaş dolayısıyla sıkıntı içerisinde kıvranan halk ve memurlar üzerinden değil, savaş dolayısıyla olağanüstü servet edinenler üzerinden yapması gerektiğine dikkat çekmektedir. Sertel 17 Mayıs 1942 tarihindeki yazısında ise "Harb Kazançlarının Önüne Geçmeliyiz" başlığıyla yine aynı konuya vurgu yapmıştır.³⁸⁴

Vatan Gazetesi'nden Ahmet Emin Yalman ise "Harb Kazançlarından Alınacak Vergi" başlıklı makalesinde normal kazanç sahiplerinin zaten vergilerini ödediklerini ancak gayrimüslim azınlıkların çok kazanmalarına rağmen çok az vergi ödedikleri

³⁷⁹ **Düster**, Üçüncü Tertip, Cilt 24, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1964, 7-10.

³⁸⁰ Zafer Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, 302-303.

³⁸¹ **Tan**, 14 Ocak 1942.

³⁸² **Cumhuriyet**, 1 Şubat 1942.

³⁸³ **Tan**, 15 Nisan 1942.

³⁸⁴ **Tan**, 17 Mayıs 1942.

yolunda şikâyet etmektedir.³⁸⁵ Yalman'a bir destek Sertel'den gelmiş ve 30 Mayıs 1942 tarihli makalesinde "Harb Zengini Kimdir ve Onu Nasıl Bulacağız?" başlığıyla vurgunculara ve stokculara³⁸⁶ karşı bir tavır alarak Yalman'a destek vermiştir.³⁸⁷

Bu arada ülkenin ithalatı büyük oranda azınlıklar eliyle yürütülmektedir. Varlık Vergisi Kanunu çıkana kadar ithal malların karaborsası da gayrimüslimler tarafından idare edilmiştir. İthalat ve ihracatta önemli noktaları ellerinde bulunduran bu grup çeşitli isimler adı altında gelen ve giden mallardan aldıkları yüksek karlar ile anormal bir zenginliğe kavuşmuşlardır.³⁸⁸

Gazetelerde çıkan bütün bu haberler Maliye Vekâletinde bu yönde yapılan çalışmalara ortam hazırlamak için yapılmıştır. Ayrıca hükümete karşı oluşabilecek tepkiler içinde kamuoyu büyük oranda hazırlanmış ve tepkilerin yönü zenginleşen azınlıklar üzerine yönlendirilmiştir. Bunun için bu yöndeki haberler 1942 yazına kadar devam etmiştir.³⁸⁹ Kanunun hazırlanmasında Başbakan Şükrü Saraçoğlu önemli rol oynamıştır. Hatta kanunun hazırlanmasında bizzat kendisi yer almış ve ona Maliye Vekili Fuat Ağralı, Müsteşar Esat Tekeli ve Teftiş Kurulu Başkanı Şevket Adalan yardımcı olmuştur.³⁹⁰

Hazırlanan Kanun 9 Kasım 1942 tarihinde 6/4067 sayı ile Başbakanlık tarafından TBMM reisliğine sunulmuştur. Kanunun gerekçesinde; gelir ve varlık sahiplerinin gelir ve varlıklarında ortaya çıkan olağanüstü kazançlarından bir defaya mahsus ihdas edilen bir vergi olduğu bildirilmiştir.³⁹¹

Azınlıklara ait gazetelerde ise Varlık Vergisi Kanunu yürürlüğe girdikten sonra eleştirel yazılar görmek mümkündür. Bunlardan Rumca yayınlanan Metapolitefsis gazetesi; verginin adaletsiz olduğundan, ödeyemeyenlerin mallarına uygulanan haciz

³⁸⁵ **Vatan**, 29 Mayıs 1942.

³⁸⁶ Maruf Yahudi Tüccarı Simon Brod Dün Tevkif Edildi, **Tasvir-i Efkâr**, 18 Eylül 1942, Bu konuda gazetelerde vurgun ve stok yapan birçok gayrimüslim tüccarlar hakkında haberler çıkmaktadır.

³⁸⁷ **Tan**, 30 Mayıs 1942.

³⁸⁸ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni Dün- Bugün- Yarın**, Cilt 1, İstanbul: Tekin Yayınları, 1990, 477.

³⁸⁹ İki Yahudi çocuğu hava kurumu için toplanan rozet paralarını çaldılar. **Cumhuriyet**, 31 Ağustos 1942; Bir Yahudi Müteahhit hazineyi binlerce lira zarara soktu, **Tasvir-i Efkâr**, 1 Eylül 1942; İstifçi iki Yahudi yakalandı, **Tasvir-i Efkâr**, 9 Eylül 1942. Ayrıca dönemin Karikatür dergisinde yayınlanan Yahudilerle ilgili karikatür sayısında ciddi bir artış dikkati çekmektedir. Laurent Mallet, Karikatür Dergisinde Yahudilerle İlgili Karikatürler (1936-1948), **Toplumsal Tarih**, Sayı 34, 1996, 26-35.

³⁹⁰ Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, İstanbul: Nebioğlu Yayınları, 1951, 43-50.

³⁹¹ **TBMM ZC**, Devre 6, İçtima 4, 3. İnikat, 11.11.1942, 4.

işlemlerinden bir an önce vazgeçilmesinden ve genel af ilan edilerek çalışma kamplarına gönderilenlerin affedilmelerini talep etmekteydi.³⁹²

Listelerin ilanından sonra vergi tahsilâtı başlamış, ancak ödemeler devam ederken her ne kadar kanuna itiraz yolu kapalı olsa da takdir edilen miktarın yanlış hesaplanmasına dair TBMM'ye çok sayıda şikâyet dilekçesi yazılmıştır. İtirazlar neticesinde TBMM ve diğer makamlara yazılan dilekçe toplamı 24.316 ya kadar ulaşmıştır. TBMM bünyesinde oluşturulan Dilekçe Komisyonu'na bunların incelenmesi 1947 yılı başlarına kadar devam etmiştir.³⁹³

İtiraz edenler arasında eski İstanbul Hahambaşı Haim Nahum kendisine kesilen 100.000 TL vergiye itiraz ederek durumun yeniden incelenmesi için Başbakanlığa dilekçeyle başvurmuştur. Yapılan inceleme sonunda bahse konu itiraz dilekçesi hakkında herhangi bir hatanın ya da kanunsuzluğun olmadığına dair açıklama yapılmıştır.³⁹⁴

Kanuna göre; yükümlüler vergilerini tebliğ tarihinden itibaren 15 günlük bir süre içerisinde ödemek zorundaydılar. Eğer ödeme bu süre zarfında yapılmadığı takdirde birinci hafta için %1, ikinci hafta için %2 gecikme zammı uygulanacaktır. Ancak mahallin en büyük mal müdürü bu süreyi beklemeden gerek gördüğü takdirde yükümlünün menkûl ve gayri menkûllerini ihtiyatî tedbir olarak haczine karar verebilmekteydi. Tebliğ tarihinden itibaren bir ay içerisinde borcunu ödeyemeyen mükellefler bedeni yeteneklerine göre borcunun tamamını ödeyene kadar askerî nitelikli işler dışında genel hizmete dair işlerde ya da belediye hizmetlerinde çalıştırılacaktır.³⁹⁵

Ödeme süresinin tamamlanmasından sonra hala ödemelerini yapmayanlar için bedenen çalışma yükümlülüğü getirilmiştir. Çalışma yeri olarak ise Erzurum/Aşkale belirlenmiştir. Ankara'dan gelen talimat üzerine ilk etapta vergi borcu 50.000 TL'den fazla olup bu borcun %30'unu vermeyenler arasından seçilecek mükellefler Aşkale'ye sevk edilecektir. Ancak cetvellerin incelenmesi sonucu gayrimüslim mükelleflerin %90'ı bu kapsama girmektedir. Çalışma kampına gönderilenler burada alacakları yevmiye ile borçlarını kapatmaları kesinlikle mümkün değildir. Zaten

³⁹² BCA, 30.10.0.0. 86.569.8.

³⁹³ Ökte, 109-111; Koçak, 492.

³⁹⁴ BCA, . 30.10.0.0. 135.971.23.

³⁹⁵ Koçak, 485.

çalışma kampına gönderilme amacı mükelleflerin gözünü korkutarak tahsilâtları hızlandırmaktır. Çalışma kamplarındaki gündelik hayata dair haberler bu tesbiti doğrulamaktır.³⁹⁶

Aşkale'ye sevk edilecek olan mükelleflerin çok fazla olması üzerine hükümet, bu meseleye çözüm olarak Varlık Vergisi Kanunu'nunda bir düzenlemeye gitmiştir. Bu düzenlemeye göre; kanunun 12. maddesindeki tahakkuk eden vergilerin zamanında ödenmemesi halinde mükelleflerin çalışma mecburiyetine tabi tutulması hususunu yeniden düzenlemek için Milli Müdafaa, Dâhiliye, Nafia, Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâletleri'nden temsilcilerin oluşturduğu bir komisyon yeni bir talimatname hazırlamıştır.³⁹⁷ Talimatnamenin birinci maddesinde sevk işlemlerinin şu sıraya göre yapılacağı bildirilmiştir. Birinci sırada varlık vergisini hiç ödemeyenler, ikinci sırada; vergisinin bir kısmını ödeyip haczedilecek mallarını saklayanlar, üçüncü sırada; vergi borcunu ödemek konusunda iyi niyet gösteren ve menkul mallarını kaçırmayanlar ve dördüncü sırada ise özellikle gayrimenkul varlıklarından dolayı mükellef olanlar sevke tabi tutulacaktır. Bu işlemlerin mahallin en büyük malmüdürü tarafından takip edilmesi kararlaştırılmıştır.³⁹⁸ Yine talimatnameye göre kadınların çalışma kamplarına sevki söz konusu değildir. Ayrıca İstanbul Defterdarlığı uygulamaya dair aldığı ek bir karar ile ihtiyarlar, hastalar, ecnebler ve grubu ne olursa olsun müstahdemlerin çalışma kampına gönderilmemesi benimsenmiştir.³⁹⁹

Vergi borcundan dolayı Aşkale'ye ilk sevkiyat 27 Ocak 1943 günü 32 kişilik ilk kabile trenle yapıldı. Bu arada gazetelerde sevkiyatlar, hacizler, sevk edileceklerin isim listeleri ve firarlar ile ilgili haberler gazetelerde boy boy yer almaktadır.⁴⁰⁰ Sevk edilenlerin neredeyse tamamı gayrimüslimlerdenidir. Bunun tek istisnası M (Müslüman) grubundan Feridun Paşa, Mehmet Ali Kızan ve buna benzer birkaç kişi

³⁹⁶ Kampta Gece Hayatı, **Tasvir-i Efkâr**, 4 Şubat 1943,1.

³⁹⁷ **BCA**, 30.10.0.0.54.353.13. Talimatname için bakınız: **BCA**, 30..18.1.2.100.110..14. **Resmi Gazete**, 12 Kanunusâni 1943, Sayı. 5302, 4258-4259.

³⁹⁸ **BCA**, 30.18.1.2.100.110.14; **Resmi Gazete**, 12 Kânunusani 1943, Sayı. 5302, 4258.

³⁹⁹ **BCA**, 30.18.1.2. 101.10.19; Ökte, 154.

⁴⁰⁰ Gazete Haberleri için bakınız: 47 Vergi Mükellefinin Malları Dün Haczedildi. 200.000 TL.dan Yukarı Borcu Olan Mükelleflerden 18 Kişi Dün Gece Yarısı Kadıköy'de Hazırlanan Toplama Yerine Sevk Olundu, **Tan**, 22 Son Kânun 1943, 1-2; 160 Kişilik Üçüncü Bir Kabile Dün akşam Aşkale'ye Gönderildi, **Tan**, 21 Şubat 1943, 2; Dün yeniden 26 suiniyet erbabı Demirkapı kampına sevk olundu, **Tasvir-i Efkâr**, 23 Şubat 1943, 1, 3; Yeni Aşkale Yolcuları, Borcunu Ödemek İstemiyen Kötü Niyetli Varlık Vergisi Mükelleflerinden 69 Kişi Daha Sevk Edildi, **Tasvir-i Efkâr**, 3 Nisan 1943.; Aşkale'ye Giden Mükelleflerden Biri Öldü, **Tasvir-i Efkâr**, 3 Nisan 1943.

çalışma kampına gönderilmiş ise de bir süre sonra da salıverilmişlerdir.⁴⁰¹ Arşiv vesikalarına bakıldığında çalışma kamplarına getirilen vergi mükelleflerinin bu kamplarda taş kırma, yollardaki karları temizleme, köprü yapımı ve şose yol yapımı gibi işlerde değerlendirildiği görülmektedir.⁴⁰²

İstanbul'dan Erzurum'a sevk edilen yaklaşık 560 vergi mükellefi şehir merkezindeki okullara yerleştirilmiştir. Mükellefler uygulamalardaki aksaklıklar yüzünden disiplinli bir şekilde çalıştırılmadığı için bazı asayiş problemleri ortaya çıkmıştır. Bunlardan bazıları valilik makamına şikâyet konusu olmuş ve mükelleflerin okuldan çıkarılıp şehir dışında çadırlara alınması istemiştir. Bunun üzerine Valilik Dâhiliye Vekâleti'nden 150 çadır talebinde bulunmuştur. Ayrıca ilgili yazıda mükelleflerin mevcudiyetinin şehirdeki askerî garnizon açısından da tehdit oluşturduğu belirtilmektedir. Bu durum azınlıkların potansiyel birer casus olarak görüldüğüne de işaret etmektedir.⁴⁰³

İstanbul'daki İngiliz Ticaret Odası'nın 1943 yılı yıllık raporlarında Varlık Vergisi'nden şu şekilde bahsedilmektedir.⁴⁰⁴ “Her hangi bir fevkalâde vaziyeti karşılamak üzere munzam bir vergi ihdasına hiç kimse itiraz edemez, fakat mükelleflere vergi tahmil edilirken hiçbir sabit vahidi kıyasî gözetilmemiştir. Bu kanun, mükelleflere temyiz hakkı vermemekte ve icapları ifa edilmediği takdirde de mükelleflerin şiddetle cezalandırılmalarını, hatta mecburî ameleliğe alınmalarını istilzam eylemektedir. Sermaye üzerine konulmuş çok ağır bir vergiden başka bir şey olmayan bu verginin yalnız münferid tâcirlerin değil, aynı zamanda bütün piyasanın istikrarını haleldar ettiğini tebarüz ettirmek lüzumunu hissetmekteyiz. Bu vaziyet karşısında Birleşik Krallıktaki ihracatçıların; yeni teklifleri nazarı itibara alırken en geniş manasında ihtiyatlı bir hareket serbestisini muhafaza etmeleri iktiza etmektedir.”

Varlık Vergisi'ne en sert tepki ise Amerika ve İngiltere'den gelmiştir. Azınlıklara karşı yapılan bu uygulamalardan derhal vazgeçilmesi yolunda çok sert mesajlar verilmiştir. Dış dünyadan gelen ve artarak devam eden bu tepkiler üzerine hükümet Varlık Vergisi uygulaması hakkında yeni bir düzenlemeye gitmek zorunda kalmıştır.

⁴⁰¹ Koçak, 500.

⁴⁰² BCA, 30..18.1.2.102.58..12.

⁴⁰³ BCA, 30.10.0.0. 89.590.12.

⁴⁰⁴ BCA, 30.10.0.0.85.560.19.

Bu konuda kanunun kaldırılmasından üç ay önce Başbakan tarafından Dâhiliye, Maliye ve Nafia Vekâletlerine şu açıklama gönderilmiştir.⁴⁰⁵ “Varlık vergisi borçlarını kanunun tayin ettiği müddet içinde ödemediklerinden dolayı çalışma mükellefiyetine tabi tutulmuş olan vatandaşların, aile ve iş muhitlerinde çalışarak bakiye borçlarını ödeyebilmek imkânlarını bulabilmeleri için aileleri nezdinde iadeleri tensip olunmuştur.”

Varlık Vergisi borçlarının tahsilâtı için haciz işlemleri 1943 yılı yaz boyunca devam etmiştir. Bu arada 8 Ağustos 1943 tarihinde Aşkale’deki mükelleflerden 900 kişi yük vagonlarıyla Eskişehir’in Sivrihisar ilçesine gönderilir. Bu gelişme yabancı diplomatlar nezdinde Varlık Vergisi uygulamasında bir yumuşama olarak değerlendirilmiştir.⁴⁰⁶ Yine bu dönemde Türkiye’yi ziyaret eden New York Times gazetesi sahibi ve aynı zamanda yazarı olan Cyrus L. Sulzberger, 9-13 Eylül 1943 tarihleri arasında gazetesinde Varlık Vergisi hakkında yazılar yazdı. Bu yazılarında Türkiye’deki gözlemleri yanı sıra Cumhuriyet gazetesinden alıntılar yaparak basın bu konudaki hissiyatını vermeye çalışmıştır.⁴⁰⁷

İkinci Dünya Savaşı’nın gidişatında müttefik devletler lehine meydana gelen gelişmeler Türkiye’yi de etkileyecek ve başta Varlık Vergisi olmak üzere savaş boyunca uygulaya geldiği birçok politikadan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Çünkü bu politikalara demokrasiyi temsil eden ülkeler tarafından eleştirilmiş ve protesto edilmiştir. Türkiye, savaş sonrasında oluşturulacak yenedünya düzeninde kazanan tarafta yer alabilmesi için bu devletlerle iyi geçinmek zorunda olduğunu fark etmiştir. Dış dünyadan gelen tepkilere daha fazla dayanamayan hükümet, 15 Mart 1944 tarihinde Varlık Vergisi Bakayasının Terkinine Dair Kanun kabul edilerek Resmi gazetede yayınlanmış ve Türkiye’yi uluslararası arenada sıkıntıya sokan bu uygulamaya son verilmiştir.⁴⁰⁸

Uygulama genel olarak değerlendirildiğinde aslında geçmişteki bir uygulamanın devamı niteliğinde olduğunu ve tamamen iç siyasete dair bir konu olduğunu söylenebilir. Osmanlının son döneminde İttihat Terakki yönetiminin ekonomik hayatı

⁴⁰⁵ **BCA**, 30.10.0.0.135.971.24.

⁴⁰⁶ Records of State Department of Relating to the Internal Affairs of Turkey 1930-1944 (M.1224). Rıdvan Akar, **Aşkale Yolcuları**, İstanbul: Mepisto Yayınları, 2006, 141; Aktar, 151;

⁴⁰⁷ Ayın Tarihi, No.110, 48.

⁴⁰⁸ **Düster**, Üçüncü Tertip, Cilt 25, Başbakanlık Yayınları, 1970, 132; **Resmi Gazete**, 17 Mart 1944, Sayı. 5657.

ellerinde tutan gayrimüslimleri tasfiye ederek onların yerlerine Türk-Müslüman sermayeyi egemen kılma çabası kısmen de olsa başarılıdır. Varlık Vergisi uygulaması bu durumun Cumhuriyet döneminde de devam ettiğinin bir göstergesi olarak söylenebilir. Varlık Vergisi sayesinde gayrimüslim azınlıkların iktisâî hayattaki egemenliğine sekte vurulmuş onların boşalttığı alanlara Türk-Müslüman girişimciler istihdam edilerek yeni bir Türk Burjuvazisi oluşturulmaya çalışılmıştır.⁴⁰⁹ Bu süreçte Türk-Müslüman sermayesi gayrimüslim azınlık sermayesinin bir kısmını siyasi iktidarın oluşturduğu son derece avantajlı bir ortam sayesinde ele geçirmiştir. Ayrıca Anadolu sermayesinin İstanbul sermayesi içerisinde temsil edilmesine önemli bir katkı sağlamıştır.

Varlık Vergisi'nin uygulamaya konulduğu dönemde olduğu gibi kaldırılması da basında oldukça geniş yer tutmuştur. Hatta uygulamaya konulduğunda alkış tutan Ahmet Emin Yalman gibi bazı önemli kalemler şimdi, Varlık Vergisi'nin ne denli keyfi bir uygulama olduğuna dair yazılarını ardı ardına köşelerinde yazmışlardır.⁴¹⁰ Köşe yazılarıyla da sınırlı kalmayan Ahmet Emin Yalman hatıratında “Harbin sonuna yaklaştığı devirde tek parti iktidarı akla sığmaz derecede hatalı bir yol tuttu. Varlık vergisi adı altında çıkarılan bir kanun memleketin şeref ve itibarına karşı büyük bir tehlike halini aldı. Varlık Vergisi kanunu hiçbir ölçü tanıımıyordu. Belli ki Nazi usullerini taklit yoluyla azınlıkları ezme, siyasi düşmanlara meydan okumak ve siyasi dostları korumak maksadıyla meydana gelmişti. Gizli çalışan bir komisyonun bir adama biçtiği vergi borcu, bütün varlığının beş, on misli olsa bile buna karşı hiçbir itiraz ve şikâyet kapısı yoktu. Aynı idarede çalışan bir azınlık mensubu, ona benzer mevkide bulunan bir Türkten kat kat fazla ve takatinin dışında bir vergiye tabii oluyor ve ırkçı bir hedefi göz göre göre gerçekleştirmek inadiyla perişan ediyordu”⁴¹¹ sözleriyle daha önce sahip çıktığı Varlık Vergisi'ni eleştiri yağmuruna tutmuştur.

Varlık Vergisi'ne yapılan eleştirilere devletin en üst makamından Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'den “Bu vergiyi getirmekle iş adamlarına, ticaret erbabına ve azınlık mensuplarına zulüm yaptığımız söyleniyormuş. Hangi zulümden bahsediyorsunuz

⁴⁰⁹ Koçak, 515.

⁴¹⁰ Koçak, 519.

⁴¹¹ Records of State Department of Relating to the Internal Affairs of Turkey 1930-1944 (M.1224). Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, Cilt 3, İstanbul: Rey Yayınları, 1970, 375-376.

dedim. Köylü, kasabalı gençlerimiz, birçok yetişmiş vatandaşımız, yıllardır kar kışdemeden dağda bayırda sınırları bekliyorlar, dünyanın sıkıntısını çekiyorlar, hiç sesleri çıkmıyor. Şimdi onlara destek olmak üzere, şehirlerimizde rahat evlerinde oturarak, her zamanki işlerini yaparak bol para kazanmış olanlardan biraz fedakârlık bekliyoruz. Bu mu zulüm? Onlardan istediğimiz katkı sınırları bekleyenlerin zahmetleri, sıkıntıları yanında pek küçük kalır” şeklinde bir yanıt gelmiştir.⁴¹²

Dönemin İstanbul milletvekillerinden ve İstanbul Musevilerinin Ruhani Başkanı tarihçi Profesör Avram Galanti ile yine dönemin Sanayi Tetkik Heyeti Başkanı Şevket Süreyya Aydemir arasında Varlık Vergisi hakkında şu ilginç diyalog yaşanmıştır. Aydemir, Yahudi profesörün Varlık Vergisi’nden yakınmasına, Türklerin asırlardır savaştığını, azınlıkları koruduğunu, azınlıkların ise ticaretle uğraşarak zenginleştiğini, bir takım yollarla vergi kaçırdıklarından söz ederek “isterseniz bizim dökülen kanlarımız ve sonu gelmez askerlik hizmetlerimizle sizin bir avuç vergi fazlanızı ya da servetinizi teraziye koyalım. Eğer biz haksız çıkarsak vergileriniz silinsin ne dersiniz” şeklindeki çıkışına dürüst bir bilgin olan Galanti şu cevabı vermiştir: “Asla! Böyle bir hesaplaşmaya gidemeyiz! Aldığımız vergi helal olsun. Bu vergi senin dediğin işler teraziye dökülünce bizim ödememiz lazım gelenin bir zerresi bile değildir...”⁴¹³

Başvekâlet Basın Yayın Umum Müdürlüğü yabancı basın yayın kuruluşlarında Türkiye Cumhuriyeti ve Hükümeti aleyhinde çıkan yayınları tercümanlar vasıtasıyla tercüme ettirip resmi makamlara bir rapor halinde sunmuşlardır. Müdürlüğün Varlık Vergisi hakkında hazırladığı raporlardan bazıları şunlardır: Bunlardan birincisi; İstanbul İngiliz Ticaret Odası Aylık Dergisi 27 Şubat 1943 tarihindeki yıllık raporunda Varlık Vergisi hakkında eleştirel bir rapor hazırlamıştır.⁴¹⁴ İkincisi; İstanbul’da Rumca yayın yapan Metapolitefsis gazetesinin Varlık Vergisi aleyhinde yaptığı yayınlardır.⁴¹⁵ Matbuat Umum Müdürlüğü İç Yayınlar Dairesi’nin 21 Ocak 1944 tarihli raporunda bu gazeteye ait haberleri raporlaştırmıştır. Bu dönemde Rumca yayın yapan bir gazetenin hükümeti eleştirebilmesi oldukça dikkate çekici bir durumdur. Üçüncüsü; İstanbul’da Ermenice yayınlanan Halk Salnamesi’dir.

⁴¹² Erdal İnönü, **Anılar ve Düşünceler**, Cilt 2, İstanbul: Yorum Kitapları Yayınları, 1998, 144.

⁴¹³ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, Cilt 2, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000, 235-236.

⁴¹⁴ Bu rapor hakkında detaylı bilgi için bakınız: Cemil Koçak, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, 2. Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, 141-274, 487-515.

⁴¹⁵ **BCA**, 30.10.0.0. 86.569.8.

Abrahamyan matbaasında Ermenice basılan bu salnamede yine Varlık Vergisi uygulamaları hakkında eleştirel bir bakış açısıyla ele alınması rapora yansımıştır.⁴¹⁶

Varlık Vergisi uygulaması yıllar sonra bir sinema filmine konu olmuştur. Eski Anavatan Partisi Milletvekili Yılmaz Karakoyunlu'nun kaleme aldığı belgesel niteliğindeki "Salkım Hanımın Taneleri" adlı romanı sinemaya uyarlanarak 1999 Aralık ayında gösterime girmiştir. Filmden sonra Varlık Vergisi üzerinde tartışmalar yeniden alevlenmiş ve mesele uygulamanın günün koşullarından doğan bir uygulama ya da ırkçı bir uygulama tartışmasına kadar uzanmıştır. Bu konuda çok sayıda kitap makale ve gazete yazısı kaleme alınmıştır.

3.3. Tek Parti Döneminde Azınlıklar Milletvekillerinin İç ve Dış Politikaya Dair Faaliyetleri

3.3.1. Eğitim Alanında Faaliyetleri

Osmanlı sonrası Türk toplumunda eğitim ve kültür politikalarının yeniden inşasına tek parti döneminde başlanmıştır. Bu politikalar batı medeniyetiyle bütünleşen, pozitivist bakış açısına sahip, modern, ulusal, dayanışmacı ve yeni bir toplum oluşturma çabasına yönelik olarak geliştirilmeye çalışılmıştır. Planlanan eğitim sistemi de bu amacı gerçekleştirmeye yöneliktir. Bu noktada temelleri bizzat Atatürk tarafından atılan Cumhuriyet Türkiye'sinin eğitim sistemi, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak ve ileriye gitmek hedefi doğrultusunda planlanmıştır. Bu sebepten eğitimin ulusal, laik, bilimsel, uygulamalı ve karma olması en belirgin ilkeleri arasında sayılabilir. Milli kültürün öğrenilmesi ve yayılması için Türk dili ve tarihine büyük önem verilmiştir. Bu maksatla Türk Dil ve Tarih Kurumları kurulmuştur. Ayrıca 1933 yılında İstanbul Darülfünun İstanbul Üniversitesi'ne dönüştürülerek yükseköğretimin temelleri atılmıştır.⁴¹⁷ Alfabe değişikliğinin tabana hızlı bir şekilde yayılması, milli kültürün temeli olan Türk dilinin öğretilmesi, yazılı ve sözlü kültürün aktarılabilmesi, Cumhuriyet ideolojisi ve Atatürk devrimlerinin geniş halk kitlelerine ulaştırılabilmesi için Halk Evleri ve Millet Mektepleri açılmıştır.

Bu dönemdeki eğitimin sayısal durumuna bakıldığında Cumhuriyetin ilk yıllarında okuma yazma oranı %5-10 aralığında iken alfabe değişikliği sonrasında 1935'te %20

⁴¹⁶ BCA, 30.10.0.0. 86.570..5.

⁴¹⁷ Ali Aslan, **Darülfünundan Üniversiteye**, İstanbul: İstanbul Kitabevi, 1995,100-105.

oranına çıkmıştır.⁴¹⁸ Bu oran 1935-1948 aralığında %32.5'a yükselmiştir. Ancak okuma yazma oranı erkek nüfusta yarı yarıya ulaşmasına rağmen kadınlarda oldukça düşük kalmıştır. Okullaşma oranının hızla arttığı bu dönemde özellikle mesleki okullara ağırlık verildiği görülmektedir.⁴¹⁹ Okuma yazma seferberliğinde Millet Mektepleri ayrı bir öneme sahiptir. Yine ilkokul öğretmenleri ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak 17 Nisan 1940 tarihinde kurulan Köy Enstitüleri tek parti dönemi eğitim sisteminde dikkat çekmektedir.

Eğitim sistemi tüm Cumhuriyet tarihi boyunca Ziya Gökalp'ın savunduğu sosyolojizm kökenli Durkheimci bir anlayış çerçevesinde şekillenmiştir. Ziya Gökalp'ın "Türkçü-İslamcı-Batıcı" formülünün ve yine meşhur "ferd yok cemiyet vardır, hak yok vazife vardır" Durkheimci yorumunun eğitime yansıtıldığı söylenebilir.⁴²⁰ Dolayısıyla tek parti dönemi boyunca eğitimin ve eğitim kurumlarının, bireye; devlete karşı vazifelerini öğretmek ve Türk milliyetçiliğini aşılacak gibi temel bir amacı bulunmaktadır.

Eğitim sistemindeki sorunların çözümüne dair TBMM'de yapılan görüşmelerde gayrimüslim mebuslar meseleye duyarlı kalmamış meclis genel kurulunda çeşitli vesilelerle söz alarak düşüncelerini paylaşmışlardır. Eğitimin milli kimlik oluşturma hedefinden okullaşmaya, öğretmenlerin yaşam koşullarından azınlık okullarına kadar birçok konuya değinen gayrimüslim mebusların yaptıkları konuşmalarda öncelikle Türk milletini temsil ettiklerini ve Türk milleti adına konuştuklarını vurgulamakta ve ırki mensubiyetlerini özellikle ön plana çıkarmadıkları gözlenmektedir. Tek Parti dönemi azınlık kökenli mebusların eğitim alanında yaptıkları çalışmalara bakacak olunursa, içlerinden Berç Türker, İstimat Zihni Özdamar ve Avram Galanti'nin TBMM genel kurulunda çalışmalarına rastlanılmıştır. Diğerlerinin bu konuda herhangi bir çalışmasının olmadığı görülmüştür.

Berç Türker tek parti dönemi gayrimüslim mebusları içerisinde en faal olanıdır. Mebus olarak meclise girdikten sonra hemen her konuda kürsüye gelmiş ve düşüncelerini paylaşmıştır. Erken Ermeni kökenli olmasına rağmen hiçbir zaman bu

⁴¹⁸ Mahmut Adem, **Atatürkçü Düşünce Işığında Eğitim Politikamız**, Ankara: Çağdaş Yayıncılık, 2000, 39-41.

⁴¹⁹ Nur Serter, **Türkiye'nin Toplum Yapısı**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1994, 158.

⁴²⁰ Muhsin Hesapçıoğlu, Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Eğitim İdeolojisi, **Liberal Düşünce Dergisi**, Sayı.49, 2008, 92.

aidiyetini ön plana getirmemiş ve bu milletin bir evladı olduğunu her fırsatta dile getirmiştir.

1935 yılı Maarif Vekâleti'nin bütçe görüşmelerinde Afyonkarahisar bağımsız mebusu Berç Türker (Keresteciyan) söz alarak çocukların Robert Kolej, Fransız Frerler Mektebi ve Sen Jandark Okulu gibi yabancı okullara gönderilmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirerek Maarif Vekâleti'nin daha çok çalışarak yeni okullar açması halinde çocukların bu okullara seve seve gönderileceğini belirtmekteydi. Ayrıca gençler için Oxford ve Cambridge gibi üniversiteler tesis edilmesine böylece bu üniversitelere ödeyeceğimiz paranın ülkemizde kalacağına işaret etmiştir.⁴²¹

Tek parti dönemi, parçalanmış Osmanlı toplumundan yeni bir ulus-devlet inşa etmek için müslim ve gayrimüslim herkesin eşit haklara sahip olduğu bir toplum oluşturmak düşüncesindedir. Bu amacı gerçekleştirmek için azınlıkların Türk milli kimliği potasında eritilerek Türkleştirilmesi ve onlardan birer Türk yurttaşı devşirmek çabasıdadır. Dönemin elitlerine göre Türk dilini, kültürünü ve ülküsünü herkes içtenlikle benimsemeli, ülkeye dört elle sarılmalıdır.⁴²² Ancak millet sistemi içinde uzun yıllar özgürce kendi dillerini serbestçe konuşan Rum, Ermeni ve Yahudilerin bir günde anadillerini bırakıp Türkçe konuşmaları elbette beklenemezdi. Buna rağmen bu yolda başlatılan kampanyalara cemaat temsilci ve liderleri dört elle sarılmışlar ve her ortamda bunu savunmuşlardır. Özellikle İstimat Zihni, Berç Türker ve Avram Galanti mebus olduktan sonra mecliste yaptıkları konuşmalarda bu meseleye özellikle vurgu yapmışlardır.

1936 yılı Muvazene i Umumiye Kanunu münasebeti ile meclis kürsüsüne gelen 5. dönem Eskişehir bağımsız mebusu İstimat Zihni Özdamar, farklı mezheplerde eğitim veren okullarda Türkçe dersine ayrı bir önem verilmesi gerektiğine vurgu yaparak, azınlık okullarındaki Türkçe derslerinin önemine işaret etmiştir. Türk Ortodoks olan İstimat Zihni, konuşmasında hangi devletin bayrağı altında yaşıyorsa ve o devletin dili kültürü ne kadar iyi kullanılıyorsa, devlete bağlılığın o derece güçlü olacağını söylemiştir. Bu sebeple bu tür okullardaki Türkçe derslerine gönderilecek öğretmenlerin çok iyi yetiştirilmesini ve Maarif Vekâleti'nin bu konuda

⁴²¹ TBMM ZC, 5. Devre 3. Cilt, 29. Birleşim, 255.

⁴²² Rıfat Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri ve Bir Türkleştirme Serüveni 1923-1945*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, 137-147.

gerekli tedbirleri almasını temenni etmiştir. Bu suretle dinî, ırkı ve mezhebi farklı olsa da bu ülkenin bir vatandaşı olan öğrencilerin hariçten alacağı zararlı eğilimlere karşı ancak bu şekilde engel olunabileceğini ve öğrencilerin devlete bağlı adamlar olarak yetiştirilebileceğini dile getirmiştir.⁴²³

İstamat Zihni'den sonra kürsüye gelen Berç Türker onun konuşmasını destekleyerek eğitim konusundaki vekâletin neler yaptığını, geçen yıldan bugüne okul sayımızda ne kadar artış olduğu, mektepsiz çocuk sayısının oldukça fazla olduğu için mümkün mertebe okullaşmaya devam edilmesi gerektiğini dile getirdi. Kız çocukları içinde kendilerine mahsus okullarda okuması için gerekli tedbirlerin alınmasını, kız erkek karışık eğitime devam edilmemesini istedi. Ancak üniversitelerde kız erkek birlikte okumasına devam edilebileceğini de sözlerine ekledi. Berç Türker azınlık okulları konusunda da vekilden cevap beklediği soruları olduğunu ve azınlıkların eğitim sorunları konusunda maarif vekiline şöyle bir soru sordu.⁴²⁴ “Bir de, muhterem vekilden anlamak istiyorum; Türk lisanının ana lisanı olarak yurdumuzda her ferd tarafından konuşulması için ne gibi tedbir düşünülüyor? Ekalliyetlere mensub olan mekteb çocuklarına, Türk dilinin ana lisanı olduğunu anlatanlar mevcut mudur?”

Türker konuşmasına İstanbul'a gelen ecnebilerin Türkçe lisanını duymak yerine her kafadan bir lisan çıkmasına çok şaşırdığını söyleyerek, Türkçe dışındaki lisanları kullanan birçok vatandaşa rastlandığını belirtmiştir. Türk vatandaşı olup Türkçe bildiği halde Türkçe konuşmayanların sadece ekalliyetlere mensup olanlar olmadığına dikkat çekmiştir.⁴²⁵

İstamat Zihni 1937 yılı Maarif Vekâleti bütçesi münasebeti ile yine kürsüye gelmiş ve okullaşma, yabancı dil öğrenme ve Türkçenin iyi öğretilmesi konularında bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında; köylerde yapılmış olan yatılı okullardan bazılarının yeterli yardımı alamadığından dolayı kapandığını ve bu okulların yeniden açılmasının isabetli olacağını söylemiştir. İstamat Zihni kendi seçim bölgesi olan Eskişehir'in Kayı köyünde böyle kapalı bir okulun bulunduğunu ve gerekli ihtiyaçların karşılanarak en kısa sürede açılmasının zarureti üzerinde durmuştur. Ayrıca köy okullarına öğretmen yetiştiren kursların da yeniden ele alınması ve yaygınlaştırılmasının had safhada olan öğretmen ihtiyacını karşılamak için gerekli

⁴²³ TBMM ZC. 5. Devre 11. Cilt, 68. Birleşim, 239.

⁴²⁴ TBMM ZC. 5. Devre 18. Cilt, 65. Birleşim, 249-250.

⁴²⁵ TBMM ZC. 5. Devre 18. Cilt, 65. Birleşim, 250.

olduğuna dikkat çekmiştir. Yine Eskişehir'in Sivrihisar ilçesine acil ihtiyaç olarak bir orta mektep yapılması konusunda maarif vekilinin söz verdiğini ve bir an önce okulun yapılması konusunda işin takipçisi olduğunu belirtti. Son yıllarda yabancı dil öğrenmek için çocukların yabancı mekteplere gönderilmesinin moda haline geldiğinden bahsederek bunun ülke ekonomisine de olumsuz etkileri olduğunu söylemiştir. Eğer bu mesele gerekli bir durum ise bu konuda Kültür Bakanlığı'nın bir teşkilat kurarak kendi ülkemizde yabancı dil eğitiminin yapılabileceğini teklif etmiştir. Böylece paramızın dışarıya gitmesinin de önüne geçilmiş olacağına işaret etti. İstimat Zihni konuşmasında çok daha önemli bir konuya dikkat çekmek istediğini belirterek ekalliyet ve azınlık sözlerinin kendisini çok yaraladığını, vatani düşünce ve duygularına fena dokunduğunu söylemiştir. Bu konuda duygularını şu sözlerle dile getirdi: “Çok sinirleniyorum. Bu ne demek, Türk bayrağına sığınan, Türk kültürünü kavrayan, ruhu, kalbi, Türk yurdundan ilham, hayat alan, her Türk vatandaş, mezhebi ne olursa olsun, devletin bünyesi içinde kül halinde, ayrılmaz bir Türk uzvudur. Ekalliyet ve bunun etrafındaki ekalliyet hukukunun ve siyasî uhudun, mânası, yeri, asla ve asla olamaz. Böyle, düşük ruhlulara vergi, bu gibi memleketin icabatına uymayan ve gafletten başka bir şey ifade etmeyen, düşünce ve iddiaların ancak ve ancak Türk olmayan ve bihakkın azlık mefhumlarını taşıyan ecnebilere münhasır kalması pek tabiidir” Konuşmasında konuyu yine Türk dilinin öğretilmesine getirerek, Türk Bayrağına sığınan, Türk kültürünü benimseyen, ruhu kalbi Türk devletine bağlı olan, dinî mezhebi ne olursa olsun Türk unsuru olduğunu bir kez daha vurgulamıştır. Dilin duygu üzerinde büyük etkisi olduğunu ve o sebepten dolayı okullarımızda dilimizi en güzel şekilde öğretmemizin temel vazifemiz olduğunu, bu görevi ifa edecek Türk dilini çocuklarımıza sevdirecek öğretmenlerin de iyi yetişmesi gerektiğini kürsüden ifade etmiştir.⁴²⁶

İstimat Zihni öğretmenlerin sorumluluklarının büyük olduğundan bahsederken aynı zamanda onların hayat şartlarının iyileştirilmesi konusuna da değinmiş, devlet memurları aylıklarının tevhid ve teadülü hakkındaki kanuna ek kanun lâyihası münasebeti ile kürsüye gelerek; öğretmenlerin aylıklarının yetersiz olduğuna ve geçim sıkıntısı çektiklerine dikkat çekmiştir. Hazırlanmakta olan kanunda Türk öğretmenlerin aylıklarının düzeltilmesi hakkında olsa da, diğer öğretmenlerin mali durumlarının da dikkate alınması temennisinde bulunmuştur. Bakanlığın bu

⁴²⁶ TBMM ZC. 5. Devre 18. Cilt, 65. Birleşim, 248-249.

temennisini dikkate alacağını söyleyerek sözlerini tamamlamıştır.⁴²⁷ İstimat Zihni Özdamar'ın bu konuşmasında azınlık mensubu öğretmenlerin de sıkıntılarını meclise taşıması dikkate değerdir.

Gazetelerde vakıf ve cemaat okullarından ekalliyetler olarak bahsedilmesi İstamat Zihni Özdamar'ı ziyadesiyle rahatsız etmiş ve 1939 yılı Maarif bütçe görüşmelerinde söz alarak bu konuda genel kurulda bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında böyle bir ifadenin çok çirkin olduğunu, yaklaşık 100.000 Türk vatandaşı için bu ifadenin meçhul olduğunu söyledi. Çünkü bu vatandaşların Türk camiası içerisinde vahdet içerisinde bir bütün olduğuna işaret etmiştir.⁴²⁸ Aynı konuşmasında azınlık okullarında Türkçe okutulan Tarih, Coğrafya ve Yurt Bilgisi dersleri gibi Matematik dersinin de Türkçe verilmesinin isabetli olacağını ifade ederek bunun faydasının öğrencilerin üniversiteye geçişleri sırasında ortaya çıkacağını söyledi. Bu teklifinin bakanlıkça dikkate alınmasını rica etti.⁴²⁹

Cumhuriyetin ilk yıllarında eğitim sisteminin çözülemeyen sorunların birisi de öğretmen yetiştirme sorunudur. Öğretmen yetersizliği eğitim politikalarının hedeflendiği gibi gitmesinin en büyük engeli olarak göze çarpmaktadır. Bu durum yükseköğretim sisteminin ve üniversite reformunun zayıf ve yetersiz kalmasından kaynaklanmıştır.⁴³⁰

Yükseköğretime olağanüstü bir tahsisat ayrılması hakkında bir kanun teklifi münasebetiyle kürsüye gelen Berç Türker, Ankara'da yapılması planlanan Tıp Fakültesi inşaatının ne durumda olduğunu sorarak ayrılan bütçenin kaç yılda harcanacağını ve işin ne zaman bitirileceğine dair ilgili bakanlıkların açıklama yapmasını istemiştir.⁴³¹

Berç Türker her ne kadar meclis çalışmalarına katılsa da seçim bölgesi Afyon'dan uzak kalmamış her fırsatta seçim bölgesinde seçmenlerinin sorunlarını bizzat kendisi dinlemiştir. Onların sorunlarını TBMM'ye taşıyarak çözüm bulmaya gayret etmiştir.

1938 yılında devlet memurları aylıklarının tevhid ve teadülü hakkındaki kanuna ek kanun münasebetiyle genel kurulda söz alan Berç Türker, ülkenin birçok bölgesinde

⁴²⁷ TBMM ZC. 5. Devre 25. Cilt, 67. Birleşim, 219.

⁴²⁸ TBMM ZC. 6. Devre 2. Cilt, 17. Birleşim, 252-253.

⁴²⁹ TBMM ZC. 6. Devre 2. Cilt, 17. Birleşim, 252.

⁴³⁰ Serter, 153.

⁴³¹ TBMM ZC. 5. Devre 25. Cilt, 66. Birleşim, 193.

okulsuzluk ve öğretmensizlik sorununa dikkat çekerek bu konuda bizzat seçim bölgesi Afyon'dan ahalinin kendisinden öğretmen talebinde bulunduğunu söylemiştir. Türker, Anadolu'nun doktorsuzluk, eczacısızlık ve öğretmensizlik gibi 3 temel sorunu olduğunu belirterek, Şimdiye kadar alınan tedbirlerle ihtiyacın karŐılanamadıđına dikkat çekmiştir. Hali hazırda mevcut okullardan birçok genç mezun olmasına rağmen ihtiyacın devam etmesi sebebiyle, bu konuda yeni tedbirler alınmasının zorunlu olduğunu söylemiştir. Maarif vekâletiyle ilgili olarak öğretmenlerin sadece ders değil aynı zamanda çocuklara ahlak ve terbiye konularında da eğitim verilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Konuşmasında gündeme getirdiği bir başka sorun ise bazı öğrencilerin öğretmenlerini darp ettikleri hakkındaki söylentilerdir. Bu iddiaların ne derece doğru olduğunu ve yetkililerin bu konuda ne gibi çalışmalar yaptığını sormuştur. Son olarak konuşmasında okullardaki müfredat yüklerinin fazlalığından bahsederek, ahlak derslerine vakit kalmadığından Şikâyetler olduğunu söylemiş, Türk gençlerinin en iyi Şekilde yetiştirilmesi için maarif sistemindeki aksaklıkların bir an önce giderilmesini rica etmiştir.⁴³²

Cumhuriyet Türkiye'sinde Milli Eğitim Bakanlığı'nın temel ihtiyaç listesinde yer alan okul ve öğretmen ihtiyacı, bugün olduğu gibi hemen her dönemde birinci sırada yer tutmuştur. Milli Eğitim Bakanlığı'nın bütçe görüşmelerinin ana konusu hemen her zaman bu ihtiyacın nasıl kapatılacağı üzerine olmuştur. 1939 yılı maarif bütçesi münasebetiyle söz isteyen Berç Türker, eğitim konusunda en önemli sorunun okul ve öğretmen ihtiyacı olduğunu söyleyerek sözlerine başlamıştır. Önceki yıllarda da bu konulara konuŐmuş ve ilave edilen okulların yetmediğine işaret ederek her geçen gün daha fazlasına ihtiyaç duyulduğunu dile getirmiştir. Yine seçim bölgesinde yaptığı gezilerde ilkokullardaki öğretmenlerin aldıkları maaŐların yetmediğinden Şikâyetçi olduklarını ve böyle giderse başka işler bulmak zorunda kalacakları yolundaki Őikâyetlerini aktararak, öğretmen ihtiyacının had safhada olduğunu ve böyle bir dönemde eldeki yetişmiş öğretmenlerin de kaybedilebileceği uyarısında bulunmuştur.⁴³³

Berç Türker konuşmasına muzır sinema filmlerinin çocuklar üzerinde olumsuz etki bıraktığını, hırsızlık, edebe mugayir aşk, gangsterlik ve kültürümüze aykırı davranışlar içeren filmlerin çocukların genç dimağları üzerinde olumsuz etkiler

⁴³² TBMM ZC. 5. Devre 25. Cilt, 67. Birleşim, 218.

⁴³³ TBMM ZC. 6. Devre 2. Cilt, 17. Birleşim, 253.

yaptığına dikkat çekerek, bu konuda mutlaka bir tedbir alınması gerektiğini söylemiştir.⁴³⁴ Türker'in toplumsal sorunları meclis gündemine taşınması ve çözüm üretmeye dair konuşmaları takdire şayandır.

1940 yılında Köy Enstitüleri Kanunu'nun beşinci maddesi üzerinde yapılan görüşmeler münasebetiyle söz isteyen Berç Türker, Köy Enstitüleri'nden mezun olanların mecburi hizmet sürelerinin 20 yıla indirilmesinin sevindirici olduğunu ancak eğitimlerini tamamlamadan ayrılanlar ile mecburi hizmetlerini yapmayanların bir daha devlet memuriyetlerine alınmayacağına dair düzenleme hakkında açıklama yapılmasını istemiştir.⁴³⁵

1943 yılı Milli Eğitim Bakanlığı bütçesi münasebetiyle genel kurulda söz isteyen Berç Türker, eğitimin sorunlarına dair yapılan açıklamalara katıldığını belirterek konuşma yapmayacağını ancak, kız mekteplerinde analık dersi verilip verilmediğini merak ettiğini sormuştur. Çünkü kahraman Türk askerlerini ve kahraman büyüklerimizi doğuran kızlarımızın bilgili ve bilinçli olması gerektiğini ifade ederek, kız öğrencilerine ana olmak vazifesinin öğretilmesi gerektiğini söyledi. Ayrıca hijyen konusunda da eğitimler verilmesinin önemine vurgu yaptı.⁴³⁶ Hijyen dersinin sadece tıp fakültelerinde değil diğer mekteplerde de verilmesini teklif etti.⁴³⁷

Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme sürecinde gerçekleştirilen inkılâp hareketlerinden birisi de üniversite reformudur. 1931 yılında Darülfünun'un ıslah edilmesi amacıyla İsviçre'den getirilen Albert Malche'nin hazırladığı rapor çerçevesinde Darülfünun İstanbul Üniversitesi'ne dönüştürülmüştür. Ancak bu dönüşüm sırasında üniversite ilmî ve idarî özerkliğini kaybederek dönemin egemen anlayışı olan devletçilik ilkesi doğrultusunda merkezden yönetim anlayışına göre düzenlenerek Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır.⁴³⁸

Bu dönüşüm sırasında çok sayıda öğretim üyesi tasfiye edilmiştir. Üniversite için oluşturulacak yeni kadrolara; az sayıda eskilerden tasfiye edilmeyenlerden, Avrupa'da eğitim görmüş gençlerden ve büyük bir kısmını ise yabancı öğretim

⁴³⁴ TBMM ZC. 6. Devre 2. Cilt, 17. Birleşim, 254.

⁴³⁵ TBMM ZC. 6. Devre 10. Cilt, 41. Birleşim, 88.

⁴³⁶ TBMM ZC. 7. Devre 2. Cilt, 27. Birleşim, 246.

⁴³⁷ TBMM ZC. 7. Devre 2. Cilt, 28. Birleşim, 255.

⁴³⁸ Ali Aslan, Mustafa Selçuk, Üniversite ve Özerklik: Tek Parti Döneminde Yükseköğretim 1923-1946, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 6, Sayı. 12, 2008, 358-359.

üyelerinden atama yapılmıştır.⁴³⁹ 1944 yılına kadar devam eden bu süreçte özerkliği tartışmalı olan üniversitelerde ciddi bir atılım yapılamamıştır. 1946 yılında üniversitenin yeniden özerkliğini sağlamak ve kalitesini artırmak amacıyla hazırlanan üniversite kanununda birçok düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemeler hakkında meclisin akademisyen mebuslarından Niğde bağımsız mebusu Avram Galanti öğretim üyelerinin seçimine dair yapılan düzenlemelerin yetersiz olduğuna dikkat çeken bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında üniversitelerin kalitesinin artırılmasının akademisyenlerin iyi yetiştirilmesine bağlı olduğunu ve kriterlerin bu bilinçle belirlenmesi gerektiğini söylemiştir.

10 Haziran 1946 tarihinde üniversiteler kanunu münasebetiyle meclis genel kurulunda yaptığı konuşmasında üniversiteler kanununu incelediğini ve öğretim üyelerinin seçilmesine ilişkin 19. maddesinin yetersiz olduğunu söyledi. Belli kriterleri sağlayan adayların doçent olurken sadece bir yabancı dil bilmelerinin yetersiz olacağını, zira daha kapsamlı çalışabilmek için birden fazla yabancı dil bilinmesine gerektiğine dikkat çekmiştir. Başka dil bilmediğinde o dillerde yazılan ve yazılacak eserlerden istifade edemeyeceğini, dolayısıyla yapacağı çalışmaların memlekete fayda sağlamayacağını iddia etti. Bunun için belli başlı üç yabancı dilin; İngilizce, Almanca ve Fransızca'yı doçentten istemenin memleket yararına olduğunu söyledi. Buna göre 19. Maddeye göre bir yabancı dili veren doçentliğe kabul edilebileceği, ancak kendisine ikinci bir yabancı dil için 5 yıllık süre tanınmasını, bu süre sonunda başarılı bir imtihan verip, üçüncü bir yabancı dili öğrenmesi için yine beş yıllık süre tanınarak istenilen hedefe ulaşmanın zor olmayacağını açıklamıştır. Bu arada geçen süre zarfında doçentin kriterleri sağlaması halinde profesör olabileceğini sözlerine eklemiştir. 25 yaşında akademik çalışmalara başlayan bir genç doçentin, 35 yaşına geldiğinde üç yabancı dili öğrenmiş doçent/profesör olacağını anlattı. Bunu kriterlere sahip olan ilim adamının olaylara daha farklı bakacağını iddia ederek, yapacağı çalışmaların kesinlikle daha kaliteli olacağını söyledi. Bunların dışında yaşları ilerleyen 40-50 aralığında olan profesörlerden de sadece ikinci yabancı dil istenebileceğini söylerken, bazılarının buna itiraz edebileceğini kabul etmiştir. Dolayısıyla 19. maddenin doçentlik için sadece bir

⁴³⁹ Aslan-Selçuk, 361.

yabancı dil ile yetinilirse üniversitelerden beklenen verimin alınamayacağı uyarısında bulunmuştur.⁴⁴⁰

Konuşmasında profesörlerin çalışma süreleriyle ilgili olarak İtalyan kanunlarından tercümeyi bizzat kendisinin yaptığına işaret ederek İtalya’da profesörlerin 75 yaşında emekliye ayrıldığını söyledi. Bu durumun idarî bir konu olarak değil, ilmî bir esasa göre düzenlendiğini ifade etti. Çünkü gerçek ilim adamlarının en çok sevdiği şeyin sentez-terkip yapmak olduğunu; bunu yapmak için ise ilmî alanlarda uzun süre yapılan tahliller sonunda mümkün olabileceğini, terkinin ancak senelerce ilimle uğraşan mantıkları ve görüşleri olgunlaşan âlimlerin işi olduğuna işaret etti. Galanti’ye göre profesörlerin en verimli olacakları dönemde emekli edilmeleri memleket adına büyük kayıp olarak değerlendirilmektedir. İlim adamlarının yaş sınırı mevcut kanunlar çerçevesinde Türkiye’de bütün memurlar için 65 yaştır. Galanti en azından profesörler için bu sınırı 70 yaşın sonuna kadar uzatılması gerektiğini teklif etmiştir.⁴⁴¹

Galanti konuşmasının sonunda, ısrarla akademik camiada üç ecnebi lisan bilinmesinin şart olması gerektiğine vurgu yaparak, bu sağlanmadığı takdirde üniversitelerin evrensel anlamda üniversite olamayacağını sadece yüksek bir mektepten öte gidemeyeceği uyarısını yineledi. Bu konuda Avrupa ve Amerika’nın bizden çok ileride olduğunu, ülke kalkınması için üniversitelerin evrensel değerlere ulaştırılması zarureti üzerinde durdu. Yarım yamalak bir lisan ile üniversiteye profesör olunamayacağını, nasıl ki milli savunma ülkemizin savunması için elzem ise; darülfünun ve üniversitelerin de ülkenin kalkınması için olmazsa olmaz şartı olduğu söyledi.⁴⁴² Galanti’nin bütün bu uyarılarına rağmen doçentlikte üç yabancı dil bilme şartı kanuna eklenmemiştir.

3.3.2. Sağlık Alanında Faaliyetleri

Osmanlı Devleti döneminde sağlık hizmetleri vakıflar aracılığıyla yürütülürken devletin bu konudaki imkânları yetersizdi. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla her alanda yaşanan gelişmeler ve değişimlerden sağlık alanı da payını almıştır.

⁴⁴⁰ TBMM ZC. 7. Devre 24. Cilt, 61. Birleşim, 119-120.

⁴⁴¹ TBMM ZC. 7. Devre 24. Cilt, 61. Birleşim, 121.

⁴⁴² TBMM ZC. 7. Devre 24. Cilt, 61. Birleşim, 121.

Cumhuriyetle birlikte insan sağlığıyla ilgili çağdaş görüş ve hizmetler yerleştirilmeye çalışılmış, Cumhuriyet yönetimi öncelikle halkın genelini ilgilendiren sağlık sorunları üzerine gitmiş, koruyucu sağlık hizmetlerini öncelikli olarak ele almış ve her vatandaş tarafından erişebilecek şekilde bir sağlık hizmeti kurmaya çalışmıştır.

3 Mayıs 1920 yılında Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı) kurulmuş ve ilk sağlık bakanı olarak Adnan Adıvar atanmıştır. Adnan Adıvar'dan sonra bu görevi Refik Saydam 1937'ye kadar yapmıştır. Bu dönemde sağlık hizmetlerinin tüm ülke geneline yayılması için çalışmalar başlatılmıştır. Refik Saydam köylere koruyucu ve tedavi edici hizmetleri götürebilmek için büyük bir uğraş vermiş, bazı salgın ve bulaşıcı hastalıklara karşı Sağlık Bakanlığı içerisinde merkezi ve taşra birimleri bulunan özel hizmet örgütlerinin kurulmasını sağlamıştır. Bu dönemde sağlık hizmetleri hükümetin görevi olarak değil; yerel yönetimlerin sorumluluğunda görülmüştür.⁴⁴³

Yerel yönetimlerin sağlık meselelerine gerektiği gibi eğilmemesi halkın şikâyetlerine konu olmuştur. Anadolu'da bazı yerlerde kanalizasyonların açıkta olması halk sağlığını tehdit etmiş, bazı doktorların halktan para talep etmeleri ya da hastalara kötü muamelede bulunmaları mebuslar aracılığıyla TBMM gündemine taşınmıştır.

Afyon bağımsız mebusu Berç Türker, Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti bütçesinin görüşmeleri sırasında söz alarak Anadolu'nun bazı yerlerinde kanalizasyonların sokaklara aktığını söyleyerek dikkatleri vatandaşın yaşadığı sorunlara çekmiştir. Konuşmasında yine bazı yerlerde devlet doktorlarının halktan para istemesi, vermeyenleri hastanelerden kovması gibi halkın en temel sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkının gasp edildiğini ve bu konuda yetkililerin bir açıklama yapmasını talep etmiştir. Türker konuşmasında⁴⁴⁴ “İşitiyorum ki Anadolu'da bazı yerlerde lâğımlar sokakta akıyormuş. Acaba bu sahih midir? Bu sahihse, bu iş bana aid değildir, belediyeye aiddir, gibi bir mütalaa yürütülebiliyor mu? Bendeniz şimdi Ankaralı oldum. Ankara şehri fevkalâde tevessü ediyor. Her sene yüz ev yapılıyor. Fakat birçok yerlerde kanalizasyon yapılmıyor. Ötede İstanbul Ankara'nın nüvesidir, orada binlerce kanalizasyon yapılıyor. İşittim ki, bir kasabada hükümet doktoru kendi vazifesini ifa etmiyormuş. Fakir ahali geldiği zaman; bana

⁴⁴³ Mustafa Öztürk, Cumhuriyet Döneminde Sağlık Hizmetleri, **Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi**, Cilt. 6, Sayı 3,1999, 38.

⁴⁴⁴ **TBMM ZC.** 5. Devre 3. Cilt, 29. Birleşim, 245.

beş lira verirsen, sana bakarım diyor ve parayı almazsa kovuyormuş, Acaba bu, eski tâbirle, mesmuu âlileri oldu mu?” ifadelerini kullanmıştır.

Türker’in halkın sorunlarını TBMM gündemine getirerek çözüm araması onun sosyal sorunlara ne kadar duyarlı olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Sadece seçim bölgesi ile değil, gördüğü problem nerede olursa olsun onun halledilmesi için elindeki bütün imkânları seferber etmekten geri kalmamıştır.

Sağlık personeli yetiştirme konusunda Tıp Fakültesi dışında Kızılay Cemiyeti tarafından 1925 yılında Hemşirelik Okulu açılmıştır. Dolayısıyla cemiyetin faaliyet alanlarından birisi de sağlık personeli yetiştirmek için açılan bu okulları maddi olarak desteklemektir. Gerek savaş döneminde gerekse olağanüstü durumlarda her daim halkın yanında olan cemiyetin kaynaklarını artırmak için zaman zaman TBMM’ye kanun teklifleri verilmiştir. Bunlardan birisi eski Kızılay Müdür Yardımcısı ve Afyon bağımsız mebusu Berç Türker 16 Mart 1936 tarihinde Kızılay Cemiyetinin gelirlerinin artırılmasına dair bir kanun teklifi hazırlamasıdır. Teklif sırasıyla Sıhhat ve İctimaî Muavenet, Gümrük ve İnhisarlar, Nafia, Maliye ve Bütçe encümenlerine gönderilmiştir.⁴⁴⁵ Teklifinin TBMM genel kuruluna gelmesi üzerine Türker, konuşmasına bir hayır kurumu olan Kızılay Cemiyeti’ne bağlı olmakla iftihar ettiğini söyleyerek başladı. Cemiyetin her sene giderek gelirlerindeki azalmaya bir çözüm bulmak, cemiyete uzun vadeli ve sabit gelirler temin etmek amacıyla bu kanun teklifini hazırladığını ve şimdi kürsüye bu teklifi savunmak üzere çıktığını söylemiştir. Cemiyetin Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemlerinde ordu ve toplumda nasıl bir görev üstlendiğini detaylarıyla anlatmıştır. Bu kanun teklifini bu müessesenin devamlılığını sağlayabilmek amacıyla hazırladığını ve meclisinde bu konuda kendisini destekleyeceğinden emin olduğunu söylemiştir. Teklifinin mükelleflere yeni bir yük getirmeyeceğini ancak alınan resimlerden cüzi bir miktarın cemiyete önemli katkı sağlayacağını ifade etmiştir.⁴⁴⁶ Türker’in izahatlarına yine gayrimüslim mebuslardan İstamat Zihni Özdamar söz alarak destekleyici bir konuşma yapmıştır. Türker’e teşekkür ettikten sonra Kızılay’ın kesinlikle parasız kalmayacağını bunun en büyük kanıtının ise Milli Mücadele dönemi olduğunu hatırlatmıştır.⁴⁴⁷ Özdamar’ın konuşmasından sonra

⁴⁴⁵ TBMM ZC. 5. Devre 9. Cilt, 39. Birleşim, 8.

⁴⁴⁶ TBMM ZC. 5. Devre 14. Cilt, 18. Birleşim, 97-98.

⁴⁴⁷ TBMM ZC. 5. Devre 14. Cilt, 18. Birleşim, 99.

kanun üzerinde konuşmalar tamamlanarak teklif oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

Tek Parti döneminin sağlık alanındaki en önemli ihtiyaçlarının başında yetişmiş sağlık personeli ihtiyacı gelmektedir. 1923-1940 yılları arasında doktor sayısı 554'den 1500'e, ebe sayısı 136'dan 600'e, hemşire sayısı ise 0'dan 400'e çıkarılmıştır. Ancak bu sayı o dönemdeki yaklaşık 12 milyon olan nüfus için yeterli değildir.⁴⁴⁸ Ayrıca bu dönemde hükümetin milli sağlık politikasında olan nüfusun artırılması ve ölümlerin azaltılması amacına muhalif olarak, bazı doktorların kürtaj yapması Eskişehir bağımsız mebusu İstimat Zihni Özdamar tarafından meclis gündemine taşınmıştır.

1937 yılı Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti bütçesi münasebeti ile söz alan İstimat Zihni, halkın hastanelerde doktor yetersizliğinden şikâyetçi olduğunu, doktor yetersizliğinden birçok hastaya müdahale edilemediğinden kaybedildiğine dikkat çekerek, bakanlığın hastanelere yeni kadrolar ayırmasını talep etmiştir. Özdamar konuşmasında, toplumun bir başka sorunu olan kürtaj meselesine de değinmiştir. Ceza kanununda hükmü olmasına rağmen, bazı hekimlerin kürtaj işini ikinci bir iş olarak yaptıklarını ifade ederek gerekli denetimlerin zayıflığını dile getirdi. Bakanlığın memleketin nüfus açısından durumu belli iken, bu durum hakkında gerekli denetimlerin artırılmasını ve gerekli cezalandırılmanın yapılmasını talep etti.⁴⁴⁹

Sağlık tesisleri konusunda eldeki imkânların yetersiz olması sebebiyle azınlık cemaatlerine ait sağlık kuruluşlarının da desteklenerek kapasiteyi artırma yönüne gidilmiştir. Özellikle İstanbul'daki Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatlerine ait hastanelere de hükümet maddi yardım kararı aldı. Bu karar çerçevesinde Balıklı Rum Hastanesi için vakfına 35.000 lira yardım yapılması kararlaştırıldı.⁴⁵⁰

Bir dönem Balıklı Rum Hastanesi'nde idarecilik de yapan İstimat Zihni Özdamar hükümetin aldığı bu karar karşısında çok sevindiğini, bu hastanelerin borç içerisinde olduklarından bahsederek yapılacak bu yardımın hastanenin faaliyetlerinin daha

⁴⁴⁸ Mustafa Y. Metintaş-Ömür Elçioğlu, Cumhuriyetin İlk On beş Yılında Sağlık Hizmetleri 1923-1938, *Osmangazi Tıp Dergisi*, Cilt 29, Sayı 3, 2007, 162-170.

⁴⁴⁹ **TBMM ZC.** 5. Devre 18. Cilt, 64. Birleşim, 232.

⁴⁵⁰ **TBMM ZC.** 5. Devre 25. Cilt, 64. Birleşim, 116.

sağlıklı yürütmesi açısından önemli olduğunu vurguladı. Bu kanunu hazırlayanlara ve destekleyenlere şükranlarını sundu.⁴⁵¹

Cemiyetler kanunu vesilesiyle söz alan Berç Türker, bu kanun düzenlemesinde ekalliyetlerden bahsedildiğini ifade ederek bu kavramın kapitülasyonlar döneminde batılı devletlerin elinde oyuncak olan topluluğu ifade ettiğini söyledi. Ayrıca patrikhanelerin de aynı şekilde ecnebi devletlerin elinde siyasi bir alet olduğunu vurguladı. Devletin Balıklı Rum Hastanesi'ne 35.000 lira yardım yapmasının sevindirici olduğunu, aynı şekilde Ermeni ve Yahudi hastanelerinin de boğazına kadar borç batağında olduklarını, hükümetin bu hastanelere de yardım yapıp yapmayacağını sordu.⁴⁵²

İstatistiklere bakıldığında 1923 yılında 86 (3 devlet hastanesi, 6 belediye hastanesi, 45 özel idare hastanesi, 32 özel, yabancı ve azınlık hastanesi) olan hastane sayısı 1930'da 132'ye, 1940 yılında ise 198'e çıkmıştır. Ancak artan nüfusa yine de yeterli gelmemiştir.⁴⁵³ Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki sağlık personeli ve hastane sayılarındaki bu yetersizlik her yıl bütçe görüşmelerine konu olmakta ve Sağlık Bakanı'nın bu konuda yıl boyunca neler yaptığı ya da neden yapamadığı konusunda sorgulanmasına neden olmuştur.

1939 yılı Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti bütçe görüşmelerinde bakanlık yine aynı sorulara maruz kalmıştır. Berç Türker söz alıp muhatabına, mevcut hastanelerin yetersizliğini dile getirerek yeni tesislerin acilen devreye sokulmasını, doktor ihtiyacının her geçen gün arttığını buna ne gibi bir çare düşünüldüğünü, verem, frengi, sıtma ve trahom gibi hastalıkların yaygınlaştığını ve bunları önlemek için ne gibi tedbirler alındığını sormuştur. Ayrıca memleketteki tek verem savaş sanatoryumunun Heybeliada'da bulunduğunu ve bunun da yetersiz kaldığını ifade ederek yeni yapılacak sanatoryumun hangi ilde yapılmasının planlandığının açıklanmasını istedi. Ankara'da yapılacaksa diğer şehirlerinde buna ihtiyacı olduğunu söyleyerek o şehirlere de yapılmasını teklif etti.⁴⁵⁴ Türker konuşmasına bebek ölümlerinin nasıl azaltılacağını sorarak devam etti. Milli savunma ve kalkınma

⁴⁵¹ TBMM ZC. 5. Devre 25. Cilt, 64. Birleşim, 116.

⁴⁵² TBMM ZC. 5. Devre 26. Cilt, 82. Birleşim, 413.

⁴⁵³ Öztürk, 40.

⁴⁵⁴ TBMM ZC. 6. Devre 2. Cilt, 16. Birleşim, 222.

için nüfusun son derece önemli olduğunu söyleyerek bakanlığın bu mesele üzerinde hassasiyetle durması gerektiği uyarısında bulundu.⁴⁵⁵

Afyon bağımsız mebusu Berç Türker TBMM’de geçirdiği üç dönem mebusluk görevi sırasında hiçbir zaman boş durmamış, gerek memleketin genelini ilgilendiren ve gerekse seçim bölgesi Afyonkarahisar’ı ilgilendiren meselelerde her zaman duyarlı olmuştur. Özellikle seçim bölgesindeki vatandaşların sorunlarıyla yakından ilgilenmiş ve bu sorunları memleket çıkarları çerçevesinde çözüme kavuşturmayı bir görev ittihaz etmiştir. Yalova kaplıcalarının işletilmesi ve kaplıcaların geliştirilmesine dair kanun teklifi meclis genel kuruluna gelince Türker söz istemiş ve kaplıcaların kullanılması konusunda halk nazarındaki dedikoduların aslının olup olmadığının araştırılmasını teklif etmiştir. Bu dedikoduya göre kaplıcalardan sadece zenginlerin faydalandığı, fakir halkın tesislerden yararlanamadığı söylenmektedir. Türker bu konunun araştırılmasını ve fakir halkında yararlanabileceği bir düzenlemenin yapılmasını temenni ettiğini söylemiştir. Ayrıca konu ile ilgili olarak Afyon Sandıklı’da da kaplıcaların bulunduğunu ancak üzerinde tesis olmadığından insanların büyük sıkıntılar içerisinde sefillik çektiğini söyleyerek buraya modern tesislerin yapılmasını teklif etmiştir.⁴⁵⁶

Sağlık Bakanı Refik Saydam döneminde çocuk ölümlerine karşı bazı önlemler alınmıştır. Bu amaçla bakanlık bünyesinde çocuk ölümlerine karşı bir şube açılması, büyük şehirlerde ve İstanbul’da doğum evleri ve çocuk hastanelerinin artırılması, ebe ve hasta bakıcı sayısının artırılmasına yönelik okulların açılması, çocuk ölümleri ile ilgili mücadele cemiyetlerinin kurulması ve tabiplerin çocuk hastalıkları konusunda eğitilmesi gibi bir dizi tedbirlerin hayata geçirilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁵⁷

Bu dönemdeki çocuk ölümlerine karşı alınan en önemli karar Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nun çocuk sağlığını korumak amacıyla, nüfusu on bini aşan belediyelerin “süt çocuğu muayene ve müşavere evleri” adıyla dispanserler açılmasına dair alınan karardır. Ancak Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nun 162. maddesinde öngörülen bu

⁴⁵⁵ TBMM ZC. 6. Devre 2. Cilt, 16. Birleşim, 227-228.

⁴⁵⁶ TBMM ZC. 6. Devre 3. Cilt, 31. Birleşim, 342.

⁴⁵⁷ Zuhâl Özaydın, Büyük Önder Atatürk’ün Himayelerinde Yapılan 1. Milli Türk Tıp Kongresi, **Tıp Tarihi Araştırmaları**, 1998, 220-240.

dispanserler maddi sıkıntılar nedeniyle sadece İstanbul'da Beşiktaş, Edirne Kapı ve Üsküdar'da olmak üzere sadece üç adet açılabilmiştir.⁴⁵⁸

1941 yılında gerek İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği sıkıntılar gerekse Türkiye'nin kendi iç sorunları sebebiyle çocuk ölümlerinde ciddi artışlar yaşanmıştır. Ankara yakınlarındaki köylerde kızamıktan 69 çocuk vefat etmiştir. Bu olay Berç Türker tarafından meclis gündemine getirilerek sağlık bakanından doktor ihtiyacının hala yetersiz kaldığı ve koskoca Cumhuriyet rejiminin çocuk ölümlerine çare bulamadığını eleştirerek bakanlığın neden gerekli tedbirleri almadığını sorgulanmıştır. Türker bu acı olaydan dolayı derin üzüntü duyduğunu ifade ederek tekrarının yaşanmaması için tedbir alınması temennisinde bulunmuştur.⁴⁵⁹

1943 yılı Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın bütçe görüşmelerinde yine bir başka salgın gündem konusu olacaktır. Bu yıllarda Türkiye genelinde görülen tifüs ve sıtma salgınlarında artan kayıpların önüne geçmek için çeşitli planlar uygulamaya konulmuştur. Salgınlarla ilgili söz isteyen Berç Türker salgınlara karşı halkın temizlik esaslarına gerektiği gibi riayet etmediğinden ve salgınların bitlenmeye bağlı olarak yaygınlaştığından söz ederek, gerekirse halkın cebren hamamlara götürülmesi ve temizlenmesi teklifinde bulunmuştur.⁴⁶⁰

1944 yılı bütçe görüşmelerinde Berç Türker, yine söz isteyerek toplumun bir başka yarası, alkol tüketimine değinerek ayyaşların alkol bulamadıklarında boyalı ispiro içtikleri ve morardıklarının halk tarafından bildirildiğini ve buna çare bulunması istendiğini anlattı. Türker konuşmasında toplumsal sağlığın korunması adına bu durumla ilgili olarak bakanlığın ne gibi tedbirler düşündüğünü öğrenmek istediğini söyledi.⁴⁶¹

1944 yılı mali bütçe görüşmelerinde Emniyet Genel Müdürlüğü'nün bütçe görüşmeleri münasebetiyle kürsüye gelen Berç Türker, emniyet personelinin çalışma şartlarının ağırlığından bahsettikten sonra, İstanbul'daki batakane ve randevu evlerinin iyi denetlenmediğini, bu sebeple buradaki bulaşıcı hastalıkların buraya gelen kişiler tarafından köylere kadar yayıldığını anlattı. Bu duruma bir çözüm

⁴⁵⁸ Berna Arda, Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikalarında Çocuğun Yeri, **Cumhuriyet ve Çocuk 2. Ulusal çocuk Kültürü Kongresi**,1999, 446-454.

⁴⁵⁹ **TBMM ZC.** 6. Devre 18. Cilt, 57. Birleşim, 196.

⁴⁶⁰ **TBMM ZC.** 7. Devre 2. Cilt, 27. Birleşim, 215.

⁴⁶¹ **TBMM ZC.** 7. Devre 10. Cilt, 54. Birleşim, 52.

bulunmasının Sağlık Bakanlığı'nın sorumluluğunda olduğunu söyledi. Türker ayrıca bu yerlerde çalışan fakir aile kızlarının evlerinden koparılarak buralara düşmesini engellemek ve bunları himaye etmek gerektiğine dikkat çekti. Bu sebeple bu tür ortamların mutlaka devlet denetiminde olmasını ve suiistimal edilmemesini temenni etti.⁴⁶²

Berç Türker'in toplum sağlığı konusundaki hassasiyeti 1945 yılı yedi aylık Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı bütçesi görüşmelerine de yansımıştır. Devam etmekte olan sıtma belasına karşı hükümetin ne gibi tedbirler aldığını, bu amaçla bataklıkların kurutulmasına dair ne gibi çalışmalar yürütüldüğünün meclis ile paylaşılmasını istedi. Ayrıca verem konusunda sanatoryumların yetersiz kaldığını, vereme yakalananların ya fakirlikten hemen sanatoryuma götürülmediğini ya da sanatoryumlarda yetersizlik sebebiyle boş yer olmadığını belirtti. Bu sebeple çok acil olarak memleketin muhtelif yerlerine sanatoryumların yapılmasını talep etti. Toplum sağlığını tehdit eden unsurlardan birisinin de büyük şehirlerdeki seyyar satıcılar olduğunu zira çocuklara aynı bardaktan su ve meşrubat içirildiğini, bu sebeple salgın hastalıkların yayılmasına neden olduğunu, bakanlığın bu konuda ne gibi bir tedbirler almayı düşündüğünü sordu.⁴⁶³

3.3.3. Hukuk Alanında Faaliyetleri

Cumhuriyetin ilanını takip eden yıllarda hemen her alanda olduğu gibi hukuk alanında da çeşitli düzenlemelere girişilmiş ve yapılacak yeniliklerle ilgili komisyonlar kurulmuştur. Osmanlı hukuk sistemindeki uygulamaların bir kısmı devam etmekle birlikte ihtiyaç duyulan alanlarda Avrupa hukuk sisteminden birçok kanun tercüme edilerek alınması kararlaştırıldı.

Atatürk döneminde lâik ve çağdaş hukuk sistemini oluşturmak için Osmanlı döneminden farklı olarak, eski hukuk sistemini tamamen ortadan kaldırıp, yerine yepyeni bir hukuk düzeni kurulmak istenmiştir. Bu çerçevede ağırlıklı olarak 1926 yılında gerçekleştirilen hukuk devrimiyle Türk Hukuk Sistemi laik, çağdaş ve ihtiyaçları karşılayacak bir yapıya kavuşturulmuştur. Türkiye yapılan bu

⁴⁶² TBMM ZC. 7. Devre 10. Cilt, 60. Birleşim, 215.

⁴⁶³ TBMM ZC. 7. Devre 17. Cilt, 64. Birleşim, 246.

düzenlemeler sayesinde tam olmasa da büyük oranda İslami Hukuk çevresinden çıkmış ve Batı'nın dayandığı Roma Hukuku çevresine girmiştir.⁴⁶⁴

Yeni hukuk düzeninin kurulmasıyla Türkiye'de çok hukuklu yapıya son verilerek hukuk birliği sağlanmıştır. Böylece Osmanlı devletinden kalan çok uluslu devlet yapısından üniter ulus-devlet yapısına geçiş süreci hızlanmıştır. Bu düzenlemeler içerisinde özellikle Medeni kanunun kabul edilmesiyle yeni bir insan tipi ve toplum modeli oluşturmak için önemli bir fırsat doğmuştur. Cumhuriyetin dayandığı temel unsurlar çerçevesinde şekillenecek bu insan tipi ve toplum modeli zaman içerisinde geçmişle bağlarını tamamen koparıp yeni bir kimlik oluşturma sürecine girmiştir. Ancak bütün yapılan bu düzenlemeler ile birlikte, kadın-erkek eşitliğinin mutlak olarak sağlandığını, tüm toplumsal sorunların çözümlendiğini ve eski alışkanlıkların tümüyle terk edildiği bir toplum modelinin oluşturulduğunu söylemek mümkün değildir.⁴⁶⁵

Tek parti döneminde azınlık mebuslarının hukuk alanında gerçekleştirdiği faaliyetler genellikle vergilendirme, vakıflar, ceza kanunundaki düzenlemeler, iş kanunu ve grevler gibi konular üzerinde yaptıkları konuşmalar ve verdikleri kanun tekliflerinden oluşmaktadır. Hukuk alanında genel kurulda söz isteyip konuşma yapan veya kanun teklifinde bulunan mebuslar Afyon bağımsız mebusu Berç Türker ile Eskişehir bağımsız mebusu İstamat Zihni Özdamar'dır. Ancak İstamat Bey hukukçu kimliğine sahip olmasına rağmen hukukî meselelerde Berç Türker kadar etkin olamamıştır.

Millî bayramlar ve özel günler, bir milleti oluşturan bireylerin, birlik ve beraberlik duygusunu en yoğun olarak yaşadığı günlerdir. Milleti oluşturan bireyler, bu millî günlerde, millî dayanışma ve birlik ruhu içinde, kendi milletlerine ait olma heyecan ve coşkusunu yaşarlar. Bu ruh halinin önemini Mustafa Kemal Atatürk, cumhuriyetin onuncu yıl kutlamalarında verdiği nutkunda: "Türk Milleti, millî birlik ve beraberlikle bütün güçlükleri yenmesini bilmiştir" sözleriyle açıklar.⁴⁶⁶

⁴⁶⁴ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketi**, İstanbul: Yenigün Matbaası, 1960, 110-117.

⁴⁶⁵ Recep Peker, **Türk İnkılâp Tarihi Notları**, Ankara, 1935, 19.

⁴⁶⁶ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt.1 Ankara, 1981, 275.

1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanununda göre haftanın bir günü (Cuma) bütün çalışanların tatil yapması öngörülmektedir.⁴⁶⁷ Hafta tatilinin kanuni zeminde tespit edilmesi suretiyle çalışanların çalışma ortamından en az şekilde etkilenmesi ve verimliliği artırma amaçlanmıştır.⁴⁶⁸ Böylece bu kanun ile Türkiye’de ilk defa hafta tatili yasal çerçeveye oturtulmuştur. Ordu milletvekili Sıtkı Bey’in önerisi üzerine hafta tatilinin Cuma gününe alınması ileriki yıllarda iktisâ ve sosyal yapıda birçok sorunun oluşmasına neden olmuştur.⁴⁶⁹

Ulusal bayram ve genel tatiller hakkındaki kanun lâiyhası üzerinde 27 Mayıs 1935 tarihinde yapılan görüşmelerde Berç Türker söz isteyerek, hafta tatilinin belirlenmesinde farklı kültürlerde farklı günlerin hafta tatili olarak belirlendiğine işaret etmiştir. Sonra iş adamlarının dünya genelinde ortak bir gün olarak pazar gününü tatil günü olarak kabul ettiklerini söyleyerek, bu konudaki düzenlemelerin ülke menfaatleri gözetilerek daha doğru olacağı yönündeki kanaatini açıklamıştır.⁴⁷⁰

Kapitalizmin ilk yıllarında, ağır ve tehlikeli çalışma koşullarına, uzun iş sürelerine, ücretlerin ödenmemesine ve yoksulluğa karşı bir eylem biçimi olarak grevler doğmuştur. İlk zamanlarda bu konuda herhangi bir yasal düzenleme bulunmadığından dolayı grevlerle ilgili olarak çıkan ilk yasalar, grev hakkının kullanılmasını düzenlenmesinden çok grev hakkını yasaklayan ya da sınırlayan yasalar olmuştur. Zaman içinde grevin bir yasal bir hak olarak tanımlanması bu konuda hukukî düzenlemeleri zorunlu hale getirmiştir.

Berç Türker, iş kanunu görüşmelerinde söz alarak işçilere grev ve lokavt haklarının verilmesinin sakıncalarından bahsederek bu durumun kanun çerçevesinde düzenlenmesini teklif etmiştir. Türkiye’deki iş kanunundaki boşlukların gelecekte hükümetin başını ağrıtaacağını, bu sebeple gerekli tedbirlerin alınmasını önermiştir. Buna örnek olarak yakın zamanda İngiltere ve Fransa’daki büyük işçi grevlerinin kanunların yetersizliklerinden dolayı kontrol edilememesini göstermiştir. Böyle bir durum ile karşılaşmamak için iş kanununa şöyle bir ekleme yapılmasını teklif

⁴⁶⁷ Mesut Gülmez, **Türkiye’de Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 Öncesi)**, Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, 1983, 549-551.

⁴⁶⁸ Ahmet Makal, **Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1920-1946**, Ankara: İmge Yayınları, 1999, 333.

⁴⁶⁹ TBMM ZC. 5. Devre 3. Cilt, 31. Birleşim, 303.

⁴⁷⁰ TBMM ZC. 5. Devre 3. Cilt, 31. Birleşim, 303.

etmiştir.⁴⁷¹ “İş kanununun beşinci faslına şöyle bir maddenin ilâvesini teklif ederim: Her hangi bir ihtilâftan dolayı ve grev maksadıyla, işçilerin, gizli toplantılar yapmaları ve işçileri bu yola teşvik ve tahrik etmek yasaktır. Emniyet-i umumiye memurları bu gibi toplantıları tarassut etmek, dağıtmak ve müşevvikleri ve elebaşlarını tevkif ederek mahkemeye vermekle muvazzaftırlar.”

11 Haziran 1936 tarihinde Türk Ceza Kanunu’nun görüşüldüğü oturumda Türker söz alarak adliye encümenine verilecek cezaların açık ve net olması gerektiğini söyledi. Vatan hainliğinin cezası olarak üç seneden on seneye kadar ağır hapis ya da 200 liradan 500 liraya kadar para cezası verilmesinin karışıklığa neden olacağını cezaların azami ve tek olması gerektiğini söyledi. Yapılacak kanuni düzenlemelerin net olmasının farklı yorumlara meydan vererek tartışmaya yol açmaması için son derece önemli olduğunu söyledi.⁴⁷²

Türkiye’de ilk defa İcra ve İflas Kanunu İsviçre kanunları esas alınarak hazırlanmış ve 24 Nisan 1929 tarihinde kabul edilmiştir. Ancak daha sonra kanunun çeşitli konularda eksikleri görülerek yerli hukukçularımız tarafından 1932 yılında günün şartlarına göre yeniden düzenlenmiştir.

25 Mayıs 1937 tarihinde Adliye Vekâleti’nin bütçe görüşmelerinde İstamat Zihni söz isteyerek icra işlerinin düzgün yürümediğinden şikâyet ederek, adalet vekilinin bu konuda açıklama yapmasını istemiştir.⁴⁷³

İstamat Zihni Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün 1937 bütçe görüşmeleri vesilesiyle ekalliyet vakıfları hakkında görüşlerini beyan etmek için söz istemiştir. Her ne kadar her fırsatta yüce Türk milleti adına mecliste bulunduğunu ifade etse de, ekalliyetler konusunda kendisini sorumlu görmekten de geri kalmamıştır. Konuşmasında; “Bunu yapmakla kendimde pek yüksek bir bahtiyarlık hissediyorum. Evvelâ kendi şahsıma, kendi namıma, şahsen sonra da bu fıkranın kastettiği ortodoks, gregoriyen, musevi, katolik ve varsa, protestan hepsi dahil olmak üzere binlerce halkı temsilen şükranlarımı şu yüksek kürsüden, mübeccel heyetinize sunmağı kendime büyük bir borç bildim”⁴⁷⁴ sözleriyle kendisiyle çelişmektedir. İstamat Zihni konuşmasında ekalliyet vakıflarının her yıl denetlenmesi ve % 5 kontrol hakkı ödenmesi yolundaki

⁴⁷¹ TBMM ZC. 5. Devre 12. Cilt, 74. Birleşim, 63-64.

⁴⁷² TBMM ZC. 5. Devre 12. Cilt, 78. Birleşim, 217.

⁴⁷³ TBMM ZC. 5. Devre 18. Cilt, 64. Birleşim, 240.

⁴⁷⁴ TBMM ZC. 5. Devre 18. Cilt, 66. Birleşim, 292.

düzenlemeleri memnuniyetle karşıladığını ifade etmiştir. Hükümetin bu düzenlemesiyle vakıflardaki keyfiligi ortadan kaldıracağını ve başıboşluğa son vereceğini söyleyerek, ekalliyet vakıflarının da bundan memnun kalacağına işaret etmiştir. Özdamar, konuşmasını Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve hükümete methiyeler sıralayarak sonlandırmıştır.⁴⁷⁵

İstamat Zihni 24 Mayıs 1938 tarihinde Adliye Vekâleti'nin bütçe görüşmelerinde sadece Adalet vekiline adalet işlerindeki gelişmelerden dolayı teşekkür etmek için kürsüye çıkmıştır.⁴⁷⁶

Vakıflar Genel Müdürlüğünün 1938 yılı bütçe görüşmelerinde İstamat Zihni yine vakıfların denetimi ve kontrolü konusunu görüşlerini beyan etmek için söz almış, denetim sonuçlarının gazetelerden ilan edilmesini teklif etmiştir.⁴⁷⁷ İstamat Zihni kendisi de Türk Ortodoks Cemaati'nin temsilcisi olması hasebiyle, kendisine bağlı vakıfların denetimlerinin açık ve şeffaf olarak gerçekleştirilmesini ve sonuçlarının herkese ilan edilmesini talep etmiştir. Çünkü hakkında yapılacak olumsuz propagandalara meydan vermemek için denetimlerin şeffaf ve herkesin gözleri önünde olmasını bilhassa istemiştir.

Emekli Binbaşı Şükrü Aytuğ, Eskişehir'de tedbirsizlik nedeniyle 3 gencin ölümüne sebebiyet vermek suçundan bir sene dört ay hapis cezasına çarptırılmıştır. Bu cezanın affedilmesi ile ilgili mazbata 3 Haziran 1938 tarihinde mecliste görüşülmüştür. Konuyla ilgili söz alan Özdamar, meclisin af yetkisinin olmasına rağmen, mahkeme tarafından verilen cezanın affedilmesini gerektirecek bir durum olmadığını ifade etmiştir. Özdamar'a göre, "üç masum çocuğun kanı ortada iken" yanlışlıkla ve dikkatsizlikle de olsa affın söz konusu olamayacağını dile getirmiş ve mazbatanın reddedilmesine katkıda bulunmuştur.⁴⁷⁸

1939 senesi Adliye Vekâleti bütçesi münasebetiyle söz alan İstamat Zihni adliye kâtiplerin çalışma koşullarının zorluğundan bahsederek, 12 yıllık meslek hayatı boyunca kâtiplerle birlikte çalıştığına işaret ederek maaşları hakkında bir iyileştirme

⁴⁷⁵ TBMM ZC. 5. Devre 18. Cilt, 66. Birleşim, 293.

⁴⁷⁶ TBMM ZC. 5. Devre 25. Cilt, 65. Birleşim, 171.

⁴⁷⁷ TBMM ZC. 5. Devre 25. Cilt, 69. Birleşim, 288.

⁴⁷⁸ TBMM ZC. 5. Devre 26. Cilt, 71. Birleşim, 21.

yapılması teklifinde bulunarak kâtiplerin hayat standartlarının yükseltilmesine katkıda bulunmuştur.⁴⁷⁹

1941 malî yılı Adliye Vekâleti bütçe görüşmeleri münasebetiyle söz alarak iki konuya temas etmiştir. Birincisi hapishanelerdeki suçluların birbirlerini yaralama ve öldürmelerine karşı ne gibi tedbirler alındığına dair açıklama yapılmasını istemiştir. İkincisi ise mevcut hâkimlerin sayıca az olması sebebiyle, her sene binlerce dava dosyasının ertesi yıla kalmasına sebep olmakta ve bu durumun ise hem adaletin gecikmesine hem de bazı dosyaların zaman aşımına uğramasına neden olduğunu vekâletin bu sorunu aşmak için ne gibi tedbirler alındığını sorgulamıştır. Türker adalet sistemindeki bu problemlere dikkat çekerek çözülmesi için katkı sağlamıştır.⁴⁸⁰

30 Ocak 1942 tarihinde Millî Korunma Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve bazı maddeler eklenmesine dair görüşmeler münasebetiyle söz alarak konu hakkındaki görüşlerini anlatmak için uzunca bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında özellikle istifçilere karşı vatandaşın korunması için tedbir alınmasını rica etmiştir. Halkın temel ihtiyaçlarının devlet tarafından temin edilerek halkı muhtekirlerin insafına terk etmemesi gerektiğini söylemiştir. Hükümetin iâşe kooperatiflerini devreye sokmasıyla bir miktar rahatlama sağlansa da denetimlerin devam etmesi gerektiğini belirterek halkın menfaatlerini savundu. Konuşmasına kömür işletmelerindeki aksaklıklara dikkat çekerek bazı yerlerde kömür sıkıntısı çekildiğini ve halkın tezek yakmak zorunda kaldığını ifade etti. Hükümetin bu konuda acil çözüm üretmesini isteyerek halkın sorunlarına çözüm bulmaya çalıştı. Konuşmasında bir diğer konu ise altın spekülâtorlerin halkı soyması hakkındadır. Altın üzerinden halkı zarara uğratanların kesinlikle hapsedilerek cezalandırılması gerektiğini talep ederek, Amerika'da Başkan Roosevelt seçilir seçilmez altın üzerinde yapılan her türlü muamelatı yasakladığını hatırlatmış ve bizde de benzer adımların atılmasının gerekliliği üzerinde durmuştur.⁴⁸¹

⁴⁷⁹ TBMM ZC. 6. Devre 2. Cilt, 16. Birleşim, 240.

⁴⁸⁰ TBMM ZC. 6. Devre 18. Cilt, 57. Birleşim, 208.

⁴⁸¹ TBMM ZC. 6. Devre 23. Cilt, 33. Birleşim, 170-173.

13 Kasım 1942 tarihinde yapılan görüşmede Berç Türker, devlet tarafından parasız verilecek giyim eşyası hakkındaki kanun metninde geçen “karı” ifadesinin yakışsız olduğunu ve onun yerine “eş” kelimesinin kullanılmasını teklif etmiştir.⁴⁸²

Türker TBMM’de görev yaptığı 5, 6 ve 7.dönemlerde Adliye Vekâleti bütçe görüşmeleri ve meclis gündemine gelen diğer hukuk alanındaki konularda söz alarak görüşlerini ve önerilerini paylaşmış, konulara bakış açısı her daim millet ve memleket yararına olmuştur.

3.3.4. Tarım Alanında Faaliyetleri

Türkiye Cumhuriyeti’nde ilk nüfus sayımı 1927 yılında yapılmış ve nüfusunun 13 648.000 kişi olduğu belirlenmiştir. Genel nüfusun % 47.71’ini çiftçiler (4.368.061), % 3,7’sini sanatkârlar (299.000) ve % 2,8’ini de tüccarlar (257.000) teşkil etmektedir. Bu da göstermektedir ki, Türkiye Cumhuriyeti’nin ekonomisi tarıma dayanmaktadır.⁴⁸³

Türkiye Cumhuriyeti ilk yıllarında olduğu gibi 1940’lı yıllarında da bir tarım ülkesi olma özelliğini devam ettirmiştir. Bir ülkenin ekonomik yapısını ortaya koymak için temel iki kritere bakmak gerekir. Bunlar toplam nüfusun farklı sektörler arasındaki dağılımı ve millî gelirin bileşenleridir. 1940 yılında ülke nüfusunun 13,5 milyonu köylerde, 4.3 milyonu ise kentlerde yaşamaktadır. Yani nüfusun %75,8’lik bölümü kırsaldadır. Bunun millî gelirdeki payı % 44,8’dir.⁴⁸⁴

Bir tarım ülkesi olmasına rağmen Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye kendi üretimi ile tahıl ihtiyacını karşılayamamaktadır. 1914 yılında ülkenin buğday üretimi yaklaşık 4 milyon ton iken, 1922 yılında buğday üretimi yaklaşık 2 milyon tona gerilemiştir.⁴⁸⁵ Bunun sebebi olarak kesintisiz 8 yıl süren savaş yıllarında hem nüfusun azalması hem de tarımdaki teknolojinin gerilemesi gösterilebilir.

⁴⁸² **TBMM ZC.** 6. Devre 28. Cilt, 4. Birleşim, 45.

⁴⁸³ Ali Coşkun, Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi, **Atatürkçü Düşünce Dergisi**, Kasım 2003, Sayı 4, 2003, 72-77.

⁴⁸⁴ Türkiye Tarımında Gelişme Eğilimi: Grafik ve İstatistikler 1938-1966, **Tarım Bakanlığı Planlama ve Ekonomik Araştırmalar Dairesi Başkanlığı Yayınları**, 1968, 5.

⁴⁸⁵ Yahya Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, 101.

Tarım sektöründe üretimin artırılması için devlet bir yandan numune çiftlikleri kurarken, diğer yandan tarım okulları ve istasyonları vasıtasıyla halkın tarım konusunda bilgilendirilmeye çalışmıştır. Bu istasyonlarda yeni alet ve makineler kullanılarak halka örnek olunmaktadır. Ayrıca çiftçilere yeni makinelerin alınması konusunda gümrük muafiyetleri getirilerek kolaylık sağlanmaktadır. Dönemin iktisat vekili Mahmut Esat Bozkurt memlekette köylünün toprağı olduğunu ancak bu toprağı işleyecek hayvan, traktör ve diğer tarımsal ekipmanlara sahip olamadığı için tarımsal faaliyetleri yürütemediğini ifade etmiş ve devletin bu eksiklikleri tamamlamak için çiftçinin yanında olduğunu söylemiştir.

Çiftçinin tarım alanında teknolojiyi kullanmasını teşvik etmek amacıyla 22 Şubat 1926 tarihinde çıkarılan 752 sayılı yasayla traktör, motorlu pulluk, biçerdöver, kamyon ve kamyonet sahiplerine tarımda harcadıkları akaryakıt için “mevadd-ı müşteile rüsümü tazminatı” ödenmesi kabul edilmiştir.⁴⁸⁶

Tek parti döneminin Başbakanı Refik Saydam’ın 11 Eylül 1939 tarihinde mecliste yaptığı konuşma tarımda gelinen noktayı göstermesi açısından önemlidir. Saydam konuşmasında, zirai üretimde durumun iyi ve sağlam olduğunu, gıda sıkıntısı çekilmediğini, bereketli ve verimli bir yıl geçirildiğini söyledi. Tarımsal üretimde 8-10 yıllık dönemde ekili tarım alanlarından alınan verimin % 30’lardan % 50’lere çıkarıldığını, geçmişte dışarıdan buğday alınırken şimdi buğday ihraç edecek duruma geldiğini ve savaş yıllarında pirinç ve şeker ithal ürünü iken şimdi ihtiyacı karşılayacak üretimin yapılabildiğini söyledi.⁴⁸⁷

Tarımdaki bu iyimser hava devam ederken hükümetin ekonomi üzerinde daha fazla kontrolünü sağlamak amacıyla 18 Ocak 1940 tarih ve 3780 sayılı Milli Koruma Kanunu’nu çıkarmasıyla çiftçiler üzerine ekstra mükellefiyetler getirildi. Daha çok küçük ölçekli çiftçileri etkileyen bu kanuna göre; hükümet 40 dönümden az araziye sahip çiftçilerin çift hayvanlarına el koyabileceği gibi, çalışabilir durumdaki her vatandaş kendi işleri aksamamak koşuluyla 15 km mesafede devlete ya da özel şahıslara ait arazilerde çalıştırabilecektir.⁴⁸⁸ TBMM kayıtlarına göre tek parti dönemi azınlık mebuslarından sadece Afyon bağımsız mebusu Berç Türker’in tarım alanında çalışmaları bulunmaktadır.

⁴⁸⁶ **Resmi Gazete**, 25 Şubat 1926, Sayı 307.

⁴⁸⁷ **TBMM ZC.** 6. Devre 5. Cilt, 39. Birleşim, 5.

⁴⁸⁸ **Resmi Gazete**, 28 Ocak 1940, Sayı 4417.

Ziraat Vekâleti 1937 yılı bütçe görüşmeleri münasebeti ile söz alan Berç Türker; zirai gelişmeler hakkında bazı tespitlerde bulundu. Ülke nüfusunun beşte dördünün çiftçi olduğunu belirten Türker, zirai üretimin artırılması için toprağın verimliliğinin artırılmasının gerektiğine işaret ederek hükümetin bu konudaki çalışmalarını takdirle karşıladığını belirtti. Pamuk üretimi için Adana bölgesinin seçilmiş olmasının yerinde bir tercih olduğunu ifade ederek, bu alandaki üretimin daha da artacağını ve ülke ekonomisine katkısının kat be kat ziyadeleşeceğini söyledi. Hükümetin bu konudaki teşviklerine teşekkür etti. Konuşmasına buğday koruma kanunu ve tohum ıslahı konusunda yapılan çalışmaları desteklediğini ve takipçisi olacağını belirtti. Konuşmasında son olarak çay ve kahve konusunda ithalattan dolayı paranın yurt dışına gittiğini buna bir tedbir olarak bu ürünlerin ülkemizde yetiştirilme şartlarının araştırılmasını isteyerek yerli çay üretimi konusunu gündeme getirerek katkı sağlamıştır.⁴⁸⁹

İnhisarlar Umum Müdürlüğü 1938 yılı bütçesi münasebetiyle söz alan Berç Türker, inhisarlar bütçesinin her geçen sene gelişme göstermesinin memnuniyet verici olduğunu ifade ederek, bu konuda denetimlerin artırılması halinde gelirin kat kat artacağını söyledi. Vekilden bu konuda ne gibi planlarının olduğunu açıklamasını istedi.⁴⁹⁰Türker'in devlet gelirlerini artırmak noktasında tecrübelerini de paylaşarak sorumluluğunun bilincinde hareket etmiştir.

Tarım alanındaki problemlerin tespiti ve çözüm üretilmesi için 27 Aralık 1938 tarihinde “Birinci Köy ve Ziraat Kongresi” düzenlenmiştir. Kongrenin açılışında bir konuşma yapan Başbakan Celal Bayar kongrenin önemini şu sözlerle ifade etmiştir:⁴⁹¹ “Bugün buraya, büyük bir milli dava hareketini hızlandırmaya, planlaştırmaya devam için toplanmış bulunuyoruz. Bu dava üzerinde yaşadığımız, bütün kudret, yaşama, dayanma imkânlarını kendisinden aldığımız topraklarımızın canlandırılması, kıymetlendirilmesi davası, Türk köylü ve çiftçisinin seri, radikal kalkınması, geniş, dinamik bir refaha ulaştırılması davasıdır.”

Kongrede Türk tarım politikalarının çeşitli yönleri ele alınmıştır. Kongre üyeleri teşkilat, bağ-bahçe, tarla ziraatı, hayvan işleri, hayvan yemleri, zirai sanatlar, pazarlama, eğitim, orman, mevzuat, layihalar ve temenniler gibi alt komisyonlara

⁴⁸⁹ TBMM ZC. 5. Devre 18. Cilt, 67. Birleşim, 365-366.

⁴⁹⁰ TBMM ZC. 5. Devre 25. Cilt, 59. Birleşim, 33-34.

⁴⁹¹ Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi, **Ülkü**, Sayı 72, Cilt. 12, Şubat 1939, 545.

ayrılarak Tarım Bakanlığı'na konularının uzmanlarına hazırlatılan raporları inceleyip tartıştıktan sonra çalışmalarını tamamlamıştır. Kongrede üzerinde en çok durulan iki konu Türk tarım politikasının iki önemli şartı olan kaliteli tarımsal üretim ve pazar araçlarının geliştirilmesi konularıdır.⁴⁹²

1940 malî yılı Ziraat Vekâleti bütçesi münasebetiyle söz alan Berç Türker, tarım vekilinden geçmişte yapılan ziraat kongresinde alınan kararların yerine getirilip getirilmediğini ve kongrenin faydalı olup olmadığı konusunda açıklama istediğini belirtti.⁴⁹³

1941 malî yılı Orman Umum Müdürlüğü bütçe kanunu münasebetiyle kürsüye gelen Berç Türker, milli servetimiz olan ormanlarımızın korunması hakkında yeterli tedbirlerin alınmadığını gözlemlediğini ifade ederek, bunun önüne geçmek için yeterli sayıda korucu görevlendirilmesi ve kaçakçılara karşı da caydırıcı önlemler alınmasını istedi. Türker, konuşmasında orman içlerinde ulaşım imkânlarının yetersizliğinden dolayı çok sayıda ağaç kesilmiş ve çürümeye terk edilmiş durumda olduğundan şikâyet ederek bir an önce buna çare bulunmasını talep ederek milli servetimiz olan ormanlarımızın korunması konusunda hassasiyetini göstermiştir.⁴⁹⁴

Buğdayı koruma vergisinin kaldırılması hakkındaki kanun münasebetiyle söz alan Berç Türker, hükümetin ekmek fiyatlarını indirmek amacıyla buğdayı koruma vergisinde 4 lira indirileceği söylemesine rağmen, 1 lira indirdiğini söyleyerek, 3 lira daha indirim yapılmasını beklediğini söylemiştir. Alınan bu tedbirlerin ülkedeki buğday krizini gideremediğine işaret ederek, 2 yıl önce yapılan buğday ihracatına karşı çıktığını hatırlatarak bu duruma düşülmesinin sebeplerini tek tek hatırlatmıştır. Bu ihracata karşı olmasına rağmen satışın gerçekleştiğini, karşılığında İngiliz dövizini alındığını söylemiştir. Ancak şimdi buğday ihtiyacı için İngiltere'den ödünç istense bile buğday krizinin, ancak 6 aylığına ortadan kaldırılabilirliğini bu girişimin çözüm sağlamayacağı uyarısından bulunmuştur.⁴⁹⁵

1942 malî yılı muvazene-i umumiye kanunu münasebetiyle söz alan Berç Türker kürsüden uzunca bir konuşma yapmıştır. Bütün bakanlıkların yaptığı çalışmalarını değerlendirerek gördüğü eksiklikleri dile getirmiş ve alınması gereken tedbirler

⁴⁹² **Ulus**, 26.12.1938.

⁴⁹³ **TBMM ZC.** 6. Devre 11. Cilt, 57. Birleşim, 340.

⁴⁹⁴ **TBMM ZC.** 6. Devre 18. Cilt, 60. Birleşim, 345.

⁴⁹⁵ **TBMM ZC.** 6. Devre 22. Cilt, 20. Birleşim, 129.

konusunda görüşlerini de açıkça ifade etmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sebebiyle dünya genelinde yaşanan sıkıntılara benzer sıkıntıların ülkemizde de görülmesinin doğal olduğunu, ancak bunlara hükümetin yeni tedbirler almak suretiyle vatandaşların mağduriyetlerini giderme yoluna gitmesi gerektiği uyarısında bulunmuştur. Türker, seçim bölgesi Afyonkarahisar'ın kazası Dinar'da Abdurrahman Gönüllü adında bir müteşebbisin 500 dönüm büyüklüğünde bir bataklığı satın aldığını ve kuruttuğunu sonra tarıma açmak için ziraat müdüründen yardım istediğini, ancak kendisine yardım edilemediğini söyledi. Sıtmaya sebep olan bataklığı kurutup üretim yapmak isteyen vatandaşa sahip çıkılmamasının manidar olduğunu vurguladı. Bu tür girişimcilerin hem bölgesine hem de ülke ekonomisine katkı sağlayacağı ve aynı zamanda örnek teşkil edeceğini söyleyerek, bu tür girişimlerin teşvik edilmesini önerdi.⁴⁹⁶ Berç Türker'in sorumlu bir mebus olarak hem kendi seçim bölgesinin sorunlarıyla ilgilenmesi hem de ülke çıkarlarını gözetmesi hakkında söylenen olumsuz iddialarla çelişmektedir.

1942 yılında İstanbul adalarında ve bilhassa Büyükkada çamlıklarında ortaya çıkan Çam keseböceği kitle halinde üreyerek adeta bir afet haline gelmiştir. Bu durum karşısında adaların mülkiyet sorunu ortaya çıkmıştır. Tırtılla mücadele meselesi İstanbul Belediyesi ile Orman Genel Müdürlüğü arasındaki bu ihtilafa rağmen her ikisi birlikte ve askerî birlikler sevk edilerek mücadele başladı. Meselenin ciddiyeti üzerine gazetelerdeki yayınlar ve kamuoyunun ilgisi üzerine Ziraat Vekâleti 31 Mayıs 1943 tarih ve 451 sayılı kararıyla tırtılla mücadele işinin organize edilmesi, mücadelenin icrası ve neticelendirilmesi konusunda Prof. Dr. Abdulgafur Acatay görevlendirildi.⁴⁹⁷

Türker, Orman Genel Müdürlüğü'nün 1943 malî yılı bütçe görüşmeleri münasebetiyle genel kurulda söz almıştır. Marmara'daki adalarda çam ormanlarının tırtıllar tarafından istila edilip zarar verilmesi hakkında ziraat vekilinin izahat vermesini talep ederken, bu çamlıkların kimin sorumluluğunda olduğunun netleştirilmesini istedi. Sorumlunun İstanbul Belediyesi mi? Orman Genel Müdürlüğü mü? Yoksa valilik mi? olduğunun bilinmesi mücadeleyi de kolaylaştıracağını söyledi. Kendisinin de bu ormanlardan kimin sorumlu olduğunun

⁴⁹⁶ TBMM ZC. 6. Devre 25. Cilt, 62. Birleşim, 264-267.

⁴⁹⁷ Abdulgafur Acatay, Çam Keseböceği Hakkında Araştırmalar ve Adalardaki Mücadelesi, **İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi**, 1953, 29-30.

belirlenmesi hakkında birkaç kez girişimde bulunduğunu ancak bir netice alamadığını sözlerine ekledi.⁴⁹⁸

3.3.5. Askerî Alanda Faaliyetleri

Türkiye'nin jeopolitik ve stratejik konumu tarih boyunca her dönemde cazibe merkezi olmuş ve bahse konu coğrafya çeşitli milletlerin saldırılarına maruz kalmıştır. Bu sebeple Türkiye'yi elinde bulunduranlar varlıklarını ve toprak bütünlüklerini korumaya yönelik çeşitli önlemler almak durumunda kalmışlardır. Bu coğrafyanın Türklerin eline geçmesinden sonra güvenlik sorunları daha da artmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonunda dağılan Osmanlı Devleti küllerinden doğan Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra ayakta kalabilmek için bir takım güvenlik politikaları takip etmiştir. 1918-1922 yılları arasında Batıya karşı bağımsızlık mücadelesi verirken, askerî ve ekonomik olarak büyük güç kaybına uğramıştır. Ülke, 1930'lu yıllarda ise tarafsız bir politika izlemenin kendisini izole edeceğinin farkına varmış, güvenliğini artırmak için öncelikle komşularıyla ikili ilişkiler kurmuş ve bazı uluslararası ittifaklara girmiştir. Türkiye, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan Sovyet tehdidi karşısında ise, batı ülkeleri ile yakınlaşmaya başlamış ve özellikle ABD ile ilişkiler geliştirilmiştir. CHP tarafından başlatılan NATO'ya üye olma süreci 1950 seçimleri ile iktidara gelen DP tarafından da devam ettirilerek 18 Şubat 1952 tarihinde üyelik gerçekleştirilmiştir.

Tek Parti dönemi azınlık mebusları parlamento çalışmaları sırasında askerî konularda da görüşlerini beyan etmişlerdir. Genellikle ülke savunması konusunda askerî gücümüzün ziyadeleşmesi ve modernleşmesi alanlarına yapılan kanuni düzenlemelerde söz alarak görüş beyan etmişlerdir. Tek parti döneminin azınlık mebusları arasında sadece Afyon bağımsız mebusu Berç Türker ve Eskişehir bağımsız mebusu İstamat Zihni Özdamar'ın bu konuda çalışması bulunmaktadır.

Eskişehir bağımsız mebusu İstamat Zihni Özdamar 1937 yılı Millî Müdafaa Vekâleti bütçesi münasebeti ile söz alarak meçhul askere duyduğu saygıyı şu sözlerle ifade etmiştir:⁴⁹⁹ “Türk meçhul askerinin ruhu bu dakikada Büyük Millet Meclisinin etrafında uçuyor. Ben bunu bir kutsi vazife telâkki ederek, bu mukaddes kürsüden

⁴⁹⁸ TBMM ZC. 7. Devre 2. Cilt, 24. Birleşim, 103.

⁴⁹⁹ TBMM ZC. 5. Devre 18. Cilt, 68. Birleşim, 399.

baş ederek o mukaddes ruha hürmet sunuyorum. Hayatta olan ve damarlarında temiz bir kanla yürüyen Türk askerine derim ki, ey kahraman asker, kahramanlığın asırlardan beri tarihte yazılıdır. Senin sabrın, senin tahammülün, fedakârlığın ve bu yüksek milletin teveccühü devam ettik daima ileri ... Daima ileri, gideceksin” Türk Ortodoks olan Özdamar’ın Türk milletine ve devletine duyduğu merbutiyetin damarlarındaki asil kandan kaynaklandığını ve inanç dışında hiçbir farklılığın olmadığını hemen her vesileyle açıklamıştır.

20 Mayıs 1938 tarihinde meclis genel kurulunda tayyare resmi hakkındaki kanunun bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkındaki tasarı münasebetiyle Berç Türker söz alıp bu yapılmak istenen düzenlemeye muhalif olduğunu söyledi. Gerekçe olarak tayyare vergisinin millî savunmamızı ilgilendirdiğini, verginin indirilmesi bir yana mümkünse artırılmasının memleket yararına olacağını ifade ederek ülke savunması konularındaki hassasiyetini ortaya koymuştur.⁵⁰⁰

1938 senesi Millî Müdafaa Vekâleti bütçesi münasebeti ile söz isteyen Berç Türker milli savunma için lazım gelen kara, deniz ve hava vasıtalarının yerli imkânlarla yapılmasının önemine dikkat çekerek, ülkenin milli savunmasında dışa bağımlı olmayan devletlerin ancak varlıklarını ve istiklallerini hakkıyla koruyabileceğini söyledi. Bu konuda Gölcük’te kurulan tersanede kısa zamanda kendi savaş gemilerimizi inşa edebilecek konuma gelineceğine yürekten inandığını ifade etti.⁵⁰¹

Altıncı dönem hükümet programı münasebetiyle kürsüye çıkan Berç Türker konuşmasına Türk olmakla iftihar ettiğini söyleyerek başlıyor. Konuşmasında kendisinin bağımsız bir mebus olmasına rağmen CHP’nin umde ve prensiplerini benimsemiş olduğunu vurguluyor. Dış dünyadaki engellenemez silahlanma yarışına dikkat çekerek, Türkiye’nin barıştan yana tavrını belirlediğini, Atatürk’ün yolunda İsmet İnönü’nün yanında güçlü ordusuyla yoluna devam ettiğini söyledi. Barışı korumak için her an savaşa hazır olmak gerektiği fikrinden hareketle “Bahtiyarız çünkü dünyanın en güçlü ve en kahraman ordusu bizim Türk ordumuzdur. Onun önünde hürmet ve hayranlıkla eğiliriz” sözleriyle Türk ordusuna duyduğu hayranlığı ifade etmiştir.⁵⁰²

⁵⁰⁰ TBMM ZC. 5. Devre 25. Cilt, 63. Birleşim, 101.

⁵⁰¹ TBMM ZC. 5. Devre 25. Cilt, 67. Birleşim, 209.

⁵⁰² TBMM ZC. 6. Devre 1. Cilt, 2. Birleşim, 23.

Münakalât Vekâleti teşkilât ve vazifeleri hakkındaki kanun münasebetiyle kürsüye gelen Türker, Almanya'dan alınan vapurların teslimi için gönderilenlerin bu konuda amatör olduklarını ve Alman yetkililer bu durumu fark edince teslim edilecek vapurları eksikliklerle teslim ettiğini söyledi. Teslim alınan bu vapurların yeniden tetkik edilerek eksikliklerin giderilmesini talep etti. Ancak asıl sıkıntının yine Almanya'dan alınacak denizaltılarda yaşanabileceğini ifade ederek böyle bir durumla karşılaşmamak için şimdiden tedbir alınması talebinde bulunmuştur.⁵⁰³

22 Mayıs 1940 tarihinde TBMM gündemine gelen askerî ve mülkî emeklilik kanununda bazı değişiklikler icrasına ve vatanî hizmet tertibinden verilen maaşlara zam yapılmasına dair kanun münasebetiyle söz ala Berç Türker, harp malullerine ve onların yetimlerine verilen maaşa zam yapmak helaldir ve israf değildir diyerek onların hakkını savunmuştur.⁵⁰⁴

3.3.6. Ekonomi, Ticaret ve Sanayi Alanında Faaliyetleri

Türkiye Cumhuriyeti bağımsızlığını kazandıktan sonra hemen her alanda modernleşme sürecine girmiştir. Modernleşmenin belirleyicisi olan Atatürk bütün alanlarda olduğu gibi ekonomik alanda da devletin sağlam temeller üzerine oturtulmasını istemiştir. Bu konuda 1 Mart 1922 tarihinde TBMM'nin 3. Yasama yılı açılış konuşmasında “bundan sonra ekonomi politikalarında tespit etmiş olduğumuz temel esaslara uygun olarak hazırlanacak bir plana göre Bakanlar Kurulu'nun faaliyete geçmesini bekliyoruz”⁵⁰⁵ diyerek ekonominin şansa bırakılmayacağını ve bir plan dâhilinde çalışılması gerektiğini ifade etmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk, Milli Mücadele'nin zaferle neticelenmesinden sonra 17 Şubat–4 Mart 1923 tarihleri arasında bazı devlet kuruluşlarının, ticaret, sanayi, çiftçi, işçi ve diğer meslek gruplarının katılımıyla Türkiye İktisat Kongresi'ni İzmir'de düzenlemiştir.⁵⁰⁶ Atatürk kongrenin açılış nutkunda, “Türkiye'yi layık olduğu yüksek seviyeye getirebilmek için iktisadiyatımıza çok önem vermeliyiz. Zamanımız

⁵⁰³ TBMM ZC. 6. Devre 2. Cilt, 19. Birleşim, 327.

⁵⁰⁴ TBMM ZC. 6. Devre 11. Cilt, 54. Birleşim, 193.

⁵⁰⁵ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara: TTK Yayınları, 1961, 227.

⁵⁰⁶ İzmir İktisat Kongresiyle ilgili detaylı bilgi için bakınız: Afet İnan, **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat–4 Mart 1923**, 1982, Komisyon, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923–1978**, 77. Akbank Kültür Yayınları, 1980. Gündüz Ökçin, **Türkiye İktisat Kongresi 1923**, Ankara: SBF Yayınları, 1968.

tamamen iktisat devrinden başka bir şey değildir. Gerçekten Türk tarihi incelenirse yükseliş ve çöküş sebeplerinin iktisat sorunları olduğu açıkça görülür” sözleriyle ekonominin önemini ve bu kongrenin toplanma gerekçesini vurgulamıştır.⁵⁰⁷ Konuşmasının devamında “Biz ekonomi tarihi içindeki ekollerden hiç birine benzemeyiz, ne bırakınız geçsinler, bırakınız yapsınlar ekolünden, ne de sosyalist, komünist, ateist veya himaye ekollerinden değiliz. Bizim de yeni Türkiye’nin yeni ekonomik anlayışına göre, yeni bir ekolumuz vardır. Buna ben, “Yeni Türkiye Ekonomi Okulu” diyorum. Yukarıda belirttiğimiz ekollerden hiç birine bağlı olmamakla beraber, memleketimizin ihtiyacına göre bunlardan faydalanmaktan da geri kalmayacağız. Yeni Türkiye, karma bir ekonomi sistemi izlemelidir”⁵⁰⁸ diyerek ekonomide izlenecek yol ve yöntemi göstermiştir.

Osmanlı döneminde ekonomik gelişmelerin uzun yıllar ihmal edildiğini söyleyen Atatürk, memleketin gelişmesi için bu alana ağırlık verilerek milletin zenginleşmesi ve memleketin baştanbaşa yeniden imar edilmesi gerektiğini söylemiştir. Bu çerçevede yapılacak bütün hükümet programlarının iktisat politikamızdan çıkarılması gerektiğini ifade etmiştir.

Kongrede; ekonomik, askerî, tarım, hayvancılık, ticaret, sanayi, ormancılık ve madencilik gibi ana sektörlerin geliştirilmesi, ekonomik gelişmeye katkısı başta olmak üzere, yabancı sermayeye izin verilmesi, tekelleşme ile mücadele edilmesi gibi birçok konu üzerinde görüşmeler yapılarak kararlar alınmıştır. Ayrıca aşar vergisinin kaldırılması, Ziraat Bankası’nın yeniden kurulması, baruthane, tophane ve diğer savaş sanayi kollarının geliştirilmesi, kok antrasit ve zımpara dallarında korumacı politikalar ile bazı kömür havzalarının ıslahı yönünde de kararlar alınmıştır. Kongre kararlarının bir bütün olarak ele alındığında kalkınmayı özel teşebbüse dayanarak başaracak, himayeci ve milliyetçi bir iktisat politikasının belirlendiği görülebilir.⁵⁰⁹ Tek parti döneminde ekonomi, ticaret ve sanayi alanının sadece Afyon bağımsız mebusu Berç Türker’in çalışmaları bulunmaktadır.

1935 seçimleri birçok açıdan önemlidir. Öncelikle ilk defa kadın mebusların meclise girmiş olması açısından önemlidir. İkincisi ise azınlık temsilcilerinin bağımsız mebus

⁵⁰⁷ Ali Özgüven, Cumhuriyetimizin 75. Kuruluş Yılında Atatürk’ün İktisadi Görüşleri ve Önerileri, **Cumhuriyet 1923-1998 Dönemi Değerlendirmesi**, 1998, 3295.

⁵⁰⁸ Erdiñ Tokgöz, **Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi**, Ankara: İmaj Yayınları, 1999, 55-56.

⁵⁰⁹ Komisyon, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Akbank Kültür Yayınları, 1923-1978, 79.

olarak mecliste temsil edilmelerine imkân tanınmıştır. Ancak bu dönemde mecliste yer alan 7 azınlık temsilcisinden sadece ikisi aktif olarak meclis çalışmalarına katılırken diğerlerinin varlıkları ile yoklukları çok belli değildir. Osmanlı Bankası Müdürlüğü de yapan Berç Türker faaliyet alanı olması itibariyle iktisâf konularda görüşlerini her fırsatta paylaşmaktan geri durmamıştır.

1935 yılı Maliye Vekâletinin yeni vergi ihdas etmesi hakkında genel kurul görüşmelerinde söz isteyerek, bu konudaki düşüncelerini şu sözlerle ifade etmiştir:⁵¹⁰ “Vergilere dair nokta-i nazarım şudur: Hükümet memleketimizin mübrem ihtiyacına göre vergiler vaz eder ve mükellef bunu seve seve verir. Çünkü bu vatanî bir borçtur. Yine hükümet yeni ve mübrem bir ihtiyaç karşısında yeni bir vergi teklifinde bulunur. İşte ben diyorum ki, Maliye bakanlığı vergi teklif ederken bir taraflı cepheden değil, iki taraflı cepheden yürümek suretile vergi teklifinde bulunmalıdır. Yani her ne şekilde olursa olsun yeni vergiler teklif edilmezden evvel Maliye bakanlığı memleketimizin her tarafında arizü amik tetkikat yapmalı ve her sınıf mükellefin malî vaziyetini anlamalıdır. Meselâ, bir şehirde bir kaç dükkân kapanıyorsa yahut başka bir yerde tüccar iflâs ediyorsa ve yahut çiftçi borcunu ödeyemiyorsa bunların sebeplerini araştırmalı ve ona göre tedbirler ittihaz etmelidir.”

1935 mali yılı bütçe görüşmeleri sırasında paranın değeri üzerinde kontrollü oynama yaparak ticari hayatın canlı tutulması yolunda yapmış olduğu öneri mecliste Berç Türker’in Türk Lirası’nın değerini düşürmek istediği yolunda iddialara sebep olmuş ve Türker bu duruma cevap niteliğinde şu konuşmayı yapmıştır:⁵¹¹ “Diyorlar ki bendeniz paramızın kıymetini düşürmek istedim. Haşa, bendeniz diyorum ki, İngiltere; Amerika, Japonya gibi büyük memleketlerde paralarının kıymetleri biraz kımıldatıldı. Bunların ticareti ilerledi. Fransa, İtalya gibi muannid memleketler, altın esasını tutmak istediler, ticaretleri daima geri gitti. Binaenaleyh bendeniz diyorum ki bu mesele iyice tetkik edilsin, etüt edilsin böyle baştan savma cevap verilmesin. Paramızın istikrarı daima murakabe ile olur. Bu murakabeyi de devlet bankası pek alâ yapar. Sonra bir de change diriğe usulü vardır. Meselâ İngiliz lirası 610 kuruş iken banka memleketin iktisadî vaziyetini göz önüne alarak, bunu 700 kuruşa stablize eder. Nasıl ki bendeniz banka müdürü bulunduğum esnada kambiyo biz

⁵¹⁰ TBMM ZC. 5. Devre 3. Cilt, 27. Birleşim, 165.

⁵¹¹ TBMM ZC. 5. Devre 3. Cilt, 27. Birleşim, 182-183.

tesbit ederdik. Yani her sabah yüzlerce adam gelir, bankadan İngiliz lirasının fiyatını sorardı. Binaenaleyh, şimdide change dirige usulünü Merkez bankası tatbik edebilir.”

Türker, 1935 yılı İktisad Vekâleti bütçesi münasebeti ile vekâletinin bütçe görüşmelerinde ülkedeki iktisadi gelişmeleri başarılı bulduğunu ancak ihtiyatı elden bırakmamak gerektiğini dile getirmiştir. Her alanda son sürat yapılan çalışmaların geri dönüşlerinin dikkate alınması gerektiğini, bütün gücümüzün bu alanlara aktarılmasının sakıncalı olduğunu işlerin ters gitmesi halinde bunların nasıl telafi edileceğinin de hesaba katılmasını iktisad vekilinden talep etmiştir.⁵¹²

Berç Türker mecliste halkın menfaatlerini korumak adına 12 Haziran 1935 tarihinde şeker istihlak ve gümrük vergileri hakkında hazırlanan kanun görüşmelerinde söz alarak bu kanunun şeker stokçularını mı yoksa zavallı halkı mı koruduğu konusunda bir soru sorarak kendisinin halkın yanında olunması gerektiğine inandığını söyleyerek tavrını net olarak halktan yana koymuştur.⁵¹³

Cumhuriyetin ilk yıllarında Tuz İnhisarı Umumi Müdüriyeti 1 Haziran 1927 tarihinde merkezi Ankara’da olmak üzere kuruldu. Böylece deniz, göl, kaya tuzu üretimi, satışı ve ihracı devlet tekeli altına alındı. Devlet tuzlalarda satış fiyatını belirlerken üretim aşamasına karışmamıştır. Türkiye’de tuz üretimi Çankırı, Oltu, Hacıbektaş, Sekili gibi yerlerde yapılırken, en önemli tuz yatağı İzmir Çamaltı’ndaydı.⁵¹⁴ Tuz dönemin en önemli ihraç maddesiydi. Bu çerçevede yapılan bazı düzenlemeler ve fiyat artış talepleri tepkilere neden olmuştur. 1931 yılından itibaren 5 yıl süreyle 1936 yılına kadar tuz inhisar idaresinin bilançosu çeşitli sebeplerden dolayı yapılamayarak tehir edilmiştir. 6 Mayıs 1936 tarihinde tuz inhisar idaresinin 1931 yılı hesabı hakkındaki kanun teklifi görüşmelerinde Türker; söz isteyerek bu kanunun neden 5 yıl tehir edildiğini sorarak encümeden gecikme sebepleri hakkında bilgi verilmesini talep etmiştir.⁵¹⁵

Tek parti döneminin ekonomik yapısına ayak uydurmaya çalışan bankacılık sektörünün başıbozuk hareket etmelerini önlemek amacıyla hazırlanan bankacılık kanununun görüşüldüğü meclis görüşmelerinde Berç Türker bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Amerika’da da benzer bir durum yaşandığını çok sayıda bankanın

⁵¹² TBMM ZC. 5. Devre 3. Cilt, 29. Birleşim, 248.

⁵¹³ TBMM ZC. 5. Devre 4. Cilt, 37. Birleşim, 150.

⁵¹⁴ Maden Mühendisi Evinsel, Kaya Tuzu, **İstihbarat Bülteni**, Cilt 6, Sayı 94, 1 Şubat 1937, 778.

⁵¹⁵ TBMM ZC. 5. Devre 11. Cilt, 59. Birleşim, 16.

iflas ettiğini, bu duruma Franklin Roosevelt'in el koyduğunu ve bankaları bir kanun çerçevesinde çalışmaya mecbur ettiğine işaret etti. Türk bankacılığının da böyle bir kanun çerçevesinde düzenlenmesi halinde sistemin daha verimli işleyeceğini önererek katkıda bulunmuştur.⁵¹⁶

20 Kasım 1936 tarihinde Türk parasını koruma kanununun 4. maddesinin değiştirilmesine dair kanun münasebetiyle meclis kürsüsüne gelen Türker, Türk parasının değer kaybetmesinin önüne geçilmesi hakkında bir konuşma yaparak kaçakçılığa dikkatleri çekip Maliye Vekâletinin bu konuda ne gibi tedbirler aldığını sormuştur.⁵¹⁷

Türker, İhisarlar Umum Müdürlüğü 1937 bütçesi münasebetiyle yaptığı konuşmasında, inhisarlarda 45 milyar gelir için 7.8 milyon masraf yapıldığını bunun % 17'ye denk geldiğini, oysa olması gereken masrafların %10-12 civarında kalması gerektiğini, bu yüksek masraf konusunda bir açıklama istediğini beyan ediyordu.⁵¹⁸

1937 yılında, bir kamu bankası olarak hizmet vermeye başlayan Denizbank, Türk denizcilik sektörüne finansman sağlamak amacıyla kurulmuştur. Berç Türker Denizbank'ın kuruluşu konusunda bir konuşma yaparak kanun maddeleri hakkında bazı eleştiriler getirmiştir. Banka merkezinin Ankara olmasının doğru olmayacağını ve İstanbul olması gerektiğini, çünkü Ankara olması halinde gereksiz yere birçok harcırah ödemelerine neden olacağını ifade etmiştir. Deniz ticaretiyle uğraşacak bir bankanın kurulabilmesi için her şeyden önce sermaye meselesinin çözülmesi gerektiğine vurgu yaparak, bunun yolunun da tahvil çıkarmak ya da hisse senedi satmak suretiyle çözülebileceğini söylemiştir. Sermaye için üçüncü bir alternatifin ise bu bankanın tamamen devlet uhdesinde kurulması olduğunu söyleyerek bu durumda tahvil çıkarmaya ve hisse satışına lüzum olmadığını belirtmiştir. Ancak işlerin denetiminin savsaklanmamasını “Bugün olmazsa yarın olsun” anlayışıyla işlerin yürütülemeyeceğine dikkat çekerek kamu kaynaklarının boş yere heba edilmemesi uyarısında bulunmuştur.⁵¹⁹

Tek parti döneminde ekonominin seyrinin tayin edildiği İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlardan birisi de yabancıların ellerindeki iktisadi teşekküllerin

⁵¹⁶ TBMM ZC. 5. Devre 12. Cilt, 72. Birleşim, 2-3.

⁵¹⁷ TBMM ZC. 5. Devre 13. Cilt, 6. Birleşim, 52.

⁵¹⁸ TBMM ZC. 5. Devre 18. Cilt, 61. Birleşim, 140.

⁵¹⁹ TBMM ZC. 5. Devre 21. Cilt, 20. Birleşim, 95-96.

millileştirilmesidir. Bu çerçevede fenerler idaresine verilecek tazminat karşılığının temin sureti ve hazinenin ortaklığı bulunan şirketlere aid hisse senedlerinin satın alınması hakkındaki kanun münasebetiyle söz alan Türker, Fenerler idaresinin millileştirilmesinin önemine dikkat çekerek Celal Bayar Hükümeti'ni bu icraatından dolayı tebrik etmiştir.⁵²⁰

Tek parti döneminde bankacılık faaliyetleri özel sektörü kredilendirmek adına önemli bir girişim olarak kabul edilmektedir. Halk Bankası ve Halk Sandıkları'nın sermayeleri hakkındaki kanun münasebetiyle konuşan Türker, Halk bankasının kurulmasını sevinçle karşıladığını ancak, geçmişte yaşanan kötü tecrübelerin tekrarlanmaması için iyi denetlenmesi konusunda iktisad vekilini uyarmak istediğini söylemiştir.⁵²¹

Berç Türker 1938 malî yılı Muvazene-i Umumiye kanunu münasebeti ile yaptığı konuşmada vergilendirme ve tahsilâtların vatandaşın durumunu gözeterek yapılmasının önemine vurgu yapmıştır. Ayrıca Ortadoğu'da barışın koruyucusu olarak diğer milletlerin gıpta ile baktığı Türkiye'de birçok devletin parasının değer kaybettiği dönemde Türk Lirası istikrarlı duruşunu sürdürmüştür şeklinde ifade etmiştir. Türker'in hemen her memleket meselesinde söz alması ve çeşitli uyarılarda bulunması konusunu kendisi şu sözlerle açıklamıştır:⁵²² “ Her sene bu kürsü muallâdan yurdumuzu alâkadar eden meselelerden bahsetmek ve bu güzel yurdun daima yükseldiğini, daima ilerlediğini görmek benim için büyük bir bahtiyarlıktır. Ne mutlu bize ki Türk'üz. Ruhumun tâ derunundan gelen bir seda ile yaşasın Türk milleti, yaşasın onun Ulu Şefi, yaşasın kahraman Türk ordusu diyerek sözlerime hitam veriyorum”

1938 senesi Dâhiliye Vekâleti'nin bütçe görüşmelerinde söz alan Türker yine ekonomik sorunlara parmak basarak memleket meselelerini meclise taşımıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: İstanbul'daki et fiyatlarının kontrol edilmesi, bazı memur maaşlarının düzeltilmesi, ecnebilerin Türkiye'de ikamet sürelerinin düzenlenmesiyle ilgili çalışmalar, büyük şehirlerde bazı fakir ailelerin çocuklarını dilenmeye zorlamasının önüne geçecek tedbirler alınması, Anadolu'dan iş bulmak

⁵²⁰ TBMM ZC. 5. Devre 22. Cilt, 23. Birleşim, 10.

⁵²¹ TBMM ZC. 5. Devre 22. Cilt, 29. Birleşim, 146.

⁵²² TBMM ZC. 5. Devre 25. Cilt, 63. Birleşim, 131-134.

üzere İstanbul'a gelenlerin yaşadıkları büyük sefillik gibi konulara dikkat çekmiştir.⁵²³

1939 senesi İnhisarlar Umum Müdürlüğü bütçesi münasebetiyle söz alan Berç Türker, tütün satışında yaşanan kur ve takas farkından dolayı 90.000 liralık zarar edildiğini, bu zararın nasıl telafi edileceği hakkında açıklama yapılmasını talep ederek devletin zarara uğratılmasından sorumlu olanların hesap vermesini meclis gündemine taşımıştır.⁵²⁴

Berç Türker, bankacılık konusunda kendisinin tecrübe ve birikimlerini paylaşmak istediğinden uzun bir konuşma yapmıştır. Bankacılık konusunda Avrupa'ya giden gençlerin bin bir zahmetle eğitim gördüklerinin ama çıkarılacak bir kanun ile onların bütün emeklerinin boşa gideceğini söyleyerek, çıkarılacak barem kanunu ile maaşlarının azalması onların şevklerinin kırılmasına ve bu alandan çekilmelerine neden olacağını dile getirmiştir. Normal memurlardan % 5-7 oranında vergi alınırken banka memurlarından % 7-9 vergi alınmaktadır. Bunların emekliliklerinde de sıkıntılara sebep olabileceği endişesinde olduğunu söylemiştir.⁵²⁵

7 Temmuz 1939 tarihinde meclis genel kuruluna gelen Sümerbank'ın bütçesine 19 milyon 500 bin lira ilave ek bütçe tahsis edilmesi hakkındaki görüşmeler hakkında söz alarak tecrübelerini paylaşmıştır. Sümerbank'ın mali ve sanayi olarak ikiye ayrılmasının çok doğru olmayacağını, ayrılan tahsisatın çok büyük olduğunu ancak bankadaki gençlere fırsat verilmesi halinde büyük başarılar sağlanabileceğini ve bankanın bu şekilde devam etmesini teklif etmiştir.⁵²⁶

1940 malî yılı Dâhiliye Vekâleti bütçesi münasebetiyle söz alan Türker, yol vergisinin tahsilâtı konusunda talepte bulunmuştur. Bu 6 lira yol vergisini ödeyemeyecek durumda olan fakirlerden 1 lira olarak alınması ya da hiç alınmaması ricasında bulunmuştur. Ayrıca memurların yol vergisini zorla almaları, halkı canından bezdirmeleri ve vergiyi ödeyemeyenlerin mallarını rehin tutmalarının kabul edilebilir bir durum olmadığına işaret etmiştir. Bu uygulamayı yapan memurların uyarılmasının ve tekrarının engellenmesinin yerinde olacağını söylemiştir. Bu

⁵²³ TBMM ZC. 5. Devre 25. Cilt, 65. Birleşim, 153-154.

⁵²⁴ TBMM ZC. 6. Devre 2. Cilt, 10. Birleşim, 50.

⁵²⁵ TBMM ZC. 6. Devre 3. Cilt, 31. Birleşim, 363.

⁵²⁶ TBMM ZC. 6. Devre 4. Cilt, 37. Birleşim, 182.

olayların rivayet olmadığını kendisinin de bizzat bu uygulamalara şahit olduğunu belirterek vatandaşın bu zulümden kurtarılmasını istemiştir.⁵²⁷

Bu konu geçmişte de meclis gündemine gelmiş, 1937 yılında toplanan yol vergisinin amacı dışında harcanması tepkilere yol açmış ve TBMM’de Hükümetin ulaşım politikasını eleştirerek karayollarının kötü durumda olduğunu savunan bazı milletvekilleri “Karayollarında neler yapılabilir?” başlığı altında görüşlerini ifade etmişlerdir. Bunlardan birisi olan Eskişehir Milletvekili Emin Sazak verginin alınma amacı doğrultusunda sarf edilmesi gerektiğini şu sözlerle ifade etmiştir:⁵²⁸ “Yol parası diye alırsız, tenise sarf ederiz, yol parası alırsız valinin otomobiline, valinin konağına sarf ederiz... Parayı aldığımız vakit, adı neyse oraya sarf etmek lazımdır. Bu Büyük Millet Meclisine ve muvaffakiyetli Hükümete yakışır mı? Yol parası diye al, tenis oyununa sarf et, bu olmaz.” Bu da göstermektedir ki tek parti döneminde uygulamaya konulan bu yol vergisi meselesi uzun yıllar tartışmalara neden olmuş, halkı canından bezdirmiş ve büyük tepkilere sebep olmuştur. Ancak bu durumun düzeltilmesi yolunda yapılan girişimlerin de sonuçsuz kaldığı açık bir şekilde görülmektedir. 1940 yılında toplanan yol vergisi 10.917 lira iken, yollara harcanan kısmının sadece 7.271 lira olarak tahakkuk etmiştir.⁵²⁹

Tasarruf bonoları ihracına dair kanun münasebetiyle söz isteyen Berç Türker, halkın yatırım araçları konusunda bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında savaş döneminde halkın bir kısmının servetlerini marka, krona, rubleye yatırıp bütün paralarını kaybettiğini söyledi. Şimdi halkın eğer bu tasarruf bonolarından almaları durumunda hem devlete destek olacaklarını, hem de faydalı bir tasarruf sağlayacakları uyarısında bulunmuştur.⁵³⁰

26 Mayıs 1941 tarihinde Maliye Vekâleti’nin bütçe görüşmeleri vesilesiyle söz isteyen Türker kısa kısa birçok konuda görüşlerini beyan etmiştir. İsrarla mücadele edilmesi konusunda neler yapılabileceği hakkında bilgiler vermiş, israfın daha çok büyük şehirlerde olduğunu, Anadolu köylüsünün tasarrufun kıymetini bildiğini söylemiştir. Konuşmasında tasarrufa dair bazı örnekler de veren Türker, kömür ocaklarındaki katran, mensucat ve debagat, fabrika atıkları, denize dökülen balıklar,

⁵²⁷ TBMM ZC. 6. Devre 11. Cilt, 57. Birleşim, 303.

⁵²⁸ TBMM ZC. 5. Devre 18. Cilt, 65. Birleşim, 264-265.

⁵²⁹ Nazım Berksan, *Yol Davamız Nerede?*, Ankara: Akın Matbaası, 1951, 335.

⁵³⁰ TBMM ZC. 6. Devre 18. Cilt, 54. Birleşim, 120.

mezbahanelerdeki atılan kan, kullanılmayan linyit kömürü gibi birçok tasarruf alanları olduğuna işaret ederek bunların tasarruf edilmesi halinde milli servetin heba edilmekten kurtarılabilceğini belirtmiştir. Bu malzemelerin bir şekilde ekonomiye dahil edilmesi gerektiğini söylemiştir. Türker'e göre en önemli sorunlardan birisi de stokçulardır. Özellikle gıda maddelerinde hükümetin kooperatifler aracılığıyla fakir fukaraya uygun fiyattan bu ürünlerin temin edilmesini sağlamalıdır. Bu suretle stokçuların da kontrolünün sağlanabileceği önerisinde bulunmuştur.⁵³¹

Berç Türker millî konularda devletin ve milletin çıkarlarını ilgilendiren konularda her zaman meclis kürsüsüne gelerek düşüncelerini paylaşmış, milletin hakkını savunmuş ve devletin çıkarlarını korumaya çalışmıştır. Bunlardan birisi de 28 Kasım 1941 tarihinde meclis görüşmelerinde devletin 214.000 lira alacağına sünger çekilmesi hakkında verdiği tepkidir. Bu tahsil edilemeyen paranın peşine düşülüp düşülmeyeceğini sorarken, bundan sonrası için de tedbir alınıp alınmadığını sorgulamıştır.⁵³²

Gümrük ve İhisarlar Vekâleti bütçesi münasebetiyle 26 Mayıs 1942 tarihinde yapılan görüşmelerde kürsüye gelen Berç Türker, gümrüklerdeki denetimlerin yetersizliğinden şikâyet ederek gerekli tedbirlerin alınmasını talep etmiştir.⁵³³

1943 mali yılı muvazene-i umumiye kanunu münasebetiyle söz alan Türker konuşmasında, koruma kanunu çerçevesinde vurguncuları tamamen ortadan kaldıramadığını, vurguncuları ortadan kaldırmak için devletin kendi teşkilatı ile rekabete girmesi gerektiğini, israfa karşı mücadele ederek ihtiyaca göre üretim yapılması ve halkın taleplerinin karşılanması ile mümkün olacağını söylemiştir. Yine büyük şehirlerde fakir ve kimsesiz çocukların aç bîlaç sokaklarda dolaşmasının da büyük tehlike olarak gördüğünü bu konuda ne gibi bir tedbir alındığını öğrenmek istemiştir.⁵³⁴

1944 yılı mali bütçe görüşmelerinde Emniyet Genel Müdürlüğü'nün bütçe görüşmeleri münasebetiyle kürsüye gelen Berç Türker, emniyet personelinin canla başla çalıştığını, canını hiçe saydığını, ancak maddi olarak geçim sıkıntısı içerisinde

⁵³¹ TBMM ZC. 6. Devre 18. Cilt, 56. Birleşim, 158.

⁵³² TBMM ZC. 6. Devre 21. Cilt, 9. Birleşim, 79.

⁵³³ TBMM ZC. 6. Devre 25. Cilt, 63. Birleşim, 293.

⁵³⁴ TBMM ZC. 7. Devre 2. Cilt, 26. Birleşim, 165-166.

olduklarını söyledi. Hükümetin bu konuda gerekli yardımı yapması temennisinde bulundu.⁵³⁵

Ticaret Bakanlığı 1944 malî yılı bütçesi münasebetiyle bir konuşma yapan Türker, hayat pahalılığına karşı hala bir tedbir alınmadığını, devletin iaşe kooperatifleri kurmak suretiyle halkın taleplerine cevap verebileceğini söylemiştir.⁵³⁶

Berç Türker, 1945 yılı yedi aylık bütçe kanununun görüşülmesi sırasında söz isteyerek bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Birçok bakanlık hakkında değerlendirmeler yaparak eleştirilerini ve önerilerini tek tek sıralamıştır. Konuşmasının en önemli bölümü zeytinyağında dönen karaborsa hakkında yaptığı değerlendirmelerdir. Çünkü zeytin ağaçlarının yerinde olduğunu, fabrikaların çalıştığını ve üretimin devam ettiğini ancak, hala piyasada zeytinyağı sıkıntısı olmasının düşündürücü olduğunu söyleyerek bu konuda vekâletin ne gibi tedbirler aldığını sorgulamıştır.⁵³⁷

3.3.7. Ulaştırma ve Bayındırlık Alanında Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet Türkiye'sine, miktar bakımından oldukça yetersiz, kalite bakımından da çok düşük bir ulaşım sistemi miras kalmıştır. Uzun süren savaşlar sebebiyle ülkenin zaten eksik, bozuk ve yetersiz olan bu şebeke aşırı kullanma ve ihmal sebebiyle iyice yıpranmıştır. Ayrıca mevcut karayollarının önemli bir kısmı da, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları'nın getirdiği mağlubiyetler neticesinde kaybedilen topraklarda kalmıştır. Mevcut demiryollarının büyük bir kısmı ise yabancı sermayenin elinde olduğundan Türkiye Cumhuriyeti ilk yıllarından itibaren ulaştırma politikasına özel bir önem vermek zorunda kalmıştır.

Ülkenin yol ihtiyacı Millî Mücadele döneminden itibaren ele alınmaya başlanmıştır. Mevcut kara ve demir yolları öncelikle elden geçirilip onarılmış ve yenileri eklenerek şehirlerin birbirine bağlanmıştır. Bunlara ek olarak deniz ve hava taşımacılığının geliştirilmesi için yeni adımlar atılmıştır. Bu çerçevede 1933 yılında 2248 sayılı

⁵³⁵ TBMM ZC. 7. Devre 10. Cilt, 60. Birleşim, 214.

⁵³⁶ TBMM ZC. 7. Devre 10. Cilt, 63. Birleşim, 361.

⁵³⁷ TBMM ZC. 7. Devre 17. Cilt, 58. Birleşim, 213.

kanun ile Devlet Denizyolları İşletmesi İdaresi⁵³⁸ ve 1933 yılında 2186 sayılı kanun ile Devlet Hava Yolları Devlet İşletmesi İdaresi kurulmuştur.⁵³⁹

Bugünün Türkiye'sinin temelleri tek parti döneminde atılmış, toplumun ihtiyaç duyduğu birçok fabrika, yollar ve imar çalışmaları özel sektörün yetersiz kalması ve dönemin ekonomik koşulları sebebiyle bizzat devlet eliyle gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde TBMM'de azınlık mebusları da bayındırlık ve imar faaliyetlerinin takipçisi olmuş, ilgili düzenlemelerde söz alıp görüşlerini beyan etmiş ya da önerge verip bu çalışmalara katkı sağlamıştır.

Van Mebusu Münib Bey ve İbrahim Arvas Erzurum-Van şosesinin 1340/1924 yılı içerisinde tamir edilmesi için birlikte bir önerge hazırlanmıştır.⁵⁴⁰ Yollar ve şoselerin savaş döneminde yeterince tamir görmemesi ve aşırı kullanılması sebebiyle şehirlerarasındaki ulaşımı ve ticareti büyük oranda etkilemektedir. Ayrıca bölgenin asayişini sağlamak için de bu yollara ve şoselere ihtiyaç vardır. Van'ı Erzurum'a bağlayan bu şosenin tamiri bu açıdan hayati öneme sahiptir.

Afyon bağımsız mebusu Berç Türker, İzmir Liman İşleri Umum Müdürlüğü 1935 yılı bütçesi görüşülürken söz alarak yapılan düzenlemede tasarruf edilmesi amacıyla liman işçisinin maaşından indirimle gidilmesine itiraz etmiştir. Liman işçilerinin büyük bir özveriyle çalışarak devlete hizmet ettiklerini, işçinin maaşının düşürülerek sadece onların motivasyonunu kıracağını edilecek tasarrufun yıl bazında çok önemsiz olduğunu söyleyerek işçilerin haklarını savunmuştur.⁵⁴¹

Yine Türker 1937 yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu münasebeti ile yaptığı uzun konuşmasında memleketin kalkınma yolunda her alanda kararlı adımlarla ilerlediğinden bahsederek, Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde ve ondan ilham alan İsmet İnönü'nün gece gündüz durmadan çalışarak memleketi hak ettiği seviyeye ulaştıracağına inandığını ifade etmiştir.⁵⁴²

Türker 1938 yılı Adliye Vekâleti bütçesi münasebeti ile söz isteyerek Sultanahmet adliye binasında çıkan yangın hakkında konuşma yaptı. Konuşmasında çıkan yangında dava dosyalarının büyük zarar gördüğünden bahsederek, yeni adliye binası

⁵³⁸ T.C.Ulaştırma 50.Yıl, 1973, 173-174.

⁵³⁹ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1923-1978, 1980, 278.

⁵⁴⁰ TBMM ZC. 2. Devre 8. Cilt, 44. Birleşim, 1022.

⁵⁴¹ TBMM ZC. 5. Devre 3. Cilt, 32. Birleşim, 344.

⁵⁴² TBMM ZC. 5. Devre 18. Cilt, 63. Birleşim, 186-189.

yapılana kadar dava dosyalarının ve evrakların korunması için demir kasalar temin edilmesini teklif ederek bu yangın sebebiyle oluşabilecek problemlere engel olmak için bir çözüm önerisi getirmiştir.⁵⁴³

Berç Türker, 1937 yılı İktisat Vekâleti Bütçesi üzerine yapılan görüşmelerde söz alarak ülke kalkınmasında vekâletin yaptığı çalışmaları zikrederek bundan duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Türker, gördüğü aksaklıkları söylemekten de geri durmamış, bu çerçevede yapılan yatırımların iyi denetlenmesi ve boş bırakılmamasının önem arz ettiğine vurgu yapmıştır. Ülke adına gerçekleştirilen kalkınma hamlelerinden duyduğu sevinç sözlerine şöyle yansımıştır.⁵⁴⁴ “İktisad Vekâleti’nin deruhte ettiği çok önemli işlerden bahsederken katiyen bedbinlik hissiyatı ile söz söylemedim. Ben, her Türk yurddaşı gibi millî kalkınmamızı görerek göğsüm kabarıyor. Ben yalnız muhterem vekilden rica ediyorum, bütün işler sıkı bir kontrol altında tutulsun ki zarar tevlit etmesin. Çünkü herhangi bir zarar devlet hazinesine dokanır. Maruzatım bundan ibarettir.”

Cumhuriyet Türkiye’sinin 1923–1938 yılları arasında demiryolları ülkenin en önemli sorunu olmuş ve büyük bir ciddiyetle ele alınmıştır. Bu dönemde demiryolları “Bir karış fazla şimendifer” parolasıyla “millî vahdet, millî mevcudiyet, millî istiklal meselesi” olarak görülmüştür.⁵⁴⁵ Üretim merkezlerini tüketim merkezlerine bağlayarak iktisadî bir denge kurmak, bunun yanında demiryollarının geçtiği bölgelerde ekonomik hayatta olduğu kadar sosyal hayat üzerinde de bir gelişmenin sağlanması amaçlanmıştır. Demiryolu yatırımlarının ülkenin doğusuna yönelmesi hem bölgenin imarı hem de bu bölgedeki asayişsizliğin ortadan kaldırılması amacını taşımaktadır.⁵⁴⁶

Nafia Vekâletinin 1937 yılı bütçe görüşmelerinde söz alan Berç Türker, demiryollarının millîleştirilmesi ve devlet eliyle işletilmesi konusunda bir konuşma yaparak demiryolları yanında diğer yolların da yapılmasının ticaret kadar asker sevkinde de önemli olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca posta tasarruf sandıklarının

⁵⁴³ TBMM ZC. 5. Devre 25. Cilt, 65. Birleşim, 170.

⁵⁴⁴ TBMM ZC. 5. Devre 18. Cilt, 65. Birleşim, 274-276.

⁵⁴⁵ İsmet İnönü’nün 30 Ağustos 1930 tarihli Sivas Konuşması, **Demiryolları Mecmuası**, Cilt 6, Sayı 66-70, 1 Kanun 1930, 270-285.

⁵⁴⁶ Orhan Tütengil, **İçtimai ve İktisadi Bakımdan Türkiye’nin Karayolları**, İstanbul, 1961, 28.

yaygınlaşmasının hem devlete hem de yurttaşa büyük menfaat sağlayacağını, bu konuda vekâletin ne gibi çalışmalar yapmayı planladığını açıklamasını istemiştir.⁵⁴⁷

Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü'nün 1937 malî yılı bütçesi münasebetiyle söz alan Berç Türker, mevcut demiryollarının modernleştirilmeye ihtiyacı olduğu hakkında konuşarak, İstanbul-Ankara arasında günde 3 tren geldiğini ve express olan trenlerin bu mesafeyi yaklaşık 14 saatte aldığını, bu sürenin azaltılmasının mümkün olduğunu belirtmiştir. Hükümetin bu konudaki planlarının ne olduğunu açıklamasını talep ederek halka daha iyi şartlarda hizmet sunulabileceğini söyleyerek halkın menfaatlerini savunmuştur. Ayrıca Avrupa'da daha geniş ve konforlu vagonların kullanıldığını söyleyerek, hükümetin nüfuzunu kullanarak bu modern vagonlardan temin edebileceğini ve halkın istifadesine sunulabileceğini söylemiştir.⁵⁴⁸

1938 yılı İktisat Vekâleti bütçesi münasebeti kürsüye gelen Türker, her zamanki gibi meclis çalışmalarına dersini çalışarak hazırlıklı gelmiş ve hükümetten turizmin geliştirilmesi için ne gibi tedbirler aldığını sormuştur. Ayrıca konuşmasında ülkenin coğrafi konumu düşünüldüğünde bir deniz ülkesi olmamıza rağmen kıyılarımıza neden limanlar kurulmadığını ve deniz taşımacılığını neden Türk denizcilerin yapmadığını sorgulamıştır. Türker, ülke kalkınmasında hayati öneme sahip ticaret, turizm, afyon, kömür, demir-çelik gibi pek çok alanda araştırma yaparak, bu konularda hükümetin neler yaptığını ve neler yapmadığının muhasebesini yaparak olumlu eleştiriler getirmiştir.⁵⁴⁹ Türker hemen hemen bütün meclis konuşmalarına bir metin hazırlayarak gelmiştir. Görüşülen konular hakkında hazırlıklı gelen Türker, adeta bir muhalefet mebusu gibi hükümetin çalışmalarını takip, milletin ve memleketin çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir.

1938 senesi Nafia Vekâleti bütçesi münasebeti ile söz alan Türker, hükümetin başlattığı demiryolu inşaatların devam ettiğini, bunun yanında İstanbul'u Ankara'ya bağlayacak bir şosenin yapılmasının da son derece önemli olduğunu söylemiştir. Ayrıca posta tasarruf sandıklarının ülke genelinde bankaların olmadığı yerlerde halkı tasarrufa alıştıracak ve önemli bir vazifeyi üstlenecek olmasından bahsederek bu çalışmanın yaygınlaştırılarak devam etmesini istemiştir. Türker konuşmasında

⁵⁴⁷ TBMM ZC. 5. Devre 18. Cilt, 65. Birleşim, 263. .

⁵⁴⁸ TBMM ZC. 5. Devre 18. Cilt, 69. Birleşim, 431.

⁵⁴⁹ TBMM ZC. 5. Devre 25. Cilt, 67. Birleşim, 231-234.

TBMM tarafından 2 yıl önce 600.000 lira ödenek ayrılarak Ankara'da Gar binasının karşısında başkente yakışır bir park ve havuz (Gençlik Parkı) yapılması işinin takipçisi olduğunu ifade etmiş ve bakandan çalışmaların hızlandırılarak Ankara'ya bu hizmetin getirilmesini rica etmiştir.⁵⁵⁰

Türker diğer azınlık vekillerin aksine seçim bölgesiyle bağını koparmamış, sürekli irtibat halinde kalarak onların sorunlarına çözüm üretme çabası ve gayreti içerisinde olmuştur. Bu çerçevede 1939 yılı Dâhiliye Vekâleti bütçesi münasebetiyle söz alarak pek çok konuya dair tespitlerde bulunmuştur. Bunlar; karakolların tamiri, otobüs biletlerine yapılan zamlar, belediye işlerindeki aksaklıklar, il ve ilçe mesafelerinin uzaklık dikkate alınarak düzenlenmesi meselesi, seçmenlerinden Akşehir'in Afyon'a- Emirdağ'ın ise Eskişehir'e bağlanması yolunda talepler olduğu, halkın hükümet işleri-ticari ve zirai işlerinde yardımcı olunması gibi konulara değinerek hükümetten yardım talep etmiştir.⁵⁵¹

1939 senesi Nafia Vekâleti bütçesi münasebetiyle kürsüye gelen Türker, bayındırlık konusunda demiryolları, sulama, limanlar ve yollar gibi 4 önemli hususu dile getirmek istediğini belirtti. Üç tarafı denizlerle kaplı bir ülkenin deniz ticaretinin geri kalmış olmasının hiçbir mazereti olamayacağını, Karadeniz, Akdeniz, Marmara denizinde mutlaka limanların inşa edilmesi gerektiğini söyledi. Demiryolları konusunda hükümetin gayretli çabalarının olumlu sonuçlar verdiğini ve hükümeti bu konuda takdir ettiğini ifade etti. Yalnız sulama işi sıkıntılı olduğunu bu işin fenni yollardan yapılmasını ve tarım arazilerinin kuraklığa karşı tedbir alınarak sulanmasına gerektiğine dikkat çekti. Yollar konusunda ise yolların sadece asfalt yollar olarak düşünülmemesi gerektiğini tali yollarında kritik öneme sahip olduğunu belirterek demiryolları kadar önemli olduğunu vurguladı. Zira askerî açıdan asker sevki için olduğu kadar ticaret için bu çalışmaların önemine işaret etti. Bu dört konuya özellikle ağırlık verilmesini talep ederken, bunlar için para yok denilerek kesinlikle bu çalışmalardan vazgeçilmemesini istedi.⁵⁵²

Erzincan'da, 27 Aralık 1939'da saat 02.00'de Richter ölçeğine göre 7,2 büyüklüğünde bir deprem meydana gelmiştir. Aralık ayında meydana gelen depremden kurtulanlar çok ağır kış koşullarıyla mücadele etmek zorunda kalmıştır. O

⁵⁵⁰ TBMM ZC. 5. Devre 25. Cilt, 67. Birleşim, 226-227.

⁵⁵¹ TBMM ZC. 6. Devre 2. Cilt, 15. Birleşim, 201-202.

⁵⁵² TBMM ZC. 6. Devre 2. Cilt, 18. Birleşim, 295-296.

dönemde kerpiç, ahşap evlerin çoğunlukta olması ve sobaların, mangalların devrilmesi sebebiyle depremden sonra birçok yangın çıkmıştır. İletişim hatlarının kopması sebebiyle şehrin dış dünyayla bağlantısı da kesilmiştir. Tüm bunların yanı sıra artçı depremler devam etmektedir.

Hükümet deprem bölgesindeki gelişmeleri öğrenmek için Dâhiliye Vekili Faik Öztrak ile Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekili Dr. Hulûsi Alataş'ı Erzincan'a gönderdi. İki bakan bölgedeki izlenimlerini 10 Ocak 1940 tarihinde meclis genel kurulunda milletvekillerine aktardı. Bu görüşmede söz alan Türker, anlatılanlar karşısında çok etkilendiğini ifade ederek Türk milletinin depremzedelerin yardımına koşmasını, yaraların el birliğiyle sarılmaya çalışılmasını takdirle karşıladığını beyan etti. Erzincan tarihi hakkında araştırma yaptığını ve her 100 yılda bir bu felaketlerin tekrarladığına işaret ederek buradaki yapıların depreme dayanıklı olarak inşa edilmesi gerektiğini, eğer böyle yapılmış olsaydı kayıpların % 70 oranında azalacağını söyledi. Ayrıca depremin yaşandığı bölgede ağır kış koşullarından dolayı sadece şehirlere gidildiği bilgisi olduğunu, köylere gidilip gidilemediğini ve oradaki vatandaşlara yardım edilip edilmediğini iki bakandan açıklamasını istedi.⁵⁵³

Devlet Limanları İşletme Genel Müdürlüğü 1943 malî yılı bütçe kanunu münasebetiyle genel kurulda söz isteyen Berç Türker, daha önceki yıllarda birkaç kez gündeme getirdiği ve Türkiye'nin kalkınmasında hayati öneme sahip olarak gördüğü limanlar konusunda bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Türkiye'nin üç tarafı denizlerle çevrili bir deniz devleti olmasına rağmen ne Karadeniz'de ne de Akdeniz'de dikkate değer bir limanın hala inşa edilememesinin büyük eksiklik olduğunu söylemiştir. Trabzon'dan Rize'den kalkan gemiler İstanbul'a kış dönemlerinde gelirken büyük sıkıntı çekmekte olduğunu, acil durumlarda sığınacak bir limanın olmamasına işaret etmiştir. Bu çerçevede hükümete neden liman yapılmadığını, neden denizlerde ticaret ve savaş gemilerimizin dolaşmadığını sormuştur.⁵⁵⁴

Bayındırlık Bakanlığı'nın 1944 malî yılı bütçe görüşmeleri sırasında söz alan Türker, konuşmasında bakanlığın, Ankara'nın kanalizasyon sorunu, yeni yolların yapılması, demiryolları inşası, limanlar yapılması gibi yatırımları yapılabilmesi için paraya

⁵⁵³ TBMM ZC. 6. Devre 8. Cilt, 23. Birleşim, 44.

⁵⁵⁴ TBMM ZC. 7. Devre 2. Cilt, 22. Birleşim, 57.

ihtiyaç olduğunu hükümetin bu parayı bulup bulamayacağını sormuştur. Para da bulunması halinde ise bunların bir iş takvimine ihtiyacı olduğunu işlerin ne zaman biteceği hakkında bilgilendirme yapılmasını talep etmiştir.⁵⁵⁵

Ulaştırma Bakanlığı 1944 malî yılı bütçesi görüşmeleri münasebetiyle kürsüye çıkan Türker, Karadeniz’de bir balıkçının oğluyla birlikte mayına çarparak öldüğünü, bu konuda hükümetin ne gibi bir tedbir düşündüğünü sormuştur. Karadeniz’e kıyısı olan devletlerin her tarafa tedbirsizce mayın bırakmasının bu tür olaylara sebebiyet verdiğini, uluslararası girişimlerle mayınlar konusunda gerekli tedbirlerin alınması gerektiğine işaret etmiştir.⁵⁵⁶

Devlet Denizyolları İşletme Genel Müdürlüğü’nün 1945 yılı yedi aylık bütçe kanunu münasebetiyle söz alan Türker, adalara çalışan vapurların sayıca yetersiz olduğunu, bu sebeple normalin üzerinde yolcu alındığından kazaya davetiye çıkardığını dile getirmiştir. Gelecekte bir kazaya ve kayba mahal vermemek için bu vapurların kontrolünü sağlayacak memur bulunup bulunmadığını sormuş ve bakandan bu konuda izahat vermesini istemiştir.⁵⁵⁷

Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğünün 1945 yılı yedi aylık bütçe kanunu münasebetiyle meclis genel kurulunda bir konuşma yapan Türker, demiryollarının geliştirilmesi için ihtiyaç duyulan malzemelerden ray, travers, lokomotif ve vagon gibi bazılarının dışarıdan alınması gerektiğini söylemiştir. Bu mecburiyet karşısında, bu malların bizi destekleyen dost ve müttefik devletlerden alınması ve ödemelerin taksitler halinde yapılmasını teklif etmiştir.⁵⁵⁸

3.3.8. Dış Politika Alanında Faaliyetleri

Türkiye Cumhuriyeti’nin dış politikadaki temel hedefi Millî Mücadele döneminden itibaren yeni Türk devletini milletlerarası alanda tanıtmak olmuştur. Türkiye’nin modern anlamda bir millî devlet olarak uluslararası alanda meşruiyet kazanması Lozan Antlaşması ile gerçekleşmiştir.⁵⁵⁹ 1923-30 yılları arasında Türkiye’yi meşgul eden dış sorunlar, Lozan Antlaşması’nda kesin olarak çözülemeyen konular ile

⁵⁵⁵ TBMM ZC. 7. Devre 10. Cilt, 62. Birleşim, 314.

⁵⁵⁶ TBMM ZC. 7. Devre 10. Cilt, 63. Birleşim, 349.

⁵⁵⁷ TBMM ZC. 7. Devre 17. Cilt, 66. Birleşim, 532.

⁵⁵⁸ TBMM ZC. 7. Devre 17. Cilt, 66. Birleşim, 536.

⁵⁵⁹ Mehmet Gönlübol ve diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996, 59.

Lozan'da çözüme kavuşturulmuş ancak uygulama aşamasında çıkan sorunların "ulusal çıkarlara uygun" biçimde çözümüne dönük çabalarıdır. Bunlar: İngiltere ile Musul meselesi, Fransa ile Hatay sorunu, Suriye sınırı, yabancı okullar, dış borçlar, kapitülasyonlar ve Adana-Mersin demiryolu meselesi, Yunanistan ile ahali mübadelesi olarak ifade edilebilir. Bu dönemde izlenen dış politikanın temel ilkesi bağımsızlıktan hiç bir şekilde taviz vermeden uluslararası arenada yer edinmek olmuştur.⁵⁶⁰

Türkiye, Lozan Antlaşmasıyla Misâk-ı Millî'yi tam anlamıyla gerçekleştirememesine rağmen revizyonist Avrupa devletleri gibi, bu krizleri kendi menfaati için kullanmamış, aksine dünya barış ve güvenliğini savunan anti-revizyonist bir politika takip etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın dış politikada yürüttüğü denge ve ittifak siyaseti doğrultusunda batılı devletlerarasında denge sağlanmış; ayrıca dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı uluslararası ittifak antlaşmalarıyla bir güvenlik çemberi oluşturulmuştur. Takip edilen bu barışçı politika daha sonraki dönemlerde Türk dış politikasının ana ilkelerinden biri haline gelmiştir.⁵⁶¹

Türkiye bu dönemde, bölgesel ve uluslararası alandaki barışçı faaliyetlere aktif bir şekilde katılmakla beraber, kendi güvenliğini ön planda tutarak öncelikle bölgesel ittifaklara yönelmiştir. Bu çerçevede oluşturulan Balkan ve Sadabat paktlarının kurulmasında doğrudan öncülük etmiştir.⁵⁶² Yine uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde barışçı yollarla boğazlar sorununu kendi lehinde bir çözüme kavuşturmuştur. Avrupa'da meydana gelen askerî ve siyasi gelişmeler özellikle İtalya'nın yayılmacı politikaları endişe verici boyutlara ulaşması, Türkiye'yi harekete geçirerek bölgesel ittifakların yanı sıra Batı ülkeleri ile ittifaka yönelmiştir. Bu sebeple 1930'lu yıllarda İtalya tehlikesi Türkiye'nin dış politikasını etkileyen faktörlerden biri olmuştur.

Türkiye'nin 1939 yılında Avrupalı devletlerle yaptığı üçlü ittifak antlaşması ile hem İtalya'ya hem de Almanya'ya karşı toprak bütünlüğünün korunması garantisi almıştır. Bu antlaşma çerçevesinde İngiltere ve Fransa Türkiye'ye çeşitli maddi ve

⁵⁶⁰ Haluk Ülman, Oral Sander, Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968) II, **SBF Dergisi**, C.XXVII, No 1, Mart 1972, 2-4.

⁵⁶¹ Baskın Oran, Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar, **SBF Dergisi**, Cilt 51, No: 1-4, 1996, 353-370.

⁵⁶² Paktlar hakkında daha fazla bilgi için bkz. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, Cilt I, 1983, 454-458, 584-587.

aynî yardımında bulunmayı üstlenmiştir.⁵⁶³ İttifak antlaşmasından sonra İsmet İnönü, mecliste bir konuşma yaparak antlaşmanın önemini şu sözlerle ifade etmiştir.⁵⁶⁴ “19 teşrinievvel de imza edilen ve bu hafta içinde yüksek tasdikinize arz edilecek olan muahede de; hiçbir devletin aleyhinde olmayarak, hiç olmazsa tesirimizin yetiştiği sahada beynelmilel sulh ve emniyete hizmet etmek suretiyle kendi emniyetimizi masun tutmak gayesine matuftur. Sulhu korumak ülküsü; her memlekette, kendi hususi bünyesi, coğrafi vaziyeti ve imkânlarına göre ayrı ayrı tedbirler ilham edilebilir.”

Bu dönemde meclisteki azınlık milletvekillerinden Ermeni asıllı Afyon bağımsız mebusu Türker ve Eskişehir bağımsız mebusu Türk Ortodoks asıllı İstamat Zihni Özdamar İtalya krizi, Hatay meselesi, Musul sorunu, Montrö Boğazlar Sözleşmesi gibi konularda meclis kürsüsüne çıkarak Türk devletinin ve milletin çıkarları doğrultusunda konuşmalar yapmışlardır. Özellikle Berç Türker’in Hatay konusunda mecliste yaptığı konuşma ayakta alkışlanmış ve herkesin takdirini kazanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti ile Yugoslavya Hükümeti arasında aktedilen Afyon Anlaşması hakkındaki kanun münasebetiyle 12 Haziran 1935 tarihinde yapılan meclis görüşmesinde söz alan Türker, afyon üretimi ve ticareti konusunda Türkiye’nin meseleye insaniyet açısından yaklaşmasına karşılık, diğer ülkelerin meseleye tamamiyle ticari ve kendi menfaatleri açısından baktığını ve Türkiye’nin insaniyet zaafını kullandığını ifade etmiştir. Türkiye’nin de meseleye tamimiyle millî menfaatleri açısından bakması gerektiğini belirterek bu konuda ilgili vekâletlerin gerekli tedbirleri almasını teklif etmiştir.⁵⁶⁵

1935 yılında Milletler Cemiyeti’nin İtalya’ya yaptırım uygulanması hakkındaki taleplerin değerlendirilmesi amacıyla meclis genel kurulunda yapılan görüşmede Türker söz isteyerek İtalya’ya yaptırım uygulanması konusunda değerlendirmelerde bulunmuştur. Türker konuşmasında; Türkiye’nin İtalya ile olan ticari ilişkilerine dikkat çekerek böyle bir uygulamanın Türk-İtalyan ticari ilişkilerinin derinden etkileyebileceğini söylemiştir. Ayrıca cemiyetin bazı üyelerinin yaptırım konusunda tarafsız kaldığını belirterek Türkiye’nin bu meseleyi kendi ticari çıkarlarını da

⁵⁶³ Süleyman Seydi, 1939-1945 Dönemi İç ve Dış Politika, ed: Adem Çaylak vd., **Osmanlı’dan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi**, Ankara: Savaş Yayınevi, 2009, 272.

⁵⁶⁴ Ali Rıza Cihan-Engin Karapınar, **İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973, II**, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1993, 2.

⁵⁶⁵ **TBMM ZC. 5. Devre 4. Cilt, 37. Birleşim, 137-138.**

düşünerek karar vermesi gerektiğini dile getirmiştir. Hatta İtalya'ya yaptırım kararı alan İngiltere ve Fransa gibi bazı ülkelerin sonradan İtalya ile aralarını düzeltebileceğine dikkat çekerek Türkiye'nin bütün bu alternatifleri de düşünerek tarafsız kalmasının daha doğru olacağını söylemiştir.⁵⁶⁶

31 Temmuz 1936 tarihinde boğazların tâbi olacağı usule dair mukavelenamenin yerine kaim olmak üzere Montrö'de imza edilmiş bulunan yeni mukavelenamenin tasdikine dair kanun münasebeti ile yapılan görüşmede Türker söz alarak, Çanakkale savaşlarının öneminden ve Türk milletinin burada kazandığı büyük zaferden bahsetmiştir. Atatürk sayesinde Möntrö Sözleşmesi'nin parlak bir zafer ve diplomatik bir başarı olduğunu ifade ederek, bunun dünya barışına da büyük bir katkı olacağına işaret etmiştir. Ayrıca Çanakkale şehitlerinin aziz hatırası için onların şanına yakışır bir abidenin yapılması teklifinde bulunmuş ve bunun için Türk milletinden katılımıyla gerektiği kadar para toplanacağını, İngilizlerin kendi askerleri için bir milyon İngiliz lirası harcayarak koca bir mezarlık inşa ettiklerini söylemiştir.⁵⁶⁷

Mecliste görüşülen İskenderun ve Antakya sorunu konusunda söz alan Türker meselenin ehemmiyetine binaen bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında İskenderun ve Antakya'da yaklaşık 300.000 yurttaşımızın anavatana kavuşmak için gözyaşı döktüğünü, hükümetin bu meseleyi ivedilikle çözmek için çaba harcadığından bahsetmiştir. Ancak meselenin sağlıklı bir şekilde çözülebilmesi için müzakerelerin Fransa ile mutabakat içerisinde yürütülmesinin daha doğru olacağını hatırlatmıştır. Ayrıca kesin çözüm sağlanıncaya kadar oradaki yurttaşlarımızın can güvenliklerinin sağlanması adına Fransız hükümetinden teminat alınıp alınmadığı hakkında hükümetin açıklama yapmasını talep etmiştir.⁵⁶⁸

Hatay'ın muhtariyet alması üzerine yapılan görüşmede Türker söz alarak Hatay meselesinin sulh üzere çözülmesinden duyduğu memnuniyeti ifade ederek, bu meselenin Türkiye için adeta bir millî dava haline geldiğini şu sözleriyle ifade etti:⁵⁶⁹ “Hatay davası, Türkü ta canından alâkadar eden millî bir varlık meselesi olmuştur. Bugün Hatay'ın tam bir istiklâlini temin etmek suretiyle elde ettiğimiz siyasî

⁵⁶⁶ TBMM ZC. 5. Devre 6. Cilt, 5. Birleşim, 51-52.

⁵⁶⁷ TBMM ZC. 5. Devre 12. Cilt, 81. Birleşim, 317-318.

⁵⁶⁸ TBMM ZC. 5. Devre 13. Cilt, 8. Birleşim, 75-75.

⁵⁶⁹ TBMM ZC. 5. Devre 15. Cilt, 30. Birleşim, 168.

muvaffakiyetle, Türkiye Cumhuriyeti'nin ne kadar sulhperver olduğunu parlak bir surette göstermiş olduk. Fakat sulhperverlik zaaf alâmeti değildir. Sulhu muhafaza etmek için çok kuvvetli olmak gereklidir. Bu gün kahraman Türk ordusu yenilmez, yılmaz bir kuvvettir. Eğer Hatay davası meselesinde diplomatik sürüncemelerle bizi avundurmak siyaseti takib edilmiş olsaydı bizim hüsnüniyetimiz ihlâl edilmiş olacaktı.

(....)

Türk ulusu, necibtir, samimidir ve sabırlıdır. Muvaffakiyetle neticelenen bir işte, geçmişini çabuk unuttur.

Artık, bundan böyle Hataylı kardeşlerimiz sulh ve selâmet içinde yaşayacaklardır. Ve ebediyen bahtiyar olacaklardır. Montrö'deki siyasî zaferimizden sonra, bu defa da, yine Ulu önderimiz Atatürk'ün yüksek ilham ve direktiflerini büyük bir imanla takib eden, çok sayın İsmet İnönü Hükümeti, Hatay meselesini de müşterek emniyet ve sulh çerçevesi içinde başardı ve Türk'ün şan ve şerefi ile mütenasip bir anlaşma yaptı ve yeni bir zafer daha kazandı.

Hatay'ın resmî lisanı Türkçe olması, malî ve idarî işlerin dahi Hataylıların lehine neticelenmesi, sevinç ve iftiharla yad edilir. Hatay'ın istiklâl bayrağı Hatay'ın üstünde ebediyen dalgalandıkça, asil ve kahraman Türk'ü temsil edecektir ve kardeşlik timsali olacaktır, muhabbet sembolü olacaktır.

(...)

Yaşasın Türk ulusu, yaşasın Ulu şefimiz Atatürk, yaşasın Türkiye Cumhuriyeti'nin şerefli İsmet İnönü Hükümeti, yaşasın kahraman ordu yaşasın Hataylı kardeşlerimiz.”

Türker'in memleket meselelerinde duyduğu heyecan ve yaptığı konuşmalar ırk olarak Ermeni olmasına rağmen her zaman kendini Türk milletinin bir parçası olduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca bu konuşma bir Ermeni'nin bir Türk milliyetçisine dönüşebileceğini göstermiştir ve uzun süre akıllarda kalmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün kendisine verdiği “Türker” soyadını ziyadesiyle hak etmiştir.⁵⁷⁰

⁵⁷⁰ İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi**, V. Dönem (1935-1939) Cilt I, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, No:33, 2003, 38.

Ecnebilerin seyahat ve ikametleri hakkındaki kanun maddesinde yapılan düzenleme ile ilgili olarak söz alan Türker, hazineye gelir elde etmek ve ülkeye gelen yabancıların kontrolünü sağlamak maksadıyla yapılan bu düzenlemenin iyi tetkik edilerek yapılması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca Avrupa devletleri turist çekebilmek için azami kolaylıklar gösterirken bizim gelecek turistlere böyle engeller çıkarılması halinde hem ülkemizin kötü propagandasının yapılmasına hem de turistlerin gelmesine mani olacağı uyarısında bulunmuştur. Lisanımızı ve kanunlarımızı bilmeyen turistlere bu durumu anlatmak için bu kanuni düzenlemenin İngilizce, Almanca ve Fransızca dillerinde tercümeleriyle birlikte broşürleri bastırılarak meccanen polis memurları eliyle dağıtımının sağlanmasına dikkat çekmiştir.⁵⁷¹

Hatay'ın bağımsızlığını elde etmesi ve Türkiye-Suriye sınırının çizilmesine dair anlaşmanın meclis gündemine gelmesi üzerine söz isteyen Türker, Hatay meselesinin sulh çerçevesinde çözülmesini Atatürk'ün çok üstün direktifleri sayesinde zaferle sonuçlandığını ifade ederek Hatay halkının da bir bütün olarak onun izinde yürümesini ve arkalarını Türkiye'ye dayamalarını istemiştir. Hataylıların iktisadi ve kültürel olarak birlikte olmak, birleşmek ve dıştan gelebilecek tehlikelere karşı Türkiye'nin atacağı adımların izinden birlikte yürümelerini bu sayede daha çabuk yükseleceklerini ifade etmiştir.⁵⁷²

1938 senesi Hariciye Vekâleti bütçesi münasebeti ile kürsüye gelen Türker, konuşmasına geçmişte yaşadığı bazı anılarından bahsederek başlamıştır. Sonra Hatay Ermenileri hakkında şu sözleri sarf etti:⁵⁷³ “Ey Hatay Ermenileri! Ben bu gün varım, yarın yokum, size söylüyorum ki dünyanın en büyük milleti Türk'tür. Türk'e sarılan mesud olur ve yine Fransız Hükümetine hitaben söylüyorum ki, Türk sabırlıdır, Türk merddir. Bir sene, bir buçuk senedir sabrediyor. Fakat eğer Türkün sesini böyle kibarca, samimice dinlemek istemiyorsanız, Türk'ün sesi Türk'ün topunun ağzından gelecektir. Sonra böyle diplomatik vasıta ile teati edilen notalar, Türkün kılıcı ile imza olunacaktır.”

1938 senesi Hariciye Vekâleti Bütçesi münasebeti ile bir konuşma yapan Berç Türker'den sonra kürsüye gelen Eskişehir bağımsız mebusu İstamat Zihni Özdamar

⁵⁷¹ TBMM ZC. 5. Devre 17. Cilt, 48. Birleşim, 61.

⁵⁷² TBMM ZC. 5. Devre 19. Cilt, 76. Birleşim, 307-308.

⁵⁷³ TBMM ZC. 5. Devre 25. Cilt, 68. Birleşim, 263-264.

hararetle bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Hatay meselesinin eninde sonunda Türkiye lehine sonuçlanacağını söyleyerek duygularını şu sözlerle ifade etmiştir:“Damarında Türk kanı taşıyan her Türk vatandaşı, bu millî dava, Hatay davası önünde ve orada ızdırab çeken Türk vatandaşlarımızın, maruz kaldığı işkence ve mezalimi karşısında heyecan, teessüre düşeceğine katiben şüphem yoktur. Ben kendi şahsın itibarıyla ve kendi inan ve kanaatimle söylüyorum ki, bu dava, sonunda Türkün lehine halledilecektir. Şunu da hiç unutmayınız ki, medenî alemin Türkiye’yi söndü, bir daha kalkamaz dediği zaman, her tarafta mahrumiyetler, karanlıklar görüldüğü zaman, İstanbul’dan Samsun ufuklarına tülü eden o büyük güneş, Atatürk, azmü iradesiyle bu milletin istiklâliyetini bütün cihana kabul ettirmiştir. İşte yine Büyük Güneş Atatürk’ün azmü iradesiyle ve ondan ilham alan, durenmiş, Sayın Celâl Bayar Hükümeti’nin ittihaz edeceği tedbirlerle bu davanın lehimizde halledileceğine katiben eminim, buna kanaatim vardır. Bunun için gayet müsterihim. Sözlerime nihayet verirken şunu da arz edeyim ki, Hatay’da oynanan bu mefsedetler arasında Fransızlara dost olacak bir Türk Ortodoks’u varsa ben de onu burada telin ediyorum”⁵⁷⁴

1940 yılı bütçe görüşmelerinde söz alan Berç Türker, konuşmasında bütçe kaynakları arasında Musul petrolerinden alınan bir milyon liralık bir gelir kalemi gördüğünü, ancak bu meblağın çok mütevazı olduğunu söylemiştir. Bu meblağın taraflarca yeniden dostane olarak müzakere edilmesi yolları olup olmadığını sormuştur.⁵⁷⁵

3.3.9. Diğer Alanlarda Faaliyetleri

Berç Türker Adliye Vekâleti 1937 bütçesi münasebeti ile söz alarak, toplumu derinden yaralayan bazı konulara değinmiştir. Bunlardan birisi de 15 yaşın altında çocuk suçluların durumudur. Bu çocukları para karşılığı suça teşvik eden kişilerin olduğundan bahisle, çocuk suçlu sayısının giderek arttığına işaret etmiştir. Hapse giren çocukların reşit olmadıklarından küçük cezalarla kısa sürede dışarı çıktıklarında yine aynı suçlara karıştıkları polis kayıtlarınca da sabit olduğunu söylemiştir. Bu çocuklara el uzatılmadığı takdirde bu yaranın kanamaya devam edeceğini ifade ederek, Adliye Vekilinin bu toplumsal lekenin temizlenmesi için ne

⁵⁷⁴ TBMM ZC. 5. Devre 25. Cilt, 68. Birleşim, 265.

⁵⁷⁵ TBMM ZC. 6. Devre 11. Cilt, 56. Birleşim, 282.

gibi tedbirler düşündüğünü sormuştur. Ayrıca hapishanelerdeki aşırı yoğunluğa bir çözüm bulunması gerektiğini ileri sürerek bu meseleye Avrupa'dan bir örnek vermiştir. Avrupa ülkelerinde devleti ve milleti sevince boğan bazı olaylardan sonra genel af ilan edilerek küçük suçlardan ceza alanların affedildiğini söylemiştir. Hatta en son İtalya veliâhdının çocuğu olunca ülkede genel af ilan edildiğini işaret ederek son yıllarda Türk milletini gururlandıran, Möntrö Boğazlar Sözleşmesi ve Hatay'ın muhtariyetini elde etmesi gibi başarılarından sonra acaba bizde neden benzer bir af ilan edilmediğini sormuştur.⁵⁷⁶

Polis Teşkilât Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkındaki yapılan görüşmelerde Eskişehir bağımsız mebusu İstamat Zihni Bey söz istemiştir. Zihni Bey konuşmasında, polis teşkilatında kahramanca çalışanların yaşam koşulları ve karşılaştıkları zorluklar hakkında uzun uzun izahatlar yapmıştır. Onların yaptıkları hizmet karşılığında sosyal hayatlarının ve maddi imkânlarının oldukça düşük olduğunu ve daha iyisine layık olduklarını dile getirerek daha iyi şartlarda yaşamaları için yapılacak düzenlemenin yerinde olacağı temennisinde bulunmuştur.⁵⁷⁷

12 Haziran 1937 tarihinde Reiscumhur Mustafa Kemal Atatürk'ün tasarruflarında bulunan bütün çiftliklerini Hazineye hibe etmesi hakkındaki tezkere münasebetiyle söz alan Berç Türker, Atatürk'e olan sevgisinden bahsederek Türklüğüyle övündüğünü şu sözlerle ifade etti.⁵⁷⁸ “Bu gün ekalliyetler bağıryorlar, ne mutlu bize ki Türk'üz diyorlar. Bendeniz de bunlara iştirak ediyorum. Sonra, bir takım ecnebiler; sizi yeminle temin ederim, vallahi, billahi; ne mutlu size ki Türksünüz diyorlar. Bizim memlekette böyle nizam, intizam ve muhabbet bulamıyoruz, diyorlar. Allah bu milleti yaşatsın, Atatürk'ü yaşatsın, büyük devlet adamımız İsmet İnönü'yü yaşatsın.” Türker bu konuşmasıyla bir kez daha ırkî aidiyeti her ne kadar Ermeni olsa da Türk milletinin bir parçası olduğunu ve Atatürk'e yürekten bağlılığını ifade etmiştir.

14 Kasım 1938 tarihinde Atatürk'ün cenaze merasimi için yapılacak sarfiyat hakkındaki kanun münasebeti kürsüye çıkan İstamat Zihni Bey çok duygusal bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında Atatürk'e dair hislerini son derece duygusal ifadeler kullanarak şöyle dile getirmiştir: “Arkadaşlar en son sözü bendeniz

⁵⁷⁶ TBMM ZC. 5. Devre 18. Cilt, 64. Birleşim, 239-240.

⁵⁷⁷ TBMM ZC. 5. Devre 18. Cilt, 66. Birleşim, 235-236.

⁵⁷⁸ TBMM ZC. 5. Devre 19. Cilt, 75. Birleşim, 273.

söylüyorum. Bunu söylemekte en aciz bir arkadaşınız, bu elem içinde tabii kalbinin okuduğunu ifade edemeyeceğinden dolayı kendini huzurunuzda pek mahcup görüyor ve kusurunun affını sizden rica ediyor. Bugün, kalbimizde açılan yara, felâket pek derindir. Duyulan acı ve sarsıntı pek kuvvetlidir. Bunu, bilmem hangi hatibin dili, hangi şairin kalemi tavsif ve ifade edebilir? Bu gün memleketin her köşesinde, her tarafında baştanbaşa çocuklar, gençler, ihtiyarlar, analar, babalar, bütün vatan ağlıyor inliyor. Ne kadar ağlasa azdır, ne kadar inlese yeri vardır. Türk milletine hürriyet ve istiklalini, namuskâr bir hayatı, medeni bir yaşayışı veren Atatürk değil midir? Türk milletini karanlık bir maziden parlak bir istikbale doğru götüren yine Atatürk değil midir? Türk milletine garb aleminde onu medeni ve kuvvetli bir millet tanıttırarak varlık veren o büyük deha, Atatürk değil midir? Aziz arkadaşlarım; Atatürk'ün baştanbaşa bir tarih, bir destan olan yüksek eserleri etrafında ne kadar söz söylesek o kadar acimizi ifade etmiş oluruz. Ben bunun etrafında fazla söylemeyeceğim. Yalnız bu elem içerisinde inlerken bizi teselli edecek göğsümüzü kabartacak bir takım cilveler gözümün önünde tecessüm ediyor. Tarihte görüyoruz ki birçok büyük adamlar ölmüşlerdir. Onların etrafında kendi ırkdaşlarının, kendi muhitinin ağladığını görüyoruz. Fakat Atatürk'ün ölümü böyle midir? Atatürk'ün ölümü, yalnız kendisinin dizayn ettiği Türk milletini değil, bütün Türk camiasında yaşayan Ortodoksları, Musevileri ve hatta onlardan da uzakta bulunan garb medeniyet âlemini mateme gark etmiştir Bütün devletler, bütün milletler bizim elemimize samimiyetle iştirak ediyorlar. Bu yüksek kürsüden müsaadenizle onlara şükranımı arz edeyim. Çünkü onlar kadirşinaslık göstermişlerdir. Beni de sizin gibi büyük bir kuvvetle teselli edecek bir idealim vardır. Atatürk ölmemiştir. Atatürk'ün fâni olan cesedi içimizden ayrılmış, fakat bu millete, bu ülkeye ebediyen can verecek, şeref verecek ideali kalmıştır. Atatürk, senin toprak altında huzur içerisinde kalacağına kaniim. Çünkü senin esaslı temeller üzerine inşa ettiğin bu metanetli binanın başına geçen halefin İsmet İnönü'nün kudreti, bütün Büyük Millet Meclisince ve onun mümessili olduğu milletçe daima ileri götürülecektir. Onun için müsterih oluyorum. Ey yüksek Türk milleti ve onu temsil eden aziz vatandaşlar! Sizi bütün kalbimle teselli sadedinde birkaç sözle tasdi ettiğim zaman sizi de teselli ve tebrik ederim. Çünkü bu varlık, çünkü bu şeref Atatürk'ün hayatı nasıl ki başlı başına bir tarihsel ölümü de başlı başına bir tarih olacaktır. Yaşasın Türklük, yaşasın Kemalizm ideali.”⁵⁷⁹

⁵⁷⁹ TBMM ZC. 5. Devre 27. Cilt, 4. Birleşim, 38-39; İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi**,

V. ve VI. dönemlerde Bağımsız Niğde milletvekilliği yapan ve aynı zamanda Atatürk'ün doktorlarından birisi olan Abravaya Marmaralı'nın TBMM kayıtlarında sadece bir konuşması bulunmaktadır. O da Atatürk'ün vefatı üzerine cenaze merasimi hakkında yapılan görüşmede 14 Kasım 1938 tarihinde yaptığı konuşmadır. Bu konuşmada Gazi Mustafa Kemal hakkındaki düşüncelerini şu sözler ile dile getirmiştir.⁵⁸⁰ “Arkadaşlar, şimdiye kadar, son dakikaya kadar huzurunuzda çıkmak şerefine mazhar olup da söz söyleyeceğimi katiyen bilmiyordum. Fakat son dakikada, kırılacak derecede çarpan kalbimin heyecanı beni buraya sevketti. Buraya geldiğim dakikada dahi ne söyleyeceğimi bilmiyorum. Atatürk'ün büyüklüğü, Atatürk'ün dehası, Atatürk'ün eseri hakkında neler söylendi, neler yazıldı. Kütüphaneler dolusu kitaplar mevcut. Radyoda neler dinledik. Bunlara ilâve edecek söz bulmak şimdilik benim için kabil değildir. Esasen maksadım bunlardan bahsetmek değildir. Gözümün önünde hazin ve elim tabloyu gördüğüm zaman elini, ayağını seve seve öptüm. Fakat bu dakikada o arzu yine bende uyandı ve huzurunuzda - Huzurunuz diyorum. Çünkü huzurunuz demek doğrudan doğruya Atatürk'ün huzuru manevisi demektir. Eğilmek ve milyonlarca defa elini, ayağını öpmek için buraya geldim. Sağ olsun Türk milleti.”

Abravaya, Mustafa Kemal'e yakın olmasına rağmen parlamento faaliyetleri açısından oldukça sönük kalmıştır. İki seçim dönemi parlamento üyesi olmasına rağmen siyasete uzak kalması doktor kimliğinin öne çıkmasına bağlanabilir. Seçim sürecinde gazetelere verdiği beyanatlarda Türk milletinin vekili olacağını, milletin gelişmesi, memleketin ilerlemesi yolunca çalışacağına dair vaatlerde bulunması meclis kayıtlarıyla çelişmektedir. Zira meclis kayıtlarında sadece Atatürk'ün ölümüyle ilgili bir konuşması bulunmaktadır.⁵⁸¹

Tek parti dönemi azınlık mebuslarından birisi olan Nikola Taptas V. ve VI. Dönemlerde Bağımsız Ankara milletvekilliği yapmıştır. Ancak iki dönem üst üste mecliste bulunmasına rağmen Atatürk'ün ölümü üzerine yaptığı konuşma dışında hiçbir kaydı bulunmamaktadır. Atatürk'ün vefatı üzerine cenaze merasimi hakkında yapılan görüşmede ilk ve son defa kürsüye çıkıp Mustafa Kemal Atatürk hakkındaki

TBMM, V.Dönem (1935-1939), Cilt I, 2004, 857; Goloğlu, 360-361.

⁵⁸⁰ TBMM ZC, 5.Devre, 27. Cilt, 4. Birleşim, 40.

⁵⁸¹ Müstakil Sayımlar, Cumhuriyet, 4-5 ve 9 Şubat 1935.

düşüncelerini şu sözlerle ifade etmiştir:⁵⁸² “Sayın arkadaşlar, birçok hatipler büyük Atamızın faziletlerini, memlekete ve bütün insaniyete yapmış olduğu hizmetleri, iyilikleri saymağa çalıştılar. Acaba buna tamamiyle muvaffak olabildiler mi? Böyle bir dehanın eserini, ruhunu anlamak, onu tespit etmek, bu günkü insanların işi değildir. Bunu ancak gelecek asırlarda yazılacak beynelmilel siyâsî tarih meydana çıkarabilecektir. Ben bu hususta tabiidir ki, bir şey ilâve etmekte acizim. Bu kürsüye çıkmaktan maksadım başkadır. Bu gün matem içinde bulunan 17-18 milyon vatandaş içinde yaşayan Rum vatandaşlar büyük küçük kâffesi aynı şekilde ağlamaktadır. Bunlar Atatürk’ün ismini daima, ebediyen şükran ve hürmetle kalplerinde muhafaza edeceklerdir. Sadık evlatları olduğunu ispata çalışacaklardır. Atatürk ölmedi, hepimizin kalbinde ebediyen yaşayacaktır”

Seçim dönemlerinde yaptıkları konuşmalarda Türk milletini temsil edeceklerine dair verdikleri sözlerin havada kaldığı bu konuşmasında da görülmektedir. Yine Türk milletini yükseltmek için canla başla çalışacaklarını söylemelerine rağmen yaptığı iki dönem vekillik süresince yasama faaliyetlerine aktif olarak katılmadığı anlaşılmaktadır.

1940 malî yılı Adliye Vekâleti bütçesi münasebetiyle söz alan Türker; Adalet vekâletine üç soru yönelterek bunlar hakkında izahat verilmesini istemiştir. Birincisi iki senedir devam etmekte olan izdiham davası⁵⁸³, ikincisi 5 yıldır yapımı devam etmekte olan adalet sarayının neden bitirilemediği ve üçüncüsü de Satie Davası’nın⁵⁸⁴ mesullerinin hala neden bulunamadığı ve kimler olduğu sorularıdır. Türker’in sorularına Adalet Vekili Fethi Okyar izdiham davası hakkında malumatı olmadığını, Satie davasını gazetelerden takip ettiğini ve adliye binası konusunda, binanın yapılacağı arazinin ihtilafli olduğu bu sebeple inşaatın geciktiğini söyleyerek cevap vermiştir.⁵⁸⁵ Türker, milletin bir vekili olarak toplumsal sorunları meclis gündemine getirerek toplumun beklentilerine tercüman olmuştur.

⁵⁸² **TBMM ZC**, 5.Devre, 27. Cilt, 4. Birleşim, 36.

⁵⁸³ İzdiham Davası: İzdiham davası; Atatürk’ün vefatından sonra 17 Kasım 1938 günü saat 20.00’de yüz binden fazla insanın Dolmabahçe Sarayı’na akın etmesi üzerine izdiham meydana gelmiş, çoğunluğu kadın 11 kişinin ezilerek öldüğü, 40’den fazla yaralının olduğu trajik bir olaydır.

⁵⁸⁴ Satie Davası: İstanbul Fındıklıda Satie Fransız Elektrik Şirketi’nin merkezi olan bina elektrik idaresi tarafından 106.000 liraya alınmak üzereyken, iki katından fazlaya 250 bin liraya Denizbank’a satılmıştır. Bu tipik bir devleti dolandırma olayıdır.

⁵⁸⁵ **TBMM ZC**. 6. Devre 11. Cilt, 57. Birleşim, 316.

2 Şubat 1942 tarihinde yapılan görüşmelerde Refah Vapuru hâdisesine⁵⁸⁶ dair beş kişilik encümen mazbatası münasebetiyle Berç Türker söz isteyerek Refah vapuru olayında Yusuf Kemal Tengirşek, Fikret Sılay ve Münir Çağıl'ın mazbatalarının alınarak kabul edilmesini talep ediyor. Bu meselenin kişisel bir sorun olmadığını ve memleketimizin en güzide subaylarının, elimizde daha güvenli ve teçhizatlı vapurlar bulunurken, hurda sayılabilecek bir şilep ile Mısır'a gönderilmesinde ihmali bulunanların araştırılmasını ve varsa suiistimallerin cezalandırılmasını rica ediyor. Bu olayda suiistimal olduğunu bildiriyor. Bu konuya hassasiyetle eğilerek bin bir güçlkle memleketimizin yetiştirdiği subaylarımızın böyle bir elim faciada kaybedilmesine isyan ediyor. Olayın aydınlanması için mecliste mücadele ederek meselenin aydınlanmasına katkı sağlamıştır.⁵⁸⁷

Berç Türker 15 Eylül 1942 tarihinde TBMM genel kurulunda söz alıp, ölüm cezalarının oylanmasına katılmadığını, bu konuda vicdan azabı duyduğunu ve oylamanın açık olarak yapılması gerektiğini dile getirdi. Bu vesileyle gündemde olan, Sivas'ın Gürün kazası Kirazlık mahallesinden Cercis karısı Ayşe Gökalp'ı öldürmek ve İmrahoroğlu Hacı Memedi yaralamaktan suçlu bulunan Ahmedoğlu Sait Yener'in ölüm cezasına çarptırılmasına dair mazbatanın oylanmasının açık yapılmasını teklif etmiştir.⁵⁸⁸

⁵⁸⁶ **Refah Vapuru Olayı:** İkinci Dünya savaşından önce İngiltere'ye, İngiliz tersanelerinde inşa edilmek üzere sipariş edilen Murat Reis, Oruç Reis, Burak Reis ve Uluç Reis isimli denizaltılarını Türkiye'ye getirmek üzere Milli Savunma Bakanlığı'nca seçilmiş 19 deniz subayı, 72 astsubay, 58 er ile İngiltere'de staj görmek üzere ayrılan 20 Hava Harp Okulu öğrencisi ve bir kısmı sivil olmak üzere toplam 200 kişi Refah şilebi ile 23 Haziran 1941 günü Mısır'daki Port Said limanına gitmek üzere Mersin'den hareket etmiştir. Gemi Mersin'den 50 mil kadar ayrılmışken hangi ülke denizaltısı tarafından atıldığı bilinmeyen bir torpil ile batırılmıştır. Gemide bulunan 200 kişiden sadece 32 kişi kurtulmuş, geriye kalan 168 kişi boğulmuştur.

⁵⁸⁷ **TBMM ZC.** 6. Devre 23. Cilt, 34. Birleşim, 221.

⁵⁸⁸ **TBMM ZC.** 6. Devre 20. Cilt, 78. Birleşim, 157.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE SEÇİMLER VE GAYRİMÜSLİM MİLLETVEKİLLER

4.1. Çok Partili Dönemde Seçimler

Türkiye'nin tek partili yönetim sisteminden çok partili sisteme geçiş sürecinde siyasi, sosyal ve ekonomik iç etkenler ile dış faktörler etkili olmuştur. Siyasal sistemin ülkenin sorunlarını çözmede yetersiz kalması, dünyadaki gelişmelerden etkilenen sosyal yapının iktidar üzerindeki baskıları ve dünyadaki krizlere paralel olarak ekonomik yapının bozulması iktidarı zor durumda bırakmıştır. Ortaya çıkan toplumsal muhalefet çok partili hayata geçişte iç etkenleri oluşturmuştur. Dış etkenler; Birleşmiş Milletler Anlaşması'nın imzalanması, İkinci Dünya Savaşı'nı demokratik cepheyi oluşturanların kazanması ve dünyada demokratik ideolojilerin egemen olması söylenebilir. Türkiye ortaya çıkan bu tablo karşısında iç siyasi yapısını yeniden gözden geçirme ve yeni duruma göre düzenleme ihtiyacı hissetmiştir.

Çok partili siyasal hayata geçişte siyasal muhalefet resmi olarak ve bir daha vazgeçilemeyecek bir şekilde ortaya çıkmıştır. Muhalefetin bu şekilde ortaya çıkışını, 1945'li yılların iç ve dış koşulları birlikte hazırlamıştır. Türkiye'yi etkileyen olayların başında Uluslararası ilişkilerde devletlerin bloklaşma eğiliminde olması ve bu sırada Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı emperyalist eğilimler içerisine girmesi ve bir takım taleplerde bulunması gelmektedir. Türkiye ortaya çıkan Sovyet tehdidine karşı kendisini güvenceye almak için Amerika Birleşik Devletleri'nin önderliğindeki Batıya yaklaşmaya başlamıştır. Ancak bu blokta geçerli olan rejim,

demokrasi olduğundan Türkiye de demokrasinin esaslarına ayak uydurmak zorunda kalmıştır. İç politikada geniş kitlelerin içinde bulunduğu ekonomik durum, siyasal hayata etkisini göstermekte gecikmemiştir.⁵⁸⁹

Cumhuriyet Halk Partisi yönetimi dünyadaki bu liberal gelişmeler karşısında ilk tepkisini 25 Nisan-26 Haziran 1945 tarihleri arasında Birleşmiş Milletler Anayasası'nın hazırlandığı San Fransisco Konferansı'nda dile getirmiştir. Sovyet lider Stalin'in konferansa katılacak devletleri belirlerken Almanya ve Japonya'ya karşı savaşan devletlerin katılması yönündeki önerisi kabul edilmiş ve Türkiye de 23 Şubat 1945 tarihinde konferansa katılabilmek için bu iki devlete savaş ilan etmiştir.⁵⁹⁰

Türk heyeti San Fransisco Konferansı'nda her fırsatta çok partili siyasal rejime geçileceğini ifade etmiştir. Türk heyetinin başkanı Hasan Saka Reuter Ajansı'na 16 Mayıs tarihinde verdiği demeçte, “Anayasamız en ileri demokrat anayasalarla mukayese edilebilir ve başkalarını da çok geride bırakır” demiştir, ayrıca sözlerine “her demokrat tezahürün harpten sonra Türkiye’de gelişeceğini” de ilave etmişti.⁵⁹¹ Türk kamuoyu ülkenin siyasal rejiminde ortaya çıkacak olan bu gelişmelerden ancak San Fransisco Konferansı'ndan yaklaşık bir ay sonra bizzat İsmet İnönü'nün konuşması dolayısıyla haberdar olacaktır. İsmet İnönü Gençlik ve Spor Bayramı münasebetiyle yaptığı 19 Mayıs 1945'teki tarihi konuşmasında “Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça, memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir” diyerek demokratik bir rejime geçileceğinin ilk işaretini vermiştir.⁵⁹²

1945 Türkiye'sine bakıldığında Meclis'te tek parti olmasına rağmen bütçe konuşmalarında bile sert tartışmaların yaşandığı, memleketin her yerinde hükümete karşı açık eleştirilerin yapıldığı ve gizlilik ve çekingenliğin yerini sınırlı da olsa hürriyete bıraktığı görülmektedir. Cumhuriyet Gazetesi'nin manşetten duyurduğu

⁵⁸⁹ Nükhet Turgut, **Türkiye’de Siyasal Muhalefet Olgusu ve Anlayışı**, Türk Siyasal Hayatının Gelişimi, Edit: Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul: Beta Yayınları, 1986, 443.

⁵⁹⁰ Kamuran Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye 3 (Savaş 1939-1945)**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 2000, 643-645.

⁵⁹¹ **Vatan, Yeni Sabah**, 17 Mayıs 1945.

⁵⁹² Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler**, Bursa: Alfa Yayınları, 2001, 52.

habere göre İnönü, iç politika ve demokrasi konusuna değinirken “Tek eksliğimiz hükümet partisinin karşısında başka parti bulunmamasıdır” demiştir.⁵⁹³

İsmet Paşa'nın bir muhalefet partisinin eksikliğini dile getirdiği 1 Kasım tarihli konuşmasını değerlendiren Cumhuriyet yazarı Nadir Nadi, bir muhalefet partisinin gerekli olup olmadığı konusundaki düşüncelerini köşesinde şu sözlerle ifade etmiştir:⁵⁹⁴ “Bizde bir muhalif parti bulunmaması, Cumhurbaşkanımızın evvelki günkü büyük nutkunda işaret ettiği gibi, bir eksiktir. Ne kadar menfi istikametlere sapsa sapsın, muhalefet, sadece varlığı ile hükümet ve iktidar partisi üzerinde sağlam bir kontrol vazifesi görür, idare mekanizmasının gevşemesine, yurt işlerinin laubali bir zihniyetle yürütülmesine engel olur, işbaşındaki devlet adamlarını daha verimli, daha tedbirli, daha dikkatli olmaya zorlar, hepsinden mühimmi, alınan kararların tatbik edilen prensiplerin milli iradeye dayandığına en ufak bir şüpheye yer bırakmaksızın ispata yarar.

(.....)

Demokrasi prensiplerine nazaran fikir ve düşünce serbestliği inhisar altında tutulamayacağına göre birden fazla muhalefet partilerinin aramızda serpilip genişlemesi imkânlarını da daima göz önünde tutmak lazımdır. Bu takdirde demokrasi rejiminin mutlaka en iyi bir idare sistemi sayılacağını da iddia edemeyiz. Fransa'yı mahveden, Almanya'nın başına Hitler'i getiren, her şeyden önce bu memleketlerde bir zaman kör, topal yürümeye çalıştığını gördüğümüz demokrasi idaresi değil midir?”

Ortaya çıkan bu gelişmelerden sonra Türkiye için yeni bir dönem başlamıştır. İsmet Paşa'nın bu konuşmasından cesaret alan Nuri Demirağ, çok partili dönemin fiilen başlamasına neden olacak bir adım atmış ve Türk siyasi hayatına yeni bir partinin dahil olması için girişimlerde bulunmuştur. Nuri Demirağ tarafından 26 Ağustos 1945 tarihinde kurulan bu parti, tek partili dönemin sonunu getiren Milli Kalkınma Partisi'dir. Böylece 1930 yılından beri Cumhuriyet Halk Partisi dışında ilk kez bir

⁵⁹³ Cumhuriyet, 2 Kasım 1945.

⁵⁹⁴ Nadir Nadi, “Muhalefet Yaratmak”, Cumhuriyet, 3 Kasım 1945.

parti kurulmuştur. Artık Türkiye gerçek anlamda çok partili siyasal hayata geçmiştir.⁵⁹⁵

Milli Kalkınma Partisi (MKP) 5 Eylül 1945'te resmen siyasi faaliyetlerine başlamıştır. Parti genel başkanı Nuri Demirağ, partiyi tanıtmak ve taraftar toplamak için bazı parti toplantılarını korularda, mesire yerlerinde halka açık kuzu ziyafeti vererek yapmasından dolayı Milli Kalkınma Partisi "Kuzu Partisi" olarak da bilinmektedir. MKP Türk siyasi hayatında pek varlık gösteremese de çok partili siyasal hayata geçişi simgeleyen parti olarak siyasal tarihimizdeki yerini almıştır.⁵⁹⁶

1945'te tek parti rejimine gösterilen tepki sadece Nuri Demirağ ile sınırlı kalmamıştır. Bu tarihlerde TBMM görüşülmekte olan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun kabul edildiği 11 Haziran 1945 tarihinden dört gün önce, yani 7 Haziran 1945'te dört milletvekili "Dörtlü Takrir" adıyla bilinen bir önerge verdiler. Bu önergeyi imzalayan milletvekilleri, İzmir Milletvekili Celal Bayar, Aydın Milletvekili Adnan Menderes, İçel Milletvekili Refik Koraltan ve Kars Milletvekili Fuat Köprülü'dür.⁵⁹⁷

CHP ise bu önergeyi reddederek Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü'yü partiden ihraç etmiştir. Celal Bayar ise istifa ederek diğer arkadaşlarıyla birlikte 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti'yi kurarak Türk siyasi hayatında yeni bir oluşumu başlatmışlardır.⁵⁹⁸

Dörtlü Takrir'in reddedilmesini mecliste yeni bir parti kurulmasını istediği için özellikle İsmet İnönü'nün istediği iddia edilmiştir. Ancak bir başka görüş ise CHP içersindeki otoriter yapının hala devam ettiğidir. Bu sebeple Takrir'in reddedilmesinin sebebi tartışmalıdır. Celal Bayar, Dörtlü Takrir verilmesinin amacını CHP'nin kendisine çeki düzen vermesini sağlamak olduğunu ve kesinlikle aklında yeni bir parti kurulması amacı taşımadığını söylemiştir. Ancak CHP'den gelen

⁵⁹⁵ Milli Kalkınma Partisi konusunda daha ayrıntılı bilgi için bakınız: Türkiye'de Siyasi Dernekler, Cilt:2, Ankara: İçişleri Bakanlığı Yayınları, 1950, 105-125; İçişleri Bakanlığı'nın çıkardığı Türkiye'de Siyasi Dernekler adlı kitapta MKP'nin 18 Temmuz 1945'te kurulduğu belirtilmektedir. T.C İçişleri Bakanlığı E.G.M, **Türkiye'de Siyasi Dernekler**, Cilt II, Ankara, 1950, 105.Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Kurulan Siyasi Partiler**, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1952, 638.

⁵⁹⁶ Mehmet Öznur Alkan, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Seçim Tarihimizden Manzaralar, **Toplumsal Tarih**, No.210, 2011, 47.

⁵⁹⁷ Cem Eroğul, **Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)**, Ankara: İmge Kitabevi, 1998, 29.

⁵⁹⁸ Tevfik Çavdar, Demokrat Parti, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt, VIII, 1983, 2064; **Cumhuriyet**, 8 Ocak 1946.

olumsuz tepkiler ve ihraçlar üzerine yani bir partinin kurulmasına zemin teşkil etmiştir.⁵⁹⁹

Celal Bayar önce milletvekilliğinden sonra da CHP'den istifa edince yeni parti kurulması düşüncesi daha da belirginleşmiş, Menderes ve Köprülü'nün CHP'den ihracı ise partinin kurulma kararını kesinleştirmiştir. Celal Bayar partinin programı hazırlandıktan İsmet İnönü'ye gidip göstermiş ve onayını almıştır. Bunun amacını Celal Bayar anılarında, hem İsmet Paşa'ya bir jest yapmak, hem de geçmişteki olumsuz tecrübelerle karşı bir teminat vermek olarak açıklamıştır.⁶⁰⁰

Sonunda Demokrat Parti (DP) 7 Ocak 1946 tarihinde kurulmuştur. Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından kurulan partinin Genel Başkanlığına Celal Bayar getirilmiştir. Aynı gün partinin program ve tüzüğü de açıklanmıştır.⁶⁰¹

Demokrat Parti'nin kurulduğu günden itibaren halk nazarında yoğun bir ilgi ve talep görmesi CHP tarafından telaşla karşılanmıştır. CHP, DP'nin ülke genelinde gördüğü bu ilgiden rahatsız olmuştur. 1947 yılında yapılması planlanan genel seçimlerin erkene alınması yönünde CHP teklif vermiş ve bu teklif 21 Temmuz 1946 tarihinde kabul edilmiştir. CHP erken seçim kararını memleket idaresini ve politikasını içerde ve dışarıda kararlı bir hale getirmek için aldığını açıklamıştır.⁶⁰²

Gayrimüslim Türk vatandaşları hem tek parti döneminde, hem de çok partili dönemde TBMM'de temsil edilmişlerdir. Tek parti döneminde CHP'nin her ne kadar azınlıklara karşı mesafeli bir siyaset izlemiş ve gayrimüslim vatandaşların partiye üye olmaları konusunda bir düzenleme yapılmamış ise de, TBMM'de bağımsız milletvekili olarak yer almışlardır. Ancak bunların karar verici organlarda yer alması mümkün olmamıştır. 1945 yılından itibaren Türkiye'nin batılı ülkelerle olan ilişkilerini geliştirmesi iç siyasette de önemli gelişmelere zemin hazırlamıştır. Yeni partilerin kurulmasıyla başlayan liberal gelişmeler azınlıkların statülerinde de yeni bazı olumlu gelişmeleri sağlamıştır. 1946 seçimlerini seçim sisteminden dolayı iktidar partisi CHP kazanmıştır. Hükümeti kurma görevi Recep Peker'e verilmiştir.

⁵⁹⁹ Eroğul, 30-31.

⁶⁰⁰ Celal Bayar, Başvekilim Menderes, Der: İsmet Bozdağ, İstanbul: Baha Matbaası, 1986, 37; Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1970, 112-113.

⁶⁰¹ DP Tüzüğü için bakınız: **Demokrat Parti Tüzük ve Programı**, Ankara: İstiklal Matbaası, 1953.

⁶⁰² Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973**, Ankara: Bilgi Yayınları, 1990, 104; Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, İstanbul: Bilgi Yayınları, 1998, 102.

Recep Peker demokratik bir rejimin mutlak eşitlik sayesinde mümkün olacağını düşündüğü için toplumda azınlıkların da tam eşitliğe ve her türlü haklara sahip olması gerektiğini şu sözlerle dile getirmiştir.⁶⁰³ “Eğer geçmişte bazı sınırlamalar ve sakatlıklar olmuşsa biz bunu derhal düzeltmeliyiz.”

Recep Peker yaptığı bu açıklamanın arkasında durmuş ve hükümetin kurulmasından birkaç ay sonra gerekli kanuni düzenlemeler yapılarak azınlıkların yedek subay olmaları önündeki engel kaldırılmış, ordu içerisinde bütün birliklerde görev yapmaları ve silah taşımaları mümkün kılınmıştır. Ayrıca 1930’lu yıllarda kapatılan azınlık kurumlarının yeniden açılmasına izin verilmiştir. Ekonomideki liberalleşme ve dış destekli sermaye akışı azınlıkları tekrar ekonomik olarak güçlendirmiştir.⁶⁰⁴

Gayrimüslim vatandaşlar 21 Ekim 1945 tarihinde CHP’nin yayınladığı bir beyanname⁶⁰⁵ ile siyasi partilere üye olabilmiş ve bu siyasi partilerin adayı olarak seçilerek TBMM’ne girebilmişlerdir. Gayrimüslim temsilciler 27 Mayıs 1960 askerî müdahalesinden sonra Kurucu Meclis’te de Devlet Başkanı temsilcisi olarak yer almışlardır.

1946 seçimlerinde CHP’nin gayrimüslim adaylarından (Avram Galanti- İbrahim Nom- Munis Tekinalp-Nikola Fakacelli-Atanas Kukulis-HrantHayrabetyan) hiçbirisi kazanamamış, buna karşılık Demokrat Parti’nin adaylarından Vasil Konos ve Salamon Adato’nun kazanması dikkat çekmiştir. Bu seçimlerde gayrimüslimlerin CHP’ye oy vermemelerinin ardında yatan sebep ise Varlık Vergisi uygulamasının gayrimüslimler üzerindeki ağır etkisidir.⁶⁰⁶

CHP azınlıkların kendisine karşı aldığı bu tepkinin sebeplerini araştırmak ve sorunlarıyla yakından ilgilenmek adına 1948 yılında İstanbul Bölge Müfettişi Sadi Irmak’a Rum Cemaatinin sorunları hakkında bir rapor hazırlattırılmıştır. Bu dönemde parti üyesi olan Avukat Kaludis Laskaris Rumların sorunlarını bir rapor halinde

⁶⁰³ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, 258.

⁶⁰⁴ Avner Levi, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, 153; Fatih Akın, **Türkiye’de Azınlık Politikaları & 6-7 Eylül Olayları**, İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2006, 107.

⁶⁰⁵ **BCA**, 490..1.0.0.178.710.1; Elçin Macar, **Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, 180.

⁶⁰⁶ Osman Akandere, 1946 Genel Seçimleri ve Sonuçları Üzerine İktidar ve Muhalefet Partileri Arasında Yapılan Tartışmalar II, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 76, Cilt XXVI, Mart 2010, 4.

genel merkeze sunmuştur. CHP Genel Sekreterliği aracılığıyla Başbakanlığa iletilen bu sorunların çözümüne dair adımların atıldığı görülmektedir.⁶⁰⁷

4.1. 1. Çok Partili Dönemde Propaganda Faaliyetleri

CHP'den kopan milletvekilleri tarafından, kurulan DP'nin kısa zaman içinde teşkilatını hızla genişletmesi iktidar partisini rahatsız etmeye başlamıştır. DP kuruluşundan itibaren bir buçuk ay içinde 16 il ve 36 ilçede, üç ay sonra ise 26 il ve 75 ilçede teşkilatlanmasını sağlamıştır.⁶⁰⁸ DP'nin bu şekilde hızla örgütlenmesi CHP'yi harekete geçirmiş, 26 Nisan'da toplanan CHP Meclis Grubu, Eylül 1946'da yapılması gereken belediye seçimlerinin Mayıs 1946'da yapılması kararını almıştır.⁶⁰⁹ Hükümet, CHP Meclis Grubu'nun aldığı bu karardan üç gün sonra belediye seçimlerinin öne alınmasına dair bir kanun tasarısı hazırlamış ve 29 Nisan'da TBMM'ye sevk edilerek tasarı aynı gün görüşülüp kabul edilmiştir.⁶¹⁰ Böylece ülke yeniden seçim havasına girmiştir.

Belediye seçimlerine CHP tek parti olarak girmiştir. DP Celal Bayar imzasıyla bir beyanname yayınlamaya belediye seçimlerine katılmayacağını, eğer 1947 yılında yapılacak milletvekili seçimleri de erkene alınırsa ona da katılmayacaklarını ilan etmiştir. Milli Kalkınma Partisi ise başlangıçta seçime katılma kararı almış, ancak seçim günü seçime fesat karıştırıldığını iddia ederek seçimlere katılmayacağını açıklamıştır.⁶¹¹

Belediye seçimlerinin erkene alınması milletvekili seçimlerinin de erkene alınmasının habercisi olmuştur. CHP genel başkanı İsmet İnönü 10 Mayıs'ta olağanüstü kurultayı toplayarak iç ve dış gelişmelerin milletvekili seçimlerinin erkene alınmasının zorunlu kıldığını vurgulayarak bu yönde gerekli hazırlıkların yapılmasını istemiştir. İsmet Paşa'nın bu emri üzerine 31 Mayıs 1946'da seçim sistemiyle ilgili kanun teklifi TBMM'ne sunulmuş, 5 Haziran 1946'da genel kurulda

⁶⁰⁷ BCA, 30..10.0.0. 109 733. 2; 109 733. 4.

⁶⁰⁸ Fehmi Akın, Türkiye'de Çok Partili Dizgeye Geçiş Sürecinde Demokrat Parti-Cumhuriyet Halk Partisi İlişkileri (1946-1947), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2004, 81.

⁶⁰⁹ Cumhuriyet, 27 Nisan 1946.

⁶¹⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMM TD), Devre 7, Cilt 22, Ankara: Devlet Matbaası, 1946, 234-237.

⁶¹¹ Toker, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950, İstanbul: Bilgi Yayınları, 146; Cumhuriyet, 9 Mayıs 1946.

görüülerek aynı gün kabul edilmiştir.⁶¹² Böylece Meşrutiyet döneminden kalma seçim sistemi değiştirilerek halkın seçimlerde aktif olarak yer almasını sağlayan tek dereceli seçim modeline geçilmiştir.⁶¹³ Seçim kanununun değiştirilmesinden hemen sonra seçim tarihi de mecliste öne alınarak milletvekili seçimlerinin 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılması kararlaştırılmıştır.

1946 seçimlerinin tarihi netleştikten sonra iktidar-muhalefet ilişkileri iyice gerginleşmiş, bu durum propaganda çalışmalarına da yansımıştır. İki taraf milletvekilleri bu süreçten itibaren birbirlerini adeta düşman gibi görmeye başlamışlardır. DP her ne kadar daha önce milletvekili seçimlerine katılmayacağını açıklamış ise de, 16 Haziran 1946 tarihinde Genel Merkezde yapılan toplantıda il temsilcilerinin talebi doğrultusunda seçimlere katılma kararı alınmıştır.⁶¹⁴

1946 seçimlerinde propaganda çalışmalarının temel noktası mitinglerdir. Özellikle DP bu propaganda aracını başarılı bir şekilde kullanmıştır. DP, 30 Haziran 1946'da Adana'da gerçekleştirdiği mitingle propaganda çalışmalarını başlatmıştır. DP seçim çalışmalarında propaganda yöntemini; mitinglerde iktidara geldiklerinde yapacakları çalışmalardan bahsetmek yerine, iktidarın çalışmalarının eleştirisini yapmak şeklinde belirlemiştir. Hatta bizzat İstanbul İl Başkanı Kenan Öner bunu "Bizim seçim propagandamız, Halk Partisinin bugüne kadar yaptıklarıdır." sözleriyle bu gerçeği ifade etmiştir.⁶¹⁵

DP bu seçimlerde çok çarpıcı bir afiş ve slogan kullanmıştır. Selçuk Milar tarafından bir gecede çizilen ve hızla çoğaltılıp bütün ülke geneline dağıtılan afiş büyük ilgi görmüştür. Afişte dur işareti yapan bir el resmedilmiş ve slogan olarak "Yeter! Söz Milletindir!" yazısı kullanılmıştır. Bu afiş sadece bu seçimlerin değil adeta çok partili hayata geçişin simgesi haline gelmiştir. Bu afiş CHP'yi o kadar derinden etkilemiş olacak ki, Milli Eğitim Bakanlığı Teknik Öğretim Müsteşarlığı'nda çalışmakta olan Selçuk Milar olaydan 20 gün sonra Urfa'ya tayin edilmiştir.⁶¹⁶

⁶¹² TBMM TD, Devre 7, Cilt.24, Ankara: Devlet Matbaası, 1946, 39-48.

⁶¹³ Tuncer Karamustafaoğlu, **Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri**, Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Yayınları, No: 262, Ankara: Sevinç Matbaası, 1970, 106.

⁶¹⁴ **Vatan**, 19 Haziran 1946. ; **Akşam**, 19 Haziran 1946.

⁶¹⁵ **Cumhuriyet**, 21 Haziran 1946.

⁶¹⁶ Mehmet Ö. Alkan, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Seçim Tarihimizden Manzaralar, **Toplumsal Tarih**, No.210, 2011, 47;

DP mitinglerinde ve propaganda çalışmalarında en fazla CHP'nin ekonomi politikalarını eleştirmiştir. DP, ülkenin savaşa girilmemiş olmasına rağmen savaşa girmiş gibi sıkıntı çekmesini CHP'nin yanlış ekonomik kararlar almasına başlamıştır. Yine devletçilik politikasının ilk zamanlar şartlar gereği zaruri olsa da artık devletin bu kadar sıkı uygulanmasına gerek olmadığını savunmaktadır.⁶¹⁷ DP'nin bir başka eleştiri konusu Varlık Vergisi uygulamasıdır. 1946 seçimlerinde propaganda malzemesi olarak sıklıkla kullanmıştır. DP, vaktinde tedbir alınsaydı Varlık Vergisi gibi, eşi tarihte görülmeyen bir vergiye başvurma'nın asla zaruri olmayacağını savunmuştur.⁶¹⁸ Varlık Vergisi olayı gayrimüslim vatandaşlarımızı da tedirgin etmiş ve DP'nin bu konudaki politikaları daha demokratik ve ümit verici olarak bulunmuştur.

DP'nin propaganda malzemelerinden birisi CHP yönetimini diktatör ve baskıcı bir yönetim uygulamakla itham etmekte ve ülkeye hürriyeti yeniden egemen kılacaklarını vaat etmektedirler. Bu konuda Celal Bayar Adana mitinginde “Her şeyde ve her şeyde söz her zaman milletin olacaktır” diyerek bu konuya vurgu yapmıştır.⁶¹⁹

DP'nin seçim propagandaları karşısında CHP Haziran ayı sonunda bütün bakanlarını ve milletvekillerini seçim bölgelerine göndererek seçim çalışmalarını başlatmıştır. Bakanlar ve milletvekilleri gittikleri yerde CHP'nin icraatlarını anlatarak propaganda yapma yolunu seçmişlerdir.⁶²⁰ CHP, 1946 seçimlerinde DP'nin eleştirilerine cevap vermeye çalışmış ve sürekli savunmada bir propaganda yolu izlemiştir. DP'nin iktidarı eleştirmediği tek konu dış politika olmuştur. Bu konuda her daim iktidarın yanında yer almıştır. Celal Bayar İzmir nutkunda dış politika konusunda tartışmayı memleket adına uygun görmediğini söyleyerek bu alana dair hiç bir şekilde eleştiri yapmamıştır.⁶²¹ Celal Bayar gibi İsmet İnönü de dış politika konusunu seçim propagandası yapmamaya özen göstermiştir.

Bu dönemde propaganda araçlarından birisi de kadınlara yönelik yapılan çalışmalardır. CHP “Türk Kadını Sandık Başına” sloganıyla kadın seçmenlere yönelik renkli afişler hazırlattırıştır. Kadınların yapılan inkılâplar sayesinde

⁶¹⁷ **Cumhuriyet**, 30 Haziran 1946.

⁶¹⁸ **BCA**, 30.10.0.0.129.929.15., 17.

⁶¹⁹ **Vatan**, 30 Haziran 1946.

⁶²⁰ **BCA**, 490.01.0.0. 28.129.3 ; **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1946

⁶²¹ **Yeni Asır**, 9 Temmuz 1946, 3.

özgürlüğünü ve seçme hakkını elde ettiğini vurgulanarak oylarını CHP'ye vermeleri amaçlanmıştır.⁶²²

CHP bu seçimlerde ayrıca üç farklı broşür hazırlatmıştır. Birincisi; neleri unutmamalıyız başlığıyla kendi döneminde yapılan icraatlar anlatılıyor, ikincisinde; CHP'nin dünya ve cemiyet vizyonu anlatılıyor, üçüncüsünde ise CHP'nin ekonomi hakkındaki görüşlerine yer verilerek özellikle devletçilik hakkında bilgi verilmiştir.⁶²³

Radyo konuşmaları iktidar partisi tarafından kullanılan etkin bir propaganda aracı olmuştur. Özellikle Başbakan Şükrü Saraçoğlu radyoda yaptığı konuşmasında seçimlerin tam bir serbestlik içerisinde yapılacağını duyurmuştur.⁶²⁴

DP'nin kullandığı bir başka seçim propaganda aracı yönetici konumundaki Başbakan, Vali ve Belediye Başkanı gibi halkı temsil eden kişilere seçim kanunlarına da atıf yaparak yazılan açık mektuplardır. Bu mektuplar iki tarafın iyice gerilmesine neden olmuştur.⁶²⁵

Son olarak gazeteler de en aktif kullanılan propaganda araçlarıdır. Her iki partiye yakın gazeteler seçim dönemlerinde saflarını netleştirmişlerdir. Temsil ettikleri partilerin seçim çalışmalarını halka duyurma konusunda adeta düşmanla savaşır gibi hareket etmişlerdir. Ulus, Vakit, Akşam ve Tanin CHP'ye çalışırken; Vatan, Tasvir ve Yeni Sabah gazeteleri de muhalefetin sözcülüğünü yapmıştır. Cumhuriyet ise tarafsız kalmaya çalışmıştır. Ancak bu süreçte ilk defa uygulanacak olan tek dereceli çok partili sisteme geçiş sürecinde Türk Basını genel olarak başarısız bir sınav vermiştir. Çünkü parti ve partilileri karşı karşıya getirecek provakatif yayınlar yapmak suretiyle seçim ortamını ve tansiyonu daha da artırmıştır.⁶²⁶

4.1. 2. 1946 Seçimleri

1923 yılından beri ülke kaderinde tek başına rol oynayan CHP çok partili sisteme geçilmesinin önündeki engelleri kaldırmıştır. Böylece 1946 seçimleri CHP ile

⁶²² BCA, 490.01.0.0.286.1149.2, 19.

⁶²³ Ulus, 4 Temmuz 1946.

⁶²⁴ Akşam, 9 Temmuz 1946.

⁶²⁵ Vatan, 16 Temmuz 1946.

⁶²⁶ Murat Burgaç, 1946 Seçimlerinde Propaganda, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt. XIII/26, Bahar 2013, 177.

birlikte, Nuri Demirağ tarafından kurulan Milli Kalkınma Partisi (MKP) ve Celal Bayar başkanlığında, Adnan Menderes, Fuad Köprülü, Refik Koraltan tarafından kurulan Demokrat Parti'nin (DP) katılımlarıyla gerçekleşmiştir. Bu partilerin dışında bu dönemde Sosyal Adalet Partisi, Liberal Demokrat Partisi, Çiftçi ve Köylü Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi, Türkiye Sosyalist Partisi, Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi, İslam Koruma Partisi, Yurt Görev Partisi gibi birçok parti siyasi arenada yer almıştır.⁶²⁷Bunlara ek olarak 1948 yılında kurularak 1950 seçimlerine katılan Millet Partisi, zaman içinde DP'den kopan milletvekillerin katılımıyla siyasette kendisinin de var olduğunu göstermiştir.⁶²⁸

1946 seçimleri sekizinci dönem TBMM'ni oluşturmuştur. Bu seçimlerde 5 Haziran 1946 tarih ve 4918 sayılı Milletvekilleri Seçim Kanunu uygulanmıştır.⁶²⁹ Bu kanun sayesinde Türk siyasi tarihinde Osmanlıdan beri ilk defa tek dereceli seçim sistemine geçilmiştir. Bu sistem liste usulü çoğunluk ilkesine dayanmaktadır. Seçmen yaşı ve seçilme kriterleri daha önceki seçim yasasında olduğu şekliyle kalmıştır. Ancak seçim uygulaması daha önce örneği olmayan açık oy, gizli sayım esas alınmıştır.⁶³⁰

TBMM'de 10 Haziran 1946 tarihli oturumunda seçimlerin 1947 yılından 21 Temmuz 1946 tarihine alınması kararlaştırılmıştır. Seçimlerin erkene alınmasıyla DP ülke genelinde yeterince teşkilatlanamamıştır. Seçimlere bir ay kala 63 vilayetin ancak 34'ünde teşkilatını oluşturmuştur. CHP'nin seçimler konusundaki bu tavrı DP tarafından bir baskın seçim olarak algılanmıştır. DP daha önce seçimlere katılmayacağı açıklamasında bulunmuş ise de ortaya çıkan bu durum karşısında kararsız kalmıştır.⁶³¹

Bu kararsız durum karşısında Celal Bayar başkanlığında olağanüstü toplanan DP, seçimlere katılmaması halinde partinin kapatılma riski bulunduğu ihtimalini de değerlendirerek seçimlere katılacağını açıklamıştır.⁶³² DP bu karar sonrasında hemen seçim kampanyalarına başlamıştır. DP, CHP karşısında 465 milletvekilliği için ancak 273 aday çıkarabilmiştir. 21 Temmuz'da tek dereceli olarak yapılan seçimlerde CHP

⁶²⁷ Bu Dönemde Kurulan Partiler için bakınız: Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, 638-738.

⁶²⁸ Tunaya, 717.

⁶²⁹ **Düster**, 3. Tertip, Cilt 27, (Kasım 1945-Ekim 1946), Devlet Matbaası, Ankara, 1946, 1243.

⁶³⁰ Cezmi Eraslan, Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Cilt II, Ankara, ATAM Yayınları, 2002, 538.

⁶³¹ Toker, **Demokrasimizin**, 111.

⁶³² Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, (Türkçesi Ahmet Fethi), İstanbul: Hil Yayınları, 2010, 32.

390 milletvekili, DP 65 milletvekili ve bağımsızlar da 7 milletvekili çıkarmıştır.⁶³³ Refik Koraltan, Yusuf Kemal Tengirşek ve Fevzi Çakmak ikişer vilayetten seçildiği için 3 milletvekillik boş kalmıştır.

Gerçekleştirilen bu seçim usulünde açık oylama, gizli sayım ve değerlendirme yapıldığı için seçim sonuçları oldukça tartışmalıdır.⁶³⁴ Seçimlerden sonra İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olmuş ve hükümeti kurma görevini Recep Peker'e vermiştir. Peker Hükümeti'nin göreve başlamasından sonra, DP 1946 seçim sonuçlarına 36 vilayette itiraz etmiştir. Seçim uygulamalarının antidemokratik olduğu yolundaki itirazlarına cevap bulamayan DP, 1950 seçimlerine kadar yerel ve ara seçimlere katılmayacağını açıklamıştır. Yapılan bu itirazlar iktidarla muhalefet arasındaki ilk siyasi mücadeleyi de başlatmıştır. CHP Hükümeti seçimlerin adil koşullarda yapıldığını iddia etmesine karşın, DP'li milletvekilleri hükümeti seçimlere hile katmakla itham etmiş ve seçimlerin iptalini istemiştir. DP'li milletvekilleri, yapılan bu itirazlardan sonuç alınamaması durumunda istifa ederek sine-i millete dönmekle CHP ve Hükümeti tehdit etmiştir. Ancak devreye İnönü'nün girmesiyle DP'lilerin TBMM'ye girmesi sağlanmıştır.⁶³⁵ Seçimlere yapılan bu itirazların doğruluğunu veya yanlışlığını kanıtlamak, benimsenen açık oylama, gizli sayım ve sayım sonunda oy pusulalarının yakılması yönteminin benimsenmesinden dolayı oldukça zordur. DP tarafından yapılan şikâyetler belirlenen komisyonca görüşülmüş ve reddedilmiştir.⁶³⁶

Çok partili sisteme geçiş sürecinde azınlıklar siyasal tercihlerini büyük oranda yeni kurulan DP'den yana kullanmışlardır. Çünkü tek parti döneminde 1934 Trakya olayları ile Varlık Vergisi Kanunu azınlıkların olumsuz olarak etkilenmelerine ve CHP'ye karşı mesafeli davranmalarına neden olmuştur. Bu dönemde Avram Galanti, İbrahim Nom, Moiz (Munis) Tekinalp, Nikola Fakacelli, Atanas Kukulis, Berç Türker ve Hrant Hayrabetyan CHP'den aday olurken, Vasil Konos, Salamon Adato ve Yosef Salamon (Yusuf Salman) DP'den aday olmuştur.

Bu dönemde İstanbul'daki azınlıkların oyları önem kazanmıştır. İktidar partisi CHP azınlıkları memnun etme çabası içerisine girmiş ise de beklediği neticeyi

⁶³³ Eraslan, 538.

⁶³⁴ Cem Eroğul, **Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71, Geçiş Sürecinde Türkiye**, Belge Yayınları, Oxford University Press, 1987, 116.

⁶³⁵ Şerif Demir, **Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes**, İstanbul: Paraf Yayınları, 2010, 113-115.

⁶³⁶ Hasan Buran, **Seçim Sistemleri ve Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Sistemi Önerisi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2005, 105

alamamıştır. Seçimler sonunda CHP'nin adayları seçilemezken DP'den aday olan Salamon Adato 165.866 oy alarak 8.dönem DP İstanbul milletvekili olarak TBMM'ye girmiştir. Diğer aday Vasil Konos ise 166.259 oy alarak DP'den İstanbul milletvekili olarak seçilmiş ise de TBMM'ne hiç girmeden direk istifasını göndermiştir. Boş kalan sandalyeler için yapılan ara seçimlere DP katılmama kararı aldığı için aday çıkarmamıştır. Vasil Konos'un yerine CHP'nin adayı Dr. Nikola Fakaceli 309.352 oy alarak İstanbul'dan milletvekili seçilmiştir.

4.1. 3. 1950 Seçimleri

14 Mayıs 1950 Seçimleri, sonucu bakımından olduğu kadar, hazırlanışı bakımından da oldukça ilginç özelliklere sahiptir. Çok partili siyasal hayatın başlamasından itibaren eleştirilere konu olan seçim kanunu, uzun çalışmalar neticesinde CHP ve DP'nin uzlaşmasıyla 16 Şubat 1950 tarih ve 5545 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu ile yeniden düzenlenmiş ve 21Şubat 1950 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanmıştır.⁶³⁷ Milletvekilleri Seçim Kanunu'nun 1. maddesinde yer alan "Milletvekilleri tek dereceli seçimle ve ekseriyet usulüne göre genel, gizli ve eşit oyla seçilirler" denmektedir. Seçim çevresini belirleyen 2. maddesinde "Milletvekilleri seçimi il itibari ile yapılır. Her il bir seçim çevresidir" hükmü yer almaktadır. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarından her 40.000 kişi için bir milletvekili seçildiği, 22 yaşını bitiren kadın-erkek her Türk'ün milletvekili seçme hakkına sahip olduğu, 30 yaşını bitiren kadın-erkek her Türk'ün milletvekili seçilebildiğine dair hükümlerin yer aldığı seçim kanunu temel ilkelere oldukça demokratik olarak hazırlanmıştır.⁶³⁸

Yeni seçim kanunu, seçim sürecini yargının yanı sıra, seçmenin denetimine de açmıştır. Bu bağlamda, seçmen kütükleri seçimlerden önce halkın incelemesine açılmış, seçim hükümet işi olmaktan çıkarılıp halkın ve partilerin yürüteceği bir etkinlik olarak tanımlanmıştır. Seçim sürecinin yürütülmesi sırasında hükümet

⁶³⁷ **Resmî Gazete**, Sayı: 7438, 21 Şubat 1950; **Ulus**, 23 Şubat 1950; Demokrat Parti Neşriyatı, **Seçim Hürriyeti, Dün ve Bugün**, Tarih Yok, 11.

⁶³⁸ Ahmet Yeşil, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1988, 128-129.

görevlilerinin kötü eylemleri seçim suçları arasına alınmış ve seçim uygulamaları hakkında şikâyet ve itiraz olanakları sağlanmıştır.⁶³⁹

Seçim tarihinin belirlenmesiyle birlikte seçim çalışmaları başlamıştır. CHP bu çerçevede Genel Başkan ve diğer parti liderleri ile milletvekillerinin seçim bölgelerine geziler yapması, mitingler düzenlemesi ve radyo konuşmaları yapması suretiyle propaganda çalışmalarına hız vermiştir. CHP seçim beyannamesini yayınladıktan sonra özellikle Ulus gazetesi vasıtasıyla vaatlerini halka ulaştırmaya çalışmıştır. Bu açıdan bakıldığında Ulus gazetesi partinin yayın organı gibi hareket etmiş ve yapılan miting, gezi ve parti liderlerinin konuşmaları haber olarak yayınlanmıştır.

DP ise mitingler düzenlemek, yurdun dört bir yanına afişler asmak ve radyo konuşmaları yapmak dışında, köylere kadar ulaşarak programlarını halka birebir anlatmak suretiyle oldukça yoğun bir propaganda çalışması yürütmüştür. Bu tarihten itibaren DP'nin sistemli bir şekilde yürüttüğü seçim çalışmaları, Türk siyasetine yeni bir anlayış getirmiş, artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı gerçeğini ve propaganda çalışmalarının büyük bir rekabet içerisinde geçeceği ortaya çıkmıştır.⁶⁴⁰ DP propaganda çalışmalarında Zafer gazetesini adeta kendi yayın organı gibi kullanmış ve bütün faaliyetlerini bu gazete üzerinden seçmenlerine duyurmuştur.

Karşılıklı rekabetin gittikçe arttığı bir ortamda seçim sürecine giren ülkede seçimlerde CHP, DP ve MP geniş katılımlı olarak yer almıştır. Milli Kalkınma Partisi (MKP) seçimlere sadece İstanbul, Tekirdağ, Çanakkale, Aydın, Ankara ve Bursa vilayetlerinde katılmıştır. Türk Sosyal Demokrat Partisi, Çiftçi Partisi, Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi ise sadece İstanbul'da seçime katılmışlardır.⁶⁴¹

Siyasi partilerin seçimlerde aday belirlerken takip ettikleri usuller birbirinden farklılık göstermiştir. DP milletvekili aday tespitinde seçim bölgelerinin eğilimlerini % 80, genel merkez ise % 20'sini belirleme ilkesini benimsemiş ve uygulamıştır.⁶⁴² CHP 7. Kurultay'ında tüzük değişikliğine giderek milletvekili adaylarının tespitinde

⁶³⁹ Tarhan Erdem, **Anayasalar ve Seçim Kanunları 1876-1982**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1982, 200- 237.

⁶⁴⁰ Esra İşler Keloğlu, Demokrat Parti'nin Halka İlişkileri Üzerine Bir İnceleme, **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, 2007, Sayı. 24, 111-128.

⁶⁴¹ **Ulus**, 3 Mayıs 1950.

⁶⁴² **Zafer**, 6 Nisan 1950.

illere % 70 oranında aday seçme hakkını kabul etmiştir.⁶⁴³ CHP Genel Sekreteri İl İdare Kurulu Başkanları'na gönderdiği yazıda belirlenecek adayların, Anayasa ve seçim kanununa aykırı adaylardan seçilmemesi, illerin %70 oranındaki adaylarını belirlerken her türlü şaibeden uzak olunmasının parti menfaatleri açısından önemli olduğu ifade edilmiştir.⁶⁴⁴ İllere tanınan adayların %70'ini belirleme yetkisi gizli oyla yapılacak, geriye kalan %30'luk kısmı da genel merkez tespit edecektir.⁶⁴⁵ Aday belirleme sürecinde başvuruların çok fazla olması sebebiyle illerdeki aday yoklama sonuçları hemen açıklanamamış, genel merkez yoklamasının açıklanmasından sonra illerdeki yoklama sonuçları açıklanmıştır. Bu durum şikâyetlere yol açtığı gibi yolsuzluk iddialarını da beraberinde getirmiştir.⁶⁴⁶

Adayların tespit edilmesinden sonra seçim kampanya çalışmaları hız kazanmıştır. 25 Nisan 1950 tarihinde noter huzurunda yapılan çekiliş ile radyo konuşma sıralaması belirlenmiştir. İstanbul ve Ankara radyolarından yapılacak konuşmalardan CHP, DP, MP ve MKP yararlanacaktır.⁶⁴⁷

1950 seçimlerinde azınlıklar toplu olarak DP'yi desteklemişlerdir. Bunun gerekçesi olarak Varlık Vergisi Kanununun olumsuz hatıralarının daha çok taze olması söylenebilir. Ayrıca DP'nin azınlıklara daha sıcak bir yaklaşım sergilemiş olmasının da etkisi olmuştur. DP'nin parti tüzüğünde kültürel hürriyetlere dair düzenlemelere yer vermesi azınlıkları kazanmasında önemli rol oynamıştır. Azınlıkların 1950 seçimlerinde de CHP'ye karşı tutumlarının değişmediği görülmüştür. Dolayısıyla DP azınlıkların Cumhuriyet dönemi boyunca kısıtlanmış ve hatta iptal edilmiş Lozan kazanımlarının yeniden geri kazanılması anlamına gelmektedir. Azınlıklar daha yaşanabilir ve özgür Türkiye için DP'ye destek vermeyi adeta bir görev saymışlardır.

1950 seçimlerinde azınlıkların DP verdiği destek sonunda İstanbul'dan üç milletvekili göndermişlerdir. Bunlar; 8. dönemde mecliste bulunan Yahudi cemaatinden Salamon Adato, Rum cemaatinden Ahilya Moshos ve Ermeni cemaatinden Andre Vahram Bayar'dır. Azınlıkların büyük katılım gösterdiği bu seçimlerde Adato 238.390 oy, Moshos 228.530 oy ve Bayar ise 230.305 oy alarak TBMM dâhil olmuşlardır.

⁶⁴³ BCA, 490.01/9.49.15.

⁶⁴⁴ BCA, 490.01/11.60.19.

⁶⁴⁵ BCA, 490.01/8.41.28.

⁶⁴⁶ Zafer, Cumhuriyet, 15 Nisan 1950.

⁶⁴⁷ Zafer, Cumhuriyet, 26 Nisan 1950.

1950 seçimlerinde CHP'nin gayrimüslim adayları arasında bulunan 8.dönem milletvekillerinden Dr. Nikola Fakacelli, şehir meclisi üyeleri Dr. Atanas Kukulis, yazar ve düşünür Moiz Tekialp, Diş Tabibi Hrant Hayrabetyan yer almış ise de bu dönem meclise girememişlerdir. Meclise giremeyen diğer gayrimüslim adaylar ise Millet Partisi'nden İstanbul Adayları Dr. Armanak Lüdükyan, Avukat Hıristaki Angilidis (Angilidis Hürriyet Muhterem Mason Locası kurucu üyelerindendir.)

1950 seçimlerinden sonra DP iktidara gelmesiyle Fener Rum Patrikhanesi için bir dönüm noktası olmuştur. DP döneminde 6-7 Eylül olayları dışında Patrikhane ile Hükümet arasındaki ilişkiler bir bahar havasında seyretmiştir. Özellikle Patrik Athenagoras ile Başbakan Adnan Menderes'in şahsi dostlukları ilişkileri daha da yakınlaştırmıştır. Bu yakınlaşma ikili arasındaki hemen her bayram karşılıklı tebrik telgrafları ve dostane temennilerle görülmektedir. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde döneme ait çok fazla sayıda teşekkür, kutlama mesajları, görüşme talebi, davet, dilek ve övgü mektup ile telgrafları mevcuttur.⁶⁴⁸

Cumhuriyet tarihinde ilk defa 6 Haziran 1952'de Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü ile birlikte Patrikhane'yi ziyaret etmişlerdir. Bu ziyaret Osmanlı döneminde sadrazam Mithat Paşa'dan sonra ilk ve son üst düzey ziyarettir.⁶⁴⁹ Bazı yazarlar zaman zaman Türkiye'de gayrimüslim vatandaşların Müslümanlardan daha fazla özgürlüğe sahip olduklarını dile getirmişlerdir. DP iktidarında gerek Menderes ve gerekse Bayar'ın Patrikhane'ye olan sıcak yaklaşımları siyasi olarak da meyvelerini vermiş, Rumların bu dönemde siyasi tercihleri DP olmuştur.

DP hükümetinin azınlık siyaseti Ermeni ve Musevi cemaatler içinde geçerlidir. Rıfat Bali, DP iktidarıyla birlikte Yahudi cemaati için yeni bir dönemin başladığına dikkat çekmektedir. Bali bu konuda; "DP'nin ırk, dil ve din farkı gözetmeksizin tüm yurttaşlara eşitlik tanıyan yaklaşımı ve yeni liberal ekonomi anlayışı nedeniyle göç etmeyen Yahudiler de, Türkiye'deki diğer azınlıklar gibi rahat bir nefes aldılar.

⁶⁴⁸ Fener Rum Patriğinin Bayram tebriki için bkz. **BCA**, 30..1.0.0,5.24.10. Ermeni Patriği Karakin'in Başbakan Adnan Menderes'e iyi dilek ve teşekkür telgrafı için bkz. **BCA**, 30..1.0.0, 18.101. .4., Fener Rum Patriği Athenagoras'ın Başbakan Adnan Menderes'e iyi dileklerde bulunan yazısı için bkz. **BCA**, 30..1.0.0, 133.869..1. Hahambaşı'nın çok uzun yıllar sonra seçilmesiyle ilgili olarak Musevilerin ruhani liderlerini huzur içinde seçtiklerinden dolayı Başbakana gönderdikleri teşekkür yazısı için bkz. **BCA**, 30..1.0.0.133.866..5. Ermeni Patriği Karekin'in Başbakan Menderes'e gönderdiği övgü dolu mektup için bkz. **BCA**, 30..1.0.0, 35.213.8.

⁶⁴⁹ Macar, 193.

DP'nin iktidar olduğu on yıl boyunca, 6/7 Eylül 1955 Olayları istisna olmak kaydıyla, tarihlerinin en parlak ve rahat dönemlerini yaşadılar ancak tedbiri de elden bırakmadılar” değerlendirmesinde bulunmuştur.⁶⁵⁰ Gerçektende 1923-1953 yılları arasında devlet tarafından atamayla göreve gelen Hahambaşı, 1953 tarihinden itibaren seçimle işbaşına gelmeye başlamıştır. Yahudilerin hahambaşı seçmek için 1946 yılında hükümete başvuruları dikkate alınmış ve 1953 yılında Rafael David Saban oybirliğiyle hahambaşı seçilmiştir.⁶⁵¹

1950 seçimleri sonunda hükümeti oyların çoğunluğuna sahip olan DP kurmuştur. Seçimlerde çoğunluk sistemi uygulandığı için her seçim bölgesinden en yüksek oyu alan partiye bütün temsilcilikleri verdiği için DP 420 milletvekilliği kazanarak iktidar olurken; CHP 63, MP 1 ve Bağımsızlar ise 3 milletvekili çıkarmışlardır. TBMM temsil oranına bakıldığı zaman DP'nin oyların % 53,3'ünü alarak milletvekillerinin % 86,2'sini, CHP oyların 39,8'ini alarak milletvekillerinin % 13'ünü, MP oyların % 3,1'ini alarak milletvekillerinin % 0,2'sini ve Bağımsızlar da oyların % 4,8'ini alarak milletvekillerinin % 0,6'sını temsil etmiştir.⁶⁵²

4.1. 4. 1954 Seçimleri

1954 seçimleri Türk siyasi hayatında üzerinde en fazla tartışılan olan seçimlerden birisidir. Bu seçimler gerek Türk demokrasi tarihi açısından, gerek Türk seçim tarihi açısından önemli ilklerin yaşandığı bir seçimdir. Türk siyasi hayatında iktidarın ve muhalefetin kurumsallaştığı bir dönemdir. Ayrıca seçim sürecinde yapılan propaganda faaliyetlerinin sonraki seçim süreçlerini de etkileyecek şekilde yürütülmesi açısından da önem arz etmektedir. 1954 seçimleri Demokrat Parti iktidarının ilk seçimleridir. 1946 yılında çok partili hayata geçildikten sonra yapılan seçimler içerisinde seçmenlerin ilk defa icraatlarını gördükleri iki parti arasında ilk defa tercih yapacak olmaları da 1954 yılında yapılan seçimleri gerçek anlamda bir ilk “seçim” olduğunu göstermesi açısından da önem taşımaktadır. 1950 seçimleri CHP'ye duyulan memnuniyetsizliğin bir neticesi olarak DP'nin kazandığı

⁶⁵⁰ Rıfat Bali, **Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946–1949)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, 372.

⁶⁵¹ Hatice Doğan, **Hahambaşılık Müessesesi**, İstanbul: Gözlem Yayınları, 2003, 109.

⁶⁵² Hikmet Sami Türk, Erol Tuncer, **Türkiye İçin Nasıl Bir Seçim Sistemi?**, Ankara: TESAV Yayınları, Yayın No: 6, 1995, 62.

seçimlerdir. Çünkü seçmen DP'nin icraatlarını henüz görmemiştir. Bu sebeple seçmen DP'yi seçmekten çok CHP'yi seçmemek gibi bir seçmen davranış ortaya koymuştur.

DP'nin 1950'de iktidara geldikten sonra ilk iş olarak tarım alanında büyük bir değişime gitmesi, tarım araç ve makinelerinde önemli artışlar sağlanarak modern tarıma geçilmesi ülke genelinde olumlu karşılanmıştır. Yapılan bu çalışmalar üretimde daha önceki yıllara göre büyük bir artış ile sonuçlanmıştır. Sanayi alanında da şeker ve çimento sanayinde önemli atılımlar gerçekleştirilmiştir. DP'nin ekonomik alanda attığı adımlar, yapılan yatırımlar meyvelerini vermeye başlayınca halk nezdinde de olumlu sonuçlar doğurmuştur. Eğitim, sağlık ve ulaştırma konularında yapılan iyileştirmeler, haftalık ücretli tatil hakkı gibi yasal düzenlemeler DP iktidarını daha da güçlendirmiştir. Yine dış politikada DP'nin aldığı bir kararlar Türkiye'nin Kore savaşına katılmasının ardından NATO'ya girmesi gibi adımlar iç politikada olumlu sonuçlar doğurmuştu.

1950 seçimleri CHP'ye göre bir yanılma, milletçe işlenmiş bir hata olarak değerlendirilmiştir. Bu sebeple 1954 seçimlerinde bu hata düzeltilecek ve CHP yeniden eski günlerine dönecektir. Bu seçimlerde ilk kez CHP muhalefet partisi olarak seçimlere katılmaktadır. Dolayısıyla nasıl bir strateji izleyeceği önemlidir. CHP seçimlerden hemen önce tüzük değişikliği için olağanüstü kurultaya gitmiş ve tüzükte partinin gerekli gördüğü yerlerde diğer muhalefet partileriyle işbirliğine girilebilmesi yolunda bir düzenleme yapmıştır.⁶⁵³

Dini siyasete alet ettiği gerekçesiyle hakkında dava açılan MP 27 Ocak 1954'de kapatılmıştır. Millet Partisi'nin kapatılmasından iki hafta sonra Osman Bölükbaşı ve arkadaşları 10 Şubat 1954 tarihinde Cumhuriyetçi Millet Partisi'ni (CMP) kurdular. MP kadroları tamamen CMP kurucuları arasında yer almıştır.⁶⁵⁴ CMP kurulduktan hemen sonra muhalefete işbirliği çağrısında bulunmuştur. CHP buna olumlu yanıt verdi ise de yapılan görüşmeler neticesinde beklenen anlaşma sağlanamamıştır. Türkiye Köylü Partisi ise başından ittifak teklifini reddetmiş ve iktidarın kısıtlamaları da muhaliflerin birleşmesine imkân bırakmamıştır.⁶⁵⁵

⁶⁵³ Metin Toker, **DP'nin Altın Yılları 1950-1954**, 2. Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi: 1991, 280.

⁶⁵⁴ Deniz Bölükbaşı, **Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası Osman Bölükbaşı**, İstanbul: Doğan Kitap, 2005, 177.

⁶⁵⁵ Toker, 281.

1954 seçimleri normal süresi içinde yapılmıştır. Bu seçimlerde 5545 Sayılı Milletvekili Seçim Kanunu kullanılmıştır. Ancak seçim kanununda 17 Şubat 1954 tarih ve 6272 sayılı kanunla yapılan 16,19, 27, 117, 120, 122, 124, 125 ve 126. maddelerinde değişikliklerle seçimlere girilmiştir. Bu değişiklikler; seçmen kütüklerinin daha sağlıklı ve ayrıntılı bir şekilde düzenlenmesi, seçmen listelerinin birer kopyalarının siyasi partilere verilmesi ve Yüksek Seçim Kurulu (YSK) oluşturularak seçim tutanaklarını inceleme yetkisinin bu kurula verilmesidir. Yapılan değişiklikler sistem olarak herhangi bir yenilik getirmemiştir.⁶⁵⁶ Oluşturulan Yüksek Seçim Kurulu'na beşi Yargıtay'dan beşi Danıştay'dan olmak üzere on üye seçilmiştir.

Seçim Yasasında yapılan değişiklikler Mecliste kabul edilmiş ve seçimlerin liste usulü çoğunluk sistemine göre yapılması kararlaştırılmıştır. Oysa CHP büyük merkezlerde seçimlerde nispi temsil sisteminin geçerli olmasını istemiştir. CHP daha çok İstanbul'u düşünerek bu teklifi yapmıştır. Bir buçuk milyonluk İstanbul'da çoğunluk sistemli seçimin kaderini gayrimüslimler belirlemiştir. Gayrimüslimler oylarını hemen hemen topyekûn DP'ye verdikleri için CHP tek milletvekili çıkaramamıştır.⁶⁵⁷

Bu seçimlerde seçmen kütükleri temel alınmıştır. Buna göre bazı illerin nüfusu arttığı için çıkardığı milletvekili sayısı da artmıştır. 1950 seçimlerinde toplamda 487 olan milletvekili sayısı, 1954 seçimleri sonunda 541 olmuştur. Seçimler tek dereceli çoğunluk usulüne göre yapıldığından, seçim sistemi sayesinde DP oyların % 57,6'sını almış ve toplam milletvekillerinin % 93,2'sini yani 503 milletvekilliği kazanmıştı. CHP ise oyların %35'ini almasına ama milletvekillerin ancak % 6'sına sahip olmuş, 31 milletvekili çıkarmıştır. Cumhuriyetçi Millet Partisi oyların % 4,9'unu almış ve 5 milletvekili çıkarmıştır. Bağımsızlar ise oyların % 1,5'ini alarak 2 milletvekilliği kazanmıştır.⁶⁵⁸ Parlamento aritmetiği, DP'ye geniş bir hareket alanı sağlamıştır.

⁶⁵⁶ Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti 1946-1960**, Ankara: Phonix Yayınları, 2004, 253-255; Servet Armağan, **Türkiye'de Parlamento Seçimleri, Kanun-i Esasinin 100. Yılı Armağan**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978, 80.

⁶⁵⁷ Toker, 274.

⁶⁵⁸ Türk-Tuncer, 62.

Seçim sonuçlarını CHP açısından değerlendiren Tevfik Çavdar, “1954 yenilgisi partide (CHP’de) tam bir çöküntü ve dağılma yaratmıştı”⁶⁵⁹, diye değerlendirirken; Şevket Süreyya Aydemir, DP iktidarının 1954-1957 devresini şu sözlerle değerlendirmiştir.⁶⁶⁰ “1954-1957 arası DP iktidarının, hem zaferinin zirvesini, hem yenilgisinin başlangıcını verir. Yani bu devrede Menderes ve arkadaşlarının kader diyagramı, hem son mertebesine yükselmişti, hem de inmeye başlamıştı. Öyle sanıyorum ki bu iktidarın çok sert bir şekilde ve pek çok hayal kırıklıkları ile gözyaşlarına mal olan tasfiyesi, bütün sebep ve unsurlarını bu devrede örmeye başladı. Ve iktidar bunu hiç de değerlendiremedi. Gene öyle sanıyorum ki Menderes ve arkadaşları, kendilerini asıl 1954 seçimlerinin Millet Meclisi çatısı altına getirdiği % 93 çoğunlukla DP mebuslarının baş döndürücü kalabalığı ve alkışları karşısında kaybettiler. Ve bunun manasını, hiç de gereği gibi değerlendirmediler.”

1950 yılında DP’nin iktidara gelmesinden sonra gayrimüslimlere yönelik olumlu gelişmeler siyasi olarak iktidar partisine yaramıştır. Azınlıkların oyları büyük oranda DP’ye gitmiştir. Azınlıkları bu dönemde TBMM’de Ermeni Cemaatini Zakar Tarver, Yahudi Cemaatini Hanri Soriano ve Rum Cemaatini Aleksandros Hacopulos temsil etmiştir. Seçimlere İstanbul’dan DP adayı olarak katılan Zakar Tarver, 331.244 oy alarak milletvekili seçilmiştir. Seçim tutanağını 5 Mayıs 1954 tarihinde alan Zakar Tarver 14 Mayıs 1954 tarihinde meclise katılmıştır. Mecliste çalışmaları Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonu’nda sürdürmüştür. Hanri Soriano ise yine İstanbul’dan DP adayı olarak seçimlere girmiş ve 327.741 oy alarak 14 Mayıs 1954 tarihinde meclise girerek, İktisat Komisyonu’na seçilmiştir. Son olarak Aleksandros Hacopulos 327.044 oyla D.P. listesinden İstanbul’dan milletvekili seçilmiştir. Seçim tutanağını 5 Mayıs 1954’te almış ve 14 Mayıs 1954’te TBMM’ye katılmıştır. Hacopulos, mecliste Millî Eğitim (Maarif) Komisyonu’nda çalışmıştır.

4.1. 5. 1957 Seçimleri

1954 seçimlerinde DP, CHP’ye karşı aldığı oy açısından olmasa da meclise soktuğu milletvekili sayısı bakımından büyük bir üstünlük sağlamıştır. Bu durumun sebebi, seçim sisteminin çoğunluk esasına göre belirlenmesidir. 1954 seçimlerinin

⁶⁵⁹ Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1950-1995**. Ankara: İmge Yayınları, 1996, 55.

⁶⁶⁰ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam (1950-1964)**, Cilt III, İstanbul, 1983, 155.

sonucunda, DP'liler adeta zafer sarhoşu olmuşlar, kaybettikleri oyları veya CHP'nin kazandığı oyları tartışıp, partinin neden oy kaybına uğradığı değerlendirmesi yapma gereği bile duymamışlardır.⁶⁶¹

Seçimlerden sonra muhalefetin seçim sistemi üzerindeki değişiklik taleplerini DP iktidarı, hiçbir şekilde dikkate almayarak tamamen kendi istekleri doğrultusunda 5545sayılı seçim kanununun, 35, 71, 89, 91, 109, 110, 135, 136'ncı maddelerini değiştiren ve 45, 46, 47 ve 48'nci maddeleri de yürürlükten kaldıran kanunu, 30 Haziran 1954'te, 6428 sayılı kanunla değiştirmiştir.⁶⁶² Seçim Kanunu'nda yapılan bu değişiklikler ile bir seçim bölgesinden, bir siyasî partinin aday listesine giren adayların, başka bir siyasî partinin listesine girmesi ya da başka bir yerden bağımsız aday olması imkânını ortadan kaldırıldı. Bir partiye başvuruda bulunup da o partinin listesinde herhangi bir nedenle yer alamayan adayın, başka bir partiden aday olması ya da bağımsız olarak adaylığını koyabilmesi de engellenmiştir. Ayrıca devlet memurlarının aday olabilmeleri için, seçimden altı ay önce görevlerinden istifa etme zorunluluğu getirilmiştir. Yasaklar bununla da sınırlı kalmamış siyasî partilerin ortak liste ile seçimlerde aday göstermeleri de yapılan değişikliklerle engellenmiştir. Muhalefet partilerinin radyo üzerinden propaganda çalışmalarını yürütmesini sağlayan 47. ve 48. maddeler seçim kanunundan çıkarılmıştır. Seçim kanununda yapılan bu değişiklikler, muhalefet tarafından çok sert bir şekilde eleştirilmiş ise de iktidar bu eleştirileri dikkate almadan yasayı oy çokluğuyla kabul etmiştir. DP iktidarının meclis gündemine getirdiği bir başka kanun da, Yargıtay, Danıştay, Sayıştay ve üniversite öğretim üyelerinin, 60 yaş ve 25 yıllık hizmet yılını tamamlayanların re'sen emekliye sevk edilmeleri ile ilgilidir. Kamuoyunda iktidarın kendisine karşı muhalifleri tasfiye etmek istediğine dair oluşan bu tutum muhalefet tarafından tek parti dönemine dönüş olarak eleştirilmiştir. DP bağımsız Hikmet Bayur tarafından da eleştirildi. Bütün bu eleştirilere rağmen zorunlu Emeklilik Kanunu, 5 Temmuz 1954'de oy çokluğuyla kabul edilmiştir⁶⁶³

1950-54 yılları arasında gerçekleştirilen her alandaki atılımlar sayesinde DP altın yıllarını yaşamıştır. DP'nin 1954 seçimlerindeki olağanüstü başarısı, parti içinde çeşitli huzursuzlukları da beraberinde getirmiştir. III. Menderes Hükümeti'nin 1954

⁶⁶¹ Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes'in Dramı**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2013, 226.

⁶⁶² **TBMM ZC**, Devre 10, Birleşim 15, Cilt 1, 42.

⁶⁶³ **TBMM ZC**, Devre 10, Birleşim 15, Cilt 1, 252-255; **Halkçı**, 22 Haziran 1954; **Vatan**, 22 Haziran 1954.

seçimlerinden sonra çıkarmış olduğu kanunlar, ülke içinde yaşanan ekonomik sıkıntılar ve dış politikada meydana gelen gelişmeler ciddi rahatsızlıklara neden olmuştur. DP Meclis Grubu'nun, 12 Eylül 1955'te yaptığı toplantıda ülkenin içinde bulunduğu durum, yoğun tartışmalara sahne olmuş ve ardından Devlet Bakanı ve Millî Savunma Bakanları istifa etmişlerdir. DP Meclis Grubu, 29 Eylül 1955'deki toplantısında duruma müdahale ederek hükümeti ağır bir şekilde eleştirmiş, istifaların yeterli olmadığını bütün kabineyle ilgili bir güvensizlik sorunu olduğunu bildirmiştir.⁶⁶⁴

DP meclis grubunun hükümete karşı aldığı tavır ve sert muhalefeti aslında sonun başlangıcını oluşturmuştur. Meclis grubunda haklarında yolsuzluk iddiaları bulunan Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun istifaları istenmiştir.⁶⁶⁵ Ortaya çıkan bu hükümet krizine Mükerrer Sarol'un formülüyle çözüm bulunmuş; buna göre Demokrat Parti lideri Adnan Menderes meclis grubunda bir konuşma yaparak kendisi için güvenoyu istemiştir. Menderes'e güvenoyu verilmesi üzerine meclis grubundaki muhalifler susturulmuş, çıkan kriz aşılmış ve ardında da mevcut hükümet istifa etmiştir.⁶⁶⁶

Cumhurbaşkanı Celal Bayar 1 Aralık 1955'te hükümeti kurma görevini yine Adnan Menderes'e vermiştir.⁶⁶⁷ Böylece IV. Menderes Hükümeti programını okuyup görevine başlamıştır.⁶⁶⁸ DP bu dönemde çıkardığı kanunlar ile basını kontrol altına almış ve kendisine karşı her türlü muhalefeti şiddetle cezalandırmıştır. Muhalifler 8 Temmuz 1956'da ortak bir bildiri yayınlarak DP'nin ülkeyi kapalı bir rejime sürüklediğini kamuoyuna açıkladılar. Ülke genelinde iktidar, muhalefet, halk, ordu ve basın yaşananlardan oldukça rahatsızlık ve huzursuzluk duymaktadır.⁶⁶⁹

Bu gelişmeler muhaliflerin milli muhalefet cephesi oluşturmalarına zemin hazırlamış ve ilk önce CHP harekete geçerek parti meclis grubunda ve 12. kurultayında bu konu görüşülmüştür.⁶⁷⁰ Muhalefet partileri (CHP, CMP ve HP)yaptıkları görüşmeler sonunda işbirliği yapabilecekleri konusunda anlaştilar. Oluşturulan Millî Muhalefet

⁶⁶⁴ Albayrak, 282.

⁶⁶⁵ Hüseyin Şeyhanlıoğlu, **Demokrat Parti Ve Siyasal Muhafazakârlık**, (Basılmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2009, 187.

⁶⁶⁶ Eroğul, 131.

⁶⁶⁷ **Zafer**, 2 Aralık 1955.

⁶⁶⁸ **TBMM ZC**, Devre 10, Cilt 8, Birleşim15, 251-258.

⁶⁶⁹ Eroğul, 138; **Forum**, Cilt VII, Sayı. 80.

⁶⁷⁰ **Ulus**, 25 Mart 1956.

Cephesi, 4 Eylül 1957’de bir bildiri yayınlayarak; genel seçimlerde başarılı oldukları takdirde; yargı bağımsızlığı, yargıç güvencesi, söz, basın, sendika ve toplanma özgürlüğü, üniversite özgürlüğü, grev ve meslek örgütleri kurma hakkı, idarî tasarrufları üzerinde yargı denetimi, tarafsız bir yönetim kurulması, anti-demokratik kanunların kaldırılması, Anayasa değişikliği ve seçim sisteminin iyileştirilmesi, iki yıl içerisinde seçime gidilmesi, basına ispat hakkının tanınması gibi konularda anlaşıklarını açıkladılar.⁶⁷¹

Millî Muhalefet Cephesi iktidara karşı birlik çalışmalarını sürdürürken iktidar, genel seçimlerin erkene alınmasının kendileri için daha faydalı olacağı inancıyla hareket etmiştir. DP meclis grubu 5 Eylül 1957’de, genel seçimlerin 27 Ekim’de yapılmasına oy birliği ile karar verilmiştir.⁶⁷² Seçimlerin bir yıl erkene alınması siyasî tarihimize “erken seçim” kavramının ve uygulamasının girmesini sağlamıştır. Yine iktidar, 9 Eylül 1956’da, 5545 sayılı seçim kanununa, 7037 sayıyla geçici bir madde eklemiş ve muhalefetin seçimde iş birliği yapmasını engellemeye çalışmak için bir kanun teklifi hazırlamıştır. Bu teklif mecliste çok tartışmalara neden olsa da iktidar oylarıyla kabul edilmiştir.⁶⁷³

1957 seçimleri 5545 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu’na göre yapılmıştır. Bu seçimlerde seçmen yaşı 22 olarak kabul edilmiştir. Seçim bölgelerinin milletvekili sayısı her 40.000 nüfus için 1 milletvekili düşecek şekilde hesaplanmıştır. Aynı şekilde, çok partili siyasi yaşama geçildikten sonra uygulanan tek dereceli çoğunluk seçim sistemi 1957 seçimlerinde de uygulanmıştır. Çoğunluk sistemine göre, bir seçim bölgesinde kullanılan oyların salt çoğunluğunu alan siyasi parti seçim bölgesindeki tüm milletvekillerini de kazanmıştır.⁶⁷⁴

Seçim sistemi olarak 1950, 1954 ve 1957 yıllarındaki milletvekilliği genel seçimlerinde geniş bölgeli çoğunluk sisteminin kullanılması temsil (adalet) ilkesinden uzaklaşılmasına sebep olmuştur. İktidar olan DP menfaatlerine uygun olması sebebiyle seçim sisteminde değişikliğe gitmemiştir. Bu sayede DP aldığı oy

⁶⁷¹ **Ulus**, 5 Eylül 1957; Feroz Ahmad, Türkiye’nin Cumhuriyet Dönemi Siyasal Gelişmeleri, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt. VII, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, 121.

⁶⁷² Toker, **Demokrasimizin**, 157; Mükerrrem Sarol, **Bilinmeyen Menderes**, Cilt II, İstanbul: Kervan Yayınları, 1983, 745-746.

⁶⁷³ **Ulus**, 6 Eylül 1957; Orhan Aldıkaçtı, 27 Ekim 1957 Milletvekili Seçimi, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt 24, Sayı: 1-4, 14-17

⁶⁷⁴ Kemal H. Karpat, The Turkish Elections of 1957, **The Western Political Quarterly**, Volume, 14, No.2, 1961, 439.

oranının çok üzerinde mecliste temsil gücü elde etmiştir. 1957 seçimleri geniş bölgesel çoğunluk sisteminin uygulandığı son genel seçimlerdir. Katılım açısından bakıldığında 1950 ve 1954’de seçime katılım oranı % 89,3 ve % 88,6 iken bu sefer % 77,3’e düşmüştür. Bu dönemde TBMM’ye dört parti girmiş ve aldıkları oylar ve oranları şu şekilde gerçekleşmiştir. İktidar partisi olan DP, oyların % 47,9’unu alarak 424 milletvekilliği kazanmıştır. CHP ise oyların % 41’ini almasına rağmen milletvekillerin ancak % 29,2’sine sahip olmuş, 178 milletvekili çıkarmıştır. Cumhuriyetçi Millet Partisi oyların % 7,1’ini almış ve daha sonra CHP’ye katılan Hürriyet Partisi ise 4 milletvekili çıkarmıştır. Bağımsızlar ise oyların % 0,1’ini alarak hiçbir milletvekilliği kazanamamıştır.⁶⁷⁵

Seçimlere “Büyük Türkiye İçin Desteğinizi İstiyorum” sloganıyla giren Menderes beklediği desteği bulamamıştır. Seçim sistemi sayesinde her ne kadar mecliste 2/3 çoğunluğu elde etmiş ise de 1954 seçimlerine göre %11’e yakın bir oy kaybı yaşamıştır.⁶⁷⁶ Seçimlerden beklediğini bulamayan HP ise 24 Kasım 1958’de CHP’ye katılmıştır.

XI. Dönem TBMM seçimlerinden sonra 2 Kasım 1957’de ilk toplantısını gerçekleştirmiştir.⁶⁷⁷Anayasa gereği IV. Menderes Hükümeti istifa etmiş ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar yeni hükümeti kurma görevini beşinci defa Adnan Menderes’e vermiştir. DP içerisindeki çalkantılar sebebiyle hükümet programı ancak 25 Kasım 1957’de önce radyodan ilan edilip 4 Aralık 1957’de TBMM’ne sunulup aynı gün güvenoyu alarak XI. Dönem TBMM çalışmaya başlamıştır.⁶⁷⁸

XI. Dönem TBMM’de gayrimüslimler tercihlerini yine DP’den yana kullanmışlardır. Türk siyasi hayatında tek parti iktidarından DP iktidarına kadar en çok hırpalanan Yahudi azınlıkların DP dönemi adeta bayram havasına büründüğü bir dönem olmuştur. 1935 yılından sonra hemen her dönemde azınlıklar TBMM’de temsil edilmişlerdir. Ancak 1957 genel seçimlerinde Yahudi adayların diğerlerine göre daha etkin olarak bu seçimlere katıldıkları dikkat çekmektedir. 1957 seçimlerinde Yahudiler CMP’den Dr. İzak Taranto, HP’den Dr. Salamon Becerano, Yanopulo

⁶⁷⁵ Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Cumhuriyetten Günümüze Milletvekili Seçimleri 1923-2002**, Ankara: DİE Matbaası, 2004, 4; Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, Çeviren: Yasemin Saner Gönen, 9. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, 338. **Akşam**, 29 Ekim 1957; **Milliyet**, 29 Ekim 1957.

⁶⁷⁶Sarol,784.

⁶⁷⁷TBMM ZC, Devre 11, Cilt 1, Birleşim 1, 15.

⁶⁷⁸TBMM ZC, Devre 11, Cilt 1, Birleşim 1, 42-43.

Andriko DP'den İzak Altabev ve Yusuf Salman, CHP'den Avukat Erol Dilek aday olarak gösterildiler.⁶⁷⁹

1957 seçimlerinde Yahudi gazeteleri; günlük Fransızca yayın yapan Journal d'orient, Türkçe ve Ladino dillerinde haftalık yayın yapan Şalom ve La Vera Luz DP'ye tam destek vermişlerdir. Özellikle İstanbul'daki Yahudi toplumunun geçmişte yaşadıkları olumsuz tecrübelerin tekrarlanmaması için DP adeta bir kurtarıcı olarak görülmektedir.⁶⁸⁰

1950 sonrası ülkede yaşanan demokratikleşme süreci ve DP'nin azınlık politikaları, Ermenilerin iktidar ile ilişkilerini olumlu yönde etkilemiştir. Bu dönemde Ermeniler, ülkede oluşan demokratik ortamında etkisiyle liberal ekonomiyi büyük bir fırsat ve avantaja dönüştürmüşlerdir. Diğer taraftan Türkiye'nin Amerika ile ilişkilerini geliştirmesi ve NATO'ya üye olması azınlıklara uygulanan politikaların da değişmesine neden olmuştur. Ermeniler de bu fırsatı iyi değerlendirip DP hükümetleriyle iyi ilişkiler kurma gayretinde olmuşlardır.

Ermeni Cemaati'nin bu dönemdeki en önemli sorunlarının başında patrik seçimi meselesi gelmektedir. Hükümet, Ermeni Cemaati'nden patrik seçimleri konusunda kanuni bir düzenlemenin meclise sevk edildiğini ve kanun çıkana kadar bu konuda herhangi bir uygulamanın yapılmaması istenmiştir.⁶⁸¹ Ancak hukukî düzenleme yapılincaya kadar meseleye bir ara çözüm olarak İçişleri Bakanlığı'nın 11.8.1950 tarihli yazısı ve Bakanlar Kurulunun 19.9.1950 tarih ve 11824 sayılı kararı ile bir düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemeye göre münhal bulunan İstanbul Ermeni Patrikliği için yapılacak seçimin, yeni bir kanun ve tüzüğün çıkmasına kadar, bir defaya mahsus olmak ve geleceğe ait hiç bir hukukî hüküm ifade etmemek kayıt ve şartıyla, (patrik seçiminin) aralarından seçecekleri bir seçim heyeti vasıtasıyla yapılması uygun bulunmuştur. Bu karar Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından da ivedilikle onaylanmıştır.⁶⁸² Yapılan seçimlerin ardından 2 Aralık 1950 tarihinde

⁶⁷⁹ CHP İstanbul ve Ankara adayları, **Cumhuriyet**, 6 Ekim 1957; **Milliyet**, 8 Ekim 1957; Rıfat Bali, **Model Citizens of the State: The Jews of Turkey during the Multi-Party Period**, Fairleigh Dickinson, 2012, 63.

⁶⁸⁰ Turkey, **American Jewish Year Book**, Vol. 58, (1957), 281.

⁶⁸¹ **BCA**, 30.10.0.0/109.723.12.

⁶⁸² **BCA**, 30.18.1.2/123.72.1.

İstanbul Ermeni Patrikliğine Karekin Haçaduryan⁶⁸³ (1951-1961 yılları arasında görev yapmıştır.) seçilmiştir.⁶⁸⁴

Ermeni patrikliği görevine seçilen Haçaduryan'ın görev yaptığı dönemde Başbakan Adnan Menderes ile yakın ilişki içerisinde olmaya çalıştığı belgelerden anlaşılmaktadır. Haçaduryan, her vesile ile Başbakan Adnan Menderes'e iyi dilek ve temennilerini iletmiş, Başbakan ile yüz yüze görüşme taleplerini sık sık dile getirmiştir. Zaman ve şartlar içerisinde hükümet Ermenilerin taleplerine olumlu karşılık vermiştir.⁶⁸⁵

Ermeni cemaati ve Patrikhane1946, 1950 ve 1954 seçimlerinde olduğu gibi 1957 seçimlerinde de DP hükümetini desteklemeye devam etmiştir.1957 seçimlerinde Ermeni cemaatini temsilen HP'den Leon Parunak, DP'den X. Dönem İstanbul Milletvekili Zakar Tarver ve Ermeni Cemaati Merkez Mütevelli Heyeti Başkanı Mıgırdıç Şellefyan aday olarak gösterilmiştir.

Rum cemaati de 1957 seçimlerinde 1955'teki 6-7 Eylül olaylarının yaratmış olduğu olumsuzluğa rağmen seçim çalışmalarında DP'ye karşı tepki uyandıran ifadelere yer vermediler, aksine 1957 seçimlerinde DP'den milletvekili olmayı tercih ettiler. Bu dönemde İstanbul eski milletvekili Aleksandros Hacopulosve Galata Rum Kilise ve Okulları Merkez Mütevelli Heyeti Reisi ve Vilayet Meclisi Umumi Azası Hristaki Yoannidis DP'den aday olmuştur. Seçim sürecinde diğer azınlık adayları gibi Rum adaylarda DP ve hükümete karşı herhangi bir olumsuzluk içerisinde olmamışlardır. Hatta İstanbul DP adayı Hacopulos; "Varlık Vergisi'nden zarar görenlere CHP iktidarı kırk para vermemiştir. Ayrıca 1941 senesinde 25-45 yaşları arasındaki gayrimüslimleri süren CHP'yi asla unutmadık. Bunları hatırlayarak CHP'ye rey vermeyiniz" diyerek Rum cemaatini DP'ye oy vermeye çağırmıştır.⁶⁸⁶

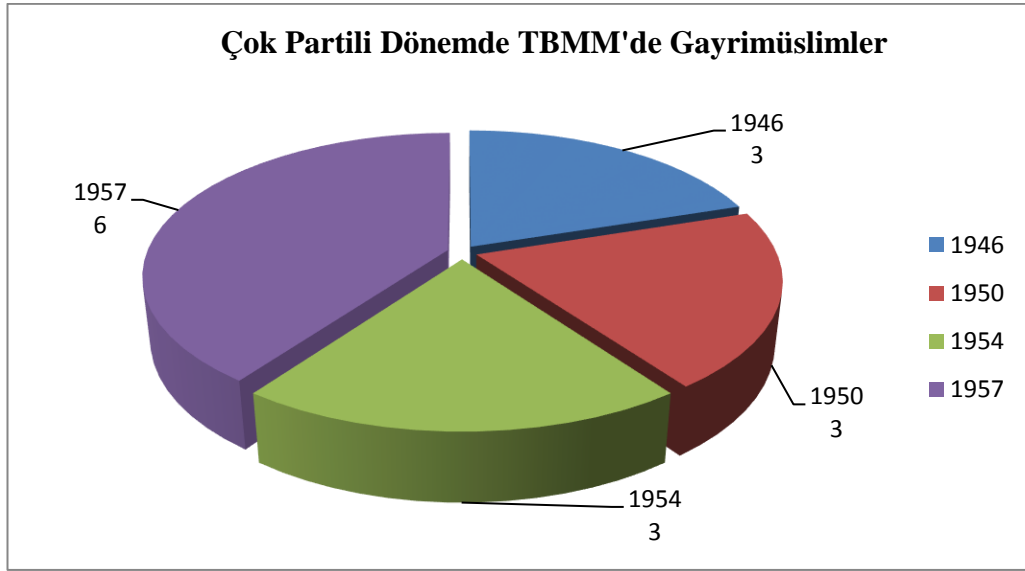
⁶⁸³ Haçaduryan'ın hayatı hakkında geniş bilgi için: Vağarşag Seropyan, Haçaduryan Karekin, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 3, Editör. Nuri Akbayar vd., İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994, 483. Ermenice diğer bir kaynak: H.C. Siruni, **Karekin Badriark Haçaduryan**, Aras Yayıncılık, 2003, 1.

⁶⁸⁴ **BCA**, 30.18.1.2/124.93.3; Ermeni Gregoryan Patriği Dün Seçildi, **Milliyet**, 03.12.1950, 5; Ermeni Patriği Seçildi, **Cumhuriyet**, 3.12.1950.

⁶⁸⁵ **BCA**, 30.1.0.0/18.101.4; Başbakan, Ermeni Patriğini Kabul Etti, **Cumhuriyet**, 19.12.1952. Haçaduryan'ın hükümet nezdinde diğer faaliyetleri için bakınız: **BCA**, 30.1.0.0/133.866.7.; **BCA**, 30.1.0.0/133.866.7. ; **BCA**, 30.10.0.0/109.723.12.; **BCA**, 30.1.0.0/133.866.9.

⁶⁸⁶ Rıfat Bali, Çok Partili Demokrasi Döneminde Varlık Vergisi Üzerine Tartışmalar, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 165. Eylül 1997, 54-55.

Azınlıklar 1957 seçimlerinde TBMM'ne toplam 6 milletvekili göndermişlerdir. Bunlardan Ermeni Cemaatini 315.268 oy ile seçilen Zakar Tarver ve 315.442 oy ile seçilen Mıgırdıç Şellefyan temsil ederken, Rum Cemaatini 315572 oy alarak seçilen Aleksandros Hacopulos ile 315.543 oy alan Hristaki Yuannidis temsil etmiştir. Yahudi cemaatinden bu dönemde meclise giren Yusuf Salman 315.658 oy almış ve İzak Altabev ise 315.461 oy almışlardır. Gayrimüslimler siyasi tercihlerini bu dönemde de 6-7 Eylül olaylarının olumsuz etkisine rağmen yine DP'den yana kullanmışlardır.

Grafik 4. 1. Çok Partili Dönemde TBMM'de Gayrimüslim Milletvekilleri

4. 2. Çok Partili Dönemde Seçilen Gayrimüslim Milletvekillerinin Özgeçmişleri

4.2.1. Ermeni Milletvekilleri

4.2.1.1. Andre Vahram Bayar (Kocabıyıkyan)

1890 yılında İstanbul'da doğan Andre Vahram Bayar'ın babası Aleksan Efendi, annesi Akabi Hanım'dır. Meclis kayıtlarında Andre Vahram Bayar olmasına rağmen resmî yazışmalarda adı Andre Vahram Kocabıyıkyan olarak geçmektedir. Temel eğitimini tamamlayıp yüksek tahsilini İstanbul Tıp Fakültesi'nde tamamlamak üzereyken Balkan Savaşlarının patlak vermesi üzerine askere alınmıştır. Önce İstanbul Maçka Hastanesi'nde ardından da Çanakkale Merkez Hastanesi'nde

görevlendirilmiştir. 1913 yılında savaşın bitmesi üzerine eğitimini tamamlamak üzere Paris Pastör Enstitüsüne gitmiş, burada 12 Mayıs 1914 tarihinde eğitimini tamamladıktan sonra Paris Belediyesi'ne bağlı Boucicant Hastanesi'nde 1919 yılına kadar çalışmıştır.⁶⁸⁷

1919 yılında İstanbul'a döndükten sonra Halkevleri Dispanserinde gönüllü hekimlik yapmıştır. 1943 yılına kadar Kızılay ve Türk Hava Kurumu gibi kuruluşların yönetim kurullarında üyelik görevlerinde bulundu. Ayrıca Eskişehir Hava Hastanesi dâhiliye servisinde çalışmıştır.⁶⁸⁸

Uzun yıllar serbest hekim olarak İstanbul'da mesleğini icra ettikten sonra siyasetle de ilgilenmeye başlamıştır. Bu arada önemli devlet adamları ve üst düzey bürokratların aile hekimliğini de yapmaktadır. 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan 9. dönem milletvekili seçimlerinde İstanbul'dan DP adayı olarak seçimlere katılmış; 238.305⁶⁸⁹ oy ile milletvekili seçilmiştir. 17 Mayıs 1950 tarihinde seçim tutanağını almış ve 22 Mayıs 1950 tarihinde meclis çalışmalarına katılmak için TBMM'ne gelmiştir. Ancak hakkında yabancı devlette hizmeti kabul ettiğine dair şikâyet olduğu için Tutanakları İnceleme Komisyonu şikâyetin yerinde olmadığına dair 17 Haziran 1950 tarihli kararı ile mazbatasını onaylamıştır.⁶⁹⁰ Andre Vahram Bayar'ın uzun yıllar yurt dışında kalması sebebiyle Türkçesinin zayıf olduğu hatta vekil seçildiğinde yemin metnini okumakta oldukça zorlandığı gazete haberlerine de yansımıştır.

Andre, meclis çalışmalarını Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonunda devam etmiştir. Komisyonun çalışma konularına bağlı olarak 7 kanun teklifinde bulunmuş ve genel kurulda 12 farklı konuda 20 konuşma yapmıştır. Siyasi hayatı sadece 9. Dönem ile sınırlı kalmış ve milletvekilliği bıraktıktan sonra yine hekimlik yapmaya devam etmiştir.

Andre Vahram 1928 yılında Arusyak Hanım ile evlenmiş ve bir çocuğu vardır. Tercüme-i Hal Kâğıdında bildiği yabancı dil kısmında sadece Fransızca belirtmiştir.

⁶⁸⁷TBMM AGEM, TBMM ATKÖ, No:1719,

⁶⁸⁸ Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi (TBMM IX. Dönem 1950-1954)**, Cilt:7, No:190, Ankara, 1999, 503.

⁶⁸⁹TBMM AGEM, TBMM, ASM, No:1719

⁶⁹⁰ 148 Mebusun Seçim Tutanağı İade edildi, **Milliyet**, 6 Haziran 1950; **Cumhuriyet** 6 Haziran 1950.

Andre Vahram Bayar (Kocabıyıkyan) 30 Mart 1965 tarihinde ölmüştür. Mezarının nerede olduğu konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır.⁶⁹¹

4.2.1.2. Zakar Tarver (Ruben Zakar Zakaryan)

1893 yılında Kemaliye Eğin’de doğan Zakar Tarver iki yaşındayken İstanbul’a getirildi. Babası Ohan Efendi, annesi Efkin Hanım’dır. İlkokulu İstanbul Topkapı İlkokulu’nda ve Mektebi Osmani-i Hamidi’de tamamlayarak ortaokula Behçecik Amerikan Okulu’nda devam etmiştir. Liseyi İstanbul Bakırköy Bezazyan Lisesi’nde bitirmiş, üniversite eğitimini İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi’nde tamamlayarak 1917 yılında mezun olmuştur. Alanında uzmanlaşmak için Fransa ve Amerika’ya gönderilerek buralarda röntgen üzerine ihtisas yapmıştır.⁶⁹²

Zakar Tarver 1941-1943 yılları arasında askerlik görevini Sivas Askerî Hastanesinde tabip yüzbaşı olarak ifa etmiştir. Askerlik sonrasında İstanbul’da uzun süre serbest hekim olarak çalışmıştır. Bu arada DP’de siyasete girerek Şehir Meclisi ve DP İdare Kurulu üyeliklerinde faaliyette bulunmuştur.⁶⁹³

X. Dönem Milletvekiliği seçimlerinde İstanbul’dan DP adayı olan Tarver, 331.244⁶⁹⁴ oy ile milletvekili seçilmiş, seçim tutanağını 5 Mayıs 1954 tarihinde alan Zakar Tarver 14 Mayıs 1954 tarihinde meclise katılmıştır. Meclis çalışmalarını Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonu’nda sürdürmüş ve meclis genel kurulunda yedi farklı konuda konuşma yapmıştır. Milletvekili seçildikten sonra Fransa’dan getirtmiş olduğu röntgen cihazlarını Devlet Hastaneleri’ne yüksek fiyattan sattığı iddia edilmiştir. Fakat Taksim Ermeni Hastanesi’nin gelişmesinde de büyük katkıları bulunmaktadır.⁶⁹⁵ Ermeni cemaatine yapmış olduğu katkılar çerçevesinde Patrikhane desteğini almış ve 1957 seçimlerinde yine İstanbul’dan aday olmuştur. XI. Dönem Milletvekiliği seçimlerinde yine DP’nin İstanbul adayı olarak 315.268⁶⁹⁶ oy alarak meclise girmiş ve bu dönemde Sağlık ve Sosyal Yardım ve Sanayi Komisyonlarında üye olarak görev yapmıştır.⁶⁹⁷

⁶⁹¹ Öztürk, 504.

⁶⁹² TBMM AGEM, TBMM ATKÖ, No:2051.

⁶⁹³ İsmet Binark, **Türk Parlamento Tarihi (TBMM X. Dönem 1954-1957)**, Cilt:4,No:140, Ankara, 2010. 439.

⁶⁹⁴ TBMM AGEM, TBMM, ASM, No:2051.

⁶⁹⁵ Onur, 157.

⁶⁹⁶ TBMM AGEM, TBMM, ASM, No:2051.

⁶⁹⁷ Zühtü Aslan, **Türk Parlamento Tarihi (TBMM XI. Dönem 1957-1960)**, Cilt:3, No:156, Ankara, 2011. 489

27 Mayıs 1960 tarihinde ordunun idareye el koyması üzerine diğer DP vekilleri gibi Zakar Tarver de tutuklanarak Yassıada'ya götürülmüştür. Mahkeme devam ederken 19 Eylül 1960 tarihinde kalp krizi sonucu vefat eden Zaker Tarver'in cenazesi İstanbul Ermeni Cemaati tarafından görkemli bir tören ile İstanbul Balıklı Rum Mezarlığı'nda defnedilmiştir.⁶⁹⁸ Zakar Tarver, Sıravuş Hegniya Hanım ile evlenmiş olup Kirkor Ohan adında bir çocuğu dünyaya gelmiştir. Tercüme-i Hal Kâğidında bildiği diller bölümüne İngilizce ve Fransızca bildiğini yazmıştır.⁶⁹⁹

4.2.1.3 Mıgırdıç Şellefyan

1914 yılında Adapazarı'nda doğan Mıgırdıç Şellefyan'ın Babası Kirkor Bey, annesi Kiristina Hanım'dır. Temel eğitimden sonra 1931 yılında liseden mezun olup ticarete atılmıştır. Liseden sonra babasıyla birlikte hırdavat ve madeni eşya ithalat ve ihracat işleriyle uğraşmıştır. Kısa zamanda ticari faaliyetlerini geliştirerek çok sayıda şirkete ortak olmuştur. Ticari faaliyetlerinin yanında politikaya da atılarak Demokrat Parti'ye üye olmuştur.⁷⁰⁰

Şellefyan 31 Mart 1954 tarihinde Ermeni Cemaati Merkez Mütevelli Heyeti Başkanlığına getirilmiştir. Milletvekili seçilmeden önce ve seçildikten sonra Ermeni Cemaatinin sorunlarını çözmek ve ihtiyaç duyulan kiliselerin tamirini ve ihtiyaçlarını karşılamada titizlikle çalışmıştır. Bu görevinden 30 Mayıs 1960 tarihinde istifa ederek ayrılmıştır.⁷⁰¹ DP'nin Vakıflar Kanunu'nun 44. maddesinin tefsiri konusunda yaptığı düzenleme gayrimüslim cemaatler tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Ermeni Cemaati Merkez Mütevelli Heyeti Başkanı Mıgırdıç Şellefyan bu vesileyle Başbakan Adnan Menderes'e bir telgraf göndererek cemaati adına memnuniyet ve teşekkürlerini bildirmiştir.⁷⁰²

Şellefyan yerel yönetimde de görev alarak 1955 yılında İstanbul Şehir Meclisi azalığına seçilmiştir.⁷⁰³ Bu görevini sürdürürken aynı zamanda bölgesel olarak ticaret odası eksperliği de yapmıştır.

⁶⁹⁸ Binark, 440.

⁶⁹⁹ TBMM AGEM, TBMM ATKÖ, No:2051.

⁷⁰⁰ TBMM AGEM, TBMM ATKÖ, Sicil No:2352; Aslan, 493.; **BCA**, 10.0.9.259.794.5.

⁷⁰¹ **BCA**, 10.009.43.128.2.

⁷⁰² **BCA**, 30.01.1.1.133.870.1.

⁷⁰³ **BCA**, 10.0.009.259.794.5.

27 Ekim 1957 seçimlerinde DP'den İstanbul adayı olan Şellefyan 315.442⁷⁰⁴ oy olarak milletvekili seçilmiştir. XI. dönem TBMM'de iktisat ve Bütçe Komisyonlarında görev almıştır. Milletvekilliği döneminde bankacılık, ticaret ve maliye konularında yedi kez söz alıp konuşma yapmıştır.

27 Mayıs 1960 askerî müdahalesinden sonra tutuklanan Mıgırdıç Şellefyan Yassıada Mahkemeleri tarafından yargılanmıştır. Anayasaya aykırı hareket etmek ve haksız mal iktisab etmek suçlamasıyla hakkında dava açılmıştır. Bu dava çerçevesinde bilirkişinin hazırladığı rapora göre 1950-1960 yılları arasında servetinde meydana gelen ve kaynağı belli olmayan aşırı artış sebebiyle mallarının müsadere edilmesi tavsiye edilmiştir. Bu rapor çerçevesinde mahkeme Şellefyan'ın mallarının ilgili kanun çerçevesinde müsaderesine karar vermiştir.⁷⁰⁵1983 yılında ise Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 4 nolu Askerî Mahkeme tarafından hakkında Teşekkül Halinde Kaçakçılık Yapmak suçlamasıyla dava açılmış ise de kendisi yurt dışına kaçmış ve 1984 yılında vatandaşlıktan çıkarılmıştır. 10 Aralık 1987'de Cenevre'de geçirdiği bir kalp krizi sonrasında hayatını kaybetmiştir. Fransızca, biraz İngilizce ve İtalyanca bilen Şellefyan, evli ve 2 çocuğu bulunmaktadır.⁷⁰⁶

4.2.2. Rum Milletvekilleri

4.2.2.1.Vasil Konos

1880 yılında Şeskovik'te doğan Vasil Konos'un babasının adı Kosta, annesinin adı Mariya hanımdır. İlk ve orta eğitimini Beşiktaş'taki Rum Mektebinde tamamlayıp liseye Beyoğlu'ndaki Zoğrafyon Mektebinde devam etmiştir.⁷⁰⁷Daha sonra tıp eğitimi almak için Atina'ya gitti. 1904 yılında buradan mezun olunca iki yıl Paris'te, bir yılda İstanbul'daki Balıklı Rum Hastanesi'nde Asabiye bölümünde çalıştı. 1908-1909 yıllarında yine Paris ve Berlin'deki hastanelerde ihtisas çalışmalarını devam ettirdi. 1910-1915 yılları arasında aynı yerde başhekim yardımcılığı ve başhekimlik

⁷⁰⁴ TBMM AGEM, TBMM ASM, Sicil No:2352

⁷⁰⁵ BCA, 10.0.9.259.794.5.

⁷⁰⁶ TBMM AGEM, TBMM ATKÖ, Sicil No:2352; Aslan, 494;

⁷⁰⁷ TBMM AGEM, TBMM ATKÖ, No: 1413.

görevlerini yürüttü. 1915 yılında tekrar İstanbul'a dönerek işgale kadar Şişli'deki Fransız Hastanesi'nde başhekim yardımcısı olarak hizmet etti.⁷⁰⁸

İşgal sonrasında ise 1923-1936 yılları arasında Balıklı Rum Hastanesi'nde Asabiye bölümünde şef olarak çalıştı. 1936 yılından sonra 1946 yılında kadar da İstanbul'da serbest hekimlik yaptı. 1946 seçimleriyle İstanbul'dan Demokrat Parti adayı olarak 166.259 oy alarak milletvekili seçildi.⁷⁰⁹ Ancak sağlık problemlerini gerekçe göstererek 31 Temmuz 1946 tarihinde meclise gönderdiği istifa dilekçesiyle meclise hiç katılmadan istifasını verdi. Dilekçesinde; "Muhterem Başkan; İstanbul Milletvekilliğine seçilmem şahsıma tabii büyük bir şereftir. İstanbullu aziz vatandaşlarıma bana gösterdikleri güven ve muhabbetleri için bütün ömrümde minnettar ve borçluyum. Bununla beraber bu şeref verir yüksek vazifeme sıhhi ahvalim müsait olmadığından, Milletvekilliğinden istifamı kabul etmenizi rica eder ve derin hürmetlerimi sunarım."⁷¹⁰ ifadeleriyle sağlık gerekçesini ileri sürmüş ise de istifası akabinde Şişli Fransız Hastanesi'nde başhekim olarak çalışmaya başladı.

Vasil Konos'un istifasında Patrikhanenin etkili olduğunu belirten Süleyman Yeşilyurt, aynı zamanda Patrikhaneden gereken desteği alamamasının ardında ise özellikle dinî bağlarının zayıf olması ve iyi kazanmasına rağmen Patrikhaneye parasal yardımlar konusunda cimri davranması gibi sebeplerin bulunduğu ifade etmektedir.⁷¹¹ Konos'un sağlık durumunun milletvekilliği yapmaya elverişli olmamasını gerekçe göstermesine rağmen Şişli Fransız Hastanesi'nde başhekim olarak çalışması gerekçesinin gerçeği yansıtmadığını ortaya koymaktadır.

31 Temmuz 1946 tarihli istifa dilekçesi 14 Ağustos 1946 tarihinde meclis birleşiminde okunan Vasil Konos, 12 Ağustos 1946 tarihli birleşimde Ulaştırma Komisyonuna üye olarak seçilmişti. Konos, Türkçe dışında Almanca, İngilizce, Fransızca ve Rumca dillerini bilmekteydi.⁷¹² Evli ve 2 çocuğu olan Konos 1975 yılında Atina'da öldü.

⁷⁰⁸ Mustafa Cufalı, **Türk Parlamento Tarihi (TBMM VIII. Dönem 1946-1950)**, Cilt:3,No:146, Ankara, 2012, 554.

⁷⁰⁹ TBMM AGEM, TBMM, ASM, No: 1413.

⁷¹⁰ TBMM TD, 8.Devre, 1.Yasama Yılı, Üçüncü Birleşim, Cilt: 1, s. 27.

⁷¹¹ Yeşilyurt, 60-61.

⁷¹² Cufalı, 555.

4.2.2.2.Nikola Fakaçelli

Nüfus kayıt örneğinde 1904 yılında (Tercüme-i hal kâğıdında 1906 olarak belirtmiştir.) İstanbul'da doğan Nikola'nın babası Mihal Efendi, annesi Aglaiya Hanım'dır. İstanbul Rum Lisesi'nden 1924 yılında mezun olduktan sonra tıp eğitimi almak için babası tarafından Paris'e gönderilmiştir.⁷¹³ Babası Mihal Efendi, Sirkeci'de Sansaryan Han'da küçük çaplı ticari faaliyetleri sayesinde oğlunu dışarıda okutabilecek maddiyata sahiptir. Paris Tıp Fakültesi'nden 1931 yılında mezun olan Nikola tekrar İstanbul'a dönmüştür. Tıp Fakültesi'nden mezun olduktan sonra Sağlık ve İçtimai Muavenet Vekâlet'inin zorunlu tuttuğu bir yıllık mecburi hizmeti yerine getirmediği için iki yıl meslekten men cezası almıştır. Nikola'nın mesleğine devam edemeyeceğine dair gazete ilanı 10 Mart 1933 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde yayınlanmıştır.⁷¹⁴

Doktor Nikola cezası sonrasında çocuk hastalıkları alanında serbest hekimlik yapmıştır. İstanbul'dan CHP Milletvekili seçildiği 6 Nisan 1947 ara seçimlerinden önceki son çalıştığı görev Sen Jorj Hastanesi Başhekimliği görevidir. İstanbul mebusu Vasil Konos'un meclise dahil olmayıp istifa etmesi üzerine milletvekili seçilerek 14 Nisan 1947 tarihinde TBMM'ne dahil olmuştur.⁷¹⁵ Meclis çalışmalarına Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonu ile Çalışma Komisyonu üyelikleri çerçevesinde dahil olmuştur. Ancak meclis zabıtlarına bakıldığında Nikola Fakaçelli meclis toplantılarına çok katılım gösteren bir vekil olmamıştır.⁷¹⁶ Doktor Nikola Fakaçelli Türk Pediatri Kurumu'nun ilk kurucuları arasında yer almaktadır.⁷¹⁷

Fransızca yayınlanan çok sayıda tıp dergisinde yazıları bulunan Fakaçelli, Türkçe, Rumca ve Fransızca dillerini bilmekteydi. İlk eşi Maryeta Hanım'ın ölümü üzerine 1948 yılında ikinci eşi Rada Hanım ile evlenmişti. Nikola Fakaçelli 12 Temmuz 1980 tarihinde ölmüştür.⁷¹⁸

⁷¹³ TBMM AGEM, TBMM ASM, No:1511.

⁷¹⁴ Cumhuriyet, 10 Mart 1933.

⁷¹⁵ Cufalı, 549.

⁷¹⁶ Yeşilyurt, 63.

⁷¹⁷ İnternet Erişim: <http://turkpediatri.org.tr/news.aspx?detail=87> (Erişim Tarihi: 06.06.2016)

⁷¹⁸ Cufalı, 549.

4.2.2.3.Ahilya Moshos

1884 yılında Yanya'nın Pogon ilçesine bağlı Menguli köyünde doğan Ahilya Moshos'un babası Simsar Tanaş Efendi, annesi ise Katerina Hanım'dır. Temel eğitimini tamamladıktan sonra hukuk eğitimi almak için Mekteb-i Hukuk-ı Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'den 1908 yılında mezun olmuştur.⁷¹⁹ Hukuk Fakültesi'nde öğrenciliği devam ederken 1902 yılında Adalet Bakanlığı Ceza İşleri Kalemî'nde aday memur olarak çalışmaya başlamıştır.1904 yılında kâtipliğe yükselmiş ve bu arada hukuk fakültesini bitirip 28 Kasım 1909 tarihinde İstanbul Bidayet Mahkemesi Müdde-i Umumî Yardımcılığı'na (Cumhuriyet Savcısı) atanmıştır. 1916 yılına kadar bu görevi yürütmüş ve sonrasında Üsküdar Bidayet Mahkemesi Müdde-i Umumî Baş muavinliğine görevlendirilmiştir. İki yıl süreyle bu görevi yürüttükten sonra 1918 yılında İstanbul İstinaf Mahkemesi Müdde-i Umumî Muavinliğine,1920 yılında ise Baş Muavinliğe terfi etmiştir. Aynı yıl görev yeri İstanbul Beyoğlu Bidayet Mahkemesi Üyeliğine alınarak 3 yıl da burada görev yaptıktan sonra 27 Ocak 1923 tarihinde Bakanlar Kurulu kararıyla memuriyetine son verilmiştir.⁷²⁰

Ahilya Moshos memuriyet hayatının sona ermesinden sonra İstanbul Barosuna kaydolarak serbest avukatlık yapmaya başlamıştır. Aynı zamanda Fener Rum Patrikhanesi'nin Hukuk Müşavirliği görevini de yürütmektedir.⁷²¹ Bu arada Demokrat Partiye de üye olarak siyasete girmiş ve 20 Temmuz 1946 tarihindeki TBMM 8. dönem milletvekili seçimlerinde gayrimüslim kontenjanından DP'den İstanbul aday listesinde Vasil Konos, Salamon Adatto, Kirkor Keşişyan ile birlikte yer almıştır.⁷²² Ancak bu seçimlerde Vasil Konos ve Salamon Adatto meclise girmiş, Ahilya Moshos meclis dışında kalmıştır. 14 Mayıs 1950 seçimlerinde yine İstanbul'dan aday gösterilerek 228.530⁷²³ oy almış ve milletvekili seçilmiştir. 17 Mayıs'ta seçim tutanağını alarak 22 Mayıs'ta meclise katılmıştır.⁷²⁴

Mecliste avukat olduğu için Adalet Komisyonu'na seçilmiş ve bu komisyonda Türk Ceza Kanunu ve Orman Kanunu hakkında çalışmalar yapmıştır. Özellikle Türk Ceza Kanununun değiştirilmesine dair önerileri ve çalışmaları bulunmaktadır. Ahilya

⁷¹⁹ TBMM AGEM, TBMM ATKÖ, No:1710

⁷²⁰ Öztürk, 528.

⁷²¹ **Cumhuriyet**, 15Aralık 1946.

⁷²² **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1946.

⁷²³ TBMM AGEM, TBMM, ASM, No: 1710.

⁷²⁴ Öztürk, 528.

Moshos'un siyasi hayatı sadece 9. Dönem ile sınırlı kalmış ve vekillikten sonra tekrar eski mesleği serbest avukatlığa devam etmiştir. Anna Hanım ile evlenen Moshos'un Klio ve Zoi adında iki kızı dünyaya gelmiştir. Tercüme-i hal kâğıdında Türkçe dışında Rumca, Arapça, Farsça ve Fransızca bildiğini ifade etmiştir.⁷²⁵ 13 Aralık 1966 tarihinde vefat eden Moshos, İstanbul Şişli Rum mezarlığına defnedilmiştir.

4.2.2.4. Aleksandros Hacopulos

Nüfus kayıtlarına göre 21 Mayıs 1911(1327) tarihinde İstanbul, Fatih, Kasımgürani Mahallesi'nde doğan Aleksandros Hacopulos'un annesi Eftimiya Hanım, babası Kostantin Efendi'dir. Aleksandros, temel eğitimine Fener Maraşlı Rum İlkokulu'nda başlamış, ortaöğretim için Fener Rum Erkek Lisesi'ne devam etmiştir. Üniversite eğitimi için İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu'nda matematik, bankacılık ve sigortacılık alanlarını tamamlayarak mezun olmuştur.⁷²⁶

1934'de Fener Rum Erkek Lisesi'nde öğretmenliğe başlayan Hacopulos, daha sonra Zografyon Lisesi ve 1946'da Zapyon Kız Lisesi'nde iktisat ve finans derslerinde öğretmenlik ve aynı okulda müdürlük görevlerinde bulunmuştur. Bu arada 1936 yılında Haydarpaşa Askerî Hastanesi'nde er olarak askerlik görevini tamamlayarak 1937 yılında terhis olmuştur. Aleksandros, II. Dünya Savaşı döneminde gayrimüslimlerden oluşturulan Yirmi Kur'a Nafia Askerleri birliğine Mayıs 1941 yılında ikinci kez askere alınarak Yirmi Kur'a Nafia askerî olarak 4. Nafia Takımı'nda görevlendirilmiştir. Bu hizmetini de tamamlayarak 1942 yılında terhis olmuştur.⁷²⁷

1946 yılından itibaren Zapyon Lisesi'nde müdürlük görevini yürütürken X. Dönem genel seçimlerinde DP'den İstanbul Milletvekili seçilmiştir. Seçimlerde 327044 oy alan Hacopulos, 5 Mayıs 1954'te mazbatasını alarak 14 Mayıs 1954'de TBMM'ye katılmıştır.⁷²⁸ Meclis çalışmalarına Milli Eğitim Komisyonu'nda katılmıştır. Ayrıca korunmaya muhtaç çocuklar, Turizm Genel Müdürlüğü Teşkilatı, orman mühendis

⁷²⁵ TBMM AGEM, TBMM ATKÖ, Sicil No:1710

⁷²⁶ Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi (TBMM X. Dönem 1954-1957)**, Cilt:2, Ankara, 2000. 420.

⁷²⁷ TBMM AGEM, TBMM ATKÖ, Sicil No: 2045.

⁷²⁸ TBMM AGEM, TBMM ASM, Sicil No: 2045.

yardımcıları, eski eserlerin bulunduğu yerler konularında gecici komisyonlara da katılmıştır. X. Dönemde Meclis Genel Kurulunda 5 kez söz alarak çeşitli konularda görüşlerini beyan etmiştir.⁷²⁹

XI. dönem genel seçimlerinde yine aynı seçim bölgesinden ve aynı partiden aday gösterilen Hacıpulos, 315.572 oy alarak tekrar meclise girmiştir. XI. Dönemde de Milli Eğitim Komisyonu'nda çalışan Hacıpulos, 27 Mayıs darbesi sonrasında tutuklanarak Yassıada'ya götürülmüştür. Burada Yüksek Adalet Divanı tarafından Anayasa'yı ihlal suçundan yargılanmış ve beraat etmiştir. Ayrıca Yassıada Mahkemesi gayrimeşru servet iktisabından dolayı da, ayrıca bir dava açmış ise de yapılan tahkikat sonrasında, bu davadan da beraat etmiş ve malları üzerindeki tedbir kararı kaldırılmıştır.⁷³⁰ Rumca dışında Fransızca dilini de konuşan Hacıpulos Vasil-Marika çiftinin kızı Zoi (Zoyi) ile evlenmiştir. Bu evlilikten Hacıpulos'un çocuğu olmamıştır.

Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi Lozan ile yapılan düzenlemeyi hiçe sayarak "devlet içinde devlet" prensibinden bir türlü ayrılmamıştır. Normalde oluşturulan Sen Sinot Meclisi sadece dinî konularda toplanıp karar alması gerekirken, zamanla sosyal ve idarî konulara da girmeye başlamıştır. Patrik Athenagoras'ın göreve gelmesinden sonra Sen Sinot Meclisi'yle Patrik arasındaki ihtilaf daha da artmıştır. Patrik Athenagoras Patrikhane'deki bu anlaşmazlığı Yunan hükümetiyle çözmek için Başbakan Papagos ile Dışişleri Bakanı Stefanopulos'a verilmek üzere mektuplar hazırlamıştır. Patrik bu mektupları 22 Mayıs 1954'de Atina'da ölen Zapyon Kız Lisesi eski müdiresinin cenazesine giden Aleksandros Hacıpulos'a vermiş ise de Hacıpulos mektupları uçağa yetiştirememesi üzerine, Patrik Athenagoras bu duruma çok sinirlenmiştir.⁷³¹

1956'da Aleksandros Hacıpulos milletvekili olduktan sonra kendi cemaatine elinden geldiğince yardımcı olmuştur. Özellikle kilise ve yardım kuruluşlarının ihtiyaçları konusunda emeğini esirgememiştir. Rum Ortodoks Cemaatine ait kilise ve hayır kurumlarının tadilatı için gerekli olan yardımı hükümetten talep etmiş ve bu yardım için gerekli olan kanuni düzenlemeler konusunda Başbakan Menderes bizzat ilgilenererek gerekli yardımın yapılmasını sağlamıştır. Bunun üzerine Patrik

⁷²⁹ Öztürk, 421.

⁷³⁰ BCA, 10.09.253.777.2.

⁷³¹ BCA, 30.01.133.869.4.

Athenagoras Başbakan Adnan Menderes'e bir telgraf çekerek Rum Cemaati'nin teşekkür ve minnet duygularını ifade etmiştir.⁷³²

6 Haziran 1960 tarihinde İstanbul Milletvekili Aleksandros Hacopulos hakkında bir ihbar mektubu ile dava açılmıştır. Açılan bu davanın; 6/7 Eylül olayları sırasında Patrik ile birlikte Türkiye aleyhinde bazı hareketlerde bulunmak, Rumların liderliğini yaparak her seçim döneminde CHP ve onun genel başkanı aleyhinde propaganda yapmak, 1955 yılında Türkiye ile Yunanistan arasında ilişkilerin yeniden sağlanması konusunda Menderes'in kendisini görevlendirdiğini söylemek, kendisine ait Tarabya'daki arsasının yüksek fiyattan istimlâkini sağlamak, 21 Mayıs 1960 tarihinde yaptığı bir konuşmada “yakın zamanda bir takım hadiseler olacak ve bu olaylardan CHP ve İnönü büyük zarar görecek” şeklinde ifadeler kullanmak, zengin Rumların pasaport ve döviz işlerinin menfaat karşılığı Başbakanlık Müsteşarı Salih Korur'a yaptırtmak ve evinde bazı vesikaları saklamak ve yok etmek gibi gerekçelere dayandığı görülmektedir.⁷³³

Aleksandros Hacopulos 6/7 Eylül Olayları hakkında “hâdiselerin tarzı cereyanı tertip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır” ifadelerini kullanmış, ancak sonra kolluk kuvvetlerinin olaylar sırasında gösterdiği kayıtsızlığa dikkat çekmiştir.

Aleksandros Hacopulos Milli Eğitim Komisyonu üyesi olarak Batı Trakya'ya bir ziyaret gerçekleştirmiş ve bu ziyaretinde burada çalışan Türkiyeli öğretmen sayısının 35 olarak tespit edildiğini, ancak bu sayının yetersiz olduğu için Başbakan Karamanlis ile görüşeceğini söylemiştir. Batı Trakya ahalisi Hacopulos'un bu girişimini taktikle karşıladığını ifade ederken, diğer vekillerinde bu meselelerde daha aktif olmaları gerektiğini söylemiştir.⁷³⁴

Batı Trakya'daki Celal Bayar Lisesi'nde görev yapan öğretmenlerin uzun zamandır maaşlarını alamadıklarını, bu durumun Yunan hükümeti tarafından da çözülmediğinden öğretmenlerin perişan olduklarını bildiren bir dilekçeyi 06 Ekim 1959'da dönemin Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri'ye göndermiştir. Tevfik İleri bu

⁷³² BCA, 30.01.133.869.9.

⁷³³ BCA, 10.900.302.926.1.

⁷³⁴ Hem Sevinelim, Hem Yerinelim!, **Akın**, 26 Eylül 1958.

dilekçeye verdiği cevapta meselenin Dışişleri Bakanlığı ile birlikte durumun değerlendirilerek gerekli adımların atılacağını bildirmiştir.⁷³⁵

4.2.2.5.Hristaki Yoannidis

Nüfus kayıtlarında 1332/1916 yılında İstanbul doğan Hristaki Yoannidis'in annesinin adı Sofia Hanım, babasının adı Koço Bey'dir. Hristaki, temel eğitiminden sonra Avusturya Lisesine devam etmiş ve burada üç yıl okuduktan sonra Robert Kolejine geçmiştir. Rumca dışında Almanca, İngilizce ve Fransızca dillerini öğrenmiştir. Eğitimini tamamladıktan sonra serbest ticarete atılarak ithalat ve ihracat işleriyle meşgul olmuştur. Özellikle tütün ticareti alanında önemli bir isim haline gelmiştir. Hristaki Yoannidis, ticaret dışında Rum Cemaati ile yakından ilgilenmiş ve Galata Rum Kilisesi ve Okulları Merkez Mütevelli Heyeti Başkanlığı'nı yürütmüştür.⁷³⁶

Hristaki Yoannidis siyasete Demokrat Parti Beşiktaş İlçe Yönetim Kurulu Üyeliği ile başlayarak daha sonra DP İstanbul İl Meclis Üyeliği görevlerini de yürütmüştür. 1957 yılında yapılan seçimlere DP İstanbul adayı olarak girmiş ve 315.543⁷³⁷ oy alarak milletvekili seçilmiştir. Milletvekilliği döneminde Gümrük ve Tekel Komisyonu üyeliği görevlerinde bulunmuştur. Evli ve üç çocuk babası olan Hristaki, 26 Şubat 1989 tarihinde vefat etmiştir.

Kendisini tütün tüccarı olarak tanımlayan Yoannidis, aynı zamanda ithalat ve ihracat işleriyle de meşgul olmuştur. Ticari faaliyetleri çerçevesinde hakkında haksız mal iktisabından dolayı soruşturma açılmış ise de bu soruşturmadan beraat etmiştir.⁷³⁸ Ayrıca milletvekilliği döneminde anayasaya aykırı hareket etmek ve devlete ihanet etmek suçlamalarına maruz kalmıştır. Yapılan soruşturmalar neticesinde bu davasından da beraat etmiştir.⁷³⁹

⁷³⁵ BCA, 10.900.44.130.6.

⁷³⁶ TBMM AGEM, TBMM ATKÖ, No: 2354.; Arslan, 492.

⁷³⁷ TBMM AGEM, TBMM, ASM, No: 2354.

⁷³⁸ BCA,10 0900 271 830 3.

⁷³⁹ BCA,10.900 43 126 3.

4.2.3. Yahudi Milletvekilleri

4.2.3.1. Salamon Adato (Adatto)

Salamon Adato⁷⁴⁰ 1894 yılında Edirne'nin Hasanpaşa Mahallesi Hacı Memiş Bey Sokağı41 numaralı evde doğmuştur. Babası Nesim Efendi, annesi Rikuça/Rikoca Hanımdır. İlköğrenimini Edirne'de Alyans İlkokulu'nda tamamlayıp 1908'de Galatasaray Lisesine girip 1912'de mezun olmuştur. Aynı yıl Darü'l-Fünun-ı Osmanî Hukuk Şubesine (İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi) girip Birinci Dünya Savaşı'nın ilânına kadar aynı fakülteye devam etmiştir.⁷⁴¹ Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa katılması ile birlikte Adato, Yedek Subay Okulu'na çağırılmıştır. Savaş süresince yedek subay olarak farklı yerlerde çeşitli görevlerde bulunmuştur.⁷⁴²

Savaş sonunda terhis olur olmaz tekrar fakülteye dönerek öğrenimini tamamlamış ve hukuk fakültesinden 1919'da pekiyi derece ile mezun olmuştur. Ardından Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne girerek burada hukuk doktorası eğitimi almaya başlamıştır. Üç yıl devam eden doktora eğitimini hazırladığı "Poliçede Karşılık Üzerindeki Mülkiyet Hakkı" adlı tez çalışmasıyla 26 Mayıs 1922'de tamamlayıp doktora diplomasını almıştır. Bu çalışması Paris'te Fransızca olarak yayımlanmıştır. Doktora çalışması sona erince İstanbul'a dönen SalamonAdato19 Ağustos 1922'de avukatlık ruhsatnamesini alarak serbest avukat olarak çalışmaya başladı. Bir yıl süren staj devresi sonunda İstanbul Barosu'na kabul edilmiştir. İyi bir eğitim alan Adato Türkçe, Fransızca, Almanca ve İngilizceyi iyi derecede bilmektedir.⁷⁴³ Adato 1932 yılında Kornelya Hanım ile evlenmiş ve bu evlilikten Renate adında bir kızı dünyaya gelmiştir. Serbest avukatlık yaptığı dönemde Samet Ağaoglu, Cihad Baban ve Celal Bayar ile yakın arkadaşlık ilişkisi olduğu için siyaset ile yakından ilgilenmiştir. Salamon Adato'nun kızı Renate Haim, Celal Bayar'ın İstanbul'a her gelişinde

⁷⁴⁰ Yabancı kaynaklarda Adatto olarak geçmektedir. Bu çalışmada TBMM kayıtlarındaki Adato yazımını dikkate alınmıştır.

⁷⁴¹ Naim A. Güleriyüz, **Toplumsal Yaşamda Türk Yahudileri**, İstanbul: Gözlem Yayınevi, 2012, 132; Rifat Bali, **Devletin Yahudileri ve "Öteki" Yahudi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, 59.

⁷⁴² TBMM AGEM, TBMM ATKÖ, No: 1407; Mustafa Cufalı, **Türk Parlamento Tarihi (TBMM VIII. Dönem 1946-1950)**, Cilt:3,No:146, Ankara, 2012. 523; Kâzım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM IX. Dönem, 1950-1954**, Cilt. VII, Ankara 1998, 496-497.

⁷⁴³ Cufalı, 524. İstanbul Barosuna kayıtlı bulunan Salamon Adato'nun barodaki sicil dosyasında kendi özgeçmişi dışında bilgi bulunmadığından meslek hayatı hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır.

mutlaka babası ile görüştüğünü yapacağı konuşmaları babasına danıştığını ifade etmiştir.⁷⁴⁴

21 Temmuz 1946 tarihindeki VIII. dönem TBMM milletvekili seçimlerinde bütün cemaat ileri gelenleriyle görüşerek her cemaatten milletvekili adayı olarak isimler belirlenmesini teklif etmiştir. Bu çerçevede eski Niğde mebusu Avram Galanti CHP listesinden, kendisi de DP listesinden İstanbul adayı olarak gösterilmiştir.⁷⁴⁵ İstanbul'da oy kullanan seçmen sayısı 346.271 olduğu düşünüldüğünde Salamon Adato'nun 165.866⁷⁴⁶ oy alarak milletvekili seçilmesi dikkate değerdir. 5 Ağustos 1946'da mazbatasını alarak TBMM'ye katılmıştır. Mecliste ilk faaliyeti 12 Ağustos 1946'da TBMM Sayıştay Komisyonu üyeliğine seçilmesidir. 1947 yılında da aynı komisyonda görev yapmış, 1948 ve 1949 yıllarında ise Maliye Komisyonu üyeliklerinde bulunmuştur. Salamon Adato'nun VIII. dönem TBMM genel kurulunda çeşitli konularda yaptığı 45 konuşması bulunmaktadır.

1946 seçimlerine hile karıştırıldığı yolundaki kanaat üzerine Salamon Adato 5 CHP'li (Kazım Karabekir, Recep Peker, Hüseyin Cahit Yalçın, Cemil Cahit Toydemir ve Hamdullah Suphi Tanrıöver) vekilin mazbatalarının iptal edilmesi yolunda yaptığı itiraz üzerine şimşekleri üzerine çekmiştir. Özellikle İsmet İnönü'nün mazbatasını aldığı sırada "İnönü hile ile seçildi" sözleriyle çok sayıda düşman kazanmıştır. Dolayısıyla mazbata almalarına itiraz ettiği bu vekiller kendisinin Sovyetler Birliği Dış Ticaret Temsilciliği ve Ticaret Bankası'nın dava vekili olmasını kanıt göstererek "Sovyet ajanı" olduğunu iddia etmişlerdir.⁷⁴⁷

Adato'nun dava vekilliği meselesi ciddi tepkilere neden olmuş ve hakkında TBMM'ye şikâyet dilekçeleri verilmiştir. Bunlardan birisi Vakit gazetesi sahiplerinden olan Asım Us, Adato'yu Sovyet ajanı olmakla suçlayarak mebus seçilmesinin tesadüf olmadığını ve millî güvenliği ilgilendiren bir mesele olarak anayasal bir sorun haline geldiğine işaret etmiştir.⁷⁴⁸

Salamon Adato milletvekili seçildikten sonra Üzeyir As isimli bir vatandaş TBMM Başkanlığına bir dilekçe vererek Salamon Adato'nun milletvekilliğinin

⁷⁴⁴ Bali, **Devletin Yahudileri**, 63.

⁷⁴⁵ Rıfat N. Bali, **Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, İstanbul: İletişim, 2003, 54.

⁷⁴⁶ TBMM AGEM, TBMM, ASM, No: 1407.

⁷⁴⁷ Milletvekili seçimleri için yapılan itirazlar, **Cumhuriyet**, 25 Ağustos 1946.

⁷⁴⁸ Asım Us, **1930-1950 Hatıra Notları**, İstanbul: Vakit Matbaası, 1966, 689.

düşürülmesini talep etmiştir. Dilekçesinde Adato hakkında avukatlığı döneminde Türkler aleyhinde dava müdafaa ettiğini, Sovyet sefareti adına avukatlık yaptığını ve onlardan ücret aldığı içinde güvenilmez olduğunu dile getirmiştir. İddialarına doğruluğuna İstanbul Barosu kayıtları ve Temyiz Ticaret Mahkemesi kayıtlarını delil göstermiştir.⁷⁴⁹

Salamon Adato hakkında İstanbul Valiliği'ne bir başka ihbar Lütfi Barış tarafından yapılmıştır. Bu ihbara göre; Salamon Adato'nun genel vekili olduğu Sovyet Bankası bir banka olmaktan ziyade bir propaganda şubesi gibi çalışmaktadır. Adato Sovyet bankasının dolayısıyla da Sovyet hükümetinin vekilidir. Muhbire göre, bu vekâlet Adato'nun menfaatlerle bağlı bulunduğu Sovyet hükümetine daima hizmet edeceği düşünüleceğinden, meclisteki konumundan faydalanarak hükümetin iç ve dış politikalarını bu müesseseye bildireceği şüphesi bulunmaktadır.⁷⁵⁰

İstanbul Valisi Lütfi Kırdar bu konuda bir tahkikat yaptırmıştır. Bu tahkikatta muhbir Lütfi Barış'ın geçmişte Yahudi işadamı olan Kemal Nasi ile ortak bir şirket kurduğunu, bu şirket üzerinden Sovyetlerin İstanbul'da faaliyette bulunan Arkos adlı şirketi ve Sovyet Dışişleri aracılığıyla Avrupa'dan Türkiye'ye ithal olarak gelen yün ipliği, deri, kakao gibi mallardan Sovyetlere sevkiyat yaptıklarını ve bu ticaret sırasında Kemal Nasi'nin iflas edip Avrupa'ya kaçtığını, Sovyet bankasının ise kendi zararını karşılamayı kabul ettiğini, fakat o sırada milletvekili olan Salamon Adato ve bankanın diğer avukatı İsak Sages ödemeye itiraz ederek Lütfi Barış'ı mağdur ettikleri bilgisine ulaşılmıştır.⁷⁵¹

Lütfi Kırdar yaptırdığı tahkikat sonrasında Salamon Adato hakkında emniyet kayıtlarında her hangi bir olumsuzluğa rastlanmamış ise de Sovyet Dışişleri ve bankasının haklarını müdafaa etmek üzere vekâletnamesi bulunduğu mahkeme kayıtlarında tespit edilmiştir. İstanbul Valiliği Başbakanlığa yazdığı raporda daha detaylı bir inceleme yapılarak neticenin daha sonra bildirileceği ifade edilmiştir.⁷⁵²

Seçimlerden bir ay sonra mazbatasına itiraz ettiği gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın, köşesinde Adato'yu Sovyet Bankası'nın hukuk müşaviri olmasını dile getirerek

⁷⁴⁹ **BCA**, 490.0100.162.646.2.;TBMM TD, VIII.Devre, Cilt:4, 31. Birleşim, 15 Ocak 1947, Oturum Ekindeki Anayasa Komisyonu Eki,2-3.

⁷⁵⁰ **BCA**, 30.0100.65.402.9.

⁷⁵¹ **BCA**, 30.0100.65.402.9.

⁷⁵² **BCA**, 30.0100.65.402.9.

ısrarla Sovyet Ajanı olmakla suçlayıp istifasını istemiştir.⁷⁵³ Salamon Adato, Yalçın'ın bu makalesine cevap olarak bir yazı kaleme alıp Tanin gazetesine göndermiştir. Adato cevabında 163 bin oy aldığını, mazbatasına hiçbir itirazın olmadığını ve seçim mazbatasının TBMM tarafından onaylandığını ifade ederek kendisine yüksek bir itimadın bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca hakkında TBMM'ne yapılan şikâyetin tamamen Sovyet Bankası'ndan bir alacak davası olan şahsın kişisel bir husumetten kaynaklandığını ve bu konuda bir komisyon çalışmasının başladığını ifade etmiştir. Yazısında kendisinin hiçbir zaman ne Sovyetler Birliği Dış Ticaret Temsilciliği'nin ne de Sovyet Ticaret Bankası'nın dava vekili olmadığını ifade ederek geçmişte Sovyet Bankası'nın genel vekili olan bir avukat arkadaşının kendisine özel bir konuda vekâlet verdiğini belirtmiştir. Adato cevabi yazısında Birinci Dünya Savaşı sürecinde Yedek Subay olarak görev yaptığını ve kendisine sadece güvenilir kişilere verilecek görevler tevdi edildiğini belirterek güvenilir bir kişi olduğunu ispat ettiğini söylemiştir. Yine Galatasaray Lisesi'nde ve Paris Hukuk Fakültesi'nde aldığı eğitimin Paris'te yaşamak için oldukça yeterli olmasına rağmen kendisinin vatana hizmet amacıyla memleketine döndüğünü belirtmiştir. Adato, Cahit Yalçın'ın kendisine yaptığı "Sovyet Ajanı" isnadının ilk olmadığını ve bu isnatların hepsine gerekli cevabı Türk adaletinin verdiğini belirtmiştir. Ayrıca Yalçın'ın kendisinin ya da mensup olduğu bir şirketin Sovyet Ticaret Temsilciliğiyle büyük bir nakliye işi yaptığını bu konuda ne düşündüğünü sormuştur. Cevabi yazısının sonunda yazılarını zevkle okuduğu Hüseyin Cahid Yalçın'ın kendisi hakkındaki bu iddialarına çok şaşırdığını ifade etmiştir.⁷⁵⁴

TBMM'ye Adato hakkında yapılan şikâyetler neticesinde mesele Anayasa Komisyonu'na havale edilerek araştırılması istenmiştir. Yapılan tahkikat neticesinde Anayasa Komisyonu Adato'nun milletvekilliğinin kaldırılmasını gerektirecek kanuni ve hukukî bir durumun olmadığı sonucuna varmış ve rapor TBMM tarafında da kabul edilmiştir.⁷⁵⁵

Salamon Adato'nun DP Kuledibi Ocağı'nda CHP'nin azınlık politikaları hakkında yaptığı konuşma oldukça dikkat çekmiştir. Adato konuşmasında Varlık Vergisi uygulamasının azınlıklar üzerindeki olumsuz etkisi her fırsatta eleştirilmiştir. Bu

⁷⁵³ Demokrat Partisinin İstanbul Milletvekili Bay Adato, **Tanin**, 26 Ağustos 1946.

⁷⁵⁴ İstanbul Milletvekili Adato'nun Cevabı, **Tanin** 1 Eylül 1946.

⁷⁵⁵ TBMM TD, VIII. Dönem, Cilt:4, 31. Birleşim, 15 Ocak 1947, Oturum Ekindeki Anayasa Komisyon Raporu (5/53).

tavrın ilk örneği 1946 yılında DP'den İstanbul milletvekili seçilen Salamon Adato'nun 1948 yılının Eylül ayında DP Kuledibi Semt Ocağı'nın yıllık kongresinde yaptığı konuşmadır. Salamon Adato'nun konuşması şöyledir:⁷⁵⁶ “İspanya’da zulüm ve baskıya uğradığımız sıralarda asıl ve necib Türk milleti bize kapılarını açmıştı. Bugünkü iktidar partisi ise bir zamanlar maalesef vatandaşlar arasında farklar yaratmağa başlamıştı.(...) meşhur Varlık Vergisi ile ocaklarımızı yıktı, bizi vatan hizmetine çağırdığı zaman temiz duygularımızı ihlâl etti. Çünkü bize silâh yerine kazma kürek verdi, askerî talim yerine toprak kazdırdı. Salamon ve Jak şirketine ait evraklar aylarca çekmecelerde bekletildi. Fakat asıl Türk milleti bunlara tenezzül etmedi. Artık kazma değil silâh verilecek, artık toprak kazdırılmıyacak, vatan vazifesi için lâzım gelen talim ve terbiye yapılacaktır. İşte Türk milletinin büyük arzusu eşit haklar. DP'nin kuruluşu ile bunlar ortadan kaldırılmıştır. Artık bir Varlık Vergisi daha tarh edilip ocağımıza incir ağacı dikilmeyecektir.”

Bu konuşma özellikle CHP üzerinde rahatsızlığa neden olmuş ve İstanbul bölge müfettişi tarafından cevap verilmiştir. Sadi Irmak cevabında ekalliyetlere mebus olma hakkı da dahil bütün vatandaşlık hakları Halk Partisi tarafından verildiğine dikkat çekerek, geçmişte yaşanan aksaklıkların bürokrasiden kaynaklandığını ve bunun bir propaganda malzemesi yapılmamasını istemiştir.⁷⁵⁷ Ulus gazetesi de Adato'ya tepki göstererek ekalliyetleri Türk olarak gördüğünü, ancak ekalliyetlerin Türkçe yerine İspanyolcayı tercih etmelerinin kendi kabahatleri olduğunu yazmıştır.⁷⁵⁸

Adato'ya bir tepki de doğum yeri olan Edirne'den gelmiştir. Edirne Postası'nda yayınlanan bir makalede; Adato'nun bir mebus gibi değil, adeta bir Siyonist misyoner gibi konuştuğunu oysa bu davranışının bir Türk Partisi olan DP'ye yakışmadığını yazmıştır.⁷⁵⁹

Edirne Postası'nda çıkan yazıya cevap Türk-Yahudi basınından Or Yeuda'dan gelmiştir. İzak Yaeş “Türkiye’de azınlık davası yoktur” başlıklı yazısında Adato'nun bir Siyonist gibi değil hakiki bir Türk, bir demokrat ve bir muhalif partinin temsilcisi olarak Türk milletinin de tasvip etmediği bu işlerin sorumlusu olarak iktidar partisini

⁷⁵⁶ İzak Yaeş, DP Kuledibi Semt Ocağı Kongresi, **Or Yeuda**, 30 Eylül 1948, sayı 16, 7; Musevi vatandaşlar ve DP, **Cumhuriyet**, 26 Eylül 1948.

⁷⁵⁷ Sadi Irmağın Salamon Adatto'ya ekalliyetlere dair cevabı, **Cumhuriyet**, 27 Eylül 1948.

⁷⁵⁸ Vatandaşlarımıza ekalliyet diyen mebus, **Ulus**, 30 Eylül 1948.

⁷⁵⁹ Salamon Adato ne demek istiyor?, **Edirne Postası**, Sayı:1586, 2 Ekim 1948.

eleştirmekte olduğunu belirtmiştir. Yaeş, yazısında Cumhuriyet gazetesinin Halk Partisi'nin yayın organı olabileceğini ancak her şeyden önce bir gazete olduğunu, tenkitlere açık olması gerektiğini, parti zihniyetiyle hareket etmemesi gerektiğini ve tenkitlerin acı da olsa faydalı olduğuna dikkat çekmiştir.⁷⁶⁰

Milletvekilliği Anayasa Komisyonu tarafından bir kez daha tasdik edilen Adato meclis çalışmaları sırasında gerek konuşmaları gerekse Yahudi kimliği ile birçok kez tartışma konusu olmuştur. Bunlardan birisi DP İstanbul İl İdare Kurulu Başkanı Kenan Öner'in parti içi bir anlaşmazlık sonunda istifa etmesi üzerine Kızıl Elma dergisi 13. sayısında Adato'yu kastederek bir Yahudinin iftiralari sonucunda Kenan Öner'in istifa ettiğini yazmıştır.⁷⁶¹

Salamon Adato 14 Mayıs 1950 seçimlerinde tekrar İstanbul'dan DP'den aday olmuştur. Seçim çalışmaları sırasında yaptığı propaganda konuşmalarında CHP'yi açıkça eleştirerek DP'nin din ve ırk ayrımı yapmadığını, CHP'nin ise ayrımcı bir siyaset izlediğini söylemiştir. Adato konuşmasında; özellikle Varlık Vergisi'nin dönemin iktidarı tarafından gayrimüslimlere karşı bir silah olarak kullanıldığını, bu dönemde bebeklerin uyuduğu beşiklere kadar el konulduğunu, gayrimüslim yurttaşların hasta ve sakat olmalarına bakılmaksızın Aşkale'ye sevk edildiğini ifade ederek gayrimüslim yurttaşlarına böyle insanlık dışı davranışlarda bulunan bir iktidara nasıl güven duyacaklarını sorgulamıştır.⁷⁶²

Salamon Adato 1950 seçimlerinde İstanbul'da kullanılan 452.649 seçmenden 238.390⁷⁶³ oy alarak ikinci defa milletvekili seçilmiştir. Adato seçim mazbatasını 17 Mayıs 1950'de almış, 22 Mayıs'ta meclise gelmiş ve 5 Haziran 1950'de mazbatasını onaylanarak yasama çalışmalarına katılmıştır.⁷⁶⁴ Bu dönemde Adato Çalışma ve Anayasa Komisyonlarında görev yapmıştır. IX. Dönem boyunca meclis genel kurulunda çeşitli konularda toplam 35 kez söz alıp konuşma yapmıştır. Adato hukukçu kimliğiyle daha çok hukukî meseleler üzerinde yoğunlaşmıştır. Ancak memleketi ilgilendiren bütün konularda söz alıp fikrini söylemekten de çekinmemiştir. Meclis genel kurulunda yaptığı konuşmalar çoğu kez tartışma yaratmış ve meclis gündemini meşgul etmiştir.

⁷⁶⁰ İzak Yaeş, Türkiye'de azınlık davası yoktur, **Or Yeuda**, 14 Ekim 1948.

⁷⁶¹ Kenan Öner bir Yahudiye değişildi!, **Kızıl Elma**, Sayı:13, 13 Şubat 1948.

⁷⁶² Maitre Adatto a parle aux ouvriers, **L'Etoile Du Levant**, 21 Nisan 1950.

⁷⁶³ TBMM AGEM, TBMM ASM, Sicil No: 1407.

⁷⁶⁴ Öztürk, 497.

22 Mart 1950'de Adalet Komisyonu'nda tartışılan af tasarısı üzerine söz alan Van milletvekili İbrahim Arvas'ın "Almanlar Yahudileri nasıl temizlemişlerse biz de komünistleri yok etmeliyiz. Onları af etmek doğru değildir" sözleri üzerine Salamon Adato bir milletvekilinin TBMM çatısı altında böyle sözler sarf etmesini ayıpladığını ifade etmiştir. Bunun üzerine Arvas Adato'ya kendisini Türk zannettiğini bu sözlerinden alınmaması gerektiğini söylemiş ve Adato buna cevap olarak "Evet Türküm ve Yahudiyim, ne demek istiyorsun" karşılığını vermiştir. Bu tartışma üzerine komisyon üyeleri de Arvas'ı ayıplarken Adato'ya üzüntülerini bildirmiştir.⁷⁶⁵

CHP İl Başkanı Avukat İlhami Sancar ilçe kongresinde DP'yi eleştirirken Adato'nun Hahambaşı ile birlikte propaganda yaptığını ileri sürmüş ise de Adato ve Hahambaşı bu iddiaları yalanlamıştır. İddia edilen konuşmaların gerçekte alakasının bulunmadığını belirterek tekzip edilmiştir.⁷⁶⁶ Bu açıklamalar üzerine Şalom gazetesi İlhan Sancar hakkında eleştiriler yayınlamıştır.⁷⁶⁷

Salamon Adato Yahudi cemaatinin taleplerine de duyarsız kalmamış ve elinden geldiğince yardımcı olmaya çalışmıştır. 1940 yılında yaz aylarında tatil için Heybeliada'ya giden Yahudilerin sayısı 250 aileyi geçince adada dinî ibadetlerin yapılabilmesi için bir sinagog ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Sinagog yapılmak amacıyla ancak 1947 yılında 698 metrekarelik bir arsa satın alınmıştır. Fakat ibadethanenin yapılabilmesi için gerekli bürokratik engellerin aşılabilmesi ve yasal izinlerin alınması Salamon Adato'nun desteği ile mümkün olmuştur. Gerekli izinlerin alınmasından sonra Bet Yaakov Sinagogu Galata-Beyoğlu-Kasımpaşa-Şişli Cemaati (Neves Vakfı) adına tescil edilerek inşaata başlanmış ve Sinagog 10 Haziran 1956 Pazar günü görkemli bir törenle ibadete açılmıştır.⁷⁶⁸

Ezanın Arapça okunması yasağı 16 Haziran 1950 tarihinde kaldırılmıştır. Bu konuda gazetecilerin Salamon Adato'ya Ezanın tekrar Arapça okunmasının rejimi tahrip etmek isteyenlere bir koz verip vermeyeceğini sormaları üzerine, hayır cevabı vermiş ve laiklik gereği hükümetin dinî konulara karışmamakla yükümlü olduğunu, Yahudilerin dualarını İbranice, Hıristiyanların Latince yaptıklarına dikkat çekerek

⁷⁶⁵ Bali, **Devletin** Yahudileri, 85-86; Declarations du deputé Adatto, **L'Etoile Du Levant**, 31 Mart 1950.

⁷⁶⁶ S. Adatto ile Hahambaşılığın açıklamaları, **Dünya**, 2 Aralık 1953.

⁷⁶⁷ Avram Leyon, Propaganda böyle mi olur? **Şalom**, 10 Aralık 1953.

⁷⁶⁸ <http://www.nevesalom.org/heybeliada.html> (Erişim Tarihi: 10.06.2016)

Müslümanların da Arapça dua etmelerinin bir özgürlük meselesi olduğunu belirtmiştir.⁷⁶⁹

Azınlıkların Türkçe konuşması konusunda Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri'nin Türkiye Talebe Federasyonu'nun kuruluş yıldönümü vesilesiyle 1951 yılında yaptığı konuşmada Yahudilerin halen Türkçe konuşmadığından şikâyet etmiştir. Bunun üzerine Salamon Adato DP ileri gelenlerine Yahudi toplumunun bu konudaki hassasiyetini aktararak bu meselenin Yahudi toplumu üzerinde rahatsızlığa neden olduğunu ifade ederek Yahudi basınında Tevfik İleri hakkında çıkan eleştiri yazılarının kopyasını vermiştir.⁷⁷⁰

Salamon Adato'nun Yahudi Cemaati'nin devlet ile olan ilişkilerinde en büyük katkısı 1931 yılından beri boş olan Hahambaşılık makamına 25 Ocak 1953'de seçimlerin yapılarak Rafael Saban seçilmesiyle sonuçlanan seçimleri yönetmesidir. Adato seçimler sonunda Hahambaşılık makamına getirilen Rafael Saban'ın devlet erkânına yaptığı ziyaret heyetinde yer almasa da onlara refakat etmiştir. Adato bu süreçte Cemaati temsil etmemektedir.⁷⁷¹

Adato'nun bir başka faaliyeti de Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Amerika seyahati sırasında Amerikan Yahudi Komitesi (AJC) tarafından davet edilmesini sağlamak olmuştur. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Amerikan Başkanı Eisenhower'ın davetlisi olarak Şubat 1954'de Amerika'yı ziyaret etmiş, bu ziyaret sırasında Amerika Yahudi Komitesi tarafından Bayar'ın şerefine bir tören düzenlenerek madalya verilmiştir. Bayar'ın onuruna bir tören düzenlenmesi ve madalya takdim edilmesinde Salamon Adato'nun emeği çoktur.⁷⁷²

1954 seçimleri için İstanbul'da yapılan aday yoklamalarında sürpriz bir gelişme yaşanmıştır. Salamon Adato ile birlikte hiçbir gayrimüslim aday seçilememiştir. DP merkez teşkilatı Adato yerine Yahudi Cemaat Başkanı sigortacı Hanri Soriano'yu aday yapmak düşüncesindedir. Ancak Yahudi cemaati ve cemaat ileri gelenleri Adato'nun aday olmasından yana bir tavır sergilemiştir. Bunun sebebi olarak Soriano'nun temsil yeteneğinin Adato kadar olamamasıdır. Cemaat ileri gelenlerinin

⁷⁶⁹ Bali, **Devletin Yahudileri**, 92.

⁷⁷⁰ Türkçe konuşmak, **Akşam**, 10 Temmuz 1951.

⁷⁷¹ Avram Benaroya, Les voyage d'Ankara, **L'Etoile Du Levant**, 31 Temmuz 1953.

⁷⁷² Bali, **Devletin Yahudileri**, 98.

Adato'nun adaylığı konusunda DP yetkilileri üzerinde büyük uğraş vermelerine rağmen başarılı olamamışlardır.⁷⁷³

Salamon Adato 3 Nisan 1954'de bir avukat arkadaşının ısrarı üzerine Mersin'de amatör Cihangir Safyurdlu'nun bir gemisinin İtalyan şilebiyle çarpışması üzerine açılan davaya bakmak üzere gittiği Adana'dan dönerken bindiği uçağın havada infilak etmesi üzerine hayatını kaybetmiştir.

Salamon Adato'nun ölümü üzerine Türk Yahudi gazete ve dergilerinde yayınlanan başyazılarda hakkında iyi bir hukukçu ve dava adamı olduğunu, Yahudi Cemaati'nde birçok önemli görevi olduğunu, cemaat içinde birçok komisyonda bulunduğunu, üstlendiği bütün görevlerini başarıyla yürüttüğünü ifade eden yazılar yazılmıştır. Bunlardan bazılarının başlıkları şöyledir: Son Posta gazetesi sahibi ve başyazarı Selim Ragıp Emeç "İki dosttan oldum", L'Etoile Du Levant gazetesinin sahibi ve başyazarı Avram Benaroya ise "Une grande perte!" (Büyük bir Kayıp) başlıklı makaleler yayınlamışlardır.⁷⁷⁴ Hakkında yazılan bütün başyazı ve makalelerin ortak noktası Salamon Adato'nun Türkiye'nin ve Yahudi Cemaati'nin yeri doldurulamayacak çok değerli bir şahsiyet olduğudur.⁷⁷⁵

Adato'nun 6 Nisan 1954'de yapılan cenaze merasimine katılanlar arasında İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Prof. Fahrettin Kerim Gökay, İstanbul Emniyet Müdürü Ekrem Yetkiner, DP Milletvekilleri Selim Ragıp Emeç, Ahilya Moshos, Andre Vahram Bayar, Mükerrerrem Sarol, Necmi Ateş, Portekiz, İsrail ve İtalya'nın İstanbul Konsolosları, avukat arkadaşları, Fener Rum Patrikanesi'nden bir temsilci, eski İstanbul Valisi Lütfi Kırdar, Türk Yahudi basın temsilcileri ve dönemin önde gelen simaları hazır bulunmuştur. Cenaze töreni yeni seçilen haham Rafael Saban tarafından yönetilmiş ve cenazesi Şişli İtalyan Musevi Mezarlığına defnedilmiştir.⁷⁷⁶

Salamon Adato'nun ölümünden sonra eşi Kornelya hayata küsmüş ve 5 Şubat 1955'de vefat etmiştir. Yılmaz Karakoyunlu'nun 6-7 Eylül 1955 olaylarını konu alan Güz Sancısı romanında ana kahramanlardan birisi olarak yer Salamon Adato

⁷⁷³ İstanbul DP adaylarından on biri feragat etti, **Vatan** 30 Mart 1954.

⁷⁷⁴ Selim Ragıp Emeç, İki dosttan oldum, **Son Posta**, 6 Nisan 1954; Avram Benaroya, Une grande perte!, **L'Etoile Du Levant**, 9 Nisan 1954.

⁷⁷⁵ Detras del sirkolio de Maestro Salamon Adato, **Şalom**, 8 Nisan 1954.

⁷⁷⁶ La seramonía funebre, **Şalom**, 8 Nisan 1954; Les funeraillles de Me Salamon Adatto, **Le Journal D'Orient**, 7 Nisan 1954; Funeraillles solennelles et grandioses, **L'Etoile Du Levant**, 9 Nisan 1954.

toplumsal hafızada yer almıştır.⁷⁷⁷ Salomon Adato milletvekilliği süresince Yahudi Cemaati'nin değil Türk milletinin vekili olmuştur. Ondan sonraki Yahudi temsilciler ise TBMM'de onun kadar girişken ve aktif olamamışlardır. Varlıkları sadece göstermelik ve simgesel olmaktan öteye gidememiştir.

4.2.3.2. Hanri (Hanuh) Soriano

1882 yılında Rodos'ta doğan Soriano İstanbul Beyoğlu nüfusuna kayıtlıdır. Babası Musani Efendi, annesi Mazaltor Hanım'dır. Fransızca ve İspanyolca dillerini bilen Soriano, Sarata Hanım ile evlenmiş ve bu evlilikten iki kızı olmuştur. Öğrenimini Rodos İdadisi ve Süleymaniye Medresesi'nde tamamlamıştır.⁷⁷⁸ Meclisteki milletvekilliği özlük dosyasında özel hayatıyla ilgili hakkında daha fazla bilgi bulunamamıştır. Milletvekilliği öncesinde sigorta eksperliği yapmaktadır. Hanri Soriano aynı zamanda Türkiye Yahudileri Cismani Reisliği görevini yürütmüştür. İkinci Dünya Savaşı sırasında Amerika'da Yahudiliği alakadar eden konuların tartışılacağı bir kongre düzenlenmiştir. Bu kongreye Türkiye Yahudiliğinden de temsilci istenmiş ve Hanri Soriano bu kongreye katılıp katılmamak konusunda başbakanlığa bir dilekçe göndererek izin talep etmiştir.⁷⁷⁹

Türkiye Yahudileri Başkanı Hanri Soriano 1947 yılında Şalom gazetesi yazarı Avram Leyon'un kendisiyle yaptığı bir görüşmede; Türkiye Yahudilerinin Filistin'e göç etmeye başlamasını normal karşıladığını ve gidenlerin Paris'e, New York'a, Londra'ya gider gibi gidip geldiklerini bunun herhangi bir organize çalışma olmadığını açıklamıştır. Gazetelerde çıkan göç haberlerinin ise gerçeği yansıtmadığını iddia ederek gazetecilerin yanlış bilgilendirildiğini söylemiştir.⁷⁸⁰

1950 seçimlerinde Yahudi toplumunu temsilen DP'den Hanri Soriano ile birlikte Salomon Adato, CHP'den Munis Tekinalp (Moiz Kohen), CMP'den Daniel Behar

⁷⁷⁷ Yılmaz Karakoyunlu, **Güz Sancısı**, İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2008, 95-99,207-209.

⁷⁷⁸ TBMM AGEM, TBMM ATKÖ, Sicil No:2050; İsmet Binark, **Türk Parlamento Tarihi (TBMM X. Dönem 1954-1957)**, Cilt:2, No:140, Ankara, 2010, 436.

⁷⁷⁹ **BCA**, 30.10.0.0.110.736.15.

⁷⁸⁰ Avram Leyon, Türkiye Yahudi Cemaati Başkanı Hanri Soriano ile bir görüşme, **Şalom**,11 Aralık 1947.

milletvekili adayı olmuştur.⁷⁸¹ Ancak seçimlerde Salamon Adato İstanbul'dan ikinci kez milletvekili seçilerek meclise girmiştir.

Hahamhane, 1950 yılına gelindiğinde hala Osmanlı döneminden kalan Hahamhane Nizamnamesi ile yönetilmektedir. Cumhuriyet rejiminin gereksinimlerine göre güncelleştirilemediğinden, 1931 yılından beri Hahambaşı seçilememiş ve Yahudi toplumu yirmi yılı aşkın bir süreden beri Cismani Meclis Başkanı Hanri Soriano ve bu makamda bulunan meclis üyeleri tarafından yöneltmiştir. Cismani Meclis'ten boşalan üyeler için yapılan seçimler kamuoyuna duyurulmadan yapıldığı için Yahudi toplumunun ezici çoğunluğu bu seçimlere katılmamıştır. Dolayısıyla Cismani Meclis Başkanlığı ve üyelerin seçim usulü ağır bir şekilde eleştirilmiş ve istifaları istenmiştir. Bu eleştiriler neticesinde Hanri Soriano istifa etmek zorunda kalmıştır.⁷⁸²1950 yılında Cismani Meclis yeniden seçime gitmesi için gerekli yasal izin ve düzenlemelerin yapılması konusunda İstanbul milletvekili Salamon Adato gerekli girişimlerde bulunmuştur. DP'nin gerekli düzenlemeleri ivedilikle gerçekleştirmesi üzerine 31 Mayıs 1936'dan beri toplanmayan Cismani Meclis 30 Nisan 1950 günü yeni üyelerini seçti ve başkanlığa Dr. Samuel Abrevaya getirildi. Abrevaya, cemaatin öncelikli sorunun Hahambaşılık Nizamnamesi'nin günün şartlarına uygun bir şekilde yeniden düzenlenmesi olduğunu açıklamıştır.⁷⁸³

1954 seçimleri öncesinde DP İstanbul aday yoklamalarında azınlıklardan Salamon Adato dahil hiç kimse seçilmemiştir. Böyle bir sürprizin sebebi İstanbul il teşkilat merkezinin Salamon Adato yerine Türkiye Yahudileri Cismani Reisi Hanri Soriano'nun aday gösterilmek istenmesidir. Salamon Adato'nun Adana'da bir uçak kazasında vefat etmesi üzerine Türkiye Yahudi Cemaati ileri gelenleri dahil cemaat tarafından da olumlu karşılanmamasına rağmen Hanri Soriano'nun adaylığı kesinleşmiştir.

X. Dönem milletvekilliği seçimlerinde İstanbul'dan DP adayı olmuş ve 327.741⁷⁸⁴ oy alarak 14 Mayıs 1954 tarihinde meclise girmiştir. Meclis faaliyetlerine İktisat Komisyonunda katılmıştır. Bu komisyonlarda başta petrol kanunu olmak üzere çeşitli

⁷⁸¹ Moris Levi ve Diğerleri, **Şalom'da 60 Yıl 1947-2007**, İstanbul: Gözlem Yayınları, 2007, 24.

⁷⁸² Sn H.Soriano Konsey Laik Başkanlığı'ndan istifa etti, **Şalom**, 13 Nisan 1950.

⁷⁸³ Rıfat Bali, **Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri/Devlet'in Örnek Yurttaşları 1950-2003**, İstanbul: İstanbul Kitabevi, 2009, 6-7.

⁷⁸⁴ TBMM AGEM, TBMM, ASM, No: 2050.

kanun teklifleri ve kanun değişiklikleri konularında çalışmalara katılmıştır.⁷⁸⁵ Milletvekilliği süresince genel kurulda hiç söz almamış ve konuşma yapmamıştır. TBMM kayıtlarında sicil dosyası dışında hiçbir kaydı bulunmamaktadır. Hanri Soriano'nun ölüm tarihi konusunda bir bilgiye ulaşılamamıştır.

4.2.3.3. Yusuf Salman (Yosef)

Yusuf Salman 1888 yılında Selanik'te doğmuştur. Babası Davi Bey, annesi Beneta Hanım'dır. Salman evli ve bir ocuk babasıdır. Temel eğitiminden sonra Galatasaray Lisesi'ne devam etmiş ve buradan 1906'da mezun olmuştur. İyi bir eğitim almış ve Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, İngilizce, Almanca dillerini iyi derecede bilmekteydi. Selanik'teki Osmanlı Bankası'nın açtığı memur sınavını birincilikle kazanıp meslek hayatına burada başlamıştır. Bankanın hemen hemen bütün servislerinde çalışmıştır.⁷⁸⁶

Yusuf Salman 1910–1911 yıllarında askerlik hizmetini Selanik'te bedelli olarak yapmıştır.

Ticari faaliyetlerini yürütürken 1946'da Demokrat Parti'ye ye olmuştur. Aynı zamanda yerel yönetimlerde de görev almış ve 1950'de İstanbul Şehir Meclisine girmiştir. Yerel yönetimlerde özellikle Bütçe ve Hesap İnceleme Komisyonlarında görev almıştır. 1955'te İstanbul İl Genel Meclisi'ne seçilerek burada Bütçe ve Hesap İnceleme Komisyonlarında Başkan olarak çalışmıştır. Yusuf Salman 1951'den itibaren Kızılay Cemiyeti'nin Beyoğlu Şubesi Saymanlığı'nı yapmış ve aynı zamanda Türk-Fransız Kültür Cemiyeti azalığı ve murakıplığı görevlerini de birlikte yrtmştir.⁷⁸⁷

Siyasi hayatına 1946 yılında DP'nin Kuledibi Semt Ocağı'nda başlamış, 1957 yılındaki XI. Dönem milletvekili seçimlerinde DP'den İstanbul adayı olarak devam etmiştir. Yusuf Salman'ın seçim konuşmasında Varlık Vergisi'nin getirdiği zorlukların sorumlusu olarak CHP'yi gördüğünü, azınlıkların çektiği sıkıntılara işaret ederek tekrar aynı günleri yaşamak istemedikleri için ekalliyetlerin kesinlikle

⁷⁸⁵ Binark, 436.

⁷⁸⁶ Zühtü Aslan, **Türk Parlamento Tarihi (TBMM XI. Dönem 1957-1960)**, Cilt:3, No:156, Ankara, 2011. 536.; TBMM AGEM, TBMM ATK, No:2350.

⁷⁸⁷ Aslan, 537.

CHP'ye oy vermeyeceklerini söylemiştir. Aşkale faciasına da değinerek yaşlı hasta dinlemeden çok büyük acıların yaşandığını ve artık DP sayesinde bütün vatandaşlık ve insan haklarına kavuştuklarını ifade etmiştir.⁷⁸⁸

27 Ekim 1957'de yapılan milletvekili seçimlerinde Yusuf Salman 315.658⁷⁸⁹ oyla milletvekili seçilmiştir. 30 Ekim'de mazbatasını almış, CHP'nin seçimlerin iptali yönünde yaptığı itiraz reddedilerek mazbatasını onaylanmış ve 1 Kasım 1957'de TBMM'ye katılmıştır. Milletvekilliği döneminde Ticaret Encümeni'nde görev almasına rağmen TBMM genel kurulunda hiçbir konuşması ve tavrı bulunmamaktadır.⁷⁹⁰

27 Mayıs 1960 Askerî müdahalesi sonrası kurulan Yassıada Mahkemesi tarafından tutuklanan Yusuf Salman hakkında gayri meşru servet davası açılmıştır. Tutuklanması sonrasında rahatsızlanarak Kasımpaşa Deniz Askerî Hastanesi'ne sevk edilerek burada tedavi altına alınmıştır. 18 Ağustos 1960'da yapılan muayenesi sonrasında Myokart Enfaktüsü, Kalp Yetersizliği, Şekerli Diyabet, Generalize ve Serebral Arteriyoskleroz rahatsızlıkları teşhisi konulmuştur. Bu sırada devam etmekte olan davasında beyanına başvurulmak istenmiş, ancak unutkanlığı sebebiyle doğru bir şekilde beyan verecek zihni kabiliyete sahip olmadığı doktorlar tarafından da tespit edilmiştir.⁷⁹¹

Hakkında açılmış olan haksız mal iktisabından sabık olan Yusuf Salman 6 bilirkişi tarafından incelenen mal varlığında gayri meşru herhangi bir durumun olmadığına dair rapor hazırlayarak mahkemeye sunmuşlardır. Bu rapor gereğince Salman hakkında devam eden gayrimeşru servet edinme hakkındaki davası vefatından sonra 11 Ocak 1961 tarihinde beraat ile neticelenmiştir.⁷⁹² Davası devam ederken Yusuf Salman 28 Kasım 1960'da Yassıada'da vefat etmiştir. Cenazesine Türkiye'nin önde gelen sanayici ve işadamları katılmıştır.

⁷⁸⁸ Güleriyüz, 136; Ekalliyetler İçin Muhalefet ve İktidar Birbirini İtham Ediyor, **Hürriyet**, 12 Ekim 1957; DP toplantıları yurtta büyük alaka görüyor, **Son Havadis**, 12 Ekim 1957.

⁷⁸⁹ TBMM AGEM, TBMM ASM, Sicil No:2350.

⁷⁹⁰ Aslan, 537.

⁷⁹¹ **BCA**, 10.09.0.0.270.826.2.

⁷⁹² **BCA**, 10.09.0.0.270.826.2.

4.2.3.4. İzak Altabev

İsak (İsaac) Altabev 1900 (1316) yılında İstanbul'da doğmuştur. Asıl adı İzak Etebaki'dir. Gelibolu seferad Yahudilerinden olan Babası Samuel Bey, Annesi Rifka Hanım'dır.⁷⁹³ Fransızca orta tahsilden sonra yüksek eğitimine Berlin Üniversitesi'nde devam etmiştir. Mezun olduktan sonra Deutsche Orient Bank Berlin Merkez ve İstanbul Şubesi'nde memur olarak çalışmıştır. Ardından bir ithalat firmasında memur olarak devam etmiş, 1923-1935 yılları arasında İstanbul'da ithalat firmasında şube müdürü, 1937-1952 arasında ise Ankara tüccarlarından Vehbi Koç ve Ortaklarının firmasında hisse sahibi ve yönetim kurulu üyesi olarak çalışmıştır. 1952 sonrasında sanayi işleriyle meşgul olan Altabev TBMM'ne verdiği özgeçmişinde Musevi cemaatinin finanse ettiği Fakirleri Koruma Cemiyeti ve Hahambaşılık Hayır Komisyonu'nun da reisi olduğunu bildirmiştir. İsak Altabev evli ve hiç çocuğu yoktur. Yurtdışında iyi bir eğitim alan Altabev, Fransızca, Almanca, İngilizce, İspanyolca ve az İtalyanca dillerini biliyordu.⁷⁹⁴

İstanbul'daki Musevi cemaatinin önde gelen isimlerinden birisi olan Altabev, 1946 yılından beri DP'de aktif olarak yer alan Hahambaşılık sekreteri Yusuf Salman ile birlikte Hahambaşı Rafael Saban'ın önerisi ve desteğiyle DP'den İstanbul milletvekilliğine aday olmuştur. 1957 seçimlerinde aldığı 315.461⁷⁹⁵ oyla milletvekili seçilmiştir. Milletvekilliği döneminde İktisat Encümeni ve Sanayi Encümeni'nde görev yapmıştır. Parlamentoda Gelir Vergisi Kanunu hakkında vermiş olduğu iki teklif dışında yasama faaliyeti bulunmamaktadır.⁷⁹⁶

27 Mayıs 1960 Askerî müdahalesi sonrası kurulan Yassıada Mahkemesi tarafından diğer milletvekilleriyle birlikte tutuklanan İsak Altabev hakkında anayasayı ihlal davası açılmıştır. Yapılan yargılama sonunda Türk Ceza Kanunu'nun 146/3 maddesine göre 4 sene 2 ay mahkûmiyet almış ve cezasını çekmek için Kayseri Cezaevine gönderilmiştir.⁷⁹⁷ Tutuklandığında ayağa kalkamayacak derecede rahatsız olan Altabev, Kayseri Cezaevi'ndeyken geçirdiği beyin kanaması sonrasında 31 Ocak 1962'de Kayseri Devlet Hastanesi'ne kaldırılmış ve burada yapılan tetkiklerde

⁷⁹³ BCA, 10.09.0.0.44.132.1. (Nüfus Hüviyet Cüzdanı Sureti).

⁷⁹⁴ TBMM AGEM, TBMM ATKÖ, No:2335; Zühtü Aslan, **Türk Parlamento Tarihi (TBMM XI. Dönem 1957-1960)**, Cilt:3, No:156, Ankara, 2011. 527.

⁷⁹⁵ TBMM AGEM, TBMM, ASM, No:2335.

⁷⁹⁶ TBMM ZC, 11. Devre, Cilt. 6, Birleşim 26, 493.

⁷⁹⁷ BCA, 010.09.0.0.44.132.1. ;Güleryüz, 135.

sağlık durumunun giderek kötüye gittiği tespit edilmiştir. Kayseri Devlet Hastanesi Altabev'i sağlık kuruluna sevk etmiş ve Sağlık Kurulu Altabev'in mevcut hastalığının hayati tehlike seviyesinde bulunduğu için cezasının 6 ay tehir edilmesi yönünde bir karar vermesi üzerine Altabev serbest bırakılmıştır. Verilen süre sonunda tekrar sağlık kuruluna çıkması kararlaştırılmıştır.⁷⁹⁸

İsak Altabev tedavi gördüğü Pastör Fransız Hastanesi'nde 6 Mart 1962'de sabah saat 10'da vefat etti. Altabev 7 Mart 1962'de Neve Şalom Sinagogu'ndaki cenaze töreninden sonra Ulus Seferad Musevi Mezarlığı'na defnedilmiştir.⁷⁹⁹

Altabev'in ölüm haberi bütün Yahudi camiasında üzüntüyle karşılanmıştır. Sadece Türk Yahudi basını değil yurtdışındaki gazete ve dergilerde Altabev'in ölüm haberini okuyucularına duyurdular. Bunlardan birisi olan Jews Telegraphic Agency (JTA) "Türk Parlamentosu eski Yahudi üyesi İsak Altabev öldü" başlığıyla verdiği haberde Altabev'in Yahudi toplumunun aktif liderlerinden birisi olduğuna dikkat çekmiştir.⁸⁰⁰

⁷⁹⁸ BCA, 010.09.0.0.44.132.1.

⁷⁹⁹ Una muy regretavle piedrita, **Şalom**, 7 Mart 1962.

⁸⁰⁰ Isaac Altabev, Former Jewish Member of Turkish Parliament, Dead, **Jewish Telegraphic Agency**, 9 Mart 1962.

Tablo 4. 1. Çok Partili Dönemde Gayrimüslim Milletvekilleri Hakkında Bilgiler

ADI SOYADI	MİLLİYETİ- MEDENİ HALİ	EĞİTİM DURUMU	MESLEĞİ	BİLDİĞİ YABANCI DİL	PARTİSİ- SEÇİM BÖLGESİ-SEÇİM DÖNEMİ
Nikola Façatelli	Rum Ortodoks, Evli,	Tıp Fakültesi	Doktor	Rumca, Fransızca	CHP, İstanbul – 8.
Vasil Konos	Rum Ortodoks, Evli, 2 Çocuk	Tıp Fakültesi	Doktor	Rumca, İngilizce, Fransızca, Almanca	CHP, İstanbul - 8
Andre Vahram Bayar (Kocabıykyan)	Ermeni Gregoryen- Evli, 1 Çocuk	Tıp Fakültesi	Doktor	Fransızca	DP, İstanbul – 9.
Salamon Adato	Musevi, Evli,	Hukuk Fakültesi	Avukat	İngilizce, Fransızca, Almanca	DP, İstanbul – 8, 9.
Ahilya Moshos	Rum Ortodoks, Evli, 2 Çocuk	Hukuk Fakültesi	Avukat	Rumca, Fransızca, Arapça, Farsça,	DP, İstanbul – 9.
Zakar Tarver	Ermeni Gregoryen- Evli, 1 Çocuk	Tıp Fakültesi	Doktor	İngilizce, Fransızca	DP, İstanbul – 10, 11.
Aleksanros Hacopulos	Rum Ortodoks, Evli	Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu	Eğitimci	Rumca, Fransızca,	DP, İstanbul – 10, 11.
Hanri Soriano	Musevi, Evli, 2 Çocuk	Süleymaniye Medresesi	Tüccar	Fransızca, İspanyolca	DP, İstanbul – 10.
Mıgırdıç Şellefyan	Ermeni Gregoryen- Evli, 2 Çocuk	Lise	Tüccar	Fransızca, İngilizce, İtalyanca,	DP, İstanbul – 11.
Hristaki Yuannidis	Rum Ortodoks, Evli, 3 Çocuk	Robert Koleji	Tüccar	Rumca, İngilizce, Fransızca, Almanca	DP, İstanbul – 11.
Yusuf Salman	Musevi, Evli, 1 Çocuk	Galatasaray Lisesi	Tüccar	Almanca, Fransızca, İngilizce, İtalyanca, İspanyolca	DP, İstanbul – 11.
İzak Altabev	Musevi, Evli	Berlin Üniversitesi	Tüccar	Almanca, Fransızca, İngilizce, İtalyanca, İspanyolca	DP, İstanbul – 11.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE GAYRİMÜSLİM MİLLETVEKİLLERİ VE FAALİYETLERİ

5.1. Demokrat Parti'nin Azınlık Politikası ve 6/7 Eylül Olaylarına Giden Süreç

Demokrat Parti'nin 1950 seçimlerinden sonra Gayrimüslim azınlıkla ilişkilerin normalleştiği görülmektedir. Menderes Hükümeti de parti programında milliyetçilik anlayışını değiştirmemiş, tıpkı önceki hükümetlerde olduğu gibi, vatandaşlık esasına dayandırmıştır. Her vatandaş, dinî ya da ırkı ne olursa olsun Türk sayılmaktadır.⁸⁰¹ Azınlıklar, DP hükümetinin ilk yıllarında, uygulanan liberal politikaları kendileri açısından olumlu olacağı beklentisine girmişlerdir. DP hükümetinin bu dönemde azınlıkların lehine çıkardığı kanunlar ve uygulamaya koyduğu düzenlemeler bu beklentiyi doğrular nitelikte olmuştur.⁸⁰²

1950'li yılların başında Türkiye ile Yunanistan arasında ortaya çıkan dostane ilişkiler her iki ülkenin de menfaatlerine olan NATO ve Balkan Paktı konusunda işbirliği yapılması, DP'nin özellikle Rum azınlık ile ilişkilerinde olumlu bir hava estirmiştir. Azınlık okullarıyla ilgili düzenlemeler, Heybeliada'daki Ruhban Okulu'na dışarıdan da öğrenci kabul etmesine müsaade edilmesi, azınlık okullarının çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak üzere özel organizasyonlara izin verilmesi ve Yunanistan'dan öğretmen

⁸⁰¹ **Demokrat Parti Tüzük ve Programı**, Ankara: İstiklal Matbaası, 1953.

⁸⁰² The National Archives and Records Administration (NARA) 782.00/5-753 ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 12.05.1953.

getirilmesine müsaade edilmesi gibi konular bu durumun bir göstergesi olmuştur. Bunun karşılığında Türk hükümetinin de Batı Trakya'daki Türk azınlığın okullarını desteklenmesi, Türk öğretmenler ile bu okullara gerekli ders malzemesi göndermesi Yunanistan tarafından kabul edilmiştir.

Athenagoras'ın Rum Patriği olmasından sonra DP iktidarıyla iyi ilişkiler kurması hükümetin Rum azınlıkla ilişkilerini olumlu yönde etkilemiştir. Patrik, cemaati adına bağlılıklarını ve iyi dilek temennilerini sunmak üzere 27 Temmuz 1950'de, Ankara'ya bir ziyaret gerçekleştirmiş ve bu ziyaretinde Celal Bayar ve Adnan Menderes ile görüşmüştür. Bu ziyarete binaen bir yıl sonra Cumhuriyet tarihinde ilk kez bir başbakan, Fener'deki Patrikhane'ye resmi bir ziyarette bulunmuştur. Hatta bu ziyareti sırasında Patrikhane'ye 5.000 lira bağış yapan Menderes bu ziyaretinin din ve vicdan özgürlüğüne ve demokrasiye atılan bir adım olarak algılanmasını istemiştir.⁸⁰³

DP hükümetinin Rum Patriği Athenagoras ile ilişkisi İngiliz Konsoloslugu'nun dikkatini çekmiş ve Dışişleri'ne yazdığı raporunda bundan şöyle bahsetmiştir:⁸⁰⁴ “Öyle hissettim ki, kendisi (Patrik) adeta dünya üzerindeki cenneti tasvir ediyordu. Tam sivil haklardan, tümüyle eşit muameleden, harika Türk adaletinden bahsediyor ve halkının Türkiye'de tamamen özgür yaşama imkânına sahip olmasının ne büyük bir şans olduğunu anlatıyordu. Cumhurbaşkanı bu ülkenin gerçek babasıydı ve Başbakan da gerçek bir centilmendi... ve bu minvalde sarf edilmiş pek çok söz daha... inanın bana, burada kullandığım kelimeler, aynen Patrik Hazretlerinin kullandığı kelimelerdir.”

Bu süreçte gayrimüslimlerin DP hükümetine duyduğu güven neticesinde 1950 ve 1954 seçimlerinde, neredeyse tüm gayrimüslimler DP'ye oy vermişlerdir. Azınlıkların dinî lider ve temsilcileri de azınlıkları DP oy vermeleri konusunda cesaretlendirmiş ve teşvik etmişlerdir.⁸⁰⁵ Bu çerçevede azınlıkların seçimlere büyük bir katılımı gerçekleşmiştir. Bunda geçmişteki yaşanan olumsuzlukların da büyük etkisi olduğu söylenebilir.

1950 seçimlerinde TBMM'ye üç gayrimüslim, DP'nin İstanbul milletvekili olarak girmiştir. Bunlar Salamon Adato, Ahilya Moshos ve Andre Vahram Bayar'dır.

⁸⁰³ Macar, 193.

⁸⁰⁴ PRO FO 371/101890, İstanbul Başkonsoloslugu Raporu, 15.04.1952

⁸⁰⁵ NARA, 782.00/11-2157 ABD Başkonsoloslugu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 24.11.1957.

Gayrimüslimler DP'nin iktidardaki ikinci dönemi olan 1954-1957 döneminde ise yine mecliste üç milletvekiliyle temsil edilmişlerdir. Bu dönemdeki temsilciler ise Aleksander Hacopulos, Zakar Tarver ve Hanri Soriano olmuştur.⁸⁰⁶ Azınlıklar, DP'nin 1954 yılından itibaren izlediği azınlık politikalarından rahatsızlık duysalar da CHP'nin seçimleri kazanarak tekrar iktidara gelme ihtimalinden duydukları endişeyle DP'yi sonuna kadar desteklemeye devam etmişlerdir. Bu sebeple azınlıklar, DP'nin son döneminde meclise Hristaki Yoannidis, Aleksander Hacopulos, Mıgırdıç Şellefyan, Zakar Tarver, Yusuf Salman ve İzak Altabev ile birlikte her cemaatten ikişer temsilci olmak üzere toplam altı milletvekili göndermişlerdir.

DP başlangıçta gayrimüslim cemaatlerle olan ilişkisinde olumlu bir tutum izlerken 1953 sonrasında ilişkiler giderek CHP dönemindeki seviyeye inmiştir. Azınlık hakları her ne kadar 1923 Lozan Antlaşmasıyla garanti altına alınmış ise de CHP hükümetleri gayrimüslim cemaatlerin Ankara'daki merkezi hükümetten ayrı olarak hareket etmesini bölücülük olarak görmüş ve bu refleks ile cemaatlerin dinî ve eğitim faaliyetlerini merkezi kurullar değil yerel meclislerin uhdesinde görmüştür.⁸⁰⁷

DP'nin azınlıklar hakkındaki olumlu politikalarının değişmesinde Kıbrıs olaylarının büyük etkisi olmuştur. Özellikle basında çıkan Rum azınlığın sadakatsizliğiyle ilgili haberler, Patrik Athenagoras'ın Megali Idea propagandası ve Kıbrıs'taki terör olaylarının İstanbul'daki Rumlar tarafından finanse edildiğine dair iddialar hükümetin azınlık politikalarını gözden geçirmesine neden olmuştur. Ayrıca Yunanistan'ın BM nezdinde girişimlerde bulunarak Kıbrıs konusunu 1954 yılından itibaren uluslararası alana taşıyarak Kıbrıs'ı elde etme çabası, Türk-Yunan ilişkilerinde ve ülkemizdeki Rum azınlıklara karşı izlenen politikalarda yeni bir dönem açmıştır. Başbakan Menderes Yunan Hükümetini uyararak sükûnet ve itidale her zamankinden daha fazla ihtiyaç olduğunu belirtmiştir.⁸⁰⁸

Demokrat Parti, iktidara geçince gayrimüslim azınlıklara Varlık Vergisi'ni geri ödeyeceğine dair verdiği sözü de tutamamıştır. Bu konuda Maliye Bakanı kendisine bir konuda yöneltile sorulara ülkenin ekonomik koşullarının tazminat ödenmesine

⁸⁰⁶ Alex Alexandris, *The Greek Minority of İstanbul and Greek-Turkish Relations(1918-1974)*, Athens: Centre for Asia Minor Studies, 1992, 250.

⁸⁰⁷ NARA 782.00/5-753 ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 2.05.1953.

⁸⁰⁸ *Cumhuriyet*, 22 Ağustos 1954.

imkan vermediğini açıklamıştır.⁸⁰⁹ Varlık Vergisinin şekillenmesinde büyük katkısı bulunan Faik Ökte'nin 1951 yılında Varlık Vergisi Faciası adıyla yayımladığı eleştirel çalışması Türk kamuoyunda sert tartışmalara neden olmuştur. Türk basını, Faik Ökte'yi Müslümanlar ve gayrimüslimler arasına düşmanlık tohumları ekmekle suçlamakta ve bu durumun dış güçlere Türkiye aleyhine propaganda için kullanabilecekleri malzeme sağlamakla itham etmiştir.⁸¹⁰ Cumhuriyet gazetesi ise Varlık Vergisi'nin siyasi bir hata olarak düşünülse bile, devlet sırlarının açıklanmasını bir alçaklık olarak değerlendirmiştir.⁸¹¹

1954 seçimlerinden önce Varlık Vergisi'nin sorumlularının siyasi haklarının ellerinden alınması yolunda bir yasa tasarısı hazırlanmak istenmiş ise de, bu sadece gayrimüslimlerin oylarını kazanmak için atılmış bir adım olmaktan ileri gidememiştir. Bu konu genel ya da mahalli seçimlerden önce genellikle bir DP milletvekilinin soru önergesiyle Meclis gündemine sokulmakta ve tartışılmakta ise de bir netice alınmadan bir sonraki seçim tarihine kadar unutulmuştur. Gayrimüslimlerin tazminatla ilgili beklentileri 1957 seçimlerinden sonra son bulmuştur. Çünkü gayrimüslimler artık Varlık Vergisi ile ilgili tartışmaları DP'nin muhalefetteki CHP'yi baskı altına almak gündeme getirdiğini anlamışlardır.

1954 yılında Kıbrıs konusunda artan tartışmalar, DP'nin gayrimüslim azınlıklara karşı başlangıçta gösterdiği toleransı tamamen tüketmiştir. 1955 yılında, 6-7 Eylül Olayları Türk basınında, özellikle de Hürriyet gazetesinde, azınlıklara yönelik bir kışkırtma kampanyası başlatılmasına neden olmuştur. Saldırıları çoğunlukla Rum azınlığa yönelik olsa da Türk devletine sadakatsizlik suçlamaları "Rumların" şahsında bütün gayrimüslimlere yöneliktir. Benzer algı Varlık Vergisi'nin uygulanması sırasında da kullanılmıştır. Yahudiler, diğer gayrimüslimleri temsilen Türk halkını sömürenler olarak tasvir edilmiştir. Türk basınının hedefinde özellikle İstanbul'daki Rum azınlık, Patrikhane ve Rum basını bulunmaktadır.⁸¹²

Türkiye'de bu gelişmeler olurken, Batı Trakya'da Yunanistan idaresindeki Türk azınlığa yönelik baskılar artmış ve ayrımcılık haberleri Türk gazetelerinde daha sık

⁸⁰⁹ Rıfât Bali, Çok Partili Demokrasi Döneminde Varlık Vergisi Üzerine Tartışmalar, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 165, 1997, 47-59.

⁸¹⁰ **Akşam**, 18.05.1951; **Son Posta**, 20.05.1951.

⁸¹¹ **Cumhuriyet**, 28 Haziran 1951.

⁸¹² Foti Benlisoy, 6/7 Eylül Olayları Öncesinde Basında Rumlar, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 81, 2000, 28-38.

yayımlanır olmuştur.⁸¹³ Gazeteler bu haberlere ek olarak Yunanistan idaresi altında Kıbrıslı Türklerin de aynı biçimde baskıya maruz kalabileceğine dikkat çekmektedir. 1955 yılından itibaren İstanbul'daki Rum azınlıkla Batı Trakya'daki Türk azınlık doğrudan karşılaştırılmaya başlanmıştır. Gazeteler, Yunanistan'daki Türk azınlık ayrımcılık nedeniyle göçe zorlanırken, İstanbul'daki Rum azınlığın sürülme endişesi olmadan rahat bir yaşam sürmesini eleştirmektedir. Hatta 6 Eylül'den birkaç gün önce, Kıbrıs'ta statükonun değiştirilmesi durumunda Lozan Antlaşmasının da tartışmaya açılacağı tehdidinde bulunulmuştur.⁸¹⁴

Gazeteler Fener Rum Patriği Athenagoras'ın Kıbrıs olaylarında Kıbrıslı Rum Başpiskopos Makarios ve Yunan kiliselerini kınaması beklentisi içerisine girmiştir. Ancak Lozan Antlaşması'na göre Patrik, sadece siyasi olmayan konularda demeç verebilmektedir. Athenagoras'ın siyasi konularda demeçler vermesi basının dikkatini çekmiştir. Türk basını, Haziran 1955'ten itibaren, başta Hürriyet, Yeni Sabah ve Tercüman gazetelerinin olduğu bir grup gazete Patrik'i Kıbrıs sorununa dahil etmek için kampanya başlatmıştır. Papa Eftim ile Patrik Athenagoras arasındaki güç mücadelesinde Papa Eftim'in Patrikhane ve Athenagoras hakkındaki demeçleri Türk kamuoyunun Athenagoras ve Patrikhane aleyhine yönelmesine neden olmuştur.⁸¹⁵

Kıbrıs'taki Rumların adanın Yunanistan'a bağlanması konusunda giriştikleri şiddet olayları Türk kamuoyunu derinden etkilemiş ve Kıbrıs meselesini milli bir dava haline dönüştürmüştür. Bu sırada Türk basını olayları Athenagoras ve Patrikhane'nin Kıbrıs'taki şiddet olaylarını destekledikleri ya da kayıtsız kaldıkları yolunda yaptıkları yayınlar nedeniyle onları hedef haline getirmiştir. Özellikle Hürriyet gazetesinin yayınladığı bir bildiriye göre, Athenagoras'tan Kıbrıs'ta Türklere karşı yapılan şiddet olaylarına karşı Rum teröristlerin kınaması istenmiştir.⁸¹⁶

⁸¹³ Türk azınlık camiye gidemiyor, **Hürriyet**, 26 Eylül 1953; Yunanistan Türklerin mallarına el koyuyor, **Hürriyet**, 30 Eylül 1953; Yunanistan'daki Türk öğretmenler işten çıkartılıyor, **Hürriyet**, 07 Ekim 1953; Batı Trakya Türklerine iş verilmiyor, **Hürriyet**, 01 Kasım 1953; Batı Trakya'da bir köyün tamamı Türkiye'ye göç edecek, **Hürriyet**, 29 Şubat 1954; Bugün Batı Trakya'dan 22 Türk Türkiye'ye göç etti, **Hürriyet**, 22 Mart 1954; Batı Trakya'dan 25 ırkdaşımız iltica etti, **Milliyet**, 13 Mayıs 1954; 12 Ada ve Batı Trakya'dan İlticalar, **Milliyet**, 09 Nisan 1954; Batı Trakya'dan ilticalar yeniden fazlalaştı, 23 Ekim 1954.

⁸¹⁴ **Cumhuriyet**, 01 Temmuz 1955; **Vakit**, 04 Eylül 1955.

⁸¹⁵ Dilek Güven, **Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül Olayları**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, 165.

⁸¹⁶ **Hürriyet**, 18 Temmuz 1955.

Bu sırada gazeteler her ne kadar bir kanıt gösteremeseler de Athenagoras ve İstanbul Rumlarının Makarios ile bağlantısı olduğunu, Megola İdea⁸¹⁷ adına kiliselerde Kıbrıslı Rumlar için bağış toplandığını ileri sürmektedir. Böyle bir ortamda Papa Eftim'in demeçleri de ortamın daha da gerilmesine neden olmuştur. Papa Eftim böyle bir ortamda bir beyanname yayınlarak Athenagoras'ı şu sözlerle eleştirmiştir.⁸¹⁸ “Kıbrıs işini ihdas etmiş olan Makarios'un Athenagoras tarafından desteklendiğinden asla şüphe edilmemelidir. Makarios'un kilisesi müstakil dahi olsa Ortodoks Kilisesi'nin merkezi olan İstanbul Patrikhane'sinden ve Patrik'ten izin alınmadan siyasi mahiyet taşıyan bir işin başına geçmiş olamaz.”

Bütün bu açıklama ve beyanlar neticesinde 6/7 Eylül Olaylarında Patrikhane hedef haline gelmiş, Patrikhane'nin Yunanistan'a taşınmasını ve Patrik Athenagoras'ın İstanbul'dan kovulması istenmiştir.⁸¹⁹ Patrikhane ve Patrik hakkında ortaya yayılan iddialar öyle bir boyutlara vardı ki, İstanbul'daki bazı kiliselerin, Kıbrıs'taki EOKA⁸²⁰ faaliyetlerini desteklemek için milyonlarca lira bağış topladıkları dahi iddia edilmiştir. Gazeteler bu iddialarını sağlam kanıtlarla destekleyemeseler de haberlerin Türk kamuoyu üzerindeki etkisi büyük olmuştur.

Türk gazeteleri Patrikhane kadar İstanbul'daki Rum basınını da hedef almıştır. Cumhuriyet gazetesi “Yunanistan basınında ve İstanbul'daki Rum basınında Kıbrıs sorunu” başlıklı bir yazı dizisi başlatmıştır.⁸²¹ İstanbul'daki Rum basınının tarafsız kalması, Türk gazetecileri tarafından ihanet olarak değerlendirilmiştir. Bu karşılıklı suçlamaların sona ermesi için Eleuptheri Fonigazetesinin editörü, Türk gazetecilerinin Patrik ve Rum basınıyla ilgili iddialarını ispata davet etmiştir.⁸²²

⁸¹⁷ Yunanistan'ın Bizans İmparatorluğunu yeniden kurmak için Küçük Asya'nın büyük bir bölümünü Türkiye'den alma ülküsü.

⁸¹⁸ Süreyya Şahin, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, İstanbul: İlke Yayıncılık, 1980, 223.

⁸¹⁹ NARA 882.413/5-857 ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 08 Mayıs 1957, Despatch No: 334; **Yeni Sabah**, 10 Ağustos 1955.

⁸²⁰ EOKA: Ethniki Organosis Kypriou Agoniston- Kıbrıslı Savaşçılar Ulusal Örgütü.

⁸²¹ Foti Benlisoy, 6/7 Eylül Olayları Öncesinde Basında Rumlar, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 81, 2000, 28-38.

⁸²² **Hürriyet**, 02 Eylül 1955; **Cumhuriyet**, 30 Ağustos 1955.

5. 2. 6/7 Eylül Olayları ve Tepkiler

Bir oldu-bitti ile 93 Harbi sırasında işgal ettiği Kıbrıs'tan⁸²³ 1950'li yıllarda çekilme kararı alan İngiltere, günümüzde de devam eden Kıbrıs sorununu uluslararası bir mesele haline getirmiştir. Bu sorun Türk-Yunan ilişkilerinin bir anda gerginleşmesine neden olmakla birlikte içerde Türkiye'nin azınlıklara olan bakışını da değiştirmiştir. Özellikle Patrikhane ve Rum azınlık bu süreçten itibaren baskı altına alınmıştır.⁸²⁴

Eylül 1955'de Türkiye ve Yunanistan dışişleri bakanları Londra'da Kıbrıs meselesine çözüm bulmak üzere bir araya gelmişlerdir. Türk Heyeti Londra'ya hareket etmeden önce Başbakan Menderes; Yunan dostluğuna verdiği önemi özellikle vurgulamış, Türkiye'nin 1955'e kadar izlediği "soğukkanlı ve ihtiyatlı" Kıbrıs politikasının temel amacının "Türk-Yunan dostluğuna ve ittifakına aynı kıymet ve ehemmiyeti vermek" olduğunu belirtmiştir. Kıbrıs'ta çıkan ve muhtemelen çıkacak olaylar karşısında İngiltere'yi de uyaran Menderes, Kıbrıslı Türklere sahip çıkılacağı mesajını yinelemiştir. Menderes, Kıbrıs'ın coğrafi ve jeopolitik açıdan Türkiye için son derece önemli olduğundan bahsederek Londra'ya gidecek Türk heyetinin, "Statükonun muhafazasını asgari şart olarak müdafaa edeceğini" açıklamıştır.⁸²⁵

29 Ağustos'ta Londra Konferansı başlamış ve önce Türkiye ardından Yunanistan bilinen görüşlerini açıklamışlardır. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, İngiltere'nin Kıbrıs'taki egemenliğinin devam etmesinden yana olduklarını açıklarken, Yunanlılar Kıbrıs'ta yaşayanların yani Rumlar'ın söz sahibi olmasını önerdiler. İngiltere ise her iki tarafın tekliflerini dinledikten sonra adaya kendi kontrolü altında özerklik verilmesini teklif etmiş ancak bu teklif de Türkiye ve Yunanistan tarafından ret edilmiştir. Konferans devam ederken 6 Eylül akşamı Dışişleri Bakanı Zorlu, Menderes'i arayarak beş yıllık moratoryum⁸²⁶ yapalım teklifine Menderes çok

⁸²³ Detaylı bilgi için: Hüseyin Bağcı, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, Ankara: ODTÜ Yayınları, 2001.

⁸²⁴ Macar, 196.

⁸²⁵ **Zafer**, 25 Ağustos 1955; **Vatan**, 25 Ağustos 1955.

⁸²⁶ **Moratoryum**: Bir ülkede savaş durumu veya ekonomik bunalım dönemlerinde ödeme tarihi gelmiş borcun tamamını ya da bir kısmını ödeyemeyeceğini ilan etmesidir. Bu durumlarda taraflar arasında borcun yeniden yapılandırılması sözkonusu olmaktadır.

kızmış, “Fatin Bey, ne söylüyorsunuz. Bu artık milletin sorunu olmuştur. İstanbul yanıyor, ben ne moratoryum kabul ederim, ne başka bir şey kabul ederim. Terk edin gelin konferansı” diyerek heyeti geri çağırmıştır.⁸²⁷ Böylece uzun süredir yürütülen Kıbrıs konusundaki çabalar bir gecede heba olmuştur.

Türkiye tarihinde 6/7 Eylül Olayları olarak anılan ve Türkiye’yi uluslararası arenada sıkıntıya sokan süreç, Selanik’te Atatürk’ün doğduğu evin bitişiğindeki Türk konsoloslğunun bahçesine atılan bombadan birinin patlamasıyla, evin ve konsolosluk binasının camlarının kırıldığı haberinin Türk kamuoyunda bomba tesiri yaparak başta İstanbul, Ankara ve İzmir olmak üzere, üç büyük kentte halkın sokağa dökülmesi ile başlamıştır.⁸²⁸ Olayların başlamasından birkaç ay önce basında çıkmaya başlayan haberler ile toplum iyice gerilmiş ve Ata’nın doğduğu eve bomba atıldı haberi zaten gergin olan halkı sokağa dökmüştür.

Bomba haberi ilk olarak 6 Eylül günü saat 13.00’de radyo haberlerinde verilmiş, ardından DP milletvekillerinden Mithat Perin’in sahibi olduğu İstanbul Ekspres gazetesi 16.00’da ikinci baskısında olayı “Atatürk’e Bomba” başlığıyla manşetten duyurmuştur. Gazetenin ikinci baskısı şehir sokaklarında hızla dağıtılmış ve bomba olayı halka duyurulmuştur.⁸²⁹

Türkiye’deki olayları takip ederek düzenli olarak raporlayan Amerika’nın İstanbul Konsolosluğu 6/7 Eylül olaylarını da başından beri takip ederek bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda, 6 Eylül öğleden sonra Selanik’ten gelen Atatürk’ün evinin bombalanması haberi İstanbul Ekspres gazetesinin yaptığı iki baskısı sayesinde bütün İstanbul’da duyulmuştur. Bu haberin duyulmasıyla birlikte toplumda haftalardır biriken öfke bir anda patlamış ve başta Kıbrıs Türktür Cemiyeti olmak üzere Türkiye Gençlik Federasyonları Taksim meydanına inerek bombalama olayını protesto mitingi düzenlemişlerdir. Bu miting daha sonra meydana gelecek olayların da fitilini

⁸²⁷ Hüseyin Ağun, **Demokrat Parti İktidarının Kıbrıs Politikası 1950-1960**, Ankara: İmge Kitapevi, 1997, 20-21; H. Fikret Alasya, **Kıbrıs ve Rum Yunan Emelleri**, Lefkoşa: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayını, 1992, 3; Melek Fırat, 1945-1960 Yunanistan’la İlişkiler, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar**, Editör: Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları 2001, 600; Mehmet Ali Birant, **Demirkırat-Bir Demokrasinin Doğuşu**, İstanbul: Can Yayınları, 1999, 109.

⁸²⁸ Atamızın Evi Bomba ile Hasara Uğradı, **İstanbul Ekspres**, 6 Eylül 1955; Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Ankara: Phoenix Yayınları, 2004, 433.

⁸²⁹ Serdar Sakin, Sabit Dokuyan, **Kıbrıs ve 6/7 Eylül Olayları (Menderes ve Zorlu’nun Tarihi Sınava)**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2010, 86; Atanın doğduğu eve atılan saatli bomba, **Hürriyet**, 7 Eylül 1955.

ateşlemiştir. Saat 18.00’da yaklaşık 800 kişi Galatasaray meydanında toplanarak Taksim’deki Atatürk heykeline doğru yürüyüşe geçmiştir.⁸³⁰ Göstericilerin ellerinde Kıbrıs Türktür Cemiyeti’nin pankartları ve İstanbul Ekspres gazeteleri bulunmaktadır. Toplanan kalabalık Yunan Konsolosluğuna yürümek istemiş ise de zabıta tarafından engellenmiştir.

Taksimde toplanan kalabalık saat 19.00’dan itibaren İstiklal Caddesi’ndeki ve Kurtuluş’taki Rumlara ait ev ve işyerlerine saldırılara başlamıştır. Saldırıları kısa sürede sahil boyunca Yeniköy’den Galata’ya, Adalar’dan Anadolu tarafındaki azınlıkların yaşadığı semtlere de sıçramıştır. Başlangıçta sadece Rumlara karşı başlayan şiddet olayları kısa zamanda Yahudi, Ermeni ve diğer ülke vatandaşlarının işyerlerine de yönelmiştir. Şiddet ve yağma olayları sadece ev ve işyerleriyle sınırlı kalmamış, kilise ve mezarlıklar da bu saldırılardan nasibini almıştır. Saldırıları gerçekleştirenler yanlarında getirdikleri aletlerle demir kepenklerle korumaya alınmış işyerlerini de açarak tahrip etmişlerdir. Olaylar karşısında hükümet saat 12.20’de sıkıyönetim ilan etmiş ve tanklar eşliğinde askerî birlikler şehirde sükûneti sağlamaya çalışmış, saat 02.30’da olaylar tamamen kontrol altına alınmıştır.⁸³¹

Bugün Rum azınlıkların sesi olan Apoyevmatini gazetesinin sahibi ve olayların tanıklarından birisi olan Mihail Vasiliadis o geceyi şöyle anlatmaktadır.⁸³² “O zaman 15 yaşındaydım ve Tahtakale’de Rıza Paşa 19 numarada bir tanıdığımızın yanında çalışıyordum. O dönem dükkânların yüzde ellisi gayrimüslimlere ait idi. Saat ikiye doğru daha Selanik’teki bomba haberi duyulmadan evvel ortalık yavaş yavaş karışmaya başlamıştı. Türk dükkân sahipleri yanımıza gelip bize şöyle diyorlardı: “Dükkânlarınızı hemen kapatıp eve gitseniz iyi olur”. Saat beşe doğru gayrimüslimlere ait tüm dükkânlar kapanmıştı. Tahtakale’de inanılmaz bir kalabalık birikmişti. Ne araba, ne otobüs, ne de tramvay geçebiliyordu. Eminönü’nde küçük gruplar halinde adamlar bekliyordu. Bankalar Caddesi’nde durum aynı idi. Karaköy ve Kuledibi’nde yine grup grup bekleyen adamlara rastladım. Taksim Meydanı ise artık iğne atsan yere düşmeyecek hale gelmişti. O sıra İstanbul Ekspres gazetesi çıktı.

⁸³⁰ NARA 782.00/9-1455 ABD Başkonsolosluğu, İstanbul’dan Devlet Departmanına, 14 Eylül 1955, Despatch No: 116; Alex Alexandris, **The Greek Minority of İstanbul and Greek-Turkish Relations(1918-1974)**, Athens: Centre for Asia Minor Studies, 1992, 256-257; **Milliyet**, 7 Eylül 1955.

⁸³¹ NARA 782.00/9-1455; Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Ankara: Phoenix Yayınları, 2004, 433; **Milliyet**, 7 Eylül 1955.

⁸³² Dilek Güven, 6-7 Eylül Olayları ve Failleri, **Toplumsal Tarih Dergisi**, Sayı 141, Tarih Vakfı, İstanbul, 2005, 13-14.

Beklenen haber gelmişti. Birden ortalık karıştı, sesler yükseldi. Saldırıları artık başlayabilirdi.”

Olaylardan kırk dört yıl sonra Herkül Milas Atina’da yayınlanan *To Vima* gazetesinde çıkan bir yazısında, 6-7 Eylül’ün Rumlarda yarattığı yıkımı göstermesi açısından bir anısını şu cümlelerle aktarmıştır;⁸³³ “Saldırganlar dairemize giremediler; çünkü Türk kapıcımız- Münire idi adı- bu apartmanda gâvur yok deyip kalabalığı caydırmıştı. Ama babamın dükkânı bütün olarak yok oldu. Bütün kumaşlar şeritler halinde kesilmişti. Olayları izleyen günlerde babam, annemle beni yüreklendirmeye çalıştı ama yaşadığı şok çok büyüktü; bir hafta içinde saçları bembeyaz oldu. Bir deprem gibi birden ekonomik yıkım geldi ve ailenin içinde sıkıntı, stres ve acı yıllar boyu yerleşti.”

Amerikan elçi raporlarında olaylar abartılı bir şekilde rapor edilmiştir. Bu rapora göre; İstanbul’da azınlıklara karşı yürütülen şiddet olayları eş zamanlı olarak İzmir ve Ankara gibi şehirlerde de görüldüğünü ifade ederek, yaşanan zarara dair ayrıntılı bilgiler verilmektedir.⁸³⁴ Ayrıca bir pansiyon Yunan fuar pavyonu, Yunan Konsoloslugu binası ve İngiliz Kültür Enstitüsü’nü barındıran bina saldırıya uğramıştır. Olaylarda toplamda 7 kişi ağır, 50 kişi ise hafif şekilde yaralanmıştır. Bu konuda İzmir Valisi Kemal Hadımlı Başbakanlık, Dışişleri ve İçişleri Bakanlığına 12 Eylül 1955 tarihinde bir rapor göndererek İzmir’de yaşanan olaylarda olup bitenleri ve almış olduğu tedbirler konusunda bilgi verilmiştir.⁸³⁵

6/7 Eylül olayları neticesinde DP grubu 12 Eylül 1955 tarihinde olağanüstü toplantıya çağırılmıştır. Toplantının ana konusu sıkıyönetim uygulamasının devamı öncelikli olarak görüşülmüştür. Olayların gerginliği milletvekillerine de yansımıştır. İlk sözü alan Başbakan Menderes sadece sıkıyönetim konusunun görüşülmesini, olayların nedenleri meselesinin görüşülmesi için şimdilik erken olacağını belirten bir konuşma yapmıştır. Menderes grup toplantısında sıkıyönetim konusunda ortak bir

⁸³³ Herkül Milas, 6/7 Eylül Olayları, *To Vima*, 07.09.1999.

⁸³⁴ NARA,782.00/9-755 ABD Başkonsolosluğu, İstanbul’dan Devlet Departmanına, 07September1955, Despatch No: 111; NARA 782.00/12-155 ABD Başkonsolosluğu, İstanbul’dan Devlet Departmanına, 03December 1955, Despatch No: 288; Arzu Kılıçdere, İzmir’de 6-7 Eylül Olayları, *Toplumsal Tarih*, 1998, 34-41.

⁸³⁵ BCA, İzmir Valiliğinin 12 Eylül 1955 tarihli ve 9 sayılı yazısı.

karar alarak öğleden sonraki meclis görüşmelerine güçlü çıkmak istemiştir. Bu çerçevede grup toplantısı sıkıyönetimin devamına karar vermiştir.⁸³⁶

TBMM 12 Eylül 1955’de Celal Bayar’ın davetiyle öğleden sonra olağanüstü toplanmıştır. Menderes rahatsızlığını bildirip yerine Fuat Köprülü’nün konuşma yapmasını istemiştir. Ancak Köprülü konuşmasında önce CHP’yi eleştirmiş, ardından da tarihi bir gaf yaparak olaylardan hükümetin haberi olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine Menderes başlangıçta konuşma yapmak istememiş ise de bu gaf üzerine söz almak zorunda kalmıştır.⁸³⁷ Menderes konuşmasında Kıbrıs meselesi sebebiyle halkın galeyana getirildiği ve kışkırtılan halkın olaylara neden olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca olayların halkı kışkırtan kötü niyetli kişiler sebebiyle bu safhaya ulaştığını belirterek yapılacak detaylı tahkikat ile suçluların cezасız kalmayacağını ifade etmiştir. Menderes ayrıca olayların 31 Mart hadisesiyle boy ölçüşebilecek boyutta ve vahamette olduğunu izah etmeye çalışmıştır.⁸³⁸

Azınlıkların 6/7 Eylül Olaylarına tepkilerini meclisteki iki temsilcisi dile getirmiştir. 12 Eylül 1955’te TBMM’de yapılan görüşmelerde söz alanlar arasında DP İstanbul milletvekilleri Zakar Tarver ve Aleksandros Hacopulos da bulunmaktadır. Zakar Tarver konuşmasında yaşananların bir vandalizm olduğunu ve olaylara karışanların teşhis edildiğini, devlet tarafından gerekli cezaya uğrayacaklarına emin olduğunu belirtmiştir. Ancak Türkiye Cumhuriyeti’nin laik yapısının hala bazıları tarafından algılanmadığı, Müslim-gayrimüslim herkesin vicdanının emrine uymakta serbest olduğunu ve dinin bir vicdan işi olduğunu söylemiştir. Konuşmasına “Asırlardan beridir Türkiye’de yaşayan Ermeni azınlığının ifa ede geldikleri hizmetler cümleinin malûmudur: Dr. Antanik paşalar, Horasancılar gibi tıp üstatları, Balyanlar gibi Selimiye Kışlasını, Beylerbeyi Sarayını, Dolmabahçe Sarayını inşa etmiş mimarlar, Dadyanlar gibi memlekette ilk defa baruthane tesis edenler, Devletin para sıkıntısına çare bulmuş olan Kazez Artinler, saymakla sonu gelmiyecek eslâfımız hep bu memlekete hizmette gurur ve şeref duymuşlardır. Onların öz evlâtları olan bugünküler de aynı samimî duygularla meşbu bulunuyorlar. Dosta ve düşmana karşı bizleri utandıracak olan son vandalizm gösterileri dolayısıyla azınlıkların bu samimî

⁸³⁶ Emin Karakuş, **İşte Ankara**, İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1977, 285.

⁸³⁷ Mükerrerem Sarol, **Bilinmeyen Menderes I**, İstanbul: Kervan Yayınları, 1983, 467-468.

⁸³⁸ Sakin-Dokuyan, 119; **Tan**, 13 Eylül 1955.

duygularını bu kürsüden belirtmek memleketin yüksek menfaatlerine uygun olacağı kanaatindeyim. Allah bu memleketi korusun!” sözleriyle devam etmiştir.⁸³⁹

Ardından söz alarak kürsüye gelen Hacopulos konuşmasında “ 6 Eylül’de İstanbul’da vuku bulan tüyler ürpertici hâdiseler karşısında insan haklarına tapan ve medeniyete âşık olan Türk milletine ait olması hasebiyle elbette bu anda bu kürsü susamazdı. Pek Muhterem Reiscumhurumuz Celâl Bayar, Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni fevkalâde içtima çağırarak bu nahoş hâdiseler etrafında kararlar alınması için hepimizi buraya davet ettiğinden kendilerine en büyük şükran ve minnettarlığımı ifade etmek isterim. Bu hâdiselerin vukuu anından itibaren pek Muhterem Hükümet Reisimiz Adnan Menderes ve kıymetli vekillerimizin sarf etmiş oldukları ve sarf etmekte devam ettikleri muazzam gayret ve gösterdikleri hakiki ve kardeşane alâkadan dolayı kendilerine ne kadar teşekkür etsem azdır. Ellerinden geldiğini yapacaklarına da eminim. Dinimin Hıristiyan olması hasebiyle değil; bir Türk vatandaşı ve bu milletin mümessili olarak medeniyetimize ve tarihimize vurulmuş olan bu darbe beni son derece üzmüştür, üzmemesine de imkân yoktur.” ifadelerini kullanmıştır.⁸⁴⁰

Hacopulos, yaptığı konuşmada dikkatleri emniyet teşkilatı üzerine çekerek; “Arkadaşlar; bizi en fazla üzen, maalesef itiraf mecburiyetindeyim, memleketin emniyet teşkilâtıdır. Bunu itirafta hepimiz müttetikiz. Emniyet teşkilâtı maalesef gafil avlanmış, maalesef uyumuş ve belki de; dilim söylemeye varmıyor; bâzı hâdiselere göz yummuştur. Misal söyleyeyim arkadaşlar; Büyükada’ya gece yarısı beş on kayık geliyor, içindekiler karaya çıkıyor. Polisler bunları görüyor. Bunlar 200 – 300 kişi idi. silâhsız, topsuz, tüfeksiz kimseler. Polisle konuşuyorlar. Ondan sonra Büyükada’yı tahrib ediyorlar. Hiçbir mukavemet görmeden gerisin geriye dönüyorlar. Polis isteseydi 3, 5 kayığı tutup bunları fare gibi kapan içinde tutamaz mı idi? Taksim’in göbeğinde çapulcular Zapyon Lisesinin kapısını zorlarken oradan süvari polisleri geçiyor. Hâdiseyi görüyor, ne yapıyorsunuz utanmazlar, diyor ve geçiyor gidiyor.” sözleriyle emniyet teşkilatının gerekli tedbirleri almakta yetersiz kaldığını ifade etmiştir.⁸⁴¹

⁸³⁹ TBMM ZC, Devre 10, Cilt. 7, İçtima 1, 12.09.1955, 674.

⁸⁴⁰ TBMM ZC, Devre 10, Cilt. 7, İçtima 1, 12.09.1955, 675.

⁸⁴¹ TBMM ZC, Devre 10, Cilt. 7, İçtima 1, 12.09.1955, 676.

Hacopulos olaylara karışanların bir merkezden emir almışçasına hareket ettiğinden bahsederek evlere girenlerin “Korkmayın sizi asıp kesecek değiliz. Buna dair emir vardır. Yalnız evlerinizi tahrib edeceğiz.” sözleriyle bunu açıkça ortaya koyduğunu ifade ederek teşkilatın bahaneler uydurarak bu işin içinden çıkmasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Emniyet ve zabıta teşkilatının göstericilerin üstesinden gelemeyeceğini düşünmenin ise çok daha vahim olacağını belirten Hacopulos, olaylarda yaşanan olumsuzlukları tek tek anlatarak mağdur olanın top yekûn asil Türk milleti olduğunu maddi ve manevi Türk milletine zarar vermek isteyen bu gizli ellerin tespit edilip gerekli cezayı bulacağına inandığını söylemiştir.⁸⁴²

Olaylarda ihmali bulunan görevlilerin el çektirilmesi sürerken İstanbul Valisi'nin de görevden alınacağı gazetelerde manşetten verilmiştir.⁸⁴³ 6-7 Eylül olayları hakkında Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde Başbakan Adnan Menderes'e yazılmış olan bir belgede İstanbul valisini olaylarla ilgili sorumlu tutarak “...Zabıta memurları o gece bu işi yapan çapulcu halkı “Burası yeter ileri gidin” şeklinde bu işin devamına teşvik ettiler, memleket harabeye döndü, güzel İstanbul'umuza yazık oldu, Ertesi gün Beyoğlu'ndaki harabeyi size gösterirken vali beyin yüzünün kızarmamasına hayret ediyoruz. İnşallah cezasını çekecektir. Fakat sizinde beceriksizliği yüzünden memleketi mahveden bu adamın bu haline göz yummanızı reca ve istirham eyleriz.” şeklinde şikâyet ettiği görülmektedir.⁸⁴⁴

6/7 Eylül Olayları arkasında büyük bir enkaz bırakmıştır. Olayların hedefinde her ne kadar Rum azınlıklar olsa da tahrip edilen işyerlerinin %59'u Rumlara, %17'si Ermenilere ve %12'si Yahudilere aittir. Amerikan arşivindeki verilere göre, saldırıya uğrayan işyerlerinin yüzde 59'u, evlerin ise yüzde 80'i Rumlara aittir. Saldırıya uğrayan işyeri sayısı 2.500, ev sayısı ise 670 olarak verilmiştir. Ermenilere ait evlerin sayısı 150, işyerlerinin sayısı ise 1.000 olarak belirtilmiştir. Yüzde olarak ifade edildiğinde, saldırıya uğrayan tüm işyerlerinin yüzde 17'sinin ve tüm evlerin yüzde 9'unun sahiplerinin Ermeni olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca toplam 33 Ermeni kilisesinden 3'ü ve toplam 22 Ermeni okulundan 4'ü olaylar sırasında saldırıya maruz kalmıştır. Olaylarda diğerlerine nispeten daha az zarar gören Yahudilerin kaybı ise tahrip edilen işyerlerinin yüzde 12'si ve evlerin yüzde 3'ünü

⁸⁴² **TBMM ZC**, Devre 10, Cilt. 7, İçtima 1, 12.09.1955, 677.

⁸⁴³ **Cumhuriyet**, 10 Eylül 1955.

⁸⁴⁴ **BCA**, 30.1.0.0. 37.226.3.

oluşturmaktadır. Rakamlarla ifade edilecek olursa, bu yüzdeler 500 işyeri ve 25 eve karşılık gelmektedir. Zarara uğratılan işyerlerinin yüzde 75'i Pera'da, yüzde 25'i ise Tarihi Yarımada'dadır. İstanbul'da bulunan 38 sinagog ve 8 Musevi okuluna saldırılmamıştır. Amerikan verilerinde son olarak zarara uğrayan işyerlerinin arasında Türklere ait olanların oranı yüzde 10, Türklere ait evlerin oranı ise yüzde 5'tir. Bu oranların sayısal karşılığı, işyerleri için 400, evler içinse 40'tır.⁸⁴⁵

6/7 Eylül olaylarında mahkeme zabıtlarına göre, 4 bin 214 ev, 1.004 işyeri, 73 kilise, bir sinagog, iki manastır, 26 okul ile aralarında fabrika, otel, bar gibi yerlerin bulunduğu 5 bin 317 mekân saldırıya uğramıştır. Yapılan tahmini hesaplamalara göre hasarın yaklaşık 150 milyon lira civarında olduğu ve bunun o dönemin 54 milyon Amerikan Doları'na eşdeğer geldiği tahmin edilmiştir. Devlet resmi bir rakam açıklamamış ise de DP hükümeti zarara uğrayıp tescil ettirenlere toplam 60 milyon lira tazminat ödemiştir.

6/7 Eylül olaylarının kontrol altına alınmasının ardından, 9 Eylül 1955 günü Maliye Bakanlığı yaptığı bir açıklamayla, zarara uğrayanlar lehine uygulanacak önlemleri açıklamıştır. Buna göre; vergi kolaylığı, ucuz inşaat malzemesine erişim olanağı, cam ithalatı, banka borcu olan mağdurlara geri ödeme kolaylığı sağlanması, banka kredisi almada kolaylık, bürokratik olmayan bir zarar tespit ve telafi süreci gibi kolaylıkların sağlanacağı bildirildi.⁸⁴⁶ Ayrıca Kızılay da kendi çapında mağdurlara yardım amacıyla acil önlem olarak Beyoğlu'ndaki ihtiyaç sahiplerine kişi başına 20 lira tutarında nakit yardım, taş kömürü ve yiyecek dağıtmış ve hasarlı binaların tamirâtı için de mağdurlara belediye aracılığıyla çivi, boya ve pencere camı verilmiştir.⁸⁴⁷

Olayların arkasından hükümet de harekete geçerek 15 Eylül günü Başbakanlık Müsteşarı Ahmet Salih Korur, Patrik Athenagoras'ı ziyaret ederek 6 Eylül olaylarından dolayı hükümet adına, Başbakan Adnan Menderes'in "samimî teessürlerini bildirmiş ve Patrik Athenagoras ise, hükümetin yüksek ve müşfik

⁸⁴⁵ NARA, 782.00/9-1255, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 01Aralık 1955; NARA, 882.41 3/3-1458, Despatch No: 434 İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 14 Nisan 1958; Dilek Güven, 6-7 Eylül Olayları I, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=163380>, (Erişim Tarihi: 26.06.2016)

⁸⁴⁶ **Akşam**, 10 Eylül 1955; **Ulus**, 11 Eylül 1955.

⁸⁴⁷ **Ulus**, 16 Eylül 1955.

alâkasından, dolayı minnet ve şükranlarını beyan ve ifade eylemiştir.”⁸⁴⁸Ermeni Patriği, Başbakan Adnan Menderes'e gönderdiği bir heyet aracılığıyla 6 Eylül gecesi meydana gelen olaylardan “İstanbul’un maruz kaldığı elemenden dolayı duyduğu teessürü ifade etmiş ve hükümetçe alınan tedbirlerden ötürü şükranlarını bildirmiştir.”⁸⁴⁹ Olayın yurtdışında duyulması ile birlikte yabancı basın kuruluşları Başbakan Menderes ile röportaj yapmak için randevu almak çabası içerisinde olmuşlardır.⁸⁵⁰ Diğer taraftan olayları protesto edenler gönderdikleri telgraflarla tepkilerini ortaya koymuşlardır. Bu telgraflardan birisi de Kudüs Rum Ortodoks Patrikliğinden gelmiş ve olaylar şiddetle protesto edilmiştir.⁸⁵¹ Olaylardan dolayı Yunan Hükümeti de Türkiye’yi protesto etmiş ve iki nota vermiştir. Yunanistan 7 Eylül’de verdiği birinci nota da meydana gelen olayların bastırılması veya engellenmesi konusunda yetersiz kalınmasından dolayı Türkiye’yi protesto etmiştir. 19 Eylül’de verdiği ikinci notasını ise olaylarda zarar gören Rumlara yönelik maddi zararların karşılanması konusunda vermiştir.⁸⁵² Yunanistan maddi tazminat yanında İzmir’de Yunan bayrağına ve subaylarına hakaret edilmesinden dolayı manevi bir telafi de talep etmiştir.

Türk Hükümeti 22 Ekim 1955’te İzmir’de yeni Yunan Konsolosluk binasının devir işlemleri sırasında Yunan bayrağına ve subaylarına yapılan bu ayıbın bağışlanması için İzmir Milletvekili ve Ulaştırma Bakanı Muammer Çavuşoğlu ve NATO subaylarının da katıldığı bir tören yaparak, Yunanistan’dan özür dilenmiştir. Bu törende konuşan Yunan Büyükelçisi bu törenin iki ülkenin ilişkilerini yeniden düzeltmesi için bir fırsat olarak görülmesini ve olaylarda mağdur olanların zararlarının bir an önce karşılanmasını ümit ettiğini söylemiştir.⁸⁵³

TBMM’de 6/7 Eylül olayları sonrasında 12 Eylül 1955 tarihinde olağanüstü toplanan genel kurulda İstanbul, İzmir ve Ankara vilâyetlerinde Örfî İdarenin ilânına dair Başvekâlet tezkeresi münasebetiyle yapılan görüşmede İstanbul mebusu Zakar Tarver bir gayrimüslim temsilci olması sıfatıyla bir konuşma irad etmiştir. Tarver

⁸⁴⁸ **Ayn Tarihi**, 15 Eylül 1955; Fahir Armaoğlu, **Kıbrıs Meselesi 1954-1959**, Ankara: Sevinç Matbaası, 1963, 173; Ulvi Keser, Kıbrıs Sorunu Bağlamında Türkiye’de 6/7 Eylül 1955 Olaylarına Kesitsel Bir Bakış, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Güz 2012, 217.

⁸⁴⁹ **Ayn Tarihi**, 16 Eylül 1955.

⁸⁵⁰ **BCA**, 30.1.0.0. 19.110.5.

⁸⁵¹ **BCA**, 30.1.0.0. 37.222.2.

⁸⁵² NARA, 782.00/10-1055, Atina’dan Devlet Departmanına, 10 October1955, Despatch No: 334.

⁸⁵³ NARA, 782.00/10-2455, Ankara’dan Devlet Sekreterliğine, 24 October1955, Despatch No: 708.

yaşananlar ile ilgili olarak “Bunlar nedir! Henüz bâzı geri kafalı dimağlarda mevcut Müslim gayrimüslim ayrılığı. Bu felâkete mâruz kalan azınlığa karşı Sayın Başvekilimizin sempatisine şahsen şahidim. Delillerini de verebilirim, örfi idare ilân edilmiştir. Eminim ki bu vandalizmi işliyenlere, vazifelerinde tekasül gösterenlere kanun müstahak oldukları cezayı verecektir. Ve mağdur olanlara, bilhassa küçük esnafa Devlet her nevi yardımı yapacaktır” ifadelerini kullanmıştır. Konuşmasına Amerika’daki millet esasını örnek göstererek Türkiye’de de farklı etnik unsurların hepsinin eşit şekilde Türkiye’yi oluşturduğunu ve hepsinin Türk olduğunu ifade etmiştir. Tarver sözlerine “Asırlardan beridir Türkiye’de yaşayan Ermeni azınlığının ifa edegeldikleri hizmetler cümlenin malûmudur: Dr. Antanik paşalar, Horasancılar gibi tıp üstadları, Balyanlar gibi Selimiye Kışlasını, Beylerbeyi Sarayını, Dolmabahçe Sarayını inşa etmiş mimarlar, Dadyanlar gibi memlekette ilk defa baruthane tesis edenler, Devletin para sıkıntısına çare bulmuş olan Kazez Artinler, saymakla sonu gelmiyecek eslâfimiz hep bu memlekete hizmette gurur ve şeref duymuşlardır. Onların öz evlâtları olan bugünküler de aynı samimî duygularla meşbu bulunuyorlar. Dosta ve düşmana karşı bizleri utandıracak olan son vandalizm gösterileri dolayısıyla azınlıkların bu samimî duygularını bu kürsüden belirtmek memleketin yüksek menfaatlerine uygun olacağı kanaatindeyim. Allah bu memleketi korusun!” şeklinde devam etmiş ve bütün salon tarafından alkışlanmıştır.⁸⁵⁴

Zakar Tarver’den sonra kürsüye gelen bir diğer gayrimüslim mebus Aleksandros Hacopulos kürsüye gelerek bir konuşma yapmıştır. Hacopulos konuşmasında 6 Eylül gecesi İstanbul’da yaşanan olaylar sonrasında meclisin Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından olağanüstü toplantıya çağırılması, Başbakan Adnan Menderes ve mebusların bu çağrıya uyararak mecliste toplanarak bu elim olayı kınamaları ve kardeşane alakadar olmalarına teşekkür etmiştir. Konuşmasına “Dinimin Hıristiyan olması hasebiyle değil; bir Türk vatandaşı ve bu milletin mümessili olarak medeniyetimize ve tarihimize vurulmuş olan bu darbe beni son derece üzmüştür” sözleriyle devam eden Hacopulos, yaşanlardan olaylardan duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Hacopulos yaşanan olayları şu sözlerle özetlemiştir:⁸⁵⁵ “Mabetler ve kültür ocakları tamamıyla yıkılmış ve yakılmış, milyonlarca kıymetinde millî servetimiz mahvolmuş ve binlerce masum ailenin mesken masuniyeti ihlâl edilmiş ve

⁸⁵⁴ TBMM TD, 10. Devre, 7. Cilt, 80. Birleşim, s.673-674.

⁸⁵⁵ TBMM TD, 10. Devre, 7. Cilt, 80. Birleşim, s.675.

korkunç şartlar altında gece yarısı harb olmuştur. Şayet bu hareketler bir düşman tarafından yapılmış olsa idi acımızı sinemize basacak ve hıçkırıklarımızı boğacaktık. Fakat bunlar başkalarının teşvikiyle ve kendi ellerimizle yapılmış olduğundan bize en fazla elemi bu hâdiseler âni bir feveran mahsulü değildir. Muhtelif istikametlerden aynı taktikle ve aynı programla ve aynı sistemle bunun çok zaman evvel bu gibi işlerde ehil eller tarafından hazırlandığı hiç şüphe götürmez bir hakikattir. Milletimizin millî davalarımızda ne kadar hassas olduğunu elbette takdir ediyoruz. Fakat bu öfke ve hiddet kimlerin aleyhine kullanılmıştır?”

Hacopulos olayların ortaya çıkış şekli ve bertaraf edilmesi sürecindeki yapılan hatalara da dikkat çekerek özellikle emniyet teşkilatının bazı olaylara göz yumduğunu misaller vererek anlatmıştır. Hacopulos kendi evinde yaşananları da şu şekilde sözlerle anlatmıştır:⁸⁵⁶ “Daha mühim bir hâdiseler benim evimde cereyan etmiştir. Benim evimde cereyan ettiği için söylemek mecburiyetindeyim. Evimin yanı başında polis karakolu bulunmaktadır. Bizi tanırlar, anne ve babamı bilirler. Tahripçiler evin içine giriyor, evi tamamiyle tahrib ediyor ve evimin önünde duran silâhlı jandarmalar hiç müdahale etmiyor. Bu hâdisede diyebilirim ki evim değil, tahripçiler muhafaza edilmiştir. Babam ve annem 80 yaşındadır. Yataktan aşağı atılmış ve gece yarısı, yatakları dâhil, her şey tahrib edilmiştir. Başbakanlık Müsteşarı Salih Korur evimin halini gözleriyle görmüştür. Sayın arkadaşlar, bu yalnız benim için değil, aynı zamanda sizin için de yürekler acısıdır. Bugün bu sebepten dolayı benim evim, yarın her hangi bir sebepten dolayı sizin eviniz de aynı âkibete varabilir. Sarf ettikleri cümleler de şunlardır; kırın, yıkın, mebusun evini. Bedavadan para alıyor. Hani memleketin kanunları, hani vatandaşın emniyeti, nerede, masuniyet haklarımız? Hangi günler için bu kanunlar ve haklar bize verilmiştir?”

Hacopulos konuşmasına olaylar sonrasında evler, işyerleri, kiliseler, yetimhaneler ve mezarlıklarda yaşanan zarar ve kayıplar hakkında bilgi vererek bunların telafi edileceğini söylemiştir. Asil Türk milletinin bu yaşananları cezasız bırakmayacağını, Türk milletinin alnına ve tarihine kara leke sürmek isteyenlerden hesap sorulacağını belirterek konuşmasını tamamlamıştır.

⁸⁵⁶ TBMM TD, 10. Devre, 7. Cilt, 80. Birleşim, s.676.

Zakar Tarver'in bu konuşmasından sonra söz alan bazı mebuslar "Vandalizm" kelimesine takılarak Tarver hakkında eleştirel bazı konuşmalar yapınca Tarver yeniden söz isteyerek cevap niteliğinde bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında "6 - 7 Eylül hâdiselerinden beş gün sonra 12 Eylül tarihinde burada toplanan fevkalâde inikatta İstanbul'daki müessif vekayii'nin sığağı ve tesiri altında, sokaklara dökülen eşyanın, yanan mabetlerin, açılan mezarların tesiri altında burada sarf ettiğim bir kelime Sayın Behzat Bilgin arkadaşımız tarafından arzu edilmeyecek bir şekilde ele alındı. Ben vatandaşlarımı tenzih ederim, ben de Türküm!" ifadelerini kullanmıştır.⁸⁵⁷ Tarver Türkiye'de yaşayan azınlıkların da bu devletin bir vatandaşı olduğunu top yekûn olarak Türk milletini oluşturduğunu ifade ederek Türk olmakla da gurur duyduğunu açık bir şekilde ifade etmiştir.

28 Şubat 1956'da TBMM 6/7 Eylül Olaylarında zarar görenlerin tazmin edilmesi hakkında hükümetin hazırlamış olduğu kanun teklifi çok fazla tartışmaya sahne olmadan iktidar ve muhalefetin müspet oylarıyla kabul edilmiştir. Bu görüşmeler sırasında İzmir Milletvekili Behzat Bilgin olayların ardından Yunan gazetelerinde Türkleri aşağılayıcı haberlerin yapıldığını ve bunları kınadığını ve buna hakları olmadığını dile getirmiştir. Yine bu görüşmelerde İstanbul Rum Patrikhanesi'nin Ruslarla işbirliği içinde olduğu yolundaki iddialara, DP İstanbul Milletvekili Aleksandros Hacopulos bu iddiaların doğru olmadığını iddia sahiplerinin bu söylentileri ispat etmesi gerektiğini söyleyerek reddetmiştir.⁸⁵⁸

Muhalefetin ve kamuoyunun eleştirilerine elle tutulur bir kanıt gösteremeyen Hükümet olayların sorumlularını da beraat ettirince zan altında kalmıştır. 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında Hükümet yetkilileri ve sorumlular darbe mahkemeleri tarafından olaylarla ilgileri bulunduğu gerekçesiyle yargılanmıştır. Bu yargılamalarda Rum Patriği Athenagoras da şahit olarak dinlenmiş ve Patrik ifadesinde Başbakan aleyhine konuşmamış; "6/7 Eylül hadiseslerinin mürettep olduğuna dair malumatım yoktur ve kimlerin tertip ettiğini bilmiyorum" şeklinde ifade vermiştir.⁸⁵⁹

Demokrat Parti Eski Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Arif Demirer 6/7 Eylül olayları hakkında yaptığı bir açıklamayla, konuya çok farklı bir boyut getirmiştir. 6/7

⁸⁵⁷ TBMM TD, 10. Devre, 10. Cilt, 47. Birleşim, 1077.

⁸⁵⁸ **Ayın Tarihi**, Sayı:272, Temmuz 1956.

⁸⁵⁹ Macar, 197-198.

Eylül Olaylarının tanıklarından birisi olan Demirer, olayların sadece 6 Eylül günü yaşandığını, dolayısıyla 6/7 Eylül ifadesinin yanlış olduğunu belirterek bütün bu yaşananlarda bir İngiliz parmağı olabileceği yönündeki yaklaşımlara bir de Yunanistan unsurunu ekleyerek olup bitenlerin sorumlusunun Yunanistan derin devleti olduğunu ileri sürmektedir.⁸⁶⁰ Demirer'in konu hakkındaki açıklamasında "...1955'te İstanbul'da Rumca/Helence konuşan 90 bin kişi var. Bunların 17 bini Yunan pasaportu taşıyan ve 1930'da imzalanmış bir antlaşma ile İstanbul'da gayrimenkul edinme, işyeri açma hakkı bulunan İstanbullu Yunanlar. 1955 yılında Yunanistan'da küçümsenmeyecek ölçüde komünist var. Yunan derin devleti için Yunanistan uyruklu 17 bin İstanbullu içinden olayları başlatmak için birkaç yüz kişiyi bulup görevlendirmek ve Gökşin Sipahioğlu'nu hediyelerle 2. baskı için teşvik etmek çok kolaydı. Fuat Köprülü'nün 27 Mayıs darbesinden hemen sonra yaptığı iğrenç ihbar nedeniyle Yassıada'da alelacele hazırlanan davada Yüksek Adalet Divanı 5 Ocak 1961 günü karar veriyor; Olayları tertipleyen Zorlu ve Menderes'e 6'şar yıl. 1 gün sonra 1961 Anayasası'nı yazacak olan Kurucu Meclis açılıyor. Darbecilerin başı (aynı zamanda Devlet Başkanı) Gürsel'in 10 kişilik Kurucu Meclis kontenjan üyeliği var. 10 kişiden 1'i, olaylarda DP İstanbul İl Başkanı olan, muhbirin oğlu Orhan Köprülü. Çelişkiye bakın ki DP Genel Başkanı'na 6 yıl, DP İstanbul İl Başkanı'na ise kontenjandan Kurucu Meclis üyeliği verilmişti. Yunanistan'a da gümüş bir tepsi içinde sonsuza dek Türkiye aleyhine kullanacağı bir koz sunulmuştu; 'Barbar Türkler 6 Eylül 1955 tarihinde İstanbul'da Rumlara pogrom uygulamışlardır...' ifadelerini kullanmıştır.

6/7 Eylül Olayları Türkiye'de ve özellikle İstanbul'daki Rum azınlık için bir dönüm noktası olmuştur. Olaylar Türkiye'deki Rum azınlığın durumunda önemli değişikliklere neden olmuştur. Azınlıklar açısından bakıldığında devlet ile kaynaşmaya çalışıldığı süreçte 6/7 Eylül olaylarıyla yeniden sıkıntılı bir sürece girmiştir. Bu sürecin seviyesini görmek için Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki belgelere bakmak gerekir.⁸⁶¹ 6/7 Eylül Olayları İstanbul'daki Rum, Ermeni ve

⁸⁶⁰ Mehmet Arif Demirer, 6/7 Eylül Olaylarını Yunan Derin Devleti Planladı, **Derin Tarih**, Sayı 6, Eylül 2012, 64-69; Mehmet Arif Demirer ile yapılan telefon görüşmesi, 15 Mart 2016.

⁸⁶¹ Ermeni Patriği Karakin'in Başbakan Menderes'e gayrimüslim vatandaşlara gavur diye hitap edilmemesi talebi hakkında yazdığı mektup için bkz. **BCA**, 30..1.0.0.133.870..6; Galata Rum Cemaati adına Hristaki Yoanidis'in Başbakan'a iyi niyet mektubu için bkz. **BCA**,30..1.0.0. 133.868..4; Rum Merkez Mütevelli Heyeti'nin Başbakan Adnan Menderes'e telgrafı ve Başbakanın cevabi yazısı için

Yahudilerin göç etmelerinde önemli bir etken olmuştur. Azınlıkların İstanbul'dan göç kararı almalarının tek nedeni olarak yaşanan olaylar gösterilmesi doğru bir tesbit değildir. Olaylar ülkede büyük ölçüde çalkantılara sebep oldu ise de bundan sadece azınlıklar değil, tüm toplum etkilenmiştir.⁸⁶²

5.3. Çok Partili Dönemde Gayrimüslim Milletvekillerin İç ve Dış Politikaya Dair Faaliyetleri

Yeni kurulan dünya düzeni artık tek partili bir Türkiye'yi kendi içine kabul etmeye razı ve hazır değildir. Türkiye'nin kendine çeki düzen vermesi ve ilk fırsatta çok partili siyasal yaşama geçmesi gerekmektedir. İçsel dinamikler açısından bakıldığı zaman ise uzun yıllar süren tek parti döneminin geniş toplumsal kitlelerde doğurmuş olduğu huzursuzluklar daha önce farklı şekillerde ifade edilme imkânı bulmuştur. II. Dünya Savaşı döneminde hem geniş toplumsal kitlelerin bir yoksulluk süreci içerisine girmeleri, hem de belli ellerde sermaye birikiminin oluşması; bu toplumsal kesimlerin de kendi çıkarları doğrultusunda taleplerde bulunmalarına neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de liberal akımlar güç kazanmış, siyasi ve sosyal hayata dair çok sayıda hukukî düzenlemeye yer verilmiştir.

5.3.1. Eğitim Alanında Faaliyetleri

1946 seçimleri sonrasında İsmet Paşa hükümeti kurma görevini Recep Peker'e vermiştir. Peker dört bakan dışında kabinede büyük değişikliğe giderek kurulan kabinede, Milli Eğitim Bakanlığı'na Hasan Ali Yücel'in yerine Reşat Şemsettin Sirer'i getirmiştir. Sirer döneminde Türk eğitim sisteminde çok önemli bir yeri olan Köy Enstitüleri Köy Öğretmen Okulları'na dönüştürülmüştür. Demokrat Parti tarafından yoğun bir şekilde eleştirilen Köy Enstitüleri'nin bir kısmı kapatılmış, eğitime devam edenlerin de eğitim uygulamalarında değişikliğe gidilmiştir.

Çok partili dönemin getirdiği değişim CHP'nin 1946 ve 1947 kurultaylarına da yansımış ve bu kurultaylarda "milli eğitim politikamız" başlığı altında bu dönemde

bkz. **BCA**, 30..1.0.0.133.871..2. Menderes'i davet telgrafı ve Başbakanın cevabi yazısı için bkz. **BCA**, 30..1.0.0. 133.871..3.

⁸⁶² Macar, 199.

uygulanacak eğitim öğretim prensipleri sıralanmıştır.⁸⁶³ Burada daha önceki programlardan farklı olarak 6 ilke (6 ok) tekrarlanmamış onun yerine “Türkiye Cumhuriyeti’nin dayandığı esaslara bağlı yurttaş yetiştirmek” ibaresi kullanılmıştır. Eğitimle ilgili prensipler içinde yer alan bir başka değişiklik ise 1943 Programı’nda “millî karakteri, derin tarihimizin ilham ettiği yüksek derecede tutmak ve tek bahtiyarlığı millete hizmette aramak büyük hedeftir” ifadesi değiştirilmiştir. Bu madde yerine “Tarihimizin ilham ettiği millî karakteri ve millî geleneğimize uygun bir ahlâkı her vasfın üstünde tutmak ve mutluluğu millete hizmette aramak” ifadesine yer verilmiştir. Böylece 1939 Programında belli belirsiz yer alan çağdaş eğitim düşüncesinden tamamen vazgeçilerek “gelenek” temel alınmıştır.⁸⁶⁴

Recep Peker 14 Ağustos 1946’da TBMM’de hükümet programını okumuş ve Milli Eğitim meselesini şu şekilde açıklamıştır:⁸⁶⁵ “Öğretimin her kademe ve nevindeki Türk gençliğinde millî duygunun kuvvetlenmesi ve gençlerimize Türk inkılâbının ana fikirlerinin benimsetilmesi, Türk tarihi mefahirinin öğretilmesi öğretim ve eğitim çalışmalarımızın esası olacaktır. “...”. Köy enstitülerinden çıkan gençlerin kendilerinden beklenen hizmeti başaracak surette bilgi ve tam bir millî duygu içinde yetişmelerine dikkat edilecektir. Enstitülerde yetiştirilmekte bulunan köy sağlık memurlarının sayısı arttırılacaktır. Okulu bulunmayan yerlerden-gelecek öğrencilerin tahsilini kolaylaştırmak için okullu merkezlerde öğrenci yurtlarının çoğaltılmasına çalışılacaktır. Her nevi ve derecedeki okulların öğretim araçlarını ve laboratuvarlarını tamamlama gayretleri arttırılacaktır. Öğretimin her derecesi için ihtiyacı karşılayacak sayıda ve ehliyetinde öğretmen yetiştirme işini dikkatle göz önünde bulunduracağız. Bu maksatla öğretmen okullarımızın teşkilât ve programlarında ihtiyacın bugünkü şekline uygun düzeltmeler yapılacaktır. Kasaba ve şehirlerimizin ortaokul ihtiyacını gidermek için gereken öğretmen kadrolarının yetiştirilmesine önem verilecektir. Liseleri bitirip olgunluk imtihanlarını vermiş olan gençlerin, burslu veya yatılı olanlara ait müsabaka dışında üniversite fakültelerine ve yüksekokullara girebilmelerini önleyen kayıtlar ve imtihanlar kaldırılacaktır.”

Bu dönemde gayrimüslim mebusların da toplumsal konularda TBMM’de görüşmelere katıldıkları ve zaman zaman görüşlerini beyan ettiklerine dair meclis

⁸⁶³ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler 1859-1952**, İstanbul: Arba Yayınları, 1952, 593.

⁸⁶⁴ **CHP 1939 Programı**, Ankara: Ulus Basımevi, 1939.

⁸⁶⁵ TBMM TD 8. Devre, 1. Cilt, 3. Birleşim, 34-35.

kayıtları mevcuttur. Eğitim alanında yapılan müzakerelerde gayrimüslim mebuslarda görüşmelere katılmış ve 8.dönem İstanbul DP mebusu Vasil Konus'un yerine ara seçimlerde CHP listesinden meclise giren Nikola Fakaçelli mecliste; Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara Üniversitesi, Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü, İstanbul Üniversitesi ve İstanbul Teknik Üniversitesi 1950 yılı bütçe görüşmeleri sırasında söz almıştır. Yaptığı konuşmasında Milli Eğitim bütçesinden cemaat okulları için 403 bin lira ayrılmasını büyük bir sevinçle karşıladığını ifade ederek, 342 bin liralık artışın cemaat okulları için büyük bir destek olacağını belirtmiştir. Fakaçelli konuşmasında, cemaat okullarının kiliselerden toplanan paralar ve bazı yardımseverlerin yaptıkları yardımlarla ayakta durmaya çalıştığını, ancak bunun yetersiz kaldığını ifade ederek hükümetin yapacağı bu yardımın tam zamanında yettiğini, okulların eksiklerinin tamamlanarak bu okulların daha verimli çalışacağını söylemiştir. Fakaçelli hükümetin memlekete ait meseleleri bir bütün olarak ele almasının önemine vurgu yaparak, bütün vatandaşların ahenkle birlikte yaşamasını temin edecek bu davranışın takdirle karşılandığını ve vatandaşları adına da teşekkür ettiğini sözlerine eklemiştir.⁸⁶⁶

Meclis dilekçe komisyonuna Yusuf Yılmaz adlı bir üniversite öğrencisinin bir sınav hakkının üniversite tarafından gasp edildiği yolunda vermiş olduğu dilekçe hususunda yapılan görüşmelerde Salamon Adato dilekçe komisyonunun raporu hakkında konuşmak istemiş ise de meclis başkanı lehte ve aleyhte iki kişiye söz vereceğini ifade ederek Adato'ya söz hakkı vermemiştir.⁸⁶⁷ Mecliste pek çok konuda söz alan Adato vatandaşların kişisel sorunlarının çözümünde de duyarlı davranmıştır.

Bu dönemin en önemli konularından birisi de din eğitimidir. CHP'nin yedinci kurultayında laiklik kavramı yeniden tanımlanmış ise de okullarda din eğitimi konusunda herhangi bir karar çıkmamıştır.⁸⁶⁸ Özel din dersleri uygulaması devam etmekle birlikte parti içinden gelen eleştiriler sebebiyle bu mesele sürekli gündemde kalmıştır. CHP 1948 yılında meclis grubunda okullarda din dersleri ve dinî meslek okullarının açılması konusunda yeniden çalışmalara başlamıştır.⁸⁶⁹ Oluşturulan komisyonun yaptığı çalışmalar CHP meclis grubu tarafından da kabul edilmiştir.

⁸⁶⁶ TBMM TD, 8. Devre, 24. Cilt, 50. Birleşim, 840.

⁸⁶⁷ TBMM TD, 9. Devre, 2. Cilt, 11. Birleşim, 260.

⁸⁶⁸ **CHP Yedinci Kurultay Tutanağı**, Ankara, 1948, 458.

⁸⁶⁹ **Ulus**, 16 Şubat 1948.

Komisyon okullarda din dersleri yanında imam hatip okulları ve ilahiyat fakültelerinin kurulması yolunda çalışmalar yapmıştır.

1950 seçimleri öncesinde DP'nin yoğun eleştirileri neticesinde CHP, Köy Enstitüleri'nin kuruluş kanununda değişikliğe giderek bu okulları klasik öğretmen okullarına dönüştürmüştür.⁸⁷⁰

Öğretmen ihtiyacı bugün olduğu gibi geçmişte de çok daha büyük bir problem olmuştur. Maarif Vekâleti kuruluş kadroları ile merkez kuruluş ve görevleri hakkındaki 2287 sayılı Kanunda değişiklik yapılmasına dair olan 4926 sayılı Kanuna ek Kanun münasebetiyle yapılan görüşmelerde DP İstanbul milletvekili Aleksandros Hacopulos söz isteyerek bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında devletin eğitim konusunda daha cömert davranması gerektiğini, bir milyonun üzerinde çocuğun öğretmensiz kalmaması için öğretmenlerin küçük paralarla da olsa teşvik edilmesi gerektiğini, terfi ve ücretlerinin aksatılmasının doğru olmayacağını, aksi halde okullarda derse sokacak öğretmen bulunamayacağı uyarısını yapmıştır.⁸⁷¹ Hacopulos konuşmasını Maarif Encümeninin bu teklifinin kabul edilmesinin yerinde olacağını söyleyerek sözlerini bitirmiştir.

1957 yılı Maarif Vekâleti, Ankara Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi ve Beden Terbiyesi Umum Müdürlüğü bütçeleri münasebetiyle yapılan meclis görüşmelerinde söz alan Hacopulos meclis genel kurulunda bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında eğitim konusunda bazı hususlar üzerinde durmuş, bazı sorulara cevap aramış ve hükümete de bazı sorular sormuştur. Bunlardan birincisi; ilköğretimin bina yetersizliğinden dolayı öğrencilerin gün aşırı yarımşar gün okula gittiği dörtlü tedrisata mecbur olmasıdır. Hacopulos İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerimizde öğretmen ihtiyacı olmamasına rağmen bina yetersizliği sebebiyle liyakatli bir şekilde tedrisatın yapılamamasını dile getirmiştir. Hacopulos'un dile getirdiği ikinci mesele 1943 yılından beri bir türlü bitirilemeyen ansiklopedi konusudur. 500 yıllık üniversite geçmişimize rağmen memleketimiz hakkında derli toplu bilgilerin yer alacağı bir ansiklopedinin çok yavaş ilerlemesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. İngiltere ve Amerika'da ansiklopedi meselesinin 4 sene gibi çok kısa zamanda halledilmiş olmasını örnek

⁸⁷⁰ Galip Candoğan, *Çağdaş Eğitim ve Köy Enstitüleri Tarihsel Bir Çerçeve*, Dikili Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 1993, 54-56.

⁸⁷¹ TBMM TD, 10. Devre, 11. Cilt, 60. Birleşim, 244.

göstererek bu konuda gerekli adımların atılması gerektiğini ifade etmiştir. Hacopulos'un değindiği üçüncü mesele ise ders kitaplarının çok kalitesiz olarak basılması meselesidir. Bu konu ilgililere sorulduğunda klişe olmaması gerekçe gösterilmiş ise de günlük gazetelerde çıplak kadın fotoğraflarına bulunan klişenin neden okul kitaplarına bulunamadığının manidar olduğunu belirtmiştir. Hacopulos'un dikkat çektiği bir dördüncü mesele ise ulu önder Atatürk hakkında 3-5 ciltlik hayatı ve eserlerine dair toplu bir çalışmanın yapılmamış olmasıdır. Maarif Vekâleti'nin tarihçilerden oluşturacağı bir komisyon tarafından Atatürk'ün büyüklüğüne ve yaptıklarına uygun olarak böyle bir kitap çalışmasını uygun bir maliyet ile bastırmasının yerinde olacağı önerisinde bulunmuştur. Hacopulos konuşmasını tarihi eserlere gereken ihtimamın gösterilmediğinden yakınlık tamamlamıştır. Topkapı Müzesi'nin durumunun içler acısı olduğunu ve diğer daha birçok eski eserin çökmek üzere olduğunu, hükümetin bu konuda gerekli tedbirleri almasının yerinde olacağı uyarısında bulunmuştur.⁸⁷²

Orta-Doğu Teknik Üniversitesi kanun tasarısı konuşulurken İstanbul Mebusu Zakar Tarver tasarı hakkında konuşmak üzere söz almıştır. Tarver konuşmasında "Bütün ilim ocaklarına mümkün olduğu kadar hibe ve yardıma teşvik edecek şerait içerisinde bulunalım. Bu ocaklara dışardan malzeme gelecek, gümrükten muaf olacaktır. Dâhilden ve hariçten alacağı maddi yardımların tamamen muaf olması ilim ocaklarının teşvik edilmesi" temennisinde bulunmuştur.⁸⁷³ Zakar Tarver eğitim alanında atılacak bütün adımların desteklenmesinin modern bir ülke olmak için gerekli ve şart olduğu düşüncesindedir.

1960 yılı Maarif Vekâleti, Ankara Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Ege Üniversitesi, Beden Terbiyesi Umum Müdürlüğü bütçeleri münasebetiyle meclis genel kurulunda yapılan görüşmelerde DP İstanbul mebusu Aleksandros Hacopulos konuşmak üzere söz almıştır. Bu konuşmasında yeni kurulmakta olan üniversitelerin hoca ihtiyacının nasıl karşılanacağı, bazı öğretmenlerin haksız şekilde profesör unvanı almak istedikleri ve liselerden mezun olan öğrencilerin üniversiteye girişte yaşadıkları sıkıntılar hakkında bir konuşma yapmıştır. Üniversitelerin hoca ihtiyacının ilk kurulan üniversiteler içinde yaşandığını ama zaman içinde bu ihtiyacın karşılandığını ifade ederek yeni kurulan

⁸⁷² TBMM TD, 10. Devre, 17. Cilt, 47. Birleşim, 869-870.

⁸⁷³ TBMM TD, 11. Devre, 9. Cilt, 73. Birleşim, 367.

üniversitelerin de zamanla eksiklerini tamamlayacağını ifade etmiştir. İkinci husus ise bazı öğretmenlerin şu veya bu şekilde profesör unvanı almak istemesinin etik olmadığını belirtmiş ve profesör olmak için belli aşamalardan geçildiğini, akademik bir kariyer ve hiyerarşi süreci olduğunu ifade etmiştir. Bu şekilde verilecek unvanların profesörlüğü hakkı ile almış olanları rencide edeceğini ve kıymetsiz olacağına işaret ederek, üniversitelerimizin kıymetinin de sahip olduğu akademik kadrosu ile ölçüleceğinden buna dikkat edilmesi uyarısından bulunmuştur. Hacopulos konuşmasında son olarak liselerden mezun olan gençlerin üniversitelere yerleştirilmesi için gerekli tedbirlerin alınması amacıyla, üniversiteler ile Maarif Vekâleti'nin ortak bir çalışma yürütmesi önerisinde bulunmuştur. Ayrıca üniversitelerin siyasete girip girmemesi konusundaki soruya kesinlikle siyasete dâhil olmaması yönünde fikir beyan etmiş ve bunun çok zararlı olacağını söylemiştir. Ancak üniversitelerin siyaset ilmi ile uğraşmasının gayet tabii olacağını ifade ederek sözlerini tamamlamıştır.⁸⁷⁴

5.3.2. Sağlık Alanında Faaliyetleri

Çok partili dönemin sağlık politikaları dönemin Sağlık Bakanı Behçet Uz tarafından 1946 yılında hazırlanıp Yüksek Sağlık Şurası'na da onaylanan "Birinci On Yıllık Milli Sağlık Planı" çerçevesinde şekillendirilmiştir. Ancak bu plan meclis onayına sunulup kanunlaşmadan gerçekleşen hükümet değişikliği sebebiyle hayata geçirilememiştir. Kurulan yeni hükümetin Sağlık Bakanı Kemali Beyazıt bu planı geri çekerek yeni bir Milli Sağlık Programı hazırlatmıştır.⁸⁷⁵

Bu plana göre ülke 7 sağlık bölgesine ayrılmıştır. Planın amacı ise köylere kadar memleketin her köşe ve bucağındaki halkın türlü sağlık ihtiyaçlarını çabuk ve iyi karşılayabilmek olarak belirlenmiştir. Bu planı hayata geçirmek için de şu adımlar planlanmıştır: Koruyucu hekimlik konusunda acil adımlar atılarak bunun yaygınlaştırılması, mevcut sağlık personelini ve yenilerinin günün ihtiyaçlarına göre yetiştirilmesi, mevcut sağlık kurumlarının bilimin ve zamanın gereklerine göre donatılması, sağlık çalışmalarının koordinesi için Milli Sağlık Bankası ve Sağlık Sandıklarının kurulması, bu plan ve programlar her ne kadar tam anlamıyla

⁸⁷⁴ TBMM TD, 11. Devre, 12. Cilt, 47. Birleşim, 595-596.

⁸⁷⁵ Behçet Uz, **Birinci On Yıllık Milli Sağlık Planı**, İdeal Basım ve Ciltevi, Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sayı:124, 1946.

uygulanamasa da Türkiye’de sağlık alanında atılan adımlar için birer basamak niteliği taşımıştır.⁸⁷⁶

Demokrat Parti döneminde sağlık alanında önemli değişiklikler yapılmıştır. Bunlardan birisi yerel idarelere bağlı olan sağlık kuruluşlarının merkez teşkilatına bağlanarak genel bütçeden finanse edilmesidir. Genel sağlık sigortası uygulamasının başlatılması için çalışmalar yapılmış ancak bunun ülke düzeyinde uygulanmasının mümkün olmayacağı görülmüştür. Bunun üzerine sadece ücretli çalışan işçiler için bir sağlık sigortası geliştirilmiştir. Avrupa’dan farklı olarak sigorta sisteminin kendi sağlık örgütünü de kurması istenmiştir.

Bu dönemde özellikle uluslararası kuruluşlar olan Dünya Sağlık Teşkilatı ve UNİCEF ile işbirliğine gidilerek, bu kurumlardan yardım sağlanmasına önem verilmiştir. Ana ve çocuk sağlığı, tüberküloz ile savaş gibi koruyucu hekimlik hizmetlerinin geliştirilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Bu dönemde öncelikle ele alınan bir diğer hizmet de, doktor, hemşire, sağlık memuru ve ebe ihtiyacını karşılamaya yönelik önlemler alınmasıdır. Sağlık alanındaki insan kaynakları altyapısı oluşturulması amacıyla İstanbul ve Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi’nden sonra Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi 1955 yılında öğrenci alımına başlamıştır. 1950 yılıyla 1960 yılı karşılaştırıldığında hekim sayısı 3.020’den 8.214’e, hemşire sayısı 721’den 1.658’e, ebe sayısı da 1.285’ten 3.219’a yükseltilmiştir.⁸⁷⁷

Çok partili dönemde parlamentoda yer alan gayrimüslim mebusların 1/3’i doktor kökenlidir. Bu sebeple kendi uzmanlık alanları olduğu için parlamentodaki sağlık konusundaki görüşmelerde söz alarak görüşlerini beyan etmekten geri durmamışlardır. Gerek bakanlıkların bütçe görüşmelerinde gerekse gündem dışı konularda söz alarak sağlık alanındaki meselelerde çözüm üretmeye çalışmışlardır. Özellikle toplum sağlığını ilgilendiren konularda gerekli uyarılarda bulunmak ve eksikliklerin millet yararına giderilmesinde katkıda bulunmak gibi bir görevi ifa etmişlerdir.

⁸⁷⁶ Hüseyin Demirel, Çok Partili Siyasi Hayata Geçerken Sağlık Politikaları, **Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi**, İstanbul, 2009; (<http://www.sdplatform.com/Dergi/173/Cok-partili-siyasi-hayata-gecerken-saglik-politikalari.aspx>)

⁸⁷⁷ <http://www.saglik.gov.tr/TR/belge/1-40121/tarihce.html> (Erişim Tarihi: 15 Haziran 2016)

Nikola Fakaçelli, Çalışma Bakanlığı'nın 1948 yılı bütçe görüşmeleri ve daha sonra İstanbul'daki özel fabrikalarda çalışan işçilerin çalışma koşulları hakkında meclisteki sözlü sorular hakkında konuşmalar yapmıştır. Çalışma komisyonu üyesi olarak özel sektördeki işçilerin problemlerinin çözümünde hükümete öneriler getirmek suretiyle önemli katkılar sağlamıştır. Özel ve devlet sektöründeki işçilerin çalışma koşullarını bizzat yerinde inceleyip gözlemlerini ve yapılması gerekenleri meclis kürsüsünden ilgililere iletmiştir. Devletteki işçilerin durumlarının özel sektöre göre daha iyi olduğunu ve denetimlerin daha sağlıklı yürütüldüğünü, özel sektörde ise işçilerin gıda ve sağlık koşullarının oldukça yetersiz ve denetimsiz olduğuna şahit olduğunu belirterek gerekli tedbirlerin alınması yolunda ilgilileri uyarmıştır.⁸⁷⁸

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın 1949 yılı bütçe görüşmeleri münasebetiyle söz alan Dr. Nikola Fakaçelli meclis genel kurulunda bir konuşma yapmıştır. Fakaçelli konuşmasında meclisin tatil olduğu dönemde İstanbul, Samsun, Adana ve Konya illerindeki verem savaş dispanserleri ve sanatoryumlarına yaptığı gezi hakkında görüşlerini paylaşmıştır. Buralardaki verem ile mücadele amacıyla yapılan tesislerin fevkalade olduğunu, hatta birçok Avrupa ülkesinde bile böyle lüks hastanelerin bulunmadığına işaret ederek bunların tek kusurunun yatak sayısının yetersiz olduğuna dikkat çekmiştir. Bu kadar lüks yapıları kadar orta halli ve daha hesaplı olup yatak kapasitesinin artırılmasının daha fazla hastaya hizmet verilmesi açısından önemli olduğunu dile getirmiştir. Bu konunun takipçisi olduğunu ve bundan sonra yapılacak sanatoryumlarda bu hususa dikkat edilmesinin millet menfaatine olacağını söyleyerek Sağlık Bakanı'nı da bu konuda göreve çağırmıştır.⁸⁷⁹

1949 yılında Çalışma Bakanlığı bütçe görüşmelerinde Nikola Fakaçelli söz alarak bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında geçen yıl özel fabrikalarda çalışan işçilerin hakları konusunda dile getirdiği konunun takipçisi olduğunu ve hükümetin bu konuda aldığı tedbirleri memnuniyetle karşıladığını söylemiştir. Fakaçelli, konuşmasında İstanbul Paşabahçe Şişe Cam Fabrikası'nda 1500 işçinin çok zor koşullarda çalışmakta olduğunu ve bunlardan birçoğunun verem hastalığına müptela olduğunu duyduğunu ifade ederek bu işçilerin çalışma koşullarının iyileştirilmesini dile getirmiştir. Ayrıca veremli olanların bu hastalığı diğer işçilere bulaştırma

⁸⁷⁸ TBMM TD, 8. Devre, 8. Cilt, 27. Birleşim, 805-806.

⁸⁷⁹ TBMM TD, 8. Devre, 16. Cilt, 53. Birleşim, 801-802.

riskinin de olduğuna dikkat çekerek bakanlığın bu konuda gerekli tedbirleri alması uyarısında bulunmuştur. Fakaçelli'nin bir başka uyarısı ise özel fabrikalarda 14-16 yaşlarında 10-12 saat çalıştırılan çocuk işçiler meselesidir. Bu yaştaki çocukların çalışması vücutsal ve ruhsal gelişimlerini olumsuz etkileyeceğini ifade ederek, bu durumun gelecek açısından tehlikeli olduğunu belirtmiştir. Bu tür meselelerde hükümetin ve partisinin duyarsız kalmamasını da memnuniyet verici olduğunu söylemiştir.⁸⁸⁰

İhtiyarlık Sigortası Kanunu 1 Haziran 1949 tarihinde TBMM genel kuruluna getirilerek görüşmelere başlanmıştır. Bu görüşmelerde Salamon Adato söz almış ve İhtiyarlık Sigortası Kanununun maluliyet ve ölüm hallerinde tatbik edilecek hükümlerinin ölüm ve maluliyet sigortaları mefhumlarına uygun bir hale getirilmesi için bu sigortalara ait hükümlerin yeniden gözden geçirilmesi konusunda önerge vermiş ise de genel kurulda dikkate alınmayarak maddelere geçilmiştir. Adato'nun itiraz sebebi tasarıda yaş haddinin 60 olarak belirlenmesi ve bu yaşa kadar işçinin çalışabileceği düşünülmesidir. Amerikan işçisinin hayat standartları ile Türk işçisinin hayat standartlarının aynı olmadığını ifade ederek yeniden görüşülmek üzere komisyona iadesini talep etmiştir.⁸⁸¹

Çalışma Bakanlığı'nın hazırladığı ve işçi haklarının güvence altına alınması açısından son derece önemli olan Hastalık ve Analık Sigortası Kanun tasarısı meclis gündemine gelince Dr. Fakaçelli de söz isteyerek bir konuşma yapmıştır. Fakaçelli konuşmasında “Bu yeni kanun tasarısı şüphesiz ki sosyal hayat sahasında belli başlı bir inkılâp teşkil etmektedir ve işçi vatandaşlarımızın sıhhatini temin etmekle beraber, manevi bakımdan büyük bir boşluğu da dolduracaktır.” sözleriyle bu kanunun sosyal hayatımızdaki binlerce işçiyi hastalıktan ve sefaletten kurtaracağını söylemiştir.⁸⁸² Daha sonraki dönemlerde de yine DP İstanbul Mebusu Andre Vahram Bayar da dokuzuncu dönemde Hastalık ve Analık Sigortası Kanununa destek vermiştir. Bayar ayrıca İhtiyarlık Sigortası kanununun kabulü noktasında önerge vererek önergesinin kabulünü talep etmiştir.

⁸⁸⁰ TBMM TD, 8. Devre, 16. Cilt, 54. Birleşim, 953-954.

⁸⁸¹ TBMM TD, 8. Devre, 20. Cilt, 98. Birleşim, 61-65.

⁸⁸² TBMM TD, 8. Devre, 22. Cilt, 21. Birleşim, 433; TBMM TD, 8. Devre, 24. Cilt, 56. Birleşim, 1244.

Nikola Fakaçelli bir yıl sonra yine Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın 1950 yılı bütçe görüşmeleri münasebetiyle söz alarak bir konuşma yapmış ve geçen sene yaptığı konuşmasına atıfta bulunarak yeni sanatoryumların tesis edilmesi ve mevcut hastanelerin büyütülmesi çalışmalarını takdirle karşıladığını söylemiştir. İkinci bir mesele olarak hali hazırda genel doktor sayısının 7000 rakamlarına ulaştığını ancak mevcut doktor sayısının sağlıklı bir dağılım göstermediğine dikkat çekerek büyük şehirlerde yığılma yaşanırken kırsalda doktor eksikliğinin hala devam ettiğine işaret etmiştir. Fakaçelli, hükümetin serbest çalışan doktorlara getirmiş olduğu iki senelik mecburi hizmet uygulamasının kura ile yapılması sebebiyle verimli olmadığını ve vazgeçildiğini, oysa kura yerine genç doktorların kendi bölgelerinde mecburi hizmetlerini yapmalarına imkân tanındığında bunun daha verimli olacağı önerisinde bulunmuştur. Sağlık Bakanı'nın bu öneriyi dikkate almasını ve tetkik etmesini istemiştir.⁸⁸³

Doktor mebuslardan Andre Vahram Bayar Türkiye'de satılan yabancı ilaçların komşu ülkelerden çok daha pahalı olduğunu dile getirerek Sağlık Bakanı'nın cevaplama için bir sonu önergesi vermiştir. Önergesinde bu durum hakkında ilgili bakanlığın ne düşündüğünü bu fiyatların indirilmesi için ne gibi tedbirler alınabileceği hakkında bilgi vermesini istemiştir.⁸⁸⁴

Sağlık Bakanı'nın verdiği izahattan sonra teşekkür etmek ve bazı açıklamalarda bulunmak maksadıyla yeniden söz alan Vahram Bayar, Türkiye'nin ilaç ithalatında sıkıntılar yaşadığını ve bu sıkıntıların büyük kısmının hukukî düzenlemelerin yetersizliği ve karmaşıklığından kaynaklandığına işaret etmiş, bu konuda bakanlığın olumlu adımlar atacağından emin olduğunu söylemiştir.

Andre Vahram Bayar'ın verdiği ikinci bir soru önergesi ise yerli ilaçlara karşı doktorların ve halkın güvenini artırmak maksadıyla bakanlık bünyesinde bir kontrol laboratuvarının kurulması hakkındadır. İlaçların laboratuvar onayı sağlanmadan kesinlikle piyasaya çıkarılmaması hakkında bakanlığın bir izahat vermesini istemiştir.⁸⁸⁵ Bayar, Sağlık Bakanı'nın izahatlarından sonra tekrar söz alarak yerli laboratuvarların ilerlemesi, geliştirilmesi ve birkaç laboratuvarın birleşmesiyle daha

⁸⁸³ TBMM TD, 8. Devre, 24. Cilt, 54. Birleşim, 1074-1075.

⁸⁸⁴ TBMM TD, 9. Devre, 4. Cilt, 26. Birleşim, 33.

⁸⁸⁵ TBMM TD, 9. Devre, 4. Cilt, 26. Birleşim, 41.

ileri seviyede ilmi araştırmalar yapacak laboratuvarların kurulmasının yerinde olacağını söylemiştir.

Meclis dilekçe komisyonu tarafından gündeme getirilen Elazığ Cüzam Hastanesi'nin başka bir yere nakledilmesi hakkında söz alan Andre Vahram Bayar önce milletvekillerine cüzam hakkında bilgi vermiş, ardından da bu hastalığın ciddiye alınması, yakalananların başıboş bırakılmaması ve toplumdan tecrit edilmesinin zaruretine dikkat çeken bir konuşma yapmıştır.⁸⁸⁶

Gayrimüslim mebuslar genellikle kendi meslekleri ve uzmanlık alanlarına giren konularda görüş beyan etmişlerdir. Ancak bazı durumlarda uzmanlık alanlarına girmese de görüş beyan etmek babında söz alarak farklı konularda da konuşmalar yapmışlardır. Bunlardan birisi de Salamon Adato'dur. Dişçiliği ilgilendiren bir konuda konuşmak istemediğini ancak meselenin dişçilikten ziyade hukukî bir düzenleme olduğu için konuşma isteği duymuştur. Konuşmasında kanunun yürürlüğe girmesiyle dişçi kalfalarının mesleklerini icra etmelerinin imkânı kalmayacak ve köylerdeki vatandaşlar diplomalı dişçi olmadığından bu hizmetten mahrum kalacaklardır. Oysa mevcut şartlarda köylere diş doktoru gönderilemeyeceğine göre mevcut durumun devam etmesinin vatandaşlar açısından önemli olduğunu vurgulamıştır.⁸⁸⁷

Meclise gelen Adli Tıp Kanunu hakkında söz alan Andre Vahram Bayar doktor kökenli olması hasebiyle kanunda kullanılan bazı kelimeler hakkında izahatta bulunmuş ve doğrusunun kullanılmasının gelecekte çıkabilecek sıkıntıları önlemesi açısından önemli olduğuna işaret etmiştir.⁸⁸⁸

1953 yılında TBMM Adalet Komisyonu tarafından eczanelerin sayılarının sınırlandırılmasına ilişkin yasanın kalkması gerektiği yönünde hazırlanan raporda görüşlerini beyan eden Andre Vahram Bayar, şu ifadelere yer verilmiştir: "Tahdit hükümleri memleketimizde faydalı olmaktan ziyade zararlı neticeler tevlit etmiş, bir çok suiistimallere yol açmıştır. Filhakika tahdit, eczanesi olanlar lehine ve olmayanlar aleyhine bir gedik mahiyeti arz eden imtiyazlar husule getirmiştir. Eczane açmak hakkı binlerce, hatta yüz binlerce liraya devredilen bir inhisar ve imtiyaz olarak haksız kazançlar mevzuu olagelmiştir. Tahdit, rekabeti tamamen

⁸⁸⁶ TBMM TD, 9. Devre, 5. Cilt, 44. Birleşim, 178-179.

⁸⁸⁷ TBMM TD, 9. Devre, 7. Cilt, 71. Birleşim, 23.

⁸⁸⁸ TBMM TD, 9. Devre, 24. Cilt, 102. Birleşim, 257-259.

önlediği için meslekte ahlaksızlığı ve fiyatlarda insafsız hadlara varan yükselmeyi intaç etmiştir.”⁸⁸⁹

Eczacılar ve Eczaneler hakkındaki kanunun çerçevesinde ülke genelinde eczanesi bulunmayan yerlerde reçete zorunluluğu olmayan ilaçların satılmasına da sınırlama getirilmesi hakkındaki düzenlemenin sıkıntılara neden olabileceği düşüncesiyle eski uygulamaya devam edilmesi yolunda çeşitli görüşler beyan edilmiştir. Bu konuda söz alan Andre Vahram Bayar “Bu madde aynen kabul edildiği takdirde 256 ilçe ve 4 ilimizde eczanemiz bulunmadığını hatta birçok yerlerde doktor bile bulunmadığını nazarı itibara alacak olursak köylü vatandaşlarımız, kendi memleketinde eczane hatta bazen doktor da bulunmayan vatandaşlarımız, serbest olarak; baş ağrısını dindirmek için bir aspirin bulamayacak, burun kanamasını durdurmak için bir parça oksijenli su bulamayacak, elini kestiği takdirde, sürmek üzere, bir parça tentürdiyot bulamayacak. Doktor bile yok. Doktor bulunsa bu vatandaş doktora müracaat edecektir. Tek doktorun 27 vazifesi vardır. Belki evinde bulunmayacak. Bulunsa bile doktor, bana bir aspirin ver, denildiği takdirde doktor, bir ilim adamının meşru endişesiyle muayeneye lüzum görecektir. Bu hal de köylü vatandaşlar tarafından belki hoş görülmecektir” sözleriyle getirilecek bu sınırlamanın vatandaşa zulüm olacağını ifade etmiştir.⁸⁹⁰

Maliye Vekâleti 1954 yılı Bütçesi münasebetiyle hastanelere yapılacak yardımların artırılması için söz alarak bir konuşma yapan Andre Vahram Bayar, halka hizmet veren Yedikule Ermeni Hastanesi’ne yapılacak yardımın on bin lira artırılmasını teklif etmiştir. Bu görüşmelerde Haliç’teki Musevi Hastanesi’ne ayrılan 30.000 lira yardıma ek olarak 10.000 lira daha ilave istenmiştir. Balıklı Rum Hastanesi’ne ise 60.000 liralık yardım teklifi aynen kabul edilmiştir. Andre Vahram Bayar da Ermeni Hastanesi’nin tamirat sonrasında 550 yatak kapasitesine ulaştığını, çeşitli servislerle birlikte akliye ve düşkünler yurduna da sahip olan hastanenin memlekete hizmet ettiği bilgisini vermiştir. Bayar konuşmasına hastanenin bütçesinin 500.000 lirayı geçtiğini ancak hastane kaynaklarıyla bunun çeyreğini karşılayabildiğini, kalan kısmının halk tarafından yapılan teberrularla karşılandığını ve bu sebeple zorlanıldığını ifade ederek hükümetin bu konuda cömertliğine güvenerek hastaneye

⁸⁸⁹ Adalet Komisyonunun Raporu, **Farmakolog**, Cilt, 23, Sayı,1-6, Haziran 1953, 25.

⁸⁹⁰ TBMM TD, 9. Devre, 26. Cilt, 13. Birleşim, 41-43.

yapılacak yardımın 10.000 lira artırılarak 40.000 liraya çıkarılması teklifinde bulunmuştur.⁸⁹¹

Dünya Tabipler Birliği'nin ilk Türk başkan olan Ahmet Rasim Onat uzun yıllar Türkiye'yi Dünya Tıp Birliği Konseyi'nde temsil etmiştir. Onat, Dünya Tabipler Birliği'nin 1957 yılı genel kurul toplantısının İstanbul'da yapılmasını sağlamıştır. Bu girişim uluslararası alanda Türkiye'nin tanıtımında önemli katkılar sağlanmıştır.⁸⁹²

1957 yılı Sağlık Bakanlığı bütçe görüşmelerinde gündeme gelen konulardan birisi de Dünya Tıp Birliğinin Genel Kurul Toplantısı'nın Türkiye'de yapılması olmuştur. Bu toplantıya ev sahipliği yapılacağı için ayrılan bütçenin artırılması yönünde görüşler beyan edilmiştir. Bu toplantının tıp alanına sağlayacağı katkılar dışında ülke tanıtımı ve turizm açısından getireceği katkılar dikkate alınarak Türk Tabipler Birliği Merkez Konseyi Başkanlığı'na yapılacak yardımın 100 bin liradan 150 bin liraya çıkarılması talep edilmiştir. Doktor olan Zakar Tarver genel kurulda söz alarak bu teklifin kabul edilmesi yolunda bir konuşma yaparak bu meseleye destek vermiştir.⁸⁹³

1959 yılı Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı bütçe görüşmelerinde söz alan Zakar Tarver, Türkiye'nin sağlık alanında mevcut durumu ve hedefleri hakkında bilgi vermiştir. Tarver konuşmasında Türkiye'nin gelişmekte olan ülkelerden birisi olduğunu, eksikliklerin oldukça fazla ve atılması gereken adımların çok olması sebebiyle bunları gerçekleştirmek amacıyla hükümetin bütçeden sağlık harcamalarına en az % 10 pay ayırması gerektiğine işaret etmiştir. Tarver toplumun sağlığını koruma için her şeyden önce yetişmiş insan gücüne ihtiyaç duyulduğunu bu sebeple her beş milyon nüfusa bir tıp fakültesi ve bir eczacılık okulunun açılmasının zaruretine vurgu yapmıştır.⁸⁹⁴

Sonuç olarak bu dönemde meclisteki doktor gayrimüslim mebuslardan Nicola Fakaçelli, Andre Vahram Bayar ve Zakar Tarver meclis genel kurulunda özellikle sağlık alanında görüşmelerde söz alarak konuşmalar yapmışlar ve öneriler vermişlerdir. Konuşmalarını özellikle kendi cemaatleri çerçevesinde değil Türk

⁸⁹¹ TBMM TD, 9. Devre, 28. Cilt, 49. Birleşim, 811-812.

⁸⁹² <http://www.lozanmubadilleri.com/ahmet-rasim-onat-biyografi,13.html>, Erişim Tarihi: 15 Nisan 2015.

⁸⁹³ TBMM TD, 10. Devre, 17. Cilt, 48. Birleşim, 1005-1006.

⁸⁹⁴ TBMM TD, 11. Devre, 7. Cilt, 45. Birleşim, 913-915.

milletine hitaben yapmışlardır. Seçim süreçlerinde halka yaptıkları konuşmalarda olduğu gibi Türk milleti adına orada olduklarının bilinciyle hareket etmişlerdir.

5. 3.3. Hukuk Alanında Faaliyetleri

Çok partili döneminde gayrimüslim mebuslarının hukuk alanında gerçekleştirdiği faaliyetler genellikle vergilendirme, vakıflar, ceza kanunundaki düzenlemeler, iş kanunu ve işçi hakları gibi konular üzerinde yaptıkları konuşmalar ve verdikleri kanun tekliflerinden oluşmaktadır. Hukuk alanında genel kurulda söz isteyip konuşma yapan veya kanun teklifinde bulunan mebuslar Nikola Fakaçelli, Salamon Adato, Ahilya Moshos, Andre Vahram Bayar, Aleksandros Hacopulos, İsak Altabev, Mıgırdıç Şellefyan'dır. Bu mebusların kimisi tüccar, kimisi bankacı ve bazıları da avukat kimliğine sahiptir. TBMM'deki görüşmelerde hukukî konularda Salamon Adato diğerlerine göre daha etkin bir rol almıştır.

Salamon Adato 1946 seçimlerinde usulsüzlük yapıldığına dair bir önerge vermiş ve şikâyet inceleme komisyonunun itirazları gerektiği gibi incelemeyi ifade ederek incelemenin derinleştirilmesini talep etmiştir. Ancak Adato'nun vermiş olduğu önerge mecliste CHP oylarıyla reddedilerek gündeme alınmamıştır.⁸⁹⁵

Avukat ve hukukçu kimliğiyle Salamon Adato İşçi ve İş Veren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkındaki Kanun görüşmelerinde söz alarak kanun metninin sağlıklı bir şekilde hazırlanmasına katkı sağlamıştır.⁸⁹⁶

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün bütçe görüşmelerinde Salamon Adato söz alarak cemaat vakıflarının idaresi hakkında hazırlanmakta olan kanun hakkında bir konuşma yapmıştır. Adato konuşmasında, cemaatlerin sosyal ve dinî ihtiyaçları temin için oluşturdukları müesseselerin devamı için cemaat mensupları tarafından ibadet sonrasında ufak teberrularda bulunarak bu müesseselerin devamına katkı sağlamakta olduğunu, ancak İstanbul Evkaf Müdürlüğü bir sinagogda bu teberru kutusunu mühürlediğini ifade ederek bu durumun teberrularla ayakta kalmaya çalışan bu müesseseleri zor durumda bıraktığı eleştirisinde bulunmuştur. Aynı zamanda cemaat vakıflarına ait müesseselerin idaresindeki müteveli heyetinin belirlenmesi ve

⁸⁹⁵ TBMM TD, 8. Devre, 1. Cilt, 8. Birleşim, 155-157.

⁸⁹⁶ TBMM TD, 8. Devre, 4. Cilt, 47. Birleşim, 320-324.

denetiminde yaşanan sıkıntılara da dikkat çekerek yapılacak düzenlemenin bu durumlara bir çözüm sağlaması gerektiği uyarısında bulunmuştur.⁸⁹⁷

1948 yılı Orman Genel Müdürlüğü Bütçe Kanunu görüşmelerinde Salamon Adato söz isteyerek bir konuşma gerçekleştirmiştir. Avukat olması sebebiyle bütçede görülen ve ödenmesi zorunlu olan avukatlık ücretlerinin kaybedilen davalarından kaynaklandığını ve bütçeye ek bir külfet getirdiğine işaret ederek bakanlığın bu konuda daha dikkatli olması konusunda uyarılarda bulunmuştur. Adato Orman Genel Müdürlüğünün, kendisine karşı açılan bu davaların takibinde elinde bulundurduğu kıstas nedir? sorusunu sorarak müdürlüğün resmî bir teşekkül ve Hukuk Müşavirliği kadrosu olmasına rağmen bu harcamaların tekrar araştırılmasına dikkat çekmiştir. Muhalefet olarak Orman Genel Müdürlüğü'nden takip edilen davalar üzerinde dikkatle durulması ve aynı zamanda kaybedilecek davaları da takip ettirmemeleri hususlarını talep etmiştir.⁸⁹⁸

Vakıfların yönetimi ve denetimi konusunda meclis gündemine getirilen kanun teklifi üzerine gayrimüslim mebuslardan Nikola Fakaçelli ve Salamon Adato söz alarak birer konuşma yapmışlardır. Salamon Adato konuşmasında “Tasarı kabul olunduğu takdirde içtimai ve vatani bir vazife gören bu müesseseler daha ziyade inkişaf edecektir. Müesseseler cemaatlerce intihap edilecek kimseler tarafından idare edilecek ve fakat yine alâkalı makamlarca kontrol edilmek suretiyle faaliyetlerine devam edeceklerdir. Binaenaleyh tasarı yerindedir, kabul edilmesini Yüksek Meclisten rica ederim.” sözleriyle tasarının kabul edilmesini istemiştir.⁸⁹⁹

1946 genel seçimlerinde İstanbul seçim sonuçları 3 gün gecikmeyle açıklanmıştır. Bu gecikme nedeniyle CHP, bazı adaylarını kazandırmak için mazbatalarda değişiklik yaptığı suçlamasına maruz kalmıştır. İstanbul Valisi Lütfi Kırdar muhalefetin bu yöndeki iddialarını reddetmiş ve seçimlerin gecikmesinin sebebi olarak sandıkların çokluğuna, bazı memurların semtlerde mesai saatinin bitmesinden sonra çalışmayı bırakmasına bağlamıştır. Bu seçimlerde CHP'nin gayrimüslim adaylarından hiçbirisinin kazanamaması, buna karşılık Demokratların adaylarından Vasil Konos

⁸⁹⁷ TBMM TD, 8. Devre, 8. Cilt, 20. Birleşim, 132-134.

⁸⁹⁸ TBMM TD, 8. Devre, 14. Cilt, 21. Birleşim, 162.

⁸⁹⁹ TBMM TD, 8. Devre, 19. Cilt, 97. Birleşim, 1126-1127.

ve Salamon Adato'nun kazanması dikkat çekicidir. Bunun sebebi ise CHP'nin Varlık Vergisi uygulamalarından duyulan rahatsızlık olmuştur.⁹⁰⁰

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye hem siyasi hem de ekonomik olarak büyük bir sıkıntılı süreç yaşamıştır. Bu süreçte özellikle ekonomik alanında hayata geçirilen bazı hukukî düzenlemeler daha sonra uzun tartışmalara neden olmuştur. Ayrıca çıkartılan bir takım olağanüstü yasalar döneme damgasını vurmuş ve halen günümüzde dahi tartışılmaktadır. Bunlardan bir tanesi 1940 tarihli Milli Korunma Kanunu'dur.⁹⁰¹ Milli Koruma Kanunu⁹⁰² sadece tek parti döneminde değil çok partili dönemde de yoğun eleştirilerin hedefinde olmuştur.

Salamon Adato Milli Koruma Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında yapılan görüşmelerde söz alarak "Bu tasarı kabul edildiği takdirde esasen gayet ağır olan pahalılık zincirine bir halka daha ilâve edilmiş olacaktır. Geliri mahdud olan kimse mal sahibine % 20 nispetini vermek için çocuğunun ağzından şekerini ve belki kendi ağzından katığını çıkartmak mecburiyetinde kalacaktır" sözleriyle kanunda yapılacak düzenlemelerin zor durumda olan milleti daha da mağdur edeceği hususunda uyarılarda bulunmuştur.⁹⁰³

Adalet Bakanlığı'nın 1948 yılı bütçe görüşmeleri esnasında gündemle ilgili söz alan DP İstanbul mebusu Salamon Adato, İstanbul Barosu'na bağlı bir avukat olarak 25 yıldır çalıştığını ve İstanbul Adalet Sarayı inşaatının bir türlü bitirilememesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Her sene bütçe görüşmelerinde tahsisat ayrılmasına rağmen bu tahsisatın yerinde harcanıp harcanmadığının iyi denetlenmesi talebinde bulunmuştur. Konuşmasında bir başka konu da Beyoğlu Sulh Mahkemesi'nin iş yükünün nasıl bertaraf edileceği meselesidir. Mahkemelerin yetersizliği yanında avukat meslek grubunun iş yükünün de buna paralel olarak ağır olduğunu ve maddiyat açısından da sıkıntıda olduklarına dikkat çekmiştir. Adato'nun konuşmasında gündeme getirdiği önemli hususlardan birisi de Almanya'dan alınan

⁹⁰⁰ Osman Akandere, 1946 Genel Seçimleri ve Sonuçları Üzerinde İktidar ve Muhalefet Partileri Arasında Yapılan Tartışmalar II, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 26, Sayı 76, Mart 2010, 4.

⁹⁰¹ Düstur, Milli Korunma Kanunu, 26.1.1940, Tertip: 3, Cilt 21, 274.

⁹⁰² Milli Koruma Kanunu: Dönemin ekonomik şartları sebebiyle Ocak 1940'ta Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının çıkarttığı ve hükümete fiyatları saptamada, ürünlere el koymada, hatta zorunlu çalışma yükümlülüğü getirmede sınırsız yetkiler veren yasadır. (Detaylı bilgi için Bakınız: Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2002**. Ankara: İmge, 2005.)

⁹⁰³ TBMM TD, 8. Devre, 4. Cilt, 47. Birleşim, 329-339.

Deniz Ticaret Kanunlarının Almanca bilen fakat hukuk bilmeyen kişilerce yapılmasından kaynaklanan tercüme hataları meselesidir. Bu tercüme hatalarından dolayı bazı kanun maddelerinin gerçek anlamından uzaklaşarak işlemez hale geldiğini söyleyen Adato, bu kanunların en kısa zamanda tashih edilmesini önermiştir.⁹⁰⁴

16 Mart 1948 tarihinde TBMM genel kurulunda avukatlık kanununun bazı maddeleri üzerinde yapılan görüşmelerde Salomon Adato söz alarak bu kanunun bazı maddeleri, avukatlık stajının ne şekilde yapılacağı, süresi ve denetimi gibi konularda görüş beyan etmiş ve önerge vermiştir. Verdiği önergede avukatlık stajında Adalet Bakanı'nın belirleyici olmasının sakıncalı olduğuna işaret ederek bakana böyle bir yetki verilmesinin demokratik olmadığını savunmuştur. Ancak Adato'nun vermiş olduğu iki önerge de kabul görmemiştir.⁹⁰⁵

1 Temmuz 1948 tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda yapılan görüşmede Noter Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi görüşmesinde söz alan Salomon Adato şu değerlendirmelerde bulunmuştur:⁹⁰⁶ “Noter huzurunda yapılan bir mukavele ile bir mal sahibi o mal üzerinde bir aynı hak tesis edebilir. Aynı hakkın tesisi yalnız bu kat mülkiyetinin fevaidini temin etmek maksadından ibaret değildir, ipotek de aynı bir haktır. Meselâ bir mal sahibinin paraya ihtiyacı olur. İpotek yapmak için yine tapu memuru huzuruna çıkmak mecburiyetindedir. Fakat o mal sahibi bir tüccarsa, paraya mübrem ve acil ihtiyacı bulunursa 24 saat içinde hatta bir saat içinde noter huzurunda ipotek senedini yapmakla ihtiyacını temin edebilecektir.” Bu değerlendirmeleri yapan Adato, noter kanununda yapılacak bu düzenlemelerin işleri daha da kolaylaştıracağını savunmuştur.

2 Temmuz 1948 tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda Milletvekilleri Seçimi Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve bu kanuna bazı maddeler eklenmesine dair yapılan müzakerelerde Salomon Adato söz alarak bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında seçimlerin tek dereceli ve hakimlerin gözetiminde yapılmasının önemine vurgu yapmıştır. Geçmiş seçimlerde yaşanan yolsuzluk ve suiistimallerin bu vesileyle engellenebileceği, daha demokratik ve şeffaf bir seçim gerçekleştirilebileceğini savunmuştur. Adato konuşmasında “Teklifimiz büyük

⁹⁰⁴ TBMM TD, 8. Devre, 8. Cilt, 24. Birleşim, 452-454.

⁹⁰⁵ TBMM TD, 8. Devre, 10. Cilt, 43. Birleşim, 168, 170, 174, 181.

⁹⁰⁶ TBMM TD, 8. Devre, 12. Cilt, 79. Birleşim, 564.

ekseriyetin arzusunu ifade eden bir sisteme dayanmaktadır. Türk Milleti kendi hâkimlerine karşı haklı olarak büyük bir itimat beslemektedir ve ancak kendi hâkimlerinin murakabesi altında yapıldığı takdirde seçimlerde emniyet ve samimiyet olabileceğine kanaat getirmiştir, bu kanaatin yerinde olduğuna şüphe yoktur. (...) Türk Milleti en kudsi haklarından birini teşkil eden seçim hakkının siyanet edilmesi ve tecavüzden mâsun kalması için itimat ettiği kendi hâkimlerinin tavzif edilmesini istemektedir. Bu isteği ret için hâkimlerin siyasete karıştırılmasının doğru olmadığı ileri sürülmektedir. Hâkim, adaleti tevzi ve hakların tecavüzden masun kalmasını teminle mükelleftir. Seçim hakkının tecavüzden masun kalmasını ve bu hakkın yerine getirilmesini temin etmek elbette hâkimin vezai fi meyanındadır. Türk hâkimi, hiçbir tesir altında kalmayarak kanun, kanaat ve vicdanının emrettiği yoldan yürümesini bilmiş ve bu suretle her durumda bitaraflığını muhafazaya kaadir olduğunu ispat etmiştir” sözleriyle konuya açıklık getirmiştir.⁹⁰⁷

TBMM’de görüşülen Gelir Vergisine yapılacak zam konusundaki müzakerelere Salamon Adato da söz alarak katılmıştır. Şeker fiyatlarına yapılan zamdan sonra gelir vergisine zam yapılmak üzere hazırlanan bu kanun tasarısının yanlış olduğunu ifade etmiştir. Adato meşhur maliyecilerden Totlabos’un “Precis des seierices et legislation financiers” adlı eserinden örnek vererek, Totlabos’un bu yola sapan hükümetlerden başarı beklemek hata olduğunu ve vaziyeti kurtarmak için, idare sistemini esasından değiştirmek gerektiğine dair sözlerine dikkat çekerek hükümetin bu yanlıştan dönmesini ve tasarının kabul edilmemesini talep etmiştir.⁹⁰⁸

Salamon Adato Milletvekili Seçim Kanunu hakkında 8 Şubat 1950 tarihinde yapılan görüşmelerde söz alarak bu konudaki görüşlerini paylaşmıştır. Seçmen listelerinin askıda kalma süresi ile itiraz sürelerinin ayrı ayrı belirlenmesi gerektiğini ifade eden Adato, bu konuda bir önerge vermek istemiştir. Ancak daha sonra komisyon Adato’nun önerisi çerçevesinde seçmen listelerinin 7 gün süreyle askıda kalması ve itiraz süresinin de bu sürenin devamında 5 gün olarak tespit edilmesi üzerine Adato önergesini geri çekmiştir.⁹⁰⁹

23 Mart 1950 tarihinde TBMM Genel Af konusunda bir düzenleme yapmıştır. Bu düzenlemede Salamon Adato da söz alarak görüşlerini beyan etmiştir. Genel af ilan

⁹⁰⁷ TBMM TD, 8. Devre, 12. Cilt, 80. Birleşim, 627-628.

⁹⁰⁸ TBMM TD, 8. Devre, 15. Cilt, 31. Birleşim, 78.

⁹⁰⁹ TBMM TD, 8. Devre, 24. Cilt, 41. Birleşim, 226.

edilmesinin toplumun bir talebi olduğunu ve cemiyet için gerekli olduğunu vurgulamıştır. 17 yıldan beri genel af ilan edilmemesinin bu ihtiyacın aciliyetini ortaya koyduğunu söyleyerek af beklentisiyle suç işleyeceklerin ya da af ile çıkanların toplumda huzuru bozacaklarına dair düşüncelerin yersiz olduğunu savunmuştur. Toplumun rahatlaması için hukukçularında savunduğu genel af ilanının yerinde bir karar olacağını ifade ederek konuşmasını tamamlamıştır.⁹¹⁰

Genel af ilanı konusu seçimlerden sonra 13 Temmuz 1950’de tekrar gündeme gelecek ve Adato bu sefer iktidar partisinin bir milletvekili olarak genel af talebini yineleyecektir. Toplumdaki af beklentisini dile getirerek toplumun vicdanını yaralamadan çıkarılacak bu kanunun toplumun beklentilerini karşılaması bakımından önemini vurgulamıştır. Ancak Adato konuşmasında şahısların malına, parasına zarar vermiş, yüksek miktarda dolandırıcılık yapmış birinin affedilirken, belki de çeşitli zorunluluklar nedeniyle devletin parasına küçük bir miktar da olsa el atmış birinin affedilmemesini adaletsizlik olarak değerlendirmiştir.⁹¹¹

12 Temmuz 1950 tarihinde Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu hakkındaki 5591 sayılı Kanunun 23. Maddesinin Kaldırılmasına dair olan Kanun münasebetiyle Çalışma Komisyonu Başkanı sıfatıyla Salamon Adato kanun hakkında bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında bu kanunun işçilerin haklarının teminat altına alınarak patronların inisiyatifinden kurtarmayı amaçladığını belirterek, “İş Kanunu ve diğer iş mevzuatı bilhassa patronların işçileri istismar etmemesini temin gayesine matuftur. Çalıştıran kendi vecibelerini ifa edip etmediğini kontrol edecek olursa o kontrolün işçilere bir fayda temin edemeyeceği aşikârdır. Hükümetiniz bu zihniyete bir nihayet vermek istemiş ve 23.ncü madde ile İşletmeler Bakanlığına verilen işçilerin kontrolü hususundaki salâhiyet bu kerre Çalışma Bakanlığına verilmiştir. Her halde bu tasarı işçilerin hakkının siyanetini temin edecek bir mahiyettedir ve esasen Hükümetimiz işçilerin refahını ve onlara verilen hakların temini zımında huzurunuzda sunulması kararlaştırılan tasarılarından bir tanesi de yüksek huzurunuzda arz edilmiştir. Tasarıda isabet vardır, kabulünü yüksek heyetinizden rica ederim” sözleriyle konuşmasını tamamlamıştır.⁹¹²

⁹¹⁰ TBMM TD, 8. Devre, 25. Cilt, 71. Birleşim, 876-877.

⁹¹¹ TBMM TD, 9. Devre, 1. Cilt, 22. Birleşim, 642.

⁹¹² TBMM TD, 9. Devre, 1. Cilt, 21. Birleşim, 593-594.

20 Nisan 1951 tarihinde TBMM’de Türk Ceza Kanununun görüşüldüğü oturumda İstanbul Milletvekili Ahilya Moshos Türk Ceza Kanununun 158. maddesine bir fıkra eklenmesi hakkında kanun teklifi vermiş ise de daha sonra teklifini geri çekmiştir.⁹¹³ Ahilya Moshos hukukçu kimliğiyle meclis çalışmalarında ciddi bir varlık gösterememiştir. Türk Ceza Kanunu hakkında yapılan müzakerelerde 158. maddeye dair bir teklif vermiş ise de bu teklifi daha sonra geri çekmiştir. Bunun dışında Moshos’un ne bir konuşması ne de bir yasama faaliyetine rastlanılmamaktadır.

Andre Vahram Bayar 5434 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanununun geçici 65 ve 68. maddelerinde yazılı müracaat için yeniden üç aylık müddet verilmesi hakkında bir kanun teklifinde bulunmuştur. Bayar bu teklif ile kamulaştırılmış özel teşebbüslerde çalışan memurların emeklilik konusunda hak mahrumiyetlerinin giderilmesini amaçlamıştır. Bu teklif her ne kadar hazineye ek bir külfet getireceği noktasında eleştirilse de kanun kabul edilmiştir.⁹¹⁴

Gümrük ve Tekel Vekâleti, Tekel Genel Müdürlüğü 1953 yılı bütçeleri münasebetiyle Andre Vahram Bayar söz alarak; kanun maddesindeki “Tekel Umum Müdürlüğünün fabrika, tuzla, işletme evleri gibi iş yerlerinde toplu olarak çalıştırdığı işçilerle hizmetlilere (bu iş yerlerinde çalışan memurlar dâhil) masrafları döner sermayeden ödenmek üzere, çalıştıkları günlerde günde bir defa bir kab yemek ve ekmek verilebilir” ifadesindeki “bir kab yemek” ifadesinin “45 kuruşu geçmemek üzere bir öğün yemek” şeklinde değiştirilmesini teklif etmiştir.⁹¹⁵

DP İstanbul milletvekili Andre Vahram Bayar arkadaşı İstanbul milletvekili Hadi Hüsman ile birlikte hazırladıkları Hususi Müessese ve Ticarethanelerde Çalışan Memur ve Müstahdemlerin Öğle Yemek Tatilleri Hakkında Kanun teklifi komisyonlarda görüşülerek kabul edilmiştir.

5. 3. 4. Tarım Alanında Faaliyetleri

Demokrat Partinin iktidar gelmesiyle birlikte başlayan süreç etkileri itibariyle ekonomik, toplumsal ve siyasal hayata damgasını vurmuş ve etkileri günümüze kadar

⁹¹³ TBMM TD, 9. Devre, 6. Cilt, 67. Birleşim, 244; TBMM TD, 9. Devre, 7. Cilt, 77. Birleşim, 270.

⁹¹⁴ TBMM TD, 9. Devre, 7. Cilt, 77. Birleşim, 299-300.

⁹¹⁵ TBMM TD, 9. Devre, 20. Cilt, 54. Birleşim, 1144.

gelmiştir. Türkiye bu dönemde kontrollü ve müdahaleci devletçilikten serbest piyasa ekonomisine; laik ideolojiden muhafazakâr değerleri ön plana çıkaran bir anlayışa doğru bir eğilim içerisinde olmuştur.

DP hükümetleri, kalkınmanın ve milli ekonominin temelini ziraat olduğunu düşündüğü için, iktidarı boyunca, kalkınmadaki önceliği ziraat sahasına vermiştir. Bu politikanın gerekçelerinden birisi DP'nin en fazla oy aldığı köylü kesime önem vermesinin payı büyük olmuştur. DP başındaki Adnan Menderes, uzun yıllar Aydın'da çiftlikte çalışmış ve tarımın içerisinden gelen birisi olarak, toprağın ve köylünün ihtiyaçlarını gayet iyi bilmıştır.⁹¹⁶

Menderes'i öncelikli olarak tarımda gelişmeye yönelten tek sebep Menderes'in çiftçilikten geliyor olması değildir. Tarımsal kalkınmaya öncelik verilmesinin diğer nedenleri arasında ABD yardımlarının ağırlıklı olarak tarıma yönelik verilmesi, tarıma yapılan yatırımın çok daha kısa sürede geri dönmesi de tarımsal açıdan gelişmeye öncelik verilmesinin nedenleri arasında söylenebilir. Bu çerçevede 1951 yılı Aralık ayında bütçe komisyonunda Başbakan Adnan Menderes, iktisadi kalkınmanın temeli olarak ziraatı göstermiştir.⁹¹⁷

Tarım alanında alınan bütün bu tedbirlerin temel hedefi çiftçilerin üretim gücünün arttırılarak, satın alma gücünün ve hayat standardının yükseltilmesi doğrultusunda olmuştur. Bu dönemde Türkiye'de tarım alanı süratle üretimin arttırılabileceği alanlardan birisidir. Ancak istatistik açıdan bakıldığında toplam nüfusun %80'inden fazlasını oluşturan tarımsal nüfus, Gayri Safi Milli Hasıla'nın (GSMH) sadece %45'ini elde etmektedir. Bu nedenle, tarımsal nüfus en yoksul grup olarak görülmüş ve hükümetin hedefi bu nüfusu refah seviyesine ulaştırma yönünde belirlenmiştir.⁹¹⁸

Bu dönemde gayrimüslim mebusların tarım alanındaki konulara çok ilgili olmadıkları görülmektedir. Avukat kökenli Salamon Adato dışında tarım alanında gelen konularda konuşma, önerge ya da teklif veren olmamıştır.

18 Haziran 1952'de meclis gündemine getirilen Bataklıkların Kurutulması ve Bundan Elde Edilecek Topraklar Hakkındaki 5516 Sayılı Kanun hakkında Salamon

⁹¹⁶ Süleyman İnan, **Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes**, İstanbul: Liberte Yayınları, 2006, 334.

⁹¹⁷ Bilsay Kuruç, **İktisat Politikasının Resmi Belgeleri (Söylev, Demeç ve Yazıları)**, Ankara: MEB Yayınları, 1963, 128.

⁹¹⁸ **Cumhuriyet Döneminde İstatistiklerle Türkiye 1923-1982**, Ankara: Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, 1982, 18.

Adato da söz isteyerek bir konuşma yapmıştır. Adato konuşmasında bu düzenlemenin öneminden bahsederek bataklıkların kurutulması tarıma kazandırılmasında ve köylünün topraklandırılmasında devletin belirleyici rol oynaması gerektiğini, kanuni düzenlemenin yetersiz kalması durumunda ise ciddi adli vakalara sebebiyet verme ihtimalinin bulunduğu dikkat çekmiştir.⁹¹⁹

5. 3. 5. Askerî Alanda Faaliyetleri

DP dönemi askerî alandaki gelişmeler dış siyasete paralel olarak gelişmiştir. Özellikle 1950 yılında başlayan Kore Savaşı ve Türkiye'nin bu savaşa ABD müttefiki olarak askerî birlik gönderilmesi, NATO'ya üyelik çalışmaları bu dönemin önemli askerî konuları arasında yer almıştır. Gayrimüslim mebusların askerî konularda da yine çekimser davrandıkları ve meclis gündemine gelen askerî konularda görüş beyan etmek, önerge vermek ya da teklif sunmak gibi çalışmaları oldukça sınırlı kalmıştır.

TBMM genel kurulunda 4 Haziran 1947 tarihinde Jandarma Kanununun 12. maddesinin değiştirilmesi konusunda yapılan görüşmelerde DP İstanbul milletvekili Salamon Adato söz alarak bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında uzmanlık alanı dışında bir konu olmasına rağmen fikir beyan etmek istediğini söylemiştir. Jandarma kıtalarında görevli subayların da gerekli eğitime tabi tutulması ve stajlara alınmasının önemine vurgu yaparak, bu subayların eğitim sürelerinin asayiş sıkıntısına sokacak durumda ise 6 ay yerine 3 ay gibi daha kısa sürelerle çekilebileceği önerisinde bulunmuştur.⁹²⁰

TBMM genel kurulunda 8 Haziran 1959 tarihinde yapılan Askerî Ceza Kanununun 3914 sayılı Kanunla muaddel 56. maddesinin değiştirilmesi hakkında yapılan görüşmelerde söz alan Mığırdıç Şellefyan maddede hata olduğunu ve bunun tashih edilmesi teklifinde bulunmuştur.⁹²¹

7 Ocak 1953'te Emir ve Seyis Erleri hakkındaki kanun tasarısı münasebetiyle geçici komisyon tarafından yapılan izahatlar sonrasında Salamon Adato söz isteyerek komisyona bir soru yöneltmiştir. Geçici komisyon emir subaylarının dış görevde

⁹¹⁹ TBMM TD, 9. Devre, 16. Cilt, 84. Birleşim, 199.

⁹²⁰ TBMM TD, 8. Devre, 6. Cilt, 68. Birleşim, 24.

⁹²¹ TBMM TD, 11. Devre, 9. Cilt, 78. Birleşim, 586.

olduklarında subayın ailesine emir eri tahsisi yapıldığını ifade etmiştir. Bunun üzerine Adato emir erlerinin emri subaydan aldığını, subayın dış görevde olduğu durumlarda kimden emir alacağını ve emir erine gayri hukukî emirler verilmesi halinde cezanın kime kesileceğini komisyona sormuştur.⁹²² Adato ayrıca bu düzenlemenin 9 maddesi hakkında bir önerge vermiş ise de meclis başkanı önergeyi oya sunmuş ve önerge reddedilmiş ve aynen kabul edilmiştir.

5. 3. 6. Ekonomi, Ticaret ve Sanayi Alanında Faaliyetleri

1946 sonrası Türkiye’de çok partili döneme girilmesiyle birlikte iç ve dış siyasetde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bunlardan en önemlisi Türkiye’nin Batı ile bağlarının daha da kuvvetlenmesidir. Buna bağlı olarak devletin kuruluşundan beri yönetimde olan CHP ekonomik programı olan devletçilik yerini liberalizme bırakmıştır. Ekonomide liberalizme geçiş bir düşünceden ziyade ülke ve dünya şartlarının getirdiği bir zorunluluk olmuştur.⁹²³ DP halkın, büyük toprak sahiplerinin ve savaş dönemi zenginlerinin desteğini alarak yeni bir ekonomik kalkınma modeli benimsemiştir. Bu modeli hayata geçirmek için dış yardıma ihtiyaç duyulmuş ve ABD’den alınan bu yardımlar CHP iktidarında başlayarak DP döneminde de devam etmiştir.⁹²⁴

Ekonomi Bakanlığı’nın 1948 yılı Bütçesi münasebetiyle söz alan Salamon Adato İstanbul’da yaşanan kömür sıkıntısı üzerine konuşma yapmıştır. Bu sıkıntının sebebi olarak kış koşullarında Karadeniz’in fırtınalı oluşundan dolayı gemi seferlerinin düzensizliği gösterilmiştir. Ancak kömür sevkiyatındaki aksaklıkların fabrikalarda elektrik kesintilerine neden olması ve üretimde meydana gelen aksaklıklar ciddi sıkıntılara sebebiyet vermiştir. Adato, savaşın en sıkıntılı zamanında bile gece sevkiyat yapılmamasına rağmen İstanbul’da kömür sıkıntısı yaşanmaz iken şimdi bu durumun yaşanmasının Ekonomi Bakanı tarafından açıklanmasını istemiştir.⁹²⁵

TBMM gündemine getirilen Belediye Gelirleri Kanunu münasebetiyle yapılan genel kurul görüşmelerinde söz alan Salamon Adato kendi uzmanlık alanına girmesi

⁹²² TBMM TD, 9. Devre, 19. Cilt, 24. Birleşim, 80.

⁹²³ Feroz Ahmad, **The Turkish Experiment in Democracy 1950-1957**, Published for The Royal Institute of International Affairs C. Hurst & Company by London, 1977, 138-139.

⁹²⁴ Vildan Serin, **İktisat Politikası**, İstanbul: Alfa Yayınları, 1998, 4-6.

⁹²⁵ TBMM TD, 8. Devre, 8. Cilt, 27. Birleşim, 676.

sebebiyle bir konuşma yapmış ve ardından bir önerge de vermiştir. Belediye gelirlerine katkı amacıyla sigorta şirketlerinden alınması planlanan % 10 payın çok yüksek olacağını ifade ederek Amerika’da ve Avrupa’da bu payın % 2 seviyesinde olduğuna işaret ederek düzenleme hakkında bir önerge de vermiştir. Adato önergesinde “Belediye gelirleri hakkındaki kanun tasarısının 15. maddesinin birinci fıkrasındaki “muamele yapan yangın sigorta kumpanyaları ile” ibaresinden sonra “Ticaret Bakanlığının göstereceği nispet ve şartlar dairesinde” ibaresinin ilavesini ve ikinci fıkranın sonuna, “ve bu suretle tahsil olunan paralar hiçbir veçhile sigortalıya intikal ettirilemez” ibaresinin eklenmesini önermiştir. Adato bu durumdan sigortalının etkilenmemesini istemiş ise de önerge reddedilmiştir. Adato konuşmasında poliçenin altında nisbeten daha küçük harflerle yazılı bölümlerin sigortalı aleyhine olduğunu ve bu durumun da düzeltilmesi gerektiği temennisinde bulunmuştur.⁹²⁶

Maliye Bakanlığının 24 Şubat 1949 tarihinde yapılan bütçe görüşmelerinde İstanbul Mebusu Salamon Adato söz isteyerek bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında maliye memurları ile mükellefler arasındaki münasebet hakkında bilgi vererek maliye memurlarının mükelleflere karşı hasmane bir tavır sergilediklerini ve kanunun kendilerine verdiği yetkileri kendi şahsında görerek uyguladıklarını müşahade ettiğini söylemiştir. Adato bu durumun memurlar ile mükellefler arasında gereksiz bir sürtüşmeye sebebiyet verdiğini ifade ederek bakanlığın bu konuya müdahil olmasının yerinde olacağına dikkat çekmiştir.⁹²⁷

TBMM genel kurulunda 16 Mart 1949’da Esnaf Dernekleri ve Esnaf Birlikleri hakkında kanun tasarısına dair yapılan görüşmede söz alan Salamon Adato sendikalar ve esnaf birlikleri konusunda Fransız kanunlarından faydalandığını söyleyerek, bunların yüzyıl geride kaldığını belirtmiştir. Hâlihazırda Fransa’nın bu kanunlarda güncelleme yaparak daha demokratik hale getirdiğini ancak bizim kanunlarımızın yapıldığı şekliyle kalmasının antidemokratik bir durum oluşturduğunu belirterek sözlerini “bu kanunun cemiyetler kanunu ve Kanunu Medenin’in cemiyetlere taallük eden hükümlerine uygun bir şekilde getirilmesi icabettiği kanaatindeyim. Bu hususta bir önerge veriyorum. Tasarının komisyona

⁹²⁶ TBMM TD, 8. Devre, 12. Cilt, 78. Birleşim, 502-508.

⁹²⁷ TBMM TD, 8. Devre, 16. Cilt, 51. Birleşim, 586-587.

iadesini ve bu hükümlere uygun bir hale getirilmesini rica ediyorum” şeklinde tamamlamıştır.⁹²⁸

Maliye Bakanlığının 25 Şubat 1957 tarihinde yapılan bütçe görüşmelerinde İstanbul Mebusu Zakar Tarver söz alarak dışarıdan gelen bilimsel kitap ve dergiler hakkında bir hususu dile getirmiştir. Tarver konuşmasında Türkiye'nin bütün dünya medeniyetini adım adım takip mecburiyetinde olduğumuzu ve dolayısıyla, Avrupa'ya, Amerika'ya tahsil için öğrenciler, mütehassıslar gönderildiğini ve bunların döndükten sonra, Avrupa'da, Amerika'daki yenilikleri ve hâdiseleri takip etmek mecburiyetinde olduklarına dikkat çekmiştir.⁹²⁹

26 Haziran 1958 tarihinde TBMM gündeminde Bankacılık Kanunu hakkında yapılan görüşmede İstanbul Mebusu Mıgırdıç Şellefyan söz alarak bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Türkiye'de tarım ve hayvancılık alanında Avrupa'da olduğu gibi sigorta sistemi tam olarak gelişmediği için bankaların bu alanlarda %10'ları aşan miktarda yatırım yapmalarının tehlikeli olacağını ve bankaların vatandaşın birikimlerini korumakla görevli olduklarını hatırlatmıştır.⁹³⁰

1959 yılı Maliye Bakanlığı bütçe görüşmelerinde söz alarak Türkiye'nin iç ve dış borcu hakkında bilgi veren Mıgırdıç Şellefyan Türkiye'nin mali açıdan iflas noktasında olduğunu iddia edenlere karşı Amerika örneğini vererek Türkiye'nin mali yapısının daha iyi durumda olduğunu ve bu duruma da DP hükümeti sayesinde ulaştığını söylemiştir.

Şellefyan 1959 yılı Ticaret Bakanlığı bütçe görüşmelerinde söz alarak Türkiye'nin ithalat ve ihracatı hakkında bilgi vererek muhalefetin eleştirilerine cevap veren bir konuşma yapmıştır. 1953 yılından beri ihracatın gerilediğini söyleyenlere ihracatın zirai ürünlerde 10 milyon tondan 20 milyon tona çıktığını dolayısıyla gerilemediğini bilakis arttığını rakamlarla izah etmiştir. Ayrıca gelişmenin sadece zirai ürünlerle olmayacağını ve sanayi üretiminin de mutlaka artması gerektiğine vurgu yaparak DP hükümetinin bu alanda da yatırımlarına devam ettiğini ifade etmiştir. Şellefyan konuşmasında hükümetin çalışmalarını şu örnek ile açıklamıştır:⁹³¹ “Bugün bir köylü uzak bir yerden tayyareye biner ve Hükümete hayır dualar eder. İkinci defa binince

⁹²⁸ TBMM TD, 8. Devre, 17. Cilt, 56. Birleşim, 41-42.

⁹²⁹ TBMM TD, 10. Devre, 17. Cilt, 46. Birleşim, 826.

⁹³⁰ TBMM TD, 11. Devre, 4. Cilt, 83. Birleşim, 562.

⁹³¹ TBMM TD, 11. Devre, 7. Cilt, 45. Birleşim, 900-901.

bu sefer ‘Hay Allah kahretsin, bunun kaloriferi yok’ demeye başlar. Bununla demek istiyorum ki, yeni yeni imkânlar verildikçe insanlar bunlara alışır ve hayat seviyesi yükselen insanların ihtiyaçları artar, bununla paralel olarak şikâyetleri de artar. Ve artık meseleler içinden çıkılmaz bir hale gelir, işte Demokrat Parti prestiji pahasına bunu yapmaktadır.”

Şellefyan Ticaret Bakanlığı’nın teşkilat ve uygulamaları hakkında da bir konuşma yaparak ihracatın artırılması noktasında hükümetin zirai ürünleri Tarıf ve Fiskobirlik çerçevesinde desteklediği ve uluslararası dolaşıma dahil olmasını sağladığını ifade etmiştir. Uluslararası ticari dolaşımda sadece hükümetin değil muhalefette destek olması ve el birliğiyle Türkiye’nin modern bir ülke olmasına katkı sağlaması, birlik olduğu takdirde Türkiye’nin aşamayacağı engel bulunmadığını söylemiştir.⁹³²

19 Ocak 1959 tarihinde TBMM genel kurulunda gelir vergisi kanunun bazı maddeleri üzerinde yapılan düzenlemelerde İsak Altabev 5421 sayılı Gelir Vergisi Kanununun 82. maddesinin 4. bendinin tadili ile 6802 sayılı Gider Vergileri Kanununun 29.Maddesine bir fıkra eklenmesi hakkında kanun teklifi vermiştir.⁹³³

1960 yılı Ticaret Bakanlığı’nın bütçe görüşmeleri çerçevesinde söz alan Hristaki Yoannidis, konuşmasına DP hükümetinin içte ve dışta yapmış olduğu ticari anlaşmalar sayesinde memlekete büyük prestij kazandırdığı için teşekkür ederek konuşmasına başlamıştır. Ticari hayatın canlı kalması için hükümetin sağladığı krediler sayesinde tüccarlarında hükümete destek olarak gelir vergisi tahsilâtında büyük bir artış görüldüğünü ifade ederek bunun doğal olduğunu ifade etmiştir. Yoannidis konuşmasına bir öneri ile devam etmiştir. Olağanüstü durumlar için konulan milli koruma kanununun artık bir önemi kalmadığına işaret ederek, ticari hayattaki bu olumlu gelişme çerçevesinde Bakanlığın, piyasayı ve esnafı sıkı bu kanunun kaldırılmasını rica etmiştir.⁹³⁴

5. 3. 7. Ulaştırma ve Bayındırlık Alanında Faaliyetleri

Demokrat Parti, 1951 yılındaki gerçekleştirdiği Üçüncü Büyük Kongresinde kabul edilen parti tüzük ve programında hayata geçirmeyi planladığı işleri onbir ana başlık

⁹³² TBMM TD, 11. Devre, 7. Cilt, 45. Birleşim, 906.

⁹³³ TBMM TD, 11. Devre, 6. Cilt, 26. Birleşim, 492.

⁹³⁴ TBMM TD, 11. Devre, 12. Cilt, 48. Birleşim, 725.

altında toplamıştır. Bu ana başlıklardan birisi de Bayındırlık ve Ulaştırma İşleri'dir.⁹³⁵

Çok partili sürece geçildikten sonra liberalizmde etkisiyle başlayan müdahaleci devlet anlayışından piyasa ekonomisine geçiş, özel ve kamu girişimciliği arasında bir denge kurmak yerine özel girişime öncelik veren politikalar uygulanmak istenmiştir.⁹³⁶ Böyle olmasına rağmen bu dönemde, kamu müdahalesinde bir azalma olmamış, devletin ekonomi içerisindeki payı azaltılamamıştır. Hatta mevcut olan Kamu İktisadi Teşekkülleri'ne (KİT) yenileri eklenmiştir. Örneğin bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demir Yolları (TCDDY), Posta Telefon ve Telgraf Genel Müdürlüğü (PTT), Denizcilik Bankası (DB) ve Devlet Malzeme Ofisi (DMO), İktisadi Devlet Teşekkülüne dönüşmüştür. Yine bu dönemde, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), Et Balık Kurumu (EBK) ve Türkiye Demir Çelik İşletmeleri (TDÇİ) Genel Müdürlüğü gibi kamu işletmeleri kurularak kamu girişimciliği daha da yaygınlaştırılarak ülkenin imar çalışmalarına hız verilmiştir.

Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü 1947 yılı Bütçe Kanununa bağlı (A) işaretli cetvelde değişiklik yapılması hakkında kanun münasebetiyle söz alan Salamon Adato, Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi'nin Devlet Deniz Yollarına çıkardığı tazminatın gerekçesinin iyi araştırılmasını, normal koşullarda sigorta şirketinden tahsil etmesi gereken bu tazminatın neden Devlet Deniz Yolları'ndan alındığını sorgulamıştır. Kendi uzmanlık alanına giren bu meselede Ulaştırma Bakanlığı'nın iyi tahkikat yaptırmasını önererek bu gibi durumlarda zamanında hukukî müdahalenin yapılarak, böylece devletin gereksiz yere zarara uğratılmasının önüne geçilebileceğini söylemiştir.⁹³⁷

Ankara Belediyesi'ne ait arsa ve arazilerden belli bir kısmının, mesken yapacaklara 2490 Sayılı Kanun hükmüne bağlı olmaksızın ve muayyen şartlarla tahsis ve temlik yetkisinin verilmesine dair kanun münasebetiyle söz alan Salamon Adato mesken sıkıntısı hakkında bir konuşma yapmıştır. Bu sıkıntının İstanbul ve diğer büyük şehirler için de söz konusu olduğunu ifade ederek sadece Ankara için bir kanun teklifinin hazırlanmasının doğru olmayacağını ve diğer vilayetlerinde mesken

⁹³⁵ Abdullah Takım-Şaban Esen, **Türkiye'de Siyasi Parti Programlarında Ekonomik Görüşler**, Ankara: Detay Yayıncılık, 2011, 10.

⁹³⁶ Suat Oktar-Arzu Varlı, Türkiye'de 1950-1954 Döneminde Demokrat Partinin Tarım Politikası, **Marmara Üniversitesi, İİBF Dergisi**, Cilt. XXVIII, Sayı 1, İstanbul, 2010, 1-22.

⁹³⁷ TBMM TD, 8. Devre, 8. Cilt, 22. Birleşim, 229-232.

sıkıntısına çözüm sağlayacak şekilde genişleterek hazırlanmasına işaret ederek bu konuda bir önerge hazırladığını söylemiştir.⁹³⁸

Ulaştırma Bakanlığı ve Devlet Demiryolları ve Limanları ve Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlükleri ile Devlet Havayolları ve Posta, Telgraf ve Telefon İşletme Genel Müdürlükleri 1949 yılı bütçelerinin görüşüldüğü genel kurulda söz alan Salamon Adato konuşmasında ulaşıma dair gördüğü aksaklıkları dile getirmiş ve Yüksek Deniz Okulu, Siyasal Bilgiler Okulu ve Yüksek Ticaret Okulu gibi mesleki eleman yetiştiren okulların ilgili bakanlıklara bağlı olmasının yeniden gözden geçirilmesini talep etmiştir. Ayrıca kara ve deniz seferlerinden daha tehlikeli bir işi icra eden hava yollarındaki pilotları ücretle çalışan bir eleman olarak görmenin doğru olmayacağını ve bunlara da memur imtiyazının verilmesinin yerinde olacağını söylemiştir. Adato konuşmasında son olarak hava seferleri için Yeşilköy'e giden otobüslerin durumu hakkında bilgi vererek ciddi mağduriyetlerin yaşandığını ve bunlara bizzat kendisinin şahit olduğunu, bu hatta çalışan otobüslerin modernize edilmesini talep etmiştir.⁹³⁹

Karayolları Trafik Kanununun uygulanması konusunda yapılan görüşmede DP İstanbul Milletvekili Andre Vahram Bayar söz isteyerek bu kanunun uygulanması için kademeli geçiş yapılmasının uygun olacağını ifade ederek, bir yıllık bir geçiş süresi ile kademeli olarak uygulanmasının vatandaşlar açısından yerinde olacağını vurgulamıştır.⁹⁴⁰

DP İstanbul Milletvekili Andre Vahram Bayar Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umumi İdaresi Memurları Tekaüt Sandığı Hakkındaki 2454 Sayılı Kanuna ek kanun teklifi ilgili komisyonlarda görüşüldükten sonra kabul edilmiştir.⁹⁴¹

6 Ocak 1954'te meclis gündemine getirilen Tapu Kanununun 46. maddesinin değiştirilmesine dair kanun münasebetiyle yapılan görüşmelerde Salamon Adato, kat mülkiyeti hakkında CHP'nin iktidarda olduğu dönemde bir düzenleme yapıldığını, ancak genel kuruldan geçemediğini ifade ederek bu konunun aydınlığa ulaşması için bir düzenleme yapılmasının kaçınılmaz olduğunu söylemiştir. Bu meselenin Fransa'da 130 seneden beri uygulandığını söyleyen Adato, kat mülkiyeti konusunda

⁹³⁸ TBMM TD, 8. Devre, 12. Cilt, 68. Birleşim, 136.

⁹³⁹ TBMM TD, 8. Devre, 16. Cilt, 54. Birleşim, 928.

⁹⁴⁰ TBMM TD, 9. Devre, 21. Cilt, 61. Birleşim, 185.

⁹⁴¹ TBMM TD, 9. Devre, 24. Cilt, 109. Birleşim, 678.

herkesi memnun edecek bir düzenlemenin Fransa'daki uygulamanın alınarak gayet pratik bir şekilde uygulanabileceğini belirtmiştir.⁹⁴²

13 Şubat 1956 tarihinde TBMM'de İstanbul Mebusu Zakar Tarver Bayındırlık Bakanı'nın sözlü olarak cevaplama için bir soru sormuştur. Tarver'in sorusu; 25 Ocak 1956 tarihli Dünya Gazetesi'nde çıkan habere göre "Hirfanlı Barajı inşaatını tetkik etmek üzere memleketimize gelmiş olan İngiliz Tecton Şirketi yüksek mühendislerinden Mr. E. Straugheir, baraj yerinin iyi seçilmediğini, bu barajdan ancak elektrik istihsal edileceğini, elektrik vereceği en yakın şehir de barajdan 150 kilometre uzakta bulunduğu, etrafındaki köylerin çok küçük olduklarını ve bu barajdan sulama işlerinden istifade edilemeyeceğini beyan etmiş bulunuyor. Demokrat iktidarının gururla gösterebileceği başarılarından olan Hirfanlı Barajı hakkında ifade olunan bu beyanat doğru mudur?" şeklindedir. Bayındırlık Bakanı bu soruya "Böyle bir beyanatın gazetelerde görülmesini müteakip müteahhide durum derhal sorulmuş ve alman cevapta mezkûr zatın kendileri ile hiçbir ilgisi olmadığı ve kendileriyle baraj yeri ve beyan ettiği iddia edilen diğer hususlar hakkında hiçbir konuşmada bulunmadığı ve böyle bir beyanatta bulunmuş ise, hakikate uymayan bu beyanatı neye istinaden yaptığının kendisine sorulduğu tarafımıza bildirilmiştir" şeklinde cevaplamıştır. Dolayısıyla bu haberin gerçekleri yansıtmadığı ortaya çıkmıştır. Tarver,bakanın cevabına teşekkür ettikten sonra bu tür haberlerin halk üzerinde olumsuzluğa ve üzüntüye sebebiyet verdiği ifade ederek Bakanlığın Basın Müdürlüğü'nün bu tür haberlerin önünü almak için zamanında taranarak tekzip edilmesi hususunda uyarıda bulunmuştur.⁹⁴³

Maliye Bakanlığı'nın 1960 yılı Bütçesi münasebetiyle söz alan Mıgırdıç Şellefyan, muhalefetin yapılan asfalt yollar ve otomobillerden alınan fon eleştirilerine cevap vermiştir. Şellefyan konuşmasında yolların öncelikli olarak kamyonlar ve otobüsler için yapıldığını otomobillerin sonra geldiğini ifade ederek gelişmiş ülkelerde de durumun bu şekilde cereyan ettiğini söylemiştir. Türkiye'nin iktisadi durumunun buna ihtiyacı olduğunu ve otomobil fonunu veremeyeceklerin otobüslere binmesi gerektiğini söyleyerek Almanya'da da durumun bundan farklı olmadığını, muhalefet

⁹⁴² TBMM TD, 9. Devre, 27. Cilt, 25. Birleşim, 55.

⁹⁴³ TBMM TD, 10. Devre, 10. Cilt, 36. Birleşim, 195.

sözcülerinin meseleye siyah gözlüklerle değil daha gerçekçi bakması tavsiyesinde bulunmuştur.⁹⁴⁴

5. 3. 8. Dış Politika Alanında Faaliyetleri

1950 seçimlerinden sonra iktidara gelen DP büyük umutlarla göreve başlamıştır. DP muhalefetteyken acilen demokratikleşme ve normalleşme vaadinde bulunmuştur. DP ilk iş olarak bütün gücünü iktisadi kalkınmaya vermiştir. Mevcut şartlar da o sıralarda buna elverişlidir. 1950’de patlak veren Kore Savaşı dünyada birtakım hammadde ve tarımsal ürünlerin fiyatlarını yükseltmiştir. Türkiye’nin bu süreçte uluslararası arenada yalnızlıktan kurtulmak, II. Dünya Savaşı sonrası şekillenen dünya siyasetinde yer alabilmek için 1952’de NATO üyeliğine kabul edilmesiyle yeni bir dönem başlamıştır. Truman Doktrini, Marshall Planı ve Avrupa Konseyi üyeliği ardından gelen bu gelişme, Türkiye’nin bir ara II. Dünya Savaşı sonrası yaşamış olduğu yalnızlığa bütünüyle son vermiştir. Bu dönemde hükümet gayrimüslim vekiller aracılığıyla dış dünya ile bağlarını güçlendirme yoluna gitmiştir. Özellikle Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın çok ses getiren Amerika seyahati bizzat İstanbul milletvekili Salamon Adato desteğinde gerçekleşmiştir.⁹⁴⁵

6 Aralık 1950’de Birleşmiş Milletler emrine verilmek üzere askerî birlikler halinde yabancı ülkelere gönderilecek ordu mensuplarının aylık ve ücretleri ile çeşitli istihkakları ve askerî birliğin diğer masrafları hakkındaki kanun münasebetiyle Salamon Adato söz alarak bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında muhalefetin Korelilerle savaşmak için bir kıta asker gönderilmesi olarak yanlış anlaşılan mesele hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. Meselenin savaş için Birleşmiş Milletler Teşkilatı’nın talebi üzerine bir kıta asker görevlendirme ve bunların ihtiyaçlarının temini hakkında yapılan düzenleme olduğu izahatında bulunmuş ve kanunun kabulünün isabetli olacağına inandığını söylemiştir.⁹⁴⁶

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası temsilcileri arasında imzalanan, Garanti Anlaşmasının Onanması Hakkındaki Kanun görüşmelerinde Salamon Adato söz alarak bu anlaşmayla Amerika’dan alınacak

⁹⁴⁴ TBMM TD, 11. Devre, 12. Cilt, 47. Birleşim, 527.

⁹⁴⁵ Bali, **Devletin Yahudileri**, 98.

⁹⁴⁶ TBMM TD, 9. Devre, 3. Cilt, 15. Birleşim, 71-72.

borcun geri ödenmemesi halinde hükümetin bu borcu ödeme zorunluluğu getirdiğini söylemiştir. Bu durumun yatırım yapan şirketlerin aldığı risk ile devletin aldığı riskin eşit olduğunu, devletin garanti vermeden büyük kredilerin alınamayacağını dolayısıyla bu kanunun seve seve kabul edilmek zorunda olduğunu ifade etmiştir.⁹⁴⁷

Avrupa Ekonomik İş Birliği Sözleşmesi ve Marshall Yardım Plânı çerçevesinde temin edilen yardımların bütçeye aktarılması hakkında yapılan görüşmelerde Salamon Adato, bu meselenin Türk hükümetini ilgilendirdiği kadar Amerikan hükümetini de ilgilendirdiğini beyan etmiştir. Dolayısıyla bu paranın nasıl sarf edileceğini onların da takip etmesi gerektiğini söyleyen Adato, Marshall Yardımı'nın milli gelir telakki edilmesinin doğru olmadığını ve bütçeye dahil edilmesinin hata olacağını savunmuştur.⁹⁴⁸

Dışişleri Bakanlığı 1952 yılı Bütçesi münasebetiyle söz alan İstanbul Mebusu Andre Vahram Bayar bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında 1950 yılında başlamış olan Kore savaşında Türkiye'nin yer almasının ve dünya barışı için katkı sağlamasının her yerde takdirle karşılandığını söyleyerek buna bir örnek vermiştir. Bayar, Roma'da olduğu bir dönemde Vatikan Dış İşleri Bakanı ile yaptığı görüşmeyi şu sözlerle aktarmaktadır:⁹⁴⁹ “Vatikan Hariciye Bakanı Monseyyör Tordini ile bir mülakatında bu zat milletimiz ve hükümetimiz hakkında çok sitayişkâr bir lisan kullanmış ve hem demokratik inkişaflarımızı, hem de beynelmilel demokrasi demek olan barış davasına karşı alâkamızı hararetle kelimeler ile ifade vermiştir. Bu mülakattan bir gün sonra Papa tarafından bir davetiye aldım ve ertesi sabah Costel Gamdolfo sayfiyesindeki konağına gittim. Çok samimî bir resmi kabule mazhar olduğumu şükranla yad etmeyi bir vazife bilirim. Bu iltifat şüphesiz ki şahsıma değil, doğrudan doğruya milletimin yüksek prestijine ve ona karşı beslenen hürmete medyun idim. Papa, milletimizin ve Hükümetimizin dünya barışı uğrunda sarf ettikleri kıymetli fedakârlıkları dikkat ve hayranlıkla takip ettiğini ve kendisinin de' başlıca gayesini teşkil eden bu müşterek davadan dolayı Milletimize karşı hissettiği samimî sempatiyi tebarüz ettirdikten sonra Milletimizin selâmet ve saadeti için dua ettiğini söyledi. Bu münasebetle Devlet Başkanımıza, Hükümetimize ve Yüksek Meclisimize samimiyet ve hürmet hislerinin iblâğına tercüman olmaklığımı rica etti.”

⁹⁴⁷ TBMM TD, 9. Devre, 4. Cilt, 29. Birleşim, 178.

⁹⁴⁸ TBMM TD, 9. Devre, 5. Cilt, 54. Birleşim, 1206.

⁹⁴⁹ TBMM TD, 9. Devre, 13. Cilt, 48. Birleşim, 899.

Bayar bu görüşmesine binaen Türkiye'ye karşı hassas ve samimi davranan Vatikan ile siyasi ilişkiler kurulmasının yerinde olacağı değerlendirmesinde bulunmuştur. Ayrıca Müslüman ülkelerde dahil 53 ülke tarafından tanınan Vatikan'ın tanınması ve bir temsilci görevlendirilmesi ile önemli malumat merkeziyle doğrudan ilişkilerin sağlanabileceğine dikkat çekmiştir. Ancak Cumhuriyet döneminde Vatikan ve Katolik dünyası ile Türkiye arasındaki ilişkilerde resmi sayılabilecek ilk temas dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 1959 yılında Vatikan ziyareti ve Papa XXIII. Jean ile yaptığı görüşmenin ardından başlamıştır. 11 Nisan 1960 tarihinde diplomatik ilişkiler kurulmuş ve karşılıklı olarak Büyükelçilikler açılmıştır. Böylece ilk Vatikan Büyükelçiliğimiz 1962 yılında faaliyete geçmiştir.⁹⁵⁰

12 Ocak 1953'de harb felâketzedelerinin himayesine dair 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmesinin mecliste onanması hakkındaki kanun vesilesiyle söz alan Salamon Adato konuşmasında “Hiç şüphe yoktur ki harb felâketzedelerinin himayesine matuf olan bu kanunu Yüksek Heyetiniz tasvip buyuracaktır. Ve Parlâmentonuzun, Parlâmentolararası Grupu Konferansın mezkûr kararına uyarak bu kanunun bir an evvel çıkmasını temin ettiğini, Parlâmentolararası Birliğine bildirmekle büyük bir zevk duyacağını arz etmeyi bir borç bilirim” sözleriyle meselenin önemine vurgu yapmıştır.⁹⁵¹

5. 3. 9. Diğer Alanlarda Faaliyetleri

Vakıflar Kanununun muaddel birinci maddesinin mülhak vakıflara ait hükmünün değiştirilmesi meselesi meclis gündemine getirilince Salamon Adato söz alarak bir konuşma yapmıştır. Adato konuşmasında vakıfların müesseselerinin yönetimlerinde idare ile alakası olmayan kişilerin olmasının doğru olmadığına işaret ederek, müesseselerin cemaate mensup fertler tarafından verilen teberrularla idare edilmekte olduğunu ve cemaate mensup olanların vakfa o teberruu yaptıkları zaman, müessesenin başında bulunan şahsa büyük kıymet verdiklerine dikkat çekmiştir. Dolayısıyla müessesenin yönetiminde cemaatler tarafından seçilecek heyetler tarafından idare edilmesi ve ilgili makamlar tarafından kontrol edilmesi yerinde

⁹⁵⁰ <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-vatikan-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 16 Mayıs 2016)

⁹⁵¹ TBMM TD, 9. Devre, 19. Cilt, 26. Birleşim, 145.

olacağını ifade etmiştir. Adato konuşmasının sonunda bu düzenlemenin yerinde olduğunu ve kabul edilmesini talep etmiştir.⁹⁵²

Belediye Kanununun bazı maddeleri ile 4373 ve 4617 sayılı kanunların kaldırılması, Belediye Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve bazı maddelerinin kaldırılmasına dair olan kanun teklifi üzerine açılan oturumda Salamon Adato söz isteyerek Ankara ili ile Ankara Belediye'sinin ayrılmasının, İstanbul'a da teşmil edilmesini talep etmiştir. Belediye kanununun iki seneden beri bekletilmesinin tamamen siyasi mülahazalarla bekletildiğini söyleyerek bu konuda hükümetin ısrar ettiğine işaret etmiştir.⁹⁵³

10 Ocak 1951'de Meclis gündemine getirilen Nakil Vasıtaları hakkındaki kanun teklifinin geçici bir komisyonda görüşülmesine dair İstanbul milletvekili Senihi Yürüten tarafından verilen önerge münasebetiyle Salamon Adato söz isteyerek bir konuşma yapmıştır. Adato konuşmasında muhalefetteyken CHP'nin kanunları geçici komisyonlarda alelacele geçirmesinden dolayı tenkit ettiklerini söyleyerek, şimdi bu durumu kendilerinin prensip haline getirmelerinin doğru olmayacağına dikkat çekmiştir. Salamon Adato'nun siyasi hayatında muhalefette olduğu dönem ile iktidarda olduğu dönemde çizgisinde bir değişiklik olmadığı bu olay karşısındaki tavrı ile görülmüştür.⁹⁵⁴

Fikir ve Sanat eserlerinde telif hakkı konusunda yapılan düzenleme üzerinden 40 yıl geçmiştir. 28 Kasım 1951 tarihinde TBMM'de gündeme getirilen telif hakkı düzenlemesi konusunda Salamon Adato hukukçu olarak söz isteyerek bir konuşma yapmıştır. Adato konuşmasında Medeni Kanun, Borçlar Kanunu ve Deniz Ticaret Kanununun ecnebi mevzuattan tercüme edilerek alındığını ifade ederek, bu tasarımı meclis gündemine getirmekle hükümetin büyük bir boşluk dolduracağını söylemiştir. Bu tasarının gerekçesinde ifade edildiği gibi mevcut yasanın, son senelerde fikir sahasında ortaya çıkan gelişmeleri takip edemediğini ve ihtiyacı karşılamaktan uzak kaldığını belirtmiştir. Ayrıca bu kanunun Birleşmiş Milletler üyesi olmamız, bir Avrupa devleti olarak gösterilmemiz ve Berne Antlaşması gereğince kabul

⁹⁵² TBMM TD, 8. Devre, 19. Cilt, 97. Birleşim, 1127.

⁹⁵³ TBMM TD, 8. Devre, 25. Cilt, 71. Birleşim, 831-832.

⁹⁵⁴ TBMM TD, 9. Devre, 4. Cilt, 28. Birleşim, 144.

edilmesinin bir zarurat olduğunu söyleyerek kanunun kabulüne oy verilmesini istemiştir.⁹⁵⁵

30 Kasım 1951 tarihinde Türk Ceza Kanununun 141 ve 142. Maddelerinin değiştirilmesi üzerine yapılan görüşmede söz alan Isparta milletvekili Said Bilgiç geçmişte Emrullah Nutku'nun mecliste yaptığı bir konuşmada "Yahudi pazarı" tabirini kullanması üzerine Salamon Adato'nun Yahudi milletini müdafaa eden bir konuşma yaptığından bahsetmiştir. Konuşmada Adato'nun ismi geçtiği için söz isteyerek Said Bilgiç'e cevap niteliğinde bir konuşma yapmıştır. Kendisinin her şeyden önce Türk olduğunu ve inanç yönünden Hıristiyan olmadığına göre Yahudi olduğunu, ancak Türk milletini temsil ettiğini ve kesinlikle ırkçılık yapmadığını vurgulamıştır.⁹⁵⁶

21 Kasım 1951 tarihinde TBMM Genel Kurulunda Turizm Endüstrisini Teşvik Kanunu münasebetiyle yapılan görüşmelerde DP İstanbul mebusu Andre Vahram Bayar söz alarak bir konuşma yapmıştır. Turizm teşviklerinde alınan %10 garsoniye hakkının (servis ücreti) kaldırılmasına itiraz ederek Avrupa'da %15-20 civarında alındığını ifade ederek bizim milletimizin de bu haklardan faydalanmasını savunmuştur.⁹⁵⁷ Bayar kanunda yer alan bu % 10 ücretin tamamen garsonların hakkı olduğunu ve onlara dağıtılması gerektiğini ifade etmiştir.

TBMM genel kurulunda 21 Şubat 1955 tarihinde Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü bütçesi müzakere edilirken İstanbul mebusu Zakar Tarver söz alarak azınlık vakıflarının durumu hakkında bir konuşma yapmıştır. Tarver konuşmasında "Osmanlı Devleti zamanında hayır müesseseleri ve kiliseler namına bu müesseselerin tapu kayıtları yapılamadığından, birçok kilise ve mektep, hastane ve eytamhane (yetimhane) gibi müesseselerle vakıf olunan emlak namı müstearla tapuya kaydedilmişlerdir. 1913 de bu gibi emlakın tapu tashihlerine imkân sağlayan bir kanun neşir olunmuş, ancak az sonra umumi harb ilân edilmiş ve bu tashih muameleleri durdurulmuş ve bugüne kadar da hâlâ beklemektedir" sözleriyle gayrimüslimlere ait emlakın durumunu özetlemiştir. Kadastro kayıtlarının

⁹⁵⁵ TBMM TD, 9. Devre, 10. Cilt, 10. Birleşim, 281.

⁹⁵⁶ TBMM TD, 9. Devre, 10. Cilt, 11. Birleşim, 313.

⁹⁵⁷ TBMM TD, 9. Devre, 17. Cilt, 7. Birleşim, 247.

yenilendiği bu süreçte mağdur olan dinî ve hayır müesseselerinin zararının giderilmesini sayın bakandan rica etmiştir.⁹⁵⁸

⁹⁵⁸TBMM TD, 10. Devre, 5. Cilt, 45. Birleşim, 444.

ALTINCI BÖLÜM

27 MAYIS 1960 İHTİLALİ SONRASI GAYRİMÜSLİM TEMSİLCİLER VE FAALİYETLERİ

6.1. Kurucu Meclis ve Gayrimüslim Kurucu Meclis Üyeleri

27 Mayıs askerî müdahalesi sonunda halk tarafından seçilen ve anayasayı yapmak üzere seçilmiş özel bir meclis olan konvansiyon ya da kurucu meclis köken itibariyle 1787 tarihli Amerikan Federal Anayasası'na dayanmaktadır. 157 sayılı kanuna göre Kurucu Meclis, anayasayı hazırlamanın yanında, en geç 29 Ekim 1961 tarihinde olağan seçimlerle iş başına gelecek TBMM'nin seçimine kadar yasama yetkisine ve yürütme organını denetleme yetkisini de kullanacaktır.⁹⁵⁹

Kurucu Meclis temsili demokrasi ilkesine dayandığı için Kurucu Meclisin iradesi milletin iradesi olarak kabul edilmekte ve aldığı kararlar için halkın onamasına gerek duyulmamaktadır. 1789 Amerikan ve 1791 Fransız anayasalarında olduğu gibi kural olarak kurucu meclislerin hazırladıkları anayasalar halkoyuna götürülmezler. Ancak 157 sayılı kanun ile kurulan Kurucu Meclis hazırladığı anayasayı halkoyuna götürmesiyle her ikisinden de ayrılmaktadır.

Kurucu Meclisi oluşturan kanunun tam adı "1924 Tarih ve 493 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanununun Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkındaki 12 Haziran 1960 Tarihli ve 1 Sayılı Kanuna Ek Kurucu Meclis Teşkili Hakkında

⁹⁵⁹ 157 Sayılı Kanun madde 2; **Resmî Gazete**, No: 10682, 16 Aralık 1960, 2766.

Kanun'dur.⁹⁶⁰Kanunun gerekçesine baktığımızda neden Kurucu Meclise ihtiyaç duyulduğu, siyaseten ve hukuken getireceği kolaylıklar ve faydalar üzerinde durulmuştur. Kurucu Meclisin bir diğer faydası ise eskimiş olan seçim kütüklerinin yenilenecek yeni bir seçim kanunu hazırlamasıdır. Ayrıca Kurucu Meclis sadece Anayasa ve Seçim Kanununu değil, gerekli olan diğer kanunları da şeffaf bir süreçte yapacağı için yasama süreçlerinin kamuoyu tarafından izlenerek benimseneceği öngörülmüştür.⁹⁶¹

Kurucu Meclis'in temel görevi 18.maddeyle tespit edildiği gibi yeni anayasayı görüşüp kabul etmek ve seçim kanununu yapmaktır. 157 sayılı kanun, anayasanın hızlı bir şekilde hazırlanması için gerekli her türlü tedbiri almış, ancak yine de bir aksilik çıkması durumunda anayasanın belli bir tarihten önce mutlaka kabulünü ve TBMM'nin kurulmasını sağlayacak hükümleri de hazırlamıştır. Bu amaçla Kurucu Meclis'in aralıksız çalışarak 9 Ocak 1961 tarihli ilk toplantısında Anayasa Komisyonu ve Seçim Kanunu Komisyonu'nu oluşturmuştur. Çalışmaların aksamasını önlemek için Devlet Başkanı'na diğer kanunlarda verilen Kurucu Meclise iade yetkisi sadece Anayasa ve Seçim Kanunları açısından tanınmamıştır.⁹⁶² Burada bu yetki verilerek zaman kaybederek gecikmeyi önlemek amaçlanmıştır.

Kanun yapım sürecinde Milli Birlik Komitesi'ni (MBK) üstün bir konuma getiren 157 sayılı kanun Cumhurbaşkanının yetkilerini de artırmıştır. Buna göre 1924 Anayasasının 35.maddesine göre meclisin kabul ettiği kanunlar yayınlanmak üzere Cumhurbaşkanına gönderilirdi. Cumhurbaşkanı bunları gerekli incelemelerden sonra 10 gün içinde ilan ederdi. Aynı maddenin devamında ise, Cumhurbaşkanı uygun bulmadığı kanunları bir daha görüşülmek üzere gene on gün içinde gerekçesi ile birlikte meclise iade edebilir, ancak meclis geri verilen kanunu aynen kabul ederse Cumhurbaşkanı onu onaylamak durumundadır.⁹⁶³

157 Sayılı Kanun'un 8.maddesi Temsilciler Meclisi üyeleri ve üyelerin hukukî statülerini düzenlemektedir. MBK üyelerinin aynı zamanda Temsilciler Meclisine üye olamayacakları hükmü kanunun 5.maddesinde yer almıştır. Temsilciler Meclisine seçilme yeterliliği 6.maddede düzenlenmiş ve buna göre; adaylarda en az

⁹⁶⁰ **Resmi Gazete**, No: 10682, 16 Aralık 1960, 2766.

⁹⁶¹ İlhan Arsel, **Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları**, Ankara: Mars, 1965, 122.

⁹⁶² Arsel, 134-135.

⁹⁶³ Kili-Gözübüyük, 135.

25 yaşını bitirmiş olma, en az lise veya benzeri kurumlardan mezun olma ve Türk vatandaşı olma şartları aranmıştır. Tarım, işçi ve esnaf kurullarınca seçilen temsilciler için bir istisna getirilerek eğitim şartı ilkokula çekilmiştir. Kanunun son kısmında Temsilciler Meclisine seçileceklerin aynı zamanda “faaliyetleri, yayınları ve davranışları ile 27 Mayıs İhtilaline kadar Anayasa’ya, İnsan Hakları’na aykırı icraat ve siyaseti desteklemekte devam etmiş olanlar, Temsilciler Meclisine üye seçilemezler” hükmü yer almıştır. Bu hüküm daha çok Kurucu Meclise, Siyasi Partilere ve Senato’ya alınmayan DP’lilerin Temsilciler Meclisi’nden de uzak tutmayı amaçlamıştır.⁹⁶⁴

Temsilciler Meclisi’nin çalışma usulleriyle ilgili de düzenlemeler 16.maddeyle yapılmıştır. Temsilciler Meclisi’nin toplantılarının dış ve iç güvenliği ilgilendiren konular hariç herkese açık ve ulaşılabilir olması için Tutanak Dergilerinde yayınlanması kabul edilmiştir. Toplumun değişik katmanlarından gelen ve temsil gücü yüksek olan bu meclisin tüm görüşmelerinin kamuya açık olarak yapılması yasamanın şeffaflığını ve demokratik meşruiyeti sağlamak içindir. Ancak yasama yetkisinin MBK’de olduğu ve MBK toplantılarının gizli olduğu düşünüldüğünde bu durum daha iyi anlaşılacaktır.

157 sayılı Kanun’da öngörülen Temsilciler Meclisi’nin ne şekilde belirleneceği bu kanuna ek olarak çıkarılan 158 sayılı kanunda belirtilmiştir. Kanunun “Temsilciler Meclisi’nin Kuruluşu” başlıklı ikinci maddesine göre, Temsilciler Meclisi üyelerinin hangi kaynaklardan geleceğini ve nasıl seçileceklerini yer almaktadır. Bu maddeye Temsilciler Meclisi üyeleri: Cumhurbaşkanı ve MBK tarafından seçilecek temsilciler, Bakanlar Kurulu Üyeleri, İl Temsilcileri, Siyasi Parti Temsilcileri, Diğer Teşekküller ve Kurumlar Temsilcileri olmak üzere beş ana kaynaktan belirlenmektedir.⁹⁶⁵

Cumhurbaşkanı 158 sayılı kanunun 3. maddesine göre; Temsilciler Meclisi’ne bilim, sanat, eğitim, askerlik, diplomasi, siyaset, iktisat ve ticaret gibi alanlarda ulusal ve uluslararası başarı göstermiş kişiler arasından istediği 10 kişiyi seçme hakkına sahiptir. Bu çerçevede Cemal Gürsel’in kendisine verilen bu yetkiyi nasıl kullandığına bakacak olursak, öncelikle Gürsel’in, 10 üyenin hepsini aynı anda

⁹⁶⁴ **Resmi Gazete**, No: 10682, 16 Aralık 1960, 2766.

⁹⁶⁵ **Resmi Gazete**, No: 10682, 16 Aralık 1960, 2770.

belirlemediği görülmektedir. Gürsel'in seçeceği adaylar hakkında bir ön çalışma yaptığı, çeşitli temaslar ve ikili görüşmeler neticesinde bir takım isimler üzerinde durduğu ve uzun incelemeler neticesinde kendi kontenjanını belirlediği söyleyebilir.

Çalışmamıza konu olan gayrimüslim temsilcilerden üçü Cemal Gürsel'in kendi kontenjanı olan 10 üye arasına girmeyi başarmıştır. Bunlar Lozan Antlaşması'na göre azınlık olarak tanınan cemaatlerin vatandaşlarındandır. Cemal Gürsel Ermeni Cemaati'nden temsilci olarak, Sorbonne Üniversitesi'nden mezun ve seçildiğinde Galatasaray Lisesi'nde Matematik öğretmenliği yapmakta olan Hermine Agavni Kalustyan'ı, Rum Cemaati'nden I. Dünya Savaşına yedek subay olarak katılan ve Çanakkale Savaşı'nda bir kolunu kaybetmiş ve seçildiğinde İstanbul'da avukatlık yapmakta olan Kaludi Laskari'yi ve Musevi Cemaati'nden ise yine İstanbul Hukuk Fakültesi Mezununu olup serbest avukatlık yapmakta olan Erol Dilek'i tercih etmiştir.

158 sayılı Kanununun 3. Maddesi ile Cumhurbaşkanına verilen yetkiyi Cemal Gürsel, toplumdaki çeşitli uzmanlık alanlarından temsilci seçme yolunda kullanmıştır. Üyeleri farklı zamanlarda seçerken toplumun temel yapısını da dikkate alarak Lozan Antlaşması'nda tanınan azınlık temsilcilerine yer vermiştir. Cemal Gürsel üyeleri belirlerken, kanun maddesinde "hukuk" ifadesi geçmemesine rağmen, seçtiği 10 üyeden dördünün hukukçu olması kanunları uygulamadaki tarzını ortaya koymuştur. Gürsel'in her cemaatten birer temsilciyi meclise sokmak suretiyle bütün toplumu temsil ettiğini ve kucakladığını ima etmeye çalışmıştır.

Tablo 6. 1. 1960-1964 Döneminde Gayrimüslim Devlet Başkanı Temsilcileri Hakkında Bilgiler

ADI SOYADI	MİLLİYETİ- MEDENİ HALİ	EĞİTİM DURUMU	MESLEĞİ	BİLDİĞİ YABANCI DİL	DÖNEMİ
Kaludi Laskari	Rum Ortodoks, Evli, 2 Çocuk	Hukuk Fakültesi	Avukat	Rumca, Fransızca	Ocak 1961- Ekim 1961
Erol Dilek	Musevi, Evli, 2 Çocuk	Hukuk Fakültesi	Avukat	İngilizce, Fransızca,	Aralık 1960- Ekim 1961
Hermine Agavni Kalustyan	Ermeni Gregoryen- Bekar	École Normale Supérieure	Öğretmen	Ermenice, İngilizce, Fransızca,	Ocak 1961- Ekim 1961
Berç Turan	Ermeni Gregoryen- Evli, 3 Çocuk	Mimarlık Fakültesi	Mimar	Ermenice, Almanca, Fransızca,	AP İstanbul Senatörü Ekim 1961- Haziran 1964

6. 2. Cumhuriyet Senatosu ve Gayrimüslim Senatörler

Senato kelime anlamı olarak Latince “senex” ve İtalyanca “senato” kelimelerinden gelmektedir. Senato, devlet yönetimi ve siyasal alanda etkili olarak ilk defa Roma İmparatorluğu’nda görülmektedir. Senato Roma İmparatorluğu’nda siyasi hayatın temel organlarından biri haline gelmiştir. Başlangıçta danışma meclisi olarak kurulan senato, imparatorluğun yıkılmasından sonra devlet idaresinde ön plana geçmiştir.⁹⁶⁶

Türk siyasi ve demokrasi tarihi içinde senato örneğine iki kez rastlanmaktadır. Bunlardan birincisi Meşrutiyet ile birlikte hayatımıza giren 1876 Kanun-ı Esasi ile kurulmuş olan Ayan Meclisi’dir. İkincisi ise 1961 anayasasıyla kurulmuş olan Cumhuriyet Senatosu’dur. 23 Aralık 1876 tarihinde kabul edilen Kanun-ı Esasi’de meclis iki kanatlı olarak düşünülmüştür. Kanun-ı Esasi ile meclisin yapısı, işleyişi ve yetkileri belirlenirken iki ayrı heyetten oluşan Meclisin bir kanadına Ayan Meclisi, diğer kanadına da Mebusan Meclisi adı verilmiştir.⁹⁶⁷

Cumhuriyet Senatosu ise 27 Mayıs 1960 İhtilali’nin bir sonucu olan 1961 Anayasası ile kurulmuştur. DP’nin 1950 ve 1960 yılları arasında uyguladığı politikalar neticesinde (parti hâkimiyeti kurma, imtiyazlı zümreler meydana getirme, iktisat politikası, iktidar ve muhalefet arasındaki sert mücadele gibi gerekçelerle) Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) 27 Mayıs 1960 tarihinde yönetime el koymuştur. TSK’nın yönetime el koymasıyla birlikte DP hükümeti devrilerek ülke yönetimi belli bir dönem MBK tarafından idare edilmiştir. Bu çerçevede atılan önemli adımlardan birisi de Kurucu Meclisin oluşturulması olmuştur. 27 Mayıs sonrasında oluşturulan bu meclis, Türk demokrasisi açısından değerlendirildiğinde bir nevi çift meclisli bir sistem deneyimi olarak görülebilir. 13 Aralık 1960’ta kabul edilen ve 12 Haziran Geçici Anayasası’nı değiştiren bir yasa ile Kurucu Meclis’in tesis edilmesi kararlaştırılmıştır. Kurucu Meclis’in, yeni anayasa ve seçim yasasını en kısa zamanda hazırlamak, en geç 29 Ekim 1961 tarihine kadar yeni hükümetin seçilmesi

⁹⁶⁶ Sacit Karaibrahimoğlu, **Cumhuriyet Senatosu Almanığı ve Tarihçesi**, İstanbul: Akan Matbaası, 1973, 37.

⁹⁶⁷ Cemil Koçak, Meşrutiyet’te Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan, **TCTA**, İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt. 4, 1985, 961.

ve yetkinin TBMM'ye devredilmesine kadar yasama ile yürütme organını denetleme yetkisini bu yasadaki esaslara göre kullanmak görevleri arasında sayılabilir.⁹⁶⁸

Kurucu Meclis ise şu temsilcilerden oluşturulmuştur: Devlet Başkanı kontenjanından 10 üye, MBK 18 üye, Bakanlar Kurulu üyeleri il temsilcileri 75 üye, CHP 49 üye, CKMP 25 üye; baro temsilcileri 6 üye, basın temsilcileri 12 üye, Eski Muharipler Birliği temsilcileri 2 üye, esnaf teşekkülleri temsilcileri 6 üye, gençlik temsilcisi 1 üye, işçi sendikaları temsilcileri 6 üye, odalar temsilcileri 10 üye, öğretmen teşekkülleri temsilcileri 6 üye, tarım teşekkülleri temsilcileri 6 üye, üniversite temsilcileri 12 üye ve yargı organları temsilcileri 12 üye olmak üzere toplamda 256 üyeden oluşmuştur.⁹⁶⁹Bu meclis DP dışındaki toplumun her kesimini temsil eden bir yapıda oluşturulmuştur. Bu meclis hem yeni Anayasayı hem de yapılacak seçimlerin yasasını hazırlamakla görevlendirilmiştir.

Kurucu Meclis, 6 Ocak 1961'de, MBK üyelerinden emekli Orgeneral Fahri Özdilek başkanlığında açılmıştır. Kurucu Meclis'in açılmasıyla birlikte Meclis Başkanlığına emekli General Kazım Orbay seçilmiştir. Bu durum Türk Silahlı Kuvvetlerine duyulan güvenin devam ettiği şeklinde yorumlanmıştır.⁹⁷⁰

Kurucu Meclisin ilk icraatı olarak Anayasa komisyonunu tespit etmesidir. Bu komisyonun hazırlamış olduğu metin Kurucu Meclis tarafından kabul edilerek 9 Temmuz 1961 tarihinde halkoyuna sunularak yürürlüğe girmiştir. Böylece 1961 Anayasası ile yasama organının anayasal sınırları aşmaması için Anayasa Mahkemesi'nin yanında Millet Meclisi ve Senato'nun olduğu çift meclis sistemi hayata geçirilmiştir.⁹⁷¹

1961 Anayasa'sının 70. maddesinde Cumhuriyet Senatosu'nun kuruluşuna, 73.madde ile de Cumhuriyet Senatosu'nun üyeliğine yer verilmiştir. Buna göre;⁹⁷² Madde 70: "Cumhuriyet Senatosu, genel oyla seçilen yüz elli üye ile Cumhurbaşkanı seçilen on beş üyeden kuruludur." madde 73: "Cumhuriyet

⁹⁶⁸ 1924 Tarih ve 491 Sayılı Teşkilatı Esasiye Yasasının Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkındaki 12 Haziran 1960 Tarihli ve 1 Sayılı Geçici Kanuna Ek "Kurucu Meclis Teşkili" Hakkında Kanun, **Resmi Gazete**, 16.12.1960, No:10682.

⁹⁶⁹ Temsilciler Meclisi Seçimi Kanunu, **Resmi Gazete**, 16.12.1960, No: 10682.

⁹⁷⁰ Feroz Ahmad ve Bedia T.Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1976, 228.

⁹⁷¹ Enver Kartekin, **Devrim Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi**, İstanbul: Sinan Yayınları, 1973, 313.

⁹⁷² Bülent Tanör-Taner Beygo, **Türk Anayasaları**, İstanbul: Filiz Kitapevi, 1964, 27-28; Pantül, 163-164.

Senatosu üyeliğinin süresi altı yıldır. Süresi biten üyeler yeniden seçilebilir. Cumhuriyet Senatosu'nun genel oyla ve Cumhurbaşkanı'nca seçilen üyelerinin üçte biri her iki yılda bir yenilenir. Cumhurbaşkanı'nca seçilen üyelerin süresi biter veya bu üyeliklerde herhangi bir sebeple boşalma olursa, Cumhurbaşkanı, bir ay içinde yeni üyeleri seçer. Boşalan bir üyeliğe seçilen kimse, yerine seçildiği üyenin süresini tamamlar.”

İki koldan yürütülen 1961 Anayasasının hazırlık çalışmalarında İstanbul Komisyonunun hazırladığı 191 maddeden oluşan çok ayrıntılı bir anayasa taslağı 18 Ekim 1960'da MBK Başkanlığına sunulmuştur. Bu tasarıda devlet iktidarı çeşitli organlar arasında bölünmüş, yetki birçok özerk kurul ve kurumlar arasında paylaştırılmıştır.⁹⁷³(Devlet Şurası, Milli Savunma Şurası, Milli İktisat Şurası, Türkiye Milli Bankası, Üniversiteler, TRT, müzeler, milli kütüphane, devlet konservatuvarı, opera ve tiyatrolar vb) Kurucu Meclis öngörülen süre içinde yeni anayasa ve seçim yasalarını tamamlamış ve 27 Mayıs 1961'de kabul ederek yeni anayasa tasarısı, 9 Temmuz 1961 tarihinde halk oylamasından % 61,5 evet oyu alarak kabul edilmiştir.⁹⁷⁴

Cumhuriyet Senatosunun yapısı, her dört yılda bir seçilen Millet Meclisine göre farklı bir yapıya sahiptir. Cumhuriyet Senatosunu temsil eden üyeler üç gruptan oluşmaktadır. Bunlar; genel oyla gelen üyeler, Cumhurbaşkanı'nca seçilen üyeler ve tabii üyeler. Mevcut seçim sistemine göre seçilen ve senatoya katılan 150 senatör ile ikinci meclisin demokratik olması amaçlanmıştır. Bu sayı, seçim bölgelerindeki nüfusa göre iller arasında paylaştırılmıştır. Genel oy ile seçilen senatörler 6 yıl için seçilmektedir. Cumhuriyet Senatosu'nda ölüm, istifa ve diğer nedenlerden dolayı boşalan üyelikler için ara seçim yapılmamaktadır. Ancak, bu sayının üçte biri iki yılda bir yapılan ara seçimler ile yenilenmektedir. Yapılan ara seçimlerle gelen senatörler seçildiği üyenin kalan süresi kadar görev yapmaktadır.⁹⁷⁵

Cumhuriyet Senatosu'ndaki tabii üyelik anayasanın 70. maddesine göre düzenlenmiştir. Buna göre eski Cumhurbaşkanı'lar ve MBK üyeleri Cumhuriyet Senatosu'nun tabii üyelerini oluşturmaktadır. Eski Cumhurbaşkanı'larının senatoda

⁹⁷³ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 18. Basım, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009, 41.

⁹⁷⁴ **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1961.

⁹⁷⁵ Mehmet Pantül, Bekir Sıtkı Tarcan, 115.

yer alma gerekçesi, onların uzun yıllar devletin başında buldukları için bilgi ve deneyimlerinden yararlanmak istenmesidir. Bu çerçevede Senato'ya eski Cumhurbaşkanlarından İsmet İnönü ile MBK üyeleri Cevdet Sunay ve Fahri Korutürk tabii üye olarak katılmışlardır. Ancak Celal Bayar Senato'ya katılmayı kabul etmemiştir. Yine 13 Aralık 1960 tarihli ve 157 Sayılı Kanunun altında isimleri bulunan MBK Başkan ve üyeleri de Cumhuriyet Senatosu'nun tabii üyeleri olarak kabul edilmiştir. Ancak MBK üyelerinin bir kısmı, 40 yaşını bitirmemiş olduklarından senato'ya girebilmeleri için anayasaya “yaş kaydı gözetilmeksizin” hükmü eklenerek senato'ya girmelerinin önündeki engel kaldırılmıştır. MBK üyeleri bir siyasi partiye dahil olduklarında tabii üyelik sıfatları düşeceğinden, yapılacak ilk Cumhuriyet Senatosu üyeliği seçimi tarihinde tabii üyelikleri sona ermektedir. Türk siyasi tarihinde Cumhuriyet Senatosu 12 Eylül 1980 tarihindeki askerî darbeye kadar hüküm sürmüştür.⁹⁷⁶

Türkiye, Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde (A, B, C) olmak üzere üç seçim bölgesine ayrılmıştır.⁹⁷⁷ Her seçim bölgesi kendi grubundaki illerden 50'şer senatör seçmektedir. 24 Mayıs 1961 tarih ve 304 sayılı “Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Kanunu”na göre ilk Cumhuriyet Senatosu Seçimi basit çoğunluk sistemine göre 15 Ekim 1961 Pazar günü yapılmıştır.⁹⁷⁸

Senato'ya seçilen senatörlerin büyük çoğunluğu senatörlük öncesinde milletvekilliği yapmış kişilerden oluştuğu için buraya yabancılık çekmemiştir. Senato'da görev yapan senatörler içerisinde tek gayrimüslim senatör Adalet Parti'sinden seçilen İstanbul senatörü Ermeni asıllı Sahak Berç Turan olmuştur. Mimar olan Turan, Senato'da Bayındırlık ve Ulaştırma Komisyonuna sözcü olarak seçilmiştir. Berç Sahak Turan İstanbul Senatörü olarak 15 Ekim 1961 tarihinden 7 Haziran 1964'teki üçte bir yenileme seçimlerine kadar görev yapmıştır.

⁹⁷⁶ Pantül, 151-152.

⁹⁷⁷ Cumhuriyet Senatosu, **Cumhuriyet Senatosu Broşürü**, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1968, 33-34. **A Grubu İlleri:** Adıyaman, Aydın, Bilecik, Bolu, Çankırı, Çorum, Edirne, Gaziantep, İçel, İzmir, Kastamonu, Kırklareli, Kırşehir, Konya, Malatya, Manisa, Kahramanmaraş, Nevşehir, Ordu, Sinop, Sivas, Zonguldak. **B Grubu İlleri:** Adana, Afyonkarahisar, Ankara, Bingöl, Bursa, Denizli, Diyarbakır, Eskişehir, Elazığ, Giresun, Gümüşhane, Kayseri, Kocaeli, Muğla, Niğde, Sakarya, Tekirdağ, Trabzon, Tunceli, Şanlıurfa, Uşak. **C Grubu İlleri:** Ağrı, Amasya, Antalya, Artvin, Balıkesir, Bitlis, Burdur, Çanakkale, Erzincan, Erzurum, Hakkâri, Hatay, Isparta, İstanbul, Kars, Kütahya, Mardin, Muş, Rize, Samsun, Siirt, Tokat, Van, Yozgat.,

⁹⁷⁸ Hikmet Sami Türk, Açık Parlamento Üyeliklerinin Ara Seçimler Yoluyla Doldurulması, **AÜHF Dergisi**, 1981, Cilt 38, Sayı. 1-4, 6.

6. 3. Gayrimüslim Kurucu Meclis ve Senato Üyelerin Özgeçmişleri

6. 3. 1. Hermine Agavni Kalustyan

30 Haziran 1914 yılında İstanbul'da doğan Hermine Agavni Kalustyan'ın babası Leon Efendi, annesi Heranuş Hanım'dır. 1932 yılında Esayan Kız Lisesi'nden mezun olmuştur. Aynı yıl, Fransa Sevres'deki École Normale Supérieure'e kabul edilmiştir.⁹⁷⁹ Bu okuldan liselerde matematik öğretmenliği yapma belgesini alarak mezun olmuş ve 1936'da İstanbul'a dönerek Esayan Kız Lisesi'nde öğretmenliğe başlamıştır. Bu arada akademik çalışmalarına da devam eden Kalustyan, İstanbul Üniversitesi'nde, doktora çalışmasına başlamıştır. Prof. Geiringer'in tavsiyeleri üzerine "Yüksek Matematiğe Giriş" adında bir kitap yazmış, ardından "Konform Tasvir ve Sulp Bir Cismin Düzlem Hareketi" başlıklı tezini tamamlayarak doktora unvanını almıştır. Doktora sonrası 1941 yılında Getronagan Erkek Lisesi'ne geçerek burada matematik öğretmenliği yapmıştır. 1948 yılında tekrar Esayan Okulu'na dönen Kalustyan bu sefer Esayan Okulu'nun Orta Okul bölümünün müdürlük görevini yürütmüştür. Burada yürüttüğü başarılı çalışmalar neticesinde okulunun derecesini ortaokuldan lise seviyesine yükseltmeyi başarmıştır. Ayrıca okulun ahşap olan ana binası Milli Eğitim Bakanlığı'ndan alınan izin ile kâgir yapıya dönüştürmüştür. 1949 yılında stajer öğretmen olarak başladığı Galatasaray Lisesi'ndeki görevine bir yıl sonra asaleten atanarak burada cebir, geometri ve astronomi dersleri vermiştir. 1947 yılında Esayan Lisesinden Yetişenler Derneği'nin kurucuları arasında yer alarak ilk başkanı seçilmiştir. 1954 yılından itibaren Kalfayan Kız Yetimhanesi Yönetim Kurulu'nda aktif olarak çalışmıştır. 1957 senesinde Türk Astronomi Derneği üyesi olan Kalustyan, sadece öğretmenlik ve eğitim faaliyetlerinde değil sosyal alanda da oldukça faal bir kişiliğe sahiptir.⁹⁸⁰

27 Mayıs İhtilali'nin ardından, MBK üyelerinden Hıfzı Veldet Velidedeoğlu Cemal Gürsel'e Kurucu Meclis'e gayrimüslim temsilcilerin de katılması önerisinde bulunmuştur. Ancak MBK'deki 14'ler grubu Kurucu Meclis'te gayrimüslim temsilci istemediklerini ısrarla belirtmelerine rağmen, Gürsel tarafından tasfiye edilerek

⁹⁷⁹ Onur, 97.

⁹⁸⁰ TBMM AGEM, Temsilciler Meclisi Azasının Tercümeihal Varakası, No:150; Kazım Öztürk, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 1920-1973**, Önder Matbaa, 1973,572; Gürsel'in Seçeceği On Temsilciden 6'sı Belli Oldu, **Milliyet**, 26 Aralık 1960.

gayrimüslim temsilciler Kurucu Meclis'te Devlet Başkanı Temsilcisi olmuşlardır. Kalustyan da Ermeni Cemaati adına 6 Ocak 1961'de Devlet Başkanı Temsilcisi olarak görevlendirilmiştir. Hermine Kalustyan 18 Şubat 1961'de CHP'ye de üye olarak siyasetteki kulvarını belirlemiştir.⁹⁸¹ Kalustyan bütün görevi boyunca Kurucu Meclis ya da Temsilciler Meclisinde bir konuşma yapmamış, önerge ve teklif vermemiş sadece rutin görevlerini yerine getirmiştir. Zabıt kayıtlarında da buna dair tek bir bilgi bulunmamaktadır. Kalustyan Temsilciler Meclisi'nde Milli Eğitim Komisyonu'nda üye olarak görev almıştır.

Kalustyan Devlet Başkanı Temsilcisi görevi sona erdikten sonra öğretmenlik ve idarecilik yapmaya devam etmiştir. Kitap çalışmalarına da devam ederek 1975'te, "Yeryüzü Geçmişte ve Şimdi: Fezaya Doğru" başlıklı, Ermenice bir kitap yayımlamıştır. Bu arada seçimle işbaşına gelen hükümet tarafından siyasete karıştığı gerekçesiyle okullardaki görevlerine son verilmesi üzerine 1975'te İstanbul'dan ayrılarak Paris'e yerleşmiştir. 1983 yılına kadar kaldığı Paris'te Eğitim Sever Kadınlar Okulu'nda yöneticilik ve matematik öğretmenliği yaparak geçimini sağlamıştır.⁹⁸²

Hermine Kalustyan, 1989'da kansere yenik düşüp Paris'te hayatını kaybetmiş, ölmeden önce, naaşının İstanbul'da toprağa verilmesini vasiyet ettiği için cenazesi, Feriköy Surp Vartanants Kilisesi'nde yapılan dinî tören sonrasında Şişli Ermeni Mezarlığı'na gömülmüştür.

İngilizce, Fransızca ve Ermenice bilen Hermine Agavni Kalustyan hiç evlenmemiş kendisini eğitime ve sosyal projelere adanmıştır. Cumhuriyet döneminde meclise giren ilk kadın azınlık temsilcisi olan Kalustyan, Türkiye Öğretmenler Vakfı, Kalfayan Yetimhanesi, Türkiye Astronomi Derneği, Fransa Ermeni Yazarlar Birliği gibi birçok kurumda üye ve ya yönetici olarak görev almıştır.

6.3.2. Kaludi Laskari (Laskaris)

1894 (1310) yılında Kırklareli'ye bağlı Demirköy'de doğan Kaludi Laskari'nin babası İstaki Efendi, annesi Kalyofi Hanım'dır.⁹⁸³ Babası İstaki Laskari çiftlik sahibi

⁹⁸¹ Bir Temsilci CHP'ye Girdi, **Milliyet**, 19 Şubat 1961.

⁹⁸² Sarkis Seropyan, Devlet Sillesi Yemiş Bir Eğitim Emekçisi, **Agos**, 28 Mart 2014.

⁹⁸³ Öztürk, 1642.

ve ticaretle uğraşmakta olup, aynı zamanda fahri nakliye müdürüdür. Kaludi ilk tahsilini 6 yıl kendi köyünde Rum mektebinde tamamladıktan sonra önce 1 yıl Edirne Rüştüyesi'ne, sonra Edirne Sultanisi'ne devam etmiştir. Buradaki eğitimi devam ederken Balkan Savaşları patlak vermiş ve Edirne muhasarası sırasında mahsur kalmıştır. Edirne Sultanisi Kızılay Hastanesine dönüştürülerek bazı öğretmenleriyle birlikte muhasara sırasında yaralı askerlerin tedavinde çalışmıştır. Türk ordusunun Edirne'ye girmesinden sonra onun bu fedakârlığının karşılığı olarak tekrar Edirne Sultanisi'ne meccani (parasız yatılı, burslu) olarak devam etmiştir.⁹⁸⁴

1914 yılında Edirne Sultanisi'nin son sınıfında iken Harp Okulu'nun ihtiyat subaylığına kayıt olarak askeriye girmiştir. Burada dört ay piyade eğitiminden sonra Sahra Topçu sınıfına dahil olmuştur. Yedi ay devam eden ilmi ve teknik topçuluk derslerinden sonra subay vekilliğine terfi etmiştir.

1915 yılında Çanakkale Savaşları başlayınca birliğiyle birlikte Seddülbahir cephesinde savaşa katılmıştır. Temsilciler Meclisi'ne verdiği tercümei hal varakasında cephedeki hatıralarından da bahsetmiştir. Buna göre; aylarca top başında savaştığını, büyük kayıplar yaşandığı için zaman zaman bizzat kendisinin de top başında nişancı olarak yer aldığını, savaş sırasında bir obüs şarapnel parçasının sağ kolunu tamamıyla, sol ayağını ağır olarak ve vücudunda da hafif yaralaması sonucu cepheden ayrılarak hastaneye gönderilmiştir.⁹⁸⁵ Çanakkale'de gösterdiği başarılarından dolayı 5434 ve 5795 sayılı kanunlarla kendisi taltif edilmiştir. Ayrıca kendisine bir üst rütbeye yükseltilmesiyle birlikte çift kılıçlı harp liyakat ve Alman demir salip madalyaları verilmiştir.

Milliyet Gazetesi'nden İbrahim Örs'e verdiği mülakatında “Ben ırken Rum'um, fakat her şeyden evvel Türk'üm. Bunun böyle bilinmesini istiyorum” sözleriyle bu millete ait olduğunu altını çizerek belirtmektedir.⁹⁸⁶

Cephede sağ kolu omuz hizasından kaybeden Kaludi Laskari, hastanede yaraları tedavi ettirdikten sonra İstanbul'a dönmüş ve kendisine Paket Postanesi'nde Sansür Zabıtlığı görevi verilmiştir. Bu görevi yürüttüğü sırada hukuk mektebine kayıt olmuş ve 1919 yılında buradan avukat olarak mezun olmuştur. Laskari, bundan sonraki

⁹⁸⁴ İbrahim Örs, Sağ Kolunu Çanakkale'de Bırakan Rum Temsilci, **Milliyet**, 27 Aralık 1961.

⁹⁸⁵ TBMM AGEM, Temsilciler Meclisi Azasının Tercümei Hal Varakası, No:181.

⁹⁸⁶ Örs, 3.

hayatında İstanbul Barosuna 544 sicil numarasıyla kayıt olarak Galata'daki Büyük Balıklıhan'da 16 numaralı yazıhanesinde avukatlık yapmıştır.⁹⁸⁷

Kaludi Laskari 1976 yılında, Türkiye Barolar Birliği'nin 9. Olağan Genel Kurul Toplantısı'nda baroya 50 yıl ve üzeri hizmet eden avukatlara plaket verilmek üzere davet edilmiştir. Bu sırada bir konuşma yapan Kaludi Laskari, kısaca kendinden bahsederek Edirne Sultanisi'ne giderek doktor olmayı istediğini ancak savaş başlayınca babasının "Oğlum askere git" sözü üzerine 15. Kolorduya girdiğini, savaşta yaralanıp parçalandığını, vücudunun delik-deşik olduğunu hatta bu sebepten banyoya gitmekten utanıldığını anlatmıştır. Savaşta yaralanınca Atatürk'e "Laskari vuruldu" diye haber verildiğini ve Atatürk'ün yanına kadar gelerek "Çabuk tedavi edin" şeklinde emir verdiğini söylemiştir. Bütün olumsuzluklara rağmen Allah'ın yardımıyla iyileştiğini ve vatana millete vicdanen borcunu ödemeye çalıştığını vurgulamıştır. Vatan konusundaki düşüncelerini "Vatan vatandır; babadan, anadan, her şeyden önce evvela vatan gelir. Çünkü bizi besleyen vatandır" sözlerle ifade etmiş ve bütün topluluk tarafından alkışlanmıştır.⁹⁸⁸

1948'de avukat Kaludi Laskari Rum Cemaati adına cemaatin sıkıntılarını içeren bir mektubu Başbakanlığa göndermiştir. Kaludi Mektubunda şu konulara dikkat çekmiştir:⁹⁸⁹ 1. Rum Cemaati arasında sıkıntılı olan 2762 sayılı Vakıflar Kanununun değiştirilmesi, 2. Galata Panayia Kilisesi'nin Papa Eftim'den geri alınarak cemaate verilmesi, 3. Cemaatin kilise, okul, hastane ve yetimhane binalarından alınan mukataa vergilerinin kaldırılması, 4. Rum okullarında görevlendirilen Türk öğretmenlerinin aylıklarının devlet tarafından ödenmesi ve yarıdirektörlük usulünün kaldırılması, 5. Cemaate ait ilkokul ve liselerde okutulan Rumca derslerin teftişi, 6. Devlet ve Belediyelerde cemaat mensuplarının da işe alınması meselesi, 7. Siyasi sebeplerle barolardan atılan Rum avukatların tekrar baroya alınması, 8. Rumların emlak alım satımlarında Türklerle aynı haklara sahip olması.

Rum Cemaati adına Laskari tarafından dile getirilen bu talepler ile ilgili olarak Adalet Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, CHP Genel Sekreterliği

⁹⁸⁷ Örs, 3.

⁹⁸⁸ **Türkiye Barolar Birliği IX. Olağan Genel Kurul Toplantı Tutanağı**, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 1976, 10-11.

⁹⁸⁹ **BCA**, 30. 10 0 0.109. 733. 2.

ve ilgili Müfettişlikler tarafından raporlar hazırlanarak bahse konu olan bu sorunların çözümüne dair öneriler Başbakanlığa sunulmuştur.

Laskaris 12 Ağustos 1949'da CHP Müfettişi Sadi Irmak'a bir mektup yazarak daha önce dile getirdiği sıkıntıların büyük kısmının halledilmiş olmasından Rum Cemaatinin derin bir sevinç ve memnuniyet duyduğunu ifade etmiştir. Ayrıca halledilemeyen sorunların da en kısa zamanda çözüme kavuşturulacağına inandığını söyleyerek, CHP'nin emrinde olduğunu ve bağlılığını yineleyerek mektubunu bitirmiştir.⁹⁹⁰

Cumhuriyet'in kuruluş sürecine de tanık olan Kaludi Laskari uzun yıllar Rum Ortodoks Cemaati Temsilciliğini ve Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Hukuk Müşavirliği'ni yapmıştır. Büyükada Rum Cemaati Temsilcisi olduğu dönemde cemaatin bütün sorunlarıyla bizzat yakından ilgilenecek çözümler bulmaya çalışmış ve bu konuda hükümet ile yakın ilişkiler kurmuştur. Bu çerçevede cemaatin uzun yıllardır tamir edilemeyen okul binasının tamiri konusunda CHP Başkan Vekilliği'ne yazdığı dilekçe sonucunda hükümet konuyu ele almış ve tamir edilmesi yolunda bir kararname çıkarılmıştır. Bunun üzerine Kaludi Laskari 14 Ekim 1949'da Rum Ortodoks Cemaati adına bir teşekkür yazısı göndermiştir.⁹⁹¹

1949'da Vakıflar Kanunu'nda yapılan düzenlemeyle Rum Cemaati'ne gösterilen teveccühten dolayı Cemaat Başkanı Kaludi Laskari CHP Genel Başkan Vekiline bir telgraf göndererek teşekkür etmiş ve cemaatinin saygılarını sunmuştur.⁹⁹²

27 Mayıs 1960 İhtilali sonrasında MBK tarafından oluşturulan Kurucu Meclis'e temsilci olarak Devlet Başkanı kontenjanından girmiştir. Kaludi Laskari'nin seçilmesinde İstanbul Barosu İdare Kurulu Üyesi Ayşe Şüküfe Ekitler aracı olmuştur. Yine hukukçu kimliğiyle Hıfzı Veldet Velidedeoğlu Laskaris'in tercih edilmesinde rol oynayan bir diğer kişidir. Kaludi Laskari'nin Ayşe Şüküfe ile hem barodan hem de aile dostlukları sebebiyle yakın ilişkisi bulunmaktadır. Cemal Gürsel'in 10 üye tercihinden birisi de Kaludi Laskari olmuştur. Türkçe, Rumca ve Fransızca bilen Laskari, 25 Ekim 1961 tarihine kadar Devlet Başkanı Temsilciliği görevini yürütmüş ve 23 Şubat 1979'da ölmüştür. Laskari'nin cenazesi Taksim Aya Triada Kilise'sinden kaldırılarak Rum mezarlığına defnedilmiştir.

⁹⁹⁰ BCA, 490. 100.608. 110. 7.

⁹⁹¹ BCA, 490. 100.608. 110. 3.

⁹⁹² BCA, 490. 100.608. 110. 2.

6.3.3. Erol Dilek

22 Ocak 1924 yılında İstanbul'da doğan Erol Dilek'in babası Şalemo, annesi Rebeka Hanım'dır.⁹⁹³ Temel eğitimi İstanbul'da Saint Benoit Fransız Lisesi'nde tamamlamıştır. 1941 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne girmiş, 1945 yılında buradan mezun olmuş ve avukatlık stajını tamamlayarak İstanbul Barosu'na bağlı olarak avukatlık yapmaya başlamıştır. Bu arada askerlik görevini 30.dönem yedek olarak uçaksavar okulunda tercüman olarak tamamlamıştır. İngilizce ve Fransızca bilen Dilek, evli ve iki çocuk babasıdır.⁹⁹⁴

1956 yılında itibaren Türkiye Musevi Hahambaşılığı'nda fahri müşavir olarak çalışmaya başlamıştır. 1957 seçimlerinde Dr. İzak Taranto Cumhuriyetçi Millet Partisi'nden, Dr. Salamon Becerano ile cemaatin hayır kurumlarından biri olan Fakirleri Koruma Derneği Başkanı ve Hahambaşılık Koordinasyon Kurulu Başkanı İzak Altabev ile Hahambaşılık müşaviri Yusuf Salman DP'den aday olurken Erol Dilek ise CHP'den milletvekili aday olmuştur.⁹⁹⁵ Bu seçimlerde sadece DP'den aday olanlar meclise girmeyi başarırken CHP'den aday olan temsilciler seçilememiştir.

27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında ortaya çıkan gelişmelerden Yahudi cemaati seçkinlerinden Türkiye Yahudileri Hahambaşısı Rafael Saban cemaati korumak amacıyla hemen İstanbul valisi Tuğgeneral Refik Tulga'yı ziyaret etmiştir. Bu ziyarette Türk Yahudilerinin yeni rejime ve Türk Silahlı Kuvvetlerine olan sadakatlerini beyan ederek, Tulga'dan askerî yönetim süresince hiçbir Yahudi'nin zarar görmeyeceğine dair söz almıştır. Yahudi Cemaatinin devletin yanında olduğunu göstermek amacıyla Haham David Asseo, Yahudi toplumundan değerli takılarını Hazine'ye bağışlamaları çağrısında bulunmuştur. Yine Hahambaşılık Genel Sekreteri Erol Dilek de cemaat üyelerini darbeden sonra ekonomik sıkıntıları aşmak üzere çıkarılan iç borçlanma senetleri olan Hürriyet İstikrarı tahvillerini satın almaya davet etmiştir. Cemaat önderlerinin bu çağrılarını neticesinde Yahudi burjuvazisinin

⁹⁹³ TBMM AGEM, Temsilciler Meclisi Azasının Tercümeihal Varakası, No:82; Öztürk, 1641.

⁹⁹⁴ TBMM AGEM, Temsilciler Meclisi Azasının Tercümeihal Varakası, No:82.

⁹⁹⁵ CHP İstanbul ve Ankara adayları, **Cumhuriyet**, 6 Ekim 1957; **Milliyet**, 8 Ekim 1957.

önde gelen isimleri altın ve nakit para biçimindeki menkullerini Hazineye bağışlamıştır.⁹⁹⁶

Askerî müdahalenin ardından oluşturulan ve demokratik meclisin yeniden açılmasına kadar yasama faaliyetini yürütmesi planlanan Kurucu Meclis'e, gayrimüslim azınlıklardan da birer temsilcinin yer alması öngörülmüştür. Devlet başkanı kontenjanından Hahambaşılık Genel Sekreteri Erol Dilek, Yahudi cemaatini temsilen bu meclise atanmıştır. Erol Dilek bu süreçte Yahudi Cemaatiyle askerî rejim arasındaki ilişkilerin yürütülmesi görevini üstlenmiştir.

Türk siyasetinde 1935-1961 yılları arasında azınlıkların siyasi hayatta son temsilci Erol Dilek olmuştur. 1995 yılına kadar Yahudi cemaati siyasetten uzak durmuştur. 1995-1999 yılları arasında Doğru Yol Partisi'nden Cefi Josef Kamhi İstanbul'dan seçilerek meclise girmiştir. Bu süreçte Yahudi cemaatinin siyasetten uzak durmasında Türkiye'de yeni yeni ortaya çıkmakta olan Yahudi karşıtlığıdır.

6.3.4. Berç Sahak Turan

Berç Sahak Turan 1920 (1336) yılında Kahramanmaraşlı bıçak ustası Yervant ve Zabel'in oğlu olarak İstanbul'da doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra 1938'de İstanbul Pangaltı Ermeni Lisesi'nden mezun olmuştur. İstanbul Teknik Üniversitesi'nin Mimarlık Fakültesi'nden 1944'de mezun olarak bir süre serbest çalışmış, daha sonra 1945'de Bayındırlık Bakanlığı Yapı ve İmar İşleri'ne girmiştir. 1946'da askerlik hizmetini yedek subay olarak İstanbul'da tamamlamıştır. Askerlik hizmeti sonrasında 1950-1960 yılları arasında Şerif Turgal İnşaat firmasında çalışmıştır. Berç Turhan aynı zamanda mezun olduğu Pangaltı Lisesi'nde Matematik ve Kozmografya dersleri vermiştir.⁹⁹⁷

Evli ve üç çocuk sahibi olan Berç Turan Fransızca, Almanca ve Ermenice bilmekteydi. 27 Mayıs sonrasında 1961-1964 yılları arasında Adalet Partisi'nden İstanbul Senatörü olarak seçilmiştir. Senatör seçildikten sonra büyük ihaleler alan mimar olarak hakkında haberler yapılmıştır. Senatörlüğü döneminde İstanbul'daki Ermeni vakıf, hastane, yetimhane, okul ve kiliselere büyük yardımlarda bulunmuştur.

⁹⁹⁶ Rıfat N. Bali, **Devletin Örnek Yurttaşları**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2009, 80-84.

⁹⁹⁷ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri, Cilt 1, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No: 16, Ankara, 1998, 288.

Ayrıca İstanbul'daki Ermeni nüfusun çoğunlukta olduğu Kınalıada'nın gelişmesi için büyük çaba harcamıştır. Amerika ve Avrupa'daki Ermenilerin desteğini alarak Ermenilerin büyük bir bölümünü burada toplamayı başarmıştır.

Senato'da Bayındırlık ve Ulaştırma Komisyonu'nda sözcü üye olarak çalışmıştır. Senatörlük dönemi boyunca bir kanun önerisi ve iki sözlü soru önergesi bulunmaktadır. Berç Turan Genel Kurul'da toplam on dokuz konuşma yapmış, üçte bir yenileme seçimlerinde 7 Haziran 1964'de üyeliği sona ermiştir. Senato'dan ayrıldıktan sonra tekrar eski mesleğine dönerek 8 Nisan 1966'da Bayındırlık Bakanlığı İstanbul Yapı İşleri I. Bölge Müdürlüğü'nde Yüksek Mimar olarak yer almıştır. 1 Aralık 1970'de Müşavir kadrosuna atanan Berç Turan, 1 Mayıs 1972'de istifa ederek bu görevinden ayrılmıştır. 3 Ağustos 1997'de İstanbul'da ölen Berç Turan Şişli Ermeni Mezarlığında toprağa verilmiştir.⁹⁹⁸

At yarışlarına meraklı olan Berç Turan zaman zaman hipodroma gider yarışları izler, hatta 6'lı ganyan da oynardı. 27 Nisan 1969'da 4 haftadır talihlisi bulunmayan 6'lı Ganyan oyunu Osmaniyeli çorapçı Fikret ile eski İstanbul Senatörü Berç Turan'a çıkmış ve bir milyon dört yüz bin liranın sahibi olmuştur. Turan, kızına sarılarak "Yavrum bu senin şansındır" demiş ve o gün turnayı gözünden vurmuştur.⁹⁹⁹

1965 yılında Türk kamuoyunda yapılan gösteriler Türkiye'yi köşeye sıkıştırma çalışmaları, bunun yanında Kıbrıs sorununun gündemde olması dolayısıyla yaşananların arkasında Yunanistan'ın olduğu düşünülmüş ve karşılaşılan durumun ciddiyeti bir türlü kavranamamıştır. Hürriyet gazetesi ve muhabiri Cüneyt Arcayürek 24 Nisan'da Türkiye aleyhine dünya ölçeğinde bir kampanyanın yapılacağını yaptığı haberler ile Türk kamuoyuna duyurmuştur.¹⁰⁰⁰ Bu haber İstanbul'da yaşayan on binlerce Ermeni vatandaş tarafından nefretle karşılanmıştır. İstanbul'daki Ermeniler, böyle bir hareketin manasızlığı ve lüzumsuzluğu üzerinde durarak, "Bu olsa olsa Kıbrıs Rum Dışişleri Bakanı Kyprianou'nun bir dalaveresidir. Bazı Ermeniler de bilmeyerek buna alet olabilirler. Biz Türkiye Ermenileri maziyi unutmuş, şimdi tam bir huzur ve mutluluk içinde yaşıyoruz" demişlerdir.¹⁰⁰¹

⁹⁹⁸ Çoker, 289.

⁹⁹⁹ 6'lı Ganyanı İstanbul'da İki Kişi Bildi, **Milliyet**, 28 Nisan 1969.

¹⁰⁰⁰ Ermeniler, İhanet Yıldönümü İçin Gösteri Yapmak İstiyor, **Hürriyet**, 8 Nisan 1965.

¹⁰⁰¹ Söz Sırası Ermeni Vatandaşlarımızda, **Hürriyet**, 9 Nisan 1965.

Kamuoyunda gündeme gelen Kıbrıs hakkındaki olaylar hakkında eski AP İstanbul Senatörü Yüksek Mühendis Berç Turan, şunları söylemiştir:¹⁰⁰²“Türkiye benim vatanımdır. İnsan olarak yaşadığım bu memleketin sevinç ve ıstırabına memnuniyetle iştirak ederim. Kıbrıs davası, burada yaşayan biz Ermeni vatandaşların da dâvasıdır. Ermeni ırkdaşlarımı Türkiye aleyhine kışkırtmak isteyen Rumların bu hareketi Türkiye’de yaşayan 70 bin Ermeni’nin huzurunu kaçıracığına sanmam. Burada yaşayan bizler, tam manasıyla hür, mesut ve eşit haklarla aynı bir Türk vatandaşı gibiyiz. Ve bu huzurumuzun her ne sebeple olursa olsun bozulmasını asla istemiyoruz. Ben Türk vatandaşı olarak Parlâmentoya girmiş bir kimseyim ve bütün benliğimle kendimi bu memleketin evlâdı sayıyorum. Biz Ermeniler, Rumların tahrikine asla âlet olmayacağız ve Kıbrıs politikasında her zaman Türklerin yanında bulunacağız.”

Olaylar karşısında Türkiye Ermenilerinin Patriği Şinork Kalustyan basına bir açıklama yapmıştır. Devlet Başkanı temsilcisi Hermine Kalustyan’ın amcası olan Patrik Kalustyan konuşmasında; “Türklerle Ermenilerin ilk karşılaştıkları günden başlayarak kardeşlik ve dostluk havası içinde yaşadıkları tarihi bir hakikattir. Ermeni cemaati, o tarihten bu yana, yüzyıllar boyunca, topluma daima faydalı ve sadık bir unsur olmuş ve kendi mensuplarından birçokları da devletin siyasi ve idarî büyük sorumluluklarını taşımış ve başarılı sonuçlar elde etmişlerdir. Osmanlı devletinin son yıllarında bazı yabancı devletler Sultanlardan imtiyazlar koparmak ve kapitülasyonlarını devam ettirmek ve nihayet Osmanlı Devleti’ni parçalamak amacıyla muhtelif cemaatleri ve bu arada Ermenileri de kendi menfaatlerine alet etmek istemişlerdir. Sömürücü devletler yüzyıllar boyunca bir arada ve kardeşçe yaşamış olan iki milleti birbirinden soğutmayı amaç edinmişlerdi. (...) Dış memleketlerde bulunan din kardeşlerimizden bazılarının, bu sevgi ve saygı dolu bağlılığı gölgelemeye hakları yoktur. Türkiye Ermenileri kendilerini bu memleketin ayrılmaz bir parçası olarak görmektedirler. Bu sebeple bu memleketin menfaatlerine aykırı herhangi bir hareketi de asla tasvip etmeyeceklerdir.”¹⁰⁰³

¹⁰⁰² **Hürriyet**, 9 Nisan 1965.

¹⁰⁰³ Patrik: Mitingi Tasvip Etmiyoruz, **Hürriyet**, 10 Nisan 1965.

6. 4. Gayrimüslim Temsilcilerin Yasama Çalışmaları

27 Mayıs Darbesi sonrası oluşturulan Kurucu Meclis ve Cumhuriyet senatosunda azınlıkları temsil etmek amacıyla Rum Cemaati adına Kaludi Laskari, Ermeni Cemaati adına Hermine Agavni Kalustyan, Yahudi Cemaati adına Erol Dilek ve Senato için ise Ermeni Berç Sahak Turan Cumhurbaşkanı tarafından atanmıştır. Bu temsilcilerden Erol Dilek ve Hermine Kalustyan'ın Temsilciler Meclisi'nde oylamalara katılmak dışında herhangi bir konuşması ve önerisine rastlanamamıştır. Kaludi Laskari'nin Kurucu Mecliste 6 konuşması, Temsilciler Meclisinde ise 1 önerge, 2 sözlü sorusu ve 12 konuşması bulunmaktadır.

6. 4. 1. Kaludi Laskaris'in Yasama Çalışmaları

Rum Cemaati adına mecliste bulunan Kaludi Laskaris Temsilciler Meclisi'nde arkadaşlarıyla birlikte verdiği tek önerge Temsilciler Meclisi Genel Kurulu'nun daha verimli çalışabilmek adına haftada dört gün, saat 15'ten 19'a ve 21'den sonra olmak üzere ikişer oturum yapılmasına dair verdikleri önergedir.¹⁰⁰⁴

Kaludi Laskari'nin Temsilciler Meclisi'nde yaptığı çalışmalar kendisinin de harp malulü olması sebebiyle genellikle harp malulleri hakkındaki çalışmalar ile askerî personelin emeklilik durumları çerçevesinde olmuştur. Bunun yanında azınlık vakıfları hakkındaki düzenlemeler ile Anayasa çalışmalarına bir hukukçu olarak müdahil olmuş ve düşüncelerini paylaşmıştır.

Laskari Temsilciler Meclisi'nde gündeme gelen Türk Rum Cemaati kilise ve mekteplerine ait vakıf malların hakiki şahısları namına tesciline engel olan kanuni mevzuata dair sözlü soru önergesi vererek Devlet Bakanı tarafından cevaplanmasını talep etmiştir.¹⁰⁰⁵ Diğer soru önergesi de 1331 sayılı Kanunun yürürlükte olup olmadığına ve 2879 sayılı Kanunun emvali metruke ile olan alâkasına dair Maliye Bakanı tarafından cevaplanması talebiyle verdiği önergedir.¹⁰⁰⁶

Temsilciler Meclisi'nde 1961 genel yatırım sayımının 1963 yılına bırakılması münasebetiyle Kaludi Laskari söz alarak bu konuda bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında tarım planlamasının öneminden bahsederek Türkiye'de bu konuda

¹⁰⁰⁴ Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi (TM TD), 1. Devre 1. Cilt, 4. Birleşim, 44.

¹⁰⁰⁵ TM TD, 1. Devre 7. Cilt, 105. Birleşim, 80.

¹⁰⁰⁶ TM TD, 1. Devre 7. Cilt, 105. Birleşim, 83.

çok vakit kaybedildiğini, bu planlamanın acilen yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Yeterli arazi olmasına rağmen planlama olmadığından buğday ve süt üretiminin yetersizliği sebebiyle Amerika'dan buğday ve süt getirtildiğine dikkat çekmiştir. İstenirse 5-6 ayda tarım sayımı yapılarak hangi üründen ne kadar üretilmesi gerektiği konusunda çalışmaların tamamlanabileceğini ve bunun mutlaka yapılmasını önermiştir.¹⁰⁰⁷

Anayasa çalışmaları devam ederken gündeme getirilen Adalet Bakanlığı'nın teşkilat kanununa dair düzenlemeler çerçevesinde zabıt kâtiplerinin maaş ve kadroları hakkında yapılacak düzenleme konusunda Kaludi Laskari söz alarak, bu meselenin aciliyetine dikkat çekerek kanunun kabul edilmesini talep eden bir konuşma yapmıştır.¹⁰⁰⁸

Kaludi Laskari, Maliye Bakanlığı'nın 1837 sayılı Bina Vergisi Kanunu ile 3.1.1961 tarihli ve 206 sayılı Kanunda değişiklikler yapılması gündeme gelen kanun tasarısı hakkında Karma Komisyon raporunun okunması üzerine söz isteyerek bir değerlendirme konuşması yapmıştır. Arazi ve bina vergilerinin durumu hakkında tafsilatlı bilgi verdikten sonra verimli araziden alınan vergi ile verimsiz araziden alınan verginin aynı olmasının ciddi rahatsızlıklara sebep verdiği dikkat çekmiştir.¹⁰⁰⁹

20 Temmuz 1961'de İçişleri ve Millî Savunma Komisyonları raporları çerçevesinde söz alarak karakollarda vatandaşa kötü muamele edilmesi konusuna dikkat çekmiştir. Laskari, yeni anayasa düzenlemesinin kabul edilerek insan onuruna ters bu davranışların son bulması temennisinde bulunmuştur.¹⁰¹⁰

23 Şubat 1961'de Meclis gündemine gelen emekli, dul ve yetim aylıklarına zam yapılması hakkında kanun tasarısı münasebetiyle yapılan görüşmelerde Kaludi Laskari söz isteyerek bir konuşma yapmıştır. Laskari konuşmasında önce ordunun idareye müdahale etmesine methiyeler düzerek devletin koruyucusu ve memleketi ve milleti fenalıklardan kurtaran ordunun personelinin emeklilik imkânlarının

¹⁰⁰⁷ TM TD, 1. Devre 6. Cilt, 91. Birleşim, 337.

¹⁰⁰⁸ TM TD, 1. Devre 3. Cilt, 43. Birleşim, 109.

¹⁰⁰⁹ TM TD, 1. Devre 6. Cilt, 78. Birleşim, 69.

¹⁰¹⁰ TM TD, 1. Devre 6. Cilt, 89. Birleşim, 284.

yetersizliğine dikkat çekmiş ve önceki meclislerin yapamadığını bu meclisin yaparak bu konuda bir iyileştirme yapmasının bir görev olduğunu söylemiştir.¹⁰¹¹

Çanakkale gazisi olan Kaludi, harp malulleri hakkındaki düzenleme gündeme gelince söz alarak bu konuda hem hatıralarından hem de dünyada ve Türkiye’de harp malullerinin durumları hakkında bilgiler vermiştir. Kaludi konuşmasında “Arkadaşlar, aranızda harb görmüş insanlar var mı? Vardır. Mitolojide bir Titan Harbi vardır. Ellerinde iki tabanca, iki bomba ile bizim refah içinde yaşadığımız bu toprağın bir karışını düşmana vermemek için, hesapsız olarak düşmana saldıran arkadaşlarımız, çok genç yaşta 20 - 21 yaşlarında olmalarına rağmen arkalarında bırakacakları, yavuklularını, analarını, babalarını hesap etmemişlerdir. Yalnız oturdukları yeri, toprağımızı lekelememek; toprağımızın düşman minneti altında kalmaması için çalışmışlardır. (Bravo sesleri) Muhterem arkadaşlarım, Bu arkadaşlardan, bu toprağın üstünde ayaksız, gözsüz, elsiz bulunan bu insanlardan maada birçoğu da zamanında tedavi edilmediği için orada kalmıştır. Biz bu arkadaşlara ne verdik? Amerika’ya ve diğer memleketlere gittiğimiz vakit, onların nasıl baktıklarını müşahede edebiliriz. Fakir memleketlerin, yaptıkları şeyi de veremedik. Unutulmuş, sepete atılmış şöyle parçalar gibi. Bu kelimeyi yalnız huzuru âlinizde söylemiyorum. 1915 senesinde o zamanki başkumandanlara da söyledim. Onun için bu kelimeyi bugün bu şerefli kürsüden söylüyorum.” ifadelerini kullanmıştır.¹⁰¹²

Kaludi Laskari bu çerçevede harp malullerinin maaşlarının artırılmamasından şikâyet ederek Maliye Bakanı’nın memura 4 kat maaş artırımını yapıldığını söylemesine rağmen harp malullerinin maaşları neden artış yapılmadığını sorgulamıştır.¹⁰¹³ Laskari aynı zamanda harp malulü olduğu için bu konuları hassasiyetle takip etmiş ve mağduriyetlerin engellenmesi için gerekli mücadeleyi vermiştir.

Kaludi Laskari Meclis İç Tüzük ve Seçimlerin Temel Hükümleri konularında da konuşmalar yaparak adayların radyo konuşmalarını denetim altına alarak suç teşkil edecek konuşmaların zabıt altına alınmasını öngören düzenleme yerine, adayların önceden hazırladıkları bir metnin ya da ses kaydının seçim kurulu tarafından kontrol

¹⁰¹¹ TM TD, 1. Devre 1. Cilt, 20. Birleşim, 328-329.

¹⁰¹² TM TD, 1. Devre 1. Cilt, 20. Birleşim, 375.

¹⁰¹³ TM TD, 1. Devre 1. Cilt, 20. Birleşim, 377.

edilerek paraflanması halinde bu tür sıkıntılara sebebiyet vermeyeceğini ifade etmiştir.¹⁰¹⁴

Kaludi Laskari Kurucu Meclis'te çeşitli konularda altı konuşma yapmıştır. Bunlardan birisi Amerikan Import Bank ile Hükümetimiz ve Orman Umum Müdürlüğü arasında akdedilen 4 milyon dolarlık İstikraz Anlaşmasının tasdikine dair kanun tasarısı münasebetiyle, üç arkadaşlarıyla birlikte verdikleri müzakerelerin yeterli olduğuna dair taktırirdir. Ancak verilen taktırir oylamada kabul edilmemiş ve müzakereye devam edilmiştir.¹⁰¹⁵

27 Mayıs sonrasında 16 Ağustos 1961'de Ankara ve İstanbul vilâyetlerinde ilân edilmiş olan Sıkıyönetimin üç ay daha uzatılması hakkındaki kanun görüşmelerinde söz alan Kaludi, yaptığı konuşmada önce sıkıyönetimi savunarak memleketin sıkıyönetime ihtiyacı olduğunu ifade etmiştir. Kaludi sözlerine 27 Mayıs'ı gerçekleştiren kadroların şimdiye kadar görülmemiş bir demokrasi anlayışına sahip olduklarını ve uzun zamandır memlekette olamayan huzuru sağladıklarına dikkat çekmiştir. Ayrıca Amerika ve İngiltere'de en fazla 2-3 partinin bulunduğunu, oysa Türkiye'de 8-10 partinin ne kadar lüzumlu olup olmadığını sorgulamıştır. Konuşmasının sonunda sıkıyönetimin kabul edilmesi tavsiyesinde bulunarak konuşmasını tamamlamıştır.¹⁰¹⁶

Kurucu Meclis'te 22 Şubat 1961'de Malîye Bakanlığı 1961 Malî Yılı Bütçesi münasebetiyle yapılan görüşmelerde söz isteyen Kaludi Laskari Türk parasının kıymetinin korunmasına dair kanunun birçok yönden ıslaha muhtaç olduğunu ifade ederek Maliye Bakanı'nı bu konuda göreve davet etmiştir.¹⁰¹⁷

6. 4. 2. Berç Sahak Turan'ın Yasama Çalışmaları

Adalet Partisi (AP) İstanbul Cumhuriyet senatörü olan Berç Turan Senato'da çeşitli konularda birinci yasama yılında 5, ikinci yasama yılında 8 ve üçüncü yasama yılında 6 olmak üzere toplam 19 konuşması bulunmaktadır. Ayrıca Millet Meclisi'nde de 2 teklifte bulunmuştur.

¹⁰¹⁴ TM TD, 1. Devre 2. Cilt, 28. Birleşim, 143.

¹⁰¹⁵ Kurucu Meclis Tutanak Dergisi (KM TD), 1. Devre 2. Cilt, 10. Birleşim, 18.

¹⁰¹⁶ KM TD, 1. Devre 2. Cilt, 23. Birleşim, 293.

¹⁰¹⁷ KM TD, 1. Devre 1. Cilt, 4. Birleşim, 214.

Berç Turan'ın 14 Aralık 1962'de 11 arkadaşıyla birlikte verdiği tekliflerden birisi 2762 sayılı Vakıflar Kanununun 5404 sayılı Kanunla değiştirilen birinci maddesinin son fıkrasının tadiline dairdir. Kanun teklifi Maliye, Adalet, İçişleri ve Plan Bütçe komisyonlarına sevk edilmiştir.¹⁰¹⁸ Turan'ın ikinci teklifi ise 1964'de Emekli Sandığı Kanununa Geçici maddeler eklenmesine dairdir.

1962 yılı Bayındırlık Bakanlığı bütçesi münasebetiyle AP adına söz alarak senato grubu adına bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında 1962 yılı devlet bütçesinin önemli bir bölümünü oluşturan, buna karşılık memleketin objektif sahada en önemli âmme hizmetlerini ifa eden Bayındırlık Bakanlığı camiası bütçesini, demiryolları inşaatı, liman inşaatları, bina inşaatları, yapı işleri, hava meydanları ve akaryakıt tesisleri inşaatı, Karayolları ve DSİ gibi konu başlıklarıyla ele alarak partisinin düşüncelerini aktararak konuşmasının sonunda temennilerini şu şekilde sıralamıştır:¹⁰¹⁹ “Adalet Partisi Cumhuriyet Senatosu Grubu adına memleket ve aziz milletimiz için pek mühim olan yatırımları feragatle, bilgi ile fiile inkılâbettiren idarecilere, müteahhitlere, Türk işçisi, usta, kalfa, makinist, operatör, teknisyen, fen memurlarıyla sembollerini olan arılar gibi çalışan ve ödevlerini şevkle sarılan sayılı adsız kahramanları olan mühendislik camiasına şükran ve minnetimizi sunarken Bayındırlık Bakanlığı'nın bu bütçeyi başarı ile tahakkuk ettirmesini temenni ve arz eder, Bayındırlık Bütçesinin aziz milletimiz ve memleketimiz için hayırlı olmasını diler.”

6 Mart 1962'de Millet Meclisi'nce kabul edilen 6183 sayılı Âmme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanuna geçici bir madde eklenmesine dair kanun tasarısı ile ilgili olarak söz alan Turan, kanun düzenlemesi ile ilgili bir itirazı olduğunu, buna açıklık getirmek istediğini söylemiştir. Berç Turan açıklamasında “Maliyece yapılacak tahkikat neticesinde bir kanuni tasarrufun bulunmasıdır. Zaruret halinde, bulunan bir tüccar vergisini ödememekten mütevellit bir müracaatte bulunmaktadır. Ve 1962 yılı malî senesini tecavüz etmemek suretiyle tecil talebindedir. Bu talebi, bir takdire dayanmaktadır. Kanunun takdire dayanan hükümlerinin istimali, daima suiistimale sebebiyet verir. Mademki, zaruret halinde olan tüccarı kanunun bahşettiği bir haktan istifade, ettirmek istiyoruz. O halde artık takdir olmaz. Kanunun mutlak hükmü yerine getirilmelidir. Bu sebeple bu imkândan faydalanmak için müracaat

¹⁰¹⁸ Millet Meclisi Tutanak Dergisi (MM TD), 1. Devre 10. Cilt, 17. Birleşim, 171.

¹⁰¹⁹ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CS TD), 1. Devre 2. Cilt, 32. Birleşim, 251-255.

eden tüccara otomatikman bu hakkın verilmesinin teminini istirham ediyor” ifadelerini kullanmıştır.¹⁰²⁰

25 Mart 1962 tarihinde Kıbrıs Lefkoşe şehrinde Ömeriye ve Bayraktar camilerinde mütecavizler tarafından saatli bombalar patlatılmak suretiyle, hasara sebebiyet verildiğini haberi Türkiye’de de yankı bulmuştur. Kıbrıs İçişleri Bakanı Polikarpos Yorgiadis olayın Türkler tarafından tertip edildiği yolunda ciddi bulgular olduğunu açıklamıştır.¹⁰²¹

Bu olaylar üzerine Senato da bir kınama mesajı yayınlanmıştır. Senatoda hükümet adına, istifa eden Dışişleri Bakanı Selim Sarper’in yerine Devlet Bakanı Turhan Feyzioğlu bir konuşma yaparak olayların gelişmesini yakından izleyen hükümetin, suikastçıların kötü emellerinin gerçekleşmemesi için dost ve müttefik Yunanistan ve Kıbrıs Hükümetleri ile birlikte, bütün imkanları kullanacağını söylemiştir. Feyzioğlu’ndan sonra söz alan Ermeni kökenli AP’li Senatör Berç Turan ise “Mukaddesatımıza karşı girişilen bu âdi ve iğrenç olayın, maşerî vicdanlarımızda husule getirdiği acı ve elemi bu mukaddes çatı altında dile getirirken bu fiilin âmillerini, dünya efkârı umumiyesi huzurunda tel’in eder, çok derin olan üzüntümü aziz Türk Milletinin temsilcileri siz muhterem arkadaşlarıma elemle arz ederim” sözleriyle olayları kınayan kısa bir konuşma yapmıştır.¹⁰²²

Birinci Koalisyon Hükümetince ihale formalitelerinin kolaylaştırılmaması sebebiyle, piyasada para darlığını giderecek, işsizliği önleyecek böylece inşaat sanayi, el emeği ile buna bağlı ticaret sahalarında büyük gelişmeler temin edilebilecek yatırımlara geçilememiştir. 4 Temmuz 1962’de Başbakan İsmet İnönü tarafından oluşturulan İkinci Koalisyon Hükümetinin, bayındırlık programı hakkında değerlendirmeler yapan Berç Turan geçmişte olduğu gibi hükümetin zaman kaybetmeden millet ve memleket yararına bürokratik engelleri bir an önce halletmesi gerektiğine inandıklarını söylemiştir.¹⁰²³

Beş Yıllık Kalkınma Plânı münasebetiyle 9 Kasım 1962’de meclis gündeminde yapılan görüşmelerde söz alan Berç Turan bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında kalkınma plânının en önemli tatbikatını kapsayan inşaat sektörü hakkında

¹⁰²⁰ CS TD, 1. Devre 3. Cilt, 44. Birleşim, 193.

¹⁰²¹ **Milliyet**, 23 Mayıs 1962.

¹⁰²² CS TD, 1. Devre 3. Cilt, 45. Birleşim, 212.

¹⁰²³ CS TD, 1. Devre 4. Cilt, 76. Birleşim, 402.

değerlendirmelerde bulunmuş ve bu kalkınma plânında yapılması planlanan yatırımların senelere göre % 63-69 arasındaki inşaat yatırımlarının amacına uygun olarak hayata geçirilmesi için alınması gereken tedbirlere ve metotlara ilişkin bazı teklifler sunmuştur.¹⁰²⁴

Bayındırlık Bakanlığı'nın 1963 yılı Bütçe kanunu tasarısı görüşmelerinde AP grubu adına söz alan Berç Turan oldukça kapsamlı bir konuşma yapmıştır. Turan konuşmasında Bakanlığa bağlı Karayolları Genel Müdürlüğü ve Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nün 1963 malî yılı bütçeleri hakkında AP grubunun yaptığı tetkikatı, tamamen yapıcı, uyarıcı ve kalkınma plânının tatbikatının başarısını sağlayacak eleştiri ve tekliflerini de katmak suretiyle oldukça ayrıntılı bir sunum yapmıştır. Sunumunda "Devletin, insan şahsının, toplumun insanlık haysiyetinin koruyucusu, fikir ve yaşama hürriyetinin gelişmesi ve sağlamlaştırılması vazifesini yükümlü olduğu, vatandaşlarına en kısa zamanda haysiyetine yakışır normal bir yaşayış seviyesi vermekle mükellef olduğu muhakkaktır" sözleriyle meselenin önemine vurgu yapmıştır.¹⁰²⁵

İmar ve İskân Bakanlığına ait bütçenin müzakeresi vesilesiyle AP Cumhuriyet Senatosu Grubu adına söz alan Berç Turan, grubu adına Bakanlık Teşkilât ve Bakanlığa bağlı, Emlâk ve Kredi Bankası ile İller Bankası hakkındaki görüş ve önerilerini sunmak amacıyla bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında devletin temel görevinin vatandaşlarına insan şahsının haysiyetine yakışır şerefli bir yaşayış tarzı vermek olduğuna dikkat çekmiştir. Vatandaşların haysiyetle yaşama hakkının temel unsuru konut olduğunu ve konut ihtiyacının gıda gibi hava ve su gibi, giyim eşyası gibi en önemli ihtiyaçlar arasında görülmesi gerektiğini söylemiştir. Ayrıca bir milletin medeniyet seviyesinin, o memleketin konut ihtiyacını halletmesindeki başarısı ile ölçüldüğünü belirtmiştir. Berç Turan konuşmasına "Bu sektördeki memleketimizin durumu nedir? Bu problem halledilmiş midir? Halledilmemişse bunun sebepleri nelerdir? Gecekondu davası ve onu meydana getiren hukukî ve sosyal sebepler nelerdir? Hangi tedbirlerle bu sektörün ihtiyacı karşılanacaktır?" gibi

¹⁰²⁴ CS TD, 2. Devre 6. Cilt, 6. Birleşim, 206-207.

¹⁰²⁵ CS TD, 2. Devre 9. Cilt, 38. Birleşim, 184.

sorular sorarak devam etmiş ve ardından AP bu konudaki görüşlerini sıralayarak detaylı bir sunum yapmıştır.¹⁰²⁶

Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait bütçe görüşmeleri sırasında Devlet Bakanı Ali Şakir Ağanoğlu'nun, "Kiliselere politik amaçlar için dışarıdan yardım yapılıyor" şeklindeki açıklaması üzerine Berç Turan Sayın Bakanın sözlü olarak cevap vermesi için bazı sorular yönelmiştir. Bunlardan birincisi; bu yardımların kaynağı nedir? Devlet, yardım cemiyeti, siyasi toplumlar mıdır? Hangi memleketlerden bu yardımlar yapılmaktadır? İkincisi; bu yardımları alan dinî cemaatler hangileridir? Üçüncüsü; bu yardımları alıp kısmen politik gayeler için sarf eden dinî cemaatler hangileridir? Dördüncüsü; beyan edilen politik gayeler Türk Ceza Kanununa göre suç mudur? Beşincisi; bu yardımlarla istihdaf edilen politik gayeler nelerdir? Son olarak da bir Bakan tarafından resmen beyan edildiğine göre her halde bir vesika ve delile dayanması gereken bu duruma göre T. C. Kanununa uygun bir suç tekevvün etmiş midir? Suçlular hakkında bir takibat vuku bulmuş mudur? Bu sorularının cevabını sözlü olarak vermesini talep etmiştir. Bakan Ağanoğlu bu sorulara cevap vererek dış yardımlardan asıl maksadının Dünya Kiliseler Yardımlaşma Birliğinden olabildiği gibi, şahıslar tarafından yapılan yardımları kast ettiğini belirtmiştir. Berç Turan bu cevaptan tam olarak tatmin olmamış, Bakanın bu cemaatlerden hangilerinin siyasi maksatla, hangi dış memleketlerden, ne miktarda yardım aldıklarını bildirmediğini, bunları düzeltmeye lüzum hissetmeden, mevzu bahis bütün Türk dinî cemaatlerinin bütün fertlerinin, vatandaşlarının topyekûn zan altında kalmalarına sebep olduğunu, asıl Müslüman Türk kardeşleri huzurunda onları suçlayarak ve en derin üzüntü ve gönül kırıklığına sevk ederek suçladığını söylemiştir. Fakat söz konusu dinî cemaatlere mensup Türklerin Müslüman Türk kardeşlerine ve aziz vatana karşı zararlı hiçbir tasarrufta bulunmadıklarını ve kötü bir niyet beslemediklerini ifade ederek, Anayasa hukuku çerçevesi içinde vatandaşlık hak ve hürriyetlerinden istifade ederek Türk bayrağının himayesinde, yurda karşı görevlerinin bilincinde bağlı olduklarını hatırlatmıştır.¹⁰²⁷

Mahallî seçim kanunlarında değişiklik yapılması hakkındaki kanun tasarısı münasebetiyle söz alan Berç Turan, yerel seçimlerde taahhüt altına girmiş kişilerin aday olamayacağını düzenleyen maddenin bu durumuyla hak mahrumiyetine

¹⁰²⁶ CS TD, 2. Devre 9. Cilt, 41. Birleşim, 574-580.

¹⁰²⁷ CS TD, 2. Devre 10. Cilt, 54. Birleşim, 507.

sebebiyet vereceğini ifade ederek, genel seçimlerde bu durumun olmamasına rağmen yerel seçimlerde uygulanmasının düzeltilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁰²⁸

Cumhuriyet Senatosu İstanbul Üyesi Berç Turan, Devlet Demiryolları ve Raybank'ın müştereken kurdukları RAYNİMENS Şirketine dair, sözlü soru sorarak Ulaştırma Bakanının cevaplamasını istemiştir. Turan, sorularında şirketin bugüne kadar elde ettiği kar ve zararın ne kadar olduğunu, bu tarihe kadar taahhüt ettiği inşaat işlerinin mahiyeti ve tutarının ne kadar olduğunu, RAYNİMENS'in idarî ve teknik personelinin ücret ve prim tutarlarının senelik toplam maliyetini, Yedikule Demiryolları Yapı Kooperatifi ile Hürriyet Yapı Kooperatifinin 400 dairelik işçi konut sitesi inşaatını taahhüt eden Bay Alâeddin Ertaş'tan, 1.000.000 (bir milyon) komisyon vermek suretiyle sözü geçen inşaat işlerinin RAYNİMENS Şirketine devredilmesinin doğru olup olmadığını, mukavele şartlarına taraflarca uyulup uyulmadığını, kooperatiflerin görevlerinin yapıp yapmadığını, bir milyon lira komisyon verildiğine göre bu işin çok kârlı olması gerektiğini ifade ederek bu paranın işçilerin sırtından ve emeğinden mi çıkarılacağını, Görevlerini kötüye kullanan ve suiistimal ederek idareyi zarara sokanlar için idarî bir tahkikat yapıp yapılmadığını ve bu konuda Türk Ceza Kanununa göre bir takibat yapıp yapılmadığını sormuştur.¹⁰²⁹

Yapımına Hamil İnşaat şirketi tarafından 1954 yılında başlanan 5.000 kişilik Ankara Spor Sarayı 2 Haziran 1958'de bilinmeyen bir sebep ile çökmüştür. Konu ile ilgili olarak meclise bir soru önergesi verilmiş ve araştırılması istenmiştir.¹⁰³⁰ Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü bütçesinin müzakeresi sırasında, inşasından bir müddet sonra yıkılan Ankara Spor Sarayı hakkında sorulan bir soruya Bakan tarafından verilen cevabın basına yanlış intikal ettiğini söyleyen Berç Turan durumu açıklamak için bir demeç vermiştir. Turan demecinde Spor Sarayı'nın yapım ihalesini alan firmayı kendisinin tavsiye ettiğini yazan gazetelere itiraz ederek meselenin yanlış aksettirildiğini söylemiştir. Firma sahibinin teknik üniversiteden sınıf arkadaşı olduğunu ancak firma sahibi Kadri Veziroğlu'nun 5 yıl önce vefat ettiğini belirtmiştir. Berç Turan konuşmasını "Muhterem senatörler bu ve buna benzeyen millet ve memleketimize zarar irâs edebileceğini gördüğüm ve işittiğim her nevi

¹⁰²⁸ CS TD, 2. Devre 13. Cilt, 94. Birleşim, 593-594.

¹⁰²⁹ CS TD, 2. Devre 14. Cilt, 107. Birleşim, 243.

¹⁰³⁰ Spor Sarayı Çökme Sebebi Anlaşlamadı, **Milliyet**, 3-4 Haziran 1958.

davranış ve hareketi teşrii vazifem dolayısıyla murakabe ve ikaz etmek vazifemiz meyanındadır. Bu gibi ahvalde hiç tereddüt etmeden vazifemi ifa edeceğimi yüksek huzurlarınıza arz ederim efendim” sözleriyle tamamlamıştır.¹⁰³¹

¹⁰³¹ CS TD, 3. Devre 18. Cilt, 41. Birleşim, 797.

SONUÇ

Lozan Barış Antlaşması, Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası hukuk açısından tescilini ifade ettiği kadar, Türkiye'de kalacak olan gayrimüslim toplulukların statüsünü de "azınlık" olarak belirlemiştir. Azınlıkların durumu hakkında antlaşmanın, "Azınlıkların Korunması" başlığını taşıyan 37-45. maddeleri ile azınlık cemaatlerinin devlet içinde devlet olma durumları sona ermiştir. Gayrimüslimlerin hukukî ve fiili imtiyazları diğer Türk vatandaşlarıyla eşit konuma getirilmiş, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı çatısı altında birleştirilmiştir.

Azınlıklar Lozan Barış Antlaşması'nda din temel kriterine göre tanımlanmışlardır. Günümüzde gündeme getirilmeye çalışılan tartışmalar da dikkate alındığında bu durumun ülkenin birlik ve bütünlüğünü sağlaması açısından nasıl bir başarı olduğu açıktır. Cumhuriyet ile birlikte ulus devlet inşa sürecinde Mustafa Kemal ve arkadaşları iktisadî ve kültürel hayatta oluşturulmak istenen uluslaşma ve ulusal bütünlüğe büyük önem vermişlerdir. Geçmişte İttihat ve Terakki milli devlet anlayışı çerçevesinde dış müdahalelere ve baskılara karşı koymaya çalışmıştır. Bu durum Cumhuriyet döneminde de tam bağımsız ve egemen bir devlet anlayışı olarak devam ettirilmek istenmiştir. Özellikle iktisadî hayatın azınlıklar ve levantenlerin elinden kurtarılması düşüncesi kuvvetle savunulmuştur.

Güçlü bir milli kimlik oluşturma yolunda atılan ilk adım olarak Lozan Antlaşması'nın 37-45 maddeleriyle tespit edilmiş olan azınlıkların statüleri ve 42. maddede tanınan ayrıcalıklardan feragat edilmesi yolundaki çağrıya ilk Musevi Cemaati olumlu cevap verirken, ardından Ermeni ve Rum Cemaatleri de feragat

beyannameleri vermişlerdir. Hukuk alanında yapılan düzenlemelerden Medeni Kanun ile azınlıkların imtiyazlı statülerine son verilerek ülkede yargı birliği sağlanmıştır.

Tek Parti döneminde dilde, ekonomide ve kültürde millileşmeye dair çalışmalar hız kazanmıştır. Bunun temel amacı dış müdahalelere karşı daha güçlü, dirençli ve bütünleşmiş bir toplum yapısı oluşturmaktır. Ayrıca bu dönemde Osmanlı tecrübesinden miras olarak Cumhuriyet'e intikal eden, azınlıklara karşı güvensizliğin devam ettiği ve bunun izlerinin hala silinmediği görülmektedir. Diğer taraftan toplum içerisinde de tam bir kaynaşmanın sağlanması için şartların yeterince elverişli olmadığı söylenebilir. Cumhuriyetin ilânından önceki on yıl boyunca yaşananlar nedeniyle toplumda, özellikle de işgal yaşanan bölgelerde, azınlıklara karşı ciddi bir nefret ve güvensizlik meydana gelmişti.

Darülfünun Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti'nin 13 Ocak 1928'de yapılan yıllık kongresinde, azınlıkları Türkçe konuşmaya zorlayacak bir kampanya başlatılmasına karar verilmiştir. Ancak bu kampanya sadece gayrimüslimler değil, gayri Türk Müslüman etnikleri de kapsamaktadır. "Vatandaş Türkçe Konuş" temalı afişlerle yaygınlaştırılmaya çalışılan kampanyaya bazı gayrimüslim aydınlar da destek olmuştur. Devlete entegrasyon konusunda Musevi Cemaati'nin diğerlerine göre daha büyük bir gayret ve çaba gösterdiği ve mensupları arasında Türkçe konuşulması konusunda başlattığı kampanyalar devlet tarafından dikkatle takip edilmiştir. Munis Tekinalp'in çalışmaları bu çerçevede değerlendirilebilir.

Devletin vatandaşlarına olan bu güven sorunu İkinci Dünya Savaşı döneminde had safhaya ulaşmıştır. Trakya'daki Musevi vatandaşlara karşı halktan da bazı tepkilerin ortaya çıkması sonucu devlet bazı önlemler almış ve olayları yatıştırmıştır. Ancak hükümetin konuyla ilgili yayınladığı tebliğde "zararlı ve casus adamlar bulunduğu hakkında zanlar mevcuttur" şeklindeki ifadeler oldukça dikkat çekicidir. Gayrimüslimlerin siyasi olarak CHP'den uzaklaşmasında, DP'nin azınlıkların yaşadığı olumsuzlukların telafisi yolundaki beyanatları ve icraatları etkili olmuştur. Bu sebeple 1946 sonrasında gayrimüslimlerin siyasal tercihleri DP olmuştur.

Çok partili siyasal hayata geçişle birlikte gayrimüslimler ile iktidar arasındaki ilişkilerde bir yumuşama göze çarpmaktadır. DP'nin iktidara gelmesiyle beraber, DP yönetiminin gerek Ermeni ve Rum Patrikleriyle ve gerekse Musevi cemaatiyle yakın

iletişimde olduğu gözlenmektedir. Bu konuda Cumhuriyet Arşivi'nde çok sayıda arşiv belgesine rastlanmış ve bu belgeler çalışmada ilgili bölümde kullanılmıştır. Buna örnek olarak Başbakan Adnan Menderes'in Fener Rum Patrikhanesi'ni ziyaret etmesi ve Türk Musevilerinin yaklaşık otuz yıldır yasal izin verilmediği için seçilemeyen Hahambaşı'nın bu dönemde seçilmesi gösterilebilir.

Rum Cemaati ile olan ilişkilerde genellikle Yunanistan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin seyri önemli rol oynamıştır. Özellikle Kıbrıs'taki gelişmeler ve buna bağlı olarak Türk-Yunan ilişkilerinde yaşanan gerginlikler Rum Cemaati'ni de derinden etkilemiştir. Atatürk'ün Selanik'te doğduğu eve bomba atılması devletin gayrimüslim azınlıklara bakış açısını bir kez gözden geçirmesine neden olmuştur. Olayların hemen akabinde oluşturulan yardım komitesine ülkenin dört bir yanından gönderilen yardımlar ve olayları tel'in eden telgraflar, toplumun olaylara sebebiyet verenlere bakış açısını ortaya koymaktadır. Gelişmeler üzerine toplanan TBMM'de sıkıyönetim görüşmeleri münasebetiyle Meclis kürsüsüne gelen, İstanbul Milletvekili Aleksandros Hacıpulos beş yüz senelik Türk hâkimiyetinde ve birçok savaşın içinde dahi İstanbul'da hiç bir mabedin zarar görmediğini ve Türk geleneğinde ve kültüründe bu tarz eylemlerin bulunmadığını söylemiştir. Türk toplumu asaletini bir kez daha yaşanan olaylardan sonra emekli maaşlarını zarar gören Rumlara göndermekle göstermiştir.

Türk siyasi tarihinde parlamenter sisteme geçiş sürecinden itibaren gayrimüslimler Son Osmanlı Meclisi Mebusanı ve ilk TBMM hariç 1964 yılına kadar bütün meclislerde yer almış ve temsil edilmişlerdir. Osmanlı döneminde % 35-40 oranlarında temsil edilen gayrimüslimler Cumhuriyet döneminde 1923'ten itibaren 1964 yılına kadar bütün yasama dönemlerinde her cemaati temsilen birer ikişer kişiyle temsil edilmişlerdir.

Tek Parti döneminde parlamentoya altı gayrimüslim temsilci girmiştir. Bunlardan biri Ermeni, biri Türk Ortodoks, ikisi Musevi ve ikisi de Rum Ortodoks'tur. 1935 seçimlerinde Ermeni Cemaatini temsilen Berç Türker Afyon'dan, Türk Ortodoks Cemaati adına İstamat Zihni Özdamar Eskişehir'den, Rum Ortodoks Cemaatini temsilen Nikola Taptas Ankara'dan ve Musevi Cemaati adına da Samuel Abravaya Marmaralı Niğde'den bağımsız milletvekili seçilerek TBMM'ye girmişlerdir. Bunlardan İstiklal Madalyalı Berç Türker meclis genel kurulda 62 konuşma, 5 sözlü

soru önergesi ve 1 de soru önergesi vermiştir. Kendisini Türk olarak ifade etmiş ve Türk milleti adına meclis çalışmalarında yer almıştır. Tek Parti döneminde meclisteki gayrimüslim temsilciler arasında en aktif olanı Berç Türker'dir. Mecliste bulunduğu hemen her dönemde gerek söz alarak gerekse önerge vererek yasama çalışmalarına katılmıştır.

İstamat Zihni Özdamar da kendisini Türk olarak ifade etmiş ve milli mücadele döneminde çıkardığı Anadolu'da Ortodoksluk Sadası isimli gazetesiyle milli mücadeleye destek vermeye çalışmıştır. Mübadele döneminde kendisi her ne kadar mübadele dışı kalmış ise de çok sayıda Türk Ortodoks'un mübadil olmasına karşı çıkarak bunların Anadolu'nun öz evlatları olduklarını savunmuştur. İstamat Zihni parlamentoda 5.yasama döneminde 15 kez, 6. Yasama döneminde ise 2 kez toplam 17 kez genel kurulda söz alarak konuşma yapmıştır.

TBMM'de iki dönem milletvekilliği yapan Doktor Nikola Taptas ve yine Atatürk'ün doktor heyetinde bulunan Abravaya Marmaralı'nın meclisteki tek konuşmaları Mustafa Kemal Atatürk'ün cenaze merasimi amacıyla TBMM'de yapılan görüşmedir. Bunun dışında meclis kaynaklarında ne Taptas'a ne de Marmaralı'ya ait tek bir kayda rastlanamamıştır. Tıp alanında çok sayıda eseri bulunan Taptas Ermeni cemaati adına Marmaralı ise Musevi cemaati adına mecliste bulunmuştur.

Mihal Kayoğlu'nun mecliste hiçbir kaydına rastlanmazken, tarihçi akademisyen Avram Galanti'nin üniversiteler kanunu hakkında yaptığı tek bir konuşması bulunmaktadır. Üniversitelerde eğitimin kalitesini artırma yolunda yaptığı çalışmalar ve Türkiye Musevilerinin topluma entegrasyonu konusundaki çabaları dikkate değerdir. Yazdığı çok sayıda kitap ve makalesi bugün İsrail'de Yahudi Halkı Merkez Arşivleri'ne verilmiştir.

Çok Partili dönemde parlamentoya giren gayrimüslim milletvekili sayısı ise 8., 9., 10. ve 11. dönemlerde toplam 12'dir. Bunlardan beşi Rum Ortodoks, dördü Musevi ve üçü de Ermeni'dir.1946-1960 yılları arasında parlamentoda yer alan gayrimüslim temsilcilerden Nikola Fakaçelli CHP'den seçilirken, kalan on bir milletvekilinin DP'den seçildiği görülmüştür. Bunun sebebi olarak gayrimüslimlerin tek parti döneminde CHP'ye olan mesafeli tutumları gösterilebilir. Bu sebepten azınlık temsilcileri 1946'da kurulan DP'ye yakınlaşarak siyasi tercihlerini bu yönde

kullanmışlardır. DP yönetiminin gayrimüslimlerin oylarını almak noktasında onlara karşı ılımlı ve demokratik yaklaşımı bu eğilimi güçlendirmiştir.

1946-1960 döneminde gayrimüslim temsilcilerin parlamento faaliyetlerine bakıldığında Salomon Adato ve Aleksandros Hacopulos dışında diğer vekillerin daha pasif kaldıkları görülmektedir. Yasama faaliyetleri ve politik olaylara karşı genellikle sessiz kalınmış, ciddi bir tepki ortaya konulmamıştır. Demokrat Parti döneminde gayrimüslim milletvekillerinin TBMM’de Türk milleti adına bulduklarını her fırsatta söylemeleri ve mecliste yaptıkları konuşmalarda bunu teyit etmelerine rağmen mensubu oldukları cemaatlerin devletle olan münasebetlerinde bunların takipçisi olarak sorunların halledilmesinde önemli rolleri olmuştur. Bu dönemde devlet temsilcilerinin milletvekilleri aracılığıyla, cemaat liderleriyle münasebetleri geliştirilerek eğitim, sosyal, kültürel ve dinî konularda birçok sorun çözüme kavuşturulmuştur.

Gayrimüslim milletvekillerinin milli olduğu kadar uluslararası alanda da Türkiye’nin ikili ilişkilerinde aracı olmaktan geri durmadıkları görülmektedir. Özellikle Türk-Amerikan ilişkilerinde Türkiye Musevileri dinî liderinin Amerika’daki Musevi cemaat ve dernekleriyle irtibat kurarak Türkiye lehine lobi faaliyetlerinde bulunması dikkate değer görülmektedir. Ayrıca Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın Amerika seyahatinde Salomon Adato’nun girişimleri ile Amerikan Yahudi Komitesi tarafından misafir edilmesi ve adına bir tören düzenlenerek madalya verilmesi önemlidir.

27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında DP bütün milletvekilleri gibi gayrimüslim temsilcileri de Yassıda’da yargılanmıştır. Bunlardan Yusuf Salman ve İsak Altabev ve Zakar Tarver Yassıda mahkemeleri devam ederken vefat etmişlerdir. Yassıda’da yargılanan Aleksandros Hacopulos ise hem haksız servet davasından hem de anayasayı ihlal davalarından beraat etmiştir.

27 Mayıs sonrasında kurulan Kurucu Meclis ve Cumhuriyet Senatosu’nda da Cemal Gürsel tarafından gayrimüslimleri temsilen Ermenileri Hermine Agavni Kalustyan, Musevileri temsilen Erol Dilek ve Rumları temsilen ise Kaludi Laskari seçilmiştir. Kurucu Meclis’te göstermelik olarak bulunan bu devlet başkanı temsilcilerinin dikkate değer herhangi bir siyasi faaliyetine rastlanmamıştır. Cumhuriyet

Senatosu'na ise CHP'den seçilen Berç Sahak Turan gayrimüslimlerin son temsilcisi olmuştur.

Sonuç olarak 1996 yılına kadar bir daha parlamento da gayrimüslim temsilci yer almamıştır. Bunun sebebi olarak toplumdaki gayrimüslim azınlıklara karşı ortaya çıkan olumsuz bakış açısı ve azınlıkların göçleri ile gayrimüslimlerin sayıca azalmaları gösterilmektedir. Son yıllarda parlamentoda yeniden gayrimüslim temsilciler yer almaktadır. Türkiye uluslararası hukuk ölçülerinde politikalar izlemektedir. Son yıllarda bu politikalarda ortaya çıkan değişim, büyük ölçüde söz konusu azınlıkların tutumlarında güven sağlayıcı unsurların eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin getirdiği yasal yükümlülükler bütün vatandaşları için lâik cumhuriyet yasalarının güvencesi altındadırlar. Cumhuriyet, hiç kimseye din veya mezhep farklılıklarından ötürü farklı davranmamayı temel ilke olarak benimsemiştir. Bu çerçevede 1999 sonrasında 2011 seçimleriyle bir, 2015 seçimlerinde ise 4 gayrimüslim milletvekili meclise seçilmiştir.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30.10.0.0., 129.929.15.17.

BCA, 010.0.009.259.794.5.

BCA, 010.0.009..43.128.2.

BCA, 010.09.0.0.270.826.2.

BCA, 010.09.0.0.44.132.1.

BCA, 030. 01.133.869.4,

BCA, 030. 01.133.869.9,

BCA, 030.01.1.1.133.870.1.

BCA, 030.0100.65.402.9.

BCA, 030.10.0.0.110.736.15.

BCA, 030.18.01, 46.48.2.

BCA, 30 100, 40, 241, 9.

BCA, 30. 10 0 0.109. 733. 2.

BCA, 30.1.0.0/133.866.7.

BCA, 30.1.0.0/133.866.9.

BCA, 30.10.0.0/109.723.12.

BCA, 30.18.1.2/123.72.1.

BCA, 30.18.1.2/124.93.3.

BCA, 490. 01./435-1804-2-2.

BCA, 490. 01.590.40.1/1-2.

BCA, 490. 01.590.40.1/18.

BCA, 490. 100.608. 110. 2.

BCA, 490. 100.608. 110. 3.

BCA, 490. 100.608. 110. 7.

BCA, 490.01/11.60.19.

BCA, 490.01/8.41.28.

BCA, 490.01/9.49.15.

BCA, 490.0100.162.646.2.

BCA, 490.1.0.0.563.2240.2.

BCA, 30..10.0.0. 109 733. 2.
BCA, 490.. 1.0.0. 178.710.1.
BCA, 490.01.0.0, 286.1149.2.19.
BCA, 490.01.0.0, 28.129.3.
BCA, 30..10.0.0. 13.25..18.
BCA, 30. 18. 1. 2, 118. 84. 13.
BCA, 30.10.0.0, 54.353.13.
BCA, 30.1.0.0, 37.226.3.
BCA, 30.1.0.0, 133.871.2.
BCA, 30.10.0.0, 89.590.12.
BCA, 30.10.0.0, 86.570.5.
BCA, 30..1.0.0, 133.868..4.
BCA, 30.10.0.0, 135.971.24.
BCA, 30..18.1.2, 100.110..14.
BCA, 30..1.0.0, 18.101. .4.
BCA, 30..18.1.2, 102.58..12.
BCA, 30.10.0.0, 135.971.23.
BCA, 30..1.0.0, 35.213.8.
BCA, 30.10.0.0, 85.560.19.
BCA, 30..1.0.0, 133.871..3.
BCA, 30.18.1.2, 101.10.19.
BCA, 30..1.0.0, 5.24.10.
BCA, 30.1.0.0, 37.222.2.
BCA, 30.10.0.0, 86.569.8.
BCA, 30.10.0.0, 86.569.8.
BCA, 30..1.0.0, 133.866..5.
BCA, 30..1.0.0, 133.869..1.
BCA, 30..1.0.0, 133.870..6.
BCA, 30.1.0.0, 19.110.5.
BCA, 10.900.302.926.1.
BCA, 10.900.44.130.6.
BCA, 010. 09.253.777.2.
BCA, 010 0900 271 830 3.

BCA, 010 0900 43 126 3.

BCA, 30.1.0.0/18.101.4.

BCA, İzmir Valiliğinin 12 Eylül 1955 tarihli ve 9 sayılı yazısı.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi*, (DH. EUM. AYŞ), 215/129.

BOA, *Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye*, 64/25.

BOA, *Dâhiliye Nezareti Siyasi Kısım (DH-SYS)*, 122/5-2 1332.5.12.

BOA, *DH.SYS.*, 83-1/2-48-11; 83-1/2-48-13.

BOA, *DH.SYS.*, 83-1/2-48-3.

BOA, *DH.SYS.*, 122/5-3 1332.4.2.

BOA, Dosya Usulü İradeler (DUİT), 62. 3. 31.

BOA, *Yıldız Esas Evrakı (Y.EE)*, 128/17.

BOA, *Yıldız Tasnifi, Hususi*, 1294. 2.15, 159, 3.

BOA, *Yıldız Esas Evrak*, 71/25.

Osmanlı Bankası Arşivi (OBA), *CA-PV 002*, İdare Heyeti Toplantı Tutanakları, 13 Ocak 1915.

OBA, *CA-PV 002*, İdare Heyeti Toplantı Tutanakları, 18 Ağustos 1915.

OBA, *CD-PV 019*, İdare Meclisi Toplantıları Tutanakları, 6 Eylül 1915.

AMERİKÂN ULUSAL ARŞİVİ

The National Archives and Records Administration (NARA), Amerikan Elçiliğinden gönderilen telgraf: 6 Ekim 1943 tarih ve 867.512/245 PS/FLH numaralı belge.

NARA 782.00/12-155 ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 03 December 1955, Despatch No: 288.

NARA 782.00/5-753 ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 2.05.1953.

NARA 782.00/9-1455 ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 14.09.1955, Despatch No: 116.

NARA 782.00/9-1455.

NARA 782.00/9-755 ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 07 September 1955, Despatch No: 111.

NARA 882.413/5-857 ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 08.05.1957, Despatch No: 334; Yeni Sabah, 10.08.1955.

NARA, 782.00/10-1055, Atina'dan Devlet Departmanına, 10 October 1955, Despatch No: 334.

NARA, 782.00/10-2455, Ankara'dan Devlet Sekreterliğine, 24 October 1955, Despatch No: 708.

NARA, 782.00/9-1255, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 01.12 1955.

NARA 782 00/11-2157 ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 24.11.1957.

NARA, Records of State Department of Relating to the Internal Affairs of Turkey 1930-1944 (M.1224).

NARA, Records of the Department of the Internal Affairs of Turkey 1930-1944 (M 1224) NARA, Robert Skinner'den ABD Dış İşleri Bakanına, 867.4016 Jews/9.

İNGİLİZ ULUSAL ARŞİVİ

Public Record Office (PRO), Foreign Office (FO), FO 371/101890, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 15.04.1952.

RESMİ YAYINLAR

1. TBMM Arşiv ve Zabıtları

TBMM Arşiv ve Genel Evrak Müdürlüğü, *TBMM Azasının Seçim Mazbatası*, No: 308, 642, 867, 870, 906, 1182, 1407, 1413, 1511, 1710, 1719, 2045, 2050, 2051, 2335, 2350, 2352, 2354.

TBMM Arşiv ve Genel Evrak Müdürlüğü, *TBMM Azasının Tercüme-i Hal Kâğıdı* No: 308, 642, 867, 870, 906, 1182, 1407, 1413, 1511, 1710, 1719, 2045, 2050, 2051, 2335, 2350, 2352, 2354.

TBMM Arşiv ve Genel Evrak Müdürlüğü, *Temsilciler Meclisi Azasının Tercümeihal Varakası* No: 82, 150, 181.

TBMM Tutanak Dergisi, 10. Devre, 10. Cilt, 36. Birleşim, 195.

TBMM Tutanak Dergisi, 10. Devre, 10. Cilt, 47. Birleşim, 1077.

TBMM Tutanak Dergisi, 10. Devre, 11. Cilt, 60. Birleşim, 244.

TBMM Tutanak Dergisi, 10. Devre, 17. Cilt, 46. Birleşim, 826.

TBMM Tutanak Dergisi, 10. Devre, 17. Cilt, 47. Birleşim, 869-870.

TBMM Tutanak Dergisi, 10. Devre, 17. Cilt, 48. Birleşim, 1005-1006.

TBMM Tutanak Dergisi, 10. Devre, 5. Cilt, 45. Birleşim, 444.
TBMM Tutanak Dergisi, 10. Devre, 7. Cilt, 80. Birleşim, 673-674, 675, 676.
TBMM Tutanak Dergisi, 11. Devre, 12. Cilt, 47. Birleşim, 527, 595-596.
TBMM Tutanak Dergisi, 11. Devre, 12. Cilt, 48. Birleşim, 725.
TBMM Tutanak Dergisi, 11. Devre, 4. Cilt, 83. Birleşim, 562.
TBMM Tutanak Dergisi, 11. Devre, 6. Cilt, 26. Birleşim, 492.
TBMM Tutanak Dergisi, 11. Devre, 7. Cilt, 45. Birleşim, 900-901, 906, 913-915.
TBMM Tutanak Dergisi, 11. Devre, 9. Cilt, 73. Birleşim, 367.
TBMM Tutanak Dergisi, 11. Devre, 9. Cilt, 78. Birleşim, 586.
TBMM Tutanak Dergisi, 8. Devre, 1. Cilt, 8. Birleşim, 155-157.
TBMM Tutanak Dergisi, 8. Devre, 10. Cilt, 43. Birleşim, 168, 170, 174, 181.
TBMM Tutanak Dergisi, 8. Devre, 12. Cilt, 68. Birleşim, 136.
TBMM Tutanak Dergisi, 8. Devre, 12. Cilt, 78. Birleşim, 502-508.
TBMM Tutanak Dergisi, 8. Devre, 12. Cilt, 79. Birleşim, 564.
TBMM Tutanak Dergisi, 8. Devre, 12. Cilt, 80. Birleşim, 627-628.
TBMM Tutanak Dergisi, 8. Devre, 14. Cilt, 21. Birleşim, 162.
TBMM Tutanak Dergisi, 8. Devre, 15. Cilt, 31. Birleşim, 78.
TBMM Tutanak Dergisi, 8. Devre, 16. Cilt, 51. Birleşim, 586-587.
TBMM Tutanak Dergisi, 8. Devre, 16. Cilt, 53. Birleşim, 801-802.
TBMM Tutanak Dergisi, 8. Devre, 16. Cilt, 54. Birleşim, 928, 953-954.
TBMM Tutanak Dergisi, 8. Devre, 17. Cilt, 56. Birleşim, 41-42.
TBMM Tutanak Dergisi, 8. Devre, 19. Cilt, 97. Birleşim, 1126-1127.
TBMM Tutanak Dergisi, 8. Devre, 20. Cilt, 98. Birleşim, 61-65.
TBMM Tutanak Dergisi, 8. Devre, 22. Cilt, 21. Birleşim, 433;
TBMM Tutanak Dergisi, 8. Devre, 24. Cilt, 41. Birleşim, 226.
TBMM Tutanak Dergisi, 8. Devre, 24. Cilt, 50. Birleşim, 840.
TBMM Tutanak Dergisi, 8. Devre, 24. Cilt, 54. Birleşim, 1074-1075.
TBMM Tutanak Dergisi, 8. Devre, 24. Cilt, 56. Birleşim, 1244.
TBMM Tutanak Dergisi, 8. Devre, 25. Cilt, 71. Birleşim, 831-832, 876-877.
TBMM Tutanak Dergisi, 8. Devre, 4. Cilt, 47. Birleşim, 320-324, 329-339.
TBMM Tutanak Dergisi, 8. Devre, 6. Cilt, 68. Birleşim, 24.
TBMM Tutanak Dergisi, 8. Devre, 8. Cilt, 20. Birleşim, 132-134.
TBMM Tutanak Dergisi, 8. Devre, 8. Cilt, 22. Birleşim, 229-232.

TBMM Tutanak Dergisi, 8. Devre, 8. Cilt, 24. Birleşim, 452-454.
TBMM Tutanak Dergisi, 8. Devre, 8. Cilt, 27. Birleşim, 676, 805-806.
TBMM Tutanak Dergisi, 8. Devre, 4.Cilt, 31. Birleşim, Anayasa Komisyonu,2-3.
TBMM Tutanak Dergisi, 8.Devre, 1. Cilt, 13. Birleşim, 27.
TBMM Tutanak Dergisi, 9. Devre, 1. Cilt, 21. Birleşim, 593-594.
TBMM Tutanak Dergisi, 9. Devre, 1. Cilt, 22. Birleşim, 642.
TBMM Tutanak Dergisi, 9. Devre, 10. Cilt, 10. Birleşim, 281.
TBMM Tutanak Dergisi, 9. Devre, 10. Cilt, 11. Birleşim, 313.
TBMM Tutanak Dergisi, 9. Devre, 13. Cilt, 48. Birleşim, 899.
TBMM Tutanak Dergisi, 9. Devre, 16. Cilt, 84. Birleşim, 199.
TBMM Tutanak Dergisi, 9. Devre, 17. Cilt, 7. Birleşim, 247.
TBMM Tutanak Dergisi, 9. Devre, 19. Cilt, 24. Birleşim, 80.
TBMM Tutanak Dergisi, 9. Devre, 19. Cilt, 26. Birleşim, 145.
TBMM Tutanak Dergisi, 9. Devre, 2. Cilt, 11. Birleşim, 260.
TBMM Tutanak Dergisi, 9. Devre, 20. Cilt, 54. Birleşim, s.1144.
TBMM Tutanak Dergisi, 9. Devre, 21. Cilt, 61. Birleşim, 185.
TBMM Tutanak Dergisi, 9. Devre, 24. Cilt, 102. Birleşim, 257-259.
TBMM Tutanak Dergisi, 9. Devre, 24. Cilt, 109. Birleşim, 678.
TBMM Tutanak Dergisi, 9. Devre, 26. Cilt, 13. Birleşim, 41-43.
TBMM Tutanak Dergisi, 9. Devre, 27. Cilt, 25. Birleşim, 55.
TBMM Tutanak Dergisi, 9. Devre, 28. Cilt, 49. Birleşim, 811-812.
TBMM Tutanak Dergisi, 9. Devre, 3. Cilt, 15. Birleşim, 71-72.
TBMM Tutanak Dergisi, 9. Devre, 4. Cilt, 26. Birleşim, 33, 41.
TBMM Tutanak Dergisi, 9. Devre, 4. Cilt, 28. Birleşim, 144.
TBMM Tutanak Dergisi, 9. Devre, 5. Cilt, 44. Birleşim, 178-179.
TBMM Tutanak Dergisi, 9. Devre, 5. Cilt, 54. Birleşim, 1206.
TBMM Tutanak Dergisi, 9. Devre, 6. Cilt, 67. Birleşim, 244;
TBMM Tutanak Dergisi, 9. Devre, 7. Cilt, 71. Birleşim, 23.
TBMM Tutanak Dergisi, 9. Devre, 7. Cilt, 77. Birleşim, 270, 299-300.
TBMM Zabıt Cerideleri, 4. Devre, 23. Cilt, 3. Birleşim, 456.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 11. Cilt, 59. Birleşim, 16.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 11. Cilt, 68. Birleşim, 239.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 12. Cilt, 72. Birleşim, 2-3.

TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 12. Cilt, 74. Birleşim, 63-64.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 12. Cilt, 78. Birleşim, 217.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 12. Cilt, 81. Birleşim, 317-318.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 13. Cilt, 6. Birleşim, 52.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 13. Cilt, 8. Birleşim, 75-75.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 14. Cilt, 18. Birleşim, 97-99.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 15. Cilt, 30. Birleşim, 168.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 17. Cilt, 48. Birleşim, 61.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 18. Cilt, 61. Birleşim, 140.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 18. Cilt, 63. Birleşim, 186-189.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 18. Cilt, 64. Birleşim, 232, 239-240.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 18. Cilt, 65. Birleşim, 248-250, 263-265, 274-276.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 18. Cilt, 66. Birleşim, 235-236, 292-293.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 18. Cilt, 67. Birleşim, 365-366.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 18. Cilt, 68. Birleşim, 399.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 18. Cilt, 69. Birleşim, 431.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 19. Cilt, 75. Birleşim, 273.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 19. Cilt, 76. Birleşim, 307-308.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 21. Cilt, 20. Birleşim, 95-96.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 22. Cilt, 23. Birleşim, 10.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 22. Cilt, 29. Birleşim, 146.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 25. Cilt, 59. Birleşim, 33-34.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 25. Cilt, 63. Birleşim, 101, 131-134.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 25. Cilt, 64. Birleşim, 116.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 25. Cilt, 65. Birleşim, 153-154, 170-171.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 25. Cilt, 66. Birleşim, 193.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 25. Cilt, 67. Birleşim, 218-219, 226-227, 231-234.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 25. Cilt, 68. Birleşim, 263-265.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 25. Cilt, 69. Birleşim, 288.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 26. Cilt, 71. Birleşim, 21.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 26. Cilt, 82. Birleşim, 413.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 27. Cilt, 4. Birleşim, 38-39;
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 3. Cilt, 27. Birleşim, 165,182-183.

TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 3. Cilt, 29. Birleşim, 245, 248, 255.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 3. Cilt, 31. Birleşim, 303.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 3. Cilt, 32. Birleşim, 344.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 4. Cilt, 37. Birleşim, 137-138, 150.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 6. Cilt, 5. Birleşim, 51-52.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 9. Cilt, 39. Birleşim, 8.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5.Devre, 27. Cilt, 4. Birleşim, 36, 40.
TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Devre 1. Cilt, 2. Birleşim, 23.
TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Devre 10. Cilt, 41. Birleşim, 88.
TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Devre 11. Cilt, 54. Birleşim, 193.
TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Devre 11. Cilt, 56. Birleşim, 282.
TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Devre 11. Cilt, 57. Birleşim, 303, 316, 340.
TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Devre 18. Cilt, 54. Birleşim, 120.
TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Devre 18. Cilt, 56. Birleşim, 158.
TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Devre 18. Cilt, 57. Birleşim, 196, 208.
TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Devre 18. Cilt, 60. Birleşim, 345.
TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Devre 2. Cilt, 10. Birleşim, 50.
TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Devre 2. Cilt, 15. Birleşim, 201-202.
TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Devre 2. Cilt, 16. Birleşim, 222, 227-228, 240.
TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Devre 2. Cilt, 17. Birleşim, 252-254.
TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Devre 2. Cilt, 18. Birleşim, 295-296.
TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Devre 2. Cilt, 19. Birleşim, 327.
TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Devre 20. Cilt, 78. Birleşim, 157.
TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Devre 21. Cilt, 9. Birleşim, 79.
TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Devre 22. Cilt, 20. Birleşim, 129.
TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Devre 23. Cilt, 33. Birleşim, 170-173.
TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Devre 23. Cilt, 34. Birleşim, 221.
TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Devre 25. Cilt, 62. Birleşim, 264-267.
TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Devre 25. Cilt, 63. Birleşim, 293.
TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Devre 28. Cilt, 4. Birleşim, 45.
TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Devre 3. Cilt, 31. Birleşim, 342-363.
TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Devre 4. Cilt, 37. Birleşim, 182.
TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Devre 5. Cilt, 39. Birleşim, 5.

TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Devre 8. Cilt, 23. Birleşim, 44.
TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Devre 10. Cilt, 54. Birleşim, 52.
TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Devre 10. Cilt, 60. Birleşim, 214, 215.
TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Devre 10. Cilt, 62. Birleşim, 314.
TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Devre 10. Cilt, 63. Birleşim, 349,361.
TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Devre 17. Cilt, 58. Birleşim, 213.
TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Devre 17. Cilt, 64. Birleşim, 246.
TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Devre 17. Cilt, 66. Birleşim, 532, 236.
TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Devre 2. Cilt, 22. Birleşim, 57.
TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Devre 2. Cilt, 24. Birleşim, 103.
TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Devre 2. Cilt, 26. Birleşim, 165-166.
TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Devre 2. Cilt, 27. Birleşim, 215, 246.
TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Devre 2. Cilt, 28. Birleşim, 255.
TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Devre 24. Cilt, 61. Birleşim, 119-121.
TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Devre, 8. Cilt, 29. Birleşim, 45.
TBMM Zabıt Ceridesi, 10. Devre, 7. Cilt, 1. Birleşim, 674.
TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre 25. Cilt, 67. Birleşim, 209.
TBMM Zabıt Ceridesi, 11. Devre,6. Cilt, Birleşim, 26, 493.
TBMM Zabıt Ceridesi, 2. Devre 8. Cilt, 44. Birleşim, 1022.
TBMM. Tutanak Dergisi, 8. Devre, 1. Cilt, 3. Birleşim, 34-35.
Millet Meclisi Tutanak Dergisi (MMTD), 1. Devre 10. Cilt, 17. Birleşim, 171.
Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi (TMTD), 1. Devre 1. Cilt, 4. Birleşim, 44.
TMTD, 1. Devre, 3. Cilt, 47. Birleşim, 18.4.1961, 361-366.
TMTD, 1. Devre 1. Cilt, 20. Birleşim, 328-329, 375-377.
TMTD, 1. Devre 2. Cilt, 28. Birleşim, 143.
TMTD, 1. Devre 3. Cilt, 43. Birleşim, 109.
TMTD, 1. Devre 6. Cilt, 78. Birleşim, 69.
TMTD, 1. Devre 6. Cilt, 89. Birleşim, 284.
TMTD, 1. Devre 6. Cilt, 91. Birleşim, 337.
TMTD, 1. Devre 7. Cilt, 105. Birleşim, 80, 83.

2. Kurucu Meclis Zabıtları

Kurucu Meclis Tutanak Dergisi (KMTD), 1. Devre 2. Cilt, 10. Birleşim, 18.
KMTD, 1. Devre 1. Cilt, 4. Birleşim, 214.

KMTD, 1. Devre 2. Cilt, 23. Birleşim, 293.

3. Cumhuriyet Senatosu Zabıtları

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD), 1. Devre 2. Cilt, 32. Birleşim, 251-255.

CSTD, 1. Devre 3. Cilt, 44. Birleşim, 193.

CSTD, 1. Devre 3. Cilt, 45. Birleşim, 212.

CSTD, 1. Devre 4. Cilt, 76. Birleşim, 402.

CSTD, 2. Devre 10. Cilt, 54. Birleşim, 507.

CSTD, 2. Devre 13. Cilt, 94. Birleşim, 593-594.

CSTD, 2. Devre 14. Cilt, 107. Birleşim, 243.

CSTD, 2. Devre 6. Cilt, 6. Birleşim, 206-207.

CSTD, 2. Devre 9. Cilt, 38. Birleşim, 184.

CSTD, 2. Devre 9. Cilt, 41. Birleşim, 574-580, 797.

4. Düsturlar

Düstur, 3. Tertip, Cilt 27, 1946.

Düstur, 3. Tertip, Cilt 24, 1964.

Düstur, 3. Tertip, Cilt 25, 1970.

Düstur, 3. Tertip, Cilt 1, 1921.

Düstur, 3. Tertip, Cilt 21, 1940.

Düstur, 3. Tertip, Cilt 24, 1942.

5. Resmi Gazete

Resmi Gazete, No: 5302, 12 Ocak 1943.

Resmi Gazete, No: 5657, 17 Mart 1944.

Resmi Gazete, No: 307, 25 Şubat 1926.

Resmi Gazete, No: 4417, 28 Ocak 1940.

Resmi Gazete, No: 10682, 16 Aralık 1960.

Resmi Gazete, No: 7438, 21 Şubat 1950.

Resmi Gazete, No: 5339, 24 Şubat 1943.

6. Ayın Tarihi

Ayın Tarihi, Mart 1939, Aralık 1942, Eylül 1955, Temmuz 1956.

GAZETELER

- 12 Ada ve Batı Trakya'dan İlticalar, *Milliyet*, 09 Nisan 1954.
- 148 Mebusun Seçim Tutanağı İade edildi, *Cumhuriyet*, *Milliyet*, 6 Haziran 1950.
- 6'lı Ganyanı İstanbul'da İki Kişi Bildi, *Milliyet*, 28 Nisan 1969.
- Akşam Postası*, No: 931, 29 İkinci teşrin 1934.
- Akşam*, 10 Temmuz 1934, 9 Şubat 1935, 19 Haziran 1946, 9 Temmuz 1946, 18 Mayıs 1951, 7 Eylül 1955, 10 Eylül 1955, 29 Ekim 1957,
- Asım Us, Milli Vicdanın Sesi, *Vakit*, 23 Birinci kanun 1942.
- Aşkale'ye giden mükelleflerden biri öldü, *Tasviri Efkâr*, 3 Nisan 1943.
- Aşkenaz Yahudileri Tarihi, *Şalom*, İstanbul, 01 Kasım 2012.
- Atamızın Evi Bomba ile Hasara Uğradı, *İstanbul Ekspres*, 6 Eylül 1955.
- Atanın doğduğu eve atılan saatli bomba, *Hürriyet*, 7 Eylül 1955.
- Avram Leyon, Propaganda böyle mi olur? *Şalom*, 10 Aralık 1953.
- Türkiye Yahudi Cemaati Başkanı Hanri Soriano ile bir görüşme, *Şalom*, 11 Aralık 1947.
- Az Bilinen Yönleri ile Profesör Abraham Galante, *Şalom*, 20 Ağustos 1986.
- Babalık*, 19 Eylül 1922.
- Basiret*, 31 Aralık 1877, Sayı 2298.
- Başbakan, Ermeni Patriğini Kabul Etti, *Cumhuriyet*, 19.12.1952.
- Batı Trakya Türklerine iş verilmiyor, *Hürriyet*, 01 Kasım 1953.
- Batı Trakya'da bir köyün tamamı Türkiye'ye göç edecek, *Hürriyet*, 29.02.1954.
- Batı Trakya'dan 25 ırkdaşımız iltica etti, *Milliyet*, 13 Mayıs 1954.
- Batı Trakya'dan ilticalar yeniden fazlalaştı, *Milliyet*, 23.10.1954.
- Bir Adam Türk Gençlerine Hitler Rozetini Nasıl Dağıtıyor?, *Yeni Savaş*, 10 Mayıs 1934.
- Bir Dost Gözü İle Prof. A. Galante, *Şalom*, s. 8, Yaşam Eki, 1985.
- Bir Temsilci CHP'ye Girdi, *Milliyet*, 19 Şubat 1961.
- Bir Türk Saylavı Olduğu Halde Yahudiliği Müdafaa Ediyor, *Anadolu*, 30 Ekim 1935.
- Bir Yahudi Müteahhit Hazineyi Binlerce Lira Zarara Soktu, *Tasviri Efkâr*, 1 Eylül 1942.
- Bugün Batı Trakya'dan 22 Türk Türkiye'ye göç etti, *Hürriyet*, 22.03.1954.

Büyük ve Acı Bir Kayıp, *Cumhuriyet* 24 Mart 1953.

CHP İstanbul ve Ankara adayları, *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1957.

CHP İstanbul ve Ankara adayları, *Milliyet*, 8 Ekim 1957.

CHP Mebus Namzetleri, *Akşam*, 24 Şubat 1943.

Cumhuriyet, 24 Haziran 1927, 3 Eylül 1927, 25 Mart 1931, 10 Mart 1933, 25 Haziran 1934, 11-12-16 Temmuz 1934, 4-5-6-9 Şubat 1935, 1 Şubat 1942, 18 Aralık 1942, 6 Ocak 1943, 15 Aralık 1946, 2 Kasım 1945, 8 Ocak 1946, 27 Nisan 1946, 21-27 Haziran 1946, 20 Temmuz 1946, 15-26 Nisan 1950, 28 Haziran 1951, 01 Temmuz 1955, 30 Ağustos 1955, 9-10 Eylül 1955, 10 Temmuz 1961

Declarations du depute Adatto, *L'Etoile Du Levant*, 31 Mart 1950.

Demokrat Partisinin İstanbul Milletvekili Bay Adato, *Tanin*, 26 Ağustos 1946.

Detras del sirkolio de Maestro Salamon Adato, *Şalom*, 8 Nisan 1954.

DP toplantıları yurttta büyük alaka görüyor, *Son Havadis*, 12 Ekim 1957.

Dün 26 suiniyet erbabı Demirkapı kampına sevk olundu, *Tasviri Efkâr*, 23 Şubat 1943.

Ekalliyetler İçin Muhalefet ve İktidar Birbirini İtham Ediyor, *Hürriyet*, 12 Ekim 1957.

Ermeni Gregoryan Patriği Dün Seçildi, *Milliyet*, 03.12.1950.

Ermeni Patriği Seçildi, *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1950.

Ermeniler, İhanet Yıldönümü İçin Gösteri Yapmak İstiyor, *Hürriyet*, 8 Nisan 1965.

Falih Rıfık Atay, Halk ile Temaslar, *Ulus*, 4 Mart 1939.

First Jewish M.P. elected, *The Jewish Chronicle*, 22 Şubat 1935, 16.

Funerailles solennelles et grandioses, *L'Etoile Du Levant*, 9 Nisan 1954

Gece Postası, 07.09.1955.

Gürsel'in Sececeği On Temsilciden 6'sı Belli Oldu, *Milliyet*, s.5, 26 Aralık 1960.

Hâkimiyeti Millîye Gazetesi, 20 Ocak 1923, 15 Temmuz 1934.

Halkçı, 22 Haziran 1954.

Hem Sevinelim, Hem Yerinelim!, *Akın*, 26 Eylül 1958.

Herkül Milas, 6/7 Eylül Olayları, *To Vima*, 07 Eylül 1999.

Hürriyet, 02 Eylül 1955, 08 Temmuz 1955, 7-8-10 Eylül 1955, 18 Temmuz 1955

İkaz, 8 Aralık 1919.

İki Yahudi Çocuğu Hava Kurumu.. Rozet Paralarını Çaldılar, *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1942.

İstanbul DP adaylarından on biri feragat etti, *Vatan* 30 Mart 1954.

İstanbul Milletvekili Adatto'nun Cevabı, *Tanin*, 1 Eylül 1946.

İstifçi iki Yahudi yakalandı, *Tasviri Efkâr*, 9 Eylül 1942.

İstikbal, No: 209 (25 Zilhicce1293/29 Kanun-i Evvel 1876, 1 Haziran 1923.

İzak Yaeş, DP Kuledibi Semt Ocağı Kongresi, *Or Yeuda*, 30 Eylül 1948.

İzak Yaeş, Türkiye'de azınlık davası yoktur, *Or Yeuda*, 14 Ekim 1948.

Kampta Gece Hayatı, *Tasviri Efkâr*, 4 Şubat 1943.

Kenan Öner bir Yahudiye değışildi!, *Kızıl Elma*, Sayı:13, 13 Şubat 1948.

Köylü Bezigânların Elinden Kurtulmalıdır, *Vakit*, 6 Mayıs 1934.

La seramonia funebre, *Şalom*, 8 Nisan 1954.

Les funerailles de Me Salamon Adatto, *Le Journal D'Orient*, 7 Nisan 1954;

Les voyage d'Ankara, *L'Etoile Du Levant*, 31 Temmuz 1953.

Maitre Adatto a parle aux ouvriers, *L'Etoile Du Levant*, 21 Nisan 1950.

Milletvekili seçimleri için yapılan itirazlar, *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1946.

Milliyet, 11 Temmuz 1950, 7 Eylül 1955, 29 Ekim 1957, 23 Mayıs 1962.

Musevi vatandaşlar ve DP, *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1948.

Müstakil Saylavlar, *Cumhuriyet*, 4-5 ve 9 Şubat 1935.

Nadir Nadi, Muhalefet Yaratmak, *Cumhuriyet*, 3 Kasım 1945.

Parti Riyaset Divanı Toplanıyor, *Cumhuriyet*, 24 Mart 1939.

Patrik: Mitingi Tasvip Etmiyoruz, *Hürriyet*, 10 Nisan 1965.

Patrikhane'nin Sadaret'e Müracaatı, *Tasfir-i Efkar*, 26 Teşrin-i Sani 1913.

Peyami Safa, Azlıkların Cenneti, *Tasviri Efkâr*, 9 Aralık 1942.

Rita Ender, Bu Hafta Ağımıza Takılanlar, *Şalom*, 12 Ekim 2011.

S.Adatto ile Hahambaşılığın açıklamaları, *Diünya*, 2 Aralık 1953.

Sadi Irmağın Salamon Adatto'ya ekalliyetlere dair cevabı, *Cumhuriyet*, 27 Eylül 1948.

Salamon Adatto ne demek istiyor?, *Edirne Postası*, Sayı:1586, 2 Ekim 1948.

Sarkis Seropyan, Devlet Sillesi Yemiş Bir Eğitim Emekçisi, *Agos*, 28 Mart 2014.

Seçim Günlerinde, *Ulus*, 15 Şubat 1943.

Selim Gökel, Niğde'nin Musevi Milletvekili Vardı, *Bor Haber Gazetesi*, 16 Ağustos 2012.

Selim Ragıp Emeç, İki dosttan oldum, *Son Posta*, 6 Nisan 1954.
Servet-i Fünun, No 132, 22 Ekim 1908.
Sn H.Soriano Konsey Laik Başkanlığı'ndan istifa etti, *Şalom*, 13 Nisan 1950.
Son Posta, 20 Mayıs 1951.
Son Telgraf, 13 Son teşrin 1942.
Söz Sırası Ermeni Vatandaşlarımızda, *Hürriyet*, 9 Nisan 1965.
Spor Sarayı Çökme Sebebi Anlaşılamadı, *Milliyet*, 3-4 Haziran 1958.
Takvim-i Vekayi, Sayı 1867, 8 Mart 1293.
Talat Bey Patrikhanede, *Anadolu*, 30 Kanun-u Sani 1912.
Tan, 14 Ocak 1942, 15 Nisan 1942, 17-30 Mayıs 1942, 17-18 Aralık 1942, 5-6 Ocak 1943, 22 Son Kânun 1943, 7 Aralık 1943,
Tanin, 4-21 Nisan 1923.
Tasvir, 17 Mayıs 1945.
Tasviri Efkâr, 5 Ocak 1943, 3 Nisan 1943.
Tevhid-i Efkar, 4-9-12 Nisan 1923.
Türk azınlık camiye gidemiyor, *Hürriyet*, 26 Eylül 1953.
Türkçe konuşmak, *Akşam*, 10 Temmuz 1951.
Ulus, 26 Aralık 1938, 16-18 Aralık 1942, 4 Temmuz 1946, 16 Şubat 1948, 23 Şubat 1950, 3 Mayıs 1950, 11-16 Eylül 1955, 25 Mart 1956, 5-6 Eylül 1957.
Una Grande Piedrita Para el Judaizmo de Turkiya, *Şalom*, 26 Mart 1953.
Una muy regretavle piedrita, *Şalom*, 7 Mart 1962.
Une grande perte!, *L'Etoile Du Levant*, 9 Nisan 1954.
Üçüncü Bir Kafile Dün akşam Aşkale'ye Gönderildi, *Tan*, s.2, İstanbul 21 Şubat 1943.
Vakit Gazetesi, No: 452 (16 Muharrem 1294/10 Kanun-i Sani 1293/31 Kanun-i Sani 1877).
Vakit, 04 Eylül 1955, 5-6 Ekim 1930.
Vatan, 29 Mayıs 1942, 17 Mayıs 1945, 19-22-30 Haziran 1946, 16-18 Temmuz 1946, 22 Haziran 1954, 25 Ağustos 1955
Vatandaşlarımıza ekalliyet diyen mebus, *Ulus*, 30 Eylül 1948.
Yeni Asır, 9 Temmuz 1946.
Yeni Sabah, 17 Mayıs 1945, 03-10 Eylül 1955, 27 Ağustos 1955
Yunanistan Türklerin mallarına el koyuyor, *Hürriyet*, 30 Eylül 1953.

Yunanistan'daki Türk öğretmenler işten çıkartılıyor, *Hürriyet*, 07 Ekim 1953.

Yunus Nadi, Türk Vatandaşlığı, *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1930.

Zafer, 6-15 Nisan 1950, 25 Ağustos 1955, 2 Aralık 1955.

KİTAP VE MAKALELER

Acatay A (1953) Çam Kese böceği Hakkında Araştırmalar ve Adalardaki Mücadelesi, *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 29-30.

Adalet Komisyonun Raporu, *Farmakolog*, 23(1-6): 19-25.

Adem M (2000) *Atatürkçü Düşünce Işığında Eğitim Politikamız* (Çağdaş Yayıncılık, Ankara).

Ağun H (1997) *Demokrat Parti iktidarının Kıbrıs Politikası 1950-1960* (İmge Kitapevi, Ankara).

Ahmad F (1977) *The Turkish Experiment in Democracy 1950-1957, Published for The Royal Institute of International Affairs* (C. Hurst&Company by London).

Ahmad F (1983) *Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Siyasal Gelişmeleri, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt. VII* (İletişim Yayınları, İstanbul).

Ahmad F (1985) *İttihatçılıktan Kemalizm'e* çev: Fatmagül Berktaş, Kaynak Yayınları, İstanbul).

Ahmad F (1999) *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, 1999, 46.

Ahmad F (2010) *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)* Hil Yayınları, İstanbul).

Ahmad F, Ahmad BT (1976) *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*(Bilgi Yayınevi, İstanbul).

Ahmad F, Dankwart AR (1976) İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler 1908-1912, *Güney- Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 4-5: 254.

Akandere O (2010) 1946 Genel Seçimleri Ve Sonuçları Üzerinde İktidar Ve Muhalefet Partileri Arasında Yapılan Tartışmalar II, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 26(76): 4.

Akar R (2006) *Aşkale Yolcuları*, (Mephisto Yayınları, İstanbul).

Akın F (2004) Türkiye'de Çok Partili Dizgeye Geçiş Sürecinde Demokrat Parti-Cumhuriyet Halk Partisi İlişkileri (1946-1947), Doktora Tezi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Ankara.

- Akın F (2006) *Türkiye’de Azınlık Politikaları & 6-7 Eylül Olayları* (Kum Saati Yayınları, İstanbul).
- Aktar A (1996) Trakya Yahudi Olaylarını Doğru Yorumlamak. *Tarih ve Toplum*26(155):4-16.
- Aktar A (2014) *Varlık Vergisi ve Türkleştirmeleri Politikaları* (İletişim Yayınları, İstanbul).
- Akyılmaz G (2001) Tanzimat’tan Önce ve Sonra Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Hukukî Statüsü, *Yeni Türkiye Dergisi* 38: 671-686.
- Alasya HF (1992) *Kıbrıs ve Rum Yunan Emelleri* (Lefkoşa, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayını, Lefkoşe).
- Albayrak M (2004) *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)* (Phoenix Yayınları, Ankara).
- Aldıkaçtı O (1959) 27 Ekim 1957 Milletvekili Seçimi, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*24(4): 14-17.
- Alexandris A (1992) *The Greek Minority of İstanbul and Greek-Turkish Relations (1918-1974)* (Centre for Asia Minor Studies, Athen).
- Alkan MÖ (2006) *Milli Şef’li Tek Parti Döneminde Seçimler (1939 ve 1943 Seçimleri)* Bülent Tanör Armağanı, Ayrı Basım, (Oğlak Yayınları, İstanbul).
- Alkan MÖ (2006) Türkiye’de Seçim Sistemi Tercihinin Misyona Boyutu ve Demokratik Gelişime Etkileri (Siyaset Bilimi ve Siyaset Sosyolojisi Yaklaşımıyla) *Anayasa Yargısı* 23: 133-165.
- Alkan MÖ (2011) Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Seçim Tarihimizden Manzaralar *Toplumsal Tarih*, 210: 4-9.
- Alkan MÖ (2014) İmparatorluktan Cumhuriyet’e Seçim Tarihinden Seçmeler *Birikim* 299: 139-152.
- Alkan MÖ (2015) Osmanlıdan Günümüze Seçimlerin Kısa Tarihi. *Görüş Dergisi* 48 2015, 48-49.
- Alkan MÖ (2015) Seçim Afişleri, Parti Amblemleri ve Demokrasi Tarihimize Dair Notlar *Birikim* 313:101-113.
- American Jewish Year Book, (1957) *Turkey, Vol. 58.*
- Anadolu’da Ortodoksluk Sâdası* (2014) (Ankara Üniversitesi, TİTE Yayınları, Ankara).
- Anadolu’da Ortodoksluk Sâdası, 9 Eylül 1922.

- Anzerlioğlu Y (2004) Lozan Barış Anlaşması ve Azınlıklar. *Türk Yurdu*, 24(203): 89.
- Arda B (1998) Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikalarında Çocuğun Yeri *Cumhuriyet ve Çocuk 2. Ulusal çocuk Kültürü Kongresi* Ankara, 446-454.
- Arı K (2012) *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul).
- Armağan S (1978) *Memleketimizde İlk Parlamento Seçimleri (Kanun-u Esasi'nin 100. Yılı)* (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara).
- Armağan S (1978) *Türkiye'de Parlamento Seçimleri, Kanun-i Esasinin 100. Yılı Armağan* (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara).
- Armaoğlu F (1963) *Kıbrıs Meselesi 1954-1959*(Sevinç Matbaası, Ankara).
- Arsel İ (1965) *Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları* (Mars Yayınları, Ankara).
- Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri* (2005) (ATESE Yayınları, Ankara).
- Artinian V (2004) *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu 1839-1863*, çev. Zülal Kılıç. (Aras Yayıncılık, İstanbul).
- Aslan A (1995) *Darülfünundan Üniversiteye* (İstanbul Kitabevi, İstanbul).
- Aslan A, Selçuk M (2008) Üniversite ve Özerklik: Tek Parti Döneminde Yükseköğretim 1923-1946, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*6 (12) : 358-359.
- Aslan Z (2011) *Türk Parlamento Tarihi (TBMM XI. Dönem 1957-1960), Cilt:3, No:156* (TBMM Yayınları, Ankara).
- Atatürk Araştırma Merkezi (1991) *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri Cilt IV* (Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara).
- Atatürk MK (1997) *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1918–1937)*(Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara).
- Atatürk MK (2000) *Nutuk, 1919-1927*(Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara).
- Atatürk MK (2004) *Nutuk 1919-1927*(Haz. Zeynep Korkmaz) (Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara).
- Atay C (1989) *Karşılaştırmalı Türk Anayasaları* (TBMM Yayınları, Ankara).
- Avcioğlu D (1990) *Türkiye'nin Düzeni Dün- Bugün- Yarın* (Tekin Yayınları, İstanbul).
- Aydemir SŞ (1932) Halk Evleri. *Kadro* 3: 6.
- Aydemir SŞ (1983) *İkinci Adam Cilt III*, (Remzi Kitabevi, İstanbul).

- Aydemir SŞ (2000) *İkinci Adam, Cilt II*, (Remzi Kitabevi, İstanbul).
- Aydemir SŞ (2013) *Menderes 'in Dramı* (Remzi Kitabevi, İstanbul).
- Babinger F (1964) *Rum, İslam Ansiklopedisi, Cilt 9* (Milli Eğitim Basımevi, Ankara).
- Bali RN (1996) *Avram Galanti'nin Hayatı ve Eserlerinin Bibliyografyası, Arabi Harfleri Terakkimize Mani Değildir* (Bedir Yayınları, İstanbul).
- Bali RN (1997) 1930 yılı Belediye Seçimleri ve Serbest Fırka'nın Azınlık Adayları, *Tarih ve Toplum* 167: 25-34.
- Bali RN (1997) Çok Partili Demokrasi Döneminde Varlık Vergisi Üzerine Tartışmalar, *Tarih ve Toplum* 165: 54-55.
- Bali RN (1999) *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri ve Bir Türkleştirme Serüveni 1923-1945* (İletişim Yayınları, İstanbul).
- Bali RN (1999) Yeni Bilgiler ve 1934 Trakya Olayları *Tarih ve Toplum* 31(186) 47-55.
- Bali RN (2001) *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)* (İletişim Yayınları, İstanbul).
- Bali RN (2001), *Musa'nın Evlatları Cumhuriyet'in Yurttaşları*, İletişim Yayınları, İstanbul).
- Bali RN (2003) *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)* (İletişim Yayınları, İstanbul).
- Bali RN (2009) *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri/Devlet'in Örnek Yurttaşları 1950-2003* (İstanbul Kitabevi, İstanbul).
- Bali RN (2009) *Devletin Örnek Yurttaşları*, (Kitabevi Yayınları, İstanbul).
- Bali RN (2010) *Devletin Yahudileri ve "Öteki" Yahudiler* (İletişim Yayınları, İstanbul).
- Bali RN (2012) *Galanti Avram, İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara).
- Bali RN (2012) *Model Citizens of the State: The Jews of Turkey during the Multi-Party Period*, (Fairleigh Dickinson University Press, New Jersey).
- Barlas M (2005) *Rüzgâr Gibi Geçti* (İnkılâp Kitabevi, İstanbul).
- Barutçu FA (2001) *Siyasi Hatıralar, Milli Mücadeleden Demokrasiye*(21. Yüzyıl Yayınları, Ankara).
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (2004) *Cumhuriyetten Günümüze Milletvekili Seçimleri 1923-2002* (DİE Matbaası, Ankara).
- Bayar C (1986) *Başvekilim Menderes*, Der. İsmet Bozdağ, (Baha Matbaası, İstanbul).

- Baykal BS (1960) Birinci Meşrutiyete Dair Belgeler *Bellekten* 24(96): 601-636.
- Bayraktar B (1996) Günümüzde Yeniden Değerlendirilmesi Gereken Bir Düşünür: Prens Sabahattin Bey, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi* 2(6-7): 51-61.
- Belge M (1995) Yeni Birlik Biçimleri ve Azınlıklar *Birikim* 71-72: 13-16.
- Belgeler ve Fotoğraflarla Meclis-i Mebusan 1877-1920*(2010) (Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, Ankara).
- Benlisoy F (2000) 6/7 Eylül Olayları Öncesinde Basında Rumlar, *Toplumsal Tarih*81:28-38.
- Berksan N (1951) *Yol Davamız Nerede?* (Akın Matbaası, Ankara).
- Besalel Y (1999) *Osmanlı ve Türk Yahudileri* (Gözlem Yayınları, Ankara).
- Bilgin Ü (2007) *Azınlık Hakları ve Türkiye* (Kitap Yayınevi, İstanbul).
- Binark İ (2004) *Türk Parlamento Tarihi, TBMM, VI. Dönem, (3 Nisan 1939-15 Ocak 1943)*.
- Binark İ (2010) *Türk Parlamento Tarihi (TBMM X. Dönem 1954-1957)*.
- Birant MA (1999) *Demirkırat-Bir Demokrasinin Doğuşu* (Can Yayınları, İstanbul).
- Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi (1939) *Ülkü* 12(72): 545.
- Birsel H (2011) *Lozan'dan AB Sürecine Türkiye'nin Azınlık Politikaları* (IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul).
- Birsel MC (1933) *Lozan* (Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul).
- Boratav K (1982) *Türkiye'de Devletçilik* (Savaş Yayınevi, Ankara).
- Bozdağlıoğlu Y (2014) Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3: 9-32.
- Bozkurt G (1989) *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)* (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara).
- Bölükbaşı D (2005) *Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası Osman Bölükbaşı* (Doğan Kitap, İstanbul).
- Braude B (1999) *Millet Sisteminin İlginç Tarihi, Osmanlı Ansiklopedisi* (Yeni Türkiye Yayınları, Ankara).
- Budak Ö (2010) Mübadele Meselesi ve Lozan'da Çözümü. *Karadeniz Araştırmaları* 26: 135-137.
- Buran H (2005) *Seçim Sistemleri ve Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Sistemi Önerisi* (Siyasal Kitabevi, Ankara).

- Burgaç M (2013) 1946 Seçimlerinde Propaganda *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 13(26): 177.
- Candoğan G (1993) *Çağdaş Eğitim ve Köy Enstitüleri Tarihsel Bir Çerçeve* (Dikili Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir).
- CHP Yedinci Kurultay Tutanağı* (1948) (Ulus Basımevi, Ankara).
- CHP1939 Programı* (1939) (Ulus Basımevi, Ankara).
- Cihan AR, Karapınar E (1993) *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973* (TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara).
- Coşkun A (2003) Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi, *Atatürkçü Düşünce Dergisi*4: 72-77.
- Cufalı M (2012) *Türk Parlamento Tarihi (TBMM VIII. Dönem 1946-1950), Cilt:3,No:146* (TBMM Basımevi, Ankara).
- Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Kâtipliğinin Fırka Teşkilatına Umumi Tebligatı-Temmuz 1934'den Birinci kanun 1934 Sonuna Kadar*(1935) (Ulus Matbaası, Ankara).
- Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği, Sayı 8/2408 2.2.1943 tarihli yazısı, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilatına Umumi Tebligatı, 1 İkinci kanun 1942 den 31 İlk kanun 1943 Tarihine Kadar, Cilt 20* (1944) (Ulus Matbaası, Ankara).
- Cumhuriyet Senatosu (1968) *Cumhuriyet Senatosu Broşürü* (TBMM Vakfı Yayınları, Ankara).
- Çadircı M (1985) Osmanlı İmparatorluğu'nda Kur'a Usulüne Geçilmesi, 1846 Tarihli Askerlik Kanunu, *Askerî Tarih Bülteni*, 18: 67.
- Çadircı M (1985) *Tanzimat'tan Cumhuriyete Ülke Yönetimi, Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* (Ankara).
- Çavdar T (1983) *Demokrat Parti, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*Cilt, VIII, (İletişim Yayınları, İstanbul).
- Çavdar T (1995) *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950* (İmge Yayınları, Ankara).
- Çavdar T (1996) *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1950-1995*(İmge Yayınları, Ankara).
- Çaycı A (1992)*Türk Ermeni İlişkilerinde Gerçekler*. (TTK Basımevi, Ankara).
- Çaylak E (2000) Osmanlı'da Özerk Milletler Modeli: Bir Sosyolojik Çözümleme, *Yeni Türkiye Dergisi* 2(32): 429.

- Çiçek K (2001) Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmilerin Yargı Tercihi, *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç, Sota& Yeni Türkiye* 31-49.
- Çoker F (1994) *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem (1919-1923)* (Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara).
- Çoker F (1996) *Türk Parlamento Tarihi, TBMM- IV. Dönem (1931-1935)* (TBMM Basımevi, Ankara).
- Çoker F (1998) *Türk Parlamento Tarihi, Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri* (Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara).
- Dabağyan LP (2003) *Kemalizm Işığında Azınlık Gözüyle Atatürk* (IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul).
- Demir F (1994) İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı. İzmir.
- Demir F (2007) *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914* (İmge Kitabevi, Ankara).
- Demir Ş (2010) *Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes* (Paraf Yayınları, İstanbul).
- Demirağ Y (2001) Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Gayrimüslimlerin Sosyal ve Ekonomik Durumları, *Atatürk Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi* 12: 15-33.
- Demiraslan T (2013) 1923 Milletvekili Seçimleri ve Basın (Hâkimiyet-i Milliye Tanin, Tevhid-i Efkâr). Yüksek Lisan Tezi, Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Kırşehir.
- Demirel A (2014) *Tek Partinin İktidarı, Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)* (İletişim Yayınları, İstanbul).
- Demirel H (2009) Çok Partili Siyasi Hayata Geçerken Sağlık Politikaları, *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi* 173: 12-18.
- Demiröz D (2005) Megola İdea'dan Ankara Anlaşmasına (1930) Eleftherios Venizelos, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 35-36.
- Demokrat Parti Neşriyatı, Seçim Hürriyeti, Dün ve Bugün, Tarih Yok.*
- Demokrat Parti Tüzük ve Programı* (İstiklal Matbaası, Ankara).

- Devereux R (1983), *The First Constitutional Period a study of the Mithat Constution and Parliament* (Baltimore).
- Doğan H (2003) *Hahambaşılık Müessesesi* (Gözlem Yayınları, İstanbul).
- Ekincikli M (1999) *Milli Mücadele'de Türk Ortodoksları* (TTK Basımevi, Ankara).
- Eldem E (2000) *Osmanlı Bankası Tarihi* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul).
- Eraslan C (2002) *Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Cilt II* (ATAM Yayınları, Ankara).
- Eraslan C, Olgun K (2006) *Osmanlı Devletinde Meşrutiyet ve Parlamento* (3F Yayınları, İstanbul).
- Ercan Y (2011) *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Azınlık Sorunu- İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Kalan Sorunlar-* (Turhan Kitabevi, Ankara).
- Ercan Y (1999) *Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi), Osmanlı Ansiklopedisi, Cilt 4* (Yeni Türkiye Yayınları, Ankara).
- Erdem T (1982) *Anayasalar ve Seçim Kanunları 1876-1982* (Milliyet Yayınları, İstanbul).
- Ergene T (1953) *İstiklal Harbinde Türk Ortodoksları*, (İ.P. Neşriyat, İstanbul).
- Eroğul C (1987) *Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71Geçiş Sürecinde Türkiye* (Belge Yayınları, İstanbul).
- Eroğul C (1998) *Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)* (İmge Kitabevi Yayınları, Ankara).
- Erşan M, Yetim F (2011) Bodrumlu İstamat Özdamar: Siyasi ve Kültürel faaliyetleri, *Uluslararası Bodrum Sempozyumu*. Bodrum, 09-12 Mayıs, 596-609.
- Ertuğrul H (2005) *Azınlık ve Yabancı Okulları* (Nesil Yayınları, İstanbul).
- Eryılmaz B (1992) *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*(Ağaç Yayıncılık, İstanbul).
- Eryılmaz B (1996) *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*(Risale Yayınları, İstanbul).
- Eryılmaz B (1999) *Osmanlı Devleti'nde Farklılıklara ve Hoşgörüye Kavramsal Bir Yaklaşım, Osmanlı Ansiklopedisi, Cilt 4*(Yeni Türkiye Yayınları, Ankara).
- Ezherli İ (1998) *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1998) ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı (1877-1920)* (Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara).
- Fırat M (2001) *1945-1960 Yunanistan'la İlişkiler, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar* (İletişim Yayınları, İstanbul).
- Galante A (1947) *Türkler ve Yahudiler*(Tan Matbaası, İstanbul).

- Galante A (1951) *Türklük İncelemeleri*(Yeditepe Yayınları, İstanbul).
- GalanteA (1951) *Niğde ve Bor Tarihi*(Tan Matbaası, İstanbul).
- Goloğlu M (1972) *Türkiye Cumhuriyet Tarihi Devrimler ve Tepkiler (1924-1930)* (Başnur Matbaası, Ankara).
- Goloğlu M (1974) *Milli Şef Dönemi (1939-1945)* (Kalite Matbaası, Ankara).
- Goloğlu M (1974) *Tek Partili Cumhuriyet (1931- 1938)* (Kalite Matbaası, Ankara).
- Gök D (1991) İkinci Büyük Millet Meclisi ve Faaliyetleri, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı. Konya.
- Göktürk HA (1951) Türk Medeni Kanunu'nun ve Milli Bünyemizin Demokratik Karakterine Dair, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 8(3): 278-308.
- Gönlübol M vd, (1996) *Olaylarla Türk Dış Politikası* (Siyasal Kitabevi, Ankara).
- Göral K (2009) Avram Galante'nin Hayatı ve Eserleri, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Niğde.
- Göyünç N (1989) *Osmanlı İdaresinde Ermeniler* (Gültepe Yayınları).
- Gözler K (2005) *Anayasa Hukukuna Giriş* (A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara).
- Gözübüyük Ş (1989) *Anayasa Hukuku* (Turhan Kitabevi, Ankara).
- Güler A (2001) *Rakamlarla Türkiye'de Azınlıklar* (Berikan Yayınları, Ankara).
- Güler A (2003) *Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar* (Türkar Yayınları, Ankara).
- Güleryüz NA (2012) *Toplumsal Yaşamda Türk Yahudileri* (Gözlem Yayınevi, İstanbul).
- Gülmez M (1983) *Türkiye'de Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 Öncesi)* (Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara).
- Gülsoy U (1999) *Islahat Fermanı, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt 19*, , (Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara).
- Güneş İ (1991) 1923 Seçimlerinde Oylar Nasıl Kullanıldı. *AÜSBF Dergisi* 46(1-2): 253-264.
- Güneş İ (1997) *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Düşünce Yapısı (1920-1923)* (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara).
- Güneş İ (1998) *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Toplanması ve Nitelikleri* (Birinci Meclis Promat Matbaacılık, Ankara).
- Güneş İ (2001) *Türk Parlamento Tarihi (TBMM V. Dönem 1935-1939), Cilt: II* (TBMM Vakfı Yayınları, Ankara).

- Güneş İ (2001) *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem- Özgeçmişler, Cilt II* (TBMM Vakfı Yayınları, Ankara).
- Güneş İ (2003) *Türk Parlamento Tarihi, V. Dönem (1935-1939) Cilt I* (TBMM Vakfı Yayınları, Ankara).
- Gürün K (2000) *Savaşan Dünya ve Türkiye 3 (Savaş 1939-1945)* (Tekin Yayınevi, İstanbul).
- Güven A (1976) *Osmanlı Devleti'nde Azınlıklar* (Turan Yayıncılık, İstanbul).
- Güven D (2005) *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları v e Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül Olayları* (İletişim Yayınları, İstanbul).
- Güven D (2005) 6-7 Eylül Olayları ve Failleri, *Toplumsal Tarih Dergisi*, 41: 13-14.
- Haydaroğlu İP (1990) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar* (Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara).
- Hesapçioğlu M (2008) Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Eğitim İdeolojisi *Liberal Düşünce Dergisi* 49: 92.
- İnan A (1982) *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*(Ankara).
- İnan S (2006) *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*, (Liberte Yayınları, İstanbul).
- İnönü E (1998) *Anılar ve Düşünceler* (Kitapları Yayınları, İstanbul).
- İpek N (2006) *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler* (Serander Yayınları, İstanbul).
- İsmet İnönü'nün 30 Ağustos 1930 tarihli Sivas Konuşması (1930) *Demiryolları Mecmuası* 6(66-70): 270-285.
- Kalderon A (1995) Abraham Galante Bio-Bibliyografya Çev. Rifat N. Bali, *Müteferrika Dergisi*, 5: 43-58.
- Kansu A (1995) *1908 Devrimi*(İletişim Yayınları, İstanbul).
- Kaptan E (2002) *Lozan Konferansı'nda Azınlıklar Sorunu*, (Harp Akademisi Basımevi, Ankara).
- Karabatak H (1996) Trakya Olayları ve Yahudiler, *Tarih ve Toplum* (146): 4-16.
- Karabrahimoğlu S (1973) *Cumhuriyet Senatosu Almanığı ve Tarihçesi* (Akan Matbaası, İstanbul).
- Karakoyunlu Y (2008) *Güz Sancısı* (Doğan Kitapçılık, İstanbul).
- Karakuş E (1977) *İşte Ankara* (Hürriyet Yayınları, İstanbul).
- Karamustafaoğlu T (1970) *Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri* (Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Yayınları,Sevinç Matbaası, Ankara).
- Karpat KH (1961) *The Turkish Elections of 1957, The Western Political Quarterly*.

- Karpat KH (1999) *Etnik Kimlik ve Ulus Devletlerin Oluşumu, Osmanlı Ansiklopedisi* (Yeni Türkiye Yayınları, Ankara).
- Karpat KH (1999) *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul).
- Karpat KH (2010) *Türk Demokrasi Tarihi* (Timaş Yayınları, İstanbul).
- Kars Z (1998) *Milli Mücadelede* (Kayseri).
- Kartekin E (1973) *Devrim Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi* (Sinan Yayınları, İstanbul).
- Kaya Ö (2005) *Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar* (Yeditepe Yayınları, İstanbul).
- Kayam HC (1993) Lozan Barış Antlaşmasına Göre Türk Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun TBMM'de Görüşülmesi, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 9(27): 2-24.
- Keloğlu Eİ (2007) Demokrat Parti'nin Halka İlişkileri Üzerine Bir İnceleme, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi* 24: 111-128.
- Keser U (2012) Kıbrıs Sorunu Bağlamında Türkiye'de 6/7 Eylül 1955 Olaylarına Kesitsel Bir Bakış, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 12(25): 181-226.
- Kıbrıs Sorununun Gelişmesi Bağlamında 6/7Eylül Olayları, *Tarih ve Toplum* 6 (33):139-154.
- Kılıç A (2005) *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları* Der. Hulusi Turgut (İş Bankası Yayınları, İstanbul).
- Kılıç D (2000) *Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasındaki Dinî ve Siyasî Mücadeleler* (ASAM Yayınları, Ankara).
- Kılıçdere A (1998) İzmir'de 6-7 Eylül Olayları. *Toplumsal Tarih*, Ankara):34-41.
- Kısa A (2015) Meclisi Mebusan'da Musevi Vekiller ve Faaliyetleri 1908-1912, *Tarih Okulu Dergisi*, 8 (22): 353-369.
- Kili S (1982) Türk Anayasaları, Tekin Yayınları, 1982, 18-25.
- Kili S, Gözübüyük Ş (1985) *Türk Anayasa Metinleri: Senedi İttifaktan Günümüze* (İş Bankası Yayınları, Ankara).
- Kili S, Gözübüyük Ş (2006) *Türk Anayasa Hukuku Metinleri* (TİB Kültür Yayınları, İstanbul).
- Kinross L (2007) *Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu* (Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul).

- Koç V (1973) *Hayat Hikâyem* (Apa Ofset Basımevi, İstanbul).
- Koçak C (1985) *Meşrutiyet'te Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan, Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* (İletişim Yayınları, İstanbul).
- Koçak C (1986) *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)* (Yurt Yayınları, Ankara).
- Koçoğlu Y (2001) *Azınlık Gençleri Anlatıyor* (Metis Yayınları, İstanbul).
- Kodaman B (2007) Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bir Bakış, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16: 1-24.
- Kurat YT (1999) *Çok Milletli Bir Ulus Olarak Osmanlı İmparatorluğu, Osmanlı Ansiklopedisi, Cilt 4* (Yeni Türkiye Yayınları, Ankara).
- Kuruç B (1963) *İktisat Politikasının Resmi Belgeleri (Söylev, Demeç ve Yazıları)* (MEB Yayınları, Ankara).
- Küçük A (1996) Gregoryen Ermeni Kilisesinin Oluşması ve Konsil Kararları Karşısında Tutumu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35(1):117-154.
- Küçük A (1997) *Ermeni Kilisesi ve Türkler* (Ocak Yayınları, Ankara).
- Küçük C (1999) *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi, Osmanlı Ansiklopedisi Cilt 4* (Yeni Türkiye Yayınları, Ankara).
- Levi A (1996) 1934 Trakya Yahudileri Olayı: Alınmayan Ders. *Tarih ve Toplum* 157: 10-17.
- Levi A (2010) *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler* (İletişim Yayınları, İstanbul).
- Levi M, vd (2007) *Şalom'da 60 Yıl 1947-2007* (Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul).
- Macar E (2003) *Cumhuriyet Döneminde Fener Rum Patrikhanesi* (İstanbul).
- Macar E (2012) *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi* (İletişim Yayınları, İstanbul).
- Makal A (1999) *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1920-1946* (İmge Yayınları, Ankara).
- Mallet L (1996) Karikatür Dergisinde Yahudilerle İlgili Karikatürler (1936-1948) *Toplumsal Tarih* 34: 26-35.
- Mehmet Arif Demirer ile yapılan telefon görüşmesi, 15 Mart 2016.
- Mehmet Arif Demirer, 6/7 Eylül Olaylarını Yunan Derin Devleti Planladı *Derin Tarih* 64-69.

- Meray S (1969) *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler, Cilt 1* (Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara).
- Metintaş MY, Elçioğlu Ö (2007) Cumhuriyetin İlk On beş Yılında Sağlık Hizmetleri 1923-1938. *Osmangazi Tıp Dergisi* 29(3): 162-170.
- Moltke HV (1969) *Moltke'nin Türkiye Mektupları* çev: Hayrullah Örs (Remzi Kitabevi, İstanbul).
- Naci A (1930) *Meşrutiyet Hortluyor* (İnkılâp, İstanbul).
- Naderi S (2006) Nikolas Taptas ve Jean Taptas ve Neroşirürjikal Uygulamaları *Türk Neroşirürji Dergisi*, 16(2):134-137.
- Nadi N (1991) *Perde Aralığından* (Çağdaş Yayınları, İstanbul).
- Nur R (2003) *Lozan Barış Konferansının Perde Arkası* (Örgün Yayınları, İstanbul).
- Oğuz A (2010) *Birinci Meşrutiyet Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan* (Grafiker Yayınları, Ankara).
- Okay Cüneyt, (1998) 1927 Seçimlerinde Bir Müstakil Amele Mebus Namzedinin Beyannamesi, *Toplumsal Tarih*9 (49): 34-36.
- Oktar S, Varlı A (2010) Türkiye’de 1950-1954 Döneminde Demokrat Partinin Tarım Politikası. *Marmara Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 28 (1): 1-22.
- Okutan MÇ (2009) *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*(İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul).
- Olgun K (2011) Türkiye’de Cumhuriyet’in İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 27(79): 1-36.
- Olgun K (2012) Osmanlı Meclis-i Mebusan’ında Ara Seçimler (1908-1912), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 28(82): 1-24.
- Onur H (1999) *Ermeni Portreleri I*, (Burak Yayınevi, İstanbul).
- Oran B (2001) *Küreselleşme ve Azınlıklar*(İmaj Yayıncılık, Ankara).
- Oran B (2001) Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar, *SBF Dergisi*, 51(1-4): 353-370.
- Oran B (2002) *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1: (1919-1980)* (İletişim Yayınları, İstanbul).
- Oran B (2004) *Türkiye’de Azınlıklar, Kavramlar, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama* (TESEV Yayınları, Ankara).
- Ortaylı İ (1974) *Tanzimat’tan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)* (Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Yayını, Ankara).

- Ortaylı İ (1978) *İlk Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletlerinin Temsili, Kanuni Esasi'nin 100. Yılı Armağanı*. (Ankara).
- Ortaylı İ (1985) *Milletler ve Azınlıklar, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, (İletişim Yayınları, İstanbul).
- Ortaylı İ (1985) *Osmanlı Devleti ve Meşrutiyet, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. (İletişim Yayınları, İstanbul).
- Ortaylı İ (1985) *Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. (İletişim Yayınları, İstanbul).
- Ortaylı İ (2006) *Osmanlı Barışı*, (Ulak Yayınları, İstanbul).
- Ortaylı İ (2007) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi, Türkler Ansiklopedisi* (Yeni Türkiye Yayınları, Ankara).
- Ortaylı İ (2007) *Üç Kitada Osmanlılar* (Timaş Yayınları, İstanbul).
- Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi, (1913) 1329-1331 Senesi, 1329/1913, (Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul).
- Ökçin G (1968) *Türkiye İktisat Kongresi* (Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara).
- Ökte F (1951) *Varlık Vergisi Faciası* (Nebioğlu Yayınları, İstanbul).
- Öz E (1992) *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)* (Gündoğan Yayınları, Ankara).
- Özaydın Z (1998) *Büyük Önder Atatürk'ün Himayelerinde Yapılan 1. Milli Türk Tıp Kongresi, Tıp Tarihi Araştırmaları*, İstanbul, 220-240.
- Özcan M (2005) *Tarihin Işığında Yunan Mezalimi* (IQ Yayıncılık, İstanbul).
- Özger Y (2011) *Sicil- Ahval Defterlerine Göre Bazı Yahudi Memurların Sosyo-Kültürel Durumları, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4 (16): 381-401.
- Özgüven A (1998) *Cumhuriyetimizin 75. Kuruluş Yılında Atatürk'ün İktisadi Görüşleri ve Önerileri, Cumhuriyet 1923-1998 Dönemi Değerlendirmesi* (Yeni Türkiye Yayınları, Ankara).
- Özkaya Y (1985) *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Toplum Yaşantısı* (Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara).
- Özkaya Y, Akyıldız A (2006) *Muhassıl, TDV İslam Ansiklopedisi*, (Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara).
- Öztürk K (1973) *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 1920-1973* (Önder Matbaa, Ankara).

- Öztürk K (1995) *Türk Parlamento Tarihi, II. Dönem (1923-1927)* (TBMM Yayınları, Ankara).
- Öztürk K (1999) *Türk Parlamento Tarihi (TBMM IX. Dönem 1950-1954)* (TBMM Vakfi Yayınları, Ankara).
- Öztürk K (2000) *Türk Parlamento Tarihi (TBMM X. Dönem 1954-1957)* (TBMM Vakfi Yayınları, Ankara).
- Öztürk M (1999) Cumhuriyet Döneminde Sağlık Hizmetleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi* 6(3): 37-41.
- Pantazopoulos N (1967) *Church and Law in the Balkan Peninsula During the Ottoman Rule*, (Institute for Balkan Studies, Athens).
- Pantül M (1981) *Türk Siyasal Yaşamında Cumhuriyet Senatosunun Yeri* (Ankara).
- Pantül M, Tarcan BS, (1982) *Türk Parlamento Hukukunda İkinci Meclisler* (Cumhuriyet Senatosu Vakfi Yayınları, Ankara).
- Peker R (1935) *Türk İnkılâp Tarihi Notları* (Ankara).
- Ross B (1935) Turkey's First Jewish M.P. *World Jewry* 3,14.
- Rüştü H (1930) *Rumlarla Ermenilerle İftihar Ediyorlar* (İnkılâp, İstanbul).
- Sabis Aİ (1951) *Harb Hatıralarım Cilt 5*(Güneş Matbaacılık, Ankara).
- Sakin S (2010) *Sabit Dokuyan, Kıbrıs ve 6/7 Eylül Olayları (Menderes ve Zorlu'nun Tarihi Sınavı)* (IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul).
- Saraçlı M (2007) *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Azınlıklar* (Lotus Yayınları, İstanbul).
- Sarıbay AY (2001) *Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler* (Alfa Yayınları, Bursa).
- Sarısır S (2006) Yunanlıların Batı Anadolu'da Nüfus Çoğunluğunu Sağlama Gayretleri ve Yunan Hükümetinin Bir Genelgesi. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 37-38: 127-139.
- Sarol M (1983) *Bilinmeyen Menderes Cilt I* (Kervan Yayınları, İstanbul).
- Sarol M (1983) *Bilinmeyen Menderes Cilt II* (Kervan Yayınları, İstanbul).
- Serin V (1998) *İktisat Politikası* (Alfa Yayınları, İstanbul).
- Seropyan V, Haçaduryan K (1994) *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt* (Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul).
- Serter N (1994) *Türkiye'nin Toplum Yapısı* (Filiz Kitabevi, İstanbul).
- Sertoğlu M (1987) Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlık Meselesi, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 32: 44.

- Seydi S (2009) *1939-1945 Dönemi İç ve Dış Politika, Osmanlı'dan İki binli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarih*,(Savaş Yayınevi, Ankara).
- Shaw S, (2008) *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler* (Kapı Yayınları, İstanbul).
- Shaw S, Shaw EK (1983) *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (e Yayınları, İstanbul).
- Siruni HC (2003) *Karekin Haçaduryan Badriark* (Aras Yayıncılık, İstanbul).
- Sonyel SR (1991) *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II* (TTK, Ankara).
- Sonyel SR (2006) *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası* (TTK, Ankara).
- Soysal İ (1983) *Türkiye'nin Siyasi Antlaşmaları* (TTK Yayınları, Ankara).
- Süslü A (1990) *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayları*(Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü, Van).
- Şahin S (1980) *Fener Patrikhanesi ve Türkiye* (İlke Yayıncılık, İstanbul).
- Şenal GŞ (2007) *Türk Parlamento Tarihi (TBMM VI. Dönem 1939-1943), Cilt:5* (TBMM Vakfı Yayınları, Ankara).
- Şeyhanlıoğlu H (2009) *Demokrat Parti Ve Siyasal Muhafazakârlık*, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Isparta.
- T.C İçişleri Bakanlığı E.G.M, (1950) *Türkiye'de Siyasi Dernekler, Cilt II* (Ankara).
- T.C.Ulaştırma 50.Yıl, Ankara, (1973).
- Takım A, Esen Ş,(2011) *Türkiye'de Siyasi Parti Programlarında Ekonomik Görüşler*, (Detay Yayıncılık, Ankara)
- Talay A (1996) *Yıkılan Bir Şehrin Anatomisi* (Van Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, Van).
- Taner T (1994) *Türk Devrimi ve Sonrası* (İmge Kitabevi, Ankara).
- Tanör B (1998) *Türkiye'de Kongre İktidarları 1918-1920* (Yapı Kredi Yayınları, İstanbul).
- Tanör B (2009) *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri* (Yapı Kredi Yayınları, İstanbul).
- Tanör B, Beygo T (1964) *Türk Anayasaları* (Filiz Kitabevi, İstanbul).
- Tanyeri Y (2007) *Geçmiş zaman olur Ki* (KBB Tarihinden Anılar).

- Taş F (1996) Millî Mücadele Döneminde Rum Ayaklanması, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 12(34): 87-100.
- Tekin NT (1998) Türkiye’de Seçim Propagandaları (1908-1946). Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul.
- Tezel Y (1994) *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul).
- Toker M (1965) *İsmet Paşa’yla On Yıl (1954-1957)Cilt.1* (Bilgi Yayınevi, Ankara).
- Toker M (1970) *Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950* (Milliyet Yayınları, İstanbul).
- Toker M (1990) *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973* (Bilgi Yayınları, Ankara).
- Toker M (1991) *DP’nin Altın Yılları 1950-1954* (Bilgi Yayınevi, Ankara).
- Toker M (1998) *Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950* (Bilgi Yayınları, Ankara).
- Tokgöz E (1999) *Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi* (İmaj Yayınları, Ankara).
- Toprak S (2013) İlk Osmanlı Seçimleri ve Parlamentosu. *Sosyoloji Dergisi* 3(26):171-192.
- Toprak Z (1995) *İttihat Terakki ve Devletçilik* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul).
- Toprak Z (1996) Trakya Olaylarında Hükümetin ve CHF’nin Sorumluluğu, *Toplumsal Tarih*, 34: 19-25.
- Toprak Z (2012) *Türkiye’de Milli İktisat 1908-1918* (İletişim Yayınları, İstanbul).
- Tunaya TZ (1952) *Türkiye’de Kurulan Siyasi Partiler* (Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul).
- Tunaya TZ (1959) *Hürriyetin İlanı, İkinci Meşrutiyet’in Siyasi Hayatına Bakışlar*. Baha Matbaası,
- Tunaya TZ (1960) *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketi* (Yenigün Matbaası, İstanbul).
- Tuncer E(2002) *Osmanlı’dan Günümüze Seçimler (1877-2002)* (TESAV Yayınları, Ankara).
- Turgut N (1986) *Türkiye’de Siyasal Muhalefet Olgusu ve Anlayışı, Türk Siyasal Hayatının Gelişimi* (Beta Yayınları, İstanbul).
- Tülbentçi FF (1941) *Cumhuriyetten Sonra Çıkan Gazeteler ve Mecmualar*(Ankara Başvekâlet Matbuat Umum Müdürlüğü, Ankara).

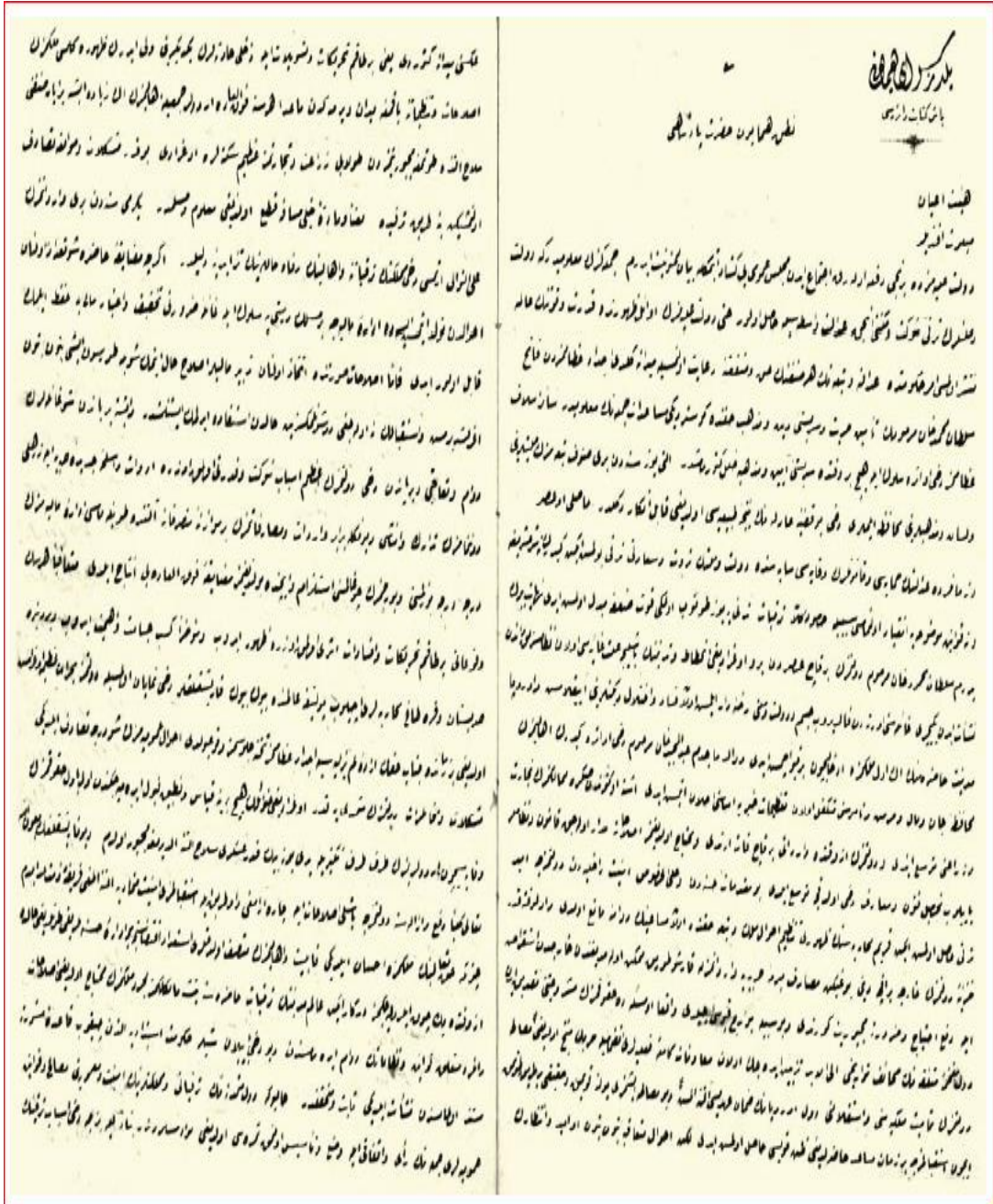
- Türk HS, (1981) Açık Parlamento Üyeliklerinin Ara Seçimler Yoluyla Doldurulması, *AÜHF Dergisi* 38(1-4): 3-52.
- Türk HS, Tuncer E (1995) *Türkiye İçin Nasıl Bir Seçim Sistemi?* (TESAV Yayınları, Ankara).
- Türkiye Barolar Birliği (1976) *Türkiye Barolar Birliği IX. Olağan Genel Kurul Toplantı Tutanağı* (Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara).
- Türkiye Ermeni Cemaati 75. Yıl Tertip Heyeti (1998) *75. Yılda Türkiye Ermenileri* (Türkiye Ermeni Cemaati Yayınları İstanbul).
- Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği (1982) *Cumhuriyet Döneminde İstatistiklerle Türkiye 1923-1982* (Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Yayınları, Ankara).
- Tütengil O (1961) *İçtimai ve İktisadi Bakımdan Türkiye'nin Karayolları* (İstanbul).
- Ulu C (2009) *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ermeniler* (Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara).
- Uran H (1959) *Hatıralarım* (Ayyıldız Matbaası, Ankara).
- Uras E (1987) *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi* (Belge Yayınları, İstanbul).
- Us A (1966) *1930-1950 Hatıra Notları* (Vakit Matbaası, İstanbul).
- Us HT (1940) *Meclis-i Mebusan: 1293/1877* (Vakit Gazetesi Matbaası, İstanbul) 1940.
- Uyar H (1998) Tek Parti Döneminde Seçimler, *Toplumsal Tarih* 64: 21-31.
- Uyar H (1998) Türkiye'de Tek Parti Dönemi'nde İktidar ve Muhalefet 1923-1950, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, İzmir.
- Uz B (1946) *Birinci On Yıllık Milli Sağlık Planı*(İdeal Basım ve Ciltevi, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Ankara).
- Ülman H, Sander O (1972) Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968) *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 27(1): 2-4.
- Ürer L (2003) *Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları* (Derin Yayınları, İstanbul).
- Vahapoğlu H (1996) Yönetim ve Azınlıklara Bakış Açısından Osmanlı Devleti, *Erdem Dergisi* 8(22): 41-52.
- Yalman AE (1970) *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, (Rey Yayınları, İstanbul).

- Yaşa M (1980) *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1923-1978* (Akbank Kültür Yayını, İstanbul).
- Yener MŞ (1956) *Sendromlar* (İsmail Akgün Matbaası, İstanbul).
- Yeşil A (1988) *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*(Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara).
- Yeşilyurt S (2009) *Ermeni Yahudi Rum Asıllı Milletvekilleri* (Kültür Sanat Yayınları, Ankara).
- Yetkin Ç (1982) *S.C.F. Olayı* (Karacan Yayınları, Ankara).
- Zürcher EJ (1998) *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi* (İletişim Yayınları, İstanbul).

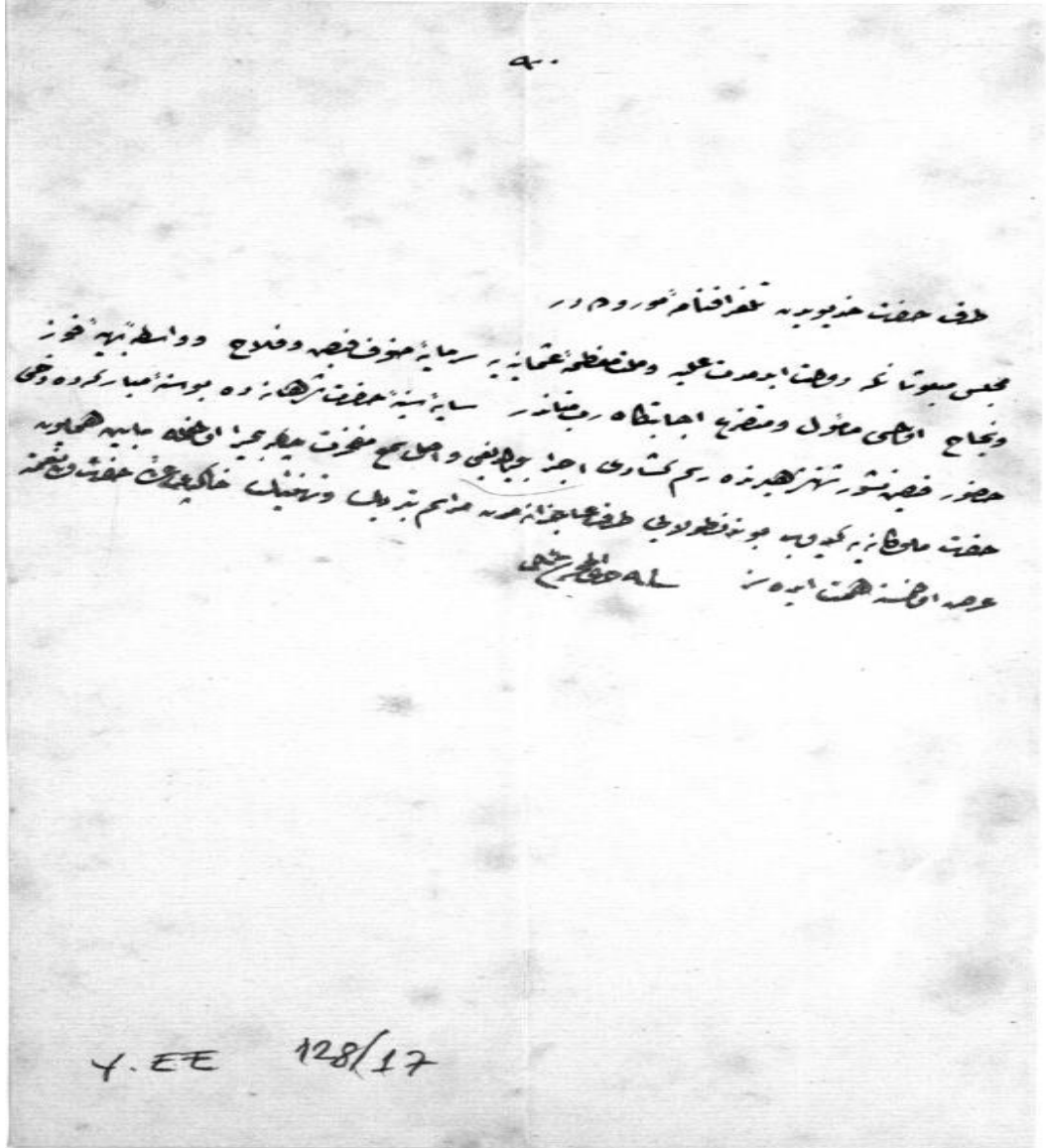
İNTERNET KAYNAKLARI

- <http://arsiv.salom.com.tr/news/print/8110-Turk-Ulusculuguna-Gayrimuslim-katki--Avram-Galantinin-Kucuk-Turk-Tetebbulari.aspx> Erişim Tarihi: 26 Mart 2016.
- <http://turkpediatri.org.tr/news.aspx?detail=87> (Erişim Tarihi: 06 Haziran 2016)
- <http://www.kanalkbb.com/news2.php?id=901> (Erişim: 07 Nisan 2015)
- <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-vatikan-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 16 Mayıs 2016)
- <http://www.nevesalom.org/heybeliada.html> (Erişim Tarihi: 10 Haziran 2016)
- <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=163380>, (Erişim Tarihi: 26 Haziran 2016)
- <http://www.saglik.gov.tr/TR/belge/1-40121/tarihce.html> (Erişim Tarihi:15 Haziran 2016)
- <http://www.kanalkbb.com/news2.php?id=1241> (erişim: 07 Nisan 2015)
- <http://www.sdplatform.com/Dergi/173/Cok-partili-siyasi-hayata-gecerken-saglik-politikalari.aspx> (erişim: 15 Haziran 2016)

EKLER

Ek-1 Padişah Sultan II. Abdülhamit'in Meclisi Mebusan Açılış Nutku.
 Kaynak: Takvim-i Vekayi, Sayı 1867, 8 Mart 1293.

Ek-2 Osmanlı Meclis-i Mebusanın açılışı münasebetiyle Mısır'dan gönderilen telgraf.
(Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Esas Evrakı,128/17.)

T. C.
ADALET BAKANLIĞI

Hukuk İşleri Umum Müdürlüğü

U. No.

M. No.

- 2 -

İstanbulda kurulan tefrik meclisince de bu yer barosuna kayıtlı 950 avukatın durumu üzerinde inceleme yapılmış ve 580 Türk avukatından 66 sıının, 161 Rum avukatından 64 dönün, 152 Ermeni avukatından 49 zannın ve 58 Yahudi avukatından 11 rinin meevî veif ve şartları haiz olmadıkları tesbit edilerek kayıtlarının silinmesine karar verilmiş ve bu kararlar kesinleşmiştir.

Bunlara bazıları tarafından zaman zaman Danıştay, Büyük Millet Meclisine müracaatlar vaki olmuşsa da dilekleri reddolunmuştur.

Cumhurbaşkanlığına ve Yüksek Katlarına vaki müracaatlara üzerine de hukukî durumları muhtelif teriblerde ve en son olarak da 6/7/948 gün ve 84/32, 7/12/348 gün ve 84/88 sayılı yazılarla izah edilmiştir.

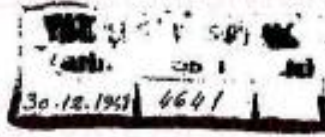
Ustün saygılarımla arz ederim.

A.Ş.

Adalet Bakanı

K. K.

y. i. uld.
28.12.1948

30 10 109 733 2

28-12-1948 8219

4
2
1948

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 109 - Dosya No: 733 - Sıra No: 2

Ek-3 Kaludi Laskari Rum Cemaati adına cemaatin sıkıntılarını içeren bir mektubu Başbakanlığa göndermiştir. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

AIR POUCH PRIORITY		UNCLASSIFIED (Security Classification)		DO NOT TYPE IN THIS SPACE	
FOREIGN SERVICE DESPATCH					
FROM :	ANCONSULATE GENERAL, ISTANBUL.		434 DESP. NO.	882 413/3-1458	
TO :	THE DEPARTMENT OF STATE, WASHINGTON.		March 14, 1958 DATE		
REF :	American Consulate General despatch 317 of April 22, 1957.				
For Dept Use Only	ACTION REC'D	DEPT. OTHER	67 NEA-4 3/26 MAR 21 1958 E.M.S. 10 4 012-12 USA-10		
SUBJECT: Repair of Greek Churches Damaged in 1955 Riots.					
<p>Several Turkish-language and Greek-language Istanbul newspapers between March 8, 1958 and March 10, 1958 carried an advertisement inviting tenders for repairs to certain Greek churches and charitable institutions damaged in the September 1955 riots. The notice appeared in <u>Cumhuriyet</u>, <u>Aksam</u>, <u>Embros</u> and <u>Apoyevmatini</u>. A translation from <u>Cumhuriyet</u> of March 10, 1958 is enclosed.</p> <p>It will be recalled that the funds originally requested from the Turkish authorities by the Greek community for the repair and restoration of damaged religious and philanthropic institutions amounted to 35 million Turkish lira*. The Prime Minister agreed to make TL 10 million available, of which TL 2,839,000 was actually deposited with the Vakıflar Bank for repair purposes.</p> <p>According to officials of the Committee in Charge of Restoration and Repair, some TL 600,000 has been spent in repairs to thirty-one churches, the purchase of construction materials (which are difficult for contractors to obtain through normal channels), fees to architects, and administrative expenses. Over thirty additional churches are reported presently undergoing repair.</p> <p>Through January 31, 1958, the Committee reports expenditures of TL 193,312.95 on completed repair projects which it undertook and TL 194,560.96 on churches and buildings rebuilt by local trustees, for a total of TL 387,873.91. (It will be recalled that local trustees have been authorized to undertake projects amounting to less than TL 5,000.)</p> <p>Construction materials bought by the Committee directly include glass, iron, cement, timber, and nails, amounting (as of December 31, 1957) to some TL 48,267 in cost. For the same period, Committee overhead and architects' fees accounted for TL 147,716, while import duties on church equipment sent from abroad was reported at TL 12,557.</p>					
<p>* At the official rate, TL 2.80 equals US\$1. A better approximation of purchasing power is noted in the Istanbul curb-rate, which has been running TL 12 to TL 13 for the dollar.</p>					
ACHope:ABodurgil:cs REPORTER		UNCLASSIFIED			
ACTION COPY — DEPARTMENT OF STATE					
The action office must return this permanent record copy to DC/R files with an endorsement of action taken.					

882.413/3-1458

HBS

1958 MAR 27 PM 3 17
MESSAGE CENTER
NEA

Ek-4 İstanbul Amerikan Başkonsolosluğu'nun 1955 Olaylarında Yunan Kilisesi'nin Hasar Tamiri Hakkında Washington'a Gönderdiği Rapor

Müstakil Saylav Namzetlerinin Sözleri, 5 Şubat 1935 Akşam

Atatürk'ün sıhhatleri hakkında resmi tebliğler, 18 Ekim 1938 Ulus

Vergi müddeti bitti, Cumhuriyet 21 Ocak 1935

1957 Seçimlerinde DP Adayları, ŞALOM 16 Ekim 1957

Ek-5 Dönemin Gazete Haberlerine Örnekler (Milli Kütüphane)

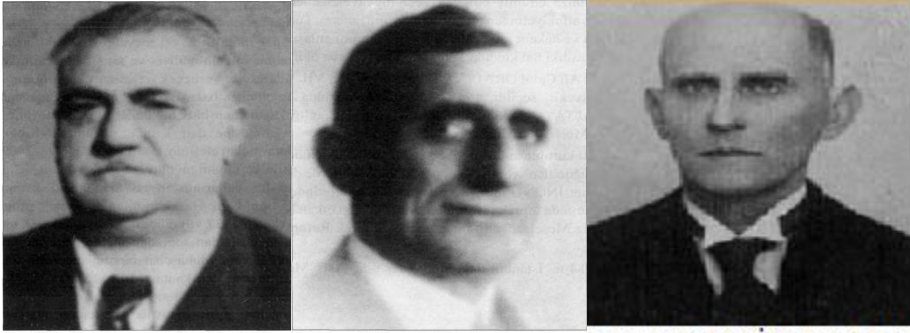
Ek-6 1923-1964 yılları arasında TBMM’de yer alan gayrimüslim milletvekilleri ve devlet başkanı temsilcilerinin fotoğrafları (TBMM Albümü, 1920-2010 TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, Cilt 1, 2, Ankara, 2010)

MÜNİP BOYA

BERC (KERESTECİYAN) TÜRKER

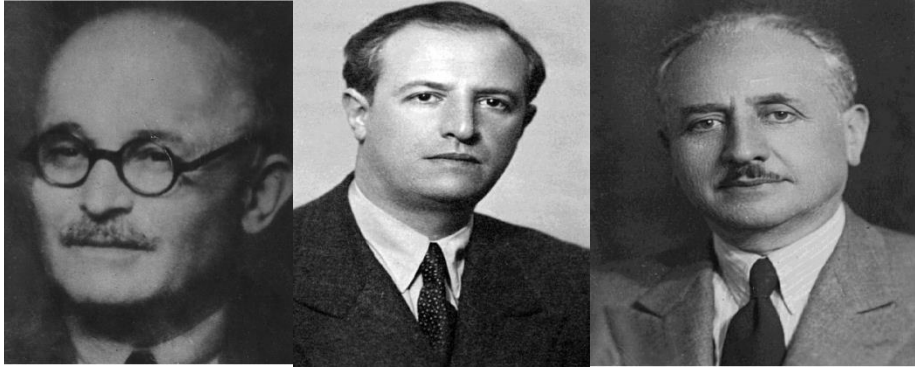
NIKOLA TAPTAS

İSTAMAT ZİHNİ ÖZDAMAR

SAMOEL ABRAYVA MARMARALI

Avram GALANTİ BODRUMLU

Vasil KONOS (1413)

Nikola FAKAÇELLİ (1511)

Salamon ADATO (1407)

AHİLYA MOSHOS
İSTANBUL (1710)

ANDRE VAHRAM BAYAR Dr.
(ANDRE VAHRAM KOCABIYIKYAN)
İSTANBUL (1719)

ALEKSANDROS HACOPULOS
İSTANBUL (2045)

ZAKAR TARVER
İSTANBUL (2051)

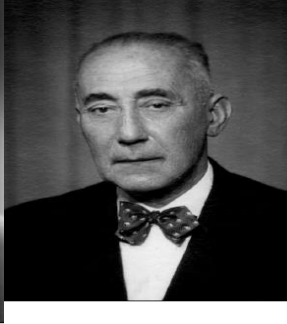
HANRI (HANUH) SORIANO
İSTANBUL (2050)

HRISTAKI YOANNIDIS

MIGIRDİÇ ŞELLEFYAN

ISAK ALTABEV

YUSUF SALMAN

Erol DİLEK

Kaludi LASKARİ

**Hermine Agavni
KALUSTYAN**

Berç TURAN

Ek-7 Nikola Taptas'ın Akademik Yayınları

- 1898, La suggestion hypnotique dans les affections nasales (Burun hastalıklarında hipnozla ilgili tavsiyeler) Annales des Maladies de L'Orielle et Du Larynx 24 (2) : 370,
- 4 Mayıs 1899, Trois cas de sinusite maxillaire chronique opérés suivant le procédé de M. Luc (M. Luc tekniği ile opere üç kronik maksiller sinüzit vakası) Société Française d'Otologie de Laryngologie et de Rhinologie 3-7, Paris
- 1900, La suggestion hypnotique dans les affections nasales (Burun hastalıklarında hipnozla ilgili tavsiyeler) Annales des Maladies de L'Orielle et Du Larynx 26(1):477,
- 1900, Trépanation dans les complications intra-craniennes otiques (Otik kökenli intrakraniyel komplikasyonlarda trepanasyon) Annales des Maladies de L'Orielle et Du Larynx 26(2):27-28,
- 1900, Contribution a l'opération radicale des sinusites frontales chronique. (Kronik Frontal sinüzitlerin radikal cerrahisine katkı) Congrès International de Paris,
- 1900, Contribution à l'opération radicale des sinusites combinées chroniques (Kronik kombine sinüzitlerin radikal cerrahisine katkı) Annales des Maladies de L'Orielle et Du Larynx 26(2):244-248,
- 1900, Un cas de laryngectomie totale pour sarcome. Larynx artificiel externe (Sarkomlu bir Vakada total larenjektomi. Eksternal suni larenks) Annales des Maladies de L'Orielle et Du Larynx 26 (1) :37-45,
- 1900, Un cas de laryngectomie totale pour sarcome. Larynx artificiel externe (Sarkomlu bir vakada total larenjektomi. Eksternal suni larenks) Gazette Médicale d'Orient 45 (11):177-184,
- 1900, Interventions opératoires pour croup diphtérique (Difterik krup için cerrahi girişimler) Gazette Médicale d'Orient 45 (21):415-417,
- 1901, Abscès périsinusal à la suite d'otite purulente aigue de la caisse apparue après la guérison complète et sans suppuration de l'antre (Akut pürülan otitin tamamen iyileşmesi sonrası gelişen ve antrumda süpürasyon olmadan görülen perisinusal abse) Gazette Médicale d'Orient 45 (18) :360-362,
- 1901, Un cas d'abcès perisinusal consécutif à une otite purulente aigue survenu après guérison complete de l'otite (Bir akut pürülan otitin tam olarak iyileşmesini takiben ortaya çıkan perisinüzal abse olgusu) Annales des Maladies de L'Orielle et Du Larynx 27(1):155-156,
- 1901, Du traitement chirurgical de la tuberculose du larynx. Laryngectomie partielle. Trachéotomie (Larenks tüberkülozunun cerrahi tedavisi. Parsiyel larenjektomi. Trakeotomi) Annales des Maladies de L'Orielle et Du Larynx 27(1):453-459,
- 1901, Evidement petromastoidien pour écoulement chronique double accompagné de surdité profonde (Derin sağrılıkla birlikte giden kronik kulak akıntısında radikal mastoidektomi) Gazette Médicale d'Orient 46 (11):708,
- 1901, Evidement petromastoidien pour écoulement datant depuis l'enfance et accompagné de forts vertiges suivis de chute (Çocukluktan beri akan ve şiddetli başdönmesini takiben düşme ile

- birlikte görülen kulak akıntısında radikal mastoidektomi) Gazette Médicale d'Orient 46 (11):708,
- 1901, Evidement petromastoidien pour coulement ancien provoquant accès de chute depuis six mois (Altı aydan beri düşme ataklarına yol açan kronik akıntıda radikal mastoidektomi) Gazette Médicale d'Orient 46 (11):709,
- 1901, Abces extradural à la suite d'un écoulement aigu de l'orielle moyenne (Akut orta kulak akıntısını takiben oluşan ekstradural abse) Gazette Médicale d'Orient 46 (11):709,
- 1902, Corps étranger de l'osophage (Özefagus yabancı cisimleri) Gazette Médicale d'Orient 47 (3):38-39,
- 1902, Corps étranger nasal (Burun yabancı cisimleri) Gazette Médicale d'Orient 47 (3):39-40,
- 1902, Flux mensuel par l'orielle (Kulaktan aylık gelen akıntı) Gazette Médicale d'Orient 47 (3):40-41,
- 1902, Grosse polype du nez datant de 25 ans (Burunda 25 senedir olan büyük polip) Gazette Médicale d'Orient 47 (10):171,
- 1902, Un cas de toxémie otitique grave accompagné de coma, guéri par l'ouverture et l'évidement de la mastoïde et de la caisse (Timpan boşluğun ve mastoidin açılarak boşaltılması ile iyileşen koma ile birlikte ağır bir otitik toksemi olgusu) Gazette Médicale d'Orient 47 (10):172,
- 1902, Mastoïdite avec dénudation étendue de la dure-mère et du sinus lateral accompagnée de symptômes généraux pyhémiques, guérie par l'évidement (Dura ve lateral sinüsü açığa koyan, genel pyemi semptomları ile giden ve radikal mastoidektomi ile iyileşen mastoidit) Gazette Médicale d'Orient 47 No.10:173,
- 1902, Otite chronique compliquée de suppuration des canaux demi-circulaires. Operation guérison (Semisirküler kanalların süpürasyonu ile komplike kronik otit. Cerrahi iyileşme) Gazette Médicale D'Orient 47 (10):174,
- 1902, Laryngite aigue infectieuse.Trachéotomie.Guérison (Enfeksiyöz akut larenjit.Trakeotomi. İyileşme) Gazette Médicale D'Orient 47 (14):242-244,
- 1902, De l'extrait de capsules surrénales dans les opérations nasales (Burun operasyonlarında surrenal kapsüllerin çıkartılması) Annales des Maladies de L'Orielle et du Larynx (28)1:339-341,
- 1903, Ma chaise d'opération et la narcose brométhylque (Operasyon koltuğum ve Brometilik narkozu) Annales des Maladies de L'Orielle et du Larynx (29)1:140-147,
- 1904, Thrombophlébite du sinus lateral avec symptômes cérébelleux. Ligature de la veine jugulaire, nettoyage du sinus malade, ponctions négatives dans le cervelet. Guérison de l'innocuité des plaies drainées de la dure-mère et du cerveau (Serebellar semptomlarla giden lateral sinüs tromboflebiti. Juguler venin bağlanması.Tutulu sinüsün temizlenmesi, negatif beyincikten ponksiyonu. Dura ve beyine ulaşan lezyonların iyileşmesi) Annales des Maladies de L'Orielle et du Larynx (30):29-32,
- 1904, Mon procédé pour la cure radicale de la sinusite frontale (Frontal sinüzitin radikal tedavisinde uygulama tekniğim) Annales des Maladies de L'Orielle et du Larynx (30) 2:272-284,

- 1905, Traitement des deviations de la cloison nasale. Resection sous-muqueuse (Nazal septumun deviasyonlarında tedavi. Submukozal rezeksiyon) Annales des Maladies de L'Orielle et du Larynx (31)2:448-455,
- 1906, Sur l'opération des sinusites frontales chroniques (Kronik frontal sinüzitlerin cerrahisi üzerine) Annales des Maladies de L'Orielle et du Larynx (32)1:657,
- 1906, A propos de mon procédé sur l'opération de la sinusite frontale chronique (Kronik frontal sinüzitte cerrahi uygulamam hakkında) Annales des Maladies de L'Orielle et du Larynx (32)2:150-156,
- 1907, De l'abcès rétro-pharyngien chez les enfants et chez les adultes (Çocuklarda ve erişkinlerde retrofrangeal abseler) Annales des Maladies de L'Orielle et du Larynx (33)1: 94-95,
- 1907, Contribution a l'étude de la thrombo-phlébite du sinus lateral de la nécessité ou non de lier la veine jugulaire (Lateral sinüs tromboflebit çalışmasına katkı, Juguler veni bağlama veya bağlamama gerekliliği) Annales des Maladies de L'Orielle et du Larynx (33)1:519-531,
- 1910, De la Thrombophlébite du sinus lateral (Lateral sinüs tromboflebiti) Bulletin de Laryngologie Otologie & Rhinologie 23(2):1-5,
- 1910, Contribution a l'étude de la rhinite caséuse (Kazeöz rinit çalışmasına katkı) La Presse Médicale 66: 3-9, 17 Aout
- 1911, Contribution a l'étude de la sinusite maxillaire (Maksiller sinüzit çalışmasına katkı) Annales des Maladies de L'Orielle et du Larynx (37) 1: 162,
- 1911, Les injections d'alcool dans le ganglion de Gasser à travers le trou ovale (Foramen ovaleden Gasser ganglionuna alkol enjeksiyonu) La Presse Médicale 80: 798-799,
- 1913, Alcoolisation du ganglion de Gasser (Gasser Ganglionu Alkolizasyonu) Congres International de Medicine de Vienne,
- 1913, De l'injection d'alcool dans le ganglion de Gasser à travers le trou ovale. Injections dans le trou grand rond (Foramen ovaleden Gasser ganglionuna alkol enjeksiyonu. Foramen rotundum magnumda enjeksiyon) Annales des Maladies de L'Orielle et du Larynx (30)2: 353-355,
- 1913, A propos de l'énucléation et arrachement des amygdales palatines. Ma chaise d'opération (Palatin tonsillerin enükleasyonu ve söküp alınması konusunda. Ameliyat koltuğu) Annales des Maladies de L'Orielle et du Larynx (39)2: 334-338,
- 1913 A propos du traitement de la névralgie faciale essentielle par l'alcoolisation du ganglion de Gasser (Esansiyel fasial nevrالجinin tedavisinde Gasser ganglionunun alkolle mumamelesi konusunda) IV. Semaine Médicale Balkanique, 1550-1553, Istanbul.
- 1913, Über die Eukleation der Gaumenmandeln. Mein Operationsstuhl. (Palatin tonsillerin enükleasyonu. Ameliyat koltuğu) Monatschrift für Ohrenheilkunde und Laryngo-Rhinologie 47:1489-93,
- 1913, Über die Alkoholinjektion in das Ganglion Gasseri durch das Foramen ovale. Injektion in das Foramen rotundum magnum (Foramen ovaleden Gasser ganglionuna alkol enjeksiyonu. Foramen rotundum magnumda enjeksiyon) Monatschrift für Ohrenheilkunde und Laryngo-Rhinologie 12:155-1553,

- 1914, Traitement radical par voie endonasale de la dacryocystite suppurée chronique (Kronik süpüre dakriyosistitte endonazal yolla radikal tedavi) Annales des Maladies de L'Orielle et du Larynx 40 (1): 1-7,
- 1922, Traitement de l'otite moyenne aigue purulente (Akut pürülan otitis medianın tedavisi) Annales des Maladies de L'Orielle et du Larynx (41): 887,
- 1925, L'ozéna et son traitement par l'chémothérapie (Ozena ve kemoterapi ile tedavisi) Annales des Maladies de L'Orielle et du Larynx (44): 229-235,
- 1926, Über die Behandlung der chronischen Stirnhöhleenerung (Kronik frontal sinüzitin tedavisi) Hals Nasen und Ohrenheilkunde 14(3):418-421,
- 1926, De la Mastoidite Aigue Latente Chez L'adulte (Erişkinlerde gizli akut mastoidit) Annales des Maladies de L'Orielle et du Larynx (45):26-35,
- 18 Şubat 1931, La guérison de la névralgie faciale chronique essentielle par l'alcoolisation Ovalienne du ganglion de Gasser (Kronik esansiyel fasiyal nevrâljinin Gasser ganglionunun alkolle muamelesi ile tedavisi) La Presse Médicale 239-241,
- 23 Eylül 1936, A propos du traitement de la sinusite frontale. Traitement des sinusites suppurées récidivantes (Frontal sinüzitin tedavisi konusunda. Nükseden süpüre sinüzitlerin tedavisi) La Presse Médicale 77: 3-19,
- 1947, De la pathogenie de l'Ozene.(Ozena Patojeni)Bulletin de l'Academie de Medicine,
- 1947, Respiration et Machine Humaine. Contribution a la Physio-pathologie Nasale avec Applications Cliniques dans les Affections Nasales et Auriculaires et Cardio-pulmonaires (Solunum ve İnsan Makinesi. Nazal, aurikuler ve kardiyopulmoner etkilenmelerdeki klinik uygulamalarla nazal fizyopatoloji) Paris, Librairie le François.

Nikola Taptas'ın Nöroşirürjikal Alanda Yaptığı Yayınlar.

(Sait Naderi, Nikolas Taptas ve Jean Taptas ve Nöroşirürjikal Uygulamaları, **Türk Nöroşirürji Dergisi**, Cilt.16, Sayı: 2, 2006, 134-137)

- Taptas, Thrombophlebite du sinus lateral avec symptomes cerebelleux, ligature de la jugulaire, nettoyage de sinus lateral. Ponctions negatives du cervelet. Guerison.Gazette medicale d'Orient 51: sayı. 8: 133-134, 1906
- Taptas, Un cas de nevralgie du nerf maxillaire inferieur traite par L'akoolisation du nerf dans le trou ova!.Gazette medicale d'Orient 55: sayı. 7: 105-107, 1910
- Taptas, Quatre nouveaux cas de nevralgie faciale gueri par les injections D'ako!' Gazette medicale d'Orient 56: Sayı.:2: 52-56, 1911
- Taptas, De L'alcoolisation du ganglion de Gasser a travers le trou ova le ou Gasserakoolisation. Gazette medicale d'Orient 56: sayı. 9: 263-269, 1911
- Taptas, Une balte de rovelver enlevee du temporal par evidement petro- mastoidien. Gazette medicale d'Orient 56: sayı. 2: 50-52,1911
- Taptas, Les injection D'Akool Dans le Ganglion de Gasser.A Travers le trou ovale. La presse Medicale, Samedi 7 Octobre 1911

Taptas, Injection D'akol au Ganglion de Gasser. Gazette medicale d'Orient 57: Sayı. 11, 473-475, 1913

Taptas, La Guérison De La Neuralgie Essentielle Par L'Akoolisation ovalienne du ganglion de Gasser. La Presse Medicale, Mercredi 18: 1931: 239-241

Taptas, A propos du traitement de la neuralgie faciale essentielle par L'akoolisation du ganglion de Gasser Compte-rendu de la Iieme Semaine Medicale Balkanique. Al İstanbul, Extrait.

EK-8 Avram Galanti Bodrumlu'nun Akademik Yayınları

- Galante Avram, Yunan Fonetığının İbrani Fonetigi Üzerine Etkisi, Kahire, Mısır, Karmona&Zara Yayınevi, Kahire,1906.
- Galante Avram, İbrani Dilinin Rönesansına Arap Dilinin Katkıları, Kahire, Mısır, Karmona &Zara Yayınevi,1907.
- Galante Avram, İslam Dünyasında Coğrafi Adların Evrim Yazılarındaki Bozulmalar İle İlgili Bazı Gözlemler, Kahire, Mısır, Imprimeria Nationale Matbaası,1909.
- Galante Avram, Don JozefNassi – Nakos Dükü, 15 Şubat Cumartesi Günü Bene Berith Derneğinde Verilen Konferans, İstanbul,1913.
- Galante Avram, 16. Yüzyılda Türk-Portekiz İlişkileri Hakkında Yeni Belgeler, Ets. J. Et A. Fratelli Haim, 39. Sh. 1914.
- Galante Avram, 16. Yüzyılda Türk-Portekiz İlişkileri Hakkında Yeni Bir Rapor, 1914.
- Galante Avram, 16.Yüzyılda Hint Okyanusu'nda Portekiz Gemiciliği, 1914.
- Galante Avram, Türkçe'de Arabi Harfleri Ve İmla Meseleleri, İstanbul,, Kağıtçılık Ve Matbaacılık A.Ş.,52 Sh, 1925.
- Galante Avram, Hammurabi Kanunu, İstanbul, Kâğıtçılık Ve Matbaacılık A.Ş. 96, 1925.
- Galante Avram, Küçük Türk Tetebbular, İstanbul,, Kağıtçılık Ve Matbaacılık A.Ş, 1925.
- Galante Avram, Yeni Belgelere Göre Esther Kyra – Türkiye Yahudileri Tarihine Katkı, İstanbul, Fratelli Haim Matbaası, 1926.
- Galante Avram, Arabi Harfleri Terakkimize Mani Değildir, İstanbul, Hüsnü Tabiat Matbaası, 1928.
- Galante Avram, Doğu'da Portekizli Yahudi İnsanlar ve Şeyler, İstanbul, Fratelli Haim Matbaası, 1927.
- Galante Avram, Türkler Ve Yahudiler- Tarihi Ve Siyasi Tedkik, İstanbul, Kağıtçılık Ve Matbaacılık A.Ş. 1928.
- Galante Avram, Vatandaş Türkçe Konuş! Yahut Türkçe'nin Tamimi Meselesi, Tarihi, İçtimai, Siyasi Tedkik, İstanbul, Hüsn-ü Tabiat Matbaası, 1928.
- Galante Avram, Hitit Kanunu; İstanbul, Bankalar Matbaası, 1931.
- Galante Avram, Türkiye Yahudileri Hakkında Resmi Belgeler, İstanbul, Rozio&Co. Matbaası, 1931.
- Galante Avram, Türkler Ve Yahudiler, Tarihi Ve Siyasi Tetkik, İstanbul, Rozio&Co. Matbaası, 1932.
- Galante Avram, Özgün Bir Tarih Sayfası – 2. Abdülhamit Ve Siyonizm, İstanbul, Fratelli Haim Matbaası, 1933.
- Galante Avram, Asur Kanunu, İstanbul, Bankalar Matbaası, 1933.
- Galante Avram, Pakraduniler Veya Bir Ermeni - Yahudi Mezhebi İstanbul, Fratelli Haim Matbaası, 1933.
- Galante Avram, Sabetay Sevi Hakkında Ermenice Bir Şiir, İstanbul, Fratelli Haim Matbaası, 16 S. 1934.

- Galante Avram, Yakın Tarihin Özgün Bir Kesiti: İranlı Dönmeler, İstanbul, Fratelli Haim Matbaası, 16 S. 1935.
- Galante Avram, Rodos, Kos, İstanköy Yahudilerinin Tarihi, İstanbul, Fratelli Matbaası, 1935.
- Galante Avram, Sabetay Sevi Ve Müritlerinin Teşkilatı, Örfleri Ve Adetleri Hakkında Yeni Belgeler, İstanbul, Fratelli Matbaası, 1935.
- Galante Avram, Doğu Musikisi, Masalı Ve Atasözlerinde Yahudi Tipi, İstanbul, Fratelli Haim Matbaası, 1935.
- Galante Avram, Yahudi İspanyolcası Dilinde Dünya Basını, İst, Fratelli Matbaası, 1935.
- Galante Avram, Metelin Dükü Don Salomon Aben Yaeş, İst, Fratelli Matbaası, 23 S. 1936.
- Galante Avram, İstanbul Sinagogları, İst, Fratelli Matbaası, ss.15, 1937
- Galante Avram, Anadolu Yahudileri Tarihi – İzmir Yahudileri – 1.Cilt, İst, Babok Matbaası, 1937.
- Galante Avram, Türkler Ve Yahudiler Eserine Ek, Tarihi Siyasi Tetkik, İst, Babok Matbaası, 1937.
- Galante Avram, Türkiye'ye Hizmet Etmiş Yahudi Hekimler, İstanbul, 1938.
- Galante Avram, Anadolu Yahudileri Tarihi – 2. Cilt, İst, Babok Matbaası, 1938.
- Galante Avram, Bizans Yönetimi Altında İstanbul, Yahudileri, İstanbul, 1940.
- Galante Avram, Selçukluların Hükümranlığı Altında Yahudiler, İst, Hüsn'ü-Tabiat Matbaası, 1941.
- Galante Avram, Türkiye Yahudileri Hakkında Muhtelif Belgeler Kitabına Ek, İst, Hüsn'ü-Tabiat Matbaası, 1942.
- Galante Avram, Yahudileri Tarihi, C.1, İst, Hüsn'ü-Tabiat Matbaası, İstanbul, 1941.
- Galante Avram, Yahudileri Tarihi, C.2, İst, Hüsn'ü-Tabiat Matbaası, İstanbul, 1942.
- Galante Avram, İstanbul Yahudilerinin Ekonomik Rolü, İstanbul, Hüsn'ü-Tabiat Matbaası, 1942.
- Galante Avram, Bodrum Tarihi, İst, Işık Basım ve Yayınevi, 1945.
- Galante Avram, Bodrum Tarihine Ek, İst, Tan Basımevi, 1946.
- Galante Avram, Türkler ve Yahudiler Tarihi Siyasi Tetkik (İlaveli 2.Baskı) İstanbul, 1947.
- Galante Avram, İki Uydurma Eser (1. Siyon Önderlerinin Protokolleri – 2. Beynelmilel Yahudi Tarihi, Siyasi, Tenkidi Tetkik, İst, Kağıt ve Basım İşleri A.Ş. 1948.
- Galante Avram, Anadolu Yahudileri Tarihi'ne Ek, İst, Kağıt ve Basım İşl.A.Ş.1948.
- Galante Avram, Rodos, Kos, İstanköy Yahudilerinin Tarihine Ek ve Hitler Haydutluğunun Sonucu Olarak Rodos Ve Kos Yahudi Cemaatlerinin Feci Sonları, İst, Kağıt ve Basım İşleri, 1948.
- Galante Avram, Türkçe'nin İspanyolca Üzerine Tesiri, İst, Kağıt ve Basım İşl.A.Ş. 1948.
- Galante Avram, Türkiye Yahudileri İle İlgili Yeni Özgün Belgeler Derlemesi, İst, Kağıt Ve Basım İşleri A.Ş. 1949.
- Galante Avram, Latin Harflerinin İbrani Diline Yerleşmesi Dilin Bozulması Anlamına Gelir, İst, Hüner Basımevi, 19 s.1950.
- Galante Avram, Ankara Tarihi, 1. Kısım, İst, Tan Matbaası, 1950.
- Galante Avram, Ankara Tarihi 2. Kısım, İstanbul, Tan Matbaası, 1951.
- Galante Avram, Niğde Ve Bor Tarihi, İstanbul, Tan Matbaası, 1951.
- Galante Avram, Türkiye Yahudileri Tarihi İle İlgili Özgün Yeni Belgeler Derlemesi, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1952.

- Galante Avram, Türk Harsı Ve Türk Yahudisi- Tarihi, Siyasi, İctimai Tetkik, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1953.
- Galante Avram, Fatih Sultan Mehmet Zamanında İstanbul, Yahudileri, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1953.
- Galante Avram, Türkiye Yahudileri Tarihi İle İlgili Yeni Bir Belgeler Derlemesi – Bilimsel İncelemeler, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1953.
- Galante Avram, Türkler Ve Yahudiler Eserime Ek, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1954.
- Galante Avram, Türkiye Yahudileri İle İlgili Dördüncü Belgeler Derlemesi – Yahudi İspanyolcası İle Atasözleri, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1954.
- Galante Avram, Türkiye Yahudiler Üzerine Beşinci Belgeler Derlemesi – Muhtelif Yahudiyat Konuları, İstanbul, Çituri Biraderler Basımevi, 1955.
- Galante Avram, Türkiye Yahudileri Üzerine Altıncı Belgeler Derlemesi – Muhtelif Yahudiyat Konuları, İstanbul, Çituri Biraderler Basımevi, 1956.
- Galante Avram, Türkiye Yahudileri Üzerine Yedinci Belgeler Derlemesi – Muhtelif Yahudiyat Konuları, İstanbul, Çituri Biraderler Basımevi, 1958.
- Galante Avram, Türkiye Yahudileri Tarihi – 9 Cilt, İstanbul, İsis Yayımcılık Ltd., İstanbul, 1986. (Bu Eser; Galante'nin Fransızca Yazdığı Eserlerinin Külliyyat Olarak Yayımlanmış Şeklidir.)
- Galante Avram, Türkler Ve Yahudiler (Türkçeleşmiş 3. Baskı) İstanbul,, Gözlem Gazetecilik Basın Ve Yayın A.Ş., Tıglat Matbaacılık A.Ş., 1995.
- Galante Avram, “İbrani Lisanı'nın İnkişafına Arapçanın Muaveneti”, D.F.E.F.M., Eylül, Yıl 1, S. 4, 1916, s. 412- 422.
- Galante Avram, “Ecnebi Haritalardan Memalik-i İslamiye Coğrafya İsimlerinin İstihsahen Nakli Ve Huruf-u Arabiye İle İfadesi Meselesi”, D.F.E.F.M., Mayıs, Yıl 1, S.2, 1916, s. 189- 196.
- Galante Avram, “Türkiye Ve Elsine-i Samiyye”, D.F.E.F.M., Kanun- İ Sani, Yıl 1, S. 6, 1916, s. 567- 580.
- Galante Avram, “İhdas Olunan Kelimat Ve İstılahat Etrafında Bazı Mülahazat”, D.F.E.F.M., Mart, yıl 2, S. 7, 1917, s. 44- 51.
- Galante Avram, “Kitab-ı Mukaddes'in Türkçeye Tercümelere”, Yeni Mecmua, 14 Mart, C.2, S. 35, 1918, s.177- 178.
- Galante Avram, “Türk Kelimesinin Tarihi Etrafında”, Y.M., 28 Mart, C.2, S. 37, 1918, s. 207- 208.
- Galante Avram, “Kullandığımız Türkçe Yazının Menşei”, Y.M., 25 Nisan 1C.2, S. 41, 1918, s. 283- 284.
- Galante Avram, “Osmanlı Sancağının Menşei Etrafında”, Y.M. 23 Mayıs, C.2, S. 45, 1918, s. 373- 374.
- Galante Avram, “Kullandığımız Türkçe Ay İsimlerinin Menşei”, Y.M., 27 Haziran , C. 2, S. 50, 1918, s. 476-478.
- Galante Avram, “Hz. Halit'in Kabrinin Keşfi Etrafında”, Y.M.”, 17 Temmuz, C.3, S. 53, 1918, s. 14- 15.
- Galante Avram, “Oğuz Han Efsanesi Etrafında”, Y.M., 15 Ağustos, C.3, S.57, 1918, s. 94- 95.
- Galante Avram, “Türkçe Elifba Harflerinin Manaları”, Y.M., 5 Eylül, C.3,S. 60,1918, s. 153- 154.

- Galante Avram, “Yine Osmanlı Sancağı’nın Menşei”, Y.M., 26 Eylül, C.3, 1918, s. 188- 189.
- Galante Avram, “Fransa Ve Türkçe”, Y.M., 26 Teşrin-İ Evvel, C.3 S. 66, 1918, s. 267- 268.
- Galante Avram, “Tenvin’in Menşei”, Büyük Mecmua, 18 Eylül, S. 11, 1919, s.163- 164.
- Galante Avram, “İki Mühim Tarihi Keşif”, Y.M., 1 Kanun –İ Sani, C.4, S.1-67, 1921, s.14.
- Galante Avram, “Türkler İki Tarihi Devre Açmışlardır”, Y.M., 15 Kanun-i Sani, C.4, S. 2- 68, 1923, s. 22- 23.
- Galante Avram, Manevi Ve Maddi Medeniyet, Y.M., 1 Şubat, C.4, S. 3- 69, 1923, s.43- 44.
- Galante Avram, “Ümmet, Millet Kelimeleri”, Y.M., 15 Şubat, S.4-70, 1923, s.58.
- Galante Avram, “Yeni Türkiye Tarihinde İzmir İktisat Kongresi”, Y.M., 1 Mart, S. 5- 71, 1923, s. 74.
- Galante Avram, “Memleketimizi İyi Tanımakla İstiklalimizi Temin Edebiliriz”, Y.M., 15 Mart, S. 6- 72, 1923, s. 103- 104.
- Galante Avram, “Türk Yiyoruz... İzmir İktisat Kongresi Azasına”, Y.M., 1 Nisan, S. 7- 73, 1923, s. 125.
- Galante Avram, “İspanyol Halkiyatında Hayrettin Barbaros Ve Kılıç Ali Paşalar”, Y.M., 15 Nisan, S. 8- 74, 1923, s. 143.
- Galante Avram, “Bursa’nın Fethi Ve Museviler”, Y.M.1 Mayıs, S 9- 75, 1923, s.184.
- Galante Avram, “Türk Etimolojisi İçin”, Y.M., 15 Mayıs, S. 10- 76, 1923, s. 206- 207.
- Galante Avram, “Telif Ve Tercüme Meselesi”, Y.M.1 Haziran, S.11-77, 1923, s.228-233.
- Galante Avram, “Babiller ve Kapitülasyonlar”, Y.M., 15 Haziran, S. 78, 1923, s.255.
- Galante Avram, “Latin Hurufatı Meselesi”, Y.M., 1 Temmuz, S. 79, 1923, s. 265- 266.
- Galante Avram, “Türkçe İmla Meselesi”, Y.M., 15 Temmuz, S. 80, 1923, s. 286.
- Galante Avram, “Padişah, Paşa, Bey, Efendi, Ağa Kelimelerinin Menşeleri”, Y.M., 2 Ağustos S. 81, 1923, s. 303- 304.
- Galante Avram, “Türk Hurufatında “Salı Günü”, Y.M.,16 Ağustos,S. 82, 1923, s.332-333.
- Galante Avram, “Türk Liselerde Arabî Ve Farsî”, Y.M.30Ağustos, S. 83, 1923, s.344-345.
- Galante Avram, “Arabi Ve Farsî Kavaidinden Ayıklanmış Türkçe”, Y.M., 13 Eylül, S. 84, 1923.
- Galante Avram, “Ne İçin İslamiyeti Müdafâ Ediyorum?”, Y.M., 1 Teşrin – Evvel, S. 85, 1923, s. 391- 392.
- Galante Avram, “Türkiye Coğrafya Lügatı”, Y.M.,15 Teşrin-i Evvel S.86, 1923, s.412-413.
- Galante Avram, “Tarihi Medeniyette Mustafa Kemal Ve Kumanda Ettiği Türk Ordusu”, Y.M., 1 Teşrin- i Sani, S. 87, 1923, s. 422- 425.
- Galante Avram, “Konuşulan Ve Yazılan Türkçe”, Y.M., 20 Teşrin-i Sani, S.88, 1923, s.442.
- Galante Avram, “Türkiye Kelimesinin İmlası”, Y.M.,5 Kanun-ı Evvel, S.89, 1923, s.460.
- Galante Avram, “Avam Türkçesi”, Y.M., 20 Kanun-I Evvel, S.90, 1923, s.477-478.
- Galante Avram, “Lapante (İnebahtı) Muharebe-İ Bahriyesi”, Türk Tarih Encümeni Mecmuası, 1 Kanun-i Sani, Yıl 14, S. 1 (78), 1924, s. 58- 64.
- Galante Avram, “Türkiye’de İlk Katolik Kapusin Manastırları”, T.T.E.M. 1 Mart, Yıl 14, S. 2(79) 1924, s.125- 128.
- Galante Avram, “Trafalgar Burnu’nda Türk Ve İspanyol Muharebe-İ Bahriyesi”, T.T.E.M. 1 Mart, Yıl 15, S. 8, 1925, s. 134- 136.

- Galante Avram, “Viyana Muhasarası’ndan Sonra Türklere Karşı Mukaddes İttifak”, T.T.E.M. 1 Temmuz, Yıl 15, S. 10, 1925, s. 265- 268.
- Galante Avram, “Kitabiyat: Bahr-İ Sefid’de Türkler”, T.T.E.M. Yıl 15, S. 62- 77, 1925, s.186- 190.
- Galante Avram, “Ester Kyra”, T.T.E.M. 1 Eylül, Yıl 16, S. 17, 1924, s. 318- 324.
- Galante Avram, “Türk Kelimesi İle Yunan Kelimesi Arasında Münasebet Var Mı?”, D.F.E.F.M., Kanun-I Evvel, Yıl 3, S. 7, 1924, s. 241- 248.
- Galante Avram, “Türkiye Yahudilerinin Entelektüel Durumu”, Hamenora, Nisan, C.3, S. 4, 1925, s. 117- 119.
- Galante Avram, “Tarih Kelimesinin Menşei Hakkında”, Darü’lFünün Edebiyat Fakültesi Mecmuası, Mart- Haziran, C.5, S. 4- 5, 1927, s. 486- 487.
- Galante Avram, “Üç Sami Vaz’ı Kanun”, Hukukî Bilgiler Mecmuası, Nisan, Yıl 1, S. 8, 1927, s. 491- 499.
- Galante Avram, “Doğu’da Portekizli Yahudiler Ve Şeyler”, H., Haziran, C.5, S. 6, 1927, s. 269- 284.
- Galante Avram, “İskender-i Zülkarneyn”, D.F.E.F.M., Ağustos,C.6, S.3, 1928, s.446-448.
- Galante Avram, “İsrail’in Kaybolmuş On Kabilesi”, H., Ekim-Kasım, C.6, S. 10- 11, 1928, s. 338- 348.
- Galante Avram, “Tashih Ve İtizar”D.F.E.F.M.,Teşrin-İ Evvel, Yıl 6, S. 4, 1928, s. 589
- Galante Avram, “Rodos Ve Şam Kan İftiraları İle İlgili Yeni Bir Tarihi Belge”, H., – Şubat, C.8, S. 2, 1930, s. 55, 58.
- Galante Avram, “Sultan Abdülmecit Önünde Moses Montefiore”, H., 1930 Mart- Nisan, C. 8, S. 3- 4, 1930, s. 101- 103.
- Galante Avram, “Kitab-I Mukaddesin Ermenice Çevirileri”, H., Haziran, C. 8, S. 6, 1930, s. 214- 215.
- Galante Avram, “Türkiye’nin Yahudi Nüfusu”,H.1930 Temmuz, C.8, S.7, 1930, s.246- 248.
- Galante Avram, “Bir Yahudi Türkolog”, Arthur Lum Ley David, H., Ağustos-Eylül, C.8, S. 8- 9, 1930, s. 266- 268.
- Galante Avram, “İstanbul, Yahudileri Üzerine Antropolojik Veriler”, H., Ağustos-Eylül, C.8, S. 8- 9, 1930, s. 269- 274.
- Galante Avram, “Bir Yahudi Matematikçisi: Hoca İshak Efendi”, H., Aralık, C.8, S. 12, 1930, s. 358- 361.
- Galante Avram, “Türkiye Hahambaşılarının Resmen Kabul Edilmelerinin Tarihçesi”, H., Ocak-Mart, C. 9, S. 1- 3, 1931, s, 2- 4.
- Galante Avram, “İki Siyasi Ferman”, H., 1931 Nisan-Mayıs-Haziran, C.9, S. 4- 5- 6, 1931, s. 82- 87.
- Galante Avram, “Kan İftirası Üzerine Ortodoks Kilisesinin Dört Bildirgesi”, H., Temmuz-Eylül, C.9, S. 7- 9, 1931, s. 161- 166.
- Galante Avram, “Türkiye Yahudilerinin Askerlik Hizmetleri İle İlgili Bir Belge”, H., Ekim-Aralık, C.9, S. 10- 12, 1931, s. 212,116.
- Galante Avram, “Hahamname Nizamnamesi İle İlgili Bir Belge”, H., Ocak-Mart, C.10, S. 1- 3, 1932, s. 18- 21.
- Galante Avram, “Tarihin Işığında Musa”, H., Temmuz-Ağustos-Eylül, C.10, S. 7- 8- 9, 19332, s. 264- 268.

- Galante Avram, "İkinci Abdülhamit Ve Siyonizm", H., Ocak-Şubat-Mart, C.11, S. 1- 2- 3, 1933, s. 2- 15.
- Galante Avram, "Pakrauniler Veya Ermeni- Yahudi Bir Mezhep", H., Ocak-Şubat-Mart, C.11, S. 1 -2- 3, 1933, s. 16- 23.
- Galante Avram, "Üç Resmi Türk Belgesi", H., Temmuz- Ağustos-Eylül, C.11, S. 7- 8- 9,1933, s. 188- 192.
- Galante Avram, "Don Jozef Nassi ve İstanbul, Ortodoks Rum Patriği", H., Nisan-Mayıs-Haziran, C.11, S. 4- 5- 6, 1933, s. 115.
- Galante Avram, "Yahudi Kanı Taşıyan İki Sultan", H., Nisan-Mayıs-Haziran, C.11, S. 4 - 5- 6, 1933, s. 116.
- Galante Avram, "Ankara Yahudileri", H., Ekim-Kasım-Aralık, C.11, S. 10- 11- 12, 1933, s. 240- 248.
- Galante Avram, "Amasya Yahudileri", H., Ocak-Şubat-Mart,C.12, S. 1-3, 1933, s. 2- 6.
- Galante Avram, "Tokat Yahudileri", H., Nisan-Mayıs- Haziran, C.12, S. 4- 5- 6, 1934.
- Galante Avram, "Saray Hekimleri", H., Nisan-Mayıs- Haziran,S. 4-5-6, 1934, s.66- 68.
- Galante Avram, "Sabetay Sevi Hakkında Ermenice Bir Şiir", H., Temmuz-Ağustos-Eylül, C.12, S. 7- 8- 9, 1934, s. 133- 146.
- Galante Avram, "İkinci Abdülhamit Ve Sabetay Sevi", H.,Temmuz-Ağustos-Eylül, C.12, S. 7- 8- 9, 1934, s. 147- 150.
- Galante Avram, "Fatih Sultan Mehmet Tarafından Yahudilere Verilen Muafiyet Belgesinde Olanlar", H.,Ocak-Şubat-Mart, C.13, S. 1- 2- 3, 1935, s, 2- 5.
- Galante Avram, "Malta'da Türkler Ve Yahudiler", H., Ocak-Şubat-Mart, C.13, S. 1- 2- 3, 1935, s. 6- 7.
- Galante Avram, "İranlı Dönmeler", H., Mayıs-Haziran,C.13, S. 5- 6, 1935, s.102- 115.
- Galante Avram, "Sabetay Sevi Hakkında Bir Ermenice Şiir Hakkında", H., Mayıs-Haziran, C.13, S. 5- 6, 1935, s.116- 119.
- Galante Avram, "Sabetay Sevi Hakkında Yunanca Bir Belge", Mayıs-Haziran, C.13, S. 5- 6, 1935, s. 120- 122.
- Galante Avram, "İstanbul,'da Yahudiliğe Dönerler Arasında Ünlü Adlar", H., Mayıs-Haziran, C.13, S. 5- 6, 1935, s.123.
- Galante Avram, "Yahudi İspanyolcası Dilinde Dünya Basını", H., Temmuz-Ağustos-Eylül, C.13, S. 7- 8- 9, 1935, s.186-199.
- Galante Avram, "16. Yüzyılda İstanbul,'da Yahudi Yerleşim Yerleri", H., Temmuz-Ağustos-Eylül, C.13, S. 7- 8- 9, 1935, s. 200.
- Galante Avram, "Beş Dilde Bir Şiir", H., Ekim-Kasım-Aralık, C.13, S. 10- 11- 12, 1935, s. 259- 261.
- Galante Avram, "Metelin Dükü Don Salamon Aban Yaeche", H., Ekim-Kasım-Aralık, C.13, S. 110- 11- 12, 1935, s. 254- 256.
- Galante Avram, "16. Ve 17. Yüzyılda Türkiye Yahudilerinin Kıyafetleri İle İlgili İki Ferman", H., Ekim-Kasım-Aralık, C.13, S. 10- 11- 12, 1935, s. 257- 258.
- Galante Avram, "16. Yüzyılda Yahudilerin Esir Alımını Yasaklayan Ferman", H., Ocak-Şubat-Mart, C.14, S. 1- 2- 3, 1936, s. 3- 4.

- Galante Avram, “Şeyhü'l- İslam'ın Yahudiler İle İlgili Üç Fetvası”, H., 1936 Nisan-Mayıs-Haziran, C.14, S. 4- 5- 6, 1936, s. 82- 84.
- Galante Avram, “Dr. Cecil Roth”, H., 1936 Nisan-Mayıs-Haziran, C.14, S.4-5-6, 1936, s. 84.
- Galante Avram, “Bir Yahudiye Verilen İlk “Arkalık”, H., Nisan-Mayıs-Haziran, C.14, S. 4- 5 6, 1936, s. 85- 87.
- Galante Avram, “Vergilerle İlgili İki Ferman”, H., Temmuz-Eylül, C.14, S. 7- 9, 1936, s. 122- 127.
- Galante Avram, “17. Yüzyıl Başlarında İstanbul,'da Kahve Satışı Ve Yahudiler”, H., Ekim-Kasım-Aralık, C. 14, S. 10-11-12, 1939, s. 158.
- Galante Avram, “Sabetay Sevi Üzerine”, H., Ekim-Kasım-Aralık, C.14, S.10-11-12, 1936, s.159-160.
- Galante Avram, “İki Ferman”,H., Ocak-Şubat-Mart, C.15, S. 1- 2- 3, 1937, s. 2.
- Galante Avram, “Yahudi Tarihine Ferman Okuma”, H. Ocak-Şubat-Mart, C.15, S. 1-2-3,1937.
- Galante Avram, “Fatih Sultan Mehmet Yönetimi Altında İstanbul, Yahudileri”, H.,Nisan-Mayıs-Haziran, C. 15, S. 4- 5- 6, 1937, s. 42- 46.
- Galante Avram, “Or Yehuda” Okulu'nun İnşaati İle İlgili Ferman”, H., Nisan-Mayıs-Haziran, C.15, S. 4- 5- 6, 1937, s. 46- 48.
- Galante Avram, “Kemal Atatürk Ve Yahudiler”, H., 1937 Temmuz-Ağustos, C.15, S. 7- 8, 1937, s. 99.
- Galante Avram, “İstanbul, Sinagogları”, H.1937 Temmuz-Ağustos, C.15, S. 7- 8, 1937, s. 113.
- Galante Avram, “İstanbul,'un 1453'te Fethinden Önce Yahudi Mahalleleri”, H., 1937 Eylül-Ekim-Kasım, C. 15, S. 9- 10- 11, 1937, s. 150- 153.
- Galante Avram, “17. Yüzyılda Türkiye Yahudiler”, H.,1937 Eylül- Ekim-Kasım, C.15, S. 9- 10- 11, 1937, s. 153.
- Galante Avram, “Vatandaş Türkçe Konuş!” La Boz De Türkiye, 5 Ağustos, S.3-4, 1939, s.66.
- Galante Avram, “Marmara Denizi Adaları Yahudileri” L.B.T. 15 Ağustos, S.2, 1939, s. 36.
- Galante Avram, “Prens Takımadaları Yahudileri”, L.B.T. 1-15 Eylül, S. 3-4, 1939, s. 66.
- Galante Avram, “Hatay Vilayeti Yahudileri”,1-2-3-4, L.B.T. ,1,15,29 Ekim-15 Kasım 1939.
- Galante Avram, “Fuat Paşa Ve Kont Kamondo”, L.B.T. 1 Aralık, S. 9, s.1939, s.163.
- Galante Avram, “İstanbul, Yahudi Seminerinin Kuruluşu İle İlgili Tarihçe 1-2-3”, L.B.T. , 15 Aralık ve 1,15 Ocak, S. 10-11-12, 1939, s. 184,202, 224.
- Galante Avram, “Üsküdar Yahudi Mezarlığı İle İlgili Ferman”, L.B.T. , 1 Şubat, S. 13, 1940, s. 242.
- Galante Avram, “Elkus” Soyadının Menşei, L.B.T. 15 Şubat , S. 14, 1940, s. 261.
- Galante Avram, Ortaköy Sinagogu İle İlgili Ferman”, L.B.T. 1 Mart Ve 1 Nisan, S. 15 ve 17, 1940, s. 284 ve 322.
- Galante Avram, “Rodos Kan İftirasının Yüzüncü Yılı”,L.B.T. ,15 Mart S.16,1940, s. 304.
- Galante Avram, “Defter” de Olanlar, L.B.T. , 15 Nisan, S. 18-34, 1940, s. 341.
- Galante Avram, “Bizans İmparatorluğu Yönetimi Altında”, L.B.T. ,15 Temmuz, S. 24, 1940, s. 464.
- Galante Avram, “Yahudilerin Anadolu'ya Yerleşmelerinin Menşei”, 1-2-3, L.B.T. , 15 Ağustos, S. 26, 1940, s.34.
- Galante Avram, “Namık Kemal Ve Yahudiler”, L.B.T., 15 Ocak, S. 36, 1941, s. 227.

- Galante Avram, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Bir Hahambaşısının Beratı", L.B.T. , 1 Ocak, S. 35, 1941.
- Galante Avram, "Yahudi Halkının Dinamizmi", L.B.T. , 15 Mart, S. 40, 1941, s. 322.
- Galante Avram, "Bir Aşk Şiiri Veya Arnavut Dima İle Yahudi Merkada'nın Aşkları", L.B.T., 15 Mart, S. 40, 1941, s. 316.
- Galante Avram, "1528'de Rodos'ta Roşaşana Ve Kipur Bayramları", L.B.T. 15 Ekim, S. 167, 1941, s. 85.
- Galante Avram, "Davut Efendi Molho'nun Siyasi Hayatı", L.B.T. , 29 Ekim, S. 168, 1941, s. 98-99.
- Galante Avram, "Bir Posta Kartını Okurken", L.B.T. , 1 Aralık, S. 168, s. 116.
- Galante Avram, "Davut Efendi Molho Ve Dr. Theodor Herzl". L.B.T. , 1 Aralık, S. 169, 1946, s. 122.
- Galante Avram, "Kudüs'te Yahudi Gazetecilik Ve Basım Tarihine Katkı". L.B.T. , 15 Aralık, S. 170, 1946, s. 132-133.
- Galante Avram, "Rodos, Kos, İstanköy vb. Yahudilerin Tarihi – Anadolu Yahudileri Tarihi" C.2, L.B.T. , 15 Ocak, S. 171, 1947, s. 163-164.
- Galante Avram, "Yeni Cami Ve Eminönü Yahudi Mahallesi", L.B.T. , 1 Mart, S. 147, 1947, s. 198.
- Galante Avram, "Ortaköy'deki Zincirlikuyu Ve Günahları Atma Meselesi", L.B.T. , 15 Nisan, S. 177, 1947, s. 229.
- Galante Avram, "Süleymaniye Camii'nin Kuruluş Ve Küçük Yahudi Evi Kral Ahab Ve Nabot Bağrı". L.B.T. , 15 Mayıs, S. 179, 1947, s. 265-266.
- Galante Avram, "Bir Cemaat Kütüphanesinin Gerekliliği", L.B.T. , 1 Haziran 1947, S. 180, 1947, s. 278- 279.
- Galante Avram, "L'aurora Nasıl Kuruldu?", L.B.T. , 15 Haziran, S. 181, 1947, s. 297-298.
- Galante Avram, "Samos Adası Yahudileri".L.B.T. , 1 Temmuz, S. 182, 1947, s. 313-314.
- Galante Avram, "Nasıl Çalışıyorlar?". L.B.T. , 15 Temmuz, S. 183, 1947, s. 328.
- Galante Avram, "Mithat Paşa Ve Yahudiler".L.B.T. , 1 Ağustos, S. 184, 1947, s.14.
- Galante Avram, "Müteveffa Lücien Sciuto'nun Biyografisine Katkı". L.B.T. , 15 Ekim, S. 189, 1947, s. 92-93.
- Galante Avram, "Hurafeci Kesimlerde Ölü Veya Hatta Diri Bir Yahudi'nin Lanetlenmesinin Bolluk ve Mutluluk Sembölü Olması",L.B.T. 1 Aralık 1947, s.172, s. 163.
- Galante Avram, "Türkler ve Yahudiler" Vesilesiyle Dünyadaki Büyük Yahudi Organizasyonları", L.B.T. , 1 Aralık 1947, S. 192, s. 143.
- Galante Avram, "Yirmibeş Yıllık Gazetecilik", Albert Kohen'in Gazetecilik Faaliyetleri, L.B.T. , 15 Şubat 1948, S. 197, s. 231.
- Galante Avram, "Elmaleh Kütüphanesi'nin Sonu", L.B.T. , 15 Mart 1948, S. 199, s. 271.
- Galante Avram, "Bir Büyük Felaket Vesilesi İle Abraham Elmaleh'in Bilimsel Hastalığı", L.B.T. , 15 Nisan, S. 204, 1948, s. 301.
- Galante Avram, "E. Siche- 13. Kaburga Kemiği", L.B.T. 15 Mayıs,S.203, 1948, s. 337.
- Galante Avram, "1804'te Bir Yangın Hasköy'de Onbir Sinagogu Tahrip Etti", L.B.T. , 15 Haziran, S. 205, 1948, s. 370-371.
- Galante Avram, "Hakim Yakup", L.B.T. , 15 Eylül, S.210, 1948, s. 62.

Ek-9 Samuel Abravaya Marmaralı'nın Akademik Eserleri (Rıfat N. Bali, **Devletin Yahudileri ve "Öteki" Yahudiler**, İletişim Yayınları, 2010, 162-163)

1. Humma-yı Tifoidinin Esnayı Seyrinde Mayi-i Dimagi-i Şevkide Lenfotizoz ve İltihab-ı Sahaya-yı Dereni, Darülfunun Tıp Fakültesi Mecmuası, İstanbul, 14 Kasım 1916, Cilt 1, Sayı:4, s.309-314.

2. Garip Bir Karın Sendromu, Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası, İstanbul, Aralık 1946, s.436-442.

Samuel Abravaya'nın Türk Tıp Tarihine en büyük katkısı "Garip Bir Karın Sendromu" olarak adlandırdığı ve bugün "Akdeniz Aile Ateşi" olarak bilinen hastalığa koyduğu teşhistir. Muzaffer Şevki Yener bu hastalığa "Abravaya Sendromu" adını vermiştir. (Muzaffer Şevki Yener, **Sendromlar**, İsmail Akgün Matbaası, 1956, 9.)

Ek-10 Lozan Antlaşması'da Azınlıkların Korunması ile İlgili Maddeler (Seha L. Meray (çev.). Lozan Barı, Konferansı, Tutanaklar, Belgeler, Takım II, Cıı 2. Ankara. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1973. s. 11-14)

Madde 37 — Türkiye, 38.den 48.e dek Maddelerde belirtilen hükümlerin temel yasalar [Les Lois fondamentales] olarak tanınmasını ve hiç bir yasa, hiç bir yönetmelik ve hiç bir resmi işlemin bu hükümlerle çelişkili ya da onlara aykırı olmamasını ve biç bir yasanın, hiç bir yönetmeliğin ve hiçbir resmi işlemin söz konusu hükümlere üstün sayılmamasını yükümlenir.

Madde 38 — Türkiye Hükümeti, doğum, milliyet, dil, soy, ya da din ayırtetmeksizin, Türk halkının tümünün yaşam ve özgürlüklerini, en geniş biçimde, korumayı yükümlenir. : Türkiye'nin tüm halkı, kamu düzeni ve genel ahlak ile bağdaşmazlık göstermeyen her din, mezhep ya da inanışın gerek genel, gerçeğe ö/el biçimde özgürce kullanılması hakkına sahip olacaktır. Müslüman olmayan azınlıklar, Türkiye Hükümetince ulusal savunma ya ila kamu düzeninin, korunması için ülkenin her yerinde ya da bir bölümünde alınan ve tüm Türk yurttaşlarına uygulanan önlemler saklı kalmak koşulu ile dolaşım ve göç özgürlüğünden bütünü ile yararlanacaklardır. Madde 39 — Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk yurttaşları Müslümanlarla özdeş medeni ve siyasal haklardan yararlanacaklardır. Türkiye'nin tüm halkı, din ayırt edilmeksizin, yasa önünde eşit olacaktır. Din, inanç ya da mezhep farkı hiçbir Türk Yurttaşının medeni ve siyasal haklardan yararlanmasına ve özellikle genel hizmetlere kabulüne, memurluğa ve yukarı derecelere ulaşmasına, ya da çeşitli meslekleri ve sanatları yapmasına bir engel sayılmayacaktır. Herhangi bir Türk yurttaşının gerek özel ya da ticaret ilişkilerinde, gerek din, basın ya da her türlü yayın konusunda ve gerek toplantılarda herhangi bir dili serbestçe kullanmasına karşı hiçbir sınır konulmayacaktır. Resmi dilin varlığı kuşkusuz olmakla birlikte, Türkçeden başka dil ile konuşan Türk yurttaşlarına yargıçlar önünde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri için gerekli kolaylıklar gösterilecektir.

Madde 40 — Müslüman olmayan azınlıklara ilintili olan Türk yurttaşları hukuk bakımından ve fiilen öteki Türk yurttaşlarına uygulanan işlemlerin ve sağlanan güvencelerin tıpkısından yararlanacaklar ve özellikle, harcamaları kendilerince yapılmak üzere, her türlü yardım, dinsel ya da sosyal kurumları, her türlü okul ve benzeri öğretim ve eğitim kurumları kurma, yönetme ve denetleme ve buralarda kendi dillerini özgürce kullanma ve dinsel ayinlerini serbestçe yapma bakımından eşit bir hakka sahip bulunacaklardır.

Madde 41 — Genel öğretim konusunda Türk Hükümeti, Müslüman olmayan yurttaşların önemli bir oranda yerleşmiş oldukları kentler ve kasabalarda, bu Türk yurttaşlarının çocuklarının ilk okullarda kendi dilleriyle öğretim görmelerini sağlamak üzere, gerekli kolaylığı gösterecektir. Bu hüküm Türk Hükümetinin söz konusu okullarda Türk dilinin öğretilmesini zorunlu kılmasına engel olmayacaktır. Müslüman olmayan azınlıklara ilintili Türk yurttaşlarının önemli oranda buldukları kentlerde ya da kasabalarda, bu azınlıklar Devlet bütçesi Belediye ya da benzeri bütçelerde eğitim, din, ya da yardım amacıyla genel gelirlerden verilecek paralardan yararlanma ve ödenek ayrılması konusunda hakça bir pay alacaklardır. Söz konusu paralar ilgili kurumların, yetkili temsilcilerine ödenecektir.

Madde 42 — Türkiye Hükümeti Müslüman olmayan azınlıkların aile ya da kişi statüleri konusunda, bu sorunların sözügeçeni azınlıkların törelerine göre çözümlenmesine uygun her türlü hükümleri koymayı kabul eder İşbu hükümler Türkiye Hükümeti ile ilgili azınlıklardan her birinin eşit sayıda temsilcilerinden oluşan özel Komisyonlarda düzenlenecektir. Anlaşmazlık olursa, Türkiye Hükümeti ile Milletler Cemiyeti Meclisi, birlikte, Avrupalı hukukçular arasından bir üst hakem atayacaktır. Türkiye Hükümeti söz konusu azınlıkların Kiliseleri, Havraları, mezarlıkları ve öteki dinsel kurumlarına her türlü koruyuculuğu göstermeyi yükümlenir. Bu azınlıkların bugün Türkiye'de bulunan Vakıflarına ve dinsel ve yardım kurumlarına her türlü kolaylığı gösterecek ve izinleri verecek ve yeni dinsel ve yardım kurumları kurulması için, benzeri öteki özel kurumlara sağlanmış olan gerekli kolaylıklardan hiçbirini esirgemeyecektir.

Madde 43 — Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk yurttaşları, inançlarına aykırı ya da dinsel ayinlerini bozucu herhangi bir işlem yapmaya zorlanamayacakları gibi, hafta tatilleri gününde Mahkemelerde hazır bulunmaktan ya da herhangi bir yasal işlemin yapılmasından kaçınmaları nedeniyle, onların hiç bir hakkı ortadan kalkmayacaktır. Bununla birlikte, bu hüküm söz konusu Türk yurttaşlarının, kamu düzeninin korunması bakımından, öteki tüm Türk yurttaşlarının bağlı olduğu yükümlerden bağışık kılmayacaktır.

Madde 44 — Türkiye, işbu Kesimin yukarıdaki Maddelerinin, Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıklarına ilişkin bulunduğu ölçüde, uluslararası toplumu ilgilendirici nitelikte yükümler getirdiğini ve onların Milletler Cemiyetinin güvencesi altına konulmasını kabul eder. İşbu hükümler Milletler Cemiyeti Meclisinde çoğunlukta ahsan, bir karar olmaksızın değiştirilemeyecektir. Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japonya Milletler Cemiyeti Meclisinde işbu Maddeler konusunda, yöntemine uygun biçimde, çoğunlukla kabul edilecek olan her hangi bir değişikliği reddetmemeyi bu Andlaşma ile yükümlenirler. Türkiye, Milletler Cemiyeti Meclisi üyelerinden her birinin bu yükümlülüklerden her hangi birine aykırılık olması ya da olma tehlikesi üzerine, buna Meclisin dikkatini çekmeğe yetkili olacağını ve Meclisin, duruma göre, uygun ve etkin sayılacak bir davranışta bulunabileceğini ve yönerge verebileceğini kabul eder. Bundan başka, Türkiye, işbu Maddelere ilişkin hukuksal ya da edimsel sorunlarda, Türkiye Hükümeti ile bağıtlı öteki devletlerden her hangi biri ya da Milletler Cemiyeti Meclisi üyelerinden her hangi bir devlet arasında görüş ayrılığı ortaya çıkınca bu anlaşmazlığın, Milletler Cemiyeti Andlaşmasının 14. Maddesi uyarınca, uluslararası nitelikte bir anlaşmazlık gibi sayılmasını kabul eder. Türkiye Hükümeti bu türden olan her hangi bir anlaşmazlığın, öteki Taraf istemde bulunursa, uluslararası Daimi Adalet Divanına götürülmesini kabul eder. Daimi Divan kararı istinaf edilemeyip Milletler Cemiyeti Andlaşmasının 13. Maddesi uyarınca verilmiş bir kararın güç ve hükmünün tıpkısına sahip olacaktır.

Madde 45 — İşbu Kesim hükümleri ile Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıkları için tanınan haklar, Yunanistan tarafından da, kendi topraklarında bulunan Müslüman azınlığa tanınmıştır.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı-Soyadı : Ali Çakırbaş
Uyruğu : T.C.
Doğum Yeri ve Tarihi : Adapazarı-11.11.1974
Tel : 0 506 628 78 00
E-posta : acakirbas@nevsehir.edu.tr
Yazışma Adresi : 2000 Evler Mah. Murat Hüdavendigâr Sok. No:10/9 Nevşehir

EĞİTİM

DERECE	KURUM	MEZUNİYET TARİHİ
Lisans	Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü	1996
Yüksek Lisans	Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD	2004
Doktora	Nevşehir HBV Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD	2017

İŞ DENEYİMİ

Yıl	Kurum	Görev
1999-2000	MEB- Kocaali Abidin Serhoş CPL	Tarih Öğretmeni
2000-2007	Erciyes Üniversitesi	Okutman
2007- devam ediyor	Nevşehir HBV Üniversitesi	Okutman

Yabancı Dil: İngilizce - 60 ÜDS 2012 / 63,75 YOKDİL 2017

Akademik Çalışmalar

Çakırbaş A. (2016), Münip Hayri Ürgüplü: Siyasi Faaliyetleri ve Eserleri. II. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu (Tam Metin Bildiri/)(Yayın No:3121653)

Özdemir E- Çakırbaş A. (2013), 1927 Tarihli Genelkurmay'ın İran Azerbaycan'ı Tedkik Raporuna Göre Bu Bölgedeki Kürt Aşiretleri, Tarih Okulu Dergisi, S.15, ss:311-329

Özdemir E- Çakırbaş A. (2013), Cumhuriyetin İlk Yıllarında Nevşehir'de Bankacılık Faaliyetleri; Nevşehir Bankası T.A.Ş Ve Ürgüp Zürra Ve Tüccar Bankası T.A.Ş Turkish Studies, S.5, ss:559-575.

Kozan A- Çakırbaş A. (2013) Bir Osmanlı Aydını Bursalı Mehmed Tahir Bey'in Menakıb-ı Harb Risalesi, Tarihin Peşinde, S.9, ss: 37-71.